

ΕΜΜΑΝΟΥΕΛΕ ΓΚΡΑΤΣΙ

Η ΑΡΧΗ
ΤΟΥ
ΤΕΛΟΥΣ

Η ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ
ΚΑΤΑ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Η ΑΡΧΗ ΤΟΥ ΤΕΛΟΥΣ

ΣΤΗΝ ΙΔΙΑ ΣΕΙΡΑ

1. 24 'Ιουλίου 1974:
'Η έπιστροφή στη δημοκρατία και τά προβλήματά της.
2. Πλουμίδη Μανούσου: 'Η 'Ελληνοτουρκική κρίση.
'Ελλάς και Τουρκία, ένα πρόβλημα συμβιώσεως.
3. Σαχάρωφ Ντ. 'Αντρέϊ: 'Η χώρα μου κι ό κόσμος.
4. Σαρδελη Κώστα: Μέρες της Σιβηρίας.
5. Κιτσιίκη Δημήτρη: 'Ελλάς και Ξένοι 1919-1967.
6. Κιτσιίκη Δημήτρη: Συγκριτική Ιστορία 'Ελλάδος και
Τουρκίας τόν 20ο αιώνα
7. Κ. Μ. Γουντχάους: 1821 'Ο πόλεμος τής 'Ελληνικής
άνεξαρτησίας. — Μετάφρ. Α. Βλάχου.
8. Θεόδωρου Α. Κουλουμπή: Προβλήματα
'Ελληνοαμερικανικῶν σχέσεων.
9. 'Αναστάση Π. Παπαληγούρα: 'Η Εύρώπη τῶν Δέκα.
10. Χρήστου Φιλιππίδη: Τομές
11. 'Αγγελου Σ. Βλάχου: Δέκα χρόνια Κυπριακού
12. Σαράντα χρόνια άργότερα

ΕΜΜΑΝΟΥΕΛΕ ΓΚΡΑΤΣΙ

Η ΑΡΧΗ ΤΟΥ ΤΕΛΟΥΣ

(Ἡ ἐπιχείρηση κατά τῆς Ἑλλάδος)

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΧΡΥΣΩ ΓΚΙΚΑ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ»
Ι. Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ Α.Ε.
ΑΘΗΝΑ

**ΕΞΟΦΥΛΛΟ
ΕΡΓΟΤΕΛΗΣ ΛΟΥΚΑΚΗΣ**

**ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ
ΦΩΤΟΣΕΤ Ε.Π.Ε.**

**ΕΚΤΥΠΩΣΗ
ΑΔΕΛΦΟΙ Α. ΡΟΜΠΟΛΑ Ε.Π.Ε**

© by «Hestia» 1980

**ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ»
Ι. Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ Α.Ε.**

ΣΟΛΩΝΟΣ 60 — ΑΘΗΝΑ 135

ΠΙΝΑΚΑΣ

1. Ιταλία και Ελλάδα τις παραμονές του δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου	9
2. Η Ιταλο-ελληνική προσέγγιση	53
3. Η είσοδος της Ιταλίας στον πόλεμο και η ουδετερότητα της Ελλάδος	123
4. Η μεταστροφή της Ιταλικής πολιτικής έναντι της Ελλάδος	173
5. Πώς φθάσαμε στον πόλεμο	220
6. Μετά την έναρξη των εχθροπραξιών	288

Πρόλογος

Μιά μεγάλη χώρα, άφοϋ έγγυήθηκε αϋθόρμητα σέ μιά μικρότερη χώρα διτι θά σεβασθεΐ τά σύνορα της και διτι δέν θά αναλάβει τήν πρωτοβουλία στρατιωτικῶν μέτρων εις βάρος της, άφοϋ τής παρεσχε άφθονες, χωρίς κἄν νά τής ζητηθοϋν, έκδηλώσεις έγκαρδιότητας και φιλίας, άποφασίζει αιφνιδιαστικά νά τής έπιτεθεΐ, άπό καθαρό κατακτητικό πνεϋμα και πνεϋμα βίαιης έπιβολής, επικαλουμένη γιά νά δικαιολογήσει τήν έπίθεση της μηδαμινές και ψευδέστατες προφάσεις. Ή μικρή χώρα, διατηρώντας όλες της τής δυνάμεις μέχρις έσχάτων, χαλυβδώνοντας δπλα και καρδιές σέ μιά άρραγή ένότητα άντιστέκεται νικηφόρα στήν έπίθεση, καταφέρει στήν μεγάλη χώρα βαρύτατες άπώλειες αίματος, άπώλειες υλικές, έδαφικές και γοήτρου και δέν ύποκύπτει παρά μόνο όταν μιά άλλη χώρα, άκόμα μεγαλύτερη άπό τήν πρώτη, τής επιτίθεται άπό τά νῶτα και τήν συνθλίβει. Αϋτή είναι η Ιστορία τής Ιταλικής επιθέσεως κατά τής Έλλάδος. Είναι ο άρχαιος μύθος του προβάτου και του λύκου, μέ τήν παραλλαγή διτι τό πρόβατο, άντί νά άφήσει τόν λύκο νά τό καταβροχθίσει, του τρίζει θαρραλέα τά δόντια και κατορθώνει νά του άντισταθεΐ γενναΐα.

Ήλλά ή σημασία τής Ιταλο - έλληνικής συρράξεως είναι κάτι πολύ περισσότερο άπό ένα ένδοξο κεφάλαιο στήν έθνική έποποια ενός μικροϋ λαοϋ. Για τής δυνάμεις πού έξαπέλυσαν στον κόσμο τήν βιβλική μάστιγα του πολέμου, κυνηγώντας ένα δνειρο μεγαλομανίας και στηριζόμενες στήν άνικανότητα άντιστάσεως των άντιπάλων τους, η Ιταλο - έλληνική σύρραξη έσήμανε τήν άρχή του τέλους, διχι μόνο λόγω των άμέσων και άπωτέρων έπι-

πτώσεων της στον στρατηγικό τομέα, αλλά και λόγω των ψυχολογικών και πολιτικών έπιπτώσεων που είχε στον Ιταλικό λαό.

Πρωταγωνιστής των γεγονότων που κατέληξαν στην σύρραξη αυτή θεώρησα ότι είχα τό δικαίωμα ή μάλλον τό καθήκον νά τά διηγηθῶ στό Ιταλικό κοινό, τό ὁποῖο εἴτε τά ἀγνοεῖ, εἴτε τά γνωρίζει ἐλλειπῶς. Ταπεινός ἱστοριοδίφης, θέλησα νά συνθέσω αὐτό που οἱ μελλοντικοί ἱστοριογράφοι τῶν δύστυχων αὐτῶν χρόνων θά ὀνομάσουν «ἱστορική πηγή». Προσπάθησα δηλ. νά ἀρκεσθῶ, ὅσο ἦταν δυνατόν, στήν γυμνή ἐκθεση τῶν γεγονότων. Τά γεγονότα αὐτά εἶναι τόσο εὔγλωττα ὥστε καθιστοῦν ἀπόλυτα περιττό ὁποιοδήποτε σχόλιο.

Ίταλία καί Έλλάδα τίς παραμονές τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου

Ἡ εἶδηση τῆς τοποθετήσεως μου στήν Ἀθήνα, ὡς πρεσβευτοῦ τῆς Ἰταλίας, μοῦ περιῆλθε τελείως ἀπρόσμενα. Ἀπό πενταετίας ἤδη ὑπηρετοῦσα στήν Ρώμη, ὅταν τόν χειμῶνα τοῦ 1939 δημοσιεύτηκε στόν γαλλικό τύπο ἡ εἶδηση ὅτι στήν Ἰταλία θά ἐγίνοντο εὐρεῖες διπλωματικές μεταβολές στίς ὁποῖες περιλαμβάνετο καί τό ὄνομά μου, ὡς νέου πρεσβευτοῦ τῆς Ἰταλίας στήν Ὀλανδία.

Δέν μπόρεσα ποτέ νά μάθω ἀπό ποῦ καί πῶς προῆλθε ἡ τελείως ἀβάσιμη ἐκείνη φήμη. Ὅταν ὄμως ἀπεδείχθει ἀσύστατη εἶπα σέ κάποιο συνάδελφο τοῦ Ὑπουργείου ὅτι ἂν ἦταν ἀλήθεια, θά χαιρόμουνα πολύ, γιατί ὕστερα ἀπό τόσα χρόνια ὑπηρεσίας στήν Ρώμη μιά τοποθέτηση στό ἐξωτερικό θά μοῦ ἦταν πολύ εὐπρόσδεκτη.

Ὅπως λέγεται, καί οἱ τοῖχοι ἔχουν αὐτιά, ἀλλά οἱ τοῖχοι τοῦ Palazzo Chigi ἔχουν, ἢ τουλάχιστον εἶχαν, ὄχι μόνο αὐτιά ἀλλά καί στόμα. Εἶχαν περάσει λίγες μόνο ἡμέρες καί ὁ ὑπουργός Γκαλεάτσο Τοιάνο εἶχε ἤδη πληροφορηθεῖ τά παράπονα πού εἶχα ἐκφράσει καί τήν ἐπιθυμία μου νά τοποθετηθῶ στό ἐξωτερικό. Ἐνα ἀπόγευμα, στίς ἀρχές Μαρτίου 1939, ἀφοῦ ὑπέγραψε τά ἔγγραφα τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως μου, ὁ Ὑπουργός μέ ρώτησε: «τέλειωσες;» Στήν καταφατική ἀπάντησή μου εἶπε ὅτι τώρα ἦταν σειρά του νά ἀρχίσει. Ἦξερε ὅτι εἶχα ἐκφράσει τό παράπονο γιατί δέν εἶχα τοποθετηθεῖ στό ἐξωτερικό, ἀλλά ἤθελε νά μέ βεβαιώσει ὅτι μέχρι τότε δέν εἶχε σκεφθεῖ νά μέ τοποθετήσει στό ἐξωτερικό μόνο καί μόνο γιατί δέν εἶχε κενωθεῖ καμιά Πρεσβεῖα ἀρκετά ση-

μαντική. Τώρα όμως τά πράγματα είχαν αλλάξει. Έπρόκειτο νά κενωθεί ή Πρεσβεία τών 'Αθηνών, καί εκείνος, βέβαιος ότι θά ίκανοποιούσε έτσι τίς επιδιώξεις μου, είχε ήδη ζητήσει από τήν 'Ελληνική Κυβέρνηση τήν συγκατάθεση της γιά τόν διορισμό μου ως αντιπροσώπου τής 'Ιταλίας στήν 'Ελλάδα.

Ή Πρεσβεία (Legation) τών 'Αθηνών, μαζί μέ εκείνες τών άλλων Βαλκανικών πρωτευουσών καί του Καΐρου, έθεωρείτο ως μιά από τίς σπουδαιότερες καί μόνο Πρεσβείες τής Βιέννης καί τής Βουδαπέστης μπορούσαν νά θεωρηθοούν κάπως ανώτερες. Ήταν μιά από εκείνες τίς Πρεσβείες - από τίς οποίες συνήθως μεταπηδούσε κανείς ή απ' ευθείας ή στήν χειρότερη περίπτωση μετά από μιά άλλη Legation σέ μιά Πρεσβεία (Ambassade). Αύτή ήταν ακριβώς ή περίπτωση του άμέσου προκατόχου μου του μακαρίτη Ραφφαέλλε Μποσκαρέλλη, ό οποίος έφυγε από τήν 'Αθήνα γιατί είχε διορισθεί πρέσβυς στό Σαντιάγκο τής Χιλής. Δίνοντας μου τό πόστο τών 'Αθηνών, ό 'Υπουργός μου άνέθετε μιά από τίς πιό περιζήτητες πρεσβείες μας καί νόμιζε ότι θά τήν δεχόμουνά πάρα πολύ εύχαρίστως.

Έν τούτοις, δέν μπορώ νά πώ ότι δέχθηκα μέ πολύ ένθουσιασμό τήν άναγγελία τής τοποθετήσεως μου στήν θέση εκείνη. Είχα περάσει όλη μου τήν καριέρα στόν δυτικό κόσμο. Ή ώραιότερη περίοδος της γιά τήν όποία διατηρούσα καί διατηρώ τίς καλύτερες άναμνήσεις ήταν ή πενταετία πού είχα περάσει στήν Νέα 'Υόρκη. Δέν είχα ζήσει ποτέ σέ Βαλκανικές χώρες, ούτε καί είχα ποτέ άμεση έπαφή μέ πολιτικά ζητήματα τής περιοχής εκείνης. Ή παροιμιώδης σκολιότης τής βαλκανικής πολιτικής ήταν ό,τι πιό ξένο μπορεί νά φαντασθεί κανείς πρός τόν χαρακτήρα μου καί γι' αυτό ήταν δικαιολογημένος ό φόβος μου ότι δέν θά ήμουνά σέ θέση νά τήν άντιμετωπίσω μέ έπιτυχία. Μέ ζωηρότητα λοιπόν άπροθυμία καί σχεδόν μέ τήν ύποσυνείδητη προαίσθηση τής πικρίας πού μου έπεφύλασσε ή μοίρα, δέχθηκα τήν θέση πού μου προσέφεραν καί άρχισα νά προετοιμάζομαι, όσο μπορούσα καλύτερα, γιά τήν νέα μου άποστολή.

Δέν ήταν εύκολη δουλειά νά ένημερωθεί κανείς στό 'Υπουργείο 'Εξωτερικών γιά τίς Ιταλο - έλληνικές σχέσεις καί γιά τούς

σκοπούς πού έπεδίωκε ή πολιτική μας έναντι τής Έλλάδος, καθώς καί γιά όποιοδήποτε θέμα γενικής φύσεως. Στο Ύπουργείο δέν υπήρχε ένα γραφείο μελετών, έπιφορτισμένο νά παρακολουθεί καί νά συντονίζει όλα όσα αναφέροντο σέ μιά όρισμένη χώρα, σέ γενικής φύσεως προβλήματα της καί νά καθορίζει τίς κατευθυντήριες γραμμές τής πολιτικής πού έπρεπε νά ακολουθηθεί, έστω καί μέ τήν άπαραίτητη έλαστικότητα, γιά χρονικό διάστημα άρκετών έτών, ή μάλλον, όπως πολλές φορές θά έπρεπε νά γίνεται, γιά άρκετές γενεές, έναντι κάθε μιās χώρας. Όλες οί προσπάθειες συγκροτήσεως ενός τέτοιου γραφείου άπέτυχαν πάντοτε γιά πολλούς λόγους τούς όποιους δέν πρόκειται νά αναπτύξομε έδώ. Τά άρχεία του Ύπουργείου δέν συνήλθαν ποτέ από τήν άναστάτωση πού είχάν ύποστεί μέ τήν μεταφορά τής έδρας του Ύπουργείου από τήν Consulta στο Palazzo Chigi καί ή στενότητα του διαθεσίμου χώρου στο παλάτσο αυτό, πού καθιστούσε δυσχερεστάτη τήν έγκατάσταση των γραφείων καί των υπηρεσιών, είχε έπιδεινώσει τήν άταξία των άρχείων καί καταστήσει άδύνατη τήν όργάνωση τους κατά τρόπο, δέν λέγω, όρθολογικό, αλλά ούτε καν άνεκτό. Ύπό τίς συνθήκες αυτές ήταν μάταιο νά έλπίζω ότι θά άνεύρισκα στο άρχείο τά παλαιότερα προηγούμενα ενός όποιοδήποτε θέματος. Η έξασφάλιση μιās κάποιας συνεχίας στις γενικές γραμμές τής έξωτερικής πολιτικής καί ή δυνατότητα θεωρήσεως της στο σύνολο της καί στις έπιπτώσεις της επί των διαφόρων χωρών του κόσμου, άποτελεί άδήριτο άνάγκη, καί οί χώρες πού τό άντελήφθησαν περισσότερο είναι εκείνες πού ήσκησαν μέ τόν καλύτερο τρόπο καί μέ τά καλύτερα άποτελέσματα τήν έξωτερική τους πολιτική. Γιά τόν λόγο αυτό, στα Ύπουργεία των Έξωτερικών όλων των μεγάλων άρχαίων καί συγχρόνων κρατών υπήρξε πάντοτε ένα γραφείο ή ένα πρόσωπο τό όποιο είχε έπιφορτισθεί νά κρατά τά νήματά της επί πολύ καιρό, άνεξάρτητα από τίς μεταβολές πού σημειώνονται στο άνώτερο καί κατώτερο προσωπικό του Ύπουργείου κάτι παρόμοιο μέ τόν μεγάλο καγγελάριο τής Ένετικής Δημοκρατίας. Στην Ίταλία υπήρχε γιά τόν σκοπό αυτό ή θέση του Γενικού Γραμματέως του Ύπουργείου Έξωτερικών. Μετά τήν κατάργηση τής θέσης αυ-

τῆς, τό κεντρικό αὐτό ὄργανο εἶχε παύσει νά ὑπάρχει καί μιά ἀπό τίς συνέπειες τῆς καταργήσεως του ἦταν ὅτι ὁ χειρισμός τῶν καθαρῶς πολιτικῶν ὑποθέσεων εἶχε συγκεντρωθεῖ ὀλοένα καί περισσότερο στό γραφεῖο τοῦ Ὑπουργοῦ. Στό Ὑπουργεῖο ὑπῆρχαν δύο Γενικές διευθύνσεις Πολιτικῶν Ὑποθέσεων, ἡ μιά γιά τίς ὑποθέσεις τῆς Εὐρώπης καί τῆς Μεσογείου καί ἡ ἄλλη γιά τίς ὑποθέσεις τῶν ὑπερποντίων χωρῶν, ἀλλά στήν πραγματικότητα καί οἱ δύο ἦσαν πολιτικές μόνο κατ' ὄνομα. Ἡ προϊοῦσα αὐτή συγκέντρωση ἀρμοδιοτήτων στό γραφεῖο τοῦ Ὑπουργοῦ, πού ἀρχικά φαινόταν ἴσως νά ἀνταποκρίνεται σέ μιά ἀδήριτο ἀνάγκη, ἀλλά πού στήν πράξη εἶχε βλαβερά ἀποτελέσματα, ἐφθασε στό ἀποκορύφωμα τῆς τό 1939. Συνέπεια αὐτοῦ ἦταν ὅτι τό γραφεῖο τοῦ Ὑπουργοῦ εἶχε καταστήσει ἕνα εἶδος «Ὑπουργεῖου ἐν τῷ Ὑπουργεῖῳ», ἕνα συμβούλιο ἐρημητικῶς κλειστό, πού φύλαγε τά μυστικά του, ἀκόμα καί τά πιό ἀσήμαντα, ζηλόφθονα καί πού συχνά ἔθετε καί ἐχειρίζετο σπουδαιότατα θέματα, μέ πλήρη ἀγνοια τῆς ἀρμοδίας Γενικῆς Διευθύνσεως, χρησιμοποιώντας ἡμιεπισήμους πράκτορες καί διεξάγοντας προσωπική ἀλληλογραφία μεταξύ Ὑπουργοῦ ἢ τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Γραφείου του ἀφ' ἑνός καί τῶν ἀρχηγῶν τῶν διπλωματικῶν ἀποστολῶν στό ἐξωτερικό ἀφ' ἑτέρου. Οἱ Γενικές Διευθύνσεις ὄχι μόνο δέν διεδραμάτιζαν πιά κανένα ἰθύνοντα καί ἀκόμα λιγότερο ἀποφασιστικό ρόλο, ἀλλά τίς περισσότερες φορές δέν ἦσαν κἄν ἐνήμερες τῶν σοβαροτέρων ὑποθέσεων, ἢ ἐλάμβαναν γνώση μόνο ἀφοῦ τό γραφεῖο τοῦ Ὑπουργοῦ τίς εἶχε ξεκινήσει μέ τόν δικό του τρόπο. Κανένα ἐξερχόμενο τηλεγράφημα, οὔτε κἄν ἐκεῖνα πού ἦσαν δευτερευούσης σημασίας δέν ἐστέλλετο ἄν δέν ἔφερε τήν θεώρηση τοῦ γραφείου αὐτοῦ τό ὁποῖο ρύθμιζε ἐπίσης τήν διανομή στά διάφορα γραφεῖα τῶν εἰσερχομένων τηλεγραφημάτων σημειώνοντας στά σπουδαιότερα «μὴ διανεμητέο» πράγμα πού ἐσήμαινε, τουλάχιστον πρὸς τό παρόν, ὅτι δέν ἔπρεπε νά κοινοποιηθοῦν στό ἀρμόδιο νά χειρισθεῖ τό θέμα γραφεῖο. Τό γραφεῖο τοῦ Ὑπουργοῦ κρατοῦσε καί ἐχειρίζετο ὄχι μόνο τά πιό ἀπόρρητα τηλεγραφήματα, ἀλλά καί τίς σπουδαιότερες ἀπό τίς συνήθεις ἐκθέσεις. Ἄς προστεθεῖ ὅτι οἱ εὐφυέστεροι ἀρχηγοὶ ἀποστολῶν εἶχαν ἀντιλη-

φθει ὅτι μιά προσωπική ἐπιστολή πρὸς τὸν Ὑπουργό ἢ τὸν Διευθυντή τοῦ Γραφείου του ἦταν ἀπείρως ἀποτελεσματικότερη ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἐπίσημη ἔκθεση καί γι' αὐτό, γιὰ νά εἰσακούονται, κατέφευγαν ὄλο καί περισσότερο σ' αὐτό τό εἶδος ἀλληλογραφίας, ἢ ὁποία, φυσικά ἔφθανε ἀπ' εὐθείας στό γραφεῖο τοῦ Ὑπουργοῦ περιεβάλλετο ἀπὸ ἓνα πέπλο μυστηρίου. Τό προσωπικό του ἀνεγνωρίζετο ἀκόμα καί ἀπὸ τὴν ἐξωτερική του ἐμφάνιση λόγω τῆς εἰδικῆς ἐρμητικῆς φυσιογνωμίας πού ἀποκτοῦσαν τὰ μέλη του καί πού τοὺς προσέδιδε ἓνα «air de famille». Οἱ ὑπάλληλοι τοῦ γραφείου τοῦ Ὑπουργοῦ «μιλοῦσαν σπάνια, μέ γλυκεῖα φωνή», ὅπως τὰ μεγάλα πνεύματα πού αἰωροῦντο στό «Limbo» τοῦ Δάντη καί συμπεριεφέροντο πρὸς τοὺς συναδέλφους τῶν διαφόρων γραφείων μέ ἐκείνη τὴν παγερὴ εὐγένεια, χαμογελαστή καί περιφρονητικὴ συγχρόνως, πού εἶναι χαρακτηριστικὴ τοῦ μεγάλου κυρίου, στίς ἐπαφές του μέ τὸν κοσμάκη, πού δέν ἀνήκει στὴν κοινωνικὴ του τάξη. Ἀκόμα καί γιὰ ἓνα ἀνώτερο ὑπάλληλο, πού δέν ἀνήκε ὁμως στό γραφεῖο τοῦ Ὑπουργοῦ, τό νά διεισδύσει στά ἀρχεῖα αὐτοῦ τοῦ ἱεροῦ ἦταν πράξη ἐξ Ἰσου βέβηλη ὅσο θά ἦταν καί ἡ ἀπόπειρα νά σηκώσει τὸν πέπλο τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων. Τό νά ἐπιτύχει δέ τὴν ἀνακοίνωση κάποιου στοιχείου ἢ τὴν λήψη κάποιων ὁδηγιῶν ἦταν δυνατό μόνο σέ σπανιότατες περιπτώσεις καί ἐχρειάζετο μιά ἀπίστευτὴ δόση ὑπομονῆς, ἐπιμονῆς καί τάκτ. Ἐγὼ δέν θυμοῦμαι νά κατόρθωσα νά δῶ παρά μόνο ἓνα ἔγγραφο ἱκανό νά συμπληρώσει ὅσα ἤδη γνῶριζα γιὰ τίς σχέσεις μας μέ τὴν Ἑλλάδα καί γιὰ τίς διαθέσεις τῶν ἰθυόντων τὴν ἐξωτερικὴ μας πολιτικὴ ἔναντι τῆς χώρας αὐτῆς. Ἦταν μιά ἐμπιστευτικὴ πληροφορία, πρόσφατη μὲν, ἀλλά, πού ἀφοροῦσε ἓνα γεγονός πού εἶχε λάβει χώραν πρὶν τέσσερα χρόνια, τὴν ἐποχὴ τῶν κυρώσεων. Τό ἔγγραφο ἀνεφέρετο σέ μιά συνομιλία πού εἶχε, τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος Β' τῆς Ἑλλάδος, στό Λονδίνο μέ μιά ἀγγλικὴ προσωπικότητα. Κατὰ τὴν συνομιλία αὐτὴ ὁ Βασιλεὺς εἶχε ἐκφράσει στὸν συνομιλητὴ του τὴν πικρία του, γιατί οἱ κυρώσεις εἶχαν ἀποτύχει στὸν σκοπὸ τους νά σταματήσουν τὴν ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ τῆς Ἰταλίας τὴν ὁποία θεωροῦσε ἀπειλή γιὰ τὴν χώρα του. Κατόπιν αὐτῆς τῆς

πληροφορίας ὁ κόμης Τσιάνο εἶχε γράψει μιά ἄκρως ἀπόρρητη προσωπική ἐπιστολή στὸν προκάτοχό μου Μποσκαρέλλι, καλώντας τον νά μειώσει στὸ μέλλον τὴν ἐγκαρδιότητα τῶν σχέσεών του μέ τὸν Βασιλέα καί τὴν βασιλική οἰκογένεια, μέ τὴν ὁποία ὁ Μποσκαρέλλι, πού μαζί μέ τίς πολλές του ἱκανότητες, εἶχε καί μιά ἑλαφριά δόση σνομπισμοῦ, ἠρέσκετο νά ἐπιδεικνύει μιά ἰδιαίτερη οἰκειότητα. Ἡ ἐπιστολή δέν ἐξηγοῦσε στὸν Μποσκαρέλλι γιὰ ποιούς λόγους τοῦ ὑπεδείκνυαν νά προσδώσει μεγαλύτερη ψυχρότητα στίς σχέσεις του μέ τὴν βασιλική οἰκογένεια, περιοριζόμενῃ στὴν φράση «γνωρίζομε ὅτι ὁ Βασιλεὺς δέν εἶναι φίλος μας», μέ τὸν συνηθισμένο ἐκεῖνο τρόπο μεταξύ παιδαριώδους καί συναισθηματικοῦ μέ τὸν ὁποῖο οἱ Ἴταλοί συνηθίζουν νά ἀντιμετωπίζουν τὰ θέματα ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καί νά κατατάσσουν ἀμέσως μεταξύ τῶν ἐχθρῶν μας ἢ μεταξύ ἐκείνων «πού δέν μᾶς ἀγαποῦν» ὅλους τοὺς ξένους στοὺς ὁποίους ἡ δραστηριότητα μας, πραγματική ἢ ὑποθετική, φαίνεται νά ἀντιτίθεται στὰ συμφέροντα τῆς χώρας τους. Ἀφοῦ εἶδα τὸ ἔγγραφο καί τὴν ἐπιστολή πρὸς τὸν Μποσκαρέλλι, ρώτησα τὸν Ὑπουργό ποιά θά ἔπρεπε νά εἶναι ἡ προσωπική μου στάση ἐναντι τοῦ βασιλέα καί ἔλαβα ἐπὶ λέξει αὐτὴ τὴν ἀπάντηση: «κύριος, ἀλλὰ ψυχρὸς».

Κατὰ τὴν εἰκοσαετία πού ἀκολούθησε τὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο, οἱ σχέσεις μας μέ τὴν Ἑλλάδα (καί Ἰσως, χωρὶς κίνδυνο νά σφάλω, θά μπορούσα νά πῶ τὸ ἴδιο καί γιὰ τίς σχέσεις μας μέ ὅλες τίς χώρες τοῦ κόσμου) εἶχαν ὑποστεῖ πολὺ μεγάλες διακυμάνσεις περνώντας ἀλλοτε ἀπὸ περιόδους πού τίς χαρακτήριζε μιά ἄκρα ὑποχωρητικότητα ἐκ μέρους μας, ὅπως κατὰ τὴν σύναψη τῶν συμφωνιῶν Τιττόνι - Βενιζέλου τῆς 9ης Ἰουλίου 1919 καί Μπονίν - Βενιζέλου τῆς 10ης Αὐγούστου 1920, καί ἀλλοτε ἀπὸ περιόδους ψυχρότητας, ἀκόμα καί ἄκρας ἐντάσεως, ὅπως κατὰ τὴν βδελυρὰ σφαγή τῆς ἀποστολῆς Τελλίνι καί τὴν ἐπακόλουθο ἐπιχείρηση μας στὴν Κέρκυρα. Δέν εἶναι δική μου δουλειά νά ἀνατρέξω στὴν ἱστορία τῶν διακυμάνσεων ἐκείνων στίς ὁποῖες ἀντικαθρεφτίζεται ἡ ἀσάφεια τῶν κατευθύνσεων, τὸ εὐμετάβλητο καί ἡ παρορμητικότητα πού δυστυχῶς χαρακτηρίζουν ὀλόκληρη τὴν πιὸ πρόσφατη ἐξωτερική μας πολιτική. Ἐπὶ πλέον διὰ μέ-

σου όλων αὐτῶν τῶν διακυμάνσεων στίς Ἰταλο - ἑλληνικές σχέσεις ὑπῆρχε διαρκῶς ἕνα αἶσθημα ἀμοιβαίας δυσπιστίας, ἀμοιβαίας καχυποψίας, πού τό 1939, ὄχι μόνο διετηρεῖτο, ἀλλά εἶχε ἐπιδεινωθεῖ σημαντικά ἐξ αἰτίας τῆς λίγο - πολύ ἀνοικτῆς διενέξεως μας μέ τήν Μεγάλη Βρετανία, τῆς συμμετοχῆς τῆς Ἑλλάδος στίς κυρώσεις καί τῶν συμφωνιῶν τοῦ Νυόν καί τέλος τῆς ἀλβανικῆς μας πολιτικῆς. Κάθε τόσο ἡ ἀτμόσφαιρα τῶν Ἰταλο - ἑλληνικῶν σχέσεων διεταράσσεται ἀκόμα περισσότερο ἀπό κάποιο ἐπεισόδιο πού πολλές φορές ἦταν τελείως ἀσήμαντο.

Ἐνα ἀπό αὐτά τά ἐπεισόδια ἔλαβε χώραν λίγο καιρό μετά τήν ἀνακοίνωση τῆς τοποθετήσεως μου στήν Ἀθήνα. Ἐνα βράδυ, ξαφνικά, ὁ Ὑπουργός Τσιάνο μου εἶπε: «Ἴσως νά μήν μπορέσεις πιά νά ἀναχωρήσεις γιά τήν Ἑλλάδα». Κατάπληκτος, τόν ρώτησα γιατί καί ἐκεῖνος μου ἐξήγησε ὅτι ὁ Οὐγγρος στρατιωτικός Ἀκόλουθος στό Βουκουρέστι εἶχε ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἕλληνας συνάδελφος του, συνταγματάρχης Βαγενᾶς, εἶχε ἐκφράσει μιά γνώμη ὄχι καί τόσο εὐνοϊκή γιά τίς πολεμικές ἀρετές τοῦ Ἰταλικοῦ στρατοῦ. Γί' αὐτό, μου εἶπε, ὁ Μουσσολίνι κάλεσε σήμερα τό πρωί τόν Μεταξά (τόν πρεσβευτή τῆς Ἑλλάδος στήν Ρώμη, κ. Πέτρο Μεταξά, τόν ὁποῖο δέν πρέπει κανεῖς νά συγχέει μέ τόν Πρόεδρο στρατηγό Ἰωάννη Μεταξά) καί τοῦ εἶπε ὅτι ἐάν ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση δέν τιμωρήσει ἀμέσως τόν Βαγενᾶ θά τόν ἀπελάσει.

Ἡ ἀντίδραση μου φάνηκε τελείως δυσανάλογη μέ τήν σπουδαιότητα τοῦ «κουτσομπολιοῦ» πού εἶχε κυκλοφορήσει ὁ Οὐγγρος ἀξιωματικός. Κατά τήν γνώμη μου, μιά μεγάλη χώρα, ὅπως φαινόταν τότε ἡ δική μας, θά ἔπρεπε νά φανεῖ ὑπεράνω μιᾶς τέτοιας παιδαριώδους εὐθιξίας. Τό νά φθάσει στό σημεῖο νά ἀπειλεῖ μέ διακοπή τῶν διπλωματικῶν σχέσεων ἕνα κράτος μόνο καί μόνο γιατί ἕνας τρίτος ἀνέφερε ὅτι ἕνας ὑπάλληλος ἢ ἕνας ἀξιωματικός αὐτοῦ τοῦ κράτους, σέ μιά ἰδιωτική συζήτηση, δέν εἶχε ἐκφρασθεῖ πολύ κολακευτικά γιά τόν στρατό μας εἶναι, κατά τό κοινῶς λεγόμενο, σάν νά θέλεις νά σκοτώσεις τά σπουργίτια μέ κανόνι, καί εἶναι, προπαντός ἐπίδειξη ἑνός ὑστερισμοῦ πού προκαλεῖ κατάπληξη σέ μιά χώρα σάν τήν φασιστική Ἰταλία, πού εἶχε ὑπέρ τό δέον τήν τάση νά ἐπικρίνει, νά προσβάλλει, νά χλευάζει

καί νά ἀπειλεῖ ὄλους τούς λαούς τῆς γῆς, καί ὄχι κατά τήν διάρ-
κεια ἰδιωτικῶν συζητήσεων, ἀλλά σέ ἐπίσημες ἐκδηλώσεις καί
σέ ἄρθρα τοῦ τύπου γιά τόν ὁποῖο, ὁ κόσμος ὀλόκληρος ἤξερε, ὅ-
τι ἠλέγχετο αὐστηρά ἀπό τήν Κυβέρνηση (θυμοῦμαι ὅτι τό
1935, ὡς Γενικός Διευθυντής τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ Ἐξωτερικοῦ
Τύπου, ἐπεσήμανα στόν Πρωθυπουργό ὅτι κατά τό 1934 ὁ Ἰταλι-
κός τύπος εἶχε ἐπιτεθεῖ, εἶχε ἐξυβρίσει καί χλευάσει 34 ξένες χῶ-
ρες, συμπεριλαμβανομένης τῆς Γουατεμάλας, πράγμα πού ἦταν
πραγματικό ρεκόρ). Πάντως ἐφόσον ἡ ἀπειλή εἶχε ἤδη ἐκτοξευ-
θεῖ, δέν ἀπέμενε παρά νά περιμένουμε τό ἀποτέλεσμα, τό ὁποῖο
ὑπῆρξε ταχύ καί εὐνοϊκό. Ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση ἔθεσε σέ δια-
θεσιμότητα τόν Συνταγματάρχη Βαγενᾶ, πού ἐν τῷ μεταξύ εἶχε
ἀναλάβει ἡ θά ἀνελάμβανε μιά ὑψηλή θέση στό Γενικό Ἐπιτε-
λεῖο, καί τό ἐπεισόδιο ἔληξε. Αὐτή ὄμως τήν ἀπόδειξη συγκατα-
βατικότητας μοῦ τήν ὑπενθύμισαν ἄπειρες φορές στήν Ἀθήνα
σάν μιά μεγάλη θυσία τῆς Ἑλλάδος στόν βωμό τῆς Ἰταλικῆς φι-
λίας, πράγμα πού ἀποδεικνύει γιά ἄλλη μιά φορά, ἂν χρειάζεται,
πόσο μεγάλο λάθος εἶναι νά ἀπαιτεῖς ἐπιτακτικά παραχωρήσεις
μηδαμινῆς σημασίας, οἱ ὁποῖες ὄμως ἐξ αἰτίας τοῦ τρόπου μέ τόν
ὁποῖο ἐπιβάλλονται στήν ἄλλη πλευρά τῆς παρέχουν τήν εὐχέρια
νά τίς ἐμφανίζει ὡς πράξεις ὑψίστης σημασίας.

Τό ἀθλιότατο αὐτό ἐπεισόδιο εἶχε μόλις λήξει, ὅταν ἕνα ἄλλο
γεγονός πολύ μεγαλυτέρας σπουδαιότητας ἐπεσκίασε σοβαρά
τόν ὀρίζοντα τῶν Ἰταλο - ἑλληνικῶν σχέσεων: ἡ κατάληψη τῆς
Ἀλβανίας, τήν ὁποία πραγματοποιήσαμε, ὡς γνωστόν, τήν Μεγά-
λη Παρασκευή, 7η Ἀπριλίου 1939.

Εἶναι ἀπίστευτος ὁ πανικός τόν ὁποῖο προκάλεσε στόν ἑλληνι-
κό λαό τό γεγονός αὐτό. Ἦταν μιά πραγματική κρίση ὀμαδικῆς
ψυχώσεως τελείως δυσανάλογη μέ τήν πραγματική σημασία τῆς
μεταβολῆς, πού ἡ κατάληψη τῆς Ἀλβανίας εἰσήγαγε στίς σχέσεις
μεταξύ Ἰταλίας καί ἑνός κράτους, ὅπως ἡ Ἀλβανία, πού κι ἂν ἦ-
ταν ἀνεξάρτητη κατ' ὄνομα, εὐρίσκετο ὄμως στήν πράξη σέ σχέ-
ση ὑποτελείας ἀπέναντί μας. Ἡ κατάληψή της ἐκ μέρους μας κα-
θιστοῦσε ἀπλῶς φανερή τήν προϋπάρχουσα σχέση ὑποτελείας,
τήν ὁποία μετέβαλλε σέ σχέση ἀμέσου ἐξαρτήσεως, γιά τόν λόγο

δέ αυτό δέν μεγάλωνε παρά ελάχιστα τόν κίνδυνο γιά τήν Ἑλλάδα. Ἄν θέλαμε νά χρησιμοποιήσουμε τό ἀλβανικό ἔδαφος ὡς βάση ἐπιθετικῶν ἐπιχειρήσεων κατά τῆς Ἑλλάδος, ἢ ἂν θέλαμε νά γίνομε ἐνεργοί ὑπερασπιστές τῶν ἀλβανικῶν διεκδικήσεων ἐπί ἑλληνικῶν ἐδαφῶν, ἦταν τελείως ἀδιάφορη, ἢ σχεδόν, ἂν στά Τίρανα ὑπῆρχε ἢ ὄχι ἕνας γηγενῆς βασιλιάς, τόν ὁποῖο ἐμεῖς πληρώναμε καί ἐμεῖς μόνο διατηρούσαμε στόν θρόνο, ὅπως ἦταν ἡ περίπτωση τοῦ δῆθεν βασιλιά Ζώγ. Αὐτή τήν φορά ὅμως τό ἐνστικτο ὑπερίσχυσε τῆς λογικῆς. Ὁ ἑλληνικός λαός πού θυμόταν ὅτι εἶχε ἀναγκασθεῖ νά ὑποκύψει στίς θελήσεις τῆς Ἰταλίας, κατά τόν καθορισμό τῶν βορείων συνόρων τῆς Ἡπείρου καί πού σάν νά προαισθάνετο τά ὅσα τοῦ ἐπεφύλασσε ἡ μοίρα, διαιστάνθηκε ἐνστικτωδῶς ποιά δυνατή ἀπειλή δημιουργοῦσε ἡ κατάληψη τῆς Ἀλβανίας γιά τό μέλλον του, πού ἔφερε στά σύνορα ἐκεῖνα τά ὁποῖα εἶχε δεχθεῖ μέ μισή καρδιά, τήν ἔμπρακτη καί συνεχῆ παρουσία τῶν στρατευμάτων μιᾶς χώρας πού τότε ἀκόμα ἐθεωρεῖτο μεγάλη δύναμη. Θά ἔλεγε κανεῖς ὅτι ὁ ἑλληνικός λαός εἶχε προαιστανθεῖ ὅτι ἡ μεταβολή ἐκείνη στίς σχέσεις τῆς Ἰταλίας καί Ἀλβανίας, ἀσήμαντη καθ' ἑαυτή δέν ἦταν στήν πραγματικότητα παρά ὁ πρόλογος τῆς φοβερῆς τραγωδίας πού, οὔτε κἀν δύο χρόνια ἀργότερα, θά σάρωνε τήν Ἑλλάδα.

Ὁ μόνος ὁ ὁποῖος δέν ἔχασε τήν ψυχραιμία του, μέσα στό κύμα πανικοῦ πού κατέκλυσε τήν Ἑλλάδα, ἦταν ὁ Πρωθυπουργός, στρατηγός Μεταξᾶς. Παρά τόν ἐκνευρισμό τῆς κοινῆς γνώμης καί τίς πιέσεις τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, ἀρνήθηκε νά λάβει ὁποιοδήποτε μέτρο στρατιωτικοῦ χαρακτήρος στά ἑλληνοαλβανικά σύνορα. Δέχθηκε μέν στό ἑλληνικό ἔδαφος τόν φυγάδα βασιλιά Ζώγ, ἀλλά ὑπό αὐστηρά ἐπιτήρηση καί κατέβαλε κάθε φροντίδα ὥστε νά μήν ἔχει ἐπαφή μέ τήν πολυάριθμη καί ταραχοποιό ἀλβανική παροικία τῆς Θεσσαλονίκης. Ἔσπευσε δέ νά πληροφορήσει τήν Ἰταλική Κυβέρνηση γιά τήν ἀφίξη τοῦ Ζώγ στήν Ἑλλάδα καί φρόντισε ὥστε νά ἀναχωρήσει τό ταχύτερο δυνατό γιά τήν Τουρκία.

Στό Ἰταλικό Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ἐκεῖνες τίς ἡμέρες ἐπικρατοῦσε μιά κατάσταση ἐνθουσιώδους εὐφορίας. Ἡ κατάληψη

της 'Αλβανίας έθεωρείτο ως προσωπική έπιτυχία του κόμητος Τσιάνο, πού τήν είχε οργανώσει μέσω του Πρεσβευτού στά Τίρανα 'Ιακομόνι, ό όποιος ως ανταμοιβή έλαβε τον βαθμό του Πρέσβευς (Ambassadeur) και τό αξίωμα του Τοποτηρητού του Βασιλέως. Μερικοί από τους άνωτέρους ύπαλλήλους του 'Υπουργείου και από τους νεαρούς γραμματείς του Γραφείου 'Υπουργού είχαν συνοδεύσει τον άρχηγό τους τήν Μεγάλη εκείνη Παρασκευή, κατά τήν άεροπορική του μετάβαση και έπιστροφή στην 'Αλβανία και τό άεροπορικό αυτό ταξίδι τους χάρισε τον σταυρό του πολέμου. 'Η ταραχή της έλληνικής κοινής γνώμης προκάλεσε δυσάρεστη έκπληξη στους Ιθύνοντες του 'Υπουργείου, οι όποιοι, όπως φαίνεται, δέν περίμεναν τίποτε τέτοιο. 'Ο 'Υπουργός μέ ρώτησε μήπως θεωρούσα σκόπιμο νά αναβάλω τήν αναχώρησή μου γιά τήν 'Αθήνα, αναμένοντας νά ήσυχάσουν τά πράγματα. Πρέπει νά σημειωθεί ότι, ό ίδιος άκολουθώντας μία ύπόδειξη πού μου είχε κάμει μέ έπιστολή του ό πρώτος γραμματέας της Πρεσβείας Φορνάρι, πού έκτελούσε χρέη 'Επιτετραμμένου μετά τήν αναχώρηση του Μποσκαρέλλι, είχα κανονίσει ώστε νά μπορέσω νά φθάσω στην 'Αθήνα πριν από τήν 24η 'Απριλίου, γιατί τήν ήμέρα εκείνη, έορτή του 'Αγίου Γεωργίου, δινόταν στά 'Ανάκτορα δεξίωση γιά νά γιορτάσουν τήν όνομαστική έορτή του Βασιλέως. 'Ο Φορνάρι είχε όρθως άνησυχήσει γιά τήν δυσμενή έντύπωση πού θά μπορούσε νά προκαλέσει τό γεγονός ότι ό νέος Πρεσβευτής της 'Ιταλίας θά έφθανε στην 'Αθήνα άμέσως μετά τήν έπέτειο αυτή, πράγμα τό όποιο άσφαλώς θά έρμηνεύετο ότι είχε γίνει σκόπιμα γιά νά αποφύγω νά παραστώ στην δεξίωση των 'Ανακτόρων.

'Απήντησα ότι δέν ύπήρχε κανένας άπολύτως λόγος νά αλλάξω τά σχέδια του ταξιδίου μου. 'Η καθορισθείσα ήμερομηνία της άφίξεως μου είχε ήδη ανακοινωθεί από τον έπιτετραμμένο μας στό έλληνικό 'Υπουργείο των 'Εξωτερικών και θά πρέπει νά ήταν γνωστή και στό κοινό. Τυχόν άναβολή της δέν θά μπορούσε παρά νά άναζωπυρώσει τους φόβους, νά δημιουργήσει τήν έντύπωση ότι κατά κάποιο τρόπο άναγνωρίζαμε ότι ήταν δικαιολογημένα ή ταραχή των 'Ελλήνων γιά τήν ένέργειά μας στην 'Αλβανία,

ή όποία δέν τούς άφοροϋσε, καί νά τούς κάμει νά νομίσουν ότι παίρναμε στά σοβαρά τήν ταραχή έκείνη. Θεωροϋσα άπεναντίας έπιτακτικό νά κάμομε κάτι πού νά μπορέσει νά καθησυχάσει τήν έλληνική κοινή γνώμη καί νά δώσει στον στρατηγό Μεταξά μιά άπτή άπόδειξη ότι είχαμε εκτιμήσει κατ' άξίαν τήν ήρεμη καί άφυογη στάση του άπέναντί μας. 'Ο 'Υπουργός έπέισθη ότι είχα δίκαιο καί μου άνέθεσε νά έτοιμάσω τό σχετικό τηλεγράφημα πού άπεστάλη στον έπιτετραμένο μας στίς 9 'Απριλίου, μέ ύπογραφή του Πρωθυπουργού. Τό τηλεγράφημα έλεγε τά έξής:

«'Επισκεφθήτε προσωπικώς τον Μεταξά καί εκφράσατε του τήν άπόλυτον Ικανοποίηση μου γιά τήν τηρηθείσα στάση εκ μέρους τής 'Ελλάδος εναντι του Ζώγ, εύχαριστώντας τον γιά τά ληφθέντα μέτρα προς παρεμπόδιση εκ μέρους του όποιασδήποτε εκδηλώσεως Ικανής νά σκιάσει έστω καί στό έλάχιστον τίς φιλικές σχέσεις πού συνδέουν τίς δύο χώρες μας, ή διατήρηση των όποιων θά άποτελέσει τήν βάση τής πολιτικής μου στό παρόν καί στό μέλλον».

Τήν έπομένη ό 'Επιτετραμένος μας τηλεγραφοϋσε ότι είχε εκτελέσει τίς οδηγίες αυτές καί μάς πληροφοροϋσε ότι ό στρατηγός Μεταξάς είχε μέν λάβει ύπό σημείωση, μέ ζωηροτάτη Ικανοποίηση, τήν ανακοίνωση, είχε κάμει όμως νύξη κατά τήν συνομιλία ότι ή άνησυχία τής ελληνικής κοινής γνώμης είχε προκληθεί, προπαντός, από φήμες οι όποιες τεχνηέντως είχαν διαδοθεί γιά σχέδια μας περί στρατιωτικών επιχειρήσεων μέ στόχο τήν 'Ελλάδα. 'Επέτυχα λοιπόν νά σταλεί στον Φορνάρι ένα δεύτερο τηλεγράφημα, τό όποίο πάντως δέν συνέταξα έγώ. Σ' αυτό του έδίδοντο οδηγίες νά επισκεφθεί καί πάλι τον Πρωθυπουργό καί νά του ανακοινώσει περίπου τά έξής:

«Κάθε φήμη πού κυκλοφόρησε ή μπορεί νά κυκλοφορήσει, ή όποία άφορά μιά δήθεν Ιταλική έπίθεση κατά τής 'Ελλάδος, είναι ψευδής καί δέν μπορεί παρά νά είναι έργο agents provocateurs. 'Η φασιστική 'Ιταλία έπιβεβαίωσε ότι πρόθεσή της είναι νά σεβαστεί κατά τον πιό άπόλυτο τρόπο τήν έδαφική άκεραιότητα τής 'Ελλάδος, συμπεριλαμβανομένων καί των νησιών. 'Η φασιστική 'Ιταλία θέλει νά διατηρήσει καί νά αναπτύξει ολοένα περισσότερο

τίς ἐγκάρδιες σχέσεις φιλίας πού ἐνώνουν τίς δύο Χῶρες. Εἶναι διατεθειμένη ἀκόμα καί νά δώσει συγκεκριμένες ἀποδείξεις τῆς θελήσεως τῆς αὐτῆς».

Στίς 11 Ἀπριλίου ἕνα ἀνακοινωθέν τοῦ Πρακτορείου Ἀθηνῶν πληροφοροῦσε γιά τό διάβημα αὐτό τοῦ Ἐπιτετραμμένου τῆς Ἰταλίας καί πρόσθετε:

«Ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως ἀνέθεσε στόν Πρεσβευτή τῆς Ἑλλάδος στήν Ῥώμη νά ἐκφράσει τίς θερμότερες εὐχαριστίες του γιά τήν ἀνακοίνωση πού τοῦ ἔγινε στίς 10 Ἀπριλίου ἀπό τόν Ἰταλό Ἐπιτετραμμένο ἐκ μέρους τῆς Α.Ε. τοῦ Ἰταλοῦ Πρωθυπουργοῦ, μέ τήν ὁποία τοῦ παρέχονται κατηγορηματικές διαβεβαιώσεις ὅτι ἡ φασιστική Κυβέρνηση θά σεβασθεῖ τήν ἀκεραιότητα τῆς Ἑλλάδος, τόσο ὅσον ἀφορᾷ τά σύνορα ξηρᾶς ὅσο καί τά θαλάσσια. Ἡ Α.Ε. ὁ κ. Μεταξᾶς προσθέτει ὅτι, λαμβάνοντας γνώση, μέ πλήρη ἱκανοποίηση, αὐτῆς τῆς δηλώσεως τοῦ κ. Μουσσολίνι, ἔχει τήν ἀπόλυτο πεποίθηση ὅτι δέν θά μπορούσε νά προκύψει τό παραμικρό δυνάμενο νά διαταράξει μέ ὁποιοδήποτε τρόπο τήν πατροπαράδοτο φιλία πού πάντοτε ἤνωσε τίς δύο χῶρες καί ὅτι βλέπει νά διανοίγεται μιά νέα περίοδος ἐγκαρδιότητας γιά τήν συνέχιση τῆς εἰρηνικῆς αὐτῆς συνεργασίας».

Ἡ κατάληψη ἐκ μέρους μας τῆς Ἀλβανίας, εἶχε ὡς ἄμεσο ἀποτέλεσμα τήν παροχή στήν Ἑλλάδα τῆς γνωστῆς γαλλο-ἀγγλικῆς ἐγγυήσεως, τήν ὁποία ἀνήγγειλαν δημοσίως στίς 13 Ἀπριλίου. Ἡ ἐγγύηση αὐτή, φυσικά, ἦταν γενικῆς φύσεως, ἀλλά ἦταν προφανές ὅτι δέν ἦταν δυνατό νά ἀφορᾷ παρά μόνο τήν Ἰταλία καί τό πολύ - πολύ τήν Βουλγαρία. Ὅπως εἶναι φυσικό, προκάλεσε μεγάλη δυσανασχέτηση στούς ἰθύνοντες κύκλους τῆς Ἰταλικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Δέν ἔχει ἀκόμα διαλευκανθεῖ πλήρως ἀν ἐζητήθει ἀπό τήν Ἑλλάδα ἢ ἀν προσεφέρθει αὐθόρμητα ἀπό τή Γαλλία - Ἀγγλία. Οἱ Ἕλληνες ὑπεστήριξαν πάντα ὅτι δέν εἶχε ποτέ ὑποβληθεῖ κανένα τέτοιο αἴτημα ἐκ μέρους τους, ὅτι ἡ ἐγγύηση εἶχε δοθεῖ αὐθόρμητα καί ὅτι προφανῶς δέν μπορούσαν νά τήν ἀπορίψουν χωρίς νά προσβάλουν, χωρίς λόγο, τή Γαλλία καί τή Μ. Βρετανία. Εἶναι πιθανό ὅτι, ἀν δέν ἔγινε ἕνα πραγματικό διάβημα, ἔγινε ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος τουλάχιστον κάποια βολι-

δοσκόπηση, τῆς ὁποίας οἱ Δυτικές Δυνάμεις ἔσπευσαν νά ἐπωφεληθοῦν. Ἡ κατάληψη τῆς Ἀλβανίας ἤρχετο μετά τίς διάφορες προσαρτήσεις τοῦ Χίτλερ στήν Κεντρική Εὐρώπη, ὁ δέ Μουσσοσολίνι τή θέλησε γιά νά ἐπαναφέρει τόν ἑαυτό του στό διεθνές προσκήνιο ἀπό ὅπου τόν ἀπεμάκρυνε, ὀλοένα καί περισσότερο, ὁ πέρα ἀπό τίς Ἰαλίαι συναγωνιστής του. Οἱ Δυτικές Δυνάμεις εἶχαν παρακολουθήσει καταταραγμένες, ἀλλά χωρίς νά ἀντιδράσουν, τίς ἀλλεπάλληλες κινήσεις τοῦ Χίτλερ στήν Κεντρική Εὐρώπη. Τώρα ἦταν ἡ σειρά τῆς Ἰταλίας καί τῆς μεταβολῆς, πού ἡ κατάληψη τῆς Ἀλβανίας ἐπέφερε, τουλάχιστον ἐπισήμως, στό status quo τῆς χώρας ἐκείνης καί συνεπῶς τῆς Μεσογείου. Ἡ Ἰταλική κίνηση, ἐκτός τῶν ἄλλων, φαινόταν νά ἀντιβαίνει πρὸς τήν ἀναληφθεῖσα ἀπό τήν Ἰταλία ὑποχρέωση μέ τίς Ἰταλο - ἀγγλικές συμφωνίες τῆς 2ας Ἰανουαρίου 1937, τίς ὁποῖες εἶχαν ἐπαναλάβει στίς 16 Ἀπριλίου 1938, διά τῶν ὁποίων οἱ δύο κυβερνήσεις εἶχαν δεσμευθεῖ νά «μὴν τροποποιήσουν ἢ νά ἀναχθοῦν τροποποίηση τοῦ status quo ὅσον ἀφορᾷ τήν ἐθνική κυριαρχία τῶν κειμένων στόν μεσογειακό χῶρο ἐδαφῶν». Ὁ Ἄγγλος πρωθυπουργός Chamberlain δέν θεώρησε ὅτι ὑπῆρχε λόγος νά καταγγεῖλει τίς συμφωνίες ἐκεῖνες, γιά νά μὴν αὐξήσει, ὅπως ὁ ἴδιος δήλωσε στήν Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, τήν διεθνή ἔνταση. Ἦταν ὁμως ἀδύνατο οἱ Δυτικές Δυνάμεις νά παραμείνουν περαιτέρω ἀδρανεῖς, τήν στιγμή πού οἱ χιτλερικές ἐνέργειες ἐφαίνοντο νά ἔχουν βρεῖ μιμητὴ στήν Μεσόγειο καί στά Βαλκάνια.

Γιά τήν Γαλλία καί τήν Μ. Βρετανία ἡ παροχὴ τῆς ἐγγυήσεως, ὄχι μόνο πρὸς τήν Ἑλλάδα, ἀλλά καί πρὸς τίς ἄλλες μικρὲς εὐρωπαϊκὲς Δυνάμεις, ἀποτελοῦσε τρόπο ἀνακτήσεως τοῦ κύρους τους ἀπὸ τήν μείωση πού εἶχε ὑποστεῖ μέ τό Anschluss τοὺς Σουδίτες, τήν διαγραφὴ τῆς Τσεχοσλοβακίας, ἀπὸ τόν χάρτη, τήν ἀνάκτηση τοῦ Μομελί καί τώρα μέ τήν κατάληψη τῆς Ἀλβανίας. Δέν ἦταν ἀπαραίτητη λοιπόν καμία πίεση ἀπὸ ἐλληνικῆς πλευρᾶς καί Ἰσως καί κανένα συγκεκριμένο αἴτημα γιά νά σπεύσουν νά τήν δώσουν.

Ἄν ἐξαιρέσω τίς βιαστικὲς συνομιλίες μας κατὰ τήν κατάληψη τῆς Ἀλβανίας, δέν εἶχα ἀκόμα πάρει ἀπὸ τόν Ὑπουργό καμία

ἀκριβή ὁδηγία ἢ κατευθυντήρια γραμμή, ὅσον ἀφορᾷ τὴν στάση πού θά ἔπρεπε νά τηρήσω στήν Ἑλλάδα, ἐκτός ἀπό τὴν μᾶλλον γενική φράση τὴν ὁποία ἀνέφερα παραπάνω, σχετικά μέ τὴν συμπεριφορά μου στίς προσωπικές μου σχέσεις μέ τόν Βασιλέα Γεώργιο. Πλησίαζε ἡ ἡμερομηνία τῆς ἀναχωρήσεως μου ἀπό τὴ Ρώμη καί ζήτησα ἀπό τόν Ὑπουργό πότε θά μπορούσε νά μέ δεχθεῖ γιά νά μοῦ δώσει τίς ὁδηγίες του. Ὅρισαν τὴν ἀκρόαση γιά τό ἀπόγευμα τῆς 14ης Ἀπριλίου, παραμονή τῆς ἀναχωρήσεώς μου. Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὁ Πρωθυπουργός δέν συνήθιζε πιά νά δέχεται σέ ἀκρόαση τοὺς ἀρχηγούς ἀποστολῶν ὅταν ἀναχωροῦσαν γιά τό Ἐξωτερικό καί εἶχε ἀναθέσει στὸν Ὑπουργό τῶν Ἐξωτερικῶν τό ἔργο τῆς παροχῆς ὁδηγιῶν. Ἡ συνήθεια αὐτὴ τηρήθηκε καί στήν περίπτωσή μου.

Τὴν ὀρισθεῖσα ὥρα γιά τὴν ἀκρόαση τοῦ Ὑπουργοῦ πῆγα στό Palazzo Chigi. Περίμενα μέ ὑπομονή μέχρι τίς 9 τὸ βράδυ. Ἐκείνη τὴν στιγμή ἔκαμε τὴν ἐμφάνισή του στὸν προθάλαμο. ὁ Διευθυντής τοῦ Γραφείου του, Ἀνφούζο, καί μοῦ εἶπε ὅτι ὁ Ὑπουργός ἔπαιρνε τό δεῖπνο του μέ τόν Μούτι, ὅτι δέν εἶχε τίποτε τό ἰδιαίτερο νά μοῦ πεῖ καί ὅτι μοῦ εὐχόταν καλὸ ταξίδι.

Μέ αὐτὴ τὴν εὐχὴ ὁ νέος Ἰταλὸς Πρεσβευτῆς στήν Ἑλλάδα ξεκίνησε γιά τὸν προορισμὸ του.

Κατὰ βάθος, καί χωρὶς ἰδιαίτερες ὁδηγίες, στά μάτια μου ἡ κατάσταση ἐφαίνετο σαφειστάτη καί ἐξ ἴσου σαφῆς μοῦ ἐφαίνετο καί ἡ ἀποστολὴ πού μέ περίμενε. Ἡ Ἰταλία, κατὰ τὴν ἀντίληψή μου, εἶχε κάθε συμφέρον νά ἔχει στήν Μεσόγειο καί στὸν ἀμεσογειτονικό χῶρο, μιὰ Ἑλλάδα πού νά τῆς εἶναι, μέσα στά ὄρια τοῦ δυνατοῦ, φίλη, ἀντὶ μιὰ Ἑλλάδα «δυνάμει» ἐχθρική, ἡ ὁποία λόγω τῆς γεωγραφικῆς τῆς θέσης, μπορούσε νά ἀποτελέσει ἕνα ἀρκετὰ ἐνοχλητικὸ ἀγκάθι στό πλευρὸ μας. Γι' αὐτὸ προεῖχε νά ἀναζητήσῃ κανεὶς ἕνα ὁποιονδήποτε τρόπο, ἂν ὑπῆρχε, γιά νά ἀραιώσει καί, ἂν ἦταν δυνατό, νά διαλύσει τὸ σύννεφο ἀμοιβαίας ὑποψίας πού ἐπεσκίαζε, θά ἔλεγα σχεδὸν ἐκ παραδόσεως, τίς ἰταλο - ἑλληνικές σχέσεις. Ὅλα τὰ ἐπεισόδια, ὅλες οἱ προστριβές, ὅλες οἱ ἐντάσεις πού κατὰ περιόδους, διετάρασαν αὐτές τίς σχέσεις ἦσαν καρπὸς αὐτῆς τῆς ἀμοιβαίας καχυποψίας τῆς Μεγάλης

Δυνάμειος πρὸς τὴν μικρὴ καὶ τῆς μικρῆς πρὸς τὴν μεγάλη.
Φυσικά δὲν μπορούσαμε νὰ ζητήσομε τὰ ἀδύνατα. Ἦταν πα-
σίγνωστο μὲ ποιῆς σχέσεις πολιτικῆς, οἰκονομικῆς, συναισθημα-
τικῆς ἐξαρτήσεως, ἡ Ἑλλάδα ἦταν συνδεδεμένη μὲ τὴν Ἀγγλία
ὥστε νὰ εἶναι δυνατόν νὰ συλλάβει κανεὶς τὴν παράλογη ἰδέα νὰ
τίς ἐκμηδενίσει μονομιάς καὶ νὰ κάμει τὴν Ἑλλάδα νὰ μεταπηδή-
σει στὸ Ἰταλικὸ στρατόπεδο. Ἀλλὰ ἂν εἶχαμε ἀποφασίσει νὰ ἀκο-
λουθήσομε μιά πολιτικὴ πραγματικὰ εἰλικρινῆ ἐναντι τῆς Ἑλλά-
δος, ὅπως ἐφαίνοντο νὰ δείχνουν οἱ αὐθόρμητες ἐπιβεβαιώσεις
πού τῆς δώσαμε κατὰ τὴν ἀλβανικὴ κρίση, ἂν εἶχαμε ἐγκαταλεί-
ψει χωρὶς ἐπιφυλάξεις ὀρισμένες παράλογες ἱμπεριαλιστικῆς
διεκδικήσεις ἐπὶ ἑλληνικῶν ἐδαφῶν πού κάθε τόσο ἐπανήρχοντο
στὴν ἐπιφάνεια τῆς Ἰταλικῆς πολιτικῆς ζωῆς σάν φυσαλίδες ἀέρος
πού ἀνεβαίνουν ἀπὸ τὸ βάθος ὀρισμένων ἐλῶν, ἐάν, ἱκανοποιη-
μένοι πού εἶχαμε ἐξασφαλίσει τὴν Ἀλβανία δίκαια νότια σύνο-
ρα, ὅσο μπορούν νὰ ὑπάρξουν δίκαια σύνορα στὴν Βαλκανικὴ
Χερσόνησο, ἂν εἶχαμε ἀποφασίσει νὰ ἀποφύγομε νὰ ἐνστερνι-
στοῦμε καί, ἀκόμα χειρότερα, νὰ ὑποθάλομε τίς διεκδικήσεις ἐπὶ
ἑλληνικῶν ἐδαφῶν ἐλαχίστων ταραχοποιῶν Ἀλβανῶν, ἡ ἀμοι-
βαία ἐκείνη καχυποψία θὰ μπορούσε, κατὰ μέγα μέρος νὰ ἐκλεί-
ψει. Δὲν μπορούσαμε νὰ ἀπαιτήσομε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα νὰ ἀπαρ-
νηθεῖ τοὺς δεσμούς της μὲ ἄλλες χῶρες, δεσμούς πού εἶχαν
ἰσχυροὺς λόγους ὑπάρξεως καὶ δὲν μπορούσαν νὰ κοποῦν ἀπὸ
τὴν μιά μέρα στὴν ἄλλη. Μπορούσαμε ὅμως, καὶ κατὰ τὴν γνώμη
μου ἔπρεπε, νὰ κάμομε τίς δύο δυνάμεις τὴν Ἰταλία καὶ τὴν Ἑλ-
λάδα, νὰ συζοῦν μὲ ἀμοιβαία κατανόηση καὶ ἐνδεχομένως καὶ
συνεργασία. Τὰ πάντα ἐξηρτῶντο ἀπὸ τὸ κατὰ πόσον ἀπὸ ἑλληνι-
κῆς πλευρᾶς ὑπῆρχαν οἱ ἀπαραίτητες διαθέσεις γιὰ τὴν πραγμα-
τοποίηση μιᾶς τέτοιας πολιτικῆς ἀμοιβαίας εἰλικρίνειας καὶ καλῆς
πίστεως. Εἶχα ὅμως λόγους νὰ ἐλπίζω ὅτι τέτοιες διαθέσεις δὲν
ἔλειπαν.

Στὴν ἐκθεση τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1969/988 τῆς 29ης Νοεμβρίου
1938, ὁ προκάτοχός μου εἶχε ἀναφέρει στὸ Ὑπουργεῖο, πρῶτον
ὅτι ὁ Διευθυντῆς μιᾶς ἀπὸ τίς σπουδαιότερες ἡμερήσιες ἀθη-
ναϊκῆς ἐφημερίδες, τοῦ ὁποῦ ἦσαν γνωστῆς οἱ στενῆς σχέσεις

μέ τον Πρωθυπουργό, τον είχε επισκεφθεί για να του προτείνει να άρχισει μιά έκστρατεία υπέρ μιάς πολιτικής στενής προσεγγίσεως Ίταλίας καί Έλλάδος, πράγμα τό όποιο άσφαλώς δέν είχε γίνει χωρίς τήν συγκατάθεση, ή μάλλον τήν ύπόδειξη του στρατηγού Μεταξά. Ό Μποσκαρέλλι, έλλείψει οδηγιών, δέν μπόρεσε να δώσει στον δημοσιογράφο παρά μόνο γενικής φύσεως διαβεβαιώσεις. Όταν, στην συνέχεια ό Μποσκαρέλλι έπεσκέφθει τον Πρόεδρο, ό τελευταίος του μίλησε επί πολύ για τίς ίταλο - έλληνικές σχέσεις καί για τήν ζωηρή έπιθυμία του να τίς δεϊ να βελτιώνονται καί να γίνονται στενώτερες. Ό Μεταξάς είχε επανεξετάσει μαζί του όλα τά ζητήματα πού κατά τό πρόσφατο παρελθόν είχαν διαταράξει τίς σχέσεις αυτές καί μεταξύ άλλων του είπε: «Γνωρίζω ότι στην Ίταλία δέν πιστεύουν στην ειλικρίνειά μου, καί όμως είναι πραγματική... Γνωρίζω ότι στην Ίταλία κατηγορούν τήν Έλλάδα, ότι υπήρξε υπερβολικά πιστή στην άγγλική πολιτική στην Μεσόγειο. Μπορώ όμως να σάς επαναλάβω, για μιά άκόμα φορά, ότι ή Έλλάδα έπέδιωσε πάντοτε να κάμει μιά πολιτική Ισορροπίας μεταξύ των μεγάλων μεσογειακών χωρών, μέ τήν συναίσθηση ότι ή ίδια είναι πολύ μικρή για να μπορέσει να ταχθει μέ τήν μιά ή μέ τήν άλλη». Συνεχίζοντας τήν εκθεση για τήν μακριά συνομιλία, ό Μποσκαρέλλι ανέφερε ότι ό Μεταξάς επέμεινε να τονίσει ότι, όταν ή Έλλάδα είχε αποφασίσει να συμμετάσχει στις κυρώσεις κατά τής Ίταλίας, ό ίδιος δέν είχε άκόμα αναλάβει τήν Κυβέρνηση. Είχε όμολογήσει εύθέως ότι τό Νυόν υπήρξε «σφάλμα τακτικής εκ μέρους μας» καί του είχε δώσει τήν άκόλουθη σαφή καί σχεδόν επίσημη διαβεβαίωση: «Μεταξύ τής Έλλάδος καί τής Άγγλίας δέν υπάρχει καμιά συμφωνία πολιτικού χαρακτήρος». Ό Μποσκαρέλλι τέλειωνε τήν εκθεσή του λέγοντας ότι τήν έπομένη τής συνομιλίας είχε μιλήσει μέ τον μόνιμο Ύφυπουργό των Έξωτερικών, κ. Μαυρουδή, καί ότι αυτός του είχε πεί ότι τά λόγια του Μεταξά έπρεπε να έρμηνευθοούν ως υπαγορευόμενα από τήν ζωηρή έπιθυμία του να ξαναδώσει έγκαρδιότητα στις σχέσεις μεταξύ Ίταλίας καί Έλλάδος. Τά όσα αναφέροντο στην εκθεση εκείνη ήσαν, από όσα έ γνώριζα, ή πιά πρόσφατη εκδήλωση των σκέψεων του Έλληνα Πρωθυπουργού, όσον άφορα τίς σχέσεις

μεταξύ της χώρας του και της δικής μας. Ἀπό Ἰταλικῆς πλευρᾶς, δέν εἶχε δοθεῖ συνέχεια σέ αὐτές τίς «avancess». Ἦμουνα ἀπολύτως τῆς γνώμης, ὅτι, ἂν ἐπαναλαμβάνοντο, εἶχαμε τό καθήκον νά μὴν τίς ἀφήσουμε νά πέσουν στό κενό γιά δευτέρη φορά, ἀλλά νά τίς ἀποδεχθοῦμε καί νά προσπαθήσουμε νά τίς μετατρέψουμε σέ κάτι τό θετικό. Ἔτσι, ἔστω καί σέ μιά μικρῆ γωνιά τῆς γῆς, θά εἶχαμε ἐργασθεῖ ὑπέρ τῆς εἰρήνης τοῦ κόσμου, πού, ἐκείνη τήν στιγμή, ψυχωραγοῦσε ἢ ἦταν ἔτοιμη νά ψυχωραγήσει.

Γιά νά προχωρήσει κανεῖς μέ ρεαλισμό πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ ἦταν ἀνάγκη νά στηριχθεῖ σταθερά στὰ γεγονότα καί νά ἀφήσει κατὰ μέρος τοὺς συναισθηματισμούς καί τοὺς ὑστερισμούς μέ τοὺς ὁποίους οἱ Ἴταλοὶ συνηθίζουν νά ἀντιμετωπίζουν τὰ διεθνή θέματα καθὼς διακατέχονται ἀπὸ τὴ μόνιμη καί ἀγωνιώδη ἐπιδίωξη νά εἶναι ἀγαπητοὶ στοὺς ἄλλους λαούς. Ἦταν ἀνάγκη πρῶτα ἀπ' ὅλα, νά μὴν λησμονεῖ κανεῖς ποτέ ὅτι ἡ Ἑλλάδα, χώρα πτωχὴ καί ἄγωνα, καί ἐπιπλέον, κατ' ἐξοχὴν μεσογειακὴ, ὄχι μόνον ἐξηρᾶτο σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ τὴν θάλασσα γιά τίς ἀπαραίτητες γιά τὴν ἐπιβίωση τῆς εἰσαγωγῆς, ἀλλὰ καί ἀντλοῦσε ἀπὸ τὴν θάλασσα καί τὴν ναυσιπλοΐα τοὺς ζωτικότερους πόρους τῆς ἐθνικῆς τῆς οἰκονομίας. Γι' αὐτό, ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε συναισθηματικὸ καί αἰσθηματικὸ λόγο, ἦταν γιά ἐκείνη ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη νά κλίνει πρὸς τὴν τροχιά τῆς δυνάμεως ἐκείνης πού ἀσκοῦσε τὸν ἔλεγχο στὴν θάλασσα καί εἰδικότερα στὴν Μεσόγειο. Ἄν ὑποθέσουμε ὅτι αὐριο ἡ Ἰταλία ἦταν αὐτὴ ἡ δύναμη, ἢ Ἑλλάδα, ἐκοῦσα ἢ ἄκουσα, θά ἦταν ἀναγκασμένη νά κλίνει πρὸς τὴν Ἰταλικὴ τροχιά. Καί κατὰ τό 1939 ἡ θέση πού κατεῖχαμε στὴν Μεσόγειο, ἂν καί ὄχι δεσπόζουσα, ἦταν ἤδη τέτοια ὥστε νά ἀναγκάζει τὴν Ἑλλάδα νά μὴν κόψει τίς γέφυρες πού τὴν συνέδεαν μαζί μας καί μάλιστα νά καθιστᾷ ἐπιθυμητὴ μιά προσέγγιση πρὸς τὴν Ἰταλία. Γιατί, ἂν ἦταν ἀλήθεια, ὅτι μιά ὀξεία διένεξη μέ τὴν Ἀγγλία θά ἐσήμαινε γιά τὴν Ἑλλάδα τὴν πείνα μέσα σέ 24 ὥρες, ἦταν βέβαιο ὅτι καί στὴν περίπτωση ὀξείας διενέξεως μέ τὴν Ἰταλία, ἡ θέση τῆς θά ἦταν κάθε ἄλλο παρά ρόδινη καί αὐτὸ οἱ Ἕλληνες δέν μπορούσαν παρά νά τό ἀντιλαμβάνονται.

Παρά τίς ἀπρεπεῖς φωνασκίες μερικῶν ρητορίσκων καί τὰ

άνοητα άρθρα δημοσιογραφίσκων, δέν ήθελα νά πιστέψω ότι ανάμεσα στους υπεύθυνους τής Ιταλικής πολιτικής μπορούσε νά υπάρχει έστω καί ένας τόσο παράλογος ώστε νά σκέπτεται σοβαρά έδαφικές προσαρτήσεις εις βάρος τής Έλλάδος είτε άπευθείας, είτε υπό μορφή επέκτασεως του άλβανικού έδάφους. Μου έφαινετο άδύνατο ότι κάποιος θά μπορούσε σοβαρά νά συλλάβει τήν ιδέα νά προσθέσει μερικά τετραγωνικά χιλιόμετρα βραχώδους έδάφους καί κανένα άλλο άρχαιο μνημείο σέ μιά χώρα σάν τήν Ιταλία πού έβριθε από βράχους καί άρχαία μνημεία. "Όσο γιά τήν Άλβανία, ή άμεση κατοχή τής χώρας εκείνης, μάς είχε ήδη έπιβαρύνει μέ άρκετές έκατοντάδες χιλιάδες άναξιόπιστους, ταραχοποιούς, ήμιβαρβάρους καί άκόρεστους ανθρώπους. Έφαινετο άπίστευτο, ότι μπορούσε νά υπάρχει κανείς στήν Ιταλία πού έτρεφε τό σχέδιο νά αύξήσει αυτόν τόν αριθμό μέ μερικές ακόμα δεκάδες χιλιάδες, έπιδεινώνοντας έτσι περισσότερο ένα πρόβλημα ήδη σοβαρό. Έπιπλέον στό νότιο τμήμα τής Άλβανίας υπήρχε ήδη μιά σημαντική μειονότητα έλληνική κατά τήν γλώσσα ή τουλάχιστον κατά τήν θρησκεία, πού άποτελοΰσε μιά ένοχλητική έστία άλυτρωτισμού. Τό νά επέκτεινουμε νοτιότερα τά άλβανικά σύνορα θά είχε ως συνέπεια νά περιλάβομε μέσα στά σύνορα εκείνα καί άλλες χιλιάδες έλλήνων όρθοδόξων, πράγμα τό όποιο δέν θά απέφερε στήν Ιταλία, πού είχε ήδη γίνει εκτός από τροφός καί κηδεμόνας τών Άλβανών, τίποτε άλλο παρά μόνο σοβαρότατες ένοχλήσεις. Τίς ένοχλήσεις αυτές δέν θά άντιστάθμιζε ή προσάρτηση μις μικρότερης ή μεγαλύτερης λωρίδας έδάφους, άποτελουμένης κατά μέγα μέρος από θανατηφόρα έλη καί άγωνα καί γυμνά βουνά καί κατοικημένα από ανθρώπους μή άνεχομένους όποιονδήποτε χαλινό, πού άγνοούσαν τελείως τόν πολιτισμό, βυθισμένοι από αιώνες στήν πιό τραγική άθλιότητα.

Άναλαμβάνοντας λοιπόν τήν νέα μου θέση, ήμουνα πεπεισμένος ότι θά προσέφερα χρήσιμη ύπηρεσία στήν Ιταλία, μέ τό νά προσπαθήσω νά φθάσω σέ ένα *modus vivendi* μέ τήν Έλλάδα βασιζόμενο στήν άμοιβαία κατανόηση μεταξύ τών δύο χωρών. Δέν είχα ψευδαισθήσεις γιά τήν εύκολία τής πορείας, πού γνώριζα ότι ήταν γεμάτη από κινδύνους καί σκοπέλους. Άλλά δέν είχα

λάβει αντίθετες οδηγίες από κανένα, απεναντίας τό γεγονός ότι οι ύποδειξεις μου, πού απέβλεπαν νά καθησυχάσουν τήν Έλλάδα κατά τήν άλβανική κρίση, είχαν γίνει άμέσως δεκτές μέ έκανε νά έμπιστεύομαι τήν όρθοφροσύνη τών άρχηγών μου, τουλάχιστο όσο άφορούσε τόν έλληνικό τομέα. Έκρινα ότι ή έλλειψη όποιασδήποτε συγκεκριμένης όδηγίας ίσοδυναμούσε μέ τήν παροχή πλήρους έλευθερίας γιά τήν πραγματοποίηση τών προθέσεων μου τίς όποιες δέν είχα άποκρύψει από κανένα πρίν φύγω από τήν Ρώμη.

Άπό πλευράς όχι μόνο καθαρώς πολιτικής, αλλά και νομικής ή θέση τής Έλλάδος στίς διεθνείς σχέσεις και ειδικότερα στίς σχέσεις μέ τήν Ίταλία έκυριαρχείτο από τρία στοιχεία: τήν Ίταλο - έλληνική συνθήκη φιλίας, συνδιαλλαγής και δικαστικού διακανονισμού τοϋ 1928, τήν συμμετοχή τής Έλλάδος στην λεγομένη βαλκανική συνεννόηση και τήν έγγύηση πού παρεχώρησαν προσφάτως στην Έλλάδα ή Γαλλία και Άγγλία και τήν όποία ή Έλλάδα είχε άποδεχθεί.

Ή Ίταλο - έλληνική συνθήκη φιλίας και συνδιαλλαγής είχε ύπογραφεί στή Ρώμη από τόν Έλευθέριο Βενιζέλο και τόν Μπενίτο Μουσσολίνι σέ μία στιγμή πού τό βαρόμετρο τών Ίταλο - έλληνικών σχέσεων σημείωνε αίθριο καιρό. Ό Βενιζέλος ήταν πεπεισμένος ότι μία ειλικρινής συνεννόηση μέ τήν Ίταλία άποτελούσε ζωτική άναγκαιότητα γιά τήν χώρα του και παρέμεινε άμετακίνητος στην πεποίθηση του αυτή καθ' όλες τίς μεταπτώσεις τοϋ πολυκύμαντου πολιτικού του βίου. Συνέστησε ρητώς στον λαό του τήν συνεννόηση μέ τήν Ίταλία και στην πολιτική του διαθήκη, τήν όποία είχε συντάξει μετά τήν άποτυχία τοϋ κινήματος πού είχε ύποκινήσει τό 1935. Όπως συνηθίζετο τό 1928, ή Ίταλο - έλληνική συνθήκη διεκήρυσσε ότι ένεπνέετο από τίς άρχές πού είχε καθορίσει ό καταστατικός χάρτης τής Κοινωνίας τών Έθνών. Προέβλεπε τήν άμοιβαία οϋδετερότητα τών δύο συμβαλλόμενων μερών σέ περίπτωση άπροκλήτου επιθέσεως έκ μέρους τρίτης δυνάμεως έναντιον μιάς από αυτές, ύπεχρέωνε τά συμβαλλόμενα μέρη νά άλληλοϋποστηριχθοϋν γιά τή διατήρηση τής τάξεως πραγμάτων πού είχαν δημιουργήσει οι συνθήκες ει-

ρήνης και για τόν σεβασμό και έκτέλεση τῶν ὑποχρεώσεων πού περιείχοντο στίς συνθήκες. Τέλος καθιέρωνε μιά κάπως πολύπλοκη διαδικασία συνδιαλλαγῆς και διαιτησίας γιά τήν διευθέτηση τυχόν διενέξεων μεταξύ τῶν δύο Κρατῶν πού δέν θά ἦταν δυνατόν νά διευθετηθοῦν διά τῆς κανονικῆς διπλωματικῆς ὁδοῦ. Τό ἄρθρο 26 ὄριζε ὅτι ἡ συνθήκη θά κατεχωρεῖτο στήν Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 18 τοῦ καταστατικοῦ της και διακήρυσσε ρητῶς ὅτι δέν ἐπρωτίθετο νά θίξει μέ ὁποιοδήποτε τρόπο τά δικαιώματα και τίς ὑποχρεώσεις πού ἀπορρέουν ἀπό τό σύμφωνο και γιά τά δύο συμβαλλόμενα μέρη.

Ἡ συνθήκη θά ἔληγε σέ λίγους μῆνες, τήν 30η Σεπτεμβρίου 1939 ἀκριβῶς. Παρά τήν ἐπιμονή μου, κανεῖς στήν Ρώμη δέν μπόρεσε νά μοῦ πεί τί ἐπρωτίθετο νά κάμει ἡ Ἰταλία μετά τήν λήξη της. Ἡ ἀνανέωση *sic et simpliciter* τῆς συμφωνίας, ἦταν σαφῶς ἀδύνατη, λόγω τῆς στάσεως πού εἶχε υιοθετήσει ἡ χώρα μας τόσο ὅσο ἀφοροῦσε τήν ἀναθεώρηση τῶν Συνθηκῶν Εἰρήνης, ὅσο και ὅσον ἀφορᾶ τόν Ὄργανισμό τῆς Γενεύης, μετά τήν ἐπιχείρηση στήν Αἰθιοπία και τίς κυρώσεις. Ἐξ ἄλλου τό νά τήν ἀφήσομε νά λήξει χωρίς νά τήν ἀντικαταστήσομε μέ ἕνα ὁποιοδήποτε ἄλλο ἔγγραφο ἦταν μιά πράξη πρόδηλα μή φιλική, ἐξαιρετικά σοβαρή. Ἀλλά κανεῖς δέν εἶχε νοιασθεῖ νά μελετήσει αὐτό τό πρόβλημα και τίς δυνατές συνέπειές του κατά τρόπο ὥστε νά ἀποφευχθεῖ νά φθάσει ἡ Ἰταλία στήν λήξη της, στίς 30 Σεπτεμβρίου, τελείως ἀπροετοίμαστη.

Ἡ βαλκανική Συνεννόηση ἦταν, ὅπως εἶναι γνωστό, ἕνας ἀπό τούς συνασπισμούς μεταξύ μικρῶν δυνάμεων, πού ἐνδιαφέροντο γιά τήν διατήρηση τοῦ ἔδαφικοῦ καθεστῶτος πού εἶχε δημιουργηθεῖ μέ τίς συνθηκῆς εἰρήνης, οἱ ὁποῖες προέκυψαν μεταπολεμικά ὑπό τήν αἰγίδα και τήν ἐμπνευση κυρίως τῆς Γαλλίας και ἀπέβλεπαν στήν παγίωση στό διηνεκές τοῦ καθεστῶτος αὐτοῦ. Ἐμπνευστής και μπορῶ νά πῶ πρωτεργάτης τῆς Βαλκανικῆς συμφωνίας ἦταν ὁ Ὑπουργός Ἐξωτερικῶν τῆς Ρουμανίας Titulesku. Τό σύμφωνο μέ τό ὁποῖο εἶχε συσταθεῖ, εἶχε συναφθεῖ στήν Ἀθήνα τήν 9η Φεβρουαρίου 1934 μεταξύ Ἑλλάδος, Ρουμανίας, Τουρκίας και Γιουγκοσλαβίας. Πρωταρχικός σκοπός του, ὅπως

έλέγετο σαφώς στην είσαγωγή, ήταν η διατήρηση του υπάρχοντος έδαφικού καθεστώτος στα Βαλκάνια. Μέ άλλα λόγια, η Βαλκανική Συνεννόηση έστρέφετο ρητώς καί άποφασιστικώς κατά τής Βουλγαρίας καί γι' αυτό καί λόγω του πνεύματος πού τήν διήπε καί τής διαδικασίας πού καθόριζε, συγγένευε στενά μέ τό σύμφωνο τής λεγομένης μικρᾶς entente πού έστρέφετο κατά τής Ούγγαρίας.

Στήν 'Ιταλία δέν έβλεπαν μέ καλό μάτι τήν βαλκανική συνεννόηση άν καί όχι τόσο δυσμενώς όσο τήν μικρή entente. "Όσον άφορᾶ τίς συνθήκες ειρήνης είχαμε ταχθεί άνοικτά υπέρ τής άναθεωρήσεώς τους. "Ένα σύμφωνο λοιπόν έθετε ως πρώτιστο σκοπό του τήν διατήρηση του έδαφικού καθεστώτος πού είχαν δημιουργήσει εκείνες οι συνθήκες, δέν μπορούσε παρά νά έρχεται σέ αντίθεση, τουλάχιστον λανθάνουσα, μέ τήν δική μας πολιτική γραμμή. Έπιπλέον τό σύμφωνο τής Βαλκανικής Συνεννόησης παρουσίαζε ένα άλλο μειονέκτημα από Ιταλικής πλευρᾶς, τό ότι είχε επανεισαγάγει τήν Τουρκία στην Εύρώπη από τήν όποία σειρά πολέμων τήν είχε σχεδόν ολοσχερώς εκδιώξει. Μεταξύ όλων τών χωρών του κόσμου ή Τουρκία ήταν μία από εκείνες πού προσέβλεπεν προς τήν 'Ιταλία μέ τήν μεγαλύτερη δυσπιστία καί αντίπαθεια. 'Η ύπαρξη τών αισθημάτων αύτών ώφείλετο άποκλειστικά στον άναιδη τρόπο μέ τόν όποιο Ιταλικά στοιχεία καί υπεύθυνα άκόμα, επανειλημμένως φλυαρούσαν γιά επέκτασή μας στην Μ. 'Ασία, χρησιμοποιώντας τήν Δωδεκάνησο ως όρμητήριο γιά τήν είσβολή μας στην Μικρά 'Ασία καί γιά άλλες παρόμοιες άνοησίες. 'Ο πανικός πού προκάλεσε στην 'Ελλάδα ή ένέργειά μας στην 'Αλβανία υπήρξε έντονος αλλά παροδικός. Στην Τουρκία, αντίθετα, ή άνησυχία υπήρξε ίσως λιγότερο θορυβώδης αλλά σοβαρότερη καί μεγαλύτερας διαρκείας. Γιά πολλούς λόγους έπρεπε κανείς νά φοβάται ότι όποιαδήποτε δραστηριότητα άποσκοπούσε σέ μία Ιταλο - έλληνική προσέγγιση, όπως εκείνη πού είχα τήν πρόθεση νά άναπτύξω θά εύρισκε ένα από τά σοβαρότερα έμπόδια στην επίδραση πού ή Κυβέρνηση τής 'Αγκύρας άσκούσε επί τής Κυβερνήσεως τών 'Αθηνών. Είναι περίεργο, άν άναλογισθεί κανείς τούς ποταμούς αίματος πού θά έπρεπε νά

χωρίζουν τούς Έλληνες από τούς Τούρκους, τό ἄθλιο ναυάγιο τοῦ ἑλληνικοῦ ὄνειρου ἀνασυστάσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, τίς ἀνταλλαγές πληθυσμῶν μεταξύ Ἑλλάδος καί Τουρκίας πού εἶχαν ξεριζώσει χιλιάδες χιλιάδων Ἑλλήνων ἀπό τίς προαιώνιες ἐστίες τους καί εἶχαν δημιουργήσει σοβαρότατα προβλήματα στήν Ἑλλάδα, — ὅτι ἀπό ὅλα τά μέλη τῆς Βαλκανικῆς συνεννοήσεως ἐκεῖνα πού ἦταν στενότερα συνδεδεμένα μεταξύ τους ἦταν ἀκριβῶς ἡ Ἑλλάδα καί ἡ Τουρκία.

Γιά τήν Γαλλο - ἀγγλική ἐγγύηση κάναμε ἤδη νύξη. Πρέπει νά ὁμολογήσω ὅτι ἡ ἀποδοχή τῆς ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος ἔκαμε καί σέ μένα δυσάρεστη ἐντύπωση. Πρῶτα - πρῶτα, ὅλο αὐτό τό σύστημα ἐγγυήσεων στίς μικρές δυνάμεις, ἄν καί ἦταν μιά λογική συνέπεια τῆς πρόσφατης ἀνατρεπτικῆς δραστηριότητος τοῦ Χίτλερ, παρεῖχε ὅμως στήν Γερμανική Κυβέρνηση τήν δυνατότητα νά παρουσιάζει στά μάτια τοῦ λαοῦ τῆς τό φάσμα *Einkreisungs politik*, τῆς πολιτικῆς περικυκλώσεως καί δημιουργοῦσε, μέ αὐτό τόν τρόπο, στόν γερμανικό λαό τήν ἀναγκαία προϋπόθεση καί τήν κατάλληλη ψυχολογία γιά νά φυτρώσει ἡ ὀλέθρια ἰδέα νά διασπάσει τόν κλοιό μέ τήν δύναμη τῶν ὀπλων. Ἔτσι οἱ ἐγγυήσεις, ἐνῶ εἶχαν τόν εὐγενέστατο σκοπό νά διαφυλάξουν τήν εἰρήνη, μπορούσαν νά ἀποτελέσουν, παρά τίς προθέσεις τῶν ἐμπνευστῶν τους, ἕνα ἐπικίνδυνο σπέρμα πολέμου. Αὐτό τό εἶχαν ἀντιληφθεῖ τά Βαλκανικά Κράτη, τά ὁποῖα ἀκριβῶς γιά νά ἀποφύγουν καί τήν ἐντύπωση ἀκόμα μιᾶς ὁποιασδήποτε προκλήσεως πρὸς τήν Γερμανία, δέν τίς εἶχαν δεχθεῖ. Ἡ Γερμανία μετά, μέ διπλωματικό διάβημα, γιά νά ποῦμε τήν ἀλήθεια, μᾶλλον ἀφελές, εἶχε ἀπευθυνθεῖ σέ ὅλες τίς δυνάμεις πού εἶχαν δεχθεῖ τήν ἐγγύηση, μή ἐξαιρουμένης τῆς Ἑλλάδος, γιά νά ρωτήσουν, ἄν αἰσθάνοντο νά ἀπειλοῦνται ἀπό τήν ἴδια καί ὅλες φυσικά, εἶχαν σπεύσει νά ἀπαντήσουν ἀρνητικά στήν παράξενη αὐτή ἐρώτηση. Στήν συγκεκριμένη περίπτωση τῆς Ἑλλάδος, ἐξ ἄλλου, τό νά ἀποδεχθεῖ ἔστω καί χωρίς νά τήν ἔχει ζητήσῃ μιά ἐγγύηση τῶν δυτικῶν δυνάμεων, πού δέν μπορούσε νά ἀφορᾷ ἄλλες χώρες παρά μόνο τήν Ἰταλία, τήν ἐπομένη ἀκριβῶς τῶν ἐπισήμων διαβεβαιώσεών μας γιά τήν θέλησή μας νά σεβαστοῦμε τήν ἔδαφι-

κή της άκεραιότητα καί νά καλλιεργήσουμε μαζί της σχέσεις φι-
λίας, δέν μπορούσε παρά νά δημιουργήσει τήν μάλλον δυσάρε-
στη έντύπωση ότι δέν έδίδετο άπεριόριστη πίστη στίς Ιταλικές
διαβεβαιώσεις. Έν πάση περιπτώσει, ήταν τελείως άσκοπο, νά
συζητούμε άν ή Έλλάδα έπραξε καλώς ή κακώς μέ τό νά ζητήσει
τήν γαλλο - αγγλική έγγύηση ή τουλάχιστον μέ τό νά τήν άποδε-
χθει. Η έγγύηση καί ή άποδοχή της άποτελοΰσαν ένα δεδομένο
τό όποιο ήταν άδύνατο νά παραβλεφθει.

Άπεβιβάστηκα στόν Πειραιά τό πρωί τής 19ης Άπριλίου
1939. Χάρις στήν έργατικότητα καί έπιμέλεια του Έπιτετραμμέ-
νου Φορνάρι καί στήν άβρότητα του Έλληνικοΰ Υπουργείου τών
Έξωτερικών, τά πάντα είχαν κανονισθει ώστε νά μπορέσω νά γί-
νω δεκτός τό ίδιο πρωί από τόν Πρωθυπουργό καί τόν Υφυ-
πουργό τών Έξωτερικών γιά νά έπιδώσω, όπως είθισθαι, τά άν-
τίγραφα τών διαπιστευτηρίων μου καί τό έπόμενο πρωί νά γίνω
δεκτός από τόν Βασιλέα γιά τήν έπίσημη έπίδοση τών διαπιστευ-
τηρίων μου. Μέ αυτό τόν τρόπο ή διαπίστευσή μου στήν Έλληνι-
κή Κυβέρνηση γινόταν χωρίς καμιά καθυστέρηση καί έτσι θά
μπορούσα, μαζί μέ τούς άλλους ξένους διπλωματικούς άντιπρο-
σώπους, νά παραστώ στήν δεξίωση τής Αΰλης επ' ευκαιρία τής
εορτής του Αγ. Γεωργίου. Σήμερα είναι τής μόδας οι άδαις νά
μειδιούν γι' αυτά τά μικροζητήματα έθιμοτυπίας καί νά τά θεω-
ροΰν ως γελοίες επιβιώσεις ενός νεκροΰ καί θαμμένου παρελ-
θόντος, τής έποχής τής φενάκης καί του κρινολίνου. Άπεναντίας,
στήν πραγματικότητα ή σπουδαιότητά τους είναι κάθε άλλο παρά
άμελητέα. Μετά τήν πρόσφατη άλβανική κρίση, άν δέν είχε λη-
φθει μέριμνα, ώστε ό νέος Ιταλός Πρεσβευτής νά μπορέσει νά
παραστεί μέ τούς άλλους συναδέλφους του στήν δεξίωση τής
αΰλης, ή άπουσία του θά προκαλούσε άτέλειωτες φλυαρίες καί
σχόλια.

Κατά τό ταξίδι από τήν Βενετία στόν Πειραιά, είχα πληροφο-
ρηθει από τό ραδιόφωνο του πλοίου ότι ό Βασιλεύς τής Ιταλίας
είχε άνακηρυχθει καί Βασιλεύς τής Άλβανίας καί ότι στό μέλλον
όλες οι πράξεις καί τά έγγραφα πού θά έξεδίδοντο έν όνόματί του
θά έπρεπε νά φέρουν καί τόν νέο αυτό τίτλο. Τά διαπιστετήρια

μου είχαν συνταχθεῖ πρὶν ἀπὸ τὴν μεταβολὴ αὐτὴ καὶ ἐπομένως δὲν ἔφεραν τὸν τίτλο αὐτό. Γι' αὐτό, μόλις ἀπεβιβάσθηκα, ἐπικαινῶσα τηλεφωνικῶς μὲ τὴν Ρώμη γιὰ νὰ ζητήσω ὁδηγίες. Ἀναφέροντας μὲ πόση εὐγενῆ φροντίδα ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση εἶχε ρυθμίσει τὰ πάντα ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ἄμεση ἐπίδοση τῶν διαπιστευτηρίων μου, ὑπέδειξα ὅτι, κατὰ τὴν γνώμη μου, θὰ ἦταν ἀπρεπές καὶ ἄκαιρο νὰ ἀνταποκριθῶ στὴν φροντίδα αὐτὴ ζητώντας τὴν ἀναβολὴ τῆς ἐπιδόσεως, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ μοῦ περιέλθουν ἀπὸ τὴν Ρώμη τὰ ἄλλα διαπιστευτήρια τὰ ὁποῖα θὰ ἔφεραν καὶ τὸν νέο τίτλο τοῦ Βασιλέως. Μοῦ ἀπάντησαν πολὺ συνετά, νὰ ἐπιδώσω τὰ διαπιστευτήρια ὅπως εἶχαν μὲ τὴν ρητὴ δὲμος ἐπιφύλαξη ὅτι θὰ ἐπέδιδα ἀργότερα τὰ νέα μὲ τὸν τίτλο τοῦ Βασιλέως τῆς Ἀλβανίας. Αὐτὸ καὶ ἔκαμα, χωρὶς νὰ προβληθεῖ ἀπὸ ἑλληνικῆς πλευρᾶς, καμιὰ ἀντίρρηση στὴν ἐπιφύλαξή μου νὰ ἐπιδώσω νέα διαπιστευτήρια. Τὰ νέα αὐτὰ διαπιστευτήρια τελικὰ δὲν ἐστάλησαν ποτέ. Τὸ ἴδιο πρῶτὴ τῆς ἀφίξεώς μου εἶχα τὴν πρώτη μου συνομιλία μὲ τὸν Ἑλληνα Πρωθυπουργό, στρατηγὸ Ἰωάννη Μεταξά.

Ἡ ἐμφάνιση τοῦ Ἑλληνα δικτάτορα δὲν εἶχε ἀπολύτως τίποτε τὸ δικτατορικὸ καὶ τὸ στρατιωτικὸ. Βλέποντας τον, μικρόσωμο μᾶλλον παχὺ, ντυμένο πάντοτε πολιτικά, ἀκόμα καὶ στὶς πρὸ ἐπίσημες τελετές, χωρὶς θεατρνισμούς, μὲ ἕνα καλοκάγαθο χαμόγελο καλοῦ οἰκογενειάρχου καὶ μὲ μάτια πού ἔλαμπαν πίσω ἀπὸ τὰ ἀσημένια του γυαλιά καὶ πού ὑγραίνοντο συχνά, γιατί ἦταν πολὺ εὐσυγκίνητος, κανεὶς δὲν θὰ ἔλεγε ποτέ ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτός μὲ τὴν ἥπια καὶ ταπεινὴ ἐμφάνιση ἦταν ὄχι μόνο ἕνας γενναῖος στρατιώτης, ἀλλὰ καὶ ἕνας ἄνθρωπος προικισμένος μὲ σιδηρὰ θέληση καὶ ἱκανὸς νὰ διατηρήσει τὸν ἀπόλυτο ἔλεγχον μᾶς ἐξαιρετικὰ δύσκολης καταστάσεως. Ἡ ὁμιλία του καὶ ἡ ἔκφραση τοῦ προσώπου του ἐνέπνεαν μιὰ ἐξαιρετικὴ εὐλικρίνεια, γιὰ τὴν εὐλικρίνεια δὲ αὐτὴ, τόσο σπάνια στοὺς πολιτικούς ἄνδρες τῆς Βαλκανικῆς, δὲν μοῦ ἔδωσε ποτέ ἀφορμὴ νὰ ἀμφιβάλλω. Ἀπόφοιτος τῆς Στρατιωτικῆς Σχολῆς τοῦ Βερολίνου, ὁ Μεταξᾶς ἔτρεφε ἕνα βαθὺ σεβασμὸ, σὰν ἄνθρωπος τῆς δουλειᾶς, γιὰ τὴν γερμανικὴ πολεμικὴ μηχανή. Ἀφοῦ κατέλαβε τὴν ἐξουσία, μὲ τὴν συναίνεση

του Βασιλέως, τήν 4η Αύγουστου 1936, διέλυσε άμέσως τήν Βουλή καί άνήγγειλε ότι ήθελε νά ιδρύσει ένα ολοκληρωτικό κράτος επί σωματειακής βάσεως καί γι' αυτό ήρέσκετο νά παρουσιάζεται ως ένθερμος θαυμαστής άκόμα δέ καί ως μαθητής του Μουσσολίνι. Είχε ζήσει στήν Ίταλία καί προπαντός στήν Σιένα τά σκληρά χρόνια τής έξορίας πού τά πολιτικά γεγονότα τής Χώρας του του είχαν επιβάλει καί είχε διατηρήσει μιá ανάμνηση γεμάτη αγάπη για τήν γλυκειά πόλη τής Τοσκάνης. Νομίζω ότι άν υπήρχε σέ όλόκληρη τήν Ήλλάδα ένας άνθρωπος ό οποίος έτρεφε πραγματική αγάπη για τήν Ίταλία αυτός ήταν ό Ίωάννης Μεταξάς. Καί αισθάνομαι ότι μπορώ νά βεβαιώσω μέ πλήρη συνείδηση ότι ή μονιμότερη καί ειλικρινέστερη επιδίωξη τής έξωτερικής του πολιτικής ήταν νά χαλαρώσει έστω καί έν μέρει τόν δεσμό ήμιεξαρτήσεως μέ τόν όποιο, άναγκαστικά, ή πατρίδα του συνδεόταν μέ τήν Μ. Βρεταννία καί νά αναζητήσει για τόν σκοπό αυτό ένα αντίβαρο καί στήριγμα στήν φιλία μέ τήν Ίταλία, χώρας πού, όπως καί τόσοι άλλοι, θεωρούσε πολύ ισχυρότερη άπό ότι ήταν στήν πραγματικότητα. Ή προσπάθεια του νά επιβάλει αυτή του τήν επιδίωξη προσέκρουσε σέ ισχυροτάτη αντίδραση, ενεργό καί παθητική, όχι μόνο μέσα στήν χώρα του, αλλά καί στους κόλπους των άμεσοτέρων συνεργατών του. Οι περιστάσεις άπεδείχθησαν ισχυρότερες άπό τόν ίδιο καί έξηνάγκασαν τόν άληθινό αυτό φίλο τής Ίταλίας νά αντιτάξει τήν ήρωικότερη αντίσταση στήν Ιταλική επίθεση. Είναι άπό τίς παράξενες εκείνες είρωνείες στίς όποίες άρέσκεται ή Ιστορία, τό γεγονός ότι ή Κυβέρνηση του είχε τήν έγγύηση τής Γαλλίας καί τής Μ. Βρεταννίας έναντίον επιθέσεως έκ μέρους τής φασιστικής Ίταλίας καί ότι ή εισβολή στήν όποία ό Μεταξάς χρειάστηκε νά αντισταθεί προήρχετο άκριβώς άπό τόν άνθρωπο εκείνο τόν όποιο θεωρούσε δάσκαλο του.

Όσον άφορά τήν έσωτερική πολιτική, όταν λεχθεί ότι τό καθεστώς πού έγκαθίδρυσε ό Μεταξάς ήταν ένα δικτατορικό καθεστώς καί ότι ό ίδιος διεκήρυσσε ότι ήταν μαθητής του φασισμού, νομίζω ότι δέν άπομένει νά προστεθεί τίποτε άλλο. Ό Μεταξάς δέν ήταν καθόλου αίμοβόρος καί ούτε τό πραξικόπημα τής 4ης Αύγουστου, ούτε τό καθεστώς πού προήλθε άπό αυτό προκάλε-

σαν πολλά καί πραγματικά θύματα. Αυτό δέν σημαίνει ότι ὁ Μεταξᾶς δέν φέρθηκε σκληρά στους πολιτικούς του ἀντιπάλους πού ἦσαν πολλοί, οὔτε ότι ὑπῆρξαν λίγοι ἐκεῖνοι πού ἐξορίσθησαν σέ κάποιο νησί τοῦ Ἀρχιπελάγους γιατί ἐθωροῦντο ἐπικίνδunami για τήν σταθερότητα τοῦ καθεστώτος πού εἶχε ἐγκαθιδρυθεῖ τό 1936. Καί οἱ χειρότεροι ἀντίπαλοί του ἀνεγνώριζαν χωρίς ἐπιφυλάξεις τήν ἀπόλυτη ἀγνότητα τῆς ἰδιωτικῆς του ζωῆς καί τήν ἀναμφισβήτητη τιμιότητα του, τήν ὁποία μαρτυροῦσε ὁ φτωχικός τρόπος ζωῆς τοῦ ἰδίου καί τῆς οἰκογένειας του. Παρ' ὅλα αὐτά καί γύρω ἀπό τήν δικτατορία τοῦ Μεταξᾶ δέν ἔλειψε τό συνηθισμένο φαινόμενο πού συνοδεύει ἀνεξαιρέτως ὅλα τά δικτατορικά καθεστώτα ὄλων τῶν ἐποχῶν, ἡ ὑπαρξη δηλ. προσώπων πού ἐπιφελοῦντο τῶν εὐκολιῶν πού προσέφερε τό καθεστώς καί τῆς ἐλλείψεως ὁποιουδήποτε ἐλέγχου ἐκ μέρους τῆς Βουλῆς καί τοῦ Τύπου γιά νά κάμουν χρυσές δουλειές. Πρέπει πάντως νά λεχθεῖ ότι ἀντίθετα μέ ὅτι συνέβαινε σέ ἄλλες χώρες οἱ κατηγορούμενοι ἀπό τήν κοινή γνώμη ὡς ἐκμεταλλευτές ἦσαν χωρίς ἐξαίρεση σχεδόν, πρόσωπα ξένα πρὸς τήν Κυβέρνηση. Εἶμαι βέβαιος ότι ἀντίθετα μέ ἄλλους δικτάτορες, ὁ Μεταξᾶς δέν ἀνέλαβε τήν Κυβέρνηση, οὔτε ἀνέστειλε τίς συνταγματικές ἐλευθερίες ἀπό καθαρό πάθος γιά τήν ἐξουσία, ἀλλά ἀπό ἀκλόνητη καί εἰλικρινῆ πεποίθηση ότι μέ αὐτό τόν τρόπο θά ὠφελήσει τή χώρα του καί θά θέσει τέρμα στίς βίαιες ἐσωτερικές ταραχές, πού χαρακτήρισαν πάντοτε τήν ἑλληνική πολιτική ζωή καί πού ἦσαν ἰδιαίτερα ἐντονες στά μεταπολεμικά χρόνια. Καί εἶναι ἀναμφισβήτητο ότι τά πρῶτα ἀποτελέσματα τοῦ καθεστώτος του ὑπῆρξαν εὐεργετικά γιά τήν Ἑλλάδα, τουλάχιστον ἀπό ὑλικῆς πλευρᾶς. Ἄλλωστε λόγω τῶν γεγονότων τό καθεστώς διήρκεσε τόσο λίγο, ὥστε δέν πρόλαβαν νά ὠριμάσουν μέσα του τά σπέρματα τῆς ἠθικῆς παρακμῆς στά ὁποῖα προσφέρει ἀναπόφευκτα πρόσφορο ἔδαφος ἡ ὑπερβολική παράταση ὁποιουδήποτε αὐταρχικοῦ καί ὀλοκληρωτικοῦ καθεστώτος.

Μπορῶ νά πῶ ότι, ἤδη ἀπό τήν πρώτη ἡμέρα, μεταξύ τοῦ Μεταξᾶ καί ἐμένα, ἀνεπτύχθη ἓνα ἰσχυρότατο αἰσθημα ἀμοιβαίας κατανοήσεως καί συμπαθείας. Ἡ πρώτη μας συνομιλία ὑπερέβη

αμέσως τὰ ὄρια τῆς συνήθους ἐθιμοτυπικῆς ἐπισκέψεως ἑνός ξένου ἀρχηγοῦ ἀποστολῆς στόν Ὑπουργό Ἐξωτερικῶν γιά τήν ἐπίδοση τῶν ἀντιγράφων τῶν διαπιστευτηρίων του κατά τήν διάρκεια τῆς ὁποίας ἡ συζήτηση περιορίζεται στήν ἀνταλλαγή μερικῶν εὐγενικῶν φράσεων. Ὁ Μεταξᾶς δέν προέβαλε τήν παραμικρή ἀντίρρηση, ὅταν τοῦ ἀνακοίνωσα ὅτι τὰ διαπιστευτήρια μου θά ἀντικαθίσταντο ἀργότερα μέ νέα πού θά ἔφεραν τόν νέο τίτλο τοῦ Βασιλέως τῆς Ἰταλίας. Ἔθεσε ἀμέσως τήν οὐσία τῶν ἐκκρεμῶν ζητημάτων μεταξύ τῶν δύο χωρῶν καί μοῦ εἶπε ὅτι εἶχε δεχθεῖ μέ ἄκρα ἱκανοποίηση καί μέ ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη τίς διαβεβαιώσεις πού αὐθορμήτως τοῦ εἶχε παράσχει ὁ Μουσσολίνι καί ὅτι εἶχε δώσει ἀμέσως ἐντολή (ὅπως ἐξ ἄλλου εἶδαμε ἤδη) στήν Ἑλληνική Πρεσβεία τῆς Ρώμης νά ἐκφρασθεῖ ὑπό τό πνεῦμα αὐτό ἐξ ὀνόματός του. Ἀπαντώντας δέν παρέλειψα νά ὑπαινιχθῶ διακριτικά ὅτι οἱ ρητέα καί αὐθόρμητες δηλώσεις τῆς Ἰταλικῆς Κυβερνήσεως ἐφαίνοντο νά καθιστοῦν τελείως περιττή τήν γαλλο-ἀγγλική ἐγγύηση καί τήν ἀποδοχή τῆς ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Μεταξᾶς μοῦ ἀπήντησε ὅτι δέν ἔβλεπε πῶς ἡ Ἑλλάδα θά μπορούσε νά ἀποποιηθεῖ τήν ἐγγύηση τήν ὁποία τῆς εἶχαν προσφέρει αὐθορμήτως δύο φίλες Μεγάλες Δυνάμεις. Τήν εἶχε δεχθεῖ μέ τό ἴδιο πνεῦμα μέ τό ὁποῖο εἶχε δεχθεῖ καί ἐδέχετο τίς διαβεβαιώσεις πού τοῦ ἔδωσε ὁ Μουσσολίνι. Μετά μίλησε γιά τήν ζωηρά ἐλπίδα ὅτι ἡ νέα κατάσταση στήν Ἀλβανία ἀντί νά γίνῃ πηγή δυσχερειῶν καί παρεξίτησεων θά ἐγένετο ἀφορμή γιά μιά πιό ἐγκάρδια καί ἐνεργό συνεργασία μεταξύ Ἑλλάδος καί Ἰταλίας πού εἶχε καταστῆ πλέον καί ἡ ἴδια Βαλκανική Δύναμη. Μοῦ ἐπανελάβε λίγο - πολύ ὅσα εἶχε ἤδη πεί πρῖν λίγους μήνες στόν προκάτοχο μου γιά τήν συμμετοχή τῆς Ἑλλάδος στίς κυρώσεις καί τίς συμφωνίες τοῦ Νυόν καί ἔκαμε μιά διακριτική νύξη γιά τό πρόβλημα τῆς Δωδεκανήσου, βεβαιώνοντας με ὅτι, ὅσο θά παρέμενε ὁ ἴδιος στήν ἐξουσία, θά ἀπέφευγε κατά τόν πιό ἀπόλυτο τρόπο νά ἀνακινηθεῖ τό πρόβλημα αὐτό στόν τύπο ἡ ἄλλοῦ, ἀλλά, ὑπαινισσόμενος «ἐν παρόδῳ» καί μέ ἐξαίρετο τάκτ, τήν σκοπιμότητα νά ἐπιδειχθεῖ ἀπό μέρους μας κάποιοι σεβασμός πρὸς τὰ ἐθνικά καί θρησκευτικά αἰσθήματα τοῦ πληθυσμοῦ τῶν

νησιών εκείνων. Για τό θέμα αυτό δέν είχα καθόλου οδηγίες καί αναγκάστηκα νά άρκεστώ σέ μερικές γενικής φύσεως φράσεις. 'Αργότερα θά μάς δοθεί ή εύκαιρία νά επανέλθομε στό άκανθώδες αυτό θέμα. 'Αποχαιρέτησα τόν "Έλληνα Πρωθυπουργό, μετά από μιά συνομιλία πού παρετάθη πολύ πέρα από τό κανονικό, άποκομίζοντας μιά πολύ εύνοϊκή έντύπωση, όσον άφορά τήν διαύγεια τών αντιλήψεων καί τήν ειλικρίνεια τών προθέσεων του συνομιλητου μου. Τήν έντύπωση αυτή δέν παρέλειψα φυσικά νά αναφέρω στήν Κυβέρνηση μου στήν εκθεση μέ τήν όποία τήν ένημέρωνα για τήν συνομιλία αυτή καί τήν επίδοση τών διαπιστευτηρίων μου στόν Βασιλέα (κατεπείγον τηλ/μα ύπ' αριθ. 2713/383 τής 21ης 'Απριλιου 1939).

'Η έθιμοτυπία τής ελληνικής Αύλης δέν προέβλεπε τήν εκφώνηση λόγων κατά τήν επίδοση τών διαπιστευτηρίων εκ μέρους ξένου Πρεσβευτου καί καθόριζε ότι λίγες ήμέρες μετά τήν τελετή ό Βασιλεύς έδέχετο σέ Ιδιαίτερη άκρόαση τόν νέο Πρεσβευτή. 'Επ' εύκαιρία τής επισκέψεως αυτής ό Γεώργιος ό Β' μέ έδέχθη μέ άκρα εύγένεια καί μέ κράτησε επί πολύ, αλλά περιορίστηκε άυστηρά σέ γενικότητες, κάνοντάς μου κάθε είδους έρωτήσεις για τήν βασιλική οικογένεια καί άποφεύγοντας τελείως νά φέρει τήν συζήτηση στόν χώρο τής πολιτικής.

Παρά τό γεγονός ότι ό Βασιλεύς προσπαθούσε πάντοτε καί μέ όλους νά φανεί προσηνης καί εγκάρδιος, ένιωθες ότι κατέβαλλε κάποια προσπάθεια, ότι ή στάση του είχε κάποια έλλειψη φυσικότητας πράγμα πού ήρχετο σαφώς σέ αντίθεση τόσο μέ τό άνοικτόκαρδο καί ειλικρινές *laissez-aller* του άδελφου του Διαδόχου Παύλου, όσο καί μέ τούς καλοκάγαθους καί εγκάρδιους τρόπους του Μεταξά. Γι' αυτόν ακριβώς τόν λόγο, επειδή είχε τρόπους ψυχρούς καί σέ κρατούσε σέ άπόσταση δέν μπορεί νά λεχθει ότι ό Βασιλεύς ήταν πολύ δημοφιλής στους ύπηκόους του, ένώ τό μεγαλύτερο μέρος τους έτρεφε μεγίστη συμπάθεια για τόν πρίγκιπα Παύλο πού έμοιαζε καί σωματικώς στόν πατέρα του Κωνσταντίνο, πού ήταν αγαπητότατος στόν ελληνικό λαό. Νομίζω ότι ή στάση του Βασιλέως όφείλετο, κατά μέγα μέρος, στήν μεγάλη του συστολή τήν όποία επιδείνωνε μιά μεγάλη μυωπία.

Όπως και νά 'ταν, είναι βέβαιο ότι δεν θα μπορούσε κανείς να φαντασθεί δύο ανθρώπους που να διαφέρουν περισσότερο μεταξύ τους από τον Γεώργιο και τον Πρωθυπουργό του. Στην Ελλάδα επικρατούσε η γνώμη ότι ο Βασιλεύς και ο Πρωθυπουργός διαφωνούσαν διαρκώς. Προσωπικά δεν πίστεψα ποτέ στην ύπαρξη μιας τέτοιας διαφωνίας. Αντίθετα νόμιζα και εξακολουθώ να νομίζω ότι τις σχετικές φήμες που κυκλοφορούσαν, αν δεν τις είχαν διαδόσει, τουλάχιστον τις διατηρούσαν τεχνηέντως και ότι αφήνοντάς τες να κυκλοφορούν και ενισχύοντάς τες, οι δύο άνδρες απέβλεπαν στο να καλύψει ο ένας τον άλλο. Σέ αντίθεση με τον Μουσσολίνι ο Μεταξάς ήταν ειλικρινής και βαθύτατα άφοσιωμένος στον Βασιλέα και την Βασιλεία, και για την άφοσίωσή του στον θρόνο είχε αντιμετώπισει γαλήνια και υποφέρει με υπερηφάνεια έξορία και φτώχεια. Ο Βασιλεύς έχαιρε — και τό είδαμε ήδη — φήμης αγγλοφίλου και Ιταλοφόβου, και σ' αυτό, άναμφίβολα, υπήρχε μεγάλη δόση άληθείας. Είχε περάσει στην Άγγλία τά χρόνια της έξορίας και έκτός από τούς στενούς συγγενικούς δεσμούς που τον έδεναν με τον Άγγλικό Βασιλικό Οίκο, ήταν πασίγνωστο ότι και άλλοι συναισθηματικοί δεσμοί συντελούσαν ώστε να κλίνει η καρδιά του προς την Άγγλία. Προς την Ιταλία και τις επέκτατικές της βλέψεις δυσπιστούσε, γιατί θεωρούσε την χώρα του ως μία από τις πιο έκτεθειμένες στον Ιταλικό κίνδυνο και δεν μπορούμε να πούμε ότι στο σημείο αυτό διεψεύσθη από τά γεγονότα. Ο Βασιλεύς και ο Μεταξάς άλληλοσυμπληρώνοντο, και θά έλεγα μάλιστα ότι άλληλοδιορθώνοντο. Άλλά η Ισχυρή προσωπικότητα του δικτάτορα, ή σιδηρά θέληση που εκρύβετο κάτω από την φαινομενική του αγαθότητα, ή σαφής θεώρηση των πολιτικών προβλημάτων άσκούσαν στην ψυχή του Βασιλέως μία Ισχυροτάτη έπιρροή.

Πρίν λίγο είπα ότι ο Βασιλεύς δεν ήταν πολύ δημοφιλής στην Ελλάδα, αλλά και ο Μεταξάς δεν έχαιρε, ούτε κατά διάνοια, εκείνης της δημοτικότητας που, όπως φαίνεται, αποτελεί όρο «εκ των ουκ άνευ» για την ίδρυση και διατήρηση ενός ολοκληρωτικού καθεστώτος. Η έμφάνιση του Μεταξά απέκλειε την δυνατότητα άσκήσεως εκ μέρους του της πρωτογόνου εκείνης άκτινοβολίας

πού κάνει τά πλήθηνά παραληροῦν καί πού ἄλλοι δικτάτορες εἶχαν στόν ὕψιστο βαθμό, πρὸς δυστυχία τῶν χωρῶν καί τῶν λαῶν πού τήν ὑπέστησαν. Οἱ Ἕλληνες ἔχουν μέσα στό αἷμα τους τό μικρόβιο τῆς πολιτικῆς, ὄχι μόνο οἱ ἀνώτερες τάξεις καί οἱ τάξεις τῶν διανοουμένων, ἀλλά καί οἱ πῶ ταπεινές ἀκόμα καί στίς πῶ ἀπόμερες ἐπαρχίες. Ἐνα καθεστῶς πού εἶχε κλείσει τήν Βουλή, καταργήσει ὅποιαδήποτε μορφή ἐλευθέρας συζητήσεως καί ἐπιβάλλει στόν Τύπο ἕνα ἀπόλυτο κομφορμισμό καί μιά αὐστηροτάτη λογοκρισία δέν μπορούσε νά εἶναι ἀρεστό σέ εὐρέα στρώματα τοῦ λαοῦ συμπεριλαμβανομένων καί ἐκείνων πού δέν εἶχαν ἐκστρεμιστικές τάσεις. Τό καθεστῶς εἶχε ἀπολύσει πολυάριθμους ὑπαλλήλους καί ἀξιωματικούς τῶν ὁποίων οἱ πολιτικές πεποιθήσεις δέν ἦσαν ἀπόλυτα ὀρθόδοξες, δημιουργώντας ἔτσι μιά σημαντική μερίδα δυσареστημένων. Οἱ πιστοί στήν μνήμη τοῦ Βενιζέλου ἦσαν ἀκόμα πολυαριθμότατοι σέ ὀλόκληρη τήν χώρα καί προπαντός στήν Κρήτη, τήν γενέτειρα τοῦ πολιτικοῦ ἐκείνου ἀνδρός, στό ἐσωτερικό τῆς ὁποίας, τέσσερα χρόνια μετά τήν ἀποτυχία τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος τοῦ 1935, κάποιος στρατηγός Μάνδακας ἐξακολουθοῦσε νά διεξάγει ἀνταρτοπόλεμο μέ μιά ὀμάδα ἀνταρτῶν, χωρὶς ἡ Κυβέρνηση νά τολμᾷ νά ὀργανώσει ἐναντίον του μιά ἀποφασιστική ἐκστρατεία. Εἶναι παράξενο, ἀλλά ἕνα αἶσθημα δυσανασχετήσεως καί μιά σιωπηρά ἀντίσταση πρὸς τόν Μεταξᾶ καί στό ἴδιο τό πρόσωπο τοῦ Βασιλέως ἦσαν εὐρύτατα διαδεδομένα στούς κόλπους τῶν ἰδίων τῶν βασιλοφρόνων, πού κατά τά χρόνια τῶν διαφόρων, λίγο πολύ δημοκρατικῶν, Κυβερνήσεων εἶχαν ὑποφέρει καί εἶχαν ὑποστῆί κάθε εἶδους διωγμούς γιά τήν ἀφοσίωσή τους στόν ἐξόριστο Βασιλέα. Οἱ ὀρθόδοξοι βασιλόφρονες κύκλοι ἐμέμφοντο τόν Πρωθυπουργό, γιατί ἐπεσκίαζε, κατά κάποιο τρόπο, τήν προσωπικότητα τοῦ Βασιλέως καί τόν Βασιλέα γιατί εἶχε ἐπιδιώξει, ἐπιστρέφοντας στόν Θρόνο τό 1935, νά ἐγκαθιδρύσει μιά συμφιλιωτική πολιτική, γιατί δέν εἶχε καταδιώξει τά ἀντιμοναρχικά στοιχεῖα καί γιατί δέν εἶχε μοιράσει ἀξιώματα καί τιμές ἀποκλειστικά σέ ὄσους τοῦ εἶχαν παραμείνει πιστοί κατά τήν διάρκεια τῆς ἐξορίας του. Αὐτή ἦταν, ἀναμφίβολα, μιά μεγαλόψυχη πολιτική, πού ἀπέβλεπε σέ ἕνα εὐγενέ-

στατο σκοπό: νά γαληνέψει τίς ψυχές, πολιτική κατ' έξοχήν εὐκταία σέ μία χώρα σάν τήν Ἑλλάδα πού εἶχε ζήσει τόσα χρόνια σέ μία ἀτμόσφαιρα ἀδιαλείπτου σχεδόν ἐμφυλίου πολέμου. Ὅσο ὁμως εὐγενεῖς καί ἄν ἦσαν οἱ προθέσεις πού ὀδήγησαν τόν βασιλέα νά υἱοθετήσῃ μία τέτοια πολιτική, τό ἀναπόφευκτο ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε ὅτι, ἐνῶ δέν εἶχε κατορθώσει νά κερδίσει γιά τό στέμμα τίς συμπάθειες τῶν ἀντιμοναρχικῶν στοιχείων, εἶχε ἀποξενώσει ἀπ' αὐτό ἐκείνους πού εἶχαν ἀγωνισθεῖ καί ὑποφέρει σκληρά γιά τήν ἀφοσίωσή τους στά μοναρχικά ἰδεώδη καί στήν δυναστεία.

Ἄκόμα καί ὁ στρατός, πού θά ἔπρεπε νά εἶναι ὑπερήφανος βλέποντας ἕνα ἀπό τούς ἐπιφανέστερους ἀντιπροσώπους του ἐπί κεφαλῆς τῆς κυβερνήσεως καί πού ἦταν ἀντικείμενο τῶν πιό ἐπιμελῶν καί προσεκτικῶν φροντίδων τοῦ στρατηγοῦ Μεταξᾶ δέν ἦταν ἀπηλλαγμένος ἀπό τάσεις ἀντίθετες πρὸς τήν δικτατορία καθώς καί πρὸς τήν ἴδια τήν βασιλεία παρά τίς πολυάριθμες ἀποστρατεύσεις ἐκείνων τῶν στοιχείων πού δέν ἐνέπνεαν ἐμπιστοσύνη.

Μέ λίγα λόγια, τό καθεστῶς πόρρω ἀπέιχε ἀπό τοῦ νά ἔχει, δέν λέγω τήν ὁμόθυμο ὑποστήριξη, ἀλλά οὔτε κἄν τήν πλειοψηφία τῶν ψήφων τοῦ λαοῦ καί μόνον ἢ παράλογη πολιτική μας θά ἦταν ἱκανή νά ἐπιτελέσει, ὅπως θά δοῦμε, τό θαῦμα νά συνενώσει τόν ἑλληνικό λαό σέ ἕνα ἐνιαῖο σύνολο ὁπαδῶν τοῦ προσώπου καί τῆς πολιτικῆς τοῦ Μεταξᾶ.

Ὅσον ἀφορᾷ τήν Ἰταλία, νομίζω ὅτι ἀνέφερα ἤδη ὅτι ὁ μόνος πραγματικά εἰλικρινῆς φίλος πού εἶχαμε στήν Ἑλλάδα ἦταν, κατά πᾶσαν πιθανότητα, ὁ στρατηγός Μεταξᾶς.

Ὁ ἀλησμόνητος δάσκαλός μου, Silvio Perozzi ἔλεγε ὅτι δέν ὑπάρχει «λαός ὁ ὁποῖος νά νοιάζεται περισσότερο ἀπό τόν δικό μας γιά ἕνα μόνο πράγμα: νά τόν ἀγαποῦν γιά νά ἀγαπᾷ» καί ἤυχετο νά ἀνατελεῖ ἐκείνη ἡ ἡμέρα πού «ἀντί ἀγάπης, πού δέν εἶχε σημασία καί πού ἄλλωστε δέν ὑπάρχει μεταξύ Κρατῶν, θά ἀναζητούσαμε ἀπό τούς ἄλλους λαούς νά τρέφουν ἀπέναντί μας τό μόνο αἶσθημα πού μπορεῖ νά ὑπάρξει καί πού ἀξίζει νά ἀνζητεῖ κανεῖς καί νά κερδίζει, τόν σεβασμό μετά φόβου».

Δέν γνωρίζω πόσες φορές άκουσα τούς Ίταλούς νά λένε ότι οι "Έλληνες είναι άγγλόφιλοι, ότι οι "Έλληνες δέν μās άγαπούν, ότι οι "Έλληνες μās μισούν καί άλλες παρόμοιες φράσεις.

Όμολογώ ότι δέν κατόρθωσα ποτέ νά καταλάβω γιατί οι "Έλληνες θά έπρεπε νά «μās άγαπούν», όπως άπαιτοϋσε ή μεγάλη μάζα του Ίταλικού λαού, ό όποιος άλλωστε, μέ τή σειρά του, έτρεφε γιά τούς "Έλληνες άίσθημα πού δέν ήταν άσφαλώς συμπάθεια, αλλά σχεδόν περιφρόνηση. Τήν συμπάθεια έμπόδιζαν χίλιοι διαφορετικοί λόγοι, Ιστορικής, πολιτικής, θρησκευτικής καί συναισθηματικής φύσεως, μερικοί από τούς όποιους δυστυχώς ήσαν άπόλυτα δικαιολογημένοι. Δέν θέλομε νά συζητήσομε τούς λόγους θρησκευτικής φύσεως, ή εκείνους πού έστηρίζοντο σέ άναμνήσεις, λιγότερο ή περισσότερο άκριβείς, Ιστορικής φύσεως: Φανατική άποστροφή του έλληνικού κλήρου πρός τήν Έκκλησία τής Ρώμης, προσκόλληση στήν μνήμη τής Βυζαντινής Αύτοκρατορίας καί συνεπώς πικρία κατά τών όλετήρων της δηλ. τής Λατινικής Αύτοκρατορίας καί τής Βενετίας. Αίσθημα φόβου τής Έλλάδος, πού παρέμεινε μικρή δύναμη, έναντι τής Ίταλίας πού κατέστη Μεγάλη Δύναμη στή Μεσόγειο όπου οι "Έλληνες διδάξαν τόν πολιτισμό σέ όλους καί πρώτα άπ' όλους στήν Ρώμη. Δέν θέλομε νά τά συζητήσομε γιατί τά αισθήματα δέν είναι έπιδεκτικά συζητήσεως, αλλά καί αυτά άποτελοϋν μιά δρῶσα δύναμη, ένα στοιχείο δηλ. πού πρέπει κανείς νά λαμβάνει δεόντως ύπ' όψη του στήν διεθνή πολιτική. Άλλά ανεξάρτητα από τούς λόγους αύτούς, πού κατά πάσα πιθανότητα, κανένας Ιταλός δέν έσκέπτετο ποτέ, καί πού είχαν τίς ρίζες τους σέ ένα μακρινό παρελθόν, ύπήρχαν άλλοι λόγοι έχθρότητας πού έστηρίζοντο στό πρόσφατο παρελθόν ή ακόμα καί στό παρόν. Πρέπει δέ νά άναγνωρίσομε, ότι από έλληνικής σκοπιάς οι λόγοι αυτοί δέν ήσαν άδικαιολόγητοι.

Σέ όλα τά προβλήματα πού είχαν προκύψει από τόν πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, ή Ελλάδα είχε συνεχώς άντιμέτωπο τήν Ίταλία. Δέν συζητώ τώρα κατά πόσο ήταν δικαιολογημένη αύτή ή συνεχής άνθελληνική μας στάση, άρκοϋμαι στήν διαπίστωσή της, καί στήν διαπίστωση ότι οι "Έλληνες διατηροϋσαν ζωηροτάτη, καί

πικρά ανάμνηση τῆς στάσης αὐτῆς. Ἰδίως στό ζήτημα τῶν νοτίων συνόρων τῆς Ἀλβανίας, ἢ, ὅπως ἔλεγαν οἱ Ἕλληνες, τῆς Βορείου Ἠπείρου, ἐμεῖς εἶχαμε ταχθεῖ σαφῶς ὑπέρ τῶν ἀλβανικῶν διεκδικήσεων καί κατά τῶν ἐλληνικῶν, καί ἡ στάση μας, εἶχε ἐπι-
ρεάσει ἀποφασιστικά τόν καθορισμό τῶν συνόρων, πού οἱ Ἕλλη-
νες, δίκαιο ἢ ἀδίκαι, θεωροῦσαν ἀδικο καί πού εἶχαν ἀναγκα-
σθεῖ νά ἀνεχθοῦν μέ μεγίστη δυσφορία, σάν κάτι τό ἐπιβεβλημέ-
νο ἐναντίον τοῦ ὁποίου δέν μπορεῖς νά ἀντιδράσεις καί δέν ἔχεις
παρά νά ὑποκύψεις. Ἡ ἀνάμνηση τῆς σταθερῆς ἰταλικῆς ἀντιθέ-
σεως στήν ἐλληνική πολιτική κατεῖχε μιά σημαντική θέση στήν
πικρία μέ τήν ὁποία κάθε Ἕλληνας ἀναλογίζετο τά θλιβερά γεγο-
νότα πού εἶχε ζήσει ἡ Πατρίδα του κατά τά μεταπολεμικά χρόνια,
πού γιά τήν Ἑλλάδα ὑπῆρξαν ἴσως πιό σκληρά ἀπό ὅτι γιά ὁποια-
δήποτε ἄλλη χώρα τῆς Εὐρώπης. Δέν πρέπει νά ξεχνοῦμε — καί
πολύ εὐκολά τό ξέχασε ἡ ἀλαζονική ἀγνοία ἐκείνων πού τό
1939-40 κατηύθυναν τήν τύχη τῆς ἰταλικῆς πολιτικῆς — ὅτι στόν
ἐλληνικό λαό τό ἐθνικό αἶσθημα εἶναι ἐντονώτατο, ὅπως ἀποδει-
κνύει ἡ ἐπιμονή μέ τήν ὁποία οἱ πολυαριθμότατοι Ἕλληνες μετα-
νάστες, πού εἶναι διασκορπισμένοι σέ ὄλες τίς γωνιές τῆς Γῆς,
μένουν πιστοί ἐπί γενεές στόν ἐθνισμό τους καί στήν γλώσσα
τους, δίνοντας ἕνα θαυμαστό παράδειγμα στούς μετανάστες ὀ-
λων τῶν ἄλλων ἐθνοτήτων καί κυρίως στούς Ἰταλοῦς.

Γι' αὐτό τό ζωηρότατο, σχεδόν φλογερό ἐθνικό αἶσθημα, ἡ
ἰταλική κατοχή τῆς Δωδεκανήσου ἀποτελοῦσε μιά ἀνοικτή πλη-
γή, πού ἔκαιγε ἀκόμα καί δέν μπορούσε βέβαια νά μετριάσει τήν
ἀντιπάθεια ἀπέναντί μας. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τό νά μιλοῦν, ὅπως
καμιά φορά γινόταν στήν Ἑλλάδα, γιά «ἐπιστροφή» τῆς Δωδεκα-
νήσου ἦταν παράλογο ἀπό τεχνικῆς καί νομικῆς πλευρᾶς, ἀφοῦ
τά νησιά αὐτά τά εἶχαμε ἀρπάξει ὄχι ἀπό τήν Ἑλλάδα, ἀλλά ἀπό
τήν Τουρκία. Τό ἀλυτρωτικό ὅμως αἶσθημα τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ
γιά τά νησιά ἐκεῖνα, πού τά κατοικοῦσαν σχεδόν ἀποκλειστικά
ἐλληνικοί πληθυσμοί, ἀπό ἀπόψεως φυλῆς καί θρησκείας, δέν θά
ἐπρεπε νά φαίνεται ἀδικοιολόγητο σέ μιά χώρα σάν τήν Ἰταλία,
πού ἐπί μισό αἰῶνα, εἶχε στηρίξει στόν ἀλυτρωτισμό ὀλόκληρη
τήν ἐξωτερική της πολιτική καί πού κατά τίς τελευταῖες δεκαετίες,

είχε δημιουργήσει παντοῦ, κατά φαντασία, αλυτρωτισμούς ακό-
μα καί στό Canton Ticino. Ἐμεῖς οἱ ἴδιοι, μέ τίς συμφωνίες Τιπτόνι
- Βενιζέλου καί Μπονίν - Βενιζέλου, εἶχαμε ἀποδεχθεῖ τήν ἀρχή
τῆς ὀλικῆς ἢ μερικῆς παραχωρήσεως τῆς Δωδεκανήσου στήν
Ἑλλάδα, ἔστω καί ὑπό τήν αἵρεση τῆς πραγματοποιήσεως ὀρι-
σμένων ὄρων. Οἱ ὄροι αὐτοί δέν πραγματοποιήθηκαν ποτέ καί
ἔτσι τά νησιά ἐκεῖνα παρέμεναν στήν κατοχή μας καί ἦσαν πιά,
μετά τήν σχεδόν ὀλοσχερῆ ἔξαφάνιση τῆς Ὄθωμανικῆς σημαίας
ἀπό τό Ἀρχιπέλαγος, τά μόνα νησιά τοῦ Αἰγαίου, ἐκτός ἀπό τήν
Κύπρο, ὑπό ξένη κατοχή. Ἡ περίπτωση ὄμως τῆς Κύπρου καί τῆς
Δωδεκανήσου παρουσίαζαν στήν πράξη μιά σημαντική διαφορά
πού ἐξηγεῖ γιατί δέν ὑπῆρχε πραγματικά κυπριακός αλυτρωτισμός
ἢ ὑπῆρχε μόνο ὑπό μορφή μιᾶς τελείως ὀριστιῆς ἐπιθυμίας, συν-
αισθηματικοῦ καθαρῶς χαρακτήρος. Ἡ ἀγγλική κυριαρχία στήν
Κύπρο ἦταν ἠπίας μορφῆς, ὄπως συνήθως, καί παρεῖχε στόν πο-
πικό πληθυσμό εὐρεία αὐτονομία καί πλήρη ἔλευθερία χρήσεως
τῆς γλώσσας τους καί ἀσκῆσεως τῆς ἔθνικῆς τους θρησκείας.
Ἀντίθετα ὁ φασισμός μή γνωρίζοντας πῶς νά «βολέψει» τόν Ce-
sare - Maria De Vecchi, πού ἦταν μέλος τῆς τετρανδρίας, τόν εἶχε
στεῖλει στήν Ρόδο ὡς Διοικητή καί αὐτός ὁ ἄνθρωπος, βλάκας καί
πέισμων, μέ τήν νοοτροπία λοχία, εἶχε ἐπιβάλει στό ἑλληνικό
στοιχεῖο ἕνα καθεστῶς μικρῶν καθημερινῶν καταπιέσεων, ἰδίως
στόν θρησκευτικό τομέα, τόν λεπτότερο ἀπό ὄλους. Οἱ καταπιέ-
σεις αὐτές ἀποξενώνουν ἀπό τόν κυρίαρχο τούς ὑπηκόους πολύ
περισσότερο ἀπό ὄ,τι θά ἔκανε ἢ πιό ἀπροκάλυπτη τυραννία. Ὁ
ἀνθελληνικός φασισμός τοῦ Ντέβεκκι πλησίαζε ἢ μάλλον ἔφθανε
τά ὄρια τοῦ γελοίου. Μιά φορά μοῦ ἔγραψε ἕνα φιλιππικό τεσσά-
ρων σελίδων γιατί σέ γράμμα τῆς Πρεσβείας σχετικά μέ κάποιο
μοναστήρι τοῦ ὄποιου εἶχε κατάσχει τά εἰσοδήματα, εἶχε γραφεῖ
ἐκ παραδρομῆς Πάτμος ἀντί Πάτμο. Κάθε χρόνο δεκάδες Δωδε-
κανησίων νέων ἐγκατέλειπαν τίς γενέτειρες τους γιά νά καταφύ-
γουν στό Βασίλειο τῆς Ἑλλάδος, ὄπου ἐγίνοντο δεκτοί ἀδελφικά
ὄχι μόνο ἀπό τούς πολυάριθμους συμπατριῶτες τους πού ἤδη διέ-
μεναν ἐκεῖ, ἀλλά καί ἀπό ὄλόκληρο τόν πληθυσμό. Στά μεγαλύτε-
ρα κέντρα τῆς Ἑλλάδος καί ἰδιαίτερα στόν Πειραιά ἔβριθαν τά

δωδεκανησιακά σωματεία πού εξέδιδαν διάφορες μικροεφημερίδες πού δέν διενπνέοντο από φιλικά βέβαια αισθήματα πρὸς τὴν Ἰταλία. Ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση τηροῦσε στὸ θέμα αὐτὸ μιά τελείως ἀψογή στάση, ὑπέβαλλε τὰ σωματεία ἐκεῖνα σέ αὐστηρά ἐπιτήρηση, τὶς δέ ἐφημερίδες σέ αὐστηροτάτη λογοκρισία καὶ κάθε τόσο ἐπενέβαινε δραστήρια γιὰ νὰ περιορίζει τὶς ὑπερβολές τους. Τὸ πρᾶδοξο ἦταν ὅτι ἡ ἐκτέλεση τῆς ἀχαρῆς αὐτῆς ἀποστολῆς εἶχε ἀνατεθεῖ στὸν κ. Νικολοῦδη, Ὑφυπουργὸ Τύπο καὶ Τουρισμοῦ, πού ἦταν καὶ ὁ ἴδιος Δωδεκανησιακῆς καταγωγῆς. Ἀλλὰ γιὰ νὰ διατηρηθεῖ ζωντανό τὸ αἶσθημα τοῦ ἐλληνικοῦ ἀλυτρωτισμοῦ ὅσον ἀφοροῦσε τὴν Δωδεκάνησο δέν ἐχρειάζοντο ἀσφαλῶς ἐκεῖνες οἱ ἐφημεριδοῦλες, πού δημοσίευαν ἐξόριστοι καὶ πού κανεὶς δέν διάβαζε ἐκτός ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς ἐξορίστους. Ἀρκοῦσε τὸ ἀπλό γεγονός τῆς κατοχῆς ἐκ μέρους μας τῶν νησιῶν.

Οἱ προφορικές ἐκδηλώσεις πού ἐπαναλαμβάνοντο συνεχῶς ἀπὸ Ἰταλικῆς πλευρᾶς ἱμπεριαλιστικῶν καὶ κατακτητικῶν ἐπιδιώξεων εἰς βάρος τοῦ ἑνός ἢ τοῦ ἄλλου τμήματος τοῦ ἐλληνικοῦ ἐδάφους, εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ προδιαθέτουν ἐναντίον μας εὐρῆα στρώματα τῆς ἐλληνικῆς κοινῆς γνώμης καὶ νὰ δημιουργοῦν ἀπέναντι μας μιά συνεχῶς ἀνανεουμένη ἀτμόσφαιρα δυσπιστίας. Οἱ ἐκδηλώσεις τοῦ εἶδους αὐτοῦ δέν περιορίζοντο στὰ ἐλφρά τραγούδια πού βάζαμε τοὺς Ἰταλοὺς στρατιῶτες, οἱ ὁποῖοι διήρχοντο ἀπὸ τὰ ἐλληνικά λιμάνια νὰ τραγουδοῦν, ὅταν ταξίδευαν πρὸς τὰ Δωδεκάνησα ἢ ἐπέστρεφαν ἀπὸ αὐτά (τὰ τραγούδια αὐτὰ διακήρυσσαν ἀνόητα τὴν πρόθεση μας νὰ κατακτήσουμε κάποια ἡμέρα τὴν Ἀθήνα, τὸν Πειραιά, ὀλόκληρο τὸ Ἀρχιπέλαγος καὶ δέν ξέρω τί ἄλλο ἀκόμα) οὔτε καὶ περιορίζοντο στὶς φράσεις πού ἀνεύθυνοι νέοι ρήτορες ἐξεστόμιζαν πάνω στὸν ἐνθουσιασμό ὀρισμένων φοιτητικῶν συλλαλητηρίων. Οἱ ἐκδηλώσεις αὐτὲς προήρχοντο καὶ ἀπὸ πρόσωπα πού λόγω τῆς θέσεως τους ἐπρεπε νὰ θεωροῦνται ὑπεύθυνα καθὼς καὶ ἀπὸ τὸν Τύπο, ὁ ὁποῖος, ἐπειδὴ ἠλέγχετο αὐστηρότατα, ἦταν λογικὸ νὰ θεωρεῖται ὅτι διερμήνευε τὶς ἀπόψεις τῆς Κυβερνήσεως ἢ τουλάχιστον ὅτι ἦταν τελείως ἀδύνατο νὰ δημοσιεύσει ὅτιδήποτε ἀντίθετο πρὸς τὶς ἀπόψεις αὐτῆς. Δέν θὰ τελειῶνα ποτέ ἂν ἐπιχειροῦσα νὰ ἀπα-

ριθμήσω τις έκδηλώσεις του είδους αυτού, μερικές από τις οποίες έφθαναν τά έσχατα όρια της χυδαιότητας και του κακόγουστου και ήρχοντο άνοικτά σέ αντίθεση μέ τις διαβεβαιώσεις πού έδινε ή 'Ιταλική Κυβέρνηση στήν 'Ελληνική σχετικά μέ τήν πρόθεσή της νά σεβασθεί τήν έδαφική άκεραιότητα της 'Ελλάδος. Διερωτώμαι ποιά θά ήταν ή αντίδραση έκ μέρους της 'Ιταλίας άν σέ μία χώρα, πού τελούσε όπως και ή δική μας υπό όλοκληρωτικό καθεστώς και πού κατείχε έπιπλέον αριθμό νησιών κατοικουμένων από 'Ιταλούς, ό Τύπος και πρόσωπα κατέχοντα δημόσια αξιώματα ηύχοντο κάθε τόσο τήν ώρα πού θά μάς αποσποΰσαν τό ένα ή τό άλλο τμήμα του έθνικού μας εδάφους. Και άπορώ πώς, ενώ έκ μέρους μας έπολλαπλασιάζοντο τέτοιες άφρονες προκλήσεις, ή πλειοψηφία της Ιταλικής κοινής γνώμης δοκίμαζε ένα αίσθημα περίλυπης και άγανακτησμένης άπορίας γιατί οι "Έλληνες «δέν αγαποΰσαν τήν 'Ιταλία».

"Ένα σημαντικό ποσοστό της κοινής αυτής γνώμης είχε μέσα του βαθειά ριζωμένη τήν πεποίθηση ότι τήν άγάπη εκείνη πού οι "Έλληνες, μέ άνεξήγητο πείσμα, επέμεναν νά άρνοΰνται στήν 'Ιταλία, τήν παρείχαν και μάλιστα άπεριόριστη στήν 'Αγγλία. 'Αλλά και γι' αυτό τό θέμα καλά είναι νά έξηγηθοΰμε μέ σαφήνεια.

Βέβαια ό έλληνικός λαός έτρεφε ένα πολύ μεγάλο θαυμασμό γιά τό αξιοθαύμαστο εκείνο κρατικό σύνολο πού λέγεται Βρετανική αυτοκρατορία και, στόν συναισθηματικό τομέα, δέν μπορούσε νά λησμονήσει ότι ή Μεγάλη Βρετανία είχε παραχωρήσει στήν 'Ελλάδα οικειοθελώς και σχεδόν χωρίς άνταλλάγματα τά νησιά του 'Ιονίου. Μεταξύ 'Ελλάδος και 'Αγγλίας δέν ύφίστατο καμιά αίτία άντιθέσεως συναισθηματικού χαρακτήρος, άν έξαιρεθεί τό Κυπριακό ζήτημα, τό όποιο όμως, όπως ήδη είπα, δέν είχε καθόλου όξεία μορφή. Οι ευθύνες των "Αγγλων γιά τήν μικρασιατική καταστροφή δέν είχαν τελείως λησμονηθεί, αλλά περνούσαν σέ δεΰτερη μοίρα μπροστά στά πολλά πλεονεκτήματα πού ή 'Ελλάδα είχε άποκομίσει από της άνασυστάσεως της από τήν άγγλική φιλία και τήν ύποστήριξη πού ή έλληνική πολιτική είχε πάντοτε βρεί στήν Μ. Βρετανία και πού είχε καταστήσει τήν χώρα αυτή, κατά κάποιο τρόπο, τήν φυσική προστάτιδα Δύναμη της

Ἑλλάδος. Ἡ πεποίθηση ὅτι ἡ φιλία, γιὰ νά μὴν πῶ ἡ Βρεταννικὴ προστασία, ἀποτελοῦσε τὴν καλύτερη ἐγγύηση γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἀνεξαρτησία ἦταν διαδεδομένη σέ ὅλα τὰ στρώματα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἡ βρεταννικὴ προπαγάνδα, ἡ ὁποία διεξήγετο μὲ μιά διακριτικότητα πού μπορούσε νά παραβληθεῖ μόνο μὲ τὴν βλακεία καὶ τὴν ἀδεξιότητα τῆς δικῆς μας, διατηροῦσε πάντα ζωντανή αὐτὴ τὴν πεποίθηση, οἱ δὲ προφορικές ἀπειλές ἐκ μέρους μας κατὰ τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας εἶχαν ὡς φυσικὸ καὶ ἀναπόφευκτο ἀποτέλεσμα νά τὴν κάμουν νά ριζώσει ἀκόμα περισσότερο στὴν ψυχὴ τῶν Ἑλλήνων. Ὡς σημειωθεῖ δὲ ὅτι οἱ πολυάριθμοι πολέμιοι τοῦ καθεστώτος τοῦ Μεταξᾶ, ἐν μέρει γιὰ λόγους πίστεως στὴν βενιζελικὴ παράδοση, ἐν μέρει γιατί ἡ Μ. Βρεταννία ἦταν λίγο - πολύ ὁ ἀπροκάλυπτος ἐχθρὸς τῶν ὀλοκληρωτικῶν καθεστώτων, ἐν μέρει ἀπλῶς καὶ μόνο γιὰ νά ἐκθέσουν τὸν Μεταξᾶ στοὺς Ἄγγλους, ἐμφανίζοντάς τον ὡς γερμανόφιλο, ὑπερέβαλλαν στίς ἐκδηλώσεις ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν Ἄγγλία, τίς ὁποῖες συνόδευαν συχνά παράλληλες ἐκδηλώσεις ἐλάχιστα φιλικές πρὸς τὴν Ἰταλία. Ἐνα παράδειγμα εἶχαμε τὸν Μάιο τοῦ 1939, ὅταν ἐπ' εὐκαιρία ἐπισκέψεως στὰ Χανιά τῆς ἀγγλικῆς μοίρας τῆς Μεσογείου, ἐνῶ οἱ Κρητικὲς ἀρχές τήρησαν μιά ἀσογη στάση, ἀνδρι καὶ μᾶλλον ψυχρὴ, τόσο ὥστε νά μὴν δοθεῖ καμιά ἐπίσημη δεξίωση πρὸς τιμὴν τῆς μοίρας, τὰ βενιζελικά στοιχεῖα ὀργάνωσαν ἐκδηλώσεις ἀγγοφιλίας καὶ ἰταλοφοβίας τόσο ἐντυπωσιακές καὶ στρεφόμενες συγχρόνως τόσο ἀνοικτὰ κατὰ τῆς κυβερνήσεως Μεταξᾶ καὶ τῆς «φιλογερμανικῆς του πολιτικῆς», ὥστε ὁ πρωθυπουργὸς νά διατάξει τὴν σύλληψη πολλῶν ἀπὸ τοὺς πρωτεργάτες τῶν ἐκδηλώσεων ἐκείνων, ἐνῶ ἄλλοι κατέφευγαν στὰ ὄρη γιὰ νά ἐνισχύσουν τίς τάξεις τῶν ἀνταρτῶν τοῦ στρατηγοῦ Μάνδικα. Σέ συνομιλία μὲ τὸν Ὑφυπουργὸ Μαυρουδῆ εἶχα τὴν εὐκαιρία νά παραπονεθῶ γιὰ τὸν ἀνοικτὰ ἀντιῖταλικὸ χαρακτήρα πού εἶχαν προσλάβει οἱ ἐκδηλώσεις πρὸς τιμὴν τῆς ἀγγλικῆς μοίρας στὰ Χανιά, ὁ ὁποῖος ἦταν τελείως ἀδικοιολόγητος. Ὅπως ἀνέφερα στὸ Ὑπουργεῖο μὲ τὸ ἐπεῖγον τηλ/μα ὑπ' ἀριθ. 3600/555 τῆς 23ης Μαΐου 1939, «Ὁ κ. Μαυρουδῆς ἔλαβε ὑπὸ σημείωση τὰ ὅσα τοῦ εἶπα καὶ προσέθεσε ὅτι δὲν ἐκπλήσσεται

δυστυχῶς γιά τά γεγονότα αὐτά πού ἀπέβλεπαν προπαντός νά δημιουργήσουν προβλήματα στόν στρατηγό Μεταξά καί τήν Κυβέρνηση του».

Ἐπῆρχε ὅμως ἓνα στοιχεῖο ἀποφασιστικότερης ἀκόμα σημασίας τό ὁποῖο ἔπρεπε νά ἔχει κανεῖς ὑπ' ὄψη του, ἀν ἤθελε νά ἐκτιμήσει σωστά τίς ἀγγλο-ἐλληνικές σχέσεις. Τό στοιχεῖο αὐτό ἦταν ἡ προαναφερθεῖσα ἤδη κατάσταση ἀπολύτου ἐξαρτήσεως, στήν ὁποία ἦταν ἀναπόφευκτο νά τελεῖ μιά χώρα βασικά ναυτική, ὅπως ἡ Ἑλλάδα, ἐναντι τῆς χώρας πού κυριαρχοῦσε στήν θάλασσα καί ἰδίως στήν Μεσόγειο. Οἱ στομφώδεις διαβεβαιώσεις τῶν ἐφημερίδων καί τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τοῦ φασισμοῦ δέν ἀρκοῦσαν γιά νά πεισθοῦν οἱ Ἕλληνες — ἄνθρωποι πρακτικοί καί προικισμένοι μέ ἀπαράμιλλη αἴσθηση τῆς πραγματικότητας καί μέ πνεῦμα ἐπιχειρηματικό, πού τούς καθιστᾷ πρῶτους ἐμπόρους σέ ὀλόκληρο τόν κόσμο — ὅτι οἱ ἡμέρες τῆς βρεταννικῆς αὐτοκρατορίας ἦσαν μετρημένες καί ὅτι κύριοι τῆς Μεσογείου εἶχαμε πλέον γίνει ἐμεῖς. Οἱ Ἕλληνες γνώριζαν πολύ καλά, πόσο εὐάλωτη ἦταν ἡ χώρα τους στήν ἀδιανόητη περίπτωση συρράξεως μέ τήν Ἀγγλία.

Γνώριζαν πολύ καλά ὅτι στήν περίπτωση αὐτή ὁ ἔλεγχος πού ἀσκοῦσε στίς θάλασσες ὁ βρεταννικός στόλος, θά ἀπέκλειε κάθε δυνατότητα εἰσαγωγῶν καί θά τούς κατεδίκαζε νά λιμοκτονήσουν σέ λίγες μέρες. Ἀλλά ἀφήνοντας κατά μέρος τήν φανταστική ὑπόθεση μιᾶς συρράξεως μέ τήν Μ. Βρεταννία, γνώριζαν κάλλιστα ὅτι καί ὑπό ὁμαλές συνθήκες ἡ ἐλληνική ἐμπορική ναυσιπλοΐα ἦταν δυνατή μόνο ἐφόσον διεξήγετο μέ τήν συναίνεση τῆς Ἀγγλίας, ὄχι μόνο ὑπό τήν ἰδιότητα της ὡς κυριαρχῆς δυνάμεως τῶν θαλασσῶν ἀλλά καί ὑπό τήν ἰδιότητά της ὡς παγκοσμίου ναυλογοῦ καί κέντρου τῶν ναυτιλιακῶν ἀσφαλίσεων. Μόνο μέ τήν συγκατάθεση τοῦ βρεταννικοῦ στόλου καί τῆς City τοῦ Λονδίνου ἦταν δυνατόν στούς Ἕλληνες ἐφοπλιστές νά διακινοῦν τά «τραπὲς» τους, πού τά συναντοῦσε κανεῖς στά πιά ἀπομεμακρυσμένα λιμάνια τῆς ὑδρογείου, ἔτοιμοι πάντοτε νά δεχθοῦν ὁποιοδήποτε φορτίο γιά τούς πιά ἀπίθανους προορισμούς καί νά πραγματοποιήσουν μέ ἐλάχιστα μέσα τά μεγαλύτερα κέρδη. Ἡ ἐλλη-

νική οικονομία δέν θά μπορούσε νά ζήσει χωρίς τούς ναύλους τής έμπορικῆς ναυτιλίας, πού έφθαναν άπίστευτα ποσά σέ στιγμές διεθνών άναταραχών, όπου συνέβει π.χ. τήν έποχή του Ισπανικού έμφυλίου πολέμου. Μεταξύ Λονδίνου καί 'Αθηνών είχε δημιουργηθεῖ έτσι σιγά - σιγά ένα δίκτυο επιχειρήσεων καί έμπορικῆς καί οικονομικῆς άλληλοεξαρτήσεως πού δέν μπορούσε νά διασπασθεῖ χωρίς αυτό νά οδηγήσει τήν 'Ελλάδα στήν καταστροφή. "Όταν τό καλοκαίρι του 1940 απέσυρε από τό έξωτερικό όλα τά χαρτονομίσματα της γιά νά τά σφραγίσει, μαζί μέ τά μεγάλα χαρτονομίσματα τών έκατομμυριούχων καί τών Τραπεζών, τά χαρτονομίσματα μιᾶς λίρας συνέρρευσαν από τίς πύδ άπομεμακρυσμένες γωνίες τής 'Ελλάδος, από τά χαμένα στά βουνά του Μοριᾶ καί τής Θεσσαλίας χωριά καί από τά πύδ μικροσκοπικά νησιά του 'Αρχιπελάγους, όπου γεωργοί, ψαράδες καί βοσκοί τά είχαν άποταμιεύσει «ώς κόρην όφθαλμοῦ», βέβαιοι ότι τά χαρτονομίσματα εκείνα, πού τά κρατοῦσαν κρυμμένα στό βάθος τών μπαούλων τους, άποτελοῦσαν τήν άσφαλέστερη έπένδυση. Τό νά κάμει κανείς τήν σκέψη ότι ένα τέτοιο δίκτυο συμφερόντων μπορούσε νά άποκοπεῖ μόνο καί μόνο γιά νά μᾶς δοθεῖ μιᾶ Ικανοποίηση ήταν τελείως παιδαριώδες. Τό νά σκεφθεῖ δέ κανείς ότι, έκτός από τή αγάπη, «ό περιδεής σεβασμός» πού ή Μ. Βρεταννία ένέπνεε στους "Ελληνες, από πολλές γενεές, μπορούσε νά εκλείψει από τήν μιᾶ ήμέρα στήν άλλη, γιατί μᾶς άρεσε νά λέμε ότι ή βρεταννική δύναμη ήταν νεκρή ή έτοιμοθάνατη καί ότι ή Μεσόγειος ήταν «*Mare nostrum*» άποτελοῦσε μιᾶ από τίς άνόητες εκείνες αύταπάτες, τίς τόσο άρεστές στήν έγγενή μας προχειρότητα, πού στήν έξωτερική πληρώνονται πάντοτε άκριβά.

'Όποιαδήποτε Ιταλική πολιτική έναντι τής 'Ελλάδος έπρεπε νά λαμβάνει ύπ' όψη της αύτή τήν οικονομική καί έμπορική έξάρτησή της από τήν 'Αγγλία καί τίς άναπόφευκτες καί βαθύτερες επιπτώσεις της στήν πολιτική στάση τής Χώρας, άνεξαρτήτως κυβερνήσεως. 'Η έξάρτηση αύτή άποτελοῦσε ένα από τά βασικά στοιχεία του προβλήματος, θά ήταν δέ έξ ίσου άνόητο νά τό παραγνωρίσει κανείς, όσο θά ήταν άνόητο νά επιχειρήσει νά λύσει ένα πρόβλημα στατικής, παραγνωρίζοντας τόν νόμο τής βαρύτητας.

Ἄλλά καί ἀπέναντι τῆς Ἰταλίας, τό ἐπαναλαμβάνω γιά τελευταία φορά, ἄν καί δέν ὑπῆρχε οὔτε μποροῦσε νά ὑπάρξει ἀγάπη, ὑπῆρχε ἐν τούτοις καί μάλιστα σέ σημαντικό βαθμό ὁ σεβασμός ἀπό φόβο. Ὁ ἴδιος ὁ πανικός τόν ὁποῖο, ἡ εἶδηση τῆς καταλήψεως ἐκ μέρους μας τῆς Ἀλβανίας, εἶχε ἐνσπείρει στόν ἑλληνικό λαό ἀποτελοῦσε, κατά κάποιο τρόπο, μιά ἐνδειξη αὐτοῦ τοῦ σεβασμοῦ. Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐκστρατείας στήν Αἰθιοπία εἶχε δημιουργήσει σέ πάρα πολλούς καί στήν Ἑλλάδα, μιά εἰκόνα τῆς ἰταλικῆς δυνάμεως πολύ ἀνώτερη ἀπό ἐκείνη τοῦ παρελθόντος. Δέν ὑπῆρχε οὔτε ἓνας Ἕλληνας πού νά μήν ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἡ Ἀγγλία κυριαρχοῦσε ἀκόμα στίς θάλασσες κατά τρόπο τόσο ἀδιαφιλονίκητο ὥστε οἱ ἀρμονικές σχέσεις μέ τήν δύναμη αὐτή νά εἶναι ὄρος «ἐκ τῶν ὤν, οὐκ ἄνευ» γιά τήν ἴδια τήν ὑπαρξη τῆς Ἑλλάδος. Ἀπό τήν ἄλλη ὁμως πλευρά ἦσαν πολύ περισσότεροι ἀπό ὅ,τι ἐνομίζετο οἱ Ἕλληνες οἱ ὁποῖοι ἀντιλαμβάνοντο, συγχρόνως τό γεγονός ὅτι ἡ γεωγραφική θέση καί ἡ ναυτική δύναμη τῆς Ἰταλίας ἦσαν μέ τήν σειρά τους τέτοιες ὥστε μιά διαφωνία μέ τήν Ἰταλία μποροῦσε νά ἀποτελέσει αἰτία σοβαροτάτων δυσχερειῶν γιά τήν χώρα τους. Οὔτε καί ἔλειπαν ὀξυδερκή πρόσωπα καί πρῶτος ἀπ' ὅλους ἀναμφίβολα ὁ Μεταξάς, τά ὁποῖα ἀντιλαμβάνοντο ὅτι σέ περίπτωση ὀξείας διενέξεως μέ τήν Ἰταλία, ὅλες οἱ ἀγγλο - γαλλικές ἐγγυήσεις κινδύνευαν νά ἀποδειχθοῦν κατά μέγα μέρος τουλάχιστον ἀπατηλές καί ὅτι πρίν προλάβουν νά τεθοῦν σέ ἐφαρμογή ἡ Ἑλλάδα θά ἔπρεπε νά διεξαγάγει μόνη καί ἐπί μακρό, ἓνα σκληρότατο καί ἀνισο ἀγῶνα ἐναντίον ἑνός ἀντιπάλου κατά πολύ ἀνωτέρου τῆς. Καί ὅσα συνέβησαν στήν Πολωνία τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1939 δέν μποροῦσαν παρά νά ἐνισχύσουν τήν πεποίθηση αὐτή. Κανείς, ἐπαναλαμβάνω κανείς, δέν θεωροῦσε ὅτι γιά νά ἀποφευχθεῖ ὁ πόλεμος μέ τήν Ἰταλία ἡ Ἑλλάδα θά ἔπρεπε νά φθάσει μέχρι τοῦ σημείου νά θυσιάσει ὀλικῶς ἢ μερικῶς τήν ἀνεξαρτησία καί τήν ἐθνική της κυριαρχία. Ὅλοι, ἐπαναλαμβάνω ὅλοι, ἦσαν ἀποφασισμένοι, σέ περίπτωση ἐπιθέσεως νά ἀντισταθοῦν μέχρι τελευταίας ρανίδος τοῦ αἵματος μέ τήν βεβαιότητα ὅτι, ἀργά ἢ γρήγορα, ἡ βρετανική ἐπέμβαση θά ἀποκαθιστοῦσε τά πράγματα. Ἄλλά οἱ ὑπεύθυνοι,

καί πρῶτος ὁ Πρωθυπουργός, ἐσκέπτοντο ὅτι ὄφειλαν νά κάμουν τά πάντα, ὅσα ἦσαν ἀνθρωπίνως δυνατά γιά νά ἀποφευχθεῖ ἕνας τέτοιος καταστρεπτικός πόλεμος. Καί οἱ φήμες ὅτι ἡ Ἑλλάδα ἔτρεφε ἐπιθετικές προθέσεις κατά τῆς Ἰταλίας, ἢ ὅτι ἦταν διατεθειμένη νά βοηθήσει τυχόν ἐχθρικές ἐπιχειρήσεις ἄλλων εἰς βάρος μας, φήμες πού προσπάθησαν νά διαδώσουν στήν Ἰταλία γιά νά δικαιολογήσουν τή ἐπίθεση μας στά μάτια τῆς Ἰταλικῆς κοινῆς γνώμης, ἀποτελοῦν ἕνα ἀναίσχυντο ψεῦδος, ἀνάξιο ἀνασκευῆς.

Τό ἐνδεχόμενο πού ἡ Ἑλλάδα ἐφοβεῖτο περισσότερο, μετά ἀπό τό ἐνδεχόμενο μιᾶς ἐπιθέσεως, ἦταν ἡ ἔνοπλος σύρραξη μεταξύ Ἰταλίας καί Μ. Βρεταννίας. Μιά τέτοια σύρραξη θά διαδραματιζέτο ἀναπόφευκτα στήν Μεσόγειο καί θά ἀποτελοῦσε ἕνα διαρκῆ κίνδυνο γιά τήν οὐδετερότητα πού ἡ Ἑλλάδα ἦταν ἀπόλυτα ἀποφασισμένη νά τηρήσει. Γι' αὐτό ἡ Ἑλλάδα ἐβλεπε ἐντρομητά νέφη πού κατά τήν ἀνοίξη τοῦ 1939 συσσωρεύοντο ἀπειλητικά στόν ὀρίζοντα τῆς βορειο - ἀνατολικῆς Εὐρώπης. Ὅχι μόνο γιατί ἐφοβεῖτο ὅτι οἱ ἐχθροπραξίες ἀργά ἢ γρήγορα θά ἐπεκτείνοντο καί στήν περιοχή τῆς Μεσογείου, ἀλλά καί γιατί τήν ὀλοκληρωτική ἑλληνική κυβέρνηση ἀνησυχοῦσε βαθύτατα ὁποιοδήποτε γεγονός μποροῦσε νά αὐξήσει τήν ρωσική ἰσχύ, ἢ ὁποία στά μάτια τῆς ἐνσάρκωνε τόν διπλό κίνδυνο τοῦ κομμουνισμοῦ καί τοῦ σλαβισμοῦ. Μέ τό τηλ/μα μου ὑπ' ἀριθ. 97 τῆς 24ης Αὐγούστου 1939 ἀνέφερα στό Ὑπουργεῖο τά ἀκόλουθα: «Ἡ εἶδηση τοῦ συμφώνου μεταξύ Γερμανίας καί Ρωσίας, μολονότι ὁ Τύπος περιόρισε στό ἐλάχιστο δυνατό τά σχετικά ἀνακοινωθέντα, ἔκαμε ἐδῶ βαθιά ἐντύπωση καί προκάλεσε ἕνα νέο κύμα ἀπαισιοδοξίας καί ἀνησυχίας. Κυκλοφοροῦν κάθε εἶδους φήμες, καί φυσικά δέν λείπουν οἱ συνηθισμένες περί ἐπικειμένων Ἰταλικῶν ἐπιχειρήσεων κατά τῆς Κέρκυρας, τῆς Ἠπείρου καί τῆς Μακεδονίας». Μετά τήν σαφῆ θέση πού ἔλαβε ὁ φασιστικός τύπος κατά τοῦ μανιφέστου πού δημοσίευσε τό Κομίντερν στίς ἀρχές Σεπτεμβρίου 1939, ἐπεσήμεινα ὅτι ἡ στάση αὐτή εἶχε κάμει μεγίστη ἐντύπωση καί εἶχε τύχει εὐνοϊκοτάτης ἀνταποκρίσεως, γιατί ἀνταποκρίνετο πλήρως στίς ἰδέες τῶν ἐπισήμων κύκλων καί στά αἰσθήματα τῆς κοινῆς γνώμης, πού μέ τήν ἐπανάληψη τῆς ρωσικῆς

πολιτικής δραστηριότητας προς δυσμάς βλέπει νά διαγράφεται, γιά τά Βαλκάνια γενικά καί είδικότερα γιά τήν Έλλάδα, μιά διπλή άπειλή: ή άπειλή τοῦ κομμουνισμοῦ καί τοῦ πανσλαβισμοῦ. Νέες άνησυχίες προκαλοῦσε στούς ἔλληνες ἰθύνοντες ή ρωσική κατάληψη μέρους τοῦ πρώην πολωνικοῦ ἐδάφους. Μέ τό τηλ/μα μου ὑπ' ἀριθ. 124 τῆς 18ης Σεπτεμβρίου 1939 ἀνέφερα στήν Ρώμη τά ἀκόλουθα: «Σήμερα ὁ Μαυρουδῆς μοῦ εἶπε ὅτι ή ρωσική ἐνέργεια στήν Πολωνία προκάλεσε ἐδῶ μεγάλη ἀνησυχία, τόσο γιὰτί ἀποτελεῖ διεύρυνση τῆς συρράξεως, ὅσο καί λόγω τοῦ κινδύνου πού πάντοτε ἀντιπροσώπευσε γιά τίς Βαλκανικές Χῶρες κάθε ρωσική ἐπέκταση».

Νομίζω ὅτι ἔτσι σκιαγράφησα μέ ἀρκετή ἀκρίβεια τί ἐσκέπτετο ὁ ἑλληνικός λαός καί ἐκεῖνοι πού τόν κυβερνοῦσαν γιά τήν Ἰταλία καί τήν εὐρωπαϊκή σύρραξη, τῆς ὁποίας ή ἀπειλή μέρα μέ τήν ἡμέρα μεγάλωνε καί γιά τίς δυνάμεις πού θά συμμετεῖχαν σ' αὐτήν. Βέβαια ή κατάσταση τῆς Ἑλλάδος ἦταν γεμάτη σοβαροτάτους κινδύνους. Ὁ Μεταξᾶς, μέ τήν συνηθισμένη του διαύγεια καί εὐλικρίνεια, εἶχε διευκρινίσει ποιά θά ἔπρεπε νά εἶναι, κατά τήν γνώμη του, ή στάση τῆς Ἑλλάδος σέ ἐκείνη τήν δύσκολη καμπή τῆς ἱστορίας τῆς Εὐρώπης. Σέ μιά συνέντευξη πού παρεχώρησε στόν συντάκτη τῆς «Petit Parisien». Louis Roubaud, πού ἀναδημοσιεύθει σέ ὅλες τίς ἑλληνικές ἐφημερίδες, περιείχοντο οἱ ἀκόλουθοι λέξεις πού παραθέτω ἀπό τό κατεπεῖγον τηλ/μα μου ὑπ' ἀριθ. 2915/429 τῆς 27ης Ἀπριλίου 1939: «Ἡ Ἑλλάδα, ὅπως κάθε ἄλλη χώρα, ἴσως δέ καί περισσότερο, εὐχεται καί ἐλπίζει νά διατηρηθεῖ ή εἰρήνη στήν Εὐρώπη καί εἶναι ἀπόλυτα ἀποφασισμένη νά ὑπερασπισθεῖ τήν πολιτική της ἀνεξαρτησία καί τήν ἐδαφική της ἀκεραιότητα σέ περίπτωση πού θά ἀπειλοῦντο. Ἀλλά ή Ἑλλάδα ἔχει τήν στοιχειώδη καί ἱερά ὑποχρέωση νά μήν προκαλέσει καμιά ἀπειλή πού νά στρέφεται ἐναντίον της, ὅταν δέν ὑπάρχει τέτοια ἀπειλή. Καί ὄχι μόνο δέν μᾶς ἀπειλεῖ κανείς, ἀλλά ἀντίθετα μᾶς ἐδόθησαν καί ἀπό τίς δύο πλευρές κατηγορηματικές διαβεβαιώσεις πού ἐγγυῶνται τήν σημερινή μας θέση». Καί, ἀφοῦ εἶπε ὅτι ή Ἑλλάδα δέν ἀπέβλεπε καθόλου στήν βελτίωση τῆς θέσης της αὐτῆς, ἀλλά καί ὅτι δέν θά ἠνείχετο ὁποια-

δήποτε απόπειρα μειώσεως της, κατέληγε: «Ἡ Ἑλλάδα εἶναι ἔτοιμη νά ὑπερασπισθεῖ μέ τό αἷμα της τό ἔδαφος καί τήν ἐλευθερία της ἐναντίον ὁποιοδήποτε ἐχθροῦ. Θεωρεῖ ὁμως ἱερό καθήκον νά μήν προκαλέσει ὁποιαδήποτε ἐχθρότητα». Ἦταν δύσκολο νά ἐκφρασθεῖ μέ μεγαλύτερη εἰλικρίνεια καί μεγαλύτερη σαφήνεια.

Πάντως ἡ γνώμη μου ἦταν ὅτι ἡ ἑλληνική στάση δέν θά ἦταν ἴσως ἀκριβῶς ἡ ἴδια σέ περίπτωση δικῆς μας ἀπειλῆς κατά τῆς ἀνεξαρτησίας καί οὐδετερότητας τῆς Ἑλλάδος, καί σέ περίπτωση ἀναλόγου ἀπειλῆς ἐκ μέρους τῆς Ἀγγλίας. Τήν 8η Ἰουλίου 1939, ἐνῶ τό τρομακτικό φάσμα τοῦ πολέμου ἐπεσκίαζε ἤδη τόν κόσμο, ἔγραφα ἐπί λέξει τά ἐξῆς σέ μιά ἐπιστολή μου τήν ὅποια ἀπηύθυνα προσωπικά στόν Διευθυντή τοῦ γραφείου τοῦ Ὑπουργοῦ: «ὄσον ἀφορᾷ τήν χώρα αὐτή, ἡ κατάσταση μπορεῖ νά ἀπεικονισθεῖ μέ λίγα λόγια: ζωνρότατη ἀνησυχία γιά τήν γενική κατάσταση. Διάχυτη καί αὐξανόμενη δυσφορία κατά τοῦ καθεστῶτος, στερεά ἀπόφαση διατηρήσεως τῆς οὐδετερότητας, πάση θυσία, καί ἔναντι πάντων, ἄν παραβιασθεῖ ἀπό τοὺς Ἕλληνας ἔντονη διαμαρτυρία, ἄν παραβιασθεῖ ἀπό ἐμᾶς ἔνοπλη ἀντίσταση». Ἡ Γερμανική Πρεσβεΐα τῶν Ἀθηνῶν ἀπεναντίας εἶχε διαφορετική γνώμη. Κατά τήν διάρκεια ἑνός σύντομου ταξιδίου μου στήν Ἰταλία ὁ Φορνάρι εἶχε μιά συνομιλία μέ τόν Γερμανό συνάδελφό του Graevenitz καί ἀναφέροντάς την στό Ὑπουργεῖο, μέ τό ἐπεῖγον τηλ/μα τῆς 8ης Αὐγούστου 1939, ἔγραφε μεταξύ ἄλλων: «Συμφώνησα μέ τόν γερμανό συνάδελφό μου ὅτι ὁμόθυμη εἶναι ἡ ἐπιθυμία τῶν Ἑλλήνων γενικά καί τοῦ Προέδρου Μεταξᾶ εἰδικότερα νά διατηρήσουν τήν Χώρα τους οὐδέτερη σέ περίπτωση συρράξεως μεταξύ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Διερωτόμουν ὁμως μέχρι ποίου σημείου ἡ ἐπιθυμία αὐτή θά ὑπερίσχυε τῶν γνωστῶν ἑλληνικῶν συμπαθειῶν ἔναντι τῆς Μ. Βρεταννίας ἡ ὅποια ἤσκησε πάντα ἐδῶ δεσπόζουσα ἐπιρροή. Διερωτόμουν π.χ. ποιᾷ θά ἦταν ἡ ἀντίδραση τῆς χώρας αὐτῆς σέ περίπτωση παραβίασεως τῆς οὐδετερότητας της ἀπό τρίτα κράτη καί εἶχα μᾶλλον τήν ἐντύπωση ὅτι, ἐνῶ σέ τυχόν παραβίαση ἐκ μέρους τοῦ Ἀξονος οἱ ἐδῶ θά ἀντιδρούσαν ἀμέσως τασσόμενοι μέ τήν

άλλη παράταξη / άπεναντίας σέ περίπτωση άναλόγου παραβιά-
σεως έκ μέρους τής Μ. Βρεταννίας — μέ τήν χρησιμοποίηση π.χ.
μιάς έλληνικής ναυτικής βάσεως — οι έδω θά περιορίζοντο σέ
μιά λίγο - πολύ πλατωνική διαμαρτυρία. Σχετικά ό κ. Graevenitz
μέ πληροφορήσε ότι τό έρώτημα είχε τεθεϊ εύθέως άπό τόν
προϊστάμενο του στόν νόμιμο Ύφυπουργό Έξωτερικών, ό
όποϊος όμως τόν διαβεβαίωσε, όπως φαίνεται, ότι ή έλληνική Κυ-
βέρνηση θά άντιδροΰσε διά τής βίας, άν ήταν άναγκαϊο, κατά
όποιασδήποτε παραβίασεως του έδάφους της, θεωρούσα σάν
έδαφική παραβίαση καί τήν χρησιμοποίηση άπό μέρους τών Άγ-
γλων μιάς έλληνικής ναυτικής βάσεως».

Ἡ Ἴταλο - ἑλληνική Προσέγγιση

Ὅπως ἤδη εἶπα, κατά τήν κατάληψη τῆς Ἀλβανίας, ὁ Μεταξᾶς εἶχε ἀντισταθεῖ στίς πιέσεις τοῦ Ἐπιτελείου του, τό ὅποιο ἤθελε νά λάβει ἡ Ἑλλάδα προληπτικά μέτρα στρατιωτικῆς φύσεως. Ὁ Μεταξᾶς δέν πίστευε ὅτι εἴχαμε ἐπιθετικές προθέσεις κατά τῆς χώρας του καί ἤθελε νά ἀποφύγει ὅποιαδήποτε ἐνέργεια, ἡ ὅποια ἔστω καί ἔμμεσα, θά μπορούσε νά φανεῖ προκλητική. Στό ἐπεῖγον τηλ/μά μου ὑπ' ἀριθ. 3085/468 τῆς 3ης Μᾶου 1939 εἶχα συνοψίσει ὡς ἑξῆς τήν ἀντίθεση μεταξύ τῆς ταραχῆς πού ἐπικρατοῦσε στόν λαό τήν στιγμή τῆς ἐπιχειρήσεως μας καί τῆς στάσης πού τήρησε ἡ ἑλληνική Κυβέρνηση. «Στήν κατάληψη τῆς Ἀλβανίας ἐκ μέρους μας ἡ κοινή γνώμη ἀντέδρασε ἐχθρικά, ἐνῶ ἡ στάση τῶν ἀρχῶν καί πρωτίστως τῆς κεντρικῆς Κυβερνήσεως ὑπῆρξε ὄχι μόνο ἀψογή ἀλλά καί φιλική».

Ἐξ ἄλλου, ἀργά τήν ἀνοιξη, τά πράγματα βαθμιαῖα πῆραν μιᾶ διαφοροτική ὄψη. Οἱ ἑλληνικές στρατιωτικές ἀρχές εὑρίσκαν ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν στρατευμένων μας πού εἶχαν μεταφερθεῖ στήν Ἀλβανία ἦταν ὑπερβολικός καί θεωροῦσαν ὅτι τά μεγάλα γυμνάσια ἐπί ἀλβανικοῦ ἐδάφους πού εἴχαμε ἀναγγεῖλει γιά τό καλοκαίρι δέν ἦταν παρά ἓνα πρόσχημα γιά νά συγκαλύψομε τήν συγκέντρωση στήν χώρα ἐκείνη καί ἄλλων Ἰταλικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων. Ὁ Μεταξᾶς τελικά ἀναγκάστηκε νά ὑποκύψει στίς πιέσεις τῶν στρατιωτικῶν καί σέ λίγο ἄρχισε στήν Ἑλλάδα μιᾶ μερικῆ καί βαθμιαία ἐπιστράτευση καί μιᾶ ἀνησυχητικῆ ἐνίσχυση τῶν φρουρῶν τῆς Ἠπείρου καί τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, τῶν ὁμόρων δηλ. περιοχῶν μέ τά ἀλβανικά σύνορα.

Τὴν 5ῃ Μαΐου ἔστειλα στὴν Ρώμη τὸ ἀκόλουθο τηλεγράφημα μὲ τὸν ἀεροπορικό φάκελλο (ἀριθ. 040): «Τὶς τελευταῖες ἡμέρες παρατηρεῖται ἐδῶ μιὰ ἀναβίωση τῶν ὑποψιῶν γιὰ τὶς προθέσεις μας, ὀφειλομένη στό γεγονός ὅτι, κατὰ τὶς κυκλοφοροῦσες ἐδῶ φήμες, ἐξακολουθεῖ ἡ ἀποστολή στὴν Ἑλλάδα στρατευμάτων μας πολὺ περισσοτέρων ἀπὸ ὅσα θεωροῦνται ἐδῶ ἀπαραίτητα γιὰ τὴν κατοχή τῆς χώρας.

»Σέ ὄσους μοῦ ἔκαναν νύξη γιὰ τὴν συνεχῆ ἀποστολή στρατιωτικῶν μας δυνάμεων στὴν Ἑλλάδα, ἀπήντησα ὅτι, ἂν αὐτὸ ἀληθεύει, πρέπει νὰ πρόκειται γιὰ στρατεύματα τῶν ὁποίων ἡ παρουσία ἀπαιτεῖται ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῆς κατοχῆς καὶ εἰρηνεύσεως μιᾶς μεγάλης χώρας μὲ ἐλάχιστους δρόμους. Μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα ἐξεφράσθη, σέ διάφορες περιπτώσεις, καὶ ὁ Στρατιωτικός Ἀκόλουθος.

»Ἀλλὰ ἐκτός ἀπὸ τὸν φόβο ὅτι ἡ συγκέντρωση αὐτῆ στρατιωτικῶν δυνάμεων μπορεῖ νὰ προορίζεται γιὰ μιὰ ἐπίθεση κατὰ τῆς Ἑλλάδος, φημολογεῖται ἐδῶ ἐπίσης ὅτι προετοιμάζεται μιὰ βουλγαρική ἀπόπειρα κατὰ τῆς Θράκης καὶ ὅτι τὰ στρατεύματά μας στὴν Ἑλλάδα στὴν περίπτωση αὐτῆ προορίζοντο νὰ ἐμποδίσουν τοὺς Ἕλληνες νὰ ἀποσύρουν δυνάμεις ἀπὸ τὰ ἑλληνο - ἀλβανικά σύνορα. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, εἶναι βέβαιο ὅτι, τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τὰ σύνορα μεταξὺ Ἑλλάδας καὶ Δυτικῆς Μακεδονίας, ἂν δὲν ἔχουν σταλεῖ νέες ἐλληνικὲς ἐνισχύσεις στὴν περιοχὴ ἐκείνη, οἱ συγκεντρωμένες ἐκεῖ δυνάμεις δὲν ἀπεσύρθησαν οὔτε καὶ κατηργήθησαν τὰ περιοριστικὰ μέτρα κυκλοφορίας που ἐπεβλήθησαν στὴν περιοχὴ τῶν συνόρων».

Τὴν ἐπομένη ἡμέρα, 6ῃ Μαΐου, μετὰ ἀπὸ μιὰ συνομιλία μὲ τὸν Μεταξά, ἔστειλα στὴν Ρώμη τὸ ἀκόλουθο τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθ. 147:

«Σήμερα μὲ κάλεσε ὁ Μεταξάς, ὁ ὁποῖος ἀφοῦ προέταξε ὅτι ἐκεῖνος προσωπικά ἔχει ἀπόλυτο ἐμπιστοσύνη στὶς διαβεβαιώσεις τοῦ Ντούτσε, μοῦ εἶπε ὅτι, ἰδίως στὴν περιοχὴ τῆς Φλώρινας, ἐπικρατεῖ ζωηρὰ ἀνησυχία, μετὰ τὴν συγκέντρωση στὴν περιοχὴ τῆς Κορυτσᾶς ἐπιβλητικῶν ἰταλικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων πού ἀναβιβάζονται σέ δύο μεραρχίες. Ἀξιόλογες δυνάμεις

φαίνεται νά ἔχουν συγκεντρωθεῖ καί στήν περιοχή τοῦ Ἀργυροκάστρου. Ἀφοῦ μοῦ ἐπανελάβε ὅτι ὁ ἴδιος προσωπικῶς δέν θά εἶχε καμιά ἀνησυχία ἀκόμα καί ἂν ἡ Ἰταλία εἶχε συγκεντρώσει τρία Σώματα στρατοῦ, μοῦ εἶπε ὅτι εὐρίσκετο στήν ἀνάγκη νά καθησυχάσει κατὰ κάποιο τρόπο τούς πληθυσμούς τῶν παραμεθορίων ἐπαρχιῶν. Ἀπήντησα ὅτι δέν μοῦ προέκυπτε τίποτε τό συγκεκριμένο σχετικά, ἀλλά ὅτι θά ἔπρεπε κατὰ τή γνώμη μου νά ληφθεῖ ὑπ' ὄψη ἡ ἀνάγκη διατηρήσεως ἰσχυρῶν στρατιωτικῶν φρουρῶν σέ μιά μεγάλη καί δύσβατη χώρα σάν τήν Ἀλβανία, ὁ δέ Μεταξᾶς παρεδέχθη ἀμέσως τήν ἀνάγκη αὐτή. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τόν διαβεβαίωσα ὅτι θά ἐνημέρωνα ἀμέσως τήν Υ.Ε. γιά τήν συνομιλία μας, στήν ὁποία ὁ Μεταξᾶς, φρόντισε νά δώσει ἔνα τόνο μεγίστης ἐγκαρδιότητος».

Ἔλαβα ἀπό τήν Ρώμη τήν ἀκόλουθη ἀπάντηση (Τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθ. 69 τῆς 8ης Μαΐου 1939):

«Καλῶς ἀπαντήσατε ὅπως ἀπαντήσατε γιά τίς μετακινήσεις τῶν στρατιωτικῶν μας δυνάμεων στήν Ἀλβανία. Μπορεῖτε νά ἐπιβεβαιώσετε τόν Μεταξᾶ ὅτι οἱ μετακινήσεις αὐτές δέν ἔχουν τίποτε τό ἐχθρικό γιά ὁποιοδήποτε οὔτε καί γιά τήν Ἑλλάδα. Πρόκειται γιά στρατεύματα τά ὁποῖα θεωροῦμε ὅτι πρέπει νά ἀποκτήσει ἡ χώρα καί τά ὁποῖα μεταφέρονται βαθμιαῖα πρὸς τά διάφορα μέρη της ἀνάλογα μέ τίς τοπικές ἀνάγκες καί τίς τοπικές δυνατότητες στρατωνισμοῦ τους. Τσιάνο».

Ἐκαμα ἀμέσως στόν Μεταξᾶ τίς ἀνακοινώσεις πού μοῦ ἀνέθεσαν καί ἀνέφερα σχετικά στήν Ρώμη μέ τηλ/μα διά τοῦ φακέλου ὑπ' ἀριθ. 042 τῆς 10ης Μαΐου:

«Ὁ Μεταξᾶς στόν ὁποῖο ἐξεσφράσθην σύμφωνα μέ τίς ὁδηγίες πού περιήχοντο στό τηλεγράφημα τῆς Υ.Ε. ὑπ' ἀριθ. 69, ἐδέχθη μέ ζωηρά ἰκανοποίηση τήν ἀνακοίνωσή μου. Μοῦ εἶπε ὅτι θά τηλεφωνοῦσε ἀμέσως στούς Νομάρχες τῆς Ἠπείρου καί τῆς Μακεδονίας νά φροντίσουν νά καθησυχάσουν τούς παραμεθορίους πληθυσμούς καί μέ παρεκάλεσε νά σᾶς διαβιβάσω τίς θερμές προσωπικές του εὐχαριστίες».

Μέ ὅλα αὐτά, οἱ ἀνησυχίες δέν εἶχαν καθόλου διαλυθεῖ. Οἱ ἀνησυχίες γιά τίς δῆθεν ἐπιθετικές μας προθέσεις τίς ὁποῖες ὑπέ-

θαλπαν μερικές άκαιρες έκδηλώσεις έκ μέρους άνευθύνων στοιχείων τόσο Ιταλικών όσο και άλβανικών, αύξάνοντο συνεχώς. Υπό τήν πίεση τής κοινής γνώμης και τών άνησυχητικών άναφορών τών Έλλήνων πρακτόρων στην Ιταλία και Άλβανία (βλ. π.χ. τό Έγγραφο ύπ' άριθ. 41 τής Λευκής βίβλου τής Ελλάδος, σχετικό μέ τήν συνομιλία μεταξύ του Έλληνα Πρεσβευτου στην Ρώμη, του Μουσσολίνι και του Τσιάνο οι στρατιωτικές άρχές ένέτειναν τίς προετοιμασίες τους. Μέ τήν σειρά τους όμως τά στρατιωτικά αύτά μέτρα ηύξαναν στην χώρα τό άίσθημα δυσφορίας και άνησυχίας. πρέπει νά όμολογήσω ότι, παρά τίς διαβεβαιώσεις στις όποιες ό ίδιος είχα προβεί, ούτε και έγώ άισθανόμουν άπόλυτα ήσυχος. Ήταν επί πλέον γνωστό ότι στό Λονδίνο διεξήγοντο διαπραγματεύσεις μεταξύ του Έλληνα Υπουργου τών Οικονομικών Άποστολίδη και τών άγγλικών οικονομικών κύκλων για τήν παροχή στην Ελλάδα δανείου, τό προϊόν του όποιου θά επενδύετο σέ έξοπλισμούς και αναγγέλετο ως έπικειμένη ή έπίσκεψη στην Αθήνα μιάς άγγλικής έμπορικής αντιπροσωπείας μέ έπικεφαλής τόν Sir Frederick Leith - Ross. Σέ ένα περιβάλλον γεμάτο από άμοιβαίες ύποψίες, όπως ήταν ή Εύρώπη κατά τήν τελευταία εκείνη ειρηνική άνοιξη, και οι διαπραγματεύσεις αυτές μπορούσαν νά έρμηνευθοϋν ως μέρος ενός προγράμματος πολεμικών προπαρασκευών, άν και από ελληνικής πλευράς επέμεναν νά τίς παρουσιάζουν ως διαπραγματεύσεις άπλώς έμπορικού και οικονομικού χαρακτήρος.

Υπό τίς συνθήκες αυτές, έκρινα άπαραίτητο νά άρχίσω νά κάνω κάτι για νά διευκρινίσω πώς είχαν άκριβώς τά πράγματα, αρχίζοντας φυσικά μέ τήν προσπάθεια νά έξακριβώσω ποιές ήταν οι πραγματικές προθέσεις τής Κυβερνήσεώς μου έναντι τής Ελλάδος. Έχω ήδη άναφέρει πώς πριν άναχωρήσω από τήν Ρώμη δέν κατόρθωσα νά λάβω από κανένα διευκρινίσεις όσον άφορά τίς ιδέες τής Κυβερνήσεώς μου σχετικά μέ τήν ένδεχομένη ανανέωση τής Ιταλο - ελληνικής συνθήκης φιλίας, ή όποία έληγε πολύ σύντομα. Έθιξα τό θέμα αυτό σέ ένα έγγραφο μου προς τό Υπουργείο τής 12ης Μαΐου ύπ' άριθ. 3324/501, στό όποίο έγγραφο μεταξύ άλλων:

«Έάν ἡ Υ.Ε. θεωρεῖ σκόπιμο νά προβοῦμε στήν ἀνανέωση τῆς (τῆς συνθήκης τοῦ 1928) ἢ στήν ἀντικατάσταση τῆς μέ μιά ἄλλη συμφωνία εὐρυτέρου ἢ μικροτέρου περιεχομένου θά μᾶς συνέφερε ἴσως νά ἀρχίσουμε ἀπό τώρα τίς συνομιλίες μέ τήν παροῦσα Κυβέρνηση. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, θά μοῦ ἦταν ἰδιαίτερα χρήσιμο νά γνωρίζω τίς ἀπόψεις τῆς Υ.Ε. ἐν προκειμένω καί γιά νά ξέρω πῶς νά ἀπαντῶ ἂν τυχόν θιγεῖ τό θέμα αὐτό.

»Εἶναι περιττό νά ὑπογραμμίσω ἐν προκειμένω τήν σημασία πού θά μπορούσε νά προσλάβει κατά τήν παροῦσα στιγμή... τό νά ἀνανεωθεῖ ἐνδεχομένως ἡ συνθήκη προκαταβολικῶς ἢ τό νά ἀφεθεῖ νά ἐκπνεύσει σιωπηρῶς κατά τήν λήξη τῆς».

Τήν φορά αὐτή τό Ὑπουργεῖο ἔδωσε μιά ἀκριβή ἀπάντηση μέ τό ἀκόλουθο τηλεγράφημα τῆς 26ης Μαΐου ὑπ' ἀριθ. 285:

«Ἡ συνθήκη γιά εὐνοήτους λόγους δέν μπορεῖ νά ἀνανεωθεῖ. Ἐάν ἐρωτηθεῖτε, μπορεῖτε νά τό καταστήσετε γνωστό. Προσθέτω πρὸς ἐνημέρωσίν σας ὅτι δέν θά λάβουμε τήν πρωτοβουλία νά συνάψουμε ἄλλη. Ἄν ἀναλάβει τήν πρωτοβουλία ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση ἀναφέρατε. Τσιάνο».

Ἦταν ἀπόλυτα σαφές ὅτι τό 1939 ἡ συνθήκη δέν μπορούσε νά ἀνανεωθεῖ ὑπό τήν ἀρχική τῆς μορφή καί μπορούσε καί νά ἀντιληφθεῖ κανεῖς ὅτι ἡ Ἱταλική Κυβέρνηση δέν ἤθελε πρώτη νά κάμει λόγο γιά τήν ἀντικατάσταση τῆς μέ ἄλλη. Ἐντούτοις μοῦ ἐφαίνετο ὅτι θά μπορούσε νά εἶχε λεχθεῖ ὅτι, ἂν ἡ πρωτοβουλία προήρχετο ἀπό τήν Ἑλλάδα, ἡ Ἱταλική Κυβέρνηση θά τήν ἀντιμετώπιζε κατ' ἀρχήν εὐνοϊκά. Θά μπορούσε δέ νά γίνει καί κάτι περισσότερο, νά μοῦ ἀναθέσουν δηλ. νά ἐνεργήσω μέ τήν ἀναγκαῖα διακριτικότητα, κατά τέτοιο τρόπο, ὥστε νά γεννηθεῖ στήν ἑλληνική Κυβέρνηση ἡ ἰδέα νά ἀναλάβει μιά ὁποιαδήποτε πρωτοβουλία καί νά ἀποφευχθεῖ ἔτσι νά δοθεῖ ἡ ἐντύπωση, κατά τήν λήξη τῆς συμφωνίας, ὅτι ἡ Ἱταλία καί ἡ Ἑλλάδα ἤθελαν ἐφεξῆς νά ἀλληλοβλέπονται ἐχθρικά. Γι' αὐτό τό τηλεγράφημα τοῦ Ὑπουργείου μέ τό ξηρό του «ἀναφέρατε» μέ ἐνέβαλε σέ σκέψεις.

Ὁ γάμος πού ἐτελέσθη στήν Φλωρεντία τήν 31η Ἰουλίου 1940 τῶν Α.Β.Υ. τοῦ Δουκός τοῦ καί τῆς πριγκίπισσας Εἰρήνης τῆς Ἑλλάδος, δέν εἶχε τόν παραμικρό ἀντίκτυπο στίς πολιτικές σχέσεις τῶν δύο χωρῶν. Τόσο ὁ Ἰταλικός ὅσο κι ὁ ἑλληνικός τύπος δέν παρουσίασαν καί δέν σχολίασαν τήν εἶδηση τῶν σεπτῶν ἐκείνων γάμων παρά μόνο ὡς τό αἴσιο τέλος μιᾶς ἱστορίας ἀγάπης ἀνάμεσα στά δύο ἐκεῖνα νεαρά καί πανέμορφα πριγκιπόπουλα. Στήν Ἑλλάδα ἔδωσαν τήν ἐντύπωση ὅτι εἶχε ληφθεῖ ἰδιαίτερη φροντίδα ὥστε νά ἀποφευχθεῖ νά δοθεῖ ὅποιαδήποτε πολιτική σημασία στόν γάμο αὐτό. Ὁ Βασιλεὺς, ὅταν μέ δέχθηκε σέ ἀκρόαση γιά τήν ἔκφραση τῶν ὀφειλομένων συγχαρητηρίων, μετὰ τήν ἐπίσημη ἀναγγελία τῶν ἀρραβῶνων. μοῦ μίλησε γι' αὐτούς σάν νά ἐπρόκειτο γιά γεγονός οἰκογενειακοῦ καθαρῶς χαρακτηριστοῦ. Ὅταν δέ ἀναχώρησε γιά τήν Ἰταλία, γιά νά παραστεῖ στούς γάμους τῆς ἀδελφῆς του, δέν ἐζήτησε νά τόν συνοδεύσει κανένα μέλος τῆς Κυβερνήσεώς του, οὔτε μέ κάλεσε νά τόν συνοδεύσω. Εἶναι γνωστό ὅτι, ὅταν ἕνας Βασιλιάς ἢ ἀρχηγός Κράτους μεταβαίνει ἐπίσημως σέ μιά ξένη χώρα, εἶθισται νά συνοδεύεται ἀπό τόν ἀντιπρόσωπο τῆς Χώρας στήν ὁποία μεταβαίνει. Μέ τό νά μή μέ καλέσει νά τόν συνοδεύσω στήν περίπτωση αὐτή, ὁ Βασιλεὺς ἀναμφίβολα θέλησε νά ὑπογραμμίσει τόν αὐστηρά ἰδιωτικό χαρακτήρα τοῦ ταξιδίου του καί τό γεγονός ὅτι μετέβαινε στήν Ἰταλία ὄχι ὑπό τήν ἰδιότητα τοῦ Βασιλέως, ἀλλά ἀποκλειστικά ὡς ἀρχηγός τῆς οἰκογενείας του. Ἦταν φυσικό, κατὰ τήν παραμονή του στήν Ἰταλία, νά τύχει ἀναλόγου μεταχειρίσεως.

Τόσο ἐγώ ὅσο καί ὁ Στρατιωτικός Ἀκόλουθος, συνταγματάρχης Μοντίνι, πήγαμε στήν Ἰταλία κατὰ τίς ἀρχές Αὐγούστου, ἐγώ γιά μιά σύντομη παραμονή ἐκεῖνος γιά τήν κανονική του ἀδεια. Καί ὁ ἕνας καί ὁ ἄλλος ἀναφέραμε φυσικά στούς ἀντιστοίχους προϊσταμένους μας τά σχετικά μέ τήν κατάσταση τῶν πνευμάτων καί τῶν πραγμάτων στήν Ἑλλάδα. Καί οἱ δύο λάβαμε ἀπό τούς ἀνωτέρους μας νέες διαβεβαιώσεις ὅτι κανεῖς δέν ἐσκέπτετο νά ἐπιτεθεῖ κατὰ τῆς Ἑλλάδος.

Ὅταν ἐπέστρεψα στήν Ἑλλάδα μετὰ τό σύντομο ταξίδι μου

στήν Πατρίδα θεώρησα σκόπιμο νά επισκεφθῶ τόν στρατηγὸ Μεταξᾶ καί ἐπειδὴ ἡ ἐκδοχὴ πού περιέχεται στήν ἑλληνικὴ Λευκὴ Βίβλο, γιὰ τὴν ἐπίσκεψή μου αὐτὴ (ἔγγραφο ὑπ' ἀριθ. 45) δέν ἀνταποκρίνεται στήν πραγματικότητά, καί ἐπειδὴ καί ὁ συνταγματάρχης Μοντίνι, ἀφοῦ ἐπανῆλθε ἀπὸ τὴν ἄδειά του, μόλις τὴν 24ῃ Αὐγούστου, ἀναφέρει στὸ βιβλίό του τὰ γεγονότα τῶν ἡμερῶν ἐκείνων κατὰ τρόπο ὄχι ἀπόλυτα ἀκριβῆ, θεωρῶ χρήσιμο νά δημοσιεύσω τὴν ὑπ' ἀριθ. 6533/101 ἔκθεσιν πού ἀπηύθυνα στὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν τὴν 22α Αὐγούστου, τὴν ἐπομένη δηλ. τῆς συνομιλίας μου μὲ τόν Πρωθυπουργό.

Προτάσσω μιὰ πολὺ σύντομη διευκρίνισιν γιὰ νά καταστήσω κατανοητὲς τὶς πρῶτες φράσεις τῆς ἐκθέσεως. Κατὰ τὰ μέσα Αὐγούστου ὁ Μόνιμος Ὑφυπουργὸς Ἐξωτερικῶν Μαυρουδῆς, εἶχε μεταβεῖ στήν Κωνσταντινούπολιν καί ἐλέγετο ὅτι ἐν συνεχείᾳ θά παρίστατο στὰ ἐγκαίνια τῆς ἐκθέσεως τῆς Σμύρνης, πού θά ἐλάμβανε χώραν στίς 18 Αὐγούστου. Ἀλλὰ ὁ Μαυρουδῆς ἀπὸ τὴν Κων/πολιν ἐπανῆλθε ἀπευθείας στήν Ἀθήναι καί στοὺς διπλωματικούς κύκλους τῆς ἑλληνικῆς πρωτεύουσας εἶχαν γίνεαι ἀτέλειωτες εἰκασίαι γιὰ τοὺς σκοποὺς τοῦ ταξιδίου αὐτοῦ καί τοὺς λόγους πού εἶχαν προκαλέσει τὴν πρόωρον διακοπὴν του. Ἡ ἐπίσημη δικαιολογία, τὴν ὁποία κανεὶς δέν πίστευε ἦταν ὅτι ὁ Ὑφυπουργὸς θέλησε ἀπλῶς νά πάρει μερικὲς ἡμέρας ἄδεια. Ἦταν πολὺ φυσικὸ παραμονές τοῦ παγκοσμίου πολέμου πού διεγράφετο πλέον στὸν ὀρίζοντα, ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησιν νά ἤθελε νά ἔλθει σέ ἐπαφὴ μὲ τὴν Τουρκικὴν πού, ὅπως εἶπαμε ἤδη, ἀπὸ τὰ μέλη τῆς Βαλκανικῆς Συνεννοήσεως ἦταν ἐκείνη μὲ τὴν ὁποία διατηροῦσε τὶς στενωτέρας σχέσεις. Θά ἦταν ὅμως ἐνδιαφέρον νά ἐξακριβῶσαι κανεὶς, ἂν ἦταν δυνατό, ἂν στήν περίπτωσιν αὐτὴ μεταξὺ Ἑλλάδος καί Τουρκίας εἶχαν γίνεαι ἰδιαιτέρας συνεννοήσεις γιὰ ἓνα εἰδικὸ σημεῖο ἃ εἶχαν ἀναληφθεῖ νέες ὑποχρεώσεις.

Ἴδου τώρα τὸ κείμενον τῆς ἐκθέσεως:

«Χθὲς ἐπεσκέφθην τόν στρατηγὸ Μεταξᾶ γιὰ νά τοῦ κάμω μιὰ ἐθιμοτυπικὴ ἐπίσκεψιν μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν μου ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν καί συγχρόνως νά τοῦ ζητήσω ὀρισμέναις διευκρινίσεις γιὰ τὸ ταξίδι τοῦ κ. Μαυρουδῆ στήν Κωνσταντινούπολιν.

«Στό σημείο αυτό έπιβεβαιώνω όσα είχα τήν τιμή νά έπισημά-
νω στό τηλεγράφημα μου ύπ' άριθ. 94. 'Ο στρατηγός Μεταξάς
μου είπε ότι ό κ. Μαυρουδής, έπιθυμώντας νά κάμει γιά λόγους
άναπαύσεως μιά σύντομη κρουαζιέρα στην Μεσόγειο δέν μπο-
ροϋσε παρά νά μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη δεδομένου ότι,
άν ήθελε νά μεταβεί στην Ρόδο — προσέθεσε άστειευόμενος —
δέν θά τοϋ τό έπιτρέπαμε. Στό ίδιο ύφος άπήντησα ότι αυτό δέν
ήταν παρά μόνο μιά προσωπική του εϊκασία. Εϊναι φυσικό ό κ.
Μαυρουδής νά είχε στην Κωνσταντινούπολη μιά συζήτηση μέ
τόν Σαρατσόγλου. 'Αλλά οι σχέσεις μεταξύ 'Ελλάδος καί Τουρκίας
είναι τόσο στενές καί έγκάρδιες ώστε οι κανονικές διπλωματικές
έπαφές άρκοϋν γιά τήν διατήρηση τους καί δέν χρειάζονται
καθόλου έκτακτες συνομιλίες μεταξύ τών 'Υπουργών 'Εξωτερι-
κών. 'Ο Στρατηγός Μεταξάς άπέκλεισε κατά τόν πιό κατηγορημα-
τικό τρόπο τό ότι στην συνομιλία Μαυρουδή - Σαρατσόγλου έθί-
γησαν νέα θέματα, έλήφθησαν νέες ύποχρεώσεις ή καθορί-
σθησαν νέες κατευθυντήριες γραμμές.

«Μετά μιά σύντομη άνταλλαγή άπόψεων γιά τήν γενική κατά-
σταση τήν όποία ό Μεταξάς βλέπει μέ μεγάλη άπαισιοδοξία, ένώ
έπρόκειτο νά άποχωρήσω, ό Πρωθυπουργός μέ παρεκάλεσε νά
μείνω γιατί έπιθυμοϋσε νά συζητήσει μαζί μου τό όλο θέμα τών
Ιταλο-έλληνικών σχέσεων.

«'Η Α.Ε. όρμώμενος άπό συνομιλία πού είχε ή Υ.Ε. επί τοϋ
ιδίου θέματος μέ τόν Πρεσβευτή τής 'Ελλάδος στην Ρώμη, μου
είπε ότι έλυπεϊτο βαθύτατα διαπιστώνοντας τήν συνεχή έπιδεί-
νωση τών Ιταλο-έλληνικών σχέσεων, ένώ ήταν καί παραμένει
ζωηροτάτη έπιθυμία τής 'Ελληνικής Κυβερνήσεως νά διατηρήσει
μέ τήν 'Ιταλία τίς καλύτερες δυνατές σχέσεις. 'Εξέθεσε διά μα-
κρών τό Ιστορικό τών Ιταλο-έλληνικών σχέσεων, άρχίζοντας άπό
τήν περίοδο τών κυρώσεων, μέ σκοπό νά προβάλει τήν άκόλου-
θη Ιδέα: ότι άν άπό έλληνικής πλευράς διεπράχθησαν σφάλματα,
ή 'Ιταλία, άπό δικής της πλευράς, άπέδειξε ότι δέν άποδίδει μεγά-
λη άξία στην έλληνική φιλία. Οι κυρώσεις πού είχαν υιοθετηθεϊ
πρίν άναλάβει ό ίδιος τήν έξουσία, ήσαν μιά άναπόφευκτη άναγ-
καιότητα καί είχαν υιοθετηθεϊ καί άπό άλλα κράτη όπως ή Γιουγ-

κοσλαβία ακόμα και η Βουλγαρία, προς τὰ ὅποια ἡ Ἰταλία, ὅπως ἀπέδειξε, δέν μνησικακεῖ. Ὅσον ἀφορᾷ τὶς συμφωνίες τοῦ Νυόν, ἡ Ἑλλάδα δέν μπορούσε νὰ υλοθετηθεῖ διαφορετικὴ γραμμὴ, χωρὶς νὰ ἔλθει σὲ σύγκρουση μὲ τὴν Γαλλία καὶ τὴν Ἀγγλία, πράγμα πού δέν θὰ ὠφελοῦσε κανένα. Ἐκτός ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ ἐπεισόδια ἡ Κυβέρνηση του εἶχε ἀποδείξει σὲ ὄλες τὶς περιπτώσεις ὅτι ἀπέδιδε μεγίστη σημασία στὴν Ἰταλικὴ φιλία. Ἡ ἀλυστρωτικὴ προπαγάνδα εἶχε καταπολεμηθεῖ δραστήρια, ἀλλὰ ἀπὸ δικῆς μας πλευρᾶς δέν ὑπῆρχε καμιὰ ἀπολύτως ἀνταπόκριση, στὴν ἐπιθυμία πού προσωπικῶς εἶχε ἐκφράσει στὸν προκάτοχο μου γιὰ μιὰ ἡπιότερη πολιτικὴ ἔναντι τῶν Ἑλλήνων κατοίκων τῆς Δωδεκανήσου, πράγμα πού θὰ διευκόλυνε τὸ ἔργο τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Ἀκόμα καὶ στὴν γνωστὴ ὑπόθεση τοῦ Συνταγματάρχου Βαγενᾶ, ὁ ἴδιος θέλησε νὰ δώσει στὸν Ντοῦτσε τὴν ζητηθεῖσα ἱκανοποίηση, παρά τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἴδιος ἦταν βέβαιος ὅτι ὁ ἀξιωματικὸς ἐκεῖνος δέν εἶχε ποτέ ἐκτομίσει τὴν φράση πού τοῦ ἀπέδιδαν. Παρὰ ταῦτα εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ διαπιστώσει ὅτι ἀπὸ Ἰταλικῆς πλευρᾶς ἐδόθησαν σαφεῖς ἐνδείξεις ἐλάχιστα φιλικῶν αἰσθημάτων πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἐφθασαν μάλιστα στὸ σημεῖο, ἐπ' εὐκαιρία τῶν προσφάτων σεπτῶν γάμων, νὰ μὴν κρούσουν τὸν ἑλληνικὸ ἔθνικὸ ὕμνο, κατὰ τὴν ἀφιξη καὶ ἀναχώρηση τοῦ Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος καὶ οὔτε τὸν ὕμνο τοῦ Δανικοῦ βασιλικοῦ Οἴκου. Ἐξ ἄλλου ὁ Ντοῦτσε δέν εἶχε κἀν ἀνταποδώσει τὴν ἐπίσκεψη πού τοῦ εἶχε κάμει ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς, ἐπ' εὐκαιρία μιᾶς προγενέστερης διελεύσεώς του ἀπὸ τὴν Ρώμη. Στὸ σημεῖο αὐτὸ διέκοψα τὸν Πρόεδρο γιὰ νὰ τοῦ πῶ ὅτι ἀγνοοῦσα αὐτὸ τὸ ἐπεισόδιο, ἀλλὰ ὅτι μπορούσα νὰ ἀποκλείσω μὲ βεβαιότητα ὅτι ὁ Πρωθυπουργὸς — θέλησε νὰ συμπεριφερθεῖ πρὸς τὸν Βασιλέα κατὰ τρόπο ἐσκεμμένα ἀγενῆ.

Ὁ Πρόεδρος συνέχισε τὴν ἐκθεση του ἐπαναλαμβάνοντας ὅτι ἀποδίδει μεγίστη σημασία στὴν Ἰταλικὴ φιλία. Ἡ ἀποδοχὴ τῶν γαλλο-ἀγγλικῶν ἐγγυήσεων δέν σημαίνει καθόλου ὅτι ἡ Ἑλλάδα τάσσεται στὸ ἀντίθετο πρὸς ἐμᾶς στρατόπεδο. Μὲ τὴν ἴδια εὐλικρίνεια καὶ εὐγνωμοσύνη δέχθηκε καὶ τὴν Ἰταλικὴ ἐγγύηση.

«Μὲ διεβεβαίωσε στὸν λόγο τῆς στρατιωτικῆς του τιμῆς ὅτι

δέν υπάρχει καμιά μυστική συμφωνία μέ τήν Ἀγγλία ἢ ἄλλες δυνάμεις καί ὅτι οἱ πρόσφατες συμφωνίες μεταξύ Τουρκίας καί τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων δέν ἐπηρεάζουν καθόλου τήν πολιτική οὐδετερότητα τῆς Ἑλλάδος. Λόγοι παραδόσεως καί νομίμων συμφερόντων ἀπαγορεύουν στήν Ἑλλάδα νά ταχθεῖ κατά τῆς Μ. Βρεταννίας, ἀλλά δέν ἔχει τήν παραμικρή πρόθεση νά ἀντιταχθεῖ μαζί μέ τήν Μ. Βρεταννία ἐναντίον μας. Ὁ Πρόεδρος γνωρίζει καλά, ὅτι οἱ συχνές ἐπισκέψεις καί οἱ μακρές σταθμεύσεις μονάδων τοῦ ἀγγλικοῦ στόλου στά ἑλληνικά λιμάνια προκαλοῦν ἀνησυχίες στήν Ἰταλία. Ἄν ὅμως ὁ στόλος μας ἀπεφάσιζε νά κάμει τό ἴδιο ἢ Ἑλλάδα θά μᾶς παρεῖχε τήν ἴδια ἐγκάρδια φιλοξενία. Ἡ μεγαλύτερη ἐπιθυμία του θά ἦταν νά τοῦ ἐδίδοτο ἐκ μέρους μας μιά ἀπόδειξη ὅτι οἱ καλές του προθέσεις κατανοοῦνται καί ὅτι ἡ Ἰταλία ἀποδίδει πραγματική σημασία στήν φιλία τῆς Ἑλλάδος.

Εἶχα ἐκείνη τήν στιγμή τήν ἐντύπωση ὅτι, χωρίς νά ἀναφερθεῖ ρητῶς σ' αὐτήν, ὁ Πρόεδρος εἶχε κατά νοῦν τήν προσεχῆ λήξη τῆς Ἰταλο-ἑλληνικῆς συμφωνίας.

«Εἶπα στήν Α.Ε. ὅτι, ὅπως ἐγώ εἶχα ἀκούσει τήν λεπτομερῆ του ἐκθεση, τῆς ὁποίας ἐκτιμοῦσα τό εἰλικρινές ὕφος, ἔτσι ἔπρεπε καί ἐκεῖνος νά μοῦ ἐπιτρέψει νά τοῦ ἀπαντήσω μέ τήν ἴδια εἰλικρίνεια. Ἀφοῦ εἶπα πρῶτα ὅτι δέν μποροῦσα νά συζητήσω μαζί του τήν πολιτική μας γιά τήν Δωδεκάνησο, ἡ ὁποία ἀφορᾶ μόνο ἐμᾶς, τοῦ εἶπα ὅτι ἦταν ἀναπόφευκτο νά δημιουργηθεῖ στήν Ἰταλία ἡ ἐντύπωση ὅτι ἡ Ἑλλάδα εἶχε δεχθεῖ νά γίνει ἕνας κρίκος στήν πολιτική τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων. Ἡ ἀποδοχή τῶν προσφερομένων ἐγγυήσεων ἀποτελοῦσε κατά κάποιο τρόπο παραβίαση τῆς οὐδετερότητας. Στίς ἀγγλογαλλικές προσφορές ἡ Ἑλλάδα θά μποροῦσε νά εἶχε ἀπαντήσει, ὅπως εἶχαν κάμει οἱ Βαλτικές Χῶρες, ὅτι δέν αἰσθάνεται νά ἀπειλεῖται ἀπό κανένα.

«Ὁ Πρόεδρος μέ διέκοψε γιά νά μοῦ πεῖ ὅτι ἡ κατάσταση τῆς Ἑλλάδος, ἐκείνη τήν στιγμή, ἦταν πολύ διαφορετική ἀπό ἐκείνη τῶν Κρατῶν τῆς Βαλτικῆς, ἔστω καί ἂν ὁ ἴδιος προσωπικῶς, ἦταν βέβαιος ὅτι ἡ Ἰταλία δέν ἔτρεφε ἐπιθετικές διαθέσεις κατά τῆς Ἑλλάδος, ἡ ἑλληνική κοινὴ γνώμη ἀνησυχοῦσε ζωηρῶς καί ἐξ ἄλλου δέν ἔλειπαν Ἰταλικές ἐκδηλώσεις, ἀκόμα καί στόν τύπο,

πού έδιναν λαβή στην ύποψία ότι ή κατάληψη τής 'Αλβανίας θά είχε περαιτέρω εξελίξεις εις βάρος τής 'Ελλάδος. Έχαιρέτο διαπιστώνοντας ότι ή συμπεριφορά τών Ιταλικών δυνάμεων στά έλληνο-άλβανικά σύνορα, από τήν πρώτη στιγμή, ύπήρξε άψογη. Έντούτοις καί επ' εύκαιρία τής πρόσφατης επίσκεψεως τής Υ.Ε. στην 'Αλβανία εξετέθησαν δήθεν σέ μερικές περιοχές πινακίδες μέ τίς όποιες έζητείτο ή κατάληψη τής Τσαμουριάς. Δέν μπορούσε νά άπορρίψει τήν Γαλλο-άγγλική προσφορά, ή όποία, έξ άλλου, καλύπτει καί τό ένδεχόμενο μιάς βουλγαρικής επίθέσεως, χωρίς νά αύξήσει ύπέρμετρα τήν άνησυχία τής κοινής γνώμης. Τοϋ άπήντησε ότι ό κίνδυνος αύτός μου έφαινετο ύπερβολικός. 'Από τής 9ης 'Απριλίου είχε στά χέρια του μιά ρητή Ιταλική δήλωση, ή όποία θά έπρεπε νά είναι άρκετή νά διαλύσει κάθε άνησυχία πού είχε γεννήσει στην κοινή γνώμη μιά έσφαλμένη έρμηνεία έκδηλώσεων, τίς όποιες είχε τεχνηέντως μεγαλοποιήσει καί ύπογραμμίσει ή έχθρική πρός έμάς προπαγάνδα. Τήν άποδοχή τών περιπτώων αύτών έγγυήσεων άκολούθησαν μετά οι διάφορες οικονομικές διαπραγματεύσεις μέ τήν Μ. Βρεταννία, οι όποιες, άν καί δέν απέδωσαν όλα τά προσδοκόμενα πιθανώς άποτελέσματα, όδήγησαν έντούτοις στην παροχή άγγλικού δανείου πρός τήν 'Ελλάδα.

«'Ο Πρόεδρος παρετήρησε ότι τό δάνειο αύτό άνήρχετο μόνο σέ δύο έκατομμύρια λίρες καί προορίζετο νά χρηματοδοτήσει τίς ελληνικές εισαγωγές από τήν 'Αγγλία, οι όποιες, κατά τήν γνώμη του, δέν άντισταθμίζουν οϋτε στό έλάχιστο τίς ελληνικές εισαγωγές από τήν Γερμανία.

»Τοϋ άπήντησα ότι τά εισαγόμενα είδη, από ό,τι μου προέκυπτε, ήσαν άποκλειστικά πολεμικό ύλικό καί ότι οι έξοπλισμοί αύτοί τής 'Ελλάδος, μαζί μέ τά στρατιωτικά μέτρα πού είχαν ληφθει, ιδίως στην περιοχή τών συνόρων μέ τήν 'Αλβανία, δέν μπορούσαν παρά νά δώσουν τήν έντύπωση ότι οι ελληνικές στρατιωτικές προετοιμασίες έστρέφοντο ειδικώς έναντίον μας.

»'Ο Μεταξάς μου επανέλαβε έντονα ότι δέν έχουν έτσι τά πράγματα καί ότι ή 'Ελλάδα πρέπει νά είναι έτοιμη γιά νά άποκρούσει όποιαδήποτε άπόπειρα παραβιάσεως τής έδαφικής της

ἀκεραιότητας ἀπό ὁποιαδήποτε πλευρά καί ἂν προέρχεται καί ὅ-
τι θά ἀπέκρουε μέ τήν ἴδια ἀποφασιστικότητα μιά τέτοια παρα-
βίαση ἀκόμα κι ἂν προήρχετο ἀπό ἀγγλικῆς πλευρᾶς. Μέ παρεκά-
λεσε μέ ἰδιαίτερη θέρμη νά μεταβιβάσω τά ἄνωτέρω στήν Υ.Ε.

»Τοῦ ἔδωσα τίς σχετικές διαβεβαιώσεις καί προσέθεσα ὅτι, ἔ-
στω καί ἂν οἱ στενοί ἑλληνοτουρκικοί δεσμοί δέν συνεπήγοντο
γιά τήν Ἑλλάδα, ὅπως μέ διαβεβαίωνε, καμιά ὑποχρέωση πέραν
ἐκείνων πού ἀπορρέουν ἀπό τήν βαλκανική συνεννοήση, ἐντού-
τοις ἐνώνουν στενά τήν Χώρα αὐτή μέ μιά Δύναμη πού συνδέε-
ται ἀνοικτά μέ τίς Δυτικές Δυνάμεις καί διευκολύνουν τήν ἐπάνο-
δο τῆς Τουρκίας στήν ζωὴ τῶν Βαλκανίων καί τῆς Εὐρώπης. Κα-
τά πόσο ἡ ἐπάνοδος αὐτή εὐνοεῖ τά ἑλληνικά συμφέροντα ἔπρε-
πε νά τό κρίνει ἐκεῖνος καί ὄχι ἐγώ. Πάντως, εἶναι βέβαιο ὅτι
ἐπρόκειται γιά ἓνα γεγονός τό ὁποῖο ἡ Ἰταλία ὡς Μεσογειακή καί
Βαλκανική Δύναμη δέν εἶναι δυνατό νά μὴν λάβει σοβαρότητα
ὑπ' ὄψη τῆς. Ἡ Α.Ε. μέ διαβεβαίωσε ὅτι οἱ ὑποχρεώσεις τῆς Ἑλ-
λάδος ἐναντί τῆς Τουρκίας δέν εἶχαν μεταβληθεῖ σέ τίποτε λόγω
τῶν προσφάτων δεσμῶν πού ἡ Τουρκία εἶχε συνάψει μέ τίς Δυτι-
κές Δυνάμεις καί ὅτι οἱ ὑποχρεώσεις αὐτές παραμένουν ἀποκλει-
στικά ἀμυντικοῦ χαρακτήρος γιά τήν περίπτωση ἐπιθέσεως. Ἀλ-
λά ποιός μπόρεσε ποτέ νά καθορίσει κατά τρόπο ἀδιαφιλονίκητο,
πού ἀρχίζει ἡ ἐπίθεση καί τί ἐννοεῖ κανεὶς γιά ἀμυντικά μέτρα; Ἐξ
ἄλλου ἡ ἴδια ἡ νύξη πού περιεῖχε τό διάγγελμα του τῆς 4ης Αὐ-
γούστου γιά μιά κρίση πού τόν περασμένο Ἀπρίλιο ἀπέιλησε τόν
ἐλληνικό λαό ἦταν, κατά τήν γνώμη μου, ἀδικαιολόγητη καί δέν
μποροῦσε παρά νά δημιουργήσει μιά δυσμενῆ ἐντύπωση στήν
Ἰταλία. Τόν περασμένο Ἀπρίλιο δέν ὑπῆρχε καμιά κρίση. Ὑπῆρ-
χε μόνο τακτοποίηση τῶν σχέσεων μας μέ τήν Ἀλβανία τήν
ὁποία ἐπεκύρωσε ἡ μεγίστη πλειοψηφία τῶν Ἀλβανῶν καί ἡ
ὁποία δέν ἀπέιλησε καθόλου τήν Ἑλλάδα.

»Ὅσον ἀφορᾷ τέλος τό ζήτημα τῶν τιμῶν πού ἀπεδόθησαν
στήν Α.Μ. τόν Βασιλέα τῆς Ἑλλάδος, ἐπ' εὐκαιρία τῶν σεπτῶν
γάμων στήν Φλωρεντία, ἔπρεπε νά τοῦ ὑπενθυμίσω ὅτι ἡ ἑλληνι-
κή πλευρά ἦταν ἐκεῖνη πού εἶχε φροντίσει ἀπό τήν πρώτη στιγμή
νά ἐξουθενήσει τήν πολιτική σημασία τοῦ γάμου. Ὅλα τά ἄρθρα

του ελληνικού τύπου μίλησαν για ένα απλό οικογενειακό γεγονός χωρίς καμιά νύξη στις σχέσεις μεταξύ των δύο λαών. Κανένα μέλος της Έλληνικής Κυβερνήσεως δεν όρίστηκε για να αντιπροσωπεύσει τό ελληνικό έθνος στην τελετή και δεν μου έγινε καμιά νύξη περί έπιθυμίας είτε του Βασιλέως είτε της ελληνικής Κυβερνήσεως να παρευρίσκεται ο Πρεσβευτής της Ιταλίας στό Ιταλικό Βασίλειο κατά την εκεί παραμονή της Α.Μ. Αφού αφήρεσαν λοιπόν από τό ταξίδι αυτό κάθε πολιτική σημασία, μου έφαινετο φυσικότατο ο Βασιλεύς της Ελλάδος να γίνει δεκτός, όχι ως Βασιλεύς σέ έπίσημη έπίσκεψη, αλλά απλώς ως άρχηγός της οικογενείας του, ο όποιος παρευρίσκετο υπό την ιδιότητα του αυτή στόν γάμο της αδελφής του. Όσον δέ αφορά την Ιδέα να ανακρουσθεί από την Ιταλική στρατιωτική φιλαρμονική ο ύμνος της Δανικής Βασιλικής οικογενείας, αντί του ελληνικού έθνικού ύμνου, αυτό μου έφαινετο ή χειρότερη δυνατή λύση.

»Ο Μεταξάς μου είπε ότι έ γνώριζε ότι στην Ιταλία ο Βασιλεύς θεωρείται άγγλόφιλος, αλλά ότι αυτό δεν είναι αλήθεια. Όποιοιδήποτε και άν είναι οι συγγενικοί και συναισθηματικοί δεσμοί του μέ την άγγλική βασιλική οικογένεια, ο Βασιλεύς της Ελλάδος είναι και αισθάνεται απλώς Έλληνας. Απήντησα ότι δεν ήταν δυνατό να συζητήσουμε για τά προσωπικά αισθήματα της Α.Μ.

»Η συζήτηση πού παρετάθη πέρα από μία ώρα τελείωσε κατά τον έγκαρδιότερο τρόπο έκ μέρους του Προέδρου ο όποιος μου επανέλαβε την εύχή του για μία ταχεία βελτίωση των Ιταλο-ελληνικών σχέσεων μέ την παράκληση να αναφέρω στην Υ.Ε. όσα μου είχε πει. Τό διαβεβαίωσα ότι τό θεωρούσα καθήκον μου να ένημερώσω την Υ.Ε. για την συνομιλία μας».

Γυρίζοντας στην Πρεσβεία, παρά τό γεγονός ότι ή μακρά συνομιλία μέ τον Πρωθυπουργό μου πρόσφερε άφθονο υλικό για τίς πιό σοβαρές σκέψεις, δεν μπορούσα να συγκρατήσω ένα χαμόγελο σκεπτόμενος τί θά έκανε και τί θά έλεγε ο Διοικητής Ντέβεκκι άν πράγματι ο Μαυρουδής ή οποιοδήποτε άλλο μέλος της Έλληνικής Κυβερνήσεως εξέφραζε την έπιθυμία να κάμει μία κρουαζιέρα στα Ιταλικά νησιά του Αιγαίου.

Θεώρησα σκόπιμο να παραθέσω παρά τό μήκος της όλόκληρη

τήν αναφορά μου τῆς 22ας Αὐγούστου, ὄχι μόνο γιατί δίνει μιά ἀκριβῆ καί πλήρη ἰδέα τῶν ἐλληνικῶν ἀπόψεων, ὅσον ἀφορᾶ τίς σχέσεις μέ τήν Ἰταλία, τίς παραμονές τῆς ἐκκρήξεως τοῦ πολέμου, ἀλλά καί γιατί ἀποδίδει ἀκριβῶς τήν συνομιλία μου μέ τόν Μεταξᾶ, σέ ἀντίθεση μέ ὅ,τι κάνει ἡ Ἑλληνική Λευκή Βίβλος στό ἔγγραφο ὑπ' ἀριθ. 45. Ἡ Λευκή Βίβλος εἶναι μιά προπαγανδιστική ἔκδοση πού κυκλοφόρησε μετά τήν ἔναρξη τῶν ἐχθροπραξιῶν μεταξύ Ἰταλίας καί Ἑλλάδος. Ἡ ἔκθεσή μου, ἀντίθετα, ἐγράφη ἀμέσως μετά τήν συνομιλία καί δέν προορίζετο καθόλου γιά τήν δημοσιότητα.

Ἐπάρχει ἀκόμα καί ἓνας ἄλλος λόγος πού μέ ἐσπρωξε στήν δημοσίευση τοῦ ἐγγράφου αὐτοῦ, ὅτι δηλ. δίδει μιά ἰδέα ἀρκετά σαφῆ τῶν δυσχερειῶν τίς ὁποῖες ἔπρεπε νά ὑπερνικήσει τό 1939, κατά τήν ἐκτέλεση τῆς ἀποστολῆς του, ἓνας διπλωματικός ἀντιπρόσωπος τῆς Ἰταλίας στό Ἐξωτερικό.

Ἀντίθετα μέ ὅτι νομίζουν πολλοί, ἡ διπλωματία δέν ἦταν ποτέ μιά εὐκολή τέχνη, ἀλλά γιά τούς Ἰταλοῦς διπλωμάτες ἐπί φασισμού παρουσίαζε ἰδιαίτερες δυσκολίες.

Γενικά ἡ ἐξωτερική πολιτική μιᾶς μεγάλης Χώρας κυριαρχεῖται ἀπό ἓνα μικρό ἀριθμό βασικῶν προβλημάτων ἔναντι τῶν ὁποίων ἡ στάση τῆς Κυβερνήσεως παραμένει σταθερή ἀκόμα καί κατά τήν ἐναλλαγή στήν ἐξουσία τῶν διαφόρων κομμάτων. Αὐτό ὅμως δέν ἐγίνετο στήν Ἰταλία, ὅπου ἡ ὅλη ἐξωτερική πολιτική διεξήγετο μέ τινάγματα καί μέ ἀπότομες καί ἀπρόσμενες ἀλλαγές πορείας, ἀνάλογα μέ τίς ἐκάστοτε διαθέσεις τοῦ ἀνδρός πού κατήλυθε τῆς τύχης τῆς Χώρας καί συχνά ἐπηρεάζετο ἀπό ποταπές προσωπικές πικρίες ἢ ἀπό λόγους ἐσωτερικῆς πολιτικῆς. Ἰδίως, ἅμα κανεῖς ζοῦσε στό ἐξωτερικό δέν μπορούσε ποτέ νά εἶναι βέβαιος ὅτι αὐτό πού σήμερα ἐθεωρεῖτο βασική ἀρχή τῆς ἰταλικῆς πολιτικῆς δέν θά ἐγίνετο ἀπό τήν μιά μέρα στήν ἄλλη, μιά ἀβάσιμη αἴρεση καί δέν θά ἀντικαθίστατο ἀπό μιά ἐκ διαμέτρου ἀντίθετη ἀρχή. Ἄρκεϊ νά ἀναλογισθεῖ κανεῖς τί συνέβη μεταξύ τοῦ 1934 καί τοῦ 1936 μέ τό αὐστριακό πρόβλημα, πού ἐν τούτοις ἦταν ἓνα ἀπό τά προβλήματα πού μᾶς ἀφοροῦσαν περισσότερο.

Γιά νά ἐπανέλθω στήν δική μου περίπτωση, δέν ἤμουν καθό-

λου βέβαιος ποιά θά ήταν ή στάση τής Κυβερνήσεώς μου έναντι του εύρωπαϊκού πολέμου πού έφαινέτο πιά αναπόφευκτος. Ήξερα φυσικά ότι μιá «χαλύβδινη συνθήκη» μάς συνέδεε μέ τήν Γερμανία, αλλά δέν ήξερα καθόλου άν τό σύμφωνο αυτό μάς υπεχρέωνε νά επέμβομε άμέσως στό πλευρό τής Γερμανίας στην περίπτωση πού αυτή θά βύθιζε τόν κόσμο σέ ένα πόλεμο πού ήξερα ότι, τήν στιγμή εκείνη, όχι μόνο ο λαός τόν άπηύχετο αλλά δέν τόν έπιθυμούσε καί ή Ιταλική Κυβέρνηση. Ήταν λοιπόν πάρα πολύ δύσκολο νά συζητώ μέ τόν Έλληνα Πρωθυπουργό γιά τήν στάση τής Χώρας του σέ περίπτωση έκρήξεως του πολέμου, όταν δέν ήμουν καθόλου βέβαιος γιά τήν στάση πού θά τηρούσε ή δική μου.

Ίδιαίτερα, όσον άφορά τήν Έλλάδα, ο Μεταξάς είχε αναφερθεί σέ μιá πρόσφατη συνομιλία πού είχε ο Έλληνας Πρεσβευτής στην Ρώμη μέ τόν Πρωθυπουργό καί τόν Υπουργό των Έξωτερικών. Έγώ όμως δέν είχα ένημερωθεί καθόλου γι' αυτή τήν συνομιλία καί έπρεπε νά προσπαθώ νά άντιμετωπίσω τόν συνομιλητή μου γιά ένα θέμα πού μου ήταν τελείως άγνωστο. Ούτε καί είχα μιá πραγματικά σαφή ιδέα γιά τίς προθέσεις τής Κυβερνήσεως μου όσον άφορούσε τίς Ιταλο-έλληνικές σχέσεις. Τό μόνο στοιχείο πού είχα ήταν τό τηλεγράφημα πού ήδη άνέφερα σχετικά μέ τήν άνανέωση τής συνθήκης φιλίας πού ήταν καί αυτό μάλλον σιβυλλικό.

Μέ λίγα λόγια, βρισκόμουν στην θέση ενός δικηγόρου, πού ήταν υποχρεωμένος νά υπερασπισθεί μιá υπόθεση, χωρίς νά του έχει δοθεί όλόκληρος ο φάκελος καί, παρόλο ότι ήξερε, ότι τό δικαιο είναι μάλλον μέ τό μέρος του άντιπάλου, παρά μέ τό μέρος του δικού του πελάτη. Τό μοναδικό σημείο γιά τό όποιο ήμωνα απόλυτα βέβαιος ήταν τό σχετικό μέ τήν υποδοχή πού έγινε στον Βασιλέα τής Έλλάδος επί εύκαιρία του πρόσφατου ταξιδίου τους στην Ιταλία. Σέ όλα τά άλλα σημεία έπρεπε νά άναγνώρισω ότι ο Μεταξάς δέν είχε άδικο.

Όσο καί άν ήταν δυσάρεστο τό γεγονός ότι ή Έλλάδα είχε δεχθεί τήν γαλλο-άγγλική έγγύηση λίγες μόνο μέρες μετά τήν έπίσημη Ιταλική δήλωση, ήταν δύσκολο νά υποστηρίξει κανείς ότι

μιά Κυβέρνηση θά έπρεπε νά δεχθεΐ χωρίς καμιά έπιφύλαξη μιá τέτοια δήλωση καΐ νά άπορρίψει περιφρονητικά όποιαδήποτε άλλη έγγύηση τΐς προσεφέρετο, όταν ή Ιταλική πλευρά ήνείχετο, άν δέν ένεθάρρυνε, έκδηλώσεις σάν εκείνες πού μου έπεσήμανε ό Πρωθυπουργός καΐ επέτρεπε π.χ. νά έκτεθοϋν στήν Κορυτσά, επΐ εύκαιρία μιáς επίσημης έπισκέψεως του Ύπουργού τών Έξωτερικών, πινακίδες πού άξιούσαν τήν προσάρτιση έδαφών τά όποΐα άνήκαν στήν Έλλάδα. Γνώριζα πολύ καλά ότι ό Μεταξάς έλεγε τήν άλήθεια, όταν παρεπονείτο γιά τΐς Ιμπεριαλιστικές μωροφιλοδοξίες Ιταλών άξιωματούχων, μικρών καΐ μεγάλων, εις βάρος τΐς Έλλάδος. Ούτε καΐ θά μπορούσα νά δικαιολογήσω τΐς έκδηλώσεις αυτές, ή νά καθησυχάσω πλήρως τόν συνομιλητή μου, άν του έλεγα, όπως θά μπορούσα, ότι παρόμοιες μωροφιλοδοξίες είχαν έκδηλωθει συχνά, χωρίς ένδοιασμούς, καΐ εναντι πολλών άλλων χωρών, μεγαλυτέρων καΐ Ισχυροτέρων τΐς δικΐς του. Όσον άφορā δέ τήν έλαχίστη σημασία πού, κατά τήν γνώμη του Προέδρου, ή Έταλία απέδιδε στήν έλληνική φιλία, έπρεπε νά όμολογήσω στόν έαυτό μου, άν καΐ δέν μπορούσα φυσικά νά τό όμολογήσω στόν Ίδιο, ότι είχε άπόλυτο δίκαιο, όπως άπεδεικνυαν, έκτός τών άλλων, ή έλλειψη όποιασδήποτε σχετικών όδηγιών καΐ ή Ίδια ή διατύπωση του Τηλτος πού είχα πάρει λίγες ήμέρες πρίν.

Τό γεγονός ότι δέν είχε άνταποδοθει στόν Βασιλέα τΐς Έλλάδος ή έπίσκεψή του, δέν μου ήταν γνωστό καΐ είναι προφανές ότι μπροστά στόν Μεταξά δέν μπορούσα νά πώ ότι είχε άδικο ό Πρωθυπουργός τΐς Χώρας μου. Αυτό όμως, δέν μπορούσε νά έκπλήξει όποιον σάν καΐ μένα γνώριζε τΐς άνάγκες συνθήεις πού έπικρατούσαν κάθε μέρα καΐ περισσότερο στή Ρώμη στους άνώτερους φασιστικούς κύκλους καΐ πού συχνά έβαζαν σέ σκληρή δοκιμασία τούς δυστυχείς συναδέλφους μου τΐς Έθιμοτυπίας στίς προσπάθειες τους νά επιτύχουν τόν σεβασμό όρισμένων στοιχειωδών διεθνών κανόνων καλής συμπεριφοράς. Τό νά μήν άνταποδώσει ό άρχηγός τΐς Κυβερνήσεως τήν έπίσκεψη πού του έκαμε ό ξένος Βασιλεύς ήταν τόσο χοντρό ώστε νά φαίνεται άπί-

στευτο. Ήξερα όμως ότι στη Ρώμη του 1939 άπρέπειες του είδους αυτού ήσαν κάθε άλλο παρά αδύνατες.

Στό ζήτημα τής Δωδεκανήσου τό όποιο ό Πρόεδρος είχε θίξει μέ έξαιρετική διακριτικότητα καί λεπτότητα είχα φυσικά τό δικαίωμα καί τό καθήκον νά του άπάντησω ότι δέν μπορούσα νά δεχθώ νά συζητήσω μαζί του ένα τέτοιο θέμα. Ήξερα όμως πολύ καλά ότι είχε δίκαιο, όταν έλεγε ότι οι Ιταλο - έλληνικές σχέσεις δέν μπορούσαν παρά νά ώφεληθουν από μιά ανθρωπινή μεταχείριση τών Δωδεκανησίων. Γνώριζα ότι επανειλημμένως είχε συζητήσει τό θέμα μέ τόν προκάτοχό μου καί ήξερα ότι αυτός είχε εισηγηθεί στη Ρώμη, νά γίνει κάτι γιά νά ικανοποιηθεί ή έλληνική κοινή γνώμη στό θέμα αυτό. Οι εισηγήσεις αυτές του Μποσκαρέλλι, όπως είχα μάθει από τόν ίδιο πρίν φύγω από τήν Ίταλία, είχαν ως μοναδικό άποτέλεσμα νά προκαλέσουν τήν βίαιη έχθρότητα του Κόμητος Ντέβεκκι πρός τό πρόσωπό του.

Ό Πρόεδρος έλεγε τήν αλήθεια καί όταν Ισχυριζετο ότι ή Ίταλία διατηρούσε έγκαρδιότατες σχέσεις μέ πολλές χώρες πού είχαν λάβει μέρος, όπως ή Έλλάδα, στην πολιτική τών κυρώσεων καί είχαν δεχθεί επίσης, όπως ή Έλλάδα, τήν γαλλο - άγγλική έγγύηση. Σάν παράδειγμα είχε άναφέρει τήν Ρουμανία, τής όποίας ό Ύπουργός τών Έξωτερικών Gafencu, είχε κάμει πρόσφατα μιά επίσκεψη στην Ρώμη, όπου είχε γίνει δεκτός μέ τήν μεγαλύτερη έγκαρδιότητα. Ό ίδιος ό Gafencu, επισκεφθείς τήν Άθήνα μετά τήν Ρώμη, είχε μιά μακρά συνομιλία μαζί μου κατά τίς πρώτες ήμέρες τής άποστολής μου, κατά τήν όποία μου είπε μέ ιδιαίτερη θέρμη, ότι διατηρούσε θαυμάσιες άναμνήσεις από τήν ύποδοχή του στην Ίταλία. Πρέπει όμως νά πώ ότι μεταξύ τής περιπτώσεως τής Έλλάδος καί εκείνης τής Ρουμανίας υπήρχε μιά διαφορά πού βάραινε πολύ. Η έγγύηση πού είχε δοθεί στην Ρουμανία δέν άφορούσε καθόλου τήν Ίταλία, τήν όποία κανείς δέν μπορούσε νά ύποπτευθεί ότι έτρεφε επίθετικές διαθέσεις έναντι τής Χώρας αυτής, άφού οι Ιμπεριαλιστικές μωροφιλοδοξίες τών Ίταλών αξιωματούχων δέν είχαν τολμήσει μέχρι τότε νά επεκταθουν μέχρι τών άκτών τής Μαύρης Θάλασσας, παρά τό γεγονός ότι καί εκείνες οι άκτές άνήκαν στην άρχαιότητα ιτιή

ρωμαϊκή αυτοκρατορία και είχε φιλοξενήσει τον εξόριστο Όβιδιο. Η έγγυση που είχε δοθεί στην Ελλάδα άφοροῦσε αποκλειστικά την Ιταλία και είχε γίνει δεκτή παρά τό γεγονός ότι προηγουμένως ή Ιταλική Κυβέρνηση είχε δώσει στην Ελλάδα επίσης μες διαβεβαιώσεις.

Είχα, και έχω ακόμα, την έντύπωση ότι ό Μεταξās ήταν απόλυτα ειλικρινής, όταν μιλούσε για την επιθυμία του νά εγκαινιάσει μιά εποχή αγαθών σχέσεων μέ την Ιταλία και για την πικρία του γιατί ή Ιταλία έφαινετο νά αποδίδει στην ελληνική φιλία, τόσο λίγη σημασία. Είναι φανερό, έξ άλλου, ότι την στιγμή που επρόκειτο νά έκραγει ό πόλεμος και ή συμμετοχή τής Ιταλίας δέν έφαινετο νά αποκλείεται, κάθε άλλο μάλιστα, θά πρέπει νά τον ένδιέφερε Ιδιαίτερα ή έξασφάλιση τών καλών διαθέσεων τής χώρας μας έναντι τής δικής του. Είμαι βέβαιος, έξ Ίσου, ότι έλεγε την αλήθεια όταν απέκλειε κατηγορηματικά ότι υπήρχαν μυστικές συμφωνίες μεταξύ Ελλάδος και Άγγλιας. Πολλές φορές στην Ιταλία, είχα ακούσει νά γίνεται λόγος, μέ την συνηθισμένη ελαφρότητα, για την ύπαρξη μυστικών συμφωνιών μεταξύ Άγγλιας και Ελλάδος. Προσωπικά δέν πίστευα καθόλου στην ύπαρξη μυστικών άγγλο - ελληνικών συμφωνιών για τόν άπλούστατο λόγο ότι συμφωνίες του είδους αυτού μου έφαινοντο τελείως περιττές, για τούς λόγους που ήδη έξεθεσα, οι όποιοι απέκλειαν την δυνατότητα νά ακολουθήσει ή Ελλάδα μιά πολιτική άπροκαλύπτου διαφωνίας μέ την Δύναμη εκείνη. Έν πάση περιπτώσει ή έπίσημη δήλωση του Μεταξā ότι δέν υπήρχε καμιά συμφωνία του είδους αυτού και ή έπιμονή του νά αναφέρω τά λόγια του στην Ρώμη δέν άφηναν την παραμικρή άμφιβολία. Όσο για τίς πρόσφατες οικονομικές διαπραγματεύσεις μεταξύ Ελλάδος και Άγγλιας που είχαν όδηγήσει στην παροχή δανείου, ήταν εύκολο νά κατηγορήσει κανείς τόν Μεταξā. Θά ήταν δέ δυσκολότερο νά του πει κανείς που θά έπρεπε νά αποτανθεί για νά επιτύχει ένα τέτοιο δάνειο, δεδομένου ότι ούτε ή Ιταλία ούτε ή Γερμανία ήταν σέ θέση νά τό χορηγήσουν. Όσον άφορά τίς άγορές πολεμικού ύλικου, ήταν δύσκολο νά άμφισβητήσει κανείς στην Ελλάδα τό δικαίωμα νά μεριμνά για τόν έξοπλισμό της σέ μιά στιγμή που

ἐπρόκειτο νά ξεσπάσει στήν Εὐρώπη ἕνας πόλεμος τοῦ ὁποίου κανεῖς δέν μποροῦσε νά προβλέψει τίς ἐξελίξεις.

Τέλος, ἦταν ἐπίσης ἀπολύτως εἰλικρινής ἡ προσφορά τοῦ Μεταξᾶ νά παράσχει στά Ἰταλικά πολεμικά πλοῖα πού ἤθελαν νά ἐπισκεφθοῦν τά ἑλληνικά λιμάνια μιά φιλοξενία ἐξ ἴσου ἐγκάρδια μέ ἐκείνη πού παρείχετο στά βρεταννικά πολεμικά πλοῖα. Καί πράγματι ὅταν τήν ἐπομένη ἄνοιξη, τό Βασιλικό ἐκπαιδευτικό πλοῖο «Αιπιόγο Vespucci» ἐπεσκέφθει τήν Κέρκυρα, ἔγινε δεκτό μέ τόσο μεγάλη ἐγκαρδιότητα, ὥστε νά προγραμματισθεῖ κατόπιν ἡ ἐπίσκεψη στό Φάληρο μιᾶς μοίρας ἑλαφρῶν σκαφῶν μας, πού ἡ ραγδαία ἐξέλιξη τῶν γεγονότων κατέστησε ἀδύνατο.

Στήν ἀναφορά μου τῆς 28ης Αὐγούστου δέν δόθηκε ποτέ ἀπάντηση.

Τήν 24η Αὐγούστου ἐπέστρεψε στήν Ἀθήνα ἀπό τήν ἄδεια του ὁ συνταγματάρχης Μοντίνι. Μοῦ ἀνέφερε ὅτι εἶχε συζητήσει μέ τούς ἀνωτέρους του τήν ἑλληνική κατάσταση, οἱ ὁποῖοι τόν εἶχαν διαβεβαιώσει ὅτι ἡ Ἰταλία δέν ἐσκέπτετο καθόλου νά διεξαγάγει στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις κατά τῆς Ἑλλάδος. Ἐδειχνε ὅμως πολύ ἀνήσυχος γιά τίς ἑλληνικές στρατιωτικές προετοιμασίες πού ἐσυνεχίζοντο χωρίς καμιά μυστικότητα, ἰδίως στά ἀλβανικά σύνορα. Τήν 25η Αὐγούστου ἔστειλα στή Ρώμη τό ἀκόλουθο τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθ. 98:

«Ὁ Μαυρουδῆς μέ κάλεσε τό πρωί γιά νά μοῦ πεῖ ὅτι ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση ἀπεφάσισε σήμερα νά ἐπιστρατεύσει ἀκόμα 15.000 περίπου ἐφέδρους. Ἦθελε νά μέ ἐνημερώσει ἐκ τῶν προτέρων καί νά μοῦ δώσει ἐξ ὀνόματος τοῦ Μεταξᾶ τήν διαβεβαίωση ὅτι ἡ Ἑλλάδα δέν θά συμμετεῖχε σέ καμιά περίπτωση σέ ἐπίθεση κατά τῆς Ἰταλίας. Τό ἔλαβα ὑποσημείωση μέ τήν διαβεβαίωση ὅτι θά ἐνημέρωνα ἀμέσως τήν Υ.Ε.»

Τό τηλεγράφημα αὐτό ἀποδεικνύει, ὅτι τόν συνταγματάρχη Μοντίνι δέν τόν βοήθησε πιστά ἡ μνηστή του, ὅταν σέ μιά πρόσφατη ἐκθεση του εἶπε ὅτι ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση μέ εἶχε πλησιάσει τότε μέσω ἡμιεπισήμων πρακτόρων γιά νά μοῦ μιλήσει γιά τούς ἑλληνικούς ἐξοπλισμούς τούς ὁποίους ἐντούτοις, ὅπως

βλέπομε, δέν μοῦ ἀπέκρυπτε καθόλου. Συνέστησα στόν συνταγματάρχη νά ἀκολουθήσει τήν εὐθεία ὁδó, πού εἶναι πάντοτε ὄχι μόνο ἡ συντομότερη ἀλλά καί ἡ καλύτερη, νά συζητήσει δηλ. τό θέμα μέ τόν Ἑλληνα Ἀρχηγό τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ, στρατηγό Παπάγο. Οἱ δύο ἐκδοχές τῆς συνομιλίας αὐτῆς, πού ἐγινε τήν 29η Αὐγούστου, οἱ ὁποῖες περιέχονται στό βιβλίο τοῦ Μοντίνι καί στήν ἑλληνική Λευκή Βίβλο ἀντιστοιχῶς, (ἐγγραφο ὑπ' ἀριθ. 46), διαφέρουν τόσο πολύ μεταξύ τους ὥστε κάθε προσπάθεια συμβιβασμοῦ εἶναι μάταιη. Ἀπό ὅσα μοῦ ἀνέφερε ἀμέσως τότε ὁ Στρατιωτικός Ἀκόλουθος, ὁ Στρατηγός Παπάγος τοῦ ἐπεσήμανε μερικά ἀπό τά ἴδια ἐκεῖνα γεγονότα τά ὁποῖα πρὶν ὀκτώ μέρες μοῦ εἶχε ἀναφέρει ὁ Μεταξᾶς ὡς συμπτώματα τῆς ἠθελημένης ἰταλικῆς ἑλληνοφοβίας. Εἶχε παραδεχθεῖ, χωρίς περιστροφές, ὅτι τά στρατιωτικά μέτρα τά ὁποῖα εἶχε υἱοθετήσει ἡ Ἑλλάδα ἀπέβλεπαν στήν ἀντιμετώπιση τυχόν ἰταλικῆς ἐπιθέσεως προερχομένης ἀπό τήν Ἀλβανία, ὅπου τό σύνολο σχεδόν τῶν ἰταλικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων εἶχε συγκεντρωθεῖ στά ἑλληνικά σύνορα. Ἡ εἰλικρινής αὐτή ὁμολογία τοῦ Στρατηγοῦ Παπάγου ἀποτελοῦσε τό σπουδαιότερο ἀποτέλεσμα τῆς συνομιλίας μεταξύ τῶν δύο στρατιωτικῶν, γιατί εἶχε ἓνα χαρακτήρα ἀπολύτως ἐπίσημο καί μοῦ ἐπέτρεπε ἐπομένως, ἂν τό θεωροῦσα σκόπιμο, νά θίξω εὐθέως τό θέμα μέ τόν Στρατηγό Μεταξᾶ.

Τή στιγμή πού ξεσποῦσε στήν Πολωνία ἡ πυρκαϊά πού ἐμελλε νά καταστρέψει τήν Εὐρώπη καί πού οἱ προσπάθειες τῆς ἰταλικῆς Κυβερνήσεως ἐφαίνοντο νά ἀποβλέπουν πρῶτα στήν ἀποφυγή καί μετά στόν περιορισμό τῆς συρράξεως, ἡ συγκέντρωση καί ἀπό τίς δύο πλευρές τῶν συνόρων στρατιωτῶν καί πυροβόλων χωρὶς νά ὑπάρχει γι' αὐτό σοβαρός λόγος οὔτε γιά τήν μία οὔτε γιά τήν ἄλλη πλευρά ἀποτελοῦσε σοβαρότατο καί περιττό κίνδυνο. Γι' αὐτό, ἂν καί δέν εἶχα ὁδηγίες ἀπό τήν Κυβέρνηση μου νά προβῶ σέ παραστάσεις πρὸς τήν Ἑλληνική Κυβέρνηση γιά τίς στρατιωτικές τῆς προετοιμασίες στά ἄλβανικά σύνορα, ἔκρινα ὅτι ἦταν καθῆκον μου, ὄχι μόνο ὡς ὑπαλλήλου, ἀλλά καί ὡς ἀτόμου νά προσπαθῆσω νά κάμω κάτι γιά νά ξεκαθαρίσει ἡ ἀτμόσφαιρα. Οἱ περιστάσεις διευκόλυναν τό ἔργο μου.

Τήν 1η Σεπτεμβρίου ὁ Ὑφυπουργός Μαυρουδῆς μοῦ ἐξέφρασε μέ λόγια πού πρῶδιναν στενοχώρια, τήν ζωηρά ἀνησυχία του γιά τήν ραγδαία ἐξέλιξη τῶν γεγονότων. Ἀναφέροντας τήν συνομιλία αὐτή, τήν ἴδια μέρα, μέ τό τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθ. 108 ἔλεγα ὅτι «μοῦ ἐπιβεβαίωσε μέ τόν πιό ρητό τρόπο τήν ἀπόφαση τῆς Ἑλλάδος νά διατηρήσει τήν πιό ἀπόλυτη οὐδετερότητα καί μοῦ ἐπανέλαβε ὅτι μέχρι σήμερα ἡ ἀγγλική Κυβέρνηση δέν εἶχε ἀπευθύνει στήν Κυβέρνηση του, ὑπό ὁποιαδήποτε μορφή, κανένα αἴτημα γιά ἐνδεχομένη συνεργασία». Ὁ Μαυρουδῆς μέ διαβεβαίωσε ἐπίσης ρητῶς, ὅτι καί ἡ Τουρκία θά παρέμενε οὐδέτερη. Τό τηλεγράφημά μου κατέληγε μέ τίς ἐξῆς λέξεις: «Εἶναι πολύ διαδεδομένος ὁ φόβος ὅτι ἡ Ἰταλία προετοιμάζεται νά ἐπιτεθεῖ κατά τῆς Ἑλλάδος καί πού καί πού παρατηροῦνται ἐκδηλώσεις ἐχθρικής διαθέσεως ἀπέναντί μας».

Τό ἀνακοινωθέν Στέφανι σχετικά μέ τήν ἀπόφαση τῆς Ἰταλίας περί ἀποχώρης της ἀπό πολεμικές ἐπιχειρήσεις, προκάλεσε στούς Ἕλληνας μεγάλη ἀνακούφιση καί γιατί ἦταν κάτι τό ἀπροσδόκητο. Τήν 2α Σεπτεμβρίου μέ τό τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθ. 100 ἤμουν σέ θέση νά ἀναφέρω στή Ρώμη τά ἀκόλουθα:

«Ὁ τοπικός τύπος δημοσίευσε μέ μεγάλη ἔξαρση τό ἀνακοινωθέν τό σχετικό μέ τίς ἀποφάσεις τῆς Ἰταλικῆς Κυβερνήσεως, τό ὁποῖο προκάλεσε στήν κοινή γνώμη ζωηροτάτη ἀνακούφιση μαζί μέ τήν ἐλπίδα ὅτι ἡ εἰρήνη μπορεῖ νά σωθεῖ. Σήμερα ὁ Μαυρουδῆς, μέ μιά ἀσυνήθη θέρμη, μοῦ ἐξέφρασε τήν βαθεῖα ἱκανοποίηση μέ τήν ὁποία ἐγιναν δεκτές ἀπό τήν Ἑλληνική Κυβέρνηση οἱ ἀποφάσεις τῆς Ἰταλικῆς Κυβερνήσεως. Μοῦ εἶπε μετά ὅτι δέν μπορούσε νά ἀντιληφθεῖ μέ ποιό τρόπο ἡ Γαλλία καί ἡ Ἀγγλία θά μπορούσαν νά βοηθήσουν ἀποτελεσματικά τήν Πολωνία».

Ἀκόμα μεγαλύτερη ἐντύπωση, ἄν εἶναι δυνατό, προκάλεσε στήν Ἑλλάδα τό ἐπόμενο ἀνακοινωθέν Στέφανι μέ τό ὁποῖο ἀνεκοινώοντο ἡ προσπάθεια πού ἔκαμε ὁ Μουσσολίνι, τήν ὑστάτη στιγμή, γιά νά ἀποφευχθεῖ ὁ πόλεμος. Ὅπως ἐπεσήμαινα μέ τό τηλεγράφημα μου ὑπ' ἀριθ. 0116 τῆς 6ης Σεπτεμβρίου, τό ἀνακοινωθέν αὐτό εἶχε δημοσιευθεῖ μέ μεγάλα γράμματα ἀπό ὅλες τίς ἐφημερίδες καί προκάλεσε ζωηροτάτη ἐντύπωση στήν κοινή

γνώμη». 'Ο Μεταξάς με κάλεσε τό ίδιο πρωί καί ἔκρινα ὅτι εἶχε ἐπέλθει ἡ στιγμή νά ἐπωφεληθῶ τῆς βελτιωμένης ἀτμόσφαιρας γιά νά προσπαθῆσω νά ἀπομακρύνω τήν ἀπειλή πού προκαλοῦσε ἡ συγκέντρωση τόσων ἐνόπλων στά ἀλβανικά σύνορα.

'Ο Μεταξάς με εἶχε καλέσει, ὅπως ἀνέφερα μέ τό τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθ. 113 τῆς 6ης Σεπτεμβρίου «γιά νά μέ παρακαλέσει νά γνωστοποιήσω στόν Ντούτσε, πόσο πολύ ὁ ἑλληνικός λαός καί ἐκεῖνος προσωπικά ἐξετίμησαν τήν προσπάθειά του γιά τήν διάσωση τῆς εἰρήνης στήν Εὐρώπη», καί γιά νά ἐκφράσει τήν εὐχή ὅτι ὄσα συνέβησαν ἐκεῖνες τῆς ἡμέρες «θά ἀποτελοῦσαν καλό οἰωνό γιά μιά προσεχῆ βελτίωση τῶν σχέσεων μεταξύ Ἰταλίας καί Ἑλλάδος, οἱ ὁποῖες μπορούσαν τόσο ἀποτελεσματικά νά συνεργασθοῦν στόν πολιτικό, οἰκονομικό καί μορφωτικό τομέα». Ἀπεφάσισα ἀμέσως νά ἐκμεταλλευθῶ τήν καλή του διάθεση καί ἰδοῦ τί ἀνέφερα τήν ἴδια μέρα γιά τήν συνομιλία αὐτή στό ἔγγραφο ὑπ' ἀριθ. 6814/1078:

«Κατά τήν ἐγκάρδια συνομιλία πού ἀκολούθησε τῆς δηλώσεις τοῦ Μεταξά τῆς ὁποῖες εἶχα τήν τιμή νά ἀναφέρω στήν Υ.Ε. μέ τό σημερινό μου τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθ. 113, ἐπειδή ὁ Πρόεδρος ἐπανελάβε μέ ἐπιμονή τήν ζωηρά του ἐπιθυμία γιά μιά προσέγγιση μεταξύ Ἰταλίας καί Ἑλλάδος, βασιζομένη στήν ἀμοιβαία ἐμπιστοσύνη, ἔκρινα σκόπιμο νά τοῦ μιλήσω — διευκρινίζοντας φυσικά ὅτι μιλοῦσα ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας καί ὄχι κατόπιν ὁδηγιῶν — γιά τῆς στρατιωτικές προετοιμασίες στίς ὁποῖες εἶχε προβεῖ καί προέβαινε ἡ Ἑλλάδα προπαντός στά ἀλβανικά σύνορα καί πού τίποτε δέν φαίνεται νά δικαιολογεῖ. 'Ο Μεταξάς ἀφοῦ μοῦ εἶπε ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν 200.000 καί πλέον ἐπιστρατευμένων, τόν ὁποῖο εἶχα ἀναφέρει ἦταν ὑπερβολικός καί ἀφοῦ μέ διαβεβαίωσε ὅτι ἡ Ἑλλάδα δέν ἔχει ὑπό τά ὄπλα, σέ ὀλόκληρη τήν ἐπικράτεια, περισσότερους ἀπό 110.000 ἄνδρες, λέγοντας ὅτι ἦταν διατεθειμένος νά μοῦ δώσει, ἂν ἐχρειάζετο, καί γραπτή διαβεβαίωση, προσέθεσε ὅτι θά ἔπρεπε νά ἔχει παραφρονήσει γιά νά διανοηθεῖ νά ἐπιτεθεῖ κατά τῆς Ἰταλίας. Ἡ συγκέντρωση ὅμως στά ἑλληνο - ἀλβανικά σύνορα πέντε ἰταλικῶν μεραρχιῶν τόν ἀνάγκασε νά λάβει προληπτικά μέτρα, μέτρα τά ὁποῖα ἦταν διατεθειμένος

νά ανακαλέσει άμέσως, άν άπεσύρετο ένα τουλάχιστον μέρος τών στρατιωτικών δυνάμεων πού είχαμε συγκεντρώσει στά έλληνικά σύνορα. Θά ήταν μάλιστα πανευτυχής άν μπορούσε νά άπολύσει τούς έπιστρατευθέντες, τών όποιων ή παραμονή υπό τά όπλα συνεπήγετο μιά σημαντική δαπάνη γιά τήν Έλλάδα.

«Άν καί άπέφυγα κατά τόν πιό άπόλυτο τρόπο νά πώ στόν Μεταξά ότιδήποτε θά μπορούσε νά του δώσει τήν έντύπωση ότι ή Ίταλική Κυβέρνηση θά συγκατετίθετο νά τροποποιήσει τήν διάταξη τών δυνάμεων μας στην Άλβανία, του ύποσχέθηκα ότι, σύμφωνα μέ τήν έπιθυμία πού μου έξέφραζε, θά άνέφερα τά άνωτέρω στην Υ.Ε. Η Υ.Ε. θά κρίνει άν συμφέρει ή όχι νά άποσύρει ένα μέρος τών στρατιωτικών μας δυνάμεων από τά έλληνικά σύνορα, πράγμα τό όποιο θά μάς επέτρεπε νά άπαιτήσομε τήν τήρηση τής ρητώς αναληφθείσης ύποχρέωσης από τόν Μεταξά νά άποστρατεύσει τουλάχιστον μερικώς τόν έλληνικό στρατό καί νά έξακριβώσομε μέ τόν τρόπο αυτό πόσο ειλικρινείς είναι οι επανειλημμένες δηλώσεις του.

«Θά ήμουν, έν πάσει περιπτώσει εύγνώμων στην Υ.Ε. άν, στό θέμα αυτό τής συγκεντρώσεως τών στρατιωτικών μας δυνάμεων τής Άλβανίας στά έλληνικά σύνορα, μου δίνατε όδηγίες ως προς τήν τηρητέα στάση, έφόσον είναι βέβαιο ότι κατά τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο τό θέμα θά άνακινήθει καί πάλι έδώ».

Δέν ήμουν καθόλου βέβαιος ότι ή πρωτοβουλία μου θά ήταν άρεστή στην Ρώμη, άπεναντίας ύπήρχε μεγάλη πιθανότητα νά μέ έπιπλήξουν γιατί είχα θίξει ένα τόσο λεπτό θέμα, χωρίς νά ζητήσω προηγουμένως όδηγίες από τούς προϊσταμένους μου καί χωρίς νά είμαι έξουσιοδοτημένος νά τό κάμω. Είναι όμως πιθανό ότι οι έκφράσεις πού χρησιμοποίησε ό Μεταξάς γιά νά έξάρει τήν προσωπικότητα του Μουσσολίνι καί τήν προσπάθειά του νά σώσει τήν ειρήνη, τίς όποιες είχα διαβιάσει πιστά στό τηλεγράφημα μου ύπ' άριθ. 113, προδιάθεσαν εύνοϊκά τό έδαφος καί ύπήρχαν κατά κάποιο τρόπο «ή σημαία πού καλύπτει τό έμπόρευμα».

Τό πρωί τής 9ης Σεπτεμβρίου, Σάββατο, είχα πάει στό Σούνιο γιά νά περάσω τό Σαββατοκύριακο στην θάλασσα στό yacht ενός φίλου μου. Είχα μόλις έπιβιβασθει, όταν είδαμε νά έρχεται προς

τό μέρος μας μιά βαρκούλα μέ κουπιά στήν όποία εύρίσκετο ό δεύτερος Γραμματέας τής Πρεσβείας, Σεραφίνι. "Όταν άνέβηκε στό yacht μου είπε ότι τήν νύκτα είχε φθάσει από τήν Ρώμη ένα τηλ/μα πού καθιστούσε άναγκαία τήν άμεσο έπιστροφή μου στήν 'Αθήνα. Είχε έρθει στό Σούνιο έπίτηδες γιά νά μέ άναζητήσει, μέ τό αύτοκίνητο του μέ τό όποιο θά μπορούσαμε νά γυρίσομε στήν πρωτεύουσα. 'Αφοϋ έπέστρεψα στήν Πρεσβεία βρήκα τό έξής τηλ/μα (ύπ. άριθ. 135 τής 8ης Σε/βρίου): «'Ανακοινώσατε στόν Μεταξά ότι κατόπιν τής συνομιλίας πού είχατε μαζί του έλάβατε έντολή νά έλθετε στήν Ρώμη γιά διαβουλεύσεις μέ τόν Ντουϊτσε καί έμένα. 'Αναχωρήσατε άμέσως. Τσιάνο».

Δέν νομίζω ότι είδα ποτέ στήν ζωή μου έκφραση χαράς τόσο βαθειάς καί ειλικρινούς, όσο εκείνη πού φώτισε τό πρόσωπο του Μεταξά, εκείνο τό πρωί, όταν του άνεκοίνωσα τήν διαταγή πού είχα λάβει. Μετά τήν έπιστροφή μου τηλεγράφησα στή Ρώμη τά άκόλουθα: (τηλ/μα ύπ' άριθ. 117 τής 9ης Σε/βρίου).

«'Ο Μεταξάς δέχθηκε τήν άνακοίνωσή μου μέ πρόδηλη, ζωηροτάτη εύχαρίστηση. Μου είπε ότι δέν είχε νά τροποποιήσει ή νά προσθέσει τίποτε στά όσα μου είχε ήδη πεί καί μου άνέθεσε νά έκφράσω στόν Ντουϊτσε τά θερμότερα προσωπικά του αισθήματα».

Μέ τό πρώτο διαθέσιμο μέσο, δηλ. μέ τό άεροπλάνο τής γραμμής Ρόδος - 'Αθήναι - Ρώμη, τής Δευτέρας 11ης Σε/βρίου, άνεχώρησα γιά τή Ρώμη, όπου έφθασα τό ίδιο πρωί. Μόλις έφθασα στό Palazzo Chigi ξγίνα άμέσως δεκτός από τόν 'Υπουργό ό όποϊος μου είπε νά πάω άμέσως μαζί του στό Palazzo Venezia. "Όταν φθάσαμε εκεί μάς όδήγησαν στόν Μουσσολίνι, καί ήταν αύτή «είρήσθω έν παρόδω», ή τελευταία φορά πού τόν είδα.

'Εξέθεσα καί πάλι περιληπτικά τό περιεχόμενο τών συνομιλιών μου μέ τόν Μεταξά, επιμένοντας στήν βεβαιότητα πού είχα γιά τήν άπόλυτο ειλικρίνεια τών προθέσεων του καί γιά τήν σπουδαιότητα πού είχε γιά μάς, νά μήν αφήσομε χωρίς άνταπόκριση τίς προσφορές φιλίας πού μάς έκανε. 'Ο Μουσσολίνι μέ άκουσε χωρίς ποτέ νά μέ διακόψει. "Όταν τελείωσα τήν έκθεσή μου, μου έδωσε ένα χαρτί καί μιά πένα καί μου ύπαγόρευσε τό

ἔγγραφο πού παραθέτω ἐδῶ καί τοῦ ὁποίου εὐτυχῶς εἶμαι σέ θέση νά δώσω καί ἕνα φωτοαντίγραφο:

α). — Ἡ Ἰταλία ἔχει ἤδη δηλώσει, τήν 1 Σεπτεμβρίου, ὅτι δέν προτίθεται νά ἀναλάβη οὐδεμίαν πρωτοβουλίαν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων.

II. — Ἡ ἀπόφασις αὐτή τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἥτις ἰσχύει ἐν γένει, ἰσχύει εἰδικῶς ἐναντι τῆς Ἑλλάδος.

III. — Ἀκόμη καί ἐν τῇ περιπτώσει, καθ' ἣν ἡ Ἰταλία, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς θέσεως της ὡς Μεγάλης Δυνάμεως, δέν δύναται ν' ἀποκλείσῃ ἐπέμβασίν της εἰς τόν πόλεμον, δέν θά ἀναλάβῃ αὕτη πρωτοβουλίαν ἐπιχειρήσεων κατά τῆς Ἑλλάδος.

IV. — Ἴνα ἀποδειχθῶσι, κατά τρόπον συγκεκριμένον, τά αἰσθήματα ἀπό τά ὁποῖα ἐμπνέεται ἐναντι τῆς Ἑλλάδος ἡ Ἰταλική Κυβέρνησις καί ἰδιαιτέρως ὁ Ντοῦτσε, θά διαταχθῇ ἡ ὀπισθοχώρησις τῶν Ἰταλικῶν στρατευμάτων 20 χιλιόμετρα ἀπό τά ἑλληνοσλαβανικά σύνορα.

V. — Ὁ Ντοῦτσε δέν ἀποκλείει παρά τὰς παρούσας περιστάσεις, τήν δυνατότητα ὅπως ἐπαναλάβῃ καί σταθεροποιήσῃ τήν πολιτικὴν ἐκείνην τῆς συνεννοήσεως μεταξύ τῆς Ἰταλίας καί τῆς Ἑλλάδος ἥτις εἶχε καθιερωθῆ εἰς ἐπί τούτῳ συμφωνίας διπλωματικοῦ χαρακτῆρος».

Ἄφοῦ τελείωσε τήν ὑπαγόρευση τοῦ 4ου σημείου καί πρὶν προχωρήσῃ στό ἐπόμενο, ὁ Μουσσολίνι, μοῦ εἶπε ὅτι γιά τήν ὀπισθοχώρησιν τῶν στρατευμάτων μας δέν ζητοῦσε κανένα ἀντάλλαγμα ἀπό τήν ἑλληνικήν πλευράν γιατί τοῦ ἦταν ἀδιάφορο ἂν ἡ Ἑλλάδα θά προέβαινε ἢ ὄχι σέ ἀποστράτευση. Ὅταν τέλειωσε τήν ὑπαγόρευση, μέ ἔβαλε νά ξαναδιαβάσω τό ἔγγραφο ὑψηλοφώνως, μέ ρώτησε ἂν τό εὑρίσκα καλό καί τό ὑπέγραψε.

Παρατηρῶ γιά τήν ἱστορική ἀκρίβεια ὅτι ἡ ἡμερομηνία 12 Σεπτεμβρίου πού φέρει διά χειρός μου τό πρωτότυπο ἔγγραφο, τήν ἔγραψα μηχανικά καθ' ὑπαγόρευση τοῦ Μουσσολίνι, ἀλλά δέν εἶναι ἀκριβής. Ἦταν, ὅπως εἶπα, Δευτέρα 11 Σεπτεμβρίου.

Ἄφοῦ ὑπέγραψε τό ἔγγραφο ὁ Μουσσολίνι μοῦ εἶπε ἐπί λέξει: «Ἡ Ἑλλάδα δέν εἶναι στόν δρόμον μας καί δέν θέλομε τίποτε ἀπό τήν Ἑλλάδα. Ἐχῶ ἀπόλυτον ἐμπιστοσύνην στόν Μεταξᾶ πού ἐπα-

νέφερε τήν τάξη στήν χώρα του», καί προσέθεσε ὅτι πίστευε στή δυνατότητα συνεργασίας μέ τήν Ἑλλάδα τόσο στόν πολιτικό ὅσο καί στόν οἰκονομικό τομέα. Ἀντίθετα — πρόσθεσε ἐνῶ ἐσηκώ-νετο — ἂν ἡ Ἑλλάδα θέλει πολεμικό ὕλικό, εἶμαι διατεθειμένος νά τῆς τό παραχωρήσω ἰδίως ἀεροπλάνα καί πυροβόλα. Ἄν ἡ Ἑλλάδα δέν μπορεῖ νά πληρώσει σέ χρυσό, μοῦ ἀρκεῖ νά πληρώσει σέ λάδι, πού γιά μᾶς τήν στιγμή αὐτή ἀξίζει ὅσο καί ὁ χρυσός.

Μέ ρώτησε μετά τί ἐσκέπτοντο στήν Ἑλλάδα γιά τήν ἔκβαση τοῦ πολέμου πού μόλις εἶχε ξεσπάσει. Τοῦ ἀπάντησα ὅτι ὅλοι στήν Ἑλλάδα ἦταν πεπεισμένοι γιά τήν βέβαιη νίκη τῆς Ἀγγλίας. Ἐξεπλάγη καί μέ ρώτησε γιατί. Τοῦ εἶπα ὅτι τήν Ἑλλάδα ἦσαν βέβαιοι ὅτι καί τήν φορά αὐτή, ὅπως καί τίς ἄλλες, ἡ Μ. Βρετανία θά μποροῦσε νά χάσει πολλές μάχες, ἀλλά στό τέλος θά νικοῦσε τόν πόλεμο. Τότε ὁ Μουσσολίνι, μιλώντας πῶλύ σιγά καί μέ ἄκρα σοβαρότητα, μοῦ εἶπε: «Βέβαια ἡ ἀγγλική αὐτοκρατορία εἶναι ἓνας φοβερὸς ἀντίπαλος, τό γνωρίζω ἐγώ πού πρῶτος τόν προκάλεσα. Δέν ὑπάρχουν ὁμως ἀήττητες αὐτοκρατορίες. Καί ὁ Ναπολέων νικηθῆκε». Ἀπήντησα ὅτι ὁ Ναπολέων νικηθῆκε γιατί δέν ἦταν κύριος τῶν θαλασσῶν καί ὅτι ἡ κυριαρχία αὐτή τώρα ὅπως καί τότε, ἀνήκε στήν Ἀγγλία. Ὁ Τσιάνο μέ κοίταξε μέ ἓνα ὕφος μεταξύ ἐκπλήξεως καί θαυμασμοῦ, πού μέ διασκέδασε ἀφάνταστα. Ὁ Μουσσολίνι δέν ἀπήντησε ἀρκέστηκε νά χαμογελάσει καί τερμάτισε τήν συνομιλία.

Ὅταν γυρίσαμε στό Palazzo Chigi ὁ Ὑπουργὸς ἐξεδήλωσε τήν ἱκανοποίηση του ἐπιδαφιλεύοντας μου ὑπερβολικούς ἐπαίνους. Μοῦ ἀνέθεσε μετά νά πῶ στόν Μεταξά ὅτι, ἂν ἡ Ἑλλάδα ἤθελε νά συνάψει μιά νέα συνθήκη φιλίας καί συνεργασίας μέ τήν Ἰταλία ἦταν διατεθειμένος νά μεταβεῖ στήν Ἀθήνα γιά τήν ὑπογραφή τῆς. Μέ ρώτησε μετά τί σκεπτόμουν γιά τήν ἀντικατάσταση τοῦ Ντέβεκκι, ὡς Κυβερνήτου τῆς Δωδεκανήσου μέ τήν Α.Β.Υ. τόν Δούκα τοῦ Σροίετο. Ἀπήντησα ὅτι ἡ ἀντικατάσταση τοῦ Ντεβέκκι ἐπέιγε, ἂν ἤθελαν νά ἐκλείψει μιά ἀπό τίς σπουδαιότερες αἰτίες παραπόνων μεταξύ Ἰταλίας καί Ἑλλάδος, ἀλλά ὅτι δέν θά συνεβούλευα νά σταλεῖ νά κυβερνήσει τήν Δωδεκάνησο ἓνας πρίγκιπας παντρεμένος μέ Ἑλληνίδα πριγκίπισσα. Μιά τέτοια χει-

ρονομία, ενώ θά έρμηνεύετο ως απόδειξη υπερβολικής συγκαταβάσεως έκ μέρους μας, κινδύνευε νά θέσει τήν πριγκίπισσα σέ πολύ λεπτή θέση άπέναντι στους συμπατριώτες της καί τήν ίδια τήν οικογένειά της. 'Ο ύπουργός άπήντησε ότι θά τό έσκέπτετο, αλλά μετά δέν έγινε πιά λόγος γι' αυτό καί ό Κόμης του Val Cissmon παρέμεινε Διοικητής τών νησιών μέχρι τής έκρήξεως του ίταλο-ελληνικού πολέμου, του όποιου πρέπει νά θεωρηθεί ένας από τούς κυριώτερους υπεύθυνους.

Έπέστρεψα στήν Άθήνα τήν 15η Σ/βρίου καί τό ίδιο πρωί έγινα άμέσως δεκτός από τόν Μεταξά. Μέ έδέχθη μέ τήν ζωηρότερη Ικανοποίηση, μου είπε ότι ήταν ή ώραιότερη μέρα τής πολιτικής του ζωής καί μιά εύτυχής ήμέρα γιά τήν Έλλάδα καί μέ εύχαρίστησε θερμότατα γιά τήν προσωπική μου συμβολή στήν άρση τής Ιταλο/έλληνικής παρεξηγήσεως. Του είπα ότι, έφόσον έδειχνε νά εκτιμά μέ τόση έπιείκεια τό έργο μου όσο ταπεινό καί άν ήταν, έπιθυμούσα νά του άπευθύνω μιά παράκληση, νά άρκεσθει δηλ. νά δεχθει όχι τό πρωτότυπο, αλλά ένα αυθεντικό αντίγραφο του έγγραφου, πού μου είχε ύπαγορεύσει ό Μουσσολίνι γιά νά μου επιτρέψει νά διατηρήσω τό πρωτότυπο ως άνάμνηση του περιστατικού αυτού τής ύπαλληλικής μου ζωής. Έδέχθη εύχαρίστως. Γιά τήν συνομιλία αυτή άπηύθυνα πρώτα άπ' όλα τό άκόλουθο τηλ/μα (ύπ. αριθ. 122 τής 15ης Σ/βίου 1939):

«Άνεκοίνωσα σήμερα τό πρωί στόν Μεταξά όσα μου είχατε δώσει έντολή νά ανακοινώσω. 'Ο Μεταξάς δέχθηκε τίς σχετικές ανακοινώσεις μέ ζωηρότατη Ικανοποίηση λέγοντας ότι αυτή ήταν μιά εύτυχής ήμέρα γιά τήν Έλλάδα καί μου είπε ότι έβλεπε σ' αυτές τήν άπτή απόδειξη τής εύνοίας του Ντούτσε όχι μόνο πρός τήν Έλλάδα αλλά καί πρός τόν ίδιο προσωπικώς. 'Επιθυμεί γι' αυτό νά διαβιβάσει στόν Ντούτσε τήν έκφραση τής βαθειάς του εύγνωμοσύνης μαζί μέ τήν εύχή ότι οι περιστάσεις θά του επιτρέψουν μιά ήμέρα νά τήν εκφράσει καί προσωπικώς».

Έν συνέχεια απέστειλα τό άκόλουθο τηλ/μα μέ τόν φάκελλο (ύπ' αριθ. 012 τής 15ης Σ/βρίου):

«'Ο Μεταξάς μέ έδέχθη μέ τήν ζωηρότερη έγκαρδιότητα καί

ἀκουσε μέ μεγάλη Ικανοποίηση τήν ἀνάγνωση τῆς ἀνακοινώ-
σεως πού μοῦ ὑπαγόρευσε ὁ Ντοῦτσε.

«Μοῦ εἶπε ὅτι καί ἐκεῖνος ἦταν πεπεισμένος ὅτι ἡ ὑπάρχουσα
Ἰταλο-ἐλληνική συνθήκη ἔπρεπε νά ἀντικατασταθεῖ μέ νέα, εὐρύ-
τερη καί πρακτικότερη καί ὄχι πιά συνδεδεμένη μέ τήν Γενεύη ὅ-
πως ἡ ὑπάρχουσα, μέ ρώτησε δέ ἂν μπορούσα νά τοῦ ἀνακοινω-
σω καμιά διατύπωση πού εἶχε χρησιμοποιηθεῖ σέ ἀνάλογες συν-
θήκες, συναφθεῖσες ἀπό τήν Ἰταλία, γιά νά μπορέσει νά ἐξετάσει
ποιά ἀπό αὐτές θά ταίριαζε περισσότερο στίς Ἰταλο-ἐλληνικές
σχέσεις. Τοῦ εἶπα ὅτι, πολύ εὐχαρίστως, ἐπί προσωπικῆς βά-
σεως, θά τοῦ ἀνεκοίνωνα μερικές ἀπό αὐτές, ἀλλά ἐξυπακούετο
ὅτι ἡ ἀνακοίνωση αὐτή ἐγίνετο μόνο ἐπί προσωπικῆς βάσεως καί
ὄχι ἐπισήμως γιατί ἔπρεπε ὁποιαδήποτε τυχόν πρόταση νά
προέρχεται ἀπό τήν ἐλληνική Κυβέρνηση γιά νά ἐξετασθεῖ ἀπό
τήν Ἰταλική καί ὄχι «τανάπαλιν». Ὁ Μεταξᾶς συνεφώνησε πλή-
ρως, ἐπιφυλασσόμενος φυσικά νά ἐξασφαλίσει, πρὶν ἀρχίσει
διαπραγματεύσεις τήν ἔγκριση τοῦ Βασιλέως. Θέλησε νά μοῦ
ἐπιβεβαιώσῃ ξανά, μέ κατηγορηματικό τρόπο κατὰ τήν διάρκεια
τῆς συνομιλίας ὅτι ἡ Ἑλλάδα δέν δεσμεύεται ἀπό καμιά ὑπο-
χρέωση ἐκτός ἀπό τίς γνωστές σέ ὅλους ὑποχρεώσεις πού ἀπέρ-
ρεαν ἀπό τό Βαλκανικό Σύμφωνο. Μείναμε σύμφωνοι ὅτι πρέπει
νά τηρηθεῖ ἀπόλυτα μυστική καί ἀπό τίς δύο πλευρές ἡ δυνατό-
τητα τυχόν διαπραγματεύσεων γιά μιά νέα Ἰταλο-ἐλληνική συν-
θήκη. Ὁ Μεταξᾶς ὁμως ἐξέφρασε τήν ἐπιθυμία νά ἐνημερώσῃ
τήν κοινή γνώμη γιά τήν ἐξομάλυνση τῶν Ἰταλο-ἐλληνικῶν σχέ-
σεων καί ἀπεδέχθη φυσικά ἀμέσως τό αἴτημα μου νά μήν προβεῖ
σέ καμιά ἀνακοίνωση ἂν προηγουμένως δέν ἔχει ἐγκριθεῖ ἀπό
τήν Ἰταλική Κυβέρνηση».

Τήν ἐπομένη τό ἐλληνικό Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν μοῦ
ἀνεκοίνωσε σχέδιο ἀνακοινωθέντος, πού δέν μοῦ φάνηκε ὅτι
μποροῦσε νά γίνει δεκτό. Οἱ Ἕλληνες δέχθηκαν χωρίς καμιά δυ-
σκολία, τίς τροποποιήσεις πού πρότεινα, οἱ ὁποῖες ἦσαν καθαρῶς
τυπικές καί ἐτοίμασαν ἓνα ἄλλο κείμενο πού κοινοποίησα τηλε-
φωνικῶς στή Ρώμη. Τήν τηλεφωνική ἀνακοίνωση ἀκολούθησε
τό τηλ/μα ὑπ' ἀριθ. 25 τῆς 18ης Σ/βρίου. Σ' αὐτό, ἀφοῦ ἀνέφερα

στό Ὑπουργεῖο ὅτι τὸ κείμενο «άντικαθιστοῦσε ἄλλο κείμενο πού μοῦ εἶχε ἐγχειρίσει στίς 16 τρέχοντος ὁ Μεταξᾶς καί τὸ ὁποῖο ἔκρινα ὅτι δέν μπορούσε νά γίνει δεκτό» ἔλεγα: «παρά τὸ γεγονός ὅτι στήν ἀνακοίνωσή μου, γιά τήν ὁποία τὸ τηλ/μα μου ὑπ' ἀριθ. 122, σύμφωνα μέ τίς ὁδηγίες σας, ρητῶς ἐδήλωσα στόν Μεταξᾶ ὅτι δέν θέλαμε κανένα ἀντάλλαγμα ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος, ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση γιά λόγους ἐσωτερικῆς πολιτικῆς, ἀποδίδει ἰδιαίτερη σημασία στήν δημόσια ἀναγγελία τοῦ περιορισμοῦ τῶν ληφθέντων στρατιωτικῶν μέτρων, πού δέν εἶναι δημοφιλή στήν χώρα καί πού θά καθησυχάσουν τοὺς πληθυσμούς τῶν παραμεθορίων περιοχῶν. Τὸ κείμενο τοῦ ἀνακοινωθέντος ἐνεκρίθη στή Ρώμη καί τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν μέ ἐνημέρωσε σχετικῶς μέ τηλ/μα ὑπ' ἀριθ, 152 τῆς 19ης Σεπτεμβρίου, ἀνακοινώνοντας μου συγχρόνως ὅτι ἡ δημοσίευση του στίς Ἰταλικές ἐφημερίδες εἶχε καθορισθεῖ γιά τὸ ἀπόγευμα τῆς 20ης.

Ἴδου τὸ κείμενο:

«Ἡ Βασιλική Κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος καί ἡ Βασιλική Κυβέρνησις τῆς Ἰταλίας, κρίνασαι σκόπιμον κατὰ τήν παρούσαν κατάστασιν τῶν εὐρωπαϊκῶν πραγμάτων νά προσβλέψουν μετά προσοχῆς εἰς τὰ τῆς παρούσης θέσεως τῶν μεταξύ τῶν δύο χωρῶν σχέσεων, διεπίστωσαν εὐχαρίστως ὅτι αὗται ἐξακολουθοῦν νά εἶναι εἰλικρινῶς φιλικαί καί νά ἐμπνεύωνται ὑπό πνεύματος πλήρους καί ἀμοιβαίας ἐμπιστοσύνης.

Ἀπὴν ἀπόδειξις τῶν αἰσθημάτων αὐτῶν ἐδόθη διὰ τῆς ἀποφάσεως τῆς ληφθείσης ὑπὸ τῆς Ἰταλικῆς Κυβερνήσεως ὅπως ἀπομακρύνῃ τὰς στρατιωτικὰς τῆς δυνάμεις ἐκ τῆς ἑλληνοαλβανικῆς μεθορίου ὡς ἐπίσης καί διὰ τῶν ἀναλόγων μέτρων ἅτινα ἡ Ἑλληνική Κυβέρνησις, ἀπὸ μέρους τῆς, λαμβάνει».

Νομίζω ὅτι σπάνια ἐξεδόθει ἀνακοινωθέν σχετιζόμενο μέ ζητήματα διεθνούς πολιτικῆς πῶς εἰλικρινές ἀπὸ αὐτό καί τὸ ὁποῖο νά συνώψιζε καλύτερα, σέ ἓνα κείμενο ἀναγκαστικά σύντομο, τήν ἀκριβή πορεία τῶν συνομιλιῶν πού διεξήχθησαν μεταξύ δύο Κυβερνήσεων. Ὅποιος εἶχε τήν ὑπομονή νά διαβάσει προσεκτικὰ τὰ ἔγγραφα πού δημοσίευσά στίς προηγούμενες σελίδες δέν μπο-

ρεϊ παρά νά συμφωνήσει μέ αυτή τήν γνώμη. Πράγματι κατά τίς προηγούμενες εβδομάδες είχαν διεξαχθεϊ φιλικές συνομιλίες μεταξύ τών δύο Κυβερνήσεων, από τίς όποιες είχε εξαχθεϊ τό συμπέρασμα ότι δέν είχαν κανένα λόγο νά δυσπιστούν ή μιά έναντι τής άλλης. Μετά από αυτή τήν διαπίστωση, ή Ιταλική Κυβέρνηση, είχε πάρει τήν απόφαση νά αποσύρει τίς στρατιωτικές δυνάμεις από τά έλληνο-άλβανικά σύνορα. Καί ή Έλληνική Κυβέρνηση, αν καί δέν είχε ζητηθεϊ κανένα άντάλλαγμα έκ μέρους τής Ιταλικής, είχε σπεύσει νά ακολουθήσει τό παράδειγμα της.

Πιστός πάντοτε στήν μέθοδο, νά αφήνω τά έγγραφα νά μιλοῦν, πού εἶναι καί ὁ ἀσφαλέστερος τρόπος, αν ὄχι ὁ πιά διασκεδαστικός νά γράφει κανείς τήν Ιστορία, μεταφέρω ἐδῶ τά σπουδαιότερα σημεῖα τής ἐκθέσεως μου ὑπ' ἀριθ. 7385/1154 τής 25ης Σ/βρίου 1939:

«Μεγίστη ἀπήχηση είχε σ' αυτή τήν χώρα ή δημοσίευση, πού ἔγινε τήν 20η τρέχοντος, τοῦ γνωστοῦ ἀνακοινωθέντος γιά τίς Ιταλο-έλληνικές σχέσεις καί τήν ἀπομάκρυνση τών στρατιωτικῶν δυνάμεων ἀπό τά έλληνο-άλβανικά σύνορα. Ἐγινε δεκτό σέ ὄλους τούς κύκλους, ἀκόμα καί σ' ἐκείνους ὅπου ή ἐχθρότητα κατά τής χώρας μας εἶναι βαθειά ριζωμένη, μέ φανερό ήκανοποίηση, τόσο μεγαλύτερη ὅσο ἐντονότερες ἦσαν οἱ ἀνησυχίες τίς ὁποιες καλλιεργοῦσε τεχνηέντως, ή αντίθετη πρὸς ἐμᾶς προπαγάνδα γιά τίς δῆθεν βλέψεις μας ἐπί τής χώρας αὐτῆς.

«Ἰδιαίτερα φανερό ὑπῆρξε ή ήκανοποίηση τών ἐπισήμων έλληνικῶν κύκλων τών προσκειμένων στήν Κυβέρνηση καί τών στρατιωτικῶν. Οἱ πρῶτοι ὄχι μόνο γιά τό γεγονός αὐτό καθαυτό ἀλλά καί γιά τό κύρος πού προσέδωσε στόν Πρόεδρο Μεταξᾶ καί τούς συνεργάτες του, οἱ δεῦτεροι λόγω τής λαϊκῆς δυσανασχετήσεως κατά τών μέτρων ἡμιεπιστρατεύσεως πού είχαν υιοθετηθεϊ προηγουμένως καί λόγω τής παρούσας δυνατότητας νά τά μετριάσουν σημαντικά. Τά προξενεῖα μας μάς πληροφοροῦν ότι στήν Καλαμάτα ἀνέκρουσαν, ἐνῶ χειροκροτοῦσαν τόν Ιταλικό καί έλληνικό ὕμνο. Στά Γιάννινα, ή εἶδηση πού ἔγινε γνωστή στά καφενεῖα ἀπό τό ραδιόφωνο, ἔγινε δεκτή μέ ἐπευφημίες ὑπέρ τής Ἰταλίας. Σημαντική ἐκτόνωση τής καταστάσεως παρατηρήθη

καί στήν Κέρκυρα, όπου ήταν ιδιαίτερα τεταμένη, έναντι τῆς ἐκεῖ παροικίας μας, μολοντί μιά εἰκοσαετής προπαγάνδα ἐχθρική πρὸς ἐμᾶς ἐξακολουθεῖ νά δρᾷ κρυφά... Εἶχα τήν εὐκαιρία νά ἀναφέρω μέ πόση ἰκανοποίηση ἐγίνε τότε δεκτό τό γνωστό ἀνακοινωθέν τῆς 1ης Σ/βρίου γιά τήν θέση τῆς Ἰταλίας ἐναντι τῆς εὐρωπαϊκῆς συρράξεως... Φυσικά δέν ἐξέλιπε, καί γιά πολύ καιρό δέν εἶναι δυνατό νά ἐκλείψει τελείως ἀπό τήν κοινή γνώμη τό αἴσθημα καχύποπτης ἐχθρότητας, γιά τά αἴτια τοῦ ὁποίου, πρόσφατα καί ἀπώτερα, εἶναι περιττό νά ἐπεκταθῶ στήν παροῦσα ἐκθεση... ἄρχισε πάντως νά προλειαινεται τό ἔδαφος γιά μιά ἐργασία μακρᾶς πνοῆς καί δρέπομε ἤδη μερικούς ὄχι ἀμελητέους καρπούς».

Μοῦ φαίνεται ὅτι τά λόγια αὐτά, γραμμένα ὑπό τήν ἐπίδραση τῶν ἐντυπώσεων τῆς στιγμῆς ἐκείνης, ἀποδεικνύουν ὅτι δέν ὑπερέβαλα καθόλου, οὔτε καί ἀπέναντι τοῦ ἑαυτοῦ μου, τήν σημασία τοῦ ἐπιτευχθέντος ἀποτελέσματος. Δέν φαντάστηκα ποτέ ὅτι ἔχε γίνεῖ ἓνα θαῦμα, οὔτε ὅτι εἶχε ἐξομαλυνθεῖ σέ μιά μέρα μιά κατάσταση πού εἶχε δημιουργηθεῖ σιγά - σιγά, κατά τήν διάρκεια πολλῶν ἐτῶν. Εἶχε προλειανθεῖ, ὅπως ἔγραφα, τό ἔδαφος. Αὐτό ἦταν ὅλο καί δέν ἦταν λίγο.

Ἡ σπουδαιότερη δημοσία ἐκδήλωση ἐνθουσιασμοῦ πού προκάλεσε στόν ἑλληνικό λαό, ἡ ὕφεση τῶν Ἰταλο-ἑλληνικῶν σχέσεων, ἐγίνε κατά τήν ἐπίσκεψη μου στήν Θεσσαλονίκη, τήν 23-24 Σ/βρίου, ἐπ' εὐκαιρία τῶν ἐγκαινίων τῆς ἐκθέσεως τῆς πόλεως, πού περιεῖχε καί ἓνα Ἰταλικό περίπτερο καί τήν ὁποία θά ἐπισκέπτετο ἰδιαιτέρως ὁ Βασιλεὺς τήν 23ῃ καί θά ἐγκαινίαζε ἐπισήμως ὁ Διάδοχος Παῦλος καί ἡ σεβαστή του σύζυγος, τήν ἐπομένη. Συνόδευσα τὸν Βασιλέα κατά τήν ἐπίσκεψη του στό περίπτερο μας καί μέ τήν εὐκαιρία ἐκείνη μοῦ ἐξέφρασε τίς θερμῆς του εὐχαριστίες γιά τήν συμβολή μου στήν προσέγγιση τῶν δύο χωρῶν. Τήν ἐπομένη καί ὁ Διάδοχος μέ τήν σύζυγο του ἐπεσκέφθησαν, συνοδευόμενοι ἀπό μένα, τό Ἰταλικό περίπτερο καί στόν ἐπίσημο λόγο τῶν ἐγκαινίων τῆς ἐκθέσεως, τὸν ὁποῖο ἐξεφώνησε ὁ Ὑφυπουργὸς Τύπου καί Τουρισμοῦ Νικολοῦδης, δέν ἔλειψε μιά σαφῆς νύξη στήν πρόσφατη διευθέτηση τῶν Ἰταλο-

ἐλληνικῶν σχέσεων, πού χαιρετίστηκε ἀπό θερμά χειροκροτήματα. Ἡ ἀνακούφιση ὅμως πού προκάλεσε στήν ἐλληνική κοινή γνώμη ἢ ἀναγγελία τῆς διευθετήσεως αὐτῆς ἐξεδηλώθει περισσότερο στίς ἔνθερμες καί αὐθόρμητες ἐπευφημίες ὑπέρ τῆς Ἰταλίας πού ἀκούοντο συνεχῶς στούς δρόμους τῆς Θεσσαλονίκης στό πέρασμα τοῦ τότε ἀντιπροσώπου τῆς Ἰταλίας στήν Ἑλλάδα. Ἐνας ἠλικιωμένος Ἰταλός τῆς Θεσσαλονίκης μοῦ εἶπε, μέ εἰλικρινή συγκίνηση, ὅτι ζώντας ξενιτευμένος στήν Ἀνατολή, εἶχε ἀκούσει πολλές φορές νά ἐγείρονται ἀπό τά πλήθη ἐχθρικές πρὸς τήν πατρίδα μας φωνές, ἀλλά ὅτι ἐκεῖνη ἦταν ἡ πρώτη φορά πού εἶχε ἀκούσει νά ἐπευφημοῦν τό Ἰταλικό ὄνομα στίς πλατεῖες τῆς πόλης ἐκείνης. Στό ἐπείγον τηλ/μα ὑπ'ἀριθ. 7495/1167 τῆς 29ης Σ/βρίου 1939, μέ τό ὁποῖο πληροφοροῦσα τό Ὑπουργεῖο γιά τήν ἐπίσκεψη μου στήν Θεσσαλονίκη, ἔγραφα: «Ἡ ἀτμόσφαιρα ἰδιαίτερας, ἀσυνήθους ἐγκαρδιότητος μέ τήν ὁποία ὄχι μόνο οἱ ἐλληνικές ἀρχές ἀλλά καί ὁ πληθυσμός θέλησαν νά περιβάλουν τήν ἐπίσκεψη τοῦ Ἰταλοῦ Πρεσβευτοῦ δείχνει πόσο βαθειά ἀπήχηση εἶχε ὄχι μόνο στούς ἐπισήμους κύκλους, ἀλλά καί σέ ὅλα τά στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ ἢ πρόσφατη δήλωση σχετικά μέ τίς Ἰταλο-ἐλληνικές σχέσεις». Οἱ δύο ἐκεῖνες ἡμέρες τῆς Θεσσαλονίκης ἀποτελοῦν μιά ἀπό τίς πιό εὐχάριστες ἀναμνήσεις τῆς σταδιοδρομίας μου.

Κατά τήν διάρκεια τῆς συνομιλίας μας τῆς 15ης Σ/βρίου εἶχα πεῖ στόν Μεταξᾶ ὅσα εἶχα ἐντολή ἀπό τόν Ὑπουργό Τσιάνο νά πῶ, ὅτι δηλ., ἂν ἡ ἐλληνική Κυβέρνηση ἦταν διατεθειμένη νά συνάψει μαζί μας μιά νέα συνθήκη φιλίας καί συνεργασίας, θά ἤρχeto στήν Ἀθήνα γιά τήν ὑπογραφή. Ὁ Μεταξᾶς δήλωσε ὅτι τόν συγκινοῦσε ἰδιαίτερα ἡ τιμή αὐτή, ἀλλά παρετήρησε ἀμέσως ὅτι ἡ σύνταξη μιᾶς νέας συνθήκης δέν μπορούσε νά ἐπιτευχθεῖ στίς λίγες πιά ἡμέρες πού ἀπέμεναν μέχρι τῆς λήξεως τῆς παλαιᾶς, προπαντός λόγω τῶν λεπτοτάτων συνθηκῶν ὑπό τίς ὁποῖες διατελοῦσε ἡ Εὐρώπη. Μοῦ ζήτησε ὅμως, ὅπως εἶδαμε ἤδη, νά τοῦ ἐπισημάνω μερικούς τύπους πού θά μπορούσαν νά ἐξεταστοῦν

για την ένδεχομένη σύναψη συνθήκης μεταξύ των δύο Δυνάμεων. Δέν ήταν δυνατό νά μήν αναγνωρίσω την όρθότητα μιās τέτοιας στάσης, σέ μιά στιγμή κατά την όποια ή Έλλάδα έπρεπε νά άποφύγει όποιαδήποτε πράξη θά μπορούσε νά έκληφθει, έστω καί φαινομενικά, ώς άπόκλιση άπό την γραμμή τής άυστηροτάτης ούδετερότητας.

Τήν 30η Σ/βρίου απέστειλα στό Έπουργείο τήν άκόλουθη έκθεση (ύπ' άριθ. 7514/1171):

«Μέ τό διά τοϋ φακέλλου τηλ/μα μου τής 15ης τρέχοντος, ύπ' άριθ. 0129/, αναφέροντας στην Υ.Ε. σχετικά μέ τήν συνομιλία πού είχα μέ τόν Πρόεδρο Μεταξά μετά τήν έπιστροφή μου άπό τήν Ρώμη, πληροφόρησα τήν Υ.Ε. ότι ό άνωτέρω, έκφράζοντας τήν πεποίθηση του ότι ή Ισχύουσα μέχρι σήμερα Ιταλο-έλληνική συνθήκη θά έπρεπε νά άντικατασταθει μέ νέα συμφωνία μου ζήτησε νά τοϋ κοινοποιήσω μερικούς τύπους πού χρησιμοποιούνται σέ άλλες άνάλογες συνθήκες.

»Δέν έθεώρησα όμως σκόπιμο νά ίκανοποιήσω αύτή τήν έπιθυμία, ώστε όποιαδήποτε σχετική πρωτοβουλία νά προέλθει άπό έλληνικής πλευράς.

»Σήμερα τό πρωί μέ κάλεσε ό Πρόεδρος Μεταξάς. Μου επανέλαβε τήν ζωηρά έπιθυμία του νά δώσει στίς Ιταλο-έλληνικές σχέσεις μιά μορφή πού νά άνταποκρίνεται, περισσότερο άπό ό,τι κάνει ή συνθήκη τοϋ 1928, στην έπιθυμία του γιά μιά πλήρη έμπιστοσύνη καί γόνιμη συνεργασία μεταξύ των δύο χωρών, καθώς καί στά προσωπικά του αισθήματα πρός τήν Έταλία τά όποια μου έξέφρασε καί πάλι μέ θερμότες έκφράσεις. Δεδομένου, έξ άλλου, ότι ή συνθήκη αύτή λήγει άκριβώς σήμερα καί μέχρις ότου καταστεί δυνατή ή πραγματοποίηση τής έπιθυμίας αύτης, έπρότιθετο νά μου άπευθύνει τήν διακοίνωση τήν όποια σέ άντίγραφο έχω τήν τιμήν νά έπισυνάψω στην παρούσα έκθεσή μου.

«Ό Πρόεδρος Μεταξάς προσέθεσε προφορικά, ότι μιά άνταλλαγή διακοινώσεων, πού θά επαναλάμβαναν τήν θέληση των δύο χωρών νά συνεργαστοϋν στενώτερα, θά καθιστούσε περιττό γιά τήν Έλλάδα νά συμβουλευθει προηγουμένως τά άλλα μέλη τής Βαλκανικής Συνεννόησης, πράγμα πού θά προτιμούσε

νά αποφύγει μέχρις ότου αποσαφηνισθεί περισσότερο ή διεθνής κατάσταση. Νομίζω ότι ό Πρόεδρος,πρίν αναλάβει πρωτοβουλίες, έπιθυμεί νά άντιληφθεί προπαντός ποία θά είναι ή περαιτέρω τουρκική στάση, όπως αυτή θά προκύψει μετά τό ταξίδι του Σαρατσόγλου στην Μόσχα. 'Η 'Ελληνική Κυβέρνηση πράγματι, τήν στιγμή αυτή, άμφιταλαντεύεται μεταξύ τής έπιθυμίας νά μήν χαλαρώσει τους δεσμούς μέ τήν Τουρκία, για λόγους άμυντικούς έναντι τής Βουλγαρίας και του φόβου ότι μιά ρωσο-τουρκική συνεννόηση θά μπορούσε νά εύνοήσει τήν εξάπλωση του κομμουνισμού στα Βαλκάνια.

«'Απήντησα στον Πρόεδρο Μεταξά ότι δέν θά περέλιπα νά διαβιβάσω στην Υ.Ε. τό συνημμένο έγγραφο, άφοϋ διευκρίνισα ότι είχε άπλως τόν χαρακτήρα «σχεδίου διακοινώσεως» ως προς τό όποιο έπιφλασσοδύμουν νά γνωρίσω τήν άποψη τής βασιλικής Κυβερνήσεως και νά ύποβάλω, ένδεχομένως, όποιαδήποτε παρατήρηση και άντιπρόταση».

'Ο Μεταξάς δέν μπορούσε νά καταστήσει άντιληπτό, μέ μεγαλύτερη σαφήνεια, σε πόσο δύσκολη θέση εύρίσκετο ή 'Ελλάδα, πιεζομένη από τήν έπιθυμία της νά φθάσει μέ τήν 'Ιταλία σε μιά πραγματική και διαρκή συνεννόηση, από τίς ύποχρεώσεις της νά παραμείνει οϋδέτερη στον εύρωπαϊκό πόλεμο και τήν ζωτική της ανάγκη νά μήν δυσανεστήσει τήν Τουρκία, πού ήταν μεταξύ των μελών τής Βαλκανικής Συνεννοήσεως εκείνο πού έτρεφε τήν μεγαλύτερη δυσπιστία άπέναντί μας. Είναι άλήθεια ότι δέν συμμετείχαμε στον πόλεμο, είχαμε όμως δηλώσει ότι ή θέση μας δέν ήταν θέση οϋδετερότητας άλλ' άποχής από πολεμικές έπιχειρήσεις και κανένας δέν ήξερε, οϋτε και μπορούσε νά προβλέψει, τί θά μπορούσε νά συμβεί στο άμεσο μέλλον. 'Η Ρώμη άντελήφθη πλήρως ότι τήν στιγμή εκείνη ή συμφωνία μέ τήν 'Ελλάδα δέν μπορούσε νά επικυρωθεί παρά μόνο μέ ένα έγγραφο προσωρινού χαρακτήρος και δέν προέβαλε καμία άντίρρηση,οϋτε και ύπέβαλε άντιπρόταση σε ό,τι είχε ύποδείξει ό Μεταξάς. 'Η 'Ελληνική Κυβέρνηση είχε συντάξει τό πρώτο της σχέδιο ύπό μορφήν ύπομνήματος και ήμουν έγώ εκείνος πού εξέφρασε τήν έπιθυμία τά έγγραφα τά όποια θά άνταλλάσσοντο μεταξύ μας νά έχουν τήν

μορφή ένυπογράφων διακοινώσεων, ὥστε νά περιβληθοῦν μεγαλύτερη ἐπισημότητα, ἐπιθυμία τήν ὁποία ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση ἀπεδέχθη χωρίς δυσκολία. Οἱ διαπραγματεύσεις κράτησαν ἀκόμα καμία ἐβδομάδα, ὄχι διότι ὑπῆρχαν διιστάμενες ἀπόψεις ὅσον ἀφορᾷ τήν οὐσία τῶν ἐγγράφων, γιά τήν ὁποία καί οἱ δύο δυνάμεις συμφωνοῦσαν ἤδη ἀπό τήν πρώτη μέρα, ἀλλά λόγῳ τῶν μικρῶν τροποποιήσεων πού ἐκρίθησαν ἀναγκαῖες ὡς πρὸς τήν διατύπωσή τους. Γι'αὐτό ἡ ἀνταλλαγή τῶν διακοινώσεων μπόρεσε νά λάβει χώραν μόλις τήν 28 Ὀκτωβρίου, ἀλλά τά ἐγγραφα ἔφεραν φυσικά τήν ἡμερομηνία 30 Σεπτεμβρίου, ἡμερομηνία λήξεως τῆς συνθήκης τοῦ 1928, ὥστε στίς σχέσεις μεταξύ τῶν δύο δυνάμεων νά μήν ὑπάρξει κανένα κενό. Ὁ Ἰταλικός καί ἑλληνικός τύπος δημοσίευσαν τίς δύο διακοινώσεις τήν 3 Νοεμβρίου.

Ἴδού τά κείμενα:

«Κύριε Πρέσβυ,

ἔχω τήν τιμὴν νά φέρω εἰς γνῶσιν τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος ὅτι ἡ Β. Κυβέρνησις ἔλαβεν ὑπὸ σημείωσιν τήν ἀνακοίνωσιν εἰς ἣν, κατόπιν ὁδηγιῶν τοῦ Ντοῦτσε, εὐηρεστήθητε νά προβῆτε πρὸς ἐμέ τήν 12ην τρέχοντος καί ἧς ἐξετίμησε μεγάλως τό πνεῦμα.

Αἱ νέαι διαβεβαιώσεις, αἱ περιεχόμεναι εἰς τήν διακοίνωσιν ταύτην, αἱ ὁποῖαι μαρτυροῦν περὶ τῶν φιλικῶν διαθέσεων τῆς Ἰταλίας ἐναντι τῆς Ἑλλάδος, ἐγένοντο δεκταί μετὰ τῆς ζωηροτέρας ἰκανοποιήσεως. Αἱ φιλικαί αὗται διαθέσεις, αἱ ὁποῖαι ἀνταποκρίνονται πλήρως πρὸς τά αἰσθήματα τῆς Ἑλλάδος πρὸς τήν Ἰταλίαν, ἐδημιούργησαν μεταξύ τῶν δύο χωρῶν μας μίαν ἀτμόσφαιραν ἐγκαρδιότητος, διά τήν ὁποίαν ἡ Β. Κυβέρνησις χαίρει ὄλως ἰδιαιτέρως.

Ἡ αὐθόρμητος χειρονομία τοῦ Ντοῦτσε νά ἀπομακρύνῃ τά Ἰταλικά στρατεύματα ἐκ τῆς ἑλληνοαλβανικῆς μεθορίου συνεκίνησε βαθέως τόν ἑλληνικόν λαόν, ὅστις παρηκολούθησε μετὰ τῆς ζωηροτέρας συμπαθείας τὰς προσπάθειας τοῦ Ντοῦτσε πρὸς διατήρησιν τῆς εἰρήνης.

Ἰδιαιτέρως εὐαίσθητος εἰς τά αἰσθήματα τά ὁποῖα ἐνέπνευσαν

τήν χειρονομίαν ταύτην, ἡ Β. Κυβέρνησις ἔσπευσε νά διατάξῃ ἀνάλογα στρατιωτικά μέτρα.

Ἡ Β. Κυβέρνησις εἶναι εὐτυχῆς δραττομένης τῆς παρουσίας εὐκαιρίας ὅπως ἐπιβεβαιώσῃ ἐκ νέου τήν πρόθεσίν της νά συνεχίσῃ τήν πολιτικὴν τῆς εἰρήνης, εἰς τήν ὁποίαν παραμένει βαθέως προσηλωμένη, ὡς καί τήν εἰλικρινῆ ἐπιθυμίαν της νά ἴδῃ ἐγκαινιαζομένην μεταξύ τῆς Ἰταλίας καί τῆς Ἑλλάδος μίαν νέαν περίοδον φιλίας καί συνεννοήσεως, φέρουσαν τήν σφραγίδα τῆς μεγαλυτέρας ἀμοιβαίας ἐμπιστοσύνης.

Ἐμπνεομένη ἐκ τῆς πολιτικῆς ταύτης καί ἔχουσα τήν πεποίθησιν ὅτι ἡ Ἰταλικὴ Κυβέρνησις συμμερίζεται αὐτήν ἐξ ὁλοκλήρου, ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις τρέφει τήν σταθεράν ἐλπίδα ὅτι ἡ ἐξέλιξις τῆς διεθνοῦς καταστάσεως θά παράσῃ εἰς προσεχῆς μέλλον τήν εὐκαιρίαν εἰς τὰς δύο Κυβερνήσεις νά προσδώσουν εἰς τὰς σχέσεις των πλέον συγκεκριμένην μορφή, ἐν ᾧ μίᾳ γονίμου καί πλήρους ἐμπιστοσύνης συνεργασίαν ἐπὶ ὅλων τῶν ἐπιπέδων.

Ἐν τῷ μεταξύ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις εἶναι ἀποφασισμένη νά ἐμπνέεται ἐκ τῶν ἀρχῶν φιλίας καί συνεργασίας, τῶν ἐξαγγελωμένων εἰς τὸ Σύμφωνον Φιλίας, Συνδιαλλαγῆς καί Δικαστικοῦ Διακανονισμοῦ, τὸ ὑπογραφέν μεταξύ τῆς Ἰταλίας καί τῆς Ἑλλάδος ἐν Ρώμῃ τὴν 23 Σεπτεμβρίου 1928.

(Ἵπογραφή) Ἰωάννης Μεταξᾶς.

«Κύριε Πρόεδρε,

«Διὰ διακοινώσεως ὑπὸ σημερινὴν ἡμερομηνίαν, ἡ Ὑμετέρα Ἐξοχότης εὐηρεστήθη νά μοί γνωρίσῃ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις εἶναι εὐτυχῆς δραττομένη τῆς εὐκαιρίας, ἣν προσφέρει αὐτῇ ἡ ἀτμόσφαιρα ἐγκαρδιότητος ἡ ὑφισταμένη μεταξύ τῶν δύο χωρῶν, δι' ἣν αὕτη χαίρει ὅλως ἰδιαιτέρως, ὅπως ἐπιβεβαιώσῃ ἐκ νέου τήν πρόθεσίν της νά συνεχίσῃ τήν πολιτικὴν εἰρήνης, εἰς τήν ὁποίαν εἶναι βαθέως προσηλωμένη, ὡς καί τήν εἰλικρινῆ ἐπιθυμίαν της νά ἴδῃ ἐγκαινιαζομένην μεταξύ τῆς Ἑλλάδος καί τῆς Ἰταλίας μίαν νέαν περίοδον φιλίας καί συνεννοήσεως φέρουσαν τήν σφραγίδα τῆς μεγαλυτέρας ἀμοιβαίας ἐμπιστοσύνης.

Ἡ Ὑμετέρα Ἐξοχότης εὐηρεστήθη νά μοί γνωρίσῃ συγχρόνως

ὅτι, ἐμπνεομένη ἐκ τῆς πολιτικῆς ταύτης καί ἔχουσα τὴν πεπίθου-
σιν ὅτι ἡ Ἰταλικὴ Κυβέρνησις συμμερίζεται αὐτὴν ἐξ ὀλοκλήρου,
ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις τρέφει τὴν σταθερὰν ἐλπίδα ὅτι ἡ ἐξέλι-
ξις τῆς διεθνοῦς καταστάσεως θὰ παράσχη εἰς τὰς δύο Κυβερνή-
σεις, εἰς προσεχῆς μέλλον, τὴν εὐκαιρίαν νὰ προσδώσουν εἰς τὰς
σχέσεις των πλέον συγκεκριμένην μορφή, ἐν ᾧ μιᾶς γονίμου
καί πλήρους ἐμπιστοσύνης συνεργασίας ἐπὶ ὄλων τῶν ἐπιπέδων,
καί ὅτι, ἐν τῷ μεταξύ, ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις εἶναι ἀποφασισμέ-
νη νὰ ἐμπνέεται ἐκ τῶν ἀρχῶν φιλίας καί συνεργασίας, τῶν πε-
ριεχομένων εἰς τὸ Σύμφωνον Φιλίας, Συνδιαλλαγῆς καί Δικαστι-
κοῦ Διακανονισμοῦ, τὸ ὑπογραφέν μετὰ τῆς Ἑλλάδος καί τῆς
Ἰταλίας ἐν Ρώμῃ τὴν 23ην Σεπτεμβρίου 1928!

»Ἐπὶ τῇ βάσει σχετικῶν ὁδηγιῶν τῆς Κυβερνήσεώς μου, ἔχω
τὴν τιμὴν νὰ πληροφορήσω τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα ὅτι ἡ Ἰτα-
λία, ἐμπνεομένη ἐναντι τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν αὐτῶν αἰσθημά-
των, συμμερίζεται τὴν πρόθεσίν της νὰ συνεχίσῃ τὴν πολιτικὴν
τῆς εἰρήνης, εἰς τὴν ὁποίαν παραμένει βαθέως προσηλωμένη, ὡς
καί τὴν εὐκρινῆ ἐπιθυμίαν της νὰ ἴδῃ ἐγκαινιαζομένην μετὰ
τῆς Ἑλλάδος καί τῆς Ἰταλίας μίαν νέαν περίοδον φιλίας καί συν-
ενοήσεως φέρουσαν τὴν σφραγίδα τῆς μεγαλυτέρας ἀμοιβαίας
ἐμπιστοσύνης.

»Ἡ Ἰταλικὴ Β. Κυβέρνησις ἐκφράζει καί αὐτὴ τὴν σταθερὰν
ἐλπίδα ὅτι ἡ ἐξέλιξις τῆς διεθνοῦς καταστάσεως θὰ παράσχη εἰς
τὰς δύο Κυβερνήσεις, εἰς προσεχῆς μέλλον, τὴν εὐκαιρίαν νὰ
προσδώσουν πλέον συγκεκριμένην μορφήν εἰς τὰς σχέσεις των,
ἐν ᾧ μιᾶς γονίμου καί πλήρους ἐμπιστοσύνης συνεργασίας ἐπὶ
ὄλων τῶν ἐπιπέδων.

»Ἐν τῷ μεταξύ ἡ Ἰταλικὴ Β. Κυβέρνησις εἶναι ἀποφασισμένη
νὰ ἐμπνέεται ἐκ τῶν ἀρχῶν φιλίας καί συνεργασίας, τῶν ἐξαγγελ-
λομένων εἰς τὸ Σύμφωνον Φιλίας, Συνδιαλλαγῆς καί Δικαστικοῦ
Διακανονισμοῦ, τὸ ὁποῖον ὑπεγράφη μετὰ τῆς Ἑλλάδος καί τῆς
Ἰταλίας ἐν Ρώμῃ τὴν 23ην Σεπτεμβρίου 1928.

(Ὑπογραφή) Ἑμμανουέλε Γκράτσι»

Ἔτσι, τὴν στιγμὴ ἀκριβῶς πού στά πεδία τῆς Εὐρώπης ἀρχίζε

ὁ μακάβριος χορός τοῦ πολέμου, σέ μιά γωνιά τῆς Μεσογείου, λίκνον τοῦ πολιτισμοῦ καί τῆς σοφίας, τά δύο εὐγενέστερα Ἔθνη τοῦ κόσμου, στά ὁποῖα ἡ ἀνθρωπότητα ὀφείλει ὅλα ὅσα ἔχει στόν χῶρο τοῦ πνεύματος, ἐπαναλάμβαναν τήν θέληση τους γιά εἰρήνη καί ἔδιναν ἀπτή ἀπόδειξη αὐτῆς ἀποστρατεύοντας τίς στρατιωτικές τους δυνάμεις. Ὅποιος εἶχε προσφέρει τήν ταπεινή του συμβολή σέ ἓνα τόσο ὑψηλό ἔργο, εἶχε λόγους νά αἰσθάνεται ἱκανοποιημένος γιά τό ἀποτέλεσμα. Κανείς περισσότερο ἀπό μένα, δέν θά μποροῦσε κἄν νά φαντασθεῖ ὅτι σέ, χρονικό διάστημα μικρότερο τοῦ ἔτους ἡ σοφία θά παραχωροῦσε τήν θέση της στήν ἐγκληματικότερη καί πιό ἀνεξήγητη παραφροσύνη.

Ἡ ἐπιτευχθεῖσα συμφωνία μεταξύ Ἰταλίας καί Ἑλλάδος προκάλεσε σέ ὁλόκληρο τόν κόσμο μεγίστη ἐντύπωση, ὄχι μόνο λόγω τῆς σημασίας της αὐτῆς καθαυτῆς, ἀλλά προπαντός λόγω τῆς κρισιμοτάτης στιγμῆς κατά τήν ὁποία συνήφθη. Συγχαρητήρια μυνήματα ποῦ περιῆλθαν ἀκόμα καί ἀπό τήν Ἀμερική ἀπό τελείως ἄγνωστα πρόσωπα. Ὁ Βασιλικός Γενικός Πρόξενος στήν Γενεύη, ὑπό ἡμερομ. 21 Σ/βρίου, μετά τήν δημοσίευση τοῦ πρώτου ἀνακοινωθέντος, μέ τό ἔγγραφο του ὑπ' ἀριθ. 4861 ἀνέφερε: «Ἡ εἶδηση τῆς Ἰταλο-ἑλληνικῆς συνθήκης προκάλεσε στούς ἐδῶ κύκλους μεγάλη ἐντύπωση καί πολύ εὐνοϊκά σχόλια γιά τήν Ἰταλική διπλωματική δράση» καί προσέθετε ὅτι προέβλεπαν ὅτι καί ἡ Τουρκία μοιραίως θά ἐστρέφετο τελικῶς πρὸς τήν Ρώμη. Τήν 25η Σ/βρίου, μέ τό ἔγγραφο του ὑπ' ἀρ. 22442, ὁ ἴδιος ὑπάλληλος πληροφοροῦσε ὅτι ὁ Ἕλληνας ἀντιπρόσωπος στήν Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν, Πολυχρονιάδης, τόν εἶχε ἐπισκεφθεῖ καί τοῦ εἶχε πεῖ μεταξύ ἄλλων ὅτι ἀποστολή τῆς Ἰταλίας κατά τόν παρόντα αἰῶνα εἶναι νά ἀντιταχθεῖ στίς ἐπεκτατικές προσπάθειες τοῦ γερμανισμοῦ καί τοῦ σλαβισμοῦ στά Βαλκάνια καί ὅτι τά βαλκανικά ἔθνη μοιραία θά πρέπει νά στραφοῦν πρὸς τήν Ἰταλία. Τί ἀπέραντο πεδίο δράσεως, πρόσφορο καί εὐγενέστατον συγχρόνως, μποροῦσε ν' ἀνοιγεῖ γιά τήν Ἰταλία, ἄν πραγματικά παρέμενε προσκολλημένη, ὅπως διεκήρυσσε τήν ἀπαντητική διακοίνωση πρὸς τήν Ἑλληνική Κυβέρνηση, στήν πολιτική εἰρήνης. Μετά τήν ἀνταλλαγὴ τῶν διακοινώσεων ὁ Μαυρουδῆς, ὅπως ἀνέφερα στή

Ρώμη με τό τηλεγράφημά μου υπ' αριθ. 157 τής 7 Νοεμβρίου 1939, μοῦ εἶπε ὅτι «Ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση εἶχε ὑποδείξει φιλικά στήν Τουρκική νά ἐπιδιώξει μέ τήν σειρά της μιά προσέγγιση πρὸς τήν Ἴταλία». Ἡ Ἰταλο-ελληνική συμφωνία θά μπορούσε πράγματι νά ἀποτελέσει γιά τήν Ἴταλία τό πρῶτο κεφάλαιο μιᾶς νέας ἱστορίας τῆς πολιτικῆς της στήν ἐγγύς Ἀνατολή, ὅπου μπορούσε νά κατακτήσει εὐκολότατα μέ τίς εἰρηνικές τέχνες, μιά ἡγεμονική θέση πολύ πιό εὐγενῆ, πιό σταθερή καί μόνιμη ἀπό ἐκεῖνες πού κατέκτησε μέ τήν ὠμή δύναμη τῶν ὀπλων.

Στό κείμενο τῶν διακοινώσεων δόθηκε μεγίστη δημοσιότητα τόσο ἀπό τόν Ἰταλικό τύπο ὅσο καί ἀπό τόν ἐλληνικό. Τά σχόλια πού ἀφιέρωσε ὁ Ἰταλικός τύπος δέν ὑπῆρξαν πολύ ἐκτεταμένα ἦσαν ὅμως πολύ ἐγκάρδια, ἐμφορούμενα πρό παντός ἀπό τήν ἰδέα πού εἶχε ἐκφράσει πολύ ἐπιτυχημένα καί συνοπτικά τό περιοδικό «RELAZIONI INTERNAZIONALI» τῆς 11 Νοεμβρίου ὅτι «ἡ ἀτμόσφαιρα ἐγκαρδιότητας καί ἀμοιβαίας ἐμπιστοσύνης πού δημιουργήσαν οἱ ἐπαφές μεταξύ Ρώμης καί Ἀθήνας ἦταν τέτοια ὥστε νά προβλέπεται ἕνα μέλλον ἐντατικῆς συνεργασίας. «Καί αὐτό ἦταν πράγματι τό πολυτιμότερο ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιτευχθείσης συνθήκης. Τήν παροῦσα ἀξία της, πού δέν ἦταν ἀμελητέα, ὑπερέβαλε κατά πολύ ἡ ἀξία πού μπορούσε νά ἀποκτήσει στό μέλλον. Ὁ ἐλληνικός τύπος, πού ἤδη ἐπ' εὐκαιρία τῆς ἐπετείου τῆς 28ης Ὀκτωβρίου εἶχε ἀφιέρῳσει θερμά κολακευτικά ἄρθρα στήν Ἴταλία, ἐξαίροντας πρό παντός τήν πολιτική της πού ἀποσκοποῦσε στήν διατήρηση τῆς εἰρήνης στήν Μεσόγειο (τηλεγράφημά μου υπ' αριθ. 8637/1399 τῆς 6 Νοεμβρίου) ἀφιέρῳσε στήν ἀνταλλαγῆ τῶν δικοινώσεων τά πιό ἐνθουσιώδη σχόλια (ἐπέειγον τηλεγράφημά μου υπ' αριθ. 8432/1801 τῆς 3 Νοεμβρίου) μέ τό ὅποιο δέν θέλω νά κουράσω τοὺς ἀναγνώστες μου. Τό προσωπικό ὄργανο τοῦ Μεταξᾶ, «Ἡ Νέα Ἑλλάς», ἔφερε τήν ἐξῆς χαρακτηριστική «Manchette»: «Νέα περίοδος φιλίας καί συνεννοήσεως ἐγκαινιάζεται στίς σχέσεις Ἑλλάδος - Ἴταλίας». Ἀκόμα καί οἱ ἐφημερίδες τῆς Κερκύρας, ἐκ παραδόσεως περισσότερο ἐχθρικές πρὸς τήν Ἴταλία, δημοσίευαν τά θερμότερα σχόλια, ὅπως ἀνέφερε ὁ

έκει Β. Γενικός Πρόξενος μέ τήν υπ' αριθ. 2446/608 έκθεσή του τῆς 16 Νοεμβρίου.

Ὁ ἑλληνικός λαός δέχθηκε μέ ζωηροτάτη χαρά τήν εἶδηση τῆς συμφωνίας. Ἐβλεπαν τήν ἐπάνοδο στά σπίτια τους τῶν ἐπιστρατευθέντων, τόν περιορισμό τῶν μεγάλων δαπανῶν πού συνεπήγετο ἡ ἐπιστράτευση, οἱ ὁποῖες ἐπιβάρυναν πολύ τόν κρατικό προϋπολογισμό καί, πρό παντός, ἔβλεπαν νά ἐκλείπει, ἢ τουλάχιστον ἔτσι πίστευαν, ὁ κίνδυνος μιᾶς σοβαροτάτης συρράξεως μεταξύ τῆς Ἑλλάδος καί μιᾶς Δυνάμεως ἀπείρως ἰσχυροτέρας. Ἡ συμφωνία ἐνίσχυε τήν οὐδετερότητα τῆς Ἑλλάδος στήν παγκόσμια σύρραξη, οὐδετερότητα πού ἀποτελοῦσε τήν ὑπερτάτη προσδοκία κάθε Ἑλληνα, ἀκόμα καί τοῦ πῖο ἀγγλοφίλου. Φυσικά ἐνίσχυσε ἐσωτερικῶς τή θέση τῆς Κυβερνήσεως Μεταξά, κατά τῆς ὁποίας ὑπῆρχε, ὅπως ἤδη παρετήρησα, μιᾶ διάχυτη ἀντίθεση, ἡ ὁποία τώρα, ἐν μέρει τουλάχιστον, εἶχε μειωθεῖ.

Λίγο μετά τήν σύναψη τῆς συμφωνίας, ἡ Ἰταλική Κυβέρνηση ἀνεκάλεσε ἀπό τήν ἀρχηγία τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τῆς Ἀλβανίας τόν στρατηγό Guzzoni τοῦ ὁποίου οἱ προφορικές ἐλληνοφόβες μεγαλαυχίες εἶχαν προκαλέσει ὀρισμένες ἀνησυχίες στήν Ἑλλάδα, καί τόν ἀντικατέστησε μέ τόν στρατηγό Geloso. Ὁ Geloso, τόν ὁποῖο δέν γνῶριζα προσωπικῶς, μέ ἐπεσκέφθη στή Ρώμη τόν Ἰούνιο 1943, καί μοῦ διηγήθηκε ὅτι τήν παραμονή τῆς ἀναχωρήσεώς του γιά τήν Ἀλβανία, ὁ Μουσσολίνι τοῦ εἶχε δώσει ὁδηγίες νά ἐξετάσει τό στρατηγικό πρόβλημα ἀποκλειστικά ἀπό γιουγκοσλαβικῆς πλευρᾶς. Λόγω τῶν συνηθισμένων συχῶν μεταβολῶν, πού χαρακτήριζαν τήν Ἰταλική ἐξωτερική πολιτική, ἡ Γιουγκοσλαβία, μέ τήν ὁποία πρῖν ἓνα ἔτος ἤμασταν ἀπόλυτα ἀγαπημένοι, εἶχε ξαναγίνει τό κόκκινο πανί τοῦ Palazzo Venezia καί τοῦ Palazzo Chigi. Τότε ὁ Μουσσολίνι εἶπε στόν στρατηγό: «Ἡ Ἑλλάδα δέν εἶναι στόν δρόμο μας». Εἶπα στόν στρατηγό ὅτι, καί ἂν ἀκόμη εἶχα τήν παραμικρή ἀμφιβολία γιά τήν ἀλήθεια τῶν ὧσων μοῦ διηγείτο, θά ἔφθανε μόνο ἡ φράση αὐτή γιά νά τήν ἐξαλείψει τελείως, ἐφόσον δέν ἤξερε ὅτι τήν ἴδια ἀκριβῶς ἐκφραση εἶχε χρησιμοποιήσει ὁ Μουσσολίνι καί μαζί μου τήν 11 Σεπτεμβρίου 1939. Ὁ στρατηγός Geloso μοῦ εἶπε μετά ὅτι τό

καλοκαίρι του 1940, μετά ένα γεύμα πού είχε λάβει χώραν στην ξδρα του Τοποτηρητού στα Τίρανα, πρὸς τιμὴν του κόμητος Τσιάνο, αὐτὸς τὸν εἶχε πάρει κατὰ μέρος καί του εἶχε πεί νά ἐτοιμασθεῖ νά ἐπιτεθεῖ κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Geloso, του ὁποίου εὐκολότατα μπορεῖ κανεῖς νά φαντασθεῖ τὴν ἐκπληξη, ὑπέμνησε στὸν Ὑπουργό ὅτι οἱ διαθέσιμες δυνάμεις μας στὴν Ἀλβανία δέν μᾶς ἐπέτρεπαν νά ἀναλάβομε μὲ πιθανότητες ἐπιτυχίας ἐπιθετικῆς ἐπιχειρήσεις κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Λίγες μέρες μετὰ τὴν συζήτηση ἐκείνη ὁ στρατηγὸς Geloso ἀπαλάσσετο τῶν καθηκόντων του καὶ ἀντικαθίστατο ἀπὸ τὸν στρατηγὸν Visconti Prasca.

Ἐκεῖνοι πού, μετὰ τὰ γεγονότα του 1940, θέλησαν πάση θυσία νά δημιουργήσουν ἕνα ἠθικὸ ἄλλοθι γιὰ τὴν Ἰταλικὴ Κυβέρνηση, στηρίχθηκαν, ἐλλείψει ἄλλου, καὶ στὴν μὴ σύναψη τὸ 1939 μᾶς πραγματικῆς Ἰταλο-ἐλληνικῆς συνθήκης φιλίας καὶ συνεργασίας καὶ ἀπηύθυναν στὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση τὴν μορφή ὅτι δέν θέλησε νά πιάσει τὸ χέρι πού γενναιόδωρα τῆς εἶχε τείνει ἡ Ἰταλία.

Ὅσοι διετύπωσαν τὴν μορφή αὐτή, καλὴ τῇ πίστει, ἀποδεικνύουν ὅτι κατέχονται ἀπὸ ἕνα εἶδος ὀπτικῆς παραμορφώσεως, πού εἶναι τόσο συχνὴ στὴν χώρα μας μετὰ τῶν ἐρασιτεχνῶν τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καὶ πού τοὺς ἐμποδίζει νά δοῦν ὅτι καὶ ἡ ἄλλη πλευρὰ μπορεῖ, καμιὰ φορὰ, νά ἔχει σοβαροὺς λόγους γιὰ νά μὴν κάμει ἀκριβῶς αὐτὸ πού θὰ μᾶς ἄρεσε νά κάμει.

Στὴν πραγματικότητα ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις δέν ἐπαιξε καθόλου τὸ διπλὸ παιχνίδι πού θέλησαν νά τῆς προσάψουν οἱ ἀπολογητῆς τῆς Ἰταλικῆς Κυβερνήσεως. Ἀντίθετα, ἐγὼ διέπραξα ἕνα σφάλμα, ὅταν ἀνεκοίνωσα στὸν Μεταξά, ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ καὶ τόσο πιστῶς, ὅσα μὲ εἶχε διατάξει νά του πῶ ὁ Κόμης Τσιάνο σὲ μιὰ στιγμὴ κατὰ τὴν ὁποία οἱ διαθέσεις του ἐναντι τῆς Ἑλλάδος ἦσαν τόσο καλές καὶ συγχρόνως τόσο ἀσυλλόγιστες, ὥστε νά τὸν σπρώξουν, οὔτε λίγο οὔτε πολὺ, νά συλλάβει τὴν παράλογη ἰδέα νά διορίσει ὡς Διοικητὴ τῆς Δωδεκανήσου τὸν Δούκα του Spoleto γιὰ νά κάμει κάτι ἀρεστὸ στοὺς Ἕλληνας. Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, καὶ ἀκόμα περισσότερο ἐγὼ, θὰ ἔπρεπε νά

άντιληφθοῦμε ὅτι τὸν Σ/βριο τοῦ 1939, παρόλο πού ἡ προσφορά μας μπορούσε νά κολακεύει τήν Ἑλλάδα, ἡ ἴδια εὐρίσκετο σέ ἀπόλυτο ἀδυναμία νά τήν δεχθεῖ. Ὁ πόλεμος στήν Εὐρώπη εἶχε ἤδη ἀρχίσει καί κανεῖς δέν μπορούσε νά προβλέψει τίς μελλοντικές ἐξελίξεις του. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ Ἰταλία εἶχε διακηρύξει τήν ἀποχή της ἀπό πολεμικές ἐπιχειρήσεις, ἀλλά ἡ ὑπαρξη τοῦ καταραμένου χαλύβδινου συμφώνου δέν ἀποτελοῦσε μυστικό γιά κανένα καί ὁ ἴδιος ἀσυνήθης τύπος τῆς ἀποχῆς ἀπό στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις πού εἶχαμε υἱοθετήσει ἦταν ἤδη κάτι τό τελείως διαφορετικό ἀπό τήν ἀπλή οὐδετερότητα. Ἡ ὑπερτάτη ὁμως ἐπιδίωξη τῆς Ἑλλάδος ἦταν νά παραμείνει οὐδέτερη καί ὁ μεγαλύτερος φόβος της ἦταν μή τυχόν παρασυρθεῖ στόν πόλεμο. Ἦταν λοιπόν ἀδιανόητο, σέ μιά τέτοια στιγμή ὅτι ἡ Ἑλλάδα θά μπορούσε νά σκεφθεῖ νά συνάψει ἕνα σύμφωνο συνεργασίας μαζί μέ μᾶς οἱ ὁποῖοι, ἂν καί δέν συμμετείχαμε στόν πόλεμο, εἴμαστε συνδεδεμένοι μέ τόν ἕνα ἀπό τούς ἐμπολέμους μέ ἕνα σύμφωνο πού οἱ ἴδιοι ἀρεσκόμεθα νά τό ἀποκαλοῦμε χαλύβδινο. Ἐνα σύμφωνο συνεργασίας ἔστω καί ἀκαθόριστο καί γενικό, δέν μπορούσε παρά νά προκαλέσει τίς ζωνρότερες ἀντιδράσεις ἐκ μέρους τοῦ ἄλλου ἐμπολέμου καθῶς καί τῶν χωρῶν ἐκείνων, ὅπως ἡ Τουρκία, πού ἂν καί δέν ἦσαν ἐμπόλεμοι ἀπέκλειαν φανερά πρὸς τίς Δυνάμεις ἐκεῖνες πρὸς τίς ὁποῖες εἴμασθε λίγο - πολύ δεδηλωμένοι ἐχθροί. Ἡ Ἑλλάδα εἶχε μεγάλο συμφέρον νά ξεκαθαρίσει τίς σχέσεις της μέ τήν Ἰταλία καί νά ἐξαλείψει ὀριστικά — τουλάχιστον ἔτσι ἐφαίνετο — κάθε λόγο ὑποψίας ὅσον ἀφορᾷ τίς προθέσεις μας ἀπέναντι της. Ὅταν ὁμως ἀπέτυχε τό ἀποτέλεσμα αὐτό δέν εἶχε κανένα συμφέρον ἢ μᾶλλον δέν εἶχε καν τήν δυνατότητα νά «froisser» τίς Δυτικές Δυνάμεις ἢ τήν Τουρκία μέ τήν σύναψη ἑνός Συμφώνου πού, εἴτε τό ἤθελε εἴτε ὄχι, θά ἐσήμαινε τήν φανερή προσέγγιση πρὸς μιά Δύναμη τοῦ Ἄξωνος καί μάλιστα πρὸς ἐκείνη πρὸς τήν ὁποία ἡ Τουρκία δυσπιστοῦσε περισσότερο. Ἦταν παράλογο ἐκ μέρους μας νά ἀναμένουμε κάτι τέτοιο, ὅπως εἶναι πάντα παράλογο νά ἀναμένουμε ὅτι ἐκεῖνοι μέ τούς ὁποίους διαπραγματευόμασθε μπορούν νά μᾶς κάμουν παραχωρήσεις ἐπικίνδυνες γιά τά ἴδια τά συμφέροντά τους. Ἐπανα-

λαμβάνω ότι η Ελλάδα είχε μία και μόνη επιθυμία, να παραμείνει ουδέτερη, και μόνο ένα φόβο, μήπως τεθεί σε κίνδυνο ή ουδετερότητα της. Γι' αυτό απέκλειετο να συγκατατεθεί να συνάψει μαζί μας τον Σ/βριο 1939 ένα μακροπρόθεσμο σύμφωνο τέτοιου είδους ώστε μοιραίως να εμφανίζεται στα μάτια των άλλων ως μία συγκεκαλυμμένη ή μερική προσχώρηση στον Άξονα.

Και αν ακόμα οι Έλληνες δεν ήσαν αρκετά ξευπνοι για να αντιληφθούν μόνοι τους ότι ήταν αδύνατο να αναλάβουν υποχρεώσεις που δεν θά είχαν προσωρινό χαρακτήρα, εν άναμονή καλύτερων ήμερών δεν έλειψαν εκείνοι που επέσυραν τήν προσοχή τους φιλικά και τούς συμβούλευσαν να είναι προσεκτικοί. Υπό τό πνεύμα αυτό ένήργησε περισσότερο και από τήν Αγγλία ή Τουρκία. Αυτή τουλάχιστον είναι ή πεποίθηση που απέκόμισα από τήν συνομιλία μου τής 10ης Οκτωβρίου μέ τόν Μόνιμο Υφυπουργό των Έξωτερικών. Ο κ. Μαυρουδής ήταν παλαιός διπλωμάτης καριέρας, που γνώριζε όλες τις «finesses» του επαγγέλματος και όλες τις πονηριές που είναι απαραίτητες στήν διπλωματία μιās μικρής δυνάμεως πολύ περισσότερο από ό,τι είναι στήν διπλωματία μιās μεγάλης. Συζητώντας μαζί του, ξεχνοῦσε κανείς άμέσως τήν άσχήμια του, που έφθανε σχεδόν μέχρι δυσμορφίας, τόσο πολύ τόν συνάρπαζε ή γοητεία τής πνευματώδους και συχνά καυστικής όμιλίας του, ή ζωντάνια τής σκέψης του και ή λεπποτάτη τέχνη μέ τήν όποία ήξερε να τήν εκφράζει και συγχρόνως να τήν μεταμφιέζει. Κατά τήν μακρά σταδιοδρομία του είχε διατελέσει και Πρέσβυς τής χώρας του στή Ρώμη. Δεν νομίζω όμως ότι ή άνάμνηση που είχε διατηρήσει από τήν άποστολή του στήν χώρα μας ήταν από τις καλύτερες, γιατί πολλές φορές, μιλώντας μαζί μου, ξαναθυμόταν άστειευόμενος τήν άυστηρή παρακολούθηση που είχε υποστεί από τις Ιταλικές άστυνομικές άρχές. Οι προσωπικές μας σχέσεις υπήρξαν πάντοτε άριστες παρά τό γεγονός ότι ήταν ό κατ' έξοχήν χαρακτηριστικός εκπρόσωπος του έλληνικού διπλωματικού σώματος, του όποιου προίστατο, στους κόλπους του όποιου ό θαυμασμός και ό σεβασμός προς τήν Μ. Βρεταννία ήσαν ίσως περισσότερο ριζωμένοι και διαδεδομένοι από ό,τι σε όποιαδήποτε άλλη κατηγορία του έλληνικού πληθυσμού και πα-

ρά τό γεγονός ότι γνώριζα πολύ καλά ότι ό ίδιος μέσα του πόρρω άπέιχε άπό του νά συμμερίζεται τήν έμπιστοσύνη του Μεταξά στις Ιταλικές προθέσεις έναντι τής Έλλάδος. Τόν είχα έπισκεφθει για νά του άνακοινώσω έξ όνόματος τής Κυβερνήσεως μου ότι ή-ταν προτιμότερο τά έγγραφα πού θά άντηλλάσσοντο νά έχουν τήν μορφή ένυπογράφων διακοινώσεων άντί τήν μορφή ύπομνημάτων όπως είχε άρχικά σκεφθει ή Έλληνική Κυβέρνηση καί ό Μαυρουδής άπεδέχθη άμέσως τήν έπιθυμία αύτή. Κατά τήν διάρκεια τής συνομιλίας, μιλώντας για τό κείμενο του ύπομνήματος τό όποιο μου είχε έγχειρίσει ό Μεταξάς τήν 30η Σ/βρίου, παρετήρησα ότι, κατά τήν γνώμη μου, τό πιό ένδιαφέρον σημείο του έλληνικού ύπομνήματος ήταν εκείνο πού ύπεγράμμισε τό πνεύμα τό όποιο θά έπρεπε νά διέπει στό μέλλον τίς Ιταλο-έλληνικές σχέσεις. Ό Μαυρουδής μου άπήντησε ότι έξ ίσου σημαντική ήταν ή έπιθυμία πού έξεδηλώνετο φανερά στό ίδιο τό ύπόμνημα άπό τήν έλληνική Κυβέρνηση νά συνάψει νέο σύμφωνο μέ τήν Ίταλία μόλις θά τό επέτρεπαν οι περιστάσεις. Άν αυτό δέν μπορούσε νά γίνει άμέσως όφείλετο στό γεγονός ότι ή Έλληνική Κυβέρνηση ήταν άπολύτως άποφασισμένη νά μήν άπομακρυνθει καθόλου άπό τίς άνειλημμένες ήδη ύποχρεώσεις. Ήταν εύκολο νά ένοήσει κανείς, ότι ύπαινίσσετο τήν Τουρκία καί του τό είπα προσθέτοντας ύπό τύπον αύστηρώς προσωπικό, ότι μου έφαίνετο εύκτέο νά ακολουθούσε καί ή Τουρκία τό έλληνικό παράδειγμα καί νά διέλυε καί εκείνη έπιτέλους τίς παρεξηγήσεις της μέ τήν Ίταλία. Ό Μαυρουδής έδήλωσε ότι ήταν σέ θέση νά μέ διαβεβαιώσει ότι ή είδηση τής έπελθούσης έξομαλύνσεως στις Ιταλο-έλληνικές σχέσεις είχε γίνει δεκτή μέ ζωνρά Ικανοποίηση στην Τουρκία, όπου έθεωρείτο πολύ έπωφελής όχι μόνο για τίς δύο ένδιαφερόμενες χώρες, αλλά καί για τήν κοινή ύπόθεση όλων τών Κρατών πού δέν συμμετείχαν στον πόλεμο. Έπιπλέον, όπως άνέφερα στή Ρώμη μέ τό τηλ/μα μου ύπ' άριθ. 132 τής ίδιας ήμέρας, μου είπε «έμπιστευτικώς ότι ή Έλληνική Κυβέρνηση έξετάζει σοβαρά τό ένδεχόμενο νά προβεί σέ μία έπίσημη δήλωση ούδετερότητας, αλλά ότι έπιθυμεί νά τό πράξει άπό συμφώνου μέ τήν Τουρκία». Πράγματι μέχρι τότε ή Έλλάδα είχε

αναγγείλει μέ τήν ούδετερότητα της, αλλά δέν εἶχε ἀκόμα προβεῖ σέ πραγματική δήλωση καί ἦταν προφανές ὅτι δέν ἤθελε νά προβεῖ σ' αὐτήν πρὶν βεβαιωθεῖ ἀπόλυτα ὅτι δέν θά ἀντέκειτο στίς ὑποχρεώσεις πού λίγους μῆνες πρὶν εἶχε ἀναλάβει ἡ Τουρκία ἔναντι τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων, εἰς ἀντάλλαγμα τῶν ὁποίων εἶχε ἐπιτύχει τήν ἀπόδοση τῆς περιοχῆς τῆς Ἀλεξανδρέτας.

Ἀπό τήν ὄλη συνομιλία προέκυπτε φανερά ὅτι ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση θά πρέπει νά εἶχε ἰδιαίτερες ἀνταλλαγές ἀπόψεων μέ τήν Τουρκία ὅσον ἀφορᾷ τίς συμφωνίες μέ τήν Ἰταλία.

(Σχετικά μέ τίς συναφθεῖσες συμφωνίες μεταξύ Τουρκίας καί Δυτικῶν Δυνάμεων ἐπιθυμῶ νά ὑπενθυμίσω ἕνα ἀνέκδοτο πού θά δώσει μιά ἰδέα τῆς πολιτικῆς διορατικότητος καί τοῦ καυστικοῦ πνεύματος τοῦ κ. Μαυρουδῆ. Ἐπειδή, σέ μιά ἄλλη περίπτωση, πρὶν ἀπό τήν ἔκρηξη τοῦ πολέμου, τοῦ ἔλεγα ὅτι τέτοιες συμφωνίες μοῦ ἐφαίνοντο ἐπικίνδυνες γιά τήν εἰρήνη τοῦ κόσμου, γιατί περεῖχαν στίς Δυτικές Δυνάμεις τήν βεβαιότητα ὅτι μπορούσαν νά ὑπολογίζουσαν στήν ἐνεργό συνεργασία τῆς Τουρκίας σέ περίπτωση πολέμου, ὁ Μαυρουδῆς μοῦ εἶπε ὅτι μιά τέτοια συνεργασία ὄχι μόνο δέν ἦταν καθόλου βέβαιη ἀλλά καί ἀπεκλείετο ἀπολύτως. Στήν παρατήρησή μου ὅτι ἡ Τουρκία εἶχε ἤδη εἰσπράξει τό τίμημα μοῦ ἀπήντησε μέ τό πνευματώδες του χαμόγελο: «Mais c' est justement pour cela. Quand on veut être sûr d' avoir quelque chose, surtout au Levant, il ne faut jamais payer d' avance»).

Ἐκεῖνοι πού κατηγοροῦν τήν Ἑλλάδα ὅτι δέν ἔπιασε ἀμέσως τό χέρι πού τῆς ἔτεινε ἡ Ἰταλία καί ὅτι δέν ἀπεφάσισε ἀμέσως νά συνάψει μαζί μας τό σύμφωνο συνεργασίας πού ὁ Κόμης Τσιάνο ἦταν διατεθειμένος νά ὑπογράψει στήν Ἀθήνα, θά ἔπρεπε νά λάβουν ὑπόψη τους ὅτι, ἀπό τήν πρώτη στιγμή, ὅπως εἶδαμε, ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση δέν ἀπέκρυψε τήν ἀδυναμία της, δεδομένης τῆς διεθνούς καταστάσεως, νά ἀναλάβει ἀπέναντι μας συγκεκριμένες διά συμβάσεων ὑποχρεώσεις. Αὐτό ἡ Ἰταλική Κυβέρνηση τό πληροφορήθηκε ὅπως εἶδαμε ἤδη, ἀπό τῆς 15 Σεβρίου καί φαίνεται ὅτι ἀντελήφθει ἀπόλυτα τοὺς λόγους πού ὑπαγόρευαν τήν ἑλληνική στάση, ὅπως ἐπιβεβαιώνει τό γεγονός ὅτι δέν ἤγει-

ρε καμιά αντίρρηση και δέν μέ διάταξε νά ζητήσω τίποτε περισσότερο από τήν ανταλλαγή τών διακοινώσεων. Ἡ Ἰταλική Κυβέρνηση στήν ἀπαντητική της διακοινώση ἀπεδέχθει και υιοθέτησε τόν τύπο πού χρησιμοποίησε ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση, κατά τόν ὁποῖο οἱ δύο κυβερνήσεις ἐδήλωναν ὅτι θά προσέδιδαν στίς σχέσεις τους μιά πιά συγκεκριμένη μορφή γιά νά ἐπιτύχουν μιά πλήρη ἐμπιστοσύνης και γόνιμη συνεργασία σέ ὄλους τούς τομείς, μόλις θά τό ἐπέτρεπε ἡ ἐξέλιξη τῆς διεθνούς καταστάσεως. Ὅποιοσδήποτε ἀμερόληπτος κριτής πρέπει νά ἀναγνωρίσει ὅτι τό φθινόπωρο τῆς 1939 ἦταν ἀδύνατο νά ἀναμείνει κανείς ἀπό τήν Ἑλλάδα τίποτε πιά δεσμευτικό. Ἡ σύναψη μιᾶς εὐρύτερης συνθήκης δέν ἀπεκλείετο καθόλου, ὅπως εἶχε συμφωνηθεῖ μεταξύ τών δύο κυβερνήσεων, ἀπλῶς ἀνεβάλλετο ὅπως ἦταν λογικό, γιά γονιμότερο χρόνο, ὅταν ἡ ἐξέλιξη τῆς διεθνούς καταστάσεως θά τήν καθιστοῦσε δυνατή. Ἡ Ἰταλο-ἑλληνική συμφωνία, μέ τόν τρόπο πού ἐγίνε, ἦταν ὅ,τι περισσότερο μπορούσε νά ἐπιτευχθεῖ ἐκεῖνη τήν στιγμή, οὔτε και εἶχα ποτέ τήν παραμικρή αὐταπάτη, ὅτι θά μπορούσε νά καταλήξει ἀμέσως σέ μιά ἐπίσημη συνθήκη συνεργασίας. Σημασία εἶχε, κατά τήν κρίση μου, ὄχι τόσο ὁ τύπος τῆς συμφωνίας, ὅσο τό γεγονός ὅτι εἶχε ἐπιτευχθεῖ και προπαντός, ὅπως εἶπα στόν Μαυρουδῆ κατά τήν συνομιλία μας τῆς 10ης Ὀκτωβρίου, μέ πιά πνεῦμα θά ἐφηροῦζετο στήν πράξη.

Πρέπει νά πῶ, ὅτι τουλάχιστον γιά τούς πρώτους μῆνες, κι οἱ δύο οἱ πλευρές ἀπέδειξαν τήν μεγαλύτερη καλή θέληση και σημαντικό πνεῦμα ἀμοιβαίας κατανοήσεως, ἔστω και ἂν ἡ ἐπίλυση τοῦ ἑνός ἢ τοῦ ἄλλου περιστατικοῦ ζητήματος συνήντησε τά ἐμπόδια και τίς καθυστερήσεις ἐκεῖνες, πού εἶναι πάντοτε στήν πράξη ἀναπόφευκτες, ὅταν ἔχει κανείς νά κάμει μέ τήν διοίκηση τοῦ κράτους. Στόν πολιτικό τομέα, ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση ἐδειξε ὅτι ἠθελε νά εἶναι διαρκῶς σέ ἐπαφή μαζί μας, νά ὑποστηρίζει τήν πολιτική πού ἀκολουθοῦσε ἐκείνους τούς μῆνες ἡ Ἰταλία και νά κάνει ὅ,τι ἦταν δυνατόν γιά νά ἐκτιμηθεῖ δεόντως ἀπό τήν ἑλληνική κοινή γνώμη. Τήν 16η Δεκεμβρίου, ὁ Ὑπουργός Τσιάνο,

έξεφώνησε στην Βουλή ένα μακρό και σπουδαίο λόγο, πού ήταν μιά πλήρης ανασκόπηση τής έξωτερικῆς Ιταλικῆς πολιτικῆς τῶν τελευταίων ἐτῶν. Μιλώντας γιά τήν Βαλκανική Χερσόνησο καί ἐπαναλαμβάνοντας τό Ιταλικό ἐνδιαφέρον γιά τήν περιοχή αὐτή τῆς Εὐρώπης «πού δικαιολογεῖται ἀπό τήν ἱστορία, τήν γεωγραφία καί τήν παράδοση καθώς καί ἀπό τό γεγονός ὅτι μέ τήν ἔνωση τῆς Ἀλβανίας ἔγινε καί ἡ Ἰταλία *de facto* μιά Βαλκανική Δύναμη», προσέθεσε ὅτι «ἡ Ἰταλία, ἐνῶ ἐπαναλαμβάνει τήν ζωνρά της ἐπιθυμία νά δεῖ τήν τήρηση καί τήν παγίωση τῆς τάξης καί τῆς εἰρήνης στήν παραδουνάβιο καί βαλκανική Εὐρώπη, δέν θεωρεῖ ὅτι ἡ σύσταση ὁποιασδήποτε φύσεως συνασπισμῶν θά ὠφελοῦσε οὔτε τίς χῶρες πού τοὺς ἀποτελοῦσαν οὔτε τόν ἀνώτερο σκοπό τῆς ἐπισπεύσεως τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς εἰρήνης». Στήν συνέχεια μιλώντας γιά τίς σχέσεις μέ τήν Ἑλλάδα, εἶπε ὅτι: «ἡ σύσταση κοινῶν χερσαίων συνόρων, ἀντί νά ἀποτελέσει, ὅπως ἤλπιζαν μερικοί, αἰτία προστριβῆς καί ἀντιθέσεως, χρησίμευσε στήν ἐξομάλυνση τῶν γενικότερων σχέσεων μεταξύ τῶν δύο χωρῶν, οἱ ὁποῖες τώρα ἀναπτύσσονται σέ ἀτμόσφαιρα ἐγκαρδιότητος καί ἐμπιστοσύνης. Ἡ πρόσφατη ἀνταλλαγή διακοινώσεων μεταξύ Ρώμης καί Ἀθηνῶν καθόρισε τίς βάσεις τῶν σχέσεων αὐτῶν πού εἶναι ἐπιδεκτικές περαιτέρω εὐνοϊκῶν ἐξελίξεων». Ὁ λόγος, ὅπως ἐπεσήμανα στό τηλ/μα ὑπ' ἀριθ. 195 τῆς 17ης Δεκεμβρίου, ἐδημοσιεύθη σέ ἔκτενεις περιλήψεις καί σχολιάστηκε εὐρέως ἀπό τόν ἐλληνικό τύπο, πού ὑπεγράμμισε θερμῶς τόσο τήν νύξη πού ἔκαμε ὁ Ὑπουργός γιά τίς ἀνανεωθεῖσες σχέσεις μεταξύ Ἰταλίας καί Ἑλλάδος, ὅσο καί τήν νύξη του, ὅτι ἦταν περριττή ἡ σύσταση βαλκανικοῦ συνασπισμοῦ, πράγμα πού ἀνταπεκρίνετο πλήρως στίς ἀπόψεις τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ἐπί τοῦ θέματος. Στήν στάση τῆς Ἰταλίας, ὅπως προέκυπτε τόσο ἀπό τίς δηλώσεις τοῦ Ὑπουργοῦ Τσιάνο στή Βουλή ὅσο καί ἀπό τό ἀνακοινωθέν σχετικά μέ τίς ἀποφάσεις τοῦ Μεγάλου Φασιστικοῦ Συμβουλίου τῆς 7ης Δεκεμβρίου, ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση ἔβλεπε ὄχι μόνο μιά ἐγγύηση τῆς διατηρήσεως τῆς εἰρήνης στή Μεσόγειο, πού ἦταν ἡ πιό διακαῆς της εὐχή, ἀλλά καί ἕνα χαλινό στόν ρωσικό καί γερμανικό ἐπεκτατισμό στήν λεκάνη τοῦ Δουνάβεως

καί στά Βαλκάνια, τόν ὁποῖο, ὅπως παρετήρησα ἤδη, ἐφοβεῖτο πάρα πολύ. Τήν 1ην Δεκεμβρίου 1939, μέ τό ἔγγραφο μου ὑπ' ἀριθ. 0127, ἀνέφερα τά ἀκόλουθα:

«Κατά τήν διάρκεια συνομιλίας πού εἶχα σήμερα τό πρωί, ἐπί ἄλλων ζητημάτων, ὁ Μαυρουδῆς μοῦ ἐξέφρασε τήν ζωηροτάτη ἀνησυχία του γιά τήν ρωσική πρωτοβουλία κατά τῆς Φιλανδίας. Τό γεγονός ὅτι ἡ Γερμανία ἀφήνει τόση ἀπόλυτη ἐλευθερία δράσεως στή Ρωσία, στή Βαλτική, δίνει λαβή, κατά τήν γνώμη του, στήν ὑπόνοια ὅτι ὑπάρχει μεταξύ τῶν δύο Δυνάμεων μιά συμφωνία πού παρέχει στήν Γερμανία ἐλευθερία δράσεως σέ ἄλλα μέρη τῆς Εὐρώπης δηλ. στήν Βαλκανική Χερσόνησο. Ὁ Μαυρουδῆς μοῦ εἶπε ὅτι δέν εἶχε τό παραμικρό στοιχεῖο πού νά δικαιολογεῖ μιά τέτοια εἰκασία, ἀλλά ὅτι εἶναι φυσικό ἡ εἰκασία αὐτή νά γεννᾶται σέ ὄσους βλέπουν μέ πόση ἀδιαφορία ἡ Γερμανία ἐγκατέλειψε στήν Βαλτική προαιώνιες ἐθνικές καί οἰκονομικές θέσεις».

Λίγες ἡμέρες μετά ὁ Μαυρουδῆς ἐπανήρχετο ἐπισημαίνοντας τόν κίνδυνο στόν ὁποῖο ἦσαν ἐκτεθειμένα τά Βαλκάνια, νά καταστοῦν δηλ. τό πεδῖον ὅπου θά συνεκρούοντο ὁ ρωσικός καί γερμανικός ἐπεκτατισμός. Νά τί, ὕστερα ἀπό συνομιλία μαζί του, ἀνέφερα στή Ρώμη μέ τό ἔγγραφο μου ὑπ' ἀριθ. 0184 τῆς 16ης Δεκεμβρίου:

«Ὁ Μαυρουδῆς μοῦ ἐξέφρασε τήν ζωηρά ἀνησυχία του γιά τήν πρόοδο πού, κατά τίς πληροφορίες του, πραγματοποιεῖ ἡ φιλορωσική καί φιλομπολσεβική προπαγάνδα στήν Βουλγαρία. Μοῦ εἶπε ὅτι φοβᾶται σοβαρῶς ὀλοένα καί περισσότερο μιά σοβιετική ἀπόπειρα πρὸς τά Βαλκάνια. Ἐν πραγματοποιηθεῖ τέτοιο ἐνδεχόμενο, ὁ Μαυρουδῆς προβλέπει ὅτι ἡ Γερμανία δέν θά μπορέσει νά παραμείνει παθητικός θεατής, ἀλλά ὅτι θά ὑποχρεωθεῖ νά ἐπέμβει μέ τήν σειρά της, εἴτε ἀπό συμφώνου μέ τούς Ρώσους, εἴτε πιθανότερα γιά νά τούς ἐλέγξει καί νά τούς συγκρατήσῃ».

Ἐν ὄψει τῶν κινδύνων αὐτῶν, παγματικῶν ἢ φανταστικῶν, ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση ἔτρεφε τήν ζωηρά ἐλπίδα ὅτι δέν θά ἐλει-

πε ή ένεργός ύποστήριξη τής 'Ιταλίας στήν ύπόθεση τής άνεξαρτησίας τών Βαλκανικών Δυνάμεων.

Εΐναι φυσικό ότι κατά τούς πρώτους μήνες του πολέμου και κυρίως όταν, μετά τήν όλική ύποδούλωση τής Πολωνίας, ό πόλεμος φάνηκε νά περιέρχεται σέ στασιμότητα, οι άναμνήσεις του προηγούμενου παγκοσμίου πολέμου και ή παρουσία στήν Έγγύς Άνατολή μεγάλων άγγλικών δυνάμεων και προπαντός τής γαλλικής στρατιάς του στρατηγού Weygand προκάλεσαν επανειλημμένες φήμες ότι οι σύμμαχοι θά άνοιγαν ένα καινούργιο μέτωπο στα Βαλκάνια, αποβιβαζόμενοι στήν Θεσσαλονίκη ή άλλοι. Έκείνοι που περισσότερο από όλους διέδιδαν τούς φόβους αυτούς, που δέν είχαν κανένα πραγματικό έρεισμα, ήσαν οι Βούλγαροι, και από πολλές πλευρές δέν δίσταζαν νά διαβεβαιώνουν ότι τό άνοιγμα «του δεύτερου μετώπου», του βαλκανικού μετώπου, θά έγινετο μέ τήν συνενοχή τής Ελλάδος. Διεδόθη ακόμα και ή φήμη ότι ό στρατηγός Weygand είχε μεταβεί αυτοπροσώπως στήν Ελλάδα, και φυσικά από τότε έγινετο πολύς λόγος για τίς δήθεν βάσεις που είχε επί ελληνικού έδάφους ή Μ. Βρεταννία. Θά μάς δοθει ή εύκαιρία νά επανέλθουμε επί του θέματος, όταν θά μιλήσουμε για τά λεγόμενα έγγραφα τής Charité. Άλλά όλες αυτές οι φανταστικές φήμες πολύ γρήγορα έχασαν τήν αξιοπιστία τους. Τήν 11ην Όκτωβρίου 1939 ήμουν ήδη σέ θέση νά ανακοινώσω τά ακόλουθα: (τηλ/μα διά του φακέλου ύπ' αριθ. 0146)

«Φήμες περί πιθανής δημιουργίας από μέρους τών Γάλλων και Άγγλων ενός βαλκανικού μετώπου, που κυκλοφόρησαν και έδώ στήν αρχή του πολέμου, έχασαν τώρα κάθε αξιοπιστία, ακόμα και στους βουλγαρικούς κύκλους που έντούτοις τείνουν αρκετά προς τήν κινδυνολογία.

«Όσο για τόν στρατηγό Weygand είμαι σέ θέση νά αποκλείσω ότι πάτησε ποτέ τό πόδι του στήν Ελλάδα. Έξ Ίσου πρέπει νά αποκλεισθει, ή ύπαρξη άγγλικών βάσεων, ναυτικών ή αεροπορικών επί ελληνικού έδάφους».

Παρ' όλα αυτά οι φήμες για τήν αποβίβαση στήν Θεσσαλονίκη διετηρήθησαν επί πολύ και μέχρι τών τελευταίων μηνών του πολέμου έγινε πάλι λόγος, από καιρού εις καιρόν, για αποβάσεις άν

ὄχι πιά στήν Θεσσαλονίκη σέ ἄλλα διάφορα μέρη τῶν Βαλκανίων.

Ὅπως εἶπα προηγουμένως, κατά τούς μήνες πού οἱ Ἱταλο-ἑλληνικές σχέσεις ὑπῆρξαν ἁρμονικές, κατέστη δυνατό νά ἐπιλυθοῦν ἢ τουλάχιστον νά προωθηθοῦν πρός τήν ἐπίλυση τους πολλά ζητήματα πού ἐνδιέφεραν τίς δύο χώρες. Ἀπό τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1939, ὅπως ἐπεσήμαινα στήν Ρώμη μέ τό ἔγγραφο μου ὑπ ἀριθ. 6819/1081 τῆς 7ης Σεπτεμβρίου, ὁ Μεταξᾶς εἶχε ἀπευθύνει στά διάφορα Ὑπουργεῖα μιά ἐγκύκλιο, τό κείμενο τῆς ὁποίας μοῦ εἶχε περιέλθει, γιά νά συστήσει τήν ταχεία διεκπεραίωση τῶν ὑποθέσεων πού ἀφοροῦσαν Ἱταλικά συμφέροντα στήν Ἑλλάδα. Θά ἦταν ἀφελές νά πιστέψει κανεῖς ὅτι θά ἔφθανε μιά τέτοια ἐγκύκλιος γιά νά καταργήσει τήν παθητική ἀντίσταση πού εἶναι μιά ἀπό τίς δυνάμεις τῆς γραφειοκρατίας σέ ὁλόκληρο τόν κόσμο. Καί δέν πρέπει νά ἀποκλεισθεῖ ὅτι σέ ὀρισμένες περιπτώσεις, στήν κανονική παθητική ἀντίσταση προσετίθετο καί ἡ ἠθελημένη κωλυσιεργία κάποιου Ὑπουργείου ἢ στοιχείου πού δέν διέκειτο φιλικά ἀπέναντί μας. Πάντως πρέπει νά πῶ ὅτι σέ ἀρκετές περιπτώσεις ἡ εὐθύνη τῆς ἀποτυχίας βαρύνει μᾶλλον ἐμᾶς παρά τούς Ἕλληνες. Ἀρκεῖ νά ὑπενθυμίσω σχετικά τό σπουδαιότερο περιστατικό, τήν προμήθεια στήν Ἑλλάδα Ἱτατικοῦ ἀεροναυτικοῦ ὑλικοῦ.

Σύμφωνα μέ τίς ὁδηγίες πού εἶχα λάβει τήν 11η Σ/βρίου, εἶχα ἀνακοινώσει στόν Μεταξᾶ ὅτι ἡ Ἱταλία ἦταν διατεθειμένη νά παράσχει στήν Ἑλλάδα ἀεροπλάνα γιά τήν ἑλληνική ἀεροπορία. Ἡ πρόταση ἐγίνε ἀμέσως δεκτή καί τόν χειμῶνα τοῦ 1940 ἀνεχώρησε γιά τήν Ἱταλία μιά ἀποστολή ὀξυωματικῶν τῆς ἑλληνικῆς Ἀεροπορίας γιά νά ἐξετάσει τό ἀεροναυτικό μας ὑλικό καί νά ἀναφέρει στήν Κυβέρνησή της. Μετά τήν ἐπιστροφή τῆς ἀποστολῆς εἶχα ἀμέσως ἕνα ἀκαθόριστο αἶσθημα ὅτι τά μέλη τῆς ἀποστολῆς δέν εἶχαν ἀποκομίσει καί τόσο ἐνθουσιώδη ἐντύπωση ἀπό τό Ἱταλικό ὑλικό, πράγμα πού μέ ἐξέπληξε πολύ. Εἶναι ἀπίστευτο ποιά δύναμη μπορεῖ νά ἀσκήσει ἡ προπαγάνδα ἀκόμα καί στά πιά κριτικά πνεύματα. Νομίζω ὅτι δέν συμπεριλαμβάνομαι μεταξύ ἐκείνων στούς ὁποίους εἶναι εὐκολο νά γίνε πλύση ἐγκε-

φάλου, και όμως με τό να άκούω να εξαίρονται συνεχώς οι θρίαμβοι και τά ρεκάρ τής φασιστικής άεροπορίας κατήντησα και έγώ να πιστέψω ότι, στον τομέα αυτό, είχαμε μιά σαφή ύπεροχή έναντι τών άλλων κρατών. Αυτό έξηγει τήν έκπληξη μου, όταν άντελήφθηκα ότι ή ελληνική άεροναυτική έπιτροπή είχε έπιστρέψει από τήν Ίταλία άρκετά άπογοητευμένη. Παρ' όλα αυτά ή ελληνική Κυβέρνηση άπεφάσισε να έπωφεληθει τής προσφοράς μας και να άρχίσει διαπραγματεύσεις για να έφοδιάσει τήν άεροπορία της με Ιταλικό ύλικό. Ή κοινοπραξία τών ένδιαφερομένων Ιταλικών έταιρειών έστειλε στήν Άθήνα για να διαπραγματευθει τήν υπόθεση ένα νεαρό άντιπρόσωπό της, τον μηχανικό Καβάλι, ό όποιος κατά τίς μακρές και όχι εύκολες διαπραγματεύσεις έπέδειξε ότι διαθέτα τάκτ και Ικανότητα, όχι συνήθη. Έπρόκειτο για μιά υπόθεση 800 έκατομμυρίων λιρεττών περίπου και οι διαπραγματεύσεις δέν μπορούσαν φυσικά να είναι ούτε σύντομες ούτε εύκολες, πολύ περισσότερο γιατί οι ένδιαφερόμενες ελληνικές επιχειρήσεις ήσαν διάφορες στρατιωτικές, έμπορικές και οικονομικές και ό συμβιβασμός τών άπόψεων ήταν έργο πού άπαιτούσε μεγάλη ύπομονή. Και από Ιταλικής πλευράς οι άρμόδιοι να άποφασίσουν όργανισμοί δέν ήσαν λίγοι και οι δυσκολίες από δικής μας πλευράς δέν ήσαν μικρότερες από τίς ελληνικές. Ό Καβάλλι κατόρθωσε να ύπερηγήσει και τίς μέν και τίς δέ και τελικά, έπετεύχθει συμφωνία ως προς τό ύψος τής προμηθείας και τούς όρους τής πληρωμής πού θά πραγματοποιειότο, έν μέρος, σε σκληρό συνάλλαγμα και έν μέρος σε όρυκτά ελληνικής παραγωγής. Τό συμβόλαιο είχε ήδη συνταχθει και δέν έλειπε πιά παρά ή ύπογραφή. Ό Καβάλι όμως ύπακούοντας σε ένα νόμιμο ίσως ένδοιασμό και παρά τίς έντονα άντίθετες συμβουλές μου έθεώρησε ότι δέν ήταν έξουσιοδοτημένος να ύπογράψει χωρίς να έχει ειδική ρητή έντολή από τούς έντολοδότες του. Δέν μπορώ να περιγράψω τήν αγανάκτηση και τήν έκπληξη μας, όταν εις άπάντηση στο αίτημα του να έξουσιοδοτηθει για τήν ύπογραφή του συμβολαίου πού είχε συνταχθει ήδη σύμφωνα με όσα είχαμε δεχθει ή μάλλον προτείνει και του όποιου τό περιεχόμενο ήταν άπόλυτα γνωστό στην Ίταλία, από άρκετές ήδη έβδομάδες, ό Καβάλι διετάχθει να

άπαιτήσει νά γίνει ή πληρωμή επί τελείως διαφορετικῶν βάσεων, ἀπό ὅ,τι εἶχε συμφωνηθεῖ δηλ. ἀποκλειστικά σέ σκληρό συνάλλαγμα. Τήν τελευταία στιγμή τό Ἰταλικό Ὑπουργεῖο τῶν Ἐμπορικῶν Ἀνταλλαγῶν καί Νομισμάτων ἀλλάξε τά χαρτιά τοῦ παιγνιδιοῦ μέ μιᾶ διαδικασία γιά τήν ὁποία περιπτεῦει κάθε σχόλιο. Περιττό νά λεχθεῖ ὅτι ἡ ὅλη ὑπόθεση, καρπός τῶσων κοπιαστικῶν καί ὑπομονητικῶν διαπραγματεύσεων, ναυάγησε καί εἶναι ἐξ ἴσου περιττό νά λεχθεῖ τί ἐντύπωση προκάλεσε στούς ἑλληνικούς κύκλους ὁ κάθε ἄλλο παρά ἄψογος τρόπος συμπεριφορᾶς.

Μιά ἄλλη ὑπόθεση πού ἀφοροῦσε τήν πώληση στούς ἑλληνικούς σιδηροδρόμους Ἰταλικῶν μηχανῶν ἔλξεως ἐτορπιλλίσθει ἀπό τούς Γερμανούς συμμάχους οἱ ὁποῖοι προσέφεραν τίς ἴδιες μηχανές σέ τιμή τόσο κατώτερη τῆς δικῆς μας, ὥστε ἡ ἑλληνική ἀρμόδια ὑπηρεσία δέν εἶχε καμιᾶ δυνατότητα νά διστάσει μεταξύ τῶν δύο προσφορῶν. Ὅταν ὁμως ἔπρεπε νά παραδοθεῖ τό ἐμπόρευμα τό σκηνικό ἄλλαξε ριζικά. Οἱ Γερμανοί ἤθελαν ἀπλῶς νά μᾶς ἐμποδίσουν νά κλείσομε τήν δουλειά, ἀλλά δέν ἦσαν σέ θέση νά προμηθεύσουν τίς μηχανές καί ἡ Ἑλλάδα δέν τίς εἶδε ποτέ.

Τά Βαλκάνια ἦσαν ἓνα πεδίο ὅπου ὁ ἀνταγωνισμός μεταξύ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἔθνῶν γιά τήν κατάκτηση τῶν ἀγορῶν ἦταν ὀξύτατος καί εἶναι σχεδόν περιττό νά λεχθεῖ ὅτι οἱ σκληρότεροι ἀνταγωνιστές πού παρεμβάλλοντο στόν δρόμο μας ἦσαν πάντοτε οἱ Γερμανοί. Ἄν δέν μπαίναμε στόν πόλεμο, θά μπορούσαμε νά εἶχαμε κατακτήσεις σέ ὁλόκληρη τήν Ἑγγύς Ἀνατολή, ἐκτός ἀπό τήν ἡγεμονική θέση στόν πολιτικό τομέα, γιά τήν ὁποία μίλησα ἤδη, καί μιᾶ θέση, ἂν ὄχι ἡγεμονική τουλάχιστον ἀρκετά σημαντική καί στόν οικονομικό καί ἐμπορικό τομέα. Πράγματι μεταξύ τῶν Γερμανῶν ἀπό τήν μιᾶ πλευρά, πού ἦταν ὄλο καί πιό ἀπορροφημένοι ἀπό τίς ἀπαιτήσεις τῆς πολεμικῆς οἰκονομίας καί γενικά ἀντιπαθεῖς στούς κύκλους τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς καί τῶν Ἀγγλοσαξόνων ἀπό τήν ἄλλη, πού ἦσαν καί ἐκεῖνοι ἀπασχολημένοι ὄλο καί περισσότερο μέ τήν πολεμική παραγωγή καί πού ἐπί πλέον εἶχαν ἀνέκαθεν τήν τάση νά θεωροῦν τά κράτη τῶν Βαλκανίων καί τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς μᾶλλον ὡς πιόνια στό πολιτικό τους παιχνίδι παρά ὡς διέξοδο στίς ἐξαγωγές τους, μιᾶ οὐδέτερη Ἰταλία, τήν

όποια, λόγω τής θέσεώς της αὐτῆς οἱ Βαλκανικοὶ λαοὶ θά θεωροῦσαν ὡς τήν φυσική τους προστάτιδα, θά μπορούσε νά ἐξασφαλίσαι γιά τόν ἑαυτό της ἕνα εὐρύτατο πεδίο δράσεως. Εἶναι πράγματι ὀδυνηρό νά ἀναλογίζεται κανεὶς ὄχι μόνο τί χάσαμε, ἀλλά καί τί δέν μπορέσαμε νά ἀποκτήσομε ἐξ αἰτίας ἑνός παράλογου ὀνείρου μεγαλομανίας.

Ἡ ἱστορία τῶν ὀρυχείων τῆς Λοκρίδος εἶναι ἕνα ἀπό τά ἐπεισόδια τοῦ Ἰταλογερμανικοῦ ἀνταγωνισμοῦ στά Βαλκάνια, πού διήρκεσε μέχρι τῆς ἡμέρας πού, μέ τήν ἐπίθεσή μας κατά τῆς Ἑλλάδος, ὁ πόλεμος ἐπεξετάθει στήν περιοχή ἐκείνη γιά νά τερματισθεῖ μέ τήν ὀλοσχερή ἀπορρόφηση τῶν Βαλκανίων στή σφαῖρα ἐπιρροῆς τῆς γερμανικῆς οἰκονομίας καί ἐπομένως μέ τήν ἐξάλειψη ὄχι μόνο τοῦ ἀνταγωνισμοῦ ἀλλά ἀκόμη καί αὐτοῦ τοῦ Ἰταλοῦ ἀνταγωνιστοῦ. Ἡ ἱστορία αὐτή ἀποδεικνύει ἐπίσης ὅτι, παρά τό γεγονός ὅτι ἡ οἰκονομική μας διείσδυσις στήν Ἑλλάδα προσέκρουε σέ σοβαρές καί ὄχι πάντα δικαιολογημένες ἀντιδράσεις, ἐν τούτοις μέσα στό κλίμα πού εἶχε δημιουργηθεῖ μέ τήν Ἰταλο-ελληνική συνθήκη καί ὑπό τόν ὄρον ὅτι θά διαθέταμε ἐκείνη τήν διακριτικότητα καί τήν ὑπομονή πού εἶναι πάντα ἀπαραίτητες στίς διεθνεῖς ὑποθέσεις πολύ περισσότερο στήν Ἑγγύς Ἀνατολή, ἐπιτυχάναμε πάντοτε στό τέλος ἀποτελέσματα εὐνοϊκά γιά τά συμφέροντά μας.

Τό ὀρυχεῖο τῆς Λοκρίδος παρήγε νικέλιο καί, παρά τό γεγονός ὅτι τό προϊόν δέν ἦταν ἀφθονότατο καί τό περιεχόμενο σέ νικέλιο τοῦ ὀρυκτοῦ ἦταν μᾶλλον χαμηλό, εἶχε ἰδιαίτερη σημασία γιά τήν Ἰταλική μεταλλουργική βιομηχανία καί τήν γερμανική, γιατί ἦταν τό μόνο ὀρυχεῖο πού δέν ἀνήκε στήν ἀγγλοαμερικανική κοινοπραξία πού μονοπωλοῦσε ὀλόκληρη σχεδόν τήν παραγωγή τοῦ μετάλλου ἐκείνου. Οἱ μετοχές τοῦ ὀρυχείου τῆς Λοκρίδος ἦσαν σχεδόν ἐξ ὀλοκλήρου στά χέρια ἑνός Ἑλληνα ἰδιώτη πού διέμενε στό ἐξωτερικό, καί ἡ διαχείρισή του εἶχε ἀνατεθεῖ σέ μία ἑλληνική ἐταιρεία ἡ ὁποία ἐξηρτάτο οἰκονομικά ἀπό τήν Ἐθνική Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, ἰδιωτικό τραπεζικό ἴδρυμα πού δέν πρέπει νά συγχέεται μέ τήν Τράπεζα Ἑλλάδος, ἐκδοτικό τραπεζικόν ἴδρυμα. Ἡ διαχειρίστρια ἐταιρεία εἶχε παραχωρήσει ὀλόκληρη

τήν παραγωγή του όρυκτου για την πενταετία 1934-39 στην γερμανική βιομηχανία και, συγκεκριμένα στον όικο Krupp. 'Η azienda Minerale Metallici Italiani (A.M.M.I.), κατά την λήξη του συμβολαίου, κατόρθωσε με επιδεξιότητα να αντικαταστήσει τον όικο Krupp και να εξασφαλίσει ολόκληρη την παραγωγή της Λοκρίδος για την επόμενη πενταετία. 'Αλλά ούτε και αυτό δέν αποτελούσε πλήρη έγγυηση ότι τό όρυκτό της Λοκρίδος θά εξησφαλιζετο για την Ιταλική βιομηχανία, γιατί οι Γερμανοί μπορούσαν να αγοράσουν από τον Ιδιοκτήτη τίς μετοχές, την κυριότητα δηλαδή του όρυχείου, και γενόμενοι Ιδιοκτήτες να άρνηθούν να εκτελέσουν τό συμβόλαιο πού είχε συναφθει μεταξύ της A.M.M.I. θά είχε δικαίωμα άποζημιώσεως, αλλά εκείνο πού ένδιέφερε την βιομηχανία μας δέν ήταν ή άποζημίωση, όσο σημαντική και άν ήταν, αλλά ή βεβαιότητα ότι μπορούσε να έχει στην διάθεσή της τό όρυκτό. 'Η A.M.M.I. κατόρθωσε να άποτρέψει τον κίνδυνο, αγοράζοντας ίδια τίς μετοχές από τον Ιδιοκτήτη. "Επρεπε όμως, κατά τον νόμο, ή αγορά να επικυρωθει από τίς άρμόδιες έλληνικές άρχές τόσο τίς τεχνικές όσο και τίς νομισματικές. 'Η υπόθεση έθιγε πολλά και ποικίλα συμφέροντα, μεταξύ των όποιων και τά συμφέροντα δύο γιών του Ιδιοκτήτη, πού τά είχαν χαλάσει με τον πατέρα τους και θεωρούσαν ότι τά δικαιώματά τους είχαν θιγει από την πώληση των μετοχών. "Ενας από αυτούς είχε μεγάλη έπιρροή στην 'Ελλάδα και γιατί ήταν προσωπικός φίλος του ίδιου του βασιλέως. "Αρχισαν έτσι μακρές και, πολλές φορές, επίπονες διαπραγματεύσεις με τίς έλληνικές άρχές, πού θά ήταν άνιάρό να διηγηθώ. Πολλές φορές φάνηκε ότι θά κατέληγαν σέ άϊσιο τέλος, αλλά πάντα, την τελευταία στιγμή, μάς επιφύλασσαν μία άπογοήτευση. Τό έργο μου δέν διευκόλυνε τό Ιταλικό 'Υπουργείο των 'Εξωτερικών, ή μάλλον ό 'Υπουργός, ό όποιος ένδιαφέρετο προσωπικά για την άϊσια έκβαση της υπόθεσεως και, με τον παρορμητισμό πού τον διέκρινε, ήθελε κάθε τόσο να χειρισθούμε δυναμικά την υπόθεση και να τους τρίξομε τά δόντια, πράγμα πού θά είχε σαν μοναδικό άποτέλεσμα να ναυαγήσει άνεπανόρθωτα ή δύσκολη υπόθεση. Με πολλή ύπομονή και έπιμονή, με την έξυπνη και πρόθυμη συνεργασία του διευ-

θουντοῦ τῆς Α.Μ.Μ.Ι., πού ἦταν ἐπιφορτισμένος μέ τήν ὑπόθεση αὐτή, τό καλοκαίρι τοῦ 1940 εἶχαμε ἐπί τέλους φθάσει σχεδόν στό τέλος. Εἶχαμε δηλαδή θέσει τίς βάσεις γιά μιά Ιταλοελληνική ἐταιρεία πού θά ἀνελάμβανε τήν διαχείριση τοῦ ὄρυχείου. Συγχρόνως εἶχα ἐπιτύχει νά ἐξασφαλίσω τήν ὑποστήριξη, ἢ τουλάχιστον τήν οὐδετερότητα τῶν γιῶν τοῦ Ἰδιοκτῆτη τῶν μετοχῶν. Τήν στιγμή ἐκείνη ἡ ἀτμόσφαιρα τῶν Ιταλο-ελληνικῶν σχέσεων ἄλλαξε ριζικά, ὄχι ἀπό ἐλληνική ὑπαιτιότητα, καί τά πάντα ἀνετράπησαν. Μέ τήν Ιταλογερμανική καταλήψη τῆς Ἑλλάδος μετοχές καί ὄρυκτά πέρασαν ἀμέσως στά χέρια τῶν Γερμανῶν συντρόφων.

Θέλησα νά διηγηθῶ αὐτά τά ἐπεισόδια, παραβιάζοντας τήν χρονολογική σειρά κάπως, γιά νά τονίσω καί πάλι ὅτι, ἂν ἡ Ιταλοελληνική συμφωνία δέν ἀπέδωσε ἀμέσως ὅλους τοὺς καρπούς πού μερικοὶ ἴσως ἀνέμεναν, εἶναι ἐξ Ἰσου ἄδικο, ὅσο καί ἀνακριβές, νά ἐπιρρίψει κανεὶς τήν εὐθύνη στήν κακοπιστία ἢ τήν ἔλλειψη καλῶν προθέσεων ἀπό ἐλληνικῆς πλευρᾶς. Οἱ Ἕλληνες δέν μποροῦσαν νά κάμουν περισσότερα ἀπό ὅσα ἔκαμαν χωρίς νά διακινδυνεύσουν ζωτικά τους συμφέροντα καί χωρίς νά ἐκτεθοῦν στόν κίνδυνο προκλήσεως σοβαρῶν ἀντιδράσεων στό ἓνα ἀπό τά δύο στρατόπεδα στά ὁποῖα ἦταν δυστυχῶς διηρημένη ἡ Εὐρώπη.

Τόν Δεκέβριο τοῦ 1939, τά ἐγκαίνια στήν Ἀθήνα τῆς Ἐκθέσεως τοῦ Ἰταλικοῦ βιβλίου ἀπετέλεσαν μιά χαρακτηριστική ἐκδήλωση τῆς νέας ἀτμοσφαιρας πού εἶχε δημιουργηθεῖ στίς Ἰταλοελληνικές σχέσεις.

Λίγους μῆνες πρὶν, μιά παρόμοια ἐκθεση εἶχε ἐγκαινισθεῖ στή Σόφια μέ τήν παρουσία τοῦ Ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Παιδείας, Μποττάι. Ζήτησα λοιπόν ἀπό τήν Ρώμη νά γίνει τό ἴδιο καί ἐπ' εὐκαιρία τῆς ἐκθέσεως τῶν Ἀθηνῶν. Ἀρχικά τό αἴτημά μου προσέκρουσε σέ μιά ἀπρόσμενη καί ἀνεξήγητη ἀντίδραση ἐκ μέρους ὀρισμένων ὑπηρεσιῶν τοῦ Palazzo Chigi, κατόρθωσα ὅμως νά τοὺς κάμω νά ἀντιληφθοῦν ὅτι δέν μποροῦσαν νά μεταχειρισθοῦν τήν Ἀθήνα κατά τρόπο διαφορετικό ἀπό τήν Σόφια καί οἱ λόγοι μου

ήσαν τόσο ευνόητοι ὥστε δέν ἦταν δυνατό νά μὴν ὑπερισχύσει ἡ ἀποψή μου. Ὁ Ὑπουργός Μποττάι ἦλθε λοιπόν στήν Ἀθήνα μέ μεγάλη συνοδεία γιά τά ἐγκαίνια τῆς Ἐκθέσεως καί ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση προσέδωσε στό γεγονός τήν μεγαλύτερη δυνατή ἐπισημότητα. Κατά τήν τελετή τῶν ἐγκαίνιων, πού ἔγινε τήν 18 Δεκεμβρίου, παρέστησαν προσωπικά ὁ Βασιλεύς καί ὁ Μεταξᾶς καί ἐξεφώνησαν λόγους ὁ Ἴταλός Ὑπουργός καί ὁ Ἑλληνας Πρωθυπουργός. Καί οἱ δύο λόγοι ὑπῆρξαν ἀρκετά ἐπιτυχημένοι. Ὁ Μποτάι, ἀναπολώντας «τήν στενή πνευματική ἀδελφοσύνη» μεταξύ τῶν δύο ἔθνῶν καί τονίζοντας πῶς ἡ Ἀθήνα καί ἡ Ρώμη «ἀποτελοῦν δύο ἀλληλοσυμπληρούμενες ἔννοιες, ἀπό τίς ὁποῖες προέρχεται ὁ πολιτισμός τοῦ κόσμου», παρετήρησε ὅτι «κάθε φορά πού αὐτό τό αἶσθημα ἀλληλοσυμπληρώσεως ἀλληλεγγύης καί ἀμοιβαιότητας μεταξύ Ἑλλάδος καί Ρώμης ἐξησθῆνε δέν ὑπέφεραν μόνο αὐτές ἀλλά καί ὁ ἴδιος ὁ ἀνθρώπινος πολιτισμός». Κατέληξε δέ «καί σήμερα ἀκόμη συναισθανόμαστε, Μεγαλειότατε, καί εὐχαρίστως τό βεβαιώνομε ἐνώπιον τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος, τί ἰσχυρό μέσον σωτηρίας, τάξεως καί εἰρήνης, θά εὑρισκε ὁ ἀνήσυχος κόσμος πού μᾶς περιβάλλει στήν αἰώνια σύζευξη τῆς σοφίας τῶν Ἀθηνῶν καί τῆς Ρώμης». Ὁ Πρόεδρος Μεταξᾶς ἐξεφώνησε ἕνα ἐκτενέστερο λόγο, μέ τόν ὁποῖο ἐπεξετάθη στίς σχέσεις μεταξύ ἑλληνικῆς καί ἰταλικῆς πνευματικῆς δημιουργίας κατά τήν Ἀναγέννηση καί κατέληξε εὐχόμενος ἡ ἰταλο-ἑλληνική πνευματική συγγένεια νά ἀποτελέσει ἀρραβῶνα τῆς πολιτικῆς συνεργασίας μεταξύ τῶν δύο λαῶν. Ὁ Βασιλεύς παρέθεσε στόν Ὑπουργό Μποττάι πρόγευμα στά Ἀνάκτορα σέ στενὸ κύκλο, στό ὁποῖο παρεκάθισαν μόνο ἡ βασιλική οἰκογένεια καί ὁ πρέσβυς τῆς Ἰταλίας. Ὁ Πρωθυπουργός τοῦ παρέθεσε ἐπίσημο γεῦμα, κατά τό ὁποῖο ἐξεφωνήθησαν οἱ συνήθειες στίς περιπτώσεις αὐτές λόγοι καί ὁ Μεταξᾶς ἔκαμε πρόποση στόν βασιλέα τῆς Ἰταλίας καί Ἀλβανίας Αὐτοκράτορα τῆς Αἰθιοπίας. Ἡ ἰταλική Πρεσβεία παρέθεσε γεῦμα στόν Πρωθυπουργό, καί ἀκολούθησε δεξίωση στήν ὁποία παρέστη ὅ,τι καλύτερο εἶχε νά ἐπιδείξει ἡ Ἀθήνα στόν πολιτικό, πνευματικό καί κοσμικό το-

μέα. Τέλος, τό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν ἀνηγόρευσε τόν Μποττάι ἐπίτιμο διδάκτορα.

Κατά τήν τελετή αὐτή, κατά τήν ὁποία οἱ Ἀθηναῖοι φοιτητές ἐπευφήμησαν μέ ἐνθουσιασμό τήν Ἰταλία καί τήν ἀνανεωθείσα ἰταλο-ελληνική φιλία, καθόμουν ἀπέναντι στόν Μεταξᾶ καί μποροῦσα νά παρατηρήσω τήν συγκίνηση πού ἐξέφραζε τό πρόσωπό του (νομίζω ὅτι εἶπα ἤδη ὅτι ὁ Μεταξᾶς συνεκινεῖτο εὐκολα καί δέν κατόρθωνε νά τό ἀποκρύψει). Ἡ πολιτική προσεγγίσεως πρός τήν Ἰταλία, τήν ὁποία ὁ ἴδιος θέλησε καί ἐπέβαλε, ὑπερνικώντας ἀναμφίβολα πολλές εὐεξήγητες ἀντιδράσεις, εὗρισκε στήν ἐκδήλωση ἐκείνη τήν πρώτη ἐπίσημη δημοσία ἐπιβεβαίωση καί ἐπιδοκιμάζετο ἀπό τήν νεολαία. Τίποτε λοιπόν δέν ἦταν πιό νόμιμο ἀπό τήν συγκίνηση καί τήν εὐχαρίστηση πού φυνέρωνε τό πρόσωπο τοῦ γηραιοῦ στρατιώτη καί πολιτικοῦ, ὁ ὁποῖος ἔβλεπε, τήν ἡμέρα ἐκείνη, νά στρέφεται μέ ἐπιτυχία ἢ ἐπίμονη καί δύσκολη φιλοδοξία τῆς πολιτικῆς του ζωῆς.

Ἐνῶ τόν συνόδευα μέ τό αὐτοκίνητο στό ἀεροδρόμιο τοῦ Τατοῦ, ὁ Μποττάι μέ συνεχάρη γιά τά ἐπιτευχθέντα ἀποτελέσματα καί γιά τήν ἀτμόσφαιρα πού εἶχε διαπιστώσει στήν Ἀθήνα πού, ὅπως μοῦ εἶπε, ὑπερέβαινε τήν ἀπλή εὐγένεια καί προσελάμβανε σημαντική πολιτική ἀξία. Τόν εὐχαρίστησα καί τοῦ εἶπα ὅτι, ἀφοῦ ἀντιλαμβάνετο τήν σπουδαιότητα τῶν ἀποτελεσμάτων πού εἶχαν ἐπιτευχθεῖ καί ἐκείνων πού δικαίως ἀνέμενε κανεῖς νά ἐπιτευχθοῦν στό μέλλον, θά ἔπρεπε νά κάνει χρήση τῆς ἐπιρροῆς του στή Ρώμη γιά νά ἐμποδίσει μή τυχόν ἀπό τή μία μέρα στήν ἄλλη τεθοῦν σέ κίνδυνο τά ἀποτελέσματα αὐτά, ἀπό μία ἰδιοτροπία ἢ ἀπό ἕνα ξέσπασμα δυσθυμίας καί ἐπαναληφθεῖ, ἔναντι τῆς Ἑλλάδος, ἢ πολιτική «τῆς γροθιάς στό τραπέζι». Ὁ Μποττάι χαμογέλασε, μοῦ εἶπε ὅτι εἶχα δίκιο καί ὑποσχέθηκε ὅτι θά ἔκανε ὅ,τι ἦταν δυνατό γιά νά ἀποφευχθεῖ ἡ ὑπονόμευση τοῦ ἀρξαμένου ἔργου. Μοῦ εἶπε μετά ὅτι ἔπρεπε νά ἀποκλεισθεῖ ἡ εἴσοδος τῆς Ἰταλίας στόν πόλεμο στό πλευρό τῆς Γερμανίας, ὅτι ὁ Τσιάνο εἶχε κάμει στό Μέγα Φασιστικό Συμβούλιο ἐντυπωσιακές ἀποκαλύψεις γιά τήν παραβίαση ἐκ μέρους τῆς Γερμανίας τῶν ὑποχρεώσεων τῆς ἀπέναντί μας, ἐξαπολύοντας ἕνα πόλεμο πού ἐμεῖς

είχαμε ρητῶς διακηρύξει ὅτι δέν θέλαμε μέ κανένα τρόπο, καί φθάνοντας μέχρι τοῦ σημείου νά ὑπόσχεται τήν Δωδεκάνησο στήν Τουρκία γιά νά κερδίσει τήν εὐνοιά της. Ἡ λεγομένη χαλύβδινη συμμαχία εἶχε ἤδη παραβιασθεῖ ἀπό τοὺς Γερμανοὺς καί ἐμεῖς εἶχαμε τό ἀπόλυτο δικαίωμα νά τοὺς ἀφήσομε μόνους στήν διεξαγωγή ἑνός πολέμου πού ἦταν τελείως ἀντίθετος τόσο πρὸς τά συμφέροντά μας ὅσο καί πρὸς τά αἰσθήματα τοῦ Ἰταλικοῦ λαοῦ. Οἱ διαβεβαιώσεις αὐτές προερχόμενες ἀπό ἕνα σημαῖνον μέλος τῆς Κυβερνήσεως καί τοῦ Μεγάλου Φασιστικοῦ Συμβουλίου πού συνέπιπταν ἐξ ἄλλου μέ τίς πληροφορίες πού μοῦ περιήρχοντο ἰδιωτικά ἀπό τήν Ρώμη, ἐνίσχυαν τήν ἐλπίδα μου ὅτι ἡ Ἰταλία θά κατόρθωνε νά παραμείνει ἔξω ἀπό τήν τραγική περιπέτεια καί ὅτι ἡ Μεσόγειος, πού ἔβρεχε ἐξ Ἰσου τίς ἀκτές τῆς Ἰταλίας καί τῆς Ἑλλάδος, θά παρέμενε αὐτή τῆ φορά ἀπαραβίαστο ἄσυλο τῆς σοφίας καί τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐν τῷ μεταξύ ἡ Μεσόγειος ἐξακολουθοῦσε νά βρίσκεται ὑπὸ τόν ἔλεγχο τοῦ ἀγγλικοῦ στόλου, ὁ ὁποῖος ἀσκοῦσε τό δικαίωμα ἀστυνομείσεως τῶν θαλασσῶν, πού τοῦ παρείχε ἡ ἰδιότητα τοῦ ἐμπολέμου, ἐφαρμόζοντας τήν μέθοδο τῆς ἀλλαγῆς πορείας στά οὐδέτερα ἐμπορικά πλοῖα πού ἔμελλε νά προκαλέσει τόσο θόρυβο. Καί ἐπειδὴ ὅλα τά δρομολόγια μεταξύ Ἀνατολικῆς Μεσογείου καί Ἰταλίας περνοῦσαν ἀπό τό ἑλληνικό Ἀρχιπέλαγος ἦταν, δυστυχῶς, ἀναπόφευκτο κατὰ τήν ἀσκηση τῆς ἐκνευριστικῆς ἐκείνης ἀστυνομείσεως τῶν θαλασσῶν, οἱ ἀγγλικές μονάδες νά δροῦν πολύ συχνά στά χωρικά ὕδατα μερικῶν ἑλληνικῶν νησιῶν, πράγμα πού τεχνικῶς ἀποτελοῦσε παραβίαση τῆς ἑλληνικῆς οὐδετερότητας. Δέν θά μπορούσα νά πῶ πόσες φορές ἔγινε αὐτό κατὰ τοὺς μῆνες τῆς ἀποχῆς μας ἀπό πολεμικές ἐπιχειρήσεις. Ἡ Πρεσβεῖα ὑπέβαλε φυσικά διαμαρτυρία στήν Ἑλληνική Κυβέρνηση, ἡ ὁποία, ὄχι ἀδικαιολόγητα, ἀπαντοῦσε ὅτι τό ἑλληνικό ναυτικό διέθετε συνολικά ἕξι σύγχρονα ἀντιτορπιλλικά (τρία Ἰταλικῆς κατασκευῆς καί τρία ἀγγλικῆς) καί ὅτι μέ τέτοια μέσα ἦταν ἀδύνατο νά ἀσκῆσει τήν πρέπουσα ἐποπτεία σέ τόσο ἐκτεταμένα χωρικά ὕδατα ὅπως τά ἑλληνικά. Ἡ Ἑλλάδα δέν μπορούσε παρά νά διαμαρτηρηθεῖ μέ τῆ σειρά της στό Λονδίνο, ὅπου ἡ δια-

μαρτυρία της έτιθέτο εύγενώς στά άρχεία καί τά πράγματα παρέμεναν όπως πριν, δημιουργώντας ένα συνεχή κίνδυνο προστριβών. Σέ μία τέτοια στιγμή τά νεύρα όλων τών έθνών ήσαν τεταμένα στό έπακρον καί έχρειάζετο μία μεγάλη δόση διορατικότητας καί άμοιβαίας άνεκτικότητας άν οί κυβερνήσεις ήθελαν νά άποφύγουν νά ύποστούν τήν επίδραση τής δυσφορίας καί του έκνευρισμού τών λαών τους.

Κατά τήν έποχή άκριβώς εκείνη, ή Έλληνική Κυβέρνηση μετέθεσε στό Παρίσι τόν Πρεσβευτή της στή Ρώμη κ. Πέτρο Μεταξά, άντικαθιστώντας τον μέ τόν κ. Πολίτη (δέν πρέπει νά γίνει σύγχυση μέ διάσημο συνονόματό του, πού είχε διαπρέψει γιά πολλά χρόνια ως άστρο πρώτου μεγέθους στό στερέωμα τής Κοινωνίας τών Έθνών καί ό όποίος διετέλεσε Πρόεδρος τής Έπιτροπής πού είχε επιφορτισθεί μέ τήν επίλυση του έπεισοδίου του Uai-Uai μεταξύ Ίταλίας καί Άβησσυνίας). Η άλλαγή του Έλληνος πρεσβευτού στή Ρώμη δέν υπήρξε εύτυχής. Ο κ. Μεταξάς ήταν προικισμένος μέ πολλές ικανότητες τίς όποιες έστερείτο παντελώς ό διαδοχός του καί, επί πλέον, ήταν τέλειος γνώστης τών ρωμαϊκών κύκλων, στους όποιους είχε πάρα πολλούς φίλους. Είχε ζήσει ανάμεσα μας πολλά χρόνια καί γνώριζε νά διατηρεί τήν ψυχραιμία του μπροστά σέ όρισμένες έκδηλώσεις, καμιά φορά τελείως άνάγωγες, άκόμα καί βίαιες, οί όποιες, άκριβώς έπειδή έπαναλαμβάνοντο μέ σχετική συχνότητα σέ κάθε ξέσπασμα δυσθυμίας του Μουσσολίνι καί τών άμέσως συνεργατών καί μιμητών του, δέν άξιζε νά τίς παίρνει κανείς στό σοβαρά, όπως δέν άξιζε νά παίρνει κανείς στό σοβαρά όρισμένες έκδηλώσεις του τύπου μας, πού ήταν συνηθισμένος, χρόνια τώρα, μέ σπάνιες έξαιρέσεις, στήν πιό άπόλυτη έλλειψη τάκτ καί κρίσεως στον χειρισμό θεμάτων διεθνούς πολιτικής καί στον τρόπο πού μιλούσε γιά ξένες χώρες. Ο κ. Πολίτης ήταν τελείως ξένος στό περιβάλλον καί, άκόμη καί άν είχε τήν όχι κοινή fitness του προκατόχου του, δέν θά μπορούσε νά προσανατολισθεί εύκολα μέσα στήν δύσκολη εκείνη άτμόσφαιρα ούτε νά άποφύγει τήν τάση νά βλέπει παντού ένέδρες καί άπειλές εις βάρος τής χώρας του. Η άδικαιολόγητος άνησυχία πού διεδόθει στήν Ελλάδα τον Άπρίλιο του

1940 σχετικά με τις προθέσεις μας να καταλάβομε τήν Κέρκυρα ή να αναλάβομε επιχειρήσεις κατά τής Θεσσαλονίκης ήταν, κατά μέγα μέρος, έργο δικό του. Ήδη τόν Μάρτιο, ο Μαυρουδής μου είχε μιλήσει γιά άτακτα σώματα ή άλβανικές συμμορίες πού διοργανώνοντο, δήθεν, κοντά στα έλληνικά σύνορα μέ τήν πρόθεση να επιχειρήσουν επίδρομή στό έλληνικό έδαφος. Άφου πήρα πληροφορίες, ήμουν σέ θέση να διαβεβαιώσω, κατά τόν πιό άπόλυτο τρόπο, τις έλληνικές άρχές ότι οι φήμες αυτές ήσαν τελείως άβάσιμες. Ή διάδοσή τους όφείλετο, πιθανώς, σέ ύπερβολικό ζήλο τών Έλλήνων προξένων στις πόλεις τής Νοτίου Άλβανίας, οι όποιοι μετέδιδαν, χωρίς διάκριση και μέ ύπερβολική εύκολία, όσα τούς ανέφεραν Έλληνορθόδοξοι κάτοικοι τής παραμεθορίου εκείνης περιοχής γιατί έμποροϋντο άπό άλυτρωτικές τάσεις. Τό γεγονός, όμως, ότι είχαν διαβιβασθεί και είχαν έντυπωσιάσει τήν Έλληνική Κυβέρνηση έδειχνε ότι ο έκνευρισμός ύφίστατο άκόμα. Στην διατήρηση του έκνευρισμού αυτού, πρό παντός στους έλληνικούς στρατιωτικούς κύκλους, συνελοϋσαν και οι συχνές περιπτώσεις ύπερπηήσεων του έλληνικού έδάφους άπό Ιταλικά άεροπλάνα. Οι περιπτώσεις αυτές έπαναλαμβάνοντο μέ τέτοια συχνότητα, ώστε να βάζουν σέ πολύ δύσκολη θέση και έμένα και τούς στρατιωτικούς συνεργάτες μου έναντι τών συνεχών και δικαιολογημένων διαμαρτυριών τής Έλληνικής Κυβερνήσεως και τών έλληνικών στρατιωτικών άρχών. Χωρίς άμφιβολία πολλές άπό τις πτήσεις αυτές δέν έγίνοντο εκ προθέσεως, αλλά ήσαν αναπόφευκτες σέ μία άκατοίκητη περιοχή στερουμένη εύδιακριτών σημείων άναφοράς όπως είναι ή παραμεθόριος περιοχή μεταξύ Άλβανίας και Ελλάδος, και οι έλληνικές στρατιωτικές άρχές δέν είχαν δίκαιο να άνησυχούν ύπέρ τό δέον. Είναι όμως έξ ίσου βέβαιοι ότι πολλές άπό τις ύπερπηήσεις αυτές θά μπορούσαν να είχαι άποφευχθεί αν οι άρμόδιες Ιταλικές Άρχές είχαι έπιστήσει αστηρότερα τήν προσοχή τών ύφισταμένων τους πιλότων. Άλλά όλα αυτά ήσαν άσήμαντα. Πολύ σοβαρότερο, αντίθετα, ύπήρξε τό ότι τήν 11 Άπριλίου ο Πρεσβευτής Πολίτης, μέ άκρα έλαφρότητα, έπεσήμανε άπό τήν Ρώμη τήν είδηση ότι ή Ιταλία σχεδίαζε τήν κατάληψη τής Κέρκυρας. Ή πράξη αυτή απέβλεπε, δη-

θεν, στό νά κλείσει έρμητικά τήν 'Αδριατική στόν βρετανικό πολεμικό στόλο, μεταβάλλοντάς της σέ κλειστή θάλασσα, στήν όποία τό βρετανικό ναυτικό δέν θά μπορούσε νά άσκήσει καμία άστυνόμευση. 'Ο κ. Πολίτης διαβεβαίωσε ότι είχε πάρει τήν πληροφορία από ένα ξένο συνάδελφο πού, μέ τήν σειρά του, τήν είχε πληροφορηθεΐ από κύκλους του Βατικανού. Μπορώ νά βεβαιώσω ότι τόν 'Απρίλιο 1940 κανείς στήν 'Ιταλία δέν είχε σχεδιάσει σοβαρά τήν κατάληψη τής Κέρκυρας, καί ότι ή διαβιβασθεΐσα μέ τόση εύκολία είδηση από τόν κ. Πολίτη ήταν τελείως άβάσιμη. Παρ' όλα αυτά, κάποια άνησυχία διεδόθη στήν 'Ελλάδα, πολύ περισσότερο γιατί στίς 13 'Απριλίου ό ίδιος ό Πολίτης έπανεβεβαίωσε τήν φήμη, λέγοντας αυτή τή φορά ότι ή είδηση προήρχετο από τήν Φλωρεντία, καί συνιστούσε στήν Κυβέρνησή του νά είναι έν έπιφυλακή. Σέ έκθεση τής Ιδίας ήμέρας, ό Πρεσβευτής άφηγεΐτο πώς του περιήλθε ή φήμη. "Ελεγε ότι τήν φήμη αυτή είχε έπιβεβαιώσει καί ό Βρετανός 'Επιτετραμμένος στήν Ρώμη καί έξηγουσε πώς, κατά τήν γνώμη του, ή φήμη αυτή θά πρέπει νά είχε γεννηθεΐ σέ κάποιο πολιτικό - στρατιωτικό κύκλο από όπου είχε διαδοθεΐ στόν Ιταλικό πληθυσμό. Αυτό άποδεικνύει, ειρήσθω έν παρόδω, πόσο λίγο ό Πολίτης γνώριζε τήν 'Ιταλία, όπου φήμες παντός είδους κυκλοφορούσαν μέ τήν εύκολία καί ταχύτητα μέ τήν όποία οι διαδόσεις, καί ίδίως οι πιό έντυπωσιακές, προσλαμβάνουν στίς χώρες εκείνες όπου ό τύπος δέν δημοσιεύει άλλες ειδήσεις έκτός από εκείνες πού έχουν τήν έγκριση του 'Υπουργείου. Τό ίδιο πράγμα, καί γιά τόν ίδιο λόγο συνέβαινε καί στήν 'Ελλάδα. 'Επειδή έτοιμαζόμουν νά αναχωρήσω προσεχώς γιά τήν 'Ιταλία, έπωφελήθηκα τής εύκαιρίας γιά νά έπισκεφθώ τόν στρατηγό Μεταξά καί τόν διαβεβαίωσα ότι οι φιλικές διαθέσεις τής Κυβερνήσεώς μου έναντι τής 'Ελλάδος παρέμεναν άναλλοίωτες, εκφράζοντας τήν υπόθεση, ότι φήμες όπως εκείνες πού είχαν κυκλοφορήσει πρόσφατα είχαν προέλθει από εκείνους τούς κύκλους πού έβλεπαν μέ κακό μάτι τήν Ιταλο-έλληνική προσέγγιση. 'Ο Πρόεδρος μου είπε ότι είχε πλήρη έμπιστοσύνη στίς φιλικές διαθέσεις τής 'Ιταλικής Κυβερνήσεως, καί ότι έλυπεΐτο πολύ γιά τήν διάδοση τέτοιων άνησυχητικών φημών, οι όποιες

δέν μπορούσαν παρά νά προκαλέσουν μιά κάποια ταραχή στην κοινή γνώμη καί νά βλάψουν τά κοινά συμφέροντα τών δύο Χωρών. Σχετικά έθεώρησε σκόπιμο νά μέ διαβεβαιώσει ότι ή 'Αγγλία έπανεπιλημμένως είχε συστήσει στην 'Ελλάδα τήν συνεννόηση μέ τήν 'Ιταλία καί ότι τήν στιγμή τής ανταλλαγής τών Ιταλο-έλληνικών διακοινώσεων τόσο ή 'Αγγλία όσο καί ή Γαλλία είχαν φανεί πολύ εύχαριστημένες καί είχαν έκφράσει τήν Ικανοποίησή τους, χαμογελώντας μέ τό καλοκάγαθο χαμόγελό του προσέθεσε ότι ήταν άπίστευτο μιά χώρα τόσο μικρή σάν τήν 'Ελλάδα νά αποτελεί άντικείμενο άντιζηλίας μεταξύ τών Μεγάλων Δυνάμεων. Τοῦ άπήντησα, όπως ήταν φυσικό, ότι ή γεωγραφική θέση τής 'Ελλάδος είχε τέτοια αξία ώστε δέν ήταν δυνατό νά άγνοηθεί από καμιά από τίς δυνάμεις πού είχαν συμφέροντα στην Μεσόγειο.

"Έτσι, μέσα σέ λίγες ήμέρες, καί αυτό τό μικρό σύννεφο είχε διαλυθεί καί όταν, λίγο μετά, άνεχώρησα γιά τήν 'Ιταλία ή κατάσταση είχε πάλι όμαλοποιηθεί τελείως καί έτσι μπόρεσα νά άπομακρυνθώ από τήν Ξδρα μου μέ άπόλυτη ήσυχία.

'Αργά τό άπόγευμα τής 30 'Απριλίου, παραμονές τής έπιστροφής μου στην 'Ελλάδα, είχα μακρά συνομιλία μέ τόν κόμητα Τσιάνο γιά τήν γενική κατάσταση καί ειδικότερα γιά τήν 'Ελλάδα. Είπα στόν 'Υπουργό ότι ή άτμόσφαιρα στην 'Ελλάδα έξακολουθούσε νά είναι καλή. 'Ο στρατηγός Μεταξάς θεωρούσε τήν Ιταλοελληνική προσέγγιση ως προσωπικό του θρίαμβο, όχι μόνο γιατί άνέκαθεν τήν είχε εύχηθεί, αλλά καί γιατί ή κοινή γνώμη τήν είχε δεχθεί μέ ζωηρότατη ανακούφιση, πράγμα πού είχε ένισχύσει σημαντικά τό καθεστώς του. "Όσο γιά τά άποτελέσματα πού ή προσέγγιση είχε ήδη άποφέρει έκρινα ότι μπορούσαν νά θεωρηθούν Ικανοποιητικά. Βέβαια, υπήρχαν ακόμα μερικές ύποθέσεις πού διαιωνίζοντο, όπως εκείνη πού άνέφερα τοῦ όρυχείου τής Λοκρίδος, αλλά κατά τήν γνώμη μου οι καθυστερήσεις δέν όφείλοντο μόνο σέ κακή θέληση, αλλά καί σέ έγγενεις δυσκολίες πού υπήρχαν σέ μερικές από αυτές, στά βάρη πού ή επίλυση όρισμένων άλλων θά συνεπήγέτο γιά τόν κάθε άλλο παρά άνθηρό έλλη-

νικό προϋπολογισμό και στις γνωστές αναβλητικές συνθήκες των βαλκανικών Κυβερνήσεων γενικώς. Παρ' όλα αυτά είχαν επιλυθεί μερικά θέματα που διαιωνίζοντο επί χρόνια και ήλπιζα πάντοτε ότι μπορούσα να επιτύχω ικανοποιητική λύση και των άλλων. 'Ο Υπουργός με διέκοψε και μου είπε: Πές στο Μεταξά, ότι, αν δεν με ικανοποιήσει στο θέμα του όρυχείου της Λοκρίδος, θά του πάρω την Κέρκυρα. Τήν άπειλή αυτή, όμως, τήν διετύπωσα μάλλον άστειευόμενος, ώστε και εγώ του άπήντησα άμέσως μέ τό ίδιο ύφος ότι δεν θά του έλεγα τίποτε τέτοιο, πρώτα γιατί θά έπετύγχανα τό αντίθετο άποτέλεσμα και δεύτερο, γιατί έμάς μάς ένδιέφερε νά άποκτήσουμε τά όρυκτά της Λοκρίδος και όχι τήν Κέρκυρα. 'Η Κέρκυρα δεν μάς χρησίμευε σέ τίποτε άπολύτως και δεν μπορούσα νά διανοηθώ ότι υπήρχε στην 'Ιταλία έχέφρων άνθρωπος που έτρεφε τήν ιδέα νά καταλάβει εκείνο τό νησί και νά αντιμετώπισει, γιά τήν κατάληψή του, μία σύρραξη που μπορούσε νά είναι πολύ σοβαρή. 'Ο Τσιάνο μου άπήντησε ότι είχα άπόλυτο δίκαιο, ότι κανείς πράγματι στην 'Ιταλία δεν έσκέπτετο νά καταλάβει τήν Κέρκυρα και ότι ό ίδιος άπλώς νόμισε ότι θά άποτελοΰσε άποτελεσματικό μέσο πίεσεως τό νά έπισείσει κανείς μία τέτοια άπειλή στους Έλληνες. Του είπα ότι, κατά τήν γνώμη μου, θά έπιτυγχάναμε τό αντίθετο. Δεν υπήρχε ούτε ένας άνθρωπος στην 'Ελλάδα, ούτε μεταξύ των ύποστηρικτών ούτε μεταξύ των αντίπαλων του καθεστώτος του Μεταξά, ό όποίος νά μήν είναι άπόλυτα άδιάλλακτος όσον άφορά τήν έθνική έδαφική άκεραιότητα. 'Επωφελήθηκα γιά νά του εκθέσω τήν άμεσο και ζωηρή αντίδραση που προεκλήθη στους κόλπους της έλληνικής κοινής γνώμης από τις φήμες που είχαν κυκλοφορήσει πρόσφατα σχετικά μέ βλέψεις μας επί της Κερκύρας. 'Ο Πρεσβευτής της 'Ελλάδος στην Ρώμη μπορεί νά είχε υπερβάλει μέ τό νά συγκεντρώσει και προσδώσει πίστη σέ τέτοιες φήμες, γεγονός όμως ήταν ότι οι φήμες αυτές πρέπει νά είχαν κυκλοφορήσει εύρέως στην 'Ιταλία άφού ό Πρεσβευτής είχε κρίνει άπαραίτητο νά τις έπισημάνει στην Κυβέρνησή του και άφού είχαν διαδοθεί και στον Ιταλικό πληθυσμό, που άσφαλώς δεν είχε διαβάσει τά κρυπτογραφημένα τηλεγραφήματα του κ. Πολίτη. 'Ηταν λυπηρό τό

ὅτι φήμες τοῦ εἴδους αὐτοῦ μπορούσαν νά διαδοθοῦν στήν Ἰταλία, τόσο ἄν ἀφοροῦσαν τήν Ἑλλάδα ὅσο, καί ἀκόμη περισσότερο, ἄν ἀφοροῦσαν ἄλλες χῶρες. Ὁ Ὑπουργός, συμφωνώντας μαζί μου, κατέκρινε τήν διάδοση ἀπό ἀνεύθυνα στοιχεῖα τέτοιου εἴδους ἀνησυχητικῶν φημῶν καί μέ ἐξουσιοδότησε νά ἐπαναλάβω γιά μιά ἀκόμα φορά στήν Ἑλληνική Κυβέρνηση ὅτι ἡ Ἰταλία ἐπιθυμοῦσε ὑπεράνω πάντων νά μήν διαταραχθεῖ ἀπό κανένα ἢ εἰρήνη στά Βαλκάνια καί γιά τόν λόγο ὅτι, ἄν καμιά δύναμη ἀνελάμβανε σ' αὐτή τήν χερσόνησο μιά ὁποιαδήποτε στρατιωτικῆς φύσεως πρωτοβουλία, ἡ Ἰταλία δέν θά μπορούσε νά παραμείνει ἀδιάφορη. Τοῦ ζήτησα τότε νά μοῦ πεῖ, γιά προσωπική μου ἐνημέρωση, ἄν ἡ Ἰταλία εἶχε κάποια ὑποχρέωση, τήν ὁποία ἐγώ ἀγνοοῦσα, νά ὑποστηρίξει τίς βουλγαρικές διεκδικήσεις γιά μιά διέξοδο στό Αἰγαῖο, πού ἦσαν, ὡς γνωστόν, ἕνα ἀπό τά κατάλοιπα τῆς διευθετήσεως τῆς Εὐρώπης πού ἐπηκολούθησε τόν Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Ἡ ἀπάντηση ὑπῆρξε σαφῆς καί κατηγορηματική: «Δέν ἔχομε καμιά ὑποχρέωση ἐναντι τῆς Βουλγαρίας».

Μετά ἀπ' αὐτό, ὁ Ὑπουργός μίλησε γιά τήν ἐσωτερική κατάσταση τῆς Ἑλλάδος καί, ἐπανερχόμενος στήν ἀγαπημένη του ἐμμονή ἰδέα, μέ ρώτησε ἄν ὁ Βασιλεὺς ἦταν ὅπως πάντα ἀγγλόφιλος καί ἄν ἀλήθευε ὅτι ὁ διάδοχος Παῦλος διέκειτο, ἀπ' ἐναντίας, εὐνοϊκά πρὸς τίς Δυνάμεις τοῦ Ἄξονος. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι τά προσωπικά αἰσθήματα τοῦ Βασιλέως ἦσαν ἐκεῖνα πού ἦσαν, ἀλλά ὁποιαδήποτε καί ἄν ἦσαν δέν μοῦ ἐφαίνετο ὅτι ἐπηρέαζαν τήν πολιτική του δραστηριότητα ἢ τήν στάση του ἀπέναντί μας. Ὅσο γιά τόν διάδοχο, ἦταν ἀλήθεια ὅτι ἔχαιρε φήμης μᾶλλον γερμανοφίλου καί γιατί δέν ἀπέκρυπτε τήν πικρία του κατά τῆς Γαλλίας γιά τήν συμπεριφορά τῆς Δυνάμεως αὐτῆς ἐναντι τοῦ πατέρα του Βασιλέα Κωνσταντίνου καί γιατί εἶχε παντρευθεῖ ἀπό ἔρωτα μιά γερμανίδα πριγκίπισσα, μέ τήν ὁποία ζοῦσε εὐτυχισμένος. Εἶπα, ἐπίσης, ὅτι ὁ πρίγκιπας Παῦλος, λόγω τῆς ἐλκυστικῆς του μορφῆς, τῆς ὁμοιότητός του μέ τόν πατέρα του, ἢ μνήμη τοῦ ὁποίου ἦταν ἀκόμα πολύ ἀγαπητή στήν Ἑλλάδα, καί λόγω τῶν προσηνῶν καί χαρούμενων τρόπων του ἔχαιρε μεταξύ τοῦ λαοῦ μιᾶς δημοτικότητος ἀρκετά μεγαλύτερης ἐκείνης τοῦ Βασιλέως. Ὁ

Υπουργός τότε με ρώτησε ξαφνικά αν δεν θά 'ταν δυνατό νά βρεθεί κάποιος Άλβανός για «νά βγάλει από τήν μέση» τόν Βασιλέα.

Η έρώτηση αυτή ήταν τόσο πρωτάκουστη πού έμεινα μέ τήν έντύπωση ότι δεν μιλούσε σοβαρά και ότι δεν ήταν παρά μία από τίς συνηθισμένες του κακόγουστες «boudades». Καί σήμερα ακόμα, παρά τά όσα συνέβησαν λίγους μήνες μετά, παρά τίς άποκαλύψεις πού έγιναν γύρω από όρισμένες μεθοόδους, παρά τόν τορπιλλισμό τής «Έλλησ», άρνούμαι νά πιστέψω ότι ό Τσιάνο είχε σοβαρά τήν πρόθεση νά μου προτείνει νά οργανώσω μία δολοφονική άπόπειρα κατά του Βασιλέως τής Έλλάδος όταν μάλιστα ήξερε ότι δεν ήμουν ό άνθρωπος πού θά βοηθοΰσε στήν εκτέλεση τέτοιου είδους σχεδίων. Άρκέσθηκα νά άνασηκώσω τούς ώμους μου, χωρίς νά άπαντήσω, όπως κάνει κανείς όταν ένα παιδί παρεμβαίνει στά μέσα μιås σοβαρής συνομιλίας και τήν διακόπτει μέ μία φράση εκτός θέματος. Ό Υπουργός, όποιες και άν ήσαν οι προθέσεις του όταν έξεστόμιζε τά άτυχη εκείνα λόγια, έγκατέλειψε άμέσως τό θέμα και άρχισε νά μου κάνει έρωτήσεις για τό τί φρονει ή Έλληνική κοινή γνώμη σχετικά μέ τόν πόλεμο. Τοΰ έπανέλαβα όσα τοΰ είχα ήδη πει έπανειλημμένως προφορικώς και γραπτώς, ότι δηλαδή κανείς στήν Έλλάδα δεν πίστευε στήν δυνατότητα μιås νίκης τής Γερμανίας. Ό Υπουργός μου άπήντησε ότι μία τέτοια πιθανότητα δεν μπορούσε καθόλου νά αποκλεισθει. Άν οι Γερμανοί είχαν έπιτεθει μέ όλες τους τίς δυνάμεις στήν Γαλλία θά είχαν 80 πιθανότητες στίς 100 νά νικήσουν και νά έξοντώσουν όριστικά τόν γαλλικό στρατό. Στήν περίπτωση αυτή ή Μεγάλη Βρετανία θά έμενε μόνη άπέναντι σέ ένα έχθρό όχυρωμένο έπί τής γαλλικής άκτής τής Μάγχης και ποιός ξερει άν και για πόσο καιρό ακόμη θά επέμενε στόν άγώνα. Ό Goering τοΰ είχε δείξει ένα χάρτη τοΰ Λονδίνου, στόν όποιο ή πόλη ήταν προσεκτικά χωρισμένη σέ τομείς πού ήσαν προορισμένοι νά καταστραφούν ό ένας μετά τόν άλλο από τούς άεροπορικούς βομβαρδισμούς. Τό Λονδίνο, έίπε, είναι κτισμένο ως έπί τό πλείστον μέ ξύλα. Οι Άγγλοι δεν διαθέτουν τά κατάλληλα καταδιωκτικά και ή ολοκληρωτική καταστροφή τής άγγλικής πρωτεύουσας θά

είναι ένα εύκολοτατο έργο για τὰ γερμανικά βομβαρδιστικά, όταν θά εἶναι σέ θέση νά ἀπογειώνονται ἀπό τίς γαλλικές ἀκτές, ἀπό ἀπόσταση δηλαδή λίγων λεπτῶν ἀπό τήν Ἀγγλία.

Ἡ σχετική μέ τό Βασιλέα τῶν Ἑλλήνων φράση δέν μέ εἶχε ἐντυπωσιάσει καθόλου, ἀντίθετα εἶχα κυριολεκτικά κατατρομάξει ἀπό τίς διαθέσεις του, πού μοῦ ἐφαίνοντο τελείως διαφορετικές ἀπό ἐκεῖνες πού ἡ κοινή γνώμη ἀπέδιδε στόν Τσιάνο καθώς καί ἀπό τήν στάση πού, ἀπό ὅσα μπορούσα νά κρίνω, εἶχαμε τηρήσει κατά τίς τελευταῖες ἐβδομάδες ἐναντι τῆς Μ. Βρεταννίας. Τοῦ εἶπα ὅτι, καί ἂν ἀκόμη δεχθοῦμε ὅτι τό Λονδίνο θά μπορούσε νά καταστραφεῖ ὀλοσχερῶς, αὐτό δέν θά ἐσήμαινε τό τέλος τῆς ἀγγλικῆς αὐτοκρατορίας καί γι' αὐτό δέν θά ἔδινε τήν νίκη στούς Γερμανούς, ἐφ' ὅσον ἡ ἀγγλική αὐτοκρατορία ἐξακολοθοῦσε νά ὑπάρχει καί νά κυριαρχεῖ στίς θάλασσες. Ὅσο γιά μένα, προσέθεσα, σκεπτόμουν σάν τούς Ἕλληνες, ὅτι δηλαδή ὁ πόλεμος θά μπορούσε νά διαρκέσει περισσότερο ἢ λιγότερο, ἀλλά ἡ ἐκβασή του δέν θά μπορούσε ποτέ νά εἶναι εὐνοϊκή γιά τήν Γερμανία. Ἥλπιζα λοιπόν ὅτι δέν θά ἐγκαταλείπαμε ποτέ τήν γραμμή πού εἶχαμε τήν τύχη νά υιοθετήσουμε τόν περασμένο Σεπτέμβριο. Πρόσθεσα ὅτι τό ἐνδεχόμενο πού οἱ Ἕλληνες ἀπηύχοντο περισσότερο ἀπό ὅ,τιδήποτε ἄλλο ἦταν ἡ Ἰταλική ἐπέμβαση στόν πόλεμο πού θά ἔθετε σέ σοβαρό καί συνεχῆ κίνδυνο τήν οὐδετερότητα πού εὐχόταν σύσσωμος ὁ ἑλληνικός λαός. Ὁ Ὑπουργός μοῦ ἀπήντησε ἐπί λέξει: «μείνε ἡσυχος, δέν θά μποῦμε στόν πόλεμο παρά μόνο ἂν τό θελήσουμε, όταν τό θελήσουμε καί όταν θά ἔχομε τήν ἀπόλυτη βεβαιότητα ὅτι θά νικήσουμε. Μπορεῖς νά καθησυχᾶσαι τούς Ἕλληνες κατά τόν πιό κατηγορηματικό τρόπο». Αὐτά τὰ λόγια εἰπώθηκαν μέ ἕνα τόνο βαθειᾶς σοβαρότητας καί μέ καθυσύχασαν τελείως. Εἶπα τότε πῶς μοῦ ἐφαίνετο ὅτι, πρὸς τό παρόν, οἱ σχέσεις μας μέ τήν Ἀγγλία δέν ἦσαν κακές. Ἐκεῖνος, γελώντας, μοῦ ἀπήντησε ὅτι ποτέ δέν ἦσαν τόσο καλές καί μ' αὐτά τὰ λόγια τέλειωσε ἡ συνομιλία μας.

Ἡ ἐντύπωση πού ἀπεκόμισα ἀπό τήν συνομιλία ἦταν μᾶλλον δυσμενής, ὄχι τόσο λόγω τῆς ἀτυχοῦς φράσεως σχετικά μέ τόν Βασιλέα τῆς Ἑλλάδος, τήν ὁποία θεωροῦσα ἕνα κακόγουστο

αστείο, όσο λόγω της ανησυχητικής αισιοδοξίας που έδειξε προς στιγμήν ο Ύπουργός για την δυνατότητα μιας νίκης της Γερμανίας. Παρ' όλα αυτά, οι διαβεβαιώσεις που μου έδωσε ο Τσιάνο σχετικά με το ενδεχόμενο εισόδου μας στον πόλεμο, και οι ρητές οδηγίες του να καθησυχάσω σχετικά τους Έλληνες κατά τον πιο κατηγορηματικό τρόπο με καθυσύχασαν τουλάχιστο ως προς το άμεσο μέλλον. Φυσικά δεν μπορούσε να αποκλεισθεί ο φόβος κάποιας απερίσκεπτης ενέργειας σε περίπτωση που η Γερμανία θά κατήγαγε μία συντριπτική νίκη κατά της Γαλλίας. Άλλα εκτός του ότι τον Άπρίλιο του 1940 μία τέτοια νίκη ήταν ακόμα πολύ αμφίβολη παρέμενε η έλπίδα ότι και στην περίπτωση αυτή ο Μουσσολίνι δεν θά ένεπλέκετο, με έλαφρά καρδιά, σε πόλεμο έναντιόν ενός πανίσχυρου αντιπάλου όπως ο ίδιος ο Μουσσολίνι τον είχε χαρακτηρήσει, μιλώντας μαζί μου. "Όσον άφοροῦσε δέ την Ελλάδα, υπήρχε η επίσημη υπόσχεση, που είχε δοθεί αυθορμήτως πρὶν έννέα μήνες, ότι δεν θά ξπαιρνε την πρωτοβουλία στρατιωτικῶν μέτρων έναντιόν της, ούτε σε περίπτωση εισόδου μας στον πόλεμο. Έκτός του ότι θά ήταν ανήθικο να παραβούμε μία τέτοια υπόχρέωση την οποία είχαμε αναλάβει, χωρίς κανείς να μᾶς την ζητήσει, εφαινετο άδιανόητο ότι, αν είχαμε την άτυχία να έμπλακοῦμε σε πόλεμο έναντιόν ενός πανίσχυρου αντιπάλου, ο υπεύθυνος για τις τύχες της χώρας μας θά άρέσκετο, επί πλέον, να χώσει τό δάκτυλό του, χωρίς λόγο, στην βαλκανική σφηκοφωλιά.

Γνωρίζοντας καλύτερα από κάθε άλλο πόσο έφοβοῦντο οι Έλληνες μία σύρραξη με την Ίταλία, ήμουν άπόλυτα βέβαιος ότι θά κατέβαλαν κάθε φροντίδα να μην δώσουν άφορμή και θά απέφευγαν έπιμελώς οποιαδήποτε κίνηση θά μπορούσε να έρμηνευθεῖ εκ μέρους μας ως πρόκληση.

Άνεχώρησα για την Άθήνα την επομένη της συνομιλίας μου με τον Ύπουργό και την 3 Μαΐου είδα τον Κ. Μαυρουδή, στον όποιο έδωσα τις διαβεβαιώσεις που είχα έντολή από τον κόμητα Τσιάνο να δώσω, και τις όποιες επανέλαβα την 6 του ίδιου μηνός στον στρατηγό Μεταξά. Είπα φυσικά και στον ένα και στον άλλο όχι μόνο ότι η Ίταλία ήλιπιζε ότι θά μπορούσε να παραμείνει έξω

από τήν σύρραξη, αλλά και ότι, και αν ακόμη υποχρεώνετο να επέμβει, δεν θά ξπραττε ποτέ τίποτε εις βάρος τής Ελλάδος, εκτός εάν ή τελευταία, κατά απαράδεκτον υπόθεση, τήν όποία όμως δεν μπορούσα να αποκλείσω a priori, ετάσσετε στο πλευρό των ένδεχομένων έχθρών μας.

Η Έλληνική Κυβέρνηση είχε τήν συνήθεια, κάθε φορά πού είχε έπαφές με τόν αντιπρόσωπο μιās ξένης Δυναμews, να ένημερώνει τόν δικό της αντιπρόσωπο στήν χώρα αυτή, συνήθεια πού αποτελεί βασική προϋπόθεση κάθε καλής διοργανώσεως τής διπλωματικής υπηρεσίας. Σέ μās, απ' έναντίας, «οί συνομιλίες», οί περιλήψεις δηλαδή των συνομιλιών πού είχε ό Ύπουργός με τούς ξένους διπλωματικούς αντιπροσώπους, οί όποίες συνήθως ύπαγορεύοντο άμέσως μετά τό πέρας τής συνομιλίας, έφυλάσσοντο ζηλότυπα σ' εκείνο τό μυστικό θησαυροφυλάκιο πού ήταν τά αρχεία του Ύπουργού και, τίς περισσότερες φορές, όχι μόνον οί επί κεφαλής των Πρεσβειών στο έξωτερικό, αλλά άκόμα και οί άρμόδιες Γενικές Διευθύνσεις του Ύπουργείου άγνοούσαν τελείως τό περιεχόμενό τους. Οί ανακοινώσεις, λοιπόν, πού έκαμα στον Ύπουργό και τόν Πρωθυπουργό έκοινοποιήθησαν στον Πρεσβευτή Πολίτη, ό όποιος, από όσα έμαθα άργότερα, άπήντησε ότι ή έπιφύλαξή μου, πού ήταν άπολύτως φυσική, έκμηδένιζε τήν άξία των διαβεβαιώσεων πού είχα δώσει έξ όνόματος τής Ιταλικής Κυβερνήσεως. Ο εύλογημένος, από τή στιγμή τής άφίξεως του στή Ρώμη, θά πρέπει να ζούσε σέ μία κατάσταση συνεχούς όργασμού, πού τόν έκανε να δυσπιστεί για όλα και για όλους, και δεν μπορούσε να δημοσιευθεί κανένα πύρινο άρθρίδιο σέ όποιοδήποτε έβδομαδιαίο περιοδικό τής τοπικής φασιστικής όργανώσεως, χωρίς να σπεύσει να τό έπισημάνει ή Κυβέρνηση του ως μία νέα άπόδειξη των σκοτεινών προθέσεων τής Ιταλίας.

Ακριβώς κατά τόν Μάιο εκείνο, τόν τελευταίο μήνα ειρήνης για τήν δυστυχή χώρα μας, ό Ιταλικός τύπος μου δημιούργησε όρισμένες άνησυχίες. Τό «Giornale d' Italia» είχε στείλει στήν Ελλάδα ένα περιοδεύοντα ανταποκριτή της, ένα νέο στερούμενο κρίσεως και μορφώσεως, ό όποιος άρχισε άμέσως να στέλλει

στήν εφημερίδα του άνησυχητικές άνταποκρίσεις για δήθεν άγγλικές βάσεις επί έλληνικού έδάφους και για άγγλικά σχέδια αποβιβάσεων στην Θεσσαλονίκη, πού δέν υπήρχαν παρά μόνο στην φαντασία του, και άλλες άνταποκρίσεις πού ίσως περισσότερο από τίς προηγούμενες ήσαν Ικανές νά έρεθίζουν τά νεύρα τών Έλλήνων, στίς όποιες γελοιοποιούσε τόν έλληνικό λαό και τούς θεσμούς του, μέ τό κακόγουστο εκείνο ύφος άνωτερότητας πού ό φασιστικός τύπος υιοθετούσε συχνά όταν μιλούσε για ξένες χώρες και πού μέ είχε απέλπισει όσα χρόνια διετέλεσα Γενικός Διευθυντής τής Έπιχειρήσεως Έξωτερικού Τύπου. Μιά από αυτές τίς άνταποκρίσεις προπαντός, στην όποία μιλούσε μέ περιφρονητικό σαρκασμό για τήν έλληνική όργάνωση τής νεολαίας, δηλ. για ό,τι ήταν προσφιλέστερο στον Μεταξά, κατόρθωσε νά ένοχλήσει τόν Πρωθυπουργό ό όποιος δέν παρέλειψε νά μου τήν έπιστημά του, μέ λόγια γεμάτα πικρία. Σχεδόν συγχρόνως ή «Stampa» δημοσίευε μία δήθεν άνταπόκριση από τήν Άθήνα, ή όποία παρουσίαζε τήν Ελλάδα ως μία χώρα τελείως ύποδουλωμένη στην Μ.-Βρετανία. Ό άνταποκριτής τής εφημερίδας αυτής στην Άθήνα, απέκλεισε ρητώς ότι ήταν ό συντάκτης τής άνταποκρίσεως αυτής πού προφανώς είχε χαλκευθεί από τήν σύνταξη τής εφημερίδας. Κάλεσα στην Πρεσβεία τόν άνταποκριτή του «Giornale d'Italia» και του συνέστησα κατηγορηματικά νά έπιστρέψει στην Ιταλία μέ τό πρώτο μέσο, αφήνοντάς του πλήρη έλευθερία, μόλις θά έφθανε στην Ρώμη, νά διαμαρτυρηθεί έναντίον μου σέ όποιον ήθελε. Στην Ρώμη έγραψα κατά τρόπο άρκετά έντονο (θαρρώ, άν θυμούμαι καλά, σέ ένα γράμμα πού άπευθύνετο προσωπικά στον Έπουργό) λέγοντας ότι ήταν περιττό νά μου αναθέτουν νά καθησυχάσω τούς Έλληνες, άν μετά επέτρεπαν στον τύπο, ό όποιος όλοι γνώριζαν ότι ήλέγγετο άυστηρά από τήν Κυβέρνηση, νά ένσπείρει στην Ελλάδα άνησυχίες και ύπόνοιες σχετικά μέ τίς προθέσεις μας. Τό πράγμα δέν είχε συνέχεια, έπέτυχα όμως επί δύο τουλάχιστον μήνες, νά άποφευχθεί έκ μέρους του Ιταλικού τύπου ή δημιουργία άλλων δυσκολιών, μέχρι τή στιγμή, πού άκριβώς διά του τύπου ή Ιταλική Κυβέρνηση άπεκάλυψε τίς μεταβληθείσες προθέσεις της έναντι τής Ελλάδος.

Ἐπειδὴ μίλησα γιὰ τὶς φήμες περὶ ἀγγλικῶν ἀποβιβάσεων στὶς ἑλληνικὲς ἀκτὲς, θέλω νὰ ἀναφέρω ἐδῶ ἓνα μικρὸ ἀνέκδοτο, πού εἶναι ὅμως μεταγενέστερο κατὰ λίγες ἑβδομάδες τῆς εἰσόδου μας στὸν πόλεμο. Τὸ Ὑπουργεῖο μας τῶν Ἐξωτερικῶν στό ὁποῖο ἡ Πρεσβεία ἐπανελάμβανε συνέχεια ὅτι δέν ὑπῆρχε ἡ παραμικρὴ ἐνδειξη ὅτι ἐσχεδιάζοντο ἀγγλικὲς ἀποβάσεις ἐπὶ ἑλληνικοῦ ἐδάφους, σκέφτηκε σέ μιά δεδομένη στιγμή νὰ ρωτήσῃ ἀπ' εὐθείας ἓνα Γενικό μας Πρόξενο σέ ἓνα ἑλληνικό λιμάνι τί προέκυπτε στήν πόλη του ἐπὶ τοῦ θέματος. Ὁ ὑπάλληλος ἐκεῖνος, κατὰ τὰ ἄλλα, ἄριστος ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις, ἔστειλε στή Ρώμη ἓνα τηλεγράφημα συντεταγμένο περίπου ὡς ἑξῆς: «ὁ κομμωτῆς τῆς γυναίκας μου τῆς εἶπε σήμερα ὅτι μιά ἀγγλικὴ ἀπόβαση ἀναμένεται ἐντὸς τῆς ἑβδομάδας». Αὐτὴ τῆ φορά τὸ πρᾶγμα εἶχε παραγίνει ἀκόμα καί γιὰ τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν, πού ἀπήντησε στήν πολύτιμη αὐτὴ πληροφορία μὲ μιά δριμεία τηλεγραφικὴ ἐπίπληξη. Ὁ δυστυχὴς δέν μποροῦσε νὰ καταλάβῃ γιατί τὸ τηλεγράφημα του εἶχε προκαλέσει μιά τέτοια «κατσάδα». Τὸν ρώτησαν τί ἔλεξαν γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ στήν πόλη καί ἐκεῖνος εἶχε ἀναφέρει ὅσα εἶχε ἀκούσει. Καί παρὰ τὰ δεδομένα, δέν εἶχε ἀπολύτως ἄδικο. Ἄν ἡ ἀπάντηση του ἦταν παιδαριώδης, ἀπείρως πῶ παιδαριώδης ἦταν ἡ ἐρώτηση. Εἶναι περιττὸ νὰ πῶ ὅτι καθ' ὅλη τὴν διάρκεια τοῦ πολέμου, στήν πόλη ἐκείνη δέν ἔλαβε ποτέ χώρα καμιά ἀγγλικὴ ἀπόβαση.

Ἡ εἴσοδος τῆς Ἰταλίας στόν πόλεμο καί ἡ οὐδετερότητα τῆς Ἑλλάδος

Ὁ Πρεσβευτής Πολίτης ἦταν, χωρίς ἀμφιβολία, ὑπερβολικά κινδυνολόγος, ἀλλά, ἂν πράγματι σέ ἐκθεση του ἐκείνων τῶν ἡμερῶν, πληροφόρησε τήν Κυβέρνησή του ὅτι ἡ Ἰταλική πολιτική ἐπαίζετο στίς Φλάνδρες, ἀπέδειξε μιά ὀξύνοια πού, χωρίς νά ἔχει τίποτε τό ἐξαιρετικό, ἀξίζει νά ἐξαρθεῖ. Ἦταν σαφές ὅτι τίς τύχες τῆς χώρας μας θά ἐπηρέαζε ἀποφασιστικά ἡ ἐπιτυχία ἢ ἀποτυχία τῶν γερμανικῶν ὄπλων στή Βόρειο Γαλλία. Ὅσοι ἀγαποῦσαν εἰλικρινά καί ὑπηρετοῦσαν πιστά τήν Ἰταλία ἀπεχθάνοντο τήν ἰδέα ὅτι μιά ἐνδεχομένη Γερμανική νίκη ἐπί τῆς Γαλλίας θά προέτρεπε τούς κυβερνῶντες μας νά σπρώξουν τόν Ἰταλικό λαό σέ ἕνα πόλεμο τόν ὁποῖο ἀπηύχето, ἡ μεγίστη πλειοψηφία τοῦ ἴδιου τοῦ λαοῦ, πολύ περισσότερο γιατί ἦταν προφανές, ὅτι ἐνῶ μιά γερμανική ἤττα στά γαλλικά πεδία τῶν μαχῶν θά ἐσήμαινε τό γρήγορο τέλος τοῦ πολέμου, μιά γερμανική νίκη, ἀντίθετα, δέν θά μπορούσε νά ἔχει ἀποφασιστικό χαρακτήρα καί θά ἐσήμαινε μόνο ἕνα μακρό καί σκληρότατο πόλεμο τοῦ ὁποῖου ἡ ἐκβαση μπορούσε δυστυχῶς εὐκόλα νά προβλεφθεῖ γιά ὅποιον διέθετε ἕνα κόκκο κοινοῦ νοῦ. Οἱ ἡμέρες ἐκεῖνες ἦσαν γιά ὄλους τούς ἀληθινούς Ἰταλοῦς ἡμέρες τρομακτικῆς ἀγωνίας, οἱ ὁποῖες δυστυχῶς, εἶχαν τό γνωστό τέλος, πού θά βαρύνει σκληρότατα τίς τύχες τῆς Ἰταλίας γιά πάρα πολλά χρόνια.

Εἶναι περιπτώ νά πῶ ὅτι ἡ Κυβέρνησή μου μέ κράτησε στό σκότος ὅσον ἀφορᾷ τίς προθέσεις της, ἀλλά κάθε ἡμέρα ἐποπλασιάζοντο, μαζί μέ τίς γερμανικές ἐπιτυχίες στή Γαλλία, σοβαρότατες ἐνδείξεις — ὅπως ἡ δημοσίευση τῆς περίφημης ἐκθέ-

σεως για τις ακόλουθούμενες μεθόδους από τον βρετανικό στόλο, κατά την άσκηση του δικαιώματος νηοψίας και αστυνομείσεως των θαλασσών — πού δικαιολογούσαν τις σοβαρότατες ανησυχίες.

Τό βράδυ τής 10ης 'Ιουνίου, βρισκόμουν στους Δελφούς, όπου είχα πάει μαζί με τον Διευθυντή τής 'Αρχαιολογικής Σχολής των 'Αθηνών, με σκοπό να επισκεφθώ την έπομένη τις εκεί ανασκαφές. Τό ραδιόφωνο του Ξενοδοχείου μās μετέδωσε τον λόγο με τον όποιο ό Μουσσολίνι από τον έξώστη του Palazzo Venezia ανήγγελλε τον πόλεμο πού περιείχε τά γνωστά λόγια: «Δηλώ έπισήμως ότι ή 'Ιταλία δέν προτίθεται να παρασύρη εις την σύρραξιν άλλους λαούς συνορεύοντας μετ' αυτής από ξηράς ή από θαλάσσης. 'Η 'Ελβετία, ή Γιουγκοσλαβία, ή 'Ελλάς, ή Τουρκία και ή Αίγυπτος άς λάβουν υπό σημείωσιν τούς λόγους μου τούτους. 'Εξαρτάται από αυτές, και μόνο από αυτές, όπως οι λόγοι αυτοί πραγματοποιηθούν ή όχι».

Τό ίδιο βράδυ άνεχώρησα για την 'Αθήνα. Εύκολα μπορείτε να φανταστείτε ποιά αισθήματα συνεκλόνηζαν την ψυχή μου. 'Η στερνή γνώση μπορεί να πεί ότι όποιος βλέπει την Κυβέρνηση του να έξωθει την χώρα του σε ένα δρόμο πού οδηγεί σχεδόν με βεβαιότητα στον κρημνό, πρέπει να άρνηθει να την ακολουθήσει και να την υπηρετήσει. 'Εγώ όμως άντιλαμβάνομαι τά καθήκοντα του υπαλλήλου κατά τρόπο τελείως διαφορετικό. Δέν θά υπήρχε δυνατότητα υπάρξεως για κανένα κράτος στον κόσμο αν οι υπάλληλοι του και οι άξιωματικοί του ήρκοϋντο να τό υπηρετήσουν μόνο όταν ακολουθεί μία έσωτερική ή έξωτερική πολιτική τής άρεσκείας τους. Οι 'Αγγλοι λένε με υπερηφάνεια: right or wrong, my country και χωρίς να φθάσει κανείς σε μία άφοσίωση τόσο άπόλυτη είναι βέβαιο ότι ή ζωή θά ήταν πολύ άνετη, αν μπορούσε κανείς να έκτελεί μόνο τις έντολές τής άρεσκείας του και να έγκαταλείπει την κυβέρνηση του όταν νομίζει ότι ακολουθεί έσφαλμένη πολιτική. Τό έπώδυνο, αλλά συγκεκριμένο καθήκον όποιουδήποτε υπηρετεί τό κράτος είναι να παραμένει στην θέση του, μέχρι τέλους, αν όχι για τίποτε άλλο, για να είναι σε θέση, μέσα στα όρια του δυνατού και των άρμοδιοτήτων του να άπο-

φεύγει τό χειρότερο ή νά συγκρατεί τήν Κυβέρνησή του από τοῦ νά διαπράξει καί ἄλλα σφάλματα καί νά προσπαθήσει νά μετριάσει, χάριν τοῦ ὑψίστου συμφέροντος τῆς χώρας, τίς συνέπειες τῶν ἤδη διαπραχθέντων σφαλμάτων.

Τό ἐπόμενο πρωί πήγα στό Ὑπουργεῖο γιά νά ἐπιδώσω τήν διακοίνωση μέ τήν ὁποία ἀνήγγειλλα στήν Ἑλληνική Κυβέρνηση τήν ἀπόφαση πού εἶχε λάβει ἡ Ἰταλική Κυβέρνηση. Ἐπειδή ὁ Μεταξᾶς ἦταν ἀπησχολημένος, ἐπέδωσα τήν διακοίνωση στόν Μαυρουδῆ. Τό ἴδιο πρωί ὁμοῦ τηλεφώνησαν ἐκ μέρους τοῦ Μεταξᾶ νά τόν ἐπισκεφθῶ τό ἀπόγευμα. Ἰδοῦ τί ἀνέφερα σχετικά μέ τό τηλεγράφημά μου ὑπ' ἀριθ. 155-156 τῆς 11ης Ἰουνίου:

«Μοῦ τηλεφώνησαν τό πρωί ἐκ μέρους τοῦ προέδρου, ζητώντας μου νά τόν ἐπισκεφθῶ τό ἀπόγευμα. Μοῦ εἶπε ὅτι ἐπιθυμοῦσε νά μέ δεῖ ἀμέσως γιά νά μέ διαβεβαιώσει ὅτι ἡ Ἑλλάδα εἶναι ἀποφασισμένη νά τηρήσει αὐστηρῶς τήν οὐδετερότητά της καί μέ παρεκάλεσε νά ἐπαναλάβω στήν Ἰταλική Κυβέρνηση τήν διαβεβαίωση αὐτή. Μοῦ εἶπε ὅτι ἦταν βέβαιος ὅτι ἡ Ἀγγλία δέν θά προσπαθήσει νά παραβιάσει τήν ἑλληνική οὐδετερότητα, ἂν ὁμοῦς αὐτό συμβεῖ, ἡ Ἑλλάδα εἶναι ἀποφασισμένη νά ἀμυνθεῖ ἐνόπλιως καί ἀνεκοίνωσε στήν Ἀγγλία τήν ἀπόφαση της αὐτή. Γιά κάθε ἐνδεχόμενο ἐλήφθησαν ἀμυντικά μέτρα ἐναντίον κάθε ἀπόπειρας ἀποβάσεως στήν Θεσσαλονίκη, στόν Βόλο καί σέ ἄλλα ἑλληνικά λιμάνια, ἡ δέ μεραρχία πού φρουρεῖ τήν Κρήτη κινητοποιήθηκε καί αὐξήθηκε ὥστε νά φθάσει σέ πλήρη πολεμική ἐτοιμότητα. Ὁ πόλεμος αὐτός προσέθεσε ὁ Πρόεδρος θά ξεκαθαρίσει τήν ἀτμόσφαιρα τῆς Μεσογείου καί θά καταστήσει δυνατή τήν στενώτερη ἐκείνη συνεργασία, μεταξύ Ἰταλίας καί Ἑλλάδος πού πάντοτε εὐχήθηκε τόσο ὁ ἴδιος, ὅσο καί ὁ Βασιλεὺς, πρὸς τήν ὁποία ἡ Ἑλλάδα ἦταν ὑποχρεωμένη μέχρι τώρα νά προχωρεῖ μέ προσοχή λόγω τῆς λεπτή της θέσης. Ὁ Πρόεδρος μοῦ εἶπε ὅτι δέν ἦταν βέβαιος γιά τήν στάση πού θά τηροῦσε ἡ Τουρκία ἀλλά ὅτι ἔτρεφε τήν ἐλπίδα ὅτι καί ἐκείνη θά κατορθώσει νά παραμείνει ξένη πρὸς τήν σύρραξη. Ἡ Ἑλλάδα μέσα στά ὅρια τοῦ δυνατοῦ δέν παρέλειψε νά συμβουλευθεῖ τήν Ἄγκυρα νά ἐπιλέξει τόν δρόμο τῆς συνέσεως. Τήν στιγμή πού μέ ἀποχαιρε-

τοῦσε ὁ Μεταξᾶς μοῦ ἐξέφρασε τίς εὐχές του γιά τήν Ἰταλία».

Σέ ὁλόκληρη τήν Ἑλλάδα δέν ὑπῆρξε κανείς πού νά μήν θεωρεῖ ὡς συμφορά τήν εἴσοδο τῆς Ἰταλίας στόν πόλεμο. Ἐφόσον ὁ πόλεμος παρέμενε περιορισμένος στήν Γερμανία ἀφ' ἑνός καί στίς Δυτικές Δυνάμεις ἀφ' ἑτέρου, ὁ κίνδυνος ἐπεκτάσεως του στά Βαλκάνια ἢ τήν Μεσόγειο, χωρίς νά ἀποκλείεται ἀπόλυτα, ἦταν πάντως πάρα πολύ περιορισμένος. Μέ τήν εἴσοδο στόν πόλεμο τῆς Ἰταλίας ἢ Μεσόγειος ἐγένετο ἕνα ἀπό τά κυριότερα πεδία στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων, καί αὐτό μόνο τό γεγονός, ἐκτός ἀπό τόν κίνδυνο ἐπεκτάσεως τοῦ πολέμου στήν βαλκανική χερσόνησο, ἦταν ἀρκετό γιά νά θέσει σοβαρῶς σέ κίνδυνο τά ἑλληνικά συμφέροντα. Ἐπί πλέον τό νά ἔχεις συντροφιά σοῦ δίνει πάντα ἕνα αἶσθημα δυνάμεως καί γιά μιά μικρή οὐδέτερη Δύναμη, τό γεγονός ὅτι καί μιά Μεγάλη Δύναμη σάν τήν Ἰταλία παρέμενε ξένη πρός τόν πόλεμο ἀποτελοῦσε ἕνα μὴ ἀμελητέο στήριγμα πού τώρα ξαφνικά ἐξέλιπε. Μπορεῖ κανείς νά δηλώσει, μέ τήν βεβαιότητα ὅτι δέν σφάλλει, ὅτι ἐκείνη ἡ ἡμέρα θεωρήθηκε ἀπό ὄλους ὡς ἀποφράς καί προάγγελος δυστυχίας καί ὅτι ἡ ἀπόφαση τοῦ Μουσσολίνι νά ἐγκαταλείψει τήν ἀποχή ἀπό πολεμικές ἐπιχειρήσεις γέμισε πίκρα κάθε ἑλληνική καρδιά. Ἡ στάση τῆς Κυβερνήσεως καί τοῦ τύπου, παρέμεινε ἀπολύτως ἀψογή. Ἀκόμα καί ὁ πληθυσμός στό σύνολό του, ἀπέφυγε νά ἐκδηλώσει τά αἰσθήματά του. Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι σημειώθηκαν, ἰδίως κατά τίς πρῶτες ἡμέρες, μερικές μεμονωμένες ἐκδηλώσεις ἀγγοφιλίας καί γαλλοφιλίας ἐκ μέρους μικρῶν ὁμάδων τῆς Πρωτεύουσας, πού εἶτε λόγω συμφερόντων εἶτε αἰσθημάτων, εἶτε σνομπισμοῦ ἐξεδήλωναν θερμότερα τήν συμπάθειά τους πρός τίς Δυτικές Δυνάμεις. Ἐπρόκειτο ὅμως γιά ἀσήμαντα ἐπεισόδια σέ μερικές μάλιστα περιπτώσεις διασκεδαστικά. Στό σύνολο ἐπαναλαμβάνω, Κυβέρνηση καί λαός κατόρθωσαν νά συγκαλύψουν τά αἰσθήματά τους, καί νά ἀποκρύψουν κάτω ἀπό ἕνα προσωπεῖο ἀψόγου συμπεριφορᾶς τήν βαθειά ἀπογοήτευση πού εἶχε προκαλέσει σέ ὁλόκληρη τήν Ἑλλάδα ἡ Ἰταλική ἀπόφαση.

Δέν εἶχε παρέλθει μιά ἐβδομάδα ἀπό τῆς εἰσόδου μας στόν πόλεμο καί ἤδη ἐλάμβανε χώραν τό πρῶτο ἐπεισόδιο. Τήν 18

Ίουνίου έπληροφοροῦντο τόσο ἡ Πρεσβεία ὅσο καί ὁ Βασιλικός Ναυτικός Ἀκόλουθος, Πλωτάρχης Μορίν, ἀπό τή Ρώμη, ὅτι ναυτικές βρεταννικές μονάδες εὐρίσκοντο στόν κόλπο τῆς Σούδας. Τό πράγμα φάνηκε ἀπίστευτο τόσο σέ μένα ὅσο καί στόν Ναυτικό Ἀκόλουθο. Ἐνῶ ὁ Πλωτάρχης Μορίν, γιά κάθε ἐνδεχόμενο, συζητοῦσε τό θέμα μέ τίς ἑλληνικές ναυτικές ἀρχές, ἐγώ ἀντί νά μεταβῶ προσωπικῶς στό Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν, ἔστειλα τόν πρῶτο Γραμματέα Φορνάρι καί συγχρόνως τηλεγράφησα γιά πληροφορίες στόν Β. Γενικό Πρόξενο στά Χανιά. Τόσο τό Γενικό Ἐπιτελεῖο Ναυτικοῦ πρὸς τόν Πλωτάρχη Μορίν, ὅσο καί ὁ Ὑφυπουργός Μαυρουδῆς στόν κ. Φορνάρι ἀπέκλεισαν ρητῶς ὅτι ἦταν δυνατό ἡ πληροφορία αὐτή νά ἦταν ἀκριβής. Ἀπό δικῆς του πλευρᾶς ὁ Γενικός Πρόξενος τηλεγράφησε ὅτι ὁ κόλπος τῆς Σούδας ἐφαίνετο πολύ καλά ἀπό τά παράθυρα τῆς κατοικίας του καί ὅτι ἦταν σέ θέση νά ἀποκλείσει κατὰ τόν πιό κατηγορηματικό τρόπο ὅτι βρεταννικές μονάδες εὐρίσκοντο ἢ βρέθηκαν ἐκεῖ κατὰ τίς προηγούμενες ἡμέρες. Τηλεγράφησα ἀμέσως στήν Ρώμη δηλώνοντας ὅτι ἡ πληροφορία ἦταν τελείως ἀβάσιμη καί παρακαλώντας στό μέλλον νά εἶναι προσεκτικότεροι στήν διατύπωση διαμαρτυριῶν, οἱ ὁποῖες, βασιζόμενες σέ πληροφορίες πού εἶχαν δοθεῖ ἀπό ἀνεύθυνους πληροφοριοδότες ἀπεδεικνύοντο ἀδικαιολόγητες. Σέ ἀπάντηση ἔλαβα ἕνα σύντομο τηλεγράφημα, μέ τήν ὑπογραφή τοῦ Ἀνφουζο, στό ὁποῖο, μέ τήν κομψή γλώσσα πού ἐχρησιμοποιοῦτο τότε στήν Ἰταλία, μοῦ ἔλεγαν ὅτι δέν μπορούσαμε νά ἀνεχθοῦμε ἡ Ἑλλάδα νά καθίσταται «συνεργός τῆς Ἀγγλίας». Ἀπήντησα μέ μιά μακριά ἐπιστολή, τήν ὁποία ἀπηύθυνα προσωπικά στόν ὑπογράφοντα ἐκεῖνο τό τηλεγράφημα, στήν ὁποία ἔλεγα ὅτι τίποτε δέν δικαιολογοῦσε τήν χρήση ἑνός τέτοιου χαρακτηρισμοῦ στήν περίπτωση τῆς Ἑλλάδος, ὅτι ἡ στάση τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ἦταν ἀπολύτως ἀψογή, καί ὅτι τίποτε δέν μπορούσε νά βλάψει περισσότερο τό γόητρό μας καί νά διαταράξει συγχρόνως τήν ἀτμόσφαιρα πού ἦταν πρὸς τό συμφέρον μας νά διατηρήσουμε ἡσυχία ὅσο ἦταν δυνατό, ἀπό τοῦ νά δημιουργοῦμε ἐπεισόδια καί νά διατυπώνουμε διαμαρτυρίες μέ ἀποτέλεσμα νά ὑποχρεωθοῦμε μετά νά ἀναγνωρίσομε ὅτι εἴχαμε

κάνει λάθος. Είχα πράγματι πληροφορηθεί ότι τήν 18 'Ιουνίου ο Πρεσβευτής Πολίτης είχε κληθεί από τόν 'Ανφούζο, ο οποίος του άνεκοίνωσε με κάθε σοβαρότητα ότι είχε διαπιστωθεί ή παρουσία στή Σούδα καί στά Χανιά πολυαριθμωv πολειμικώv άγγλικώv μονάδων, τώv όποιώv καθόριζε μάλιστα καί τό είδος, οι όποιες είχάν παραμείνει στά χωρικά εκείνα ύδατα πέραν του είκοσιτετραώρου πού επέτρεπαν τά διεθνή νόμιμα. 'Ο Πρεσβευτής φυσικά είχε άρκεσθει στήν ύπόσχεση ότι θά ζητούσε πληροφορίες από τήν Κυβέρνησή του. Τήν έπομένη όταν ο Πολίτης έπεσκέφθει ξανά τόν 'Ανφούζο, έφοδιασμένος με οδηγίες, πού απέκλειαν ρητώς ότι οι πληροφορίες άνταπεκρίνοντο στήν άλήθεια ο 'Ανφούζο άνεγνώρισε άμέσως ότι ή πληροφορία ήταν άβάσιμη καί ζήτησε συγγνώμη γιατί τόν είχε ένοχλήσει χωρίς λόγο. 'Η έπιστολή μου περιπτώ νά λεχθει έμεινε άναπάντητη.

Καί έπειδή θίξαμε τό θέμα, ίσως είναι σκόπιμο νά μιλήσουμε άμέσως γιά τό θέμα τώv "άγγλικώv βάσεων" στήν 'Ελλάδα, γιά τίς όποιες έγινε τόσες φορές λόγος από όσους είχάν συμφέρον νά βροϋν μιά όποιαδήποτε ψευδοδικαιολογία γιά τήν έπίθεση μας κατά τής χώρας εκείνης.

Δηλώνω κατά τόν κατηγορηματικότερο τρόπο καί με πλήρη συναίσθηση τής ευθύνης, όσα επανειλημμένως δήλωσα στους Ιθύνοντες τήν Ιταλική πολιτική σέ έπίσημα έγγραφα καί προσωπικές έπιστολές: ότι δηλ. καμιά άγγλική βάση, ούτε ναυτική, ούτε άεροπορική δέν ύπήρξε ποτέ στήν 'Ελλάδα πρίν από τήν 28 'Οκτωβρίου 1940. 'Η ύπαρξη τέτοιου είδους βάσεων δέν θά μπορούσε νά διαφύγει τής προσοχής τής Πρεσβείας καί προπαντός του Στρατιωτικού καί Ναυτικού 'Ακολούθου, πού ήσαν καί οι δυό άριστοι άξιωματικοί, άπολύτως στο ύψος τής λεπτής άποστολής τους. Δέν θά διέφευγε τής προσοχής τής Γερμανικής Πρεσβείας πού ήταν θαυμάσια έξοπλισμένη καί πού δέν θά παρέλειπε νά διαμαρτυρηθει έντονότατα στήν 'Ελληνική Κυβέρνηση άν πράγματι ύπήρχαν τέτοιες βάσεις, πολύ δέ περισσότερον καθόσον, όπως ήδη είδαμε, ή 'Ελληνική Κυβέρνηση είχε δηλώσει ρητώς στόν Πρεσβευτή τής Γερμανίας ότι θά θεωρούσε ως "casus belli" τήν χρησιμοποίηση έκ μέρους τής 'Αγγλίας μιάς έλ-

ληνικής βάσεως. Ποτέ ο Πρεσβευτής της Γερμανίας δεν μου έκα-
με νύξη ότι του προέκυπτε ή ύπαρξη αγγλικών βάσεων επί έλλη-
νικού έδάφους. Δεν μπορούσε να διαφύγει της προσοχής των
προξενικών μας αντιπροσώπων κάθε βαθμού, πού ήσαν δια-
σκορπισμένοι σε όλες τις ελληνικές πόλεις κάποιας σπουδαιότη-
τας πού είχαν άμεση έπαφή με τό τοπικό στοιχείο και ζούσαν,
ώς επί τό πλείστον, σε μικρά κέντρα όπου και τό πιά άσήμαντο
νέο άποτελεί άμέσως αντικείμενο άτέλειωτων παρατηρήσεων
και σχολίων και όπου ο κόσμος έχει μάλλον τήν τάση να υπερ-
βάλλει παρά να μετριάζει τήν σημασία όποιουδήποτε γεγονότος
του είδους αυτού πού θά περιήρχετο εις γνώσιν τους. Ένας άπ'
αυτούς, κατά τά άλλα άριστος και έπιμελέστατος υπάλληλος, ήταν
έκείνος πού, κατά τήν ελληνική έπιστράτευση μεταξύ Αύγούστου
και Όκτωβρίου 1940, έπεσήμανε τήν άφιξη στην περιοχή των
έλληνοαλβανικών συνόρων ελληνικών αρμάτων μάχης, ενώ ήταν
πασίγνωστο ότι ο ελληνικός στρατός δεν διέθετε ούτε ένα άρμα
μάχης. Κανείς άπ' αυτούς δεν έπεσήμανε ποτέ τήν ύπαρξη στην
περιοχή της δικαιοδοσίας ναυτικών ή αεροπορικών αγγλικών βά-
σεων κατά τήν περίοδο από Ιουνίου μέχρι τέλους Όκτωβρίου
1940. Τό ότι υπήρχαν στην Ελλάδα, και μάλιστα άρκετοί, μυστι-
κοί πράκτορες της αγγλικής ύπηρεσίας πληροφοριών είναι φυσι-
κά άναμφίβολο, αλλά ή παρουσία κατασκόπων, υπό όποιαδήποτε
συγκεκριαυμένη μορφή, σε μία ουδέτερη χώρα έν καιρῷ πολέ-
μου είναι ένα φαινόμενο πού παρατηρείται σε όλες τις έποχές και
σε όλα τά μέρη πού δεν συνεπάγεται τήν ευθύνη της Κυβερνή-
σεως της χώρας, εφ' όσον βέβαια δεν καλύπτει ή δεν διευκολύ-
νει τήν δράση τους. Και δεν νομίζω ότι στην Έλβετία ή στην
Ίσπανία τέτοιοι μυστικοί πράκτορες ή κατάσκοποι ήσαν λιγότε-
ροι από εκείνους πού δρούσαν στην Ελλάδα. Άλλά στή χώρα
αυτή, έπαναλαμβάνω, δεν υπήρχε κανενός είδους αγγλική βάση,
ούτε πρίν ούτε μετά τήν είσοδό μας στον πόλεμο και όλες οι πλη-
ροφορίες πού δόθηκαν στη Ρώμη για τήν παρατεταμένη ή μή,
παρουσία στα ελληνικά λιμάνια αγγλικών μονάδων άπεδείχθη-
σαν, όπως θά δούμε καλύτερα στη συνέχεια, έξ ίσου άβάσιμες ό-
σο και εκείνες πού έδωσαν στον Άνφούζο τήν άφορμή για τήν

ἀπερίσκεπτη ἐπίπληξη πρὸς τὸν Πρεσβευτὴ Πολίτη γιὰ τὴν ὁποία μόλις ἔγινε λόγος.

Μερικοὶ θὰ μπορούσαν νὰ ὑπενθυμίσουν ὅτι κατὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο τὰ γερμανικὰ ὑποβρύχια πού δροῦσαν στὴν Μεσόγειο διέθεταν σημεῖα ἀνεφοδιασμοῦ σ' ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ἀναρίθμητα νησιά τοῦ ἑλληνικοῦ ἀρχιπελάγους καὶ τῶν ἀπέιρων ἔσοχῶν τῶν ἠπειρωτικῶν ἀκρῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ σκεφθοῦν ὅτι κατὰ τὸν πόλεμο αὐτό, οἱ Ἄγγλοι μπόρεσαν νὰ κάνουν κάτι παρόμοιο. Πρῶτα ἀπ' ὅλα, ἓνα ἀπομονωμένο σημεῖο ἀκτῆς ὅπου ἓνα ὑποβρύχιο, μὲ τὴν προεξασφαλισμένη ἀνοχή τῶν κατοίκων, μπορεῖ νὰ ἀνεφοδιασθεῖ σὲ καύσιμα καὶ λιπαντικά εἶναι κάτι τὸ τελείως διαφορετικὸ ἀπὸ μία βάση. Ἄλλ' αὐτὸ πού κατὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο ἦταν ἀπαραίτητο γιὰ τὸ γερμανικὸ ναυτικὸ ἦταν τελείως περιττὸ γιὰ τὸ ἀγγλικὸ κατὰ τὸν δεῦτερο παγκόσμιο πόλεμο. Κατὰ τὸν πόλεμο τοῦ 1914 - 18, τὰ γερμανικὰ ὑποβρύχια πού περιπολοῦσαν στὴν Μεσόγειο, μόλις ἔβγαιναν ἀπὸ τὴν Ἀδριατικὴ, δὲν εἶχαν καμιά βάση στὴν ὁποία νὰ στηριχθοῦν καὶ γι' αὐτὸ ἦταν ἀναγκαῖο νὰ ἔχουν μία σειρά σημείων ἀνεφοδιασμοῦ κυρίως σὲ καύσιμα. Καὶ πράγματι, εἶχαν τέτοια σημεῖα στὶς ἑλληνικὲς ἀκτῆς, τὶς ἰσπανικὲς καὶ, ὅπως λέγεται, ἀκόμα καὶ στὶς σικελικὲς. Ἄλλὰ τὸ ἀγγλικὸ ναυτικὸ κατὰ τὸν πόλεμο αὐτὸ διέθετε στὴ Μεσόγειο, ἀπὸ τὸ Γιβραλτάρ μέχρι τὴν Παλαιστίνη, μία ὀλόκληρη σειρά ἀπὸ πραγματικὲς βάσεις θαυμάσια ἐξοπλισμένες καὶ ἐφοδιασμένες καὶ δὲν εἶχε καμιά ἀνάγκη νὰ ἀποκτήσει πρόχειρες βάσεις ἢ σημεῖα ἀνεφοδιασμοῦ στὶς ἀκτῆς οὐδετέρων χωρῶν. Καὶ ἂν ἀκόμα εἶχε συμβεῖ αὐτὸ σὲ ὀρισμένες μεμονωμένες περιπτώσεις, ποτὲ δὲν θὰ ἀποτελοῦσε παραβίαση τῆς οὐδετερότητας ἐκτός ἂν ἀποδεικνύετο ἡ ἀνοχή τῆς τοπικῆς Κυβερνήσεως. Καὶ πράγματι, κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ ἄλλου πολέμου κανεὶς δὲν σκέφτηκε νὰ μεμφθεῖ τὴν Ἰσπανικὴ Κυβέρνηση γιὰ τὴν γερμανικὰ ὑποβρύχια μπόρεσαν νὰ ἀνεφοδιασθοῦν σὲ μερικὲς ἔρημες τοποθεσίες τῆς ἰβηρικῆς ἀκτῆς.

Καὶ ἡ Κυβέρνηση καὶ ὁ λαὸς τῆς Ἑλλάδος κατεῖχοντο καὶ οἱ δύο ἀπὸ μεγάλο φόβο στὴν ἰδέα μιᾶς ἐνόπλου συρράξεως μὲ τὴν Ἰταλία, καὶ τὸν φόβο αὐτό, ὅπως θὰ δοῦμε, τὸν διετήρησαν μέχρι

τήν τελευταία στιγμή. Ὁ φόβος αὐτός ὤθησε τήν Ἑλληνική Κυβέρνηση νά φανεῖ ἄκρως συμβιβαστική ἀπέναντί μας μέχρι τὰ ἔσχατα ὄρια τοῦ δυνατοῦ, νά ἀποφύγει, δι,τιδήποτε μπορούσε νά δώσει ἀκόμη καί τήν ἀπλή ἐντύπωση προκλήσεως καί νά ἀνέχεται μάλιστα ὑπομονετικά τίς Ἰταλικές προκλήσεις, πού αὐτές πράγματι δέν ἔλειψαν. Μέ αὐτή τήν ψυχολογική διάθεση, τήν ὁποία ἡ Ρώμη γνώριζε πολύ καλά, εἶναι ἀδιανόητο ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση, τήν στιγμή πού κατέβαλλε κάθε φροντίδα γιά νά ἀποφύγει ὁποιαδήποτε ἀφορμή προστριβῆς μαζί μας, νά μᾶς παρῆχε συγχρόνως μία τόσο σοβαρή καί τόσο δικαιολογημένη αἰτία καί νά διέπραττε μία τόσο ἀναίσχυντη παραβίαση τῆς οὐδετερότητας, ὅπως θά ἦταν τό νά θέσει ἐκουσίως στήν διάθεση τῆς Δυνάμεως μέ τήν ὁποία βρισκόμαστε σέ πόλεμο τὰ λιμάνια ἡ τὰ ἀεροδρόμιά της.

Μ' αὐτό δέν θέλομε νά ποῦμε ὅτι βρετανικά πολεμικά πλοῖα δέν ἔδρασαν καμιά φορά στά ἑλληνικά χωρικά ὕδατα, παραβιάζοντας ἔτσι τυπικῶς τήν ἑλληνική οὐδετερότητα. Εἶδαμε ἤδη πῶς ἀκόμη καί κατά τήν ἐποχή πού ἀπείχαμε ἀπό πολεμικές ἐπιχειρήσεις πραγματοποιήθηκαν σέ ἑλληνικά χωρικά ὕδατα νηοψίες καί ἐπεβλήθησαν ἀπό ἀγγλικές μονάδες ἀλλαγές πορείας σέ δικά μας ἐμπορικά, δίδοντας ἔτσι ἀφορμή σέ δικαιολογημένες διαμαρτυρίες ἐκ μέρους μας. Εἶδαμε, ἐπίσης, πῶς στίς διαμαρτυρίες αὐτές ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση ἐπεκαλεῖτο, γιά νά δικαιολογηθεῖ, τήν ἀδυναμία ἀποτελεσματικῆς ἀστυνομεύσεως ἐκ μέρους τῆς ὑδάτων ὅπως ἐκεῖνα τοῦ Ἀρχιπελάγους, ἀλλά ἄλλο πράγμα εἶναι νά μή διαθέτεις ἐπαρκεῖς ναυτικές δυνάμεις γιά νά ἐπιβάλλεις παντοῦ τόν σεβασμό τῶν χωρικῶν ὑδάτων σέ ναυτικές μονάδες πού δροῦν ἐνῶ βρίσκονται στά ὕδατα ἐκεῖνα καί ἄλλο νά ἐπιτρέπεις στό Ναυτικό ἐμπολέμου νά χρησιμοποιεῖ σάν βάσεις ἐθνικά λιμάνια καί ἀγκυροβόλια. Στή πρώτη περίπτωση ὁ σεβασμός τῆς οὐδετερότητας δέν μπορεῖ νά ἐπιβληθεῖ παρά μόνο μέ τήν παρουσία μιᾶς ναυτικῆς δυνάμεως, ἱκανῆς νά περιπολεῖ ἀδιαλείπτως στά χωρικά ὕδατα, ἐνῶ στήν δευτέρα περίπτωση ἀρκεῖ ἕνας ἀπλός ὑπαξιωματικός τῆς χωροφυλακῆς ἢ ἕνας λιμενοφύλακας. Εἶναι πολύ πιθανόν ὅτι τὰ ἀγγλικά πλοῖα δέν ἐσέβοντο, μετά τήν

είσοδό μας στόν πόλεμο, τά ελληνικά χωρικά ύδατα περισσότερο από ό,τι έκαναν κατά τήν έποχή τής άποχής μας από πολεμικές επιχειρήσεις, άν και σέ διάστημα πέντε, σχεδόν, μηνών δέν είχαμε καμιά απόδειξη. Άλλά, και άν ακόμα έγινε μία τέτοια παραβίαση, δέν βλέπω πώς θά μπορούσε νά άντιταχθεί σ' αυτή άποτελεσματικά ή Έλληνική Κυβέρνηση μέ τά μέσα πού διέθετε ούτε και μπορεί κανείς νά απαιτήσει περισσότερο από μία άπλή διαμαρτυρία στό Λονδίνο. Τό ίδιο και ή άγγλική Κυβέρνηση δέν σκέφθηκε ποτέ ότι ή ελληνική έπρεπε νά πράξει κάτι περισσότερο άκόμη από μία άπλή διαμαρτυρία στή Ρώμη και νά κηρύξει τόν πόλεμο στήν Ίταλία γιά τίς συχνές και έπανελημμένες ύπερπητήσεις στά ελληνικά χωρικά ύδατα και έδάφη έκ μέρους Ιταλικών άεροπλάνων σέ πολεμικές άποστολές, πράγμα πού άποτελούσε επίσης παραβίαση τής ελληνικής ουδέτερότητας καθώς και γιά τίς πραγματικές πολεμικές επιχειρήσεις πού διεξήγαμε στά ελληνικά χωρικά ύδατα. Είναι άλήθεια ότι οι έπιθέσεις μας είχαν ως στόχο ελληνικά και όχι άγγλικά πλοία, αλλά, τίς περισσότερες φορές τουλάχιστον, οι άεροπόροι μας νόμιζαν ότι έπετίθεντο κατά άγγλικών μονάδων και όχι ελληνικών και ήξεραν, έπομένως, ότι διέπρατταν πολεμικές πράξεις πού παραβίαζαν τήν ελληνική ουδέτερότητα. Τό λάθος στήν έκλογή του στόχου δέν μετριάζει τήν σοβαρότητα τών πράξεων αυτών ούτε και καθιστά λιγότερο σοβαρή τήν παραβίαση τής ουδέτερότητας. Η ουδέτερότητα αυτή τηρήθηκε από τήν Έλληνική Κυβέρνηση μέ άναμφισβήτητη πίστη και μέ όλα τά μέσα πού διέθετε μέχρι τήν τελευταία στιγμή, άν και οι συμπάθειες του πληθυσμού έκκλιναν άσυζητητί πρός τήν Μεγάλη Βρεταννία και τήν Γαλλία και όχι πρός τήν Γερμανία και Ίταλία.

Παραμένουν, είναι άλήθεια, τά λεγόμενα έγγραφα τής Charité μία σειρά δηλ. έγγράφων, πού άνήκαν δήθεν στό Γαλλικό Γενικό Έπιτελείο και πού βρέθηκαν από τούς Γερμανούς κατά τήν κατάληψη τής Γαλλίας μέσα σέ δχημα έγκαταλελειμμένης άμαξοστοιχίας σέ ένα μικρό σταθμό στήν περιοχή Loire. Έδημοσιεύθησαν από τήν Γερμανική Κυβέρνηση τήν 19η Ίουνίου 1941 πολύ καιρό δηλ. μετά τήν Ιταλική έπίθεση κατά τής Ελλάδος και άπεδεί-

κνυαν δῆθεν, κατά τόν συγγραφέα ενός βιβλίου τό ὁποῖο ἐδημοσιεύθει πρόσφατα στήν Ἰταλία, τήν "συμπαιγνία" τῆς Ἑλλάδος μέ τίς Δυτικές Δυνάμεις.

Παρατηρῶ προκαταβολικῶς ὅτι καί ἂν ἀκόμα δεχθοῦμε τήν αὐθεντικότητα τῶν ἐγγράφων αὐτά ἀναφέρονται σέ μιά ἐποχή ἀρκετά προγενέστερη τῆς εἰσόδου μας στόν πόλεμο καί δέν θά ἀποτελοῦσαν ἐπομένως αὐτά καθ' αὐτά σοβαρό ἔρεισμα γιά νά κατηγορηθεῖ ἡ Ἑλλάδα ὅτι, ὡς οὐδετέρα, παρεβίασε τίς ὑποχρεώσεις της ἀπέναντί μας. Γιά νά συμβεῖ αὐτό θά ἔπρεπε νά ἔχει ἀποδειχθεῖ, πράγμα πού δέν ἔγινε, ὅτι οἱ συμφωνίες στρατιωτικοῦ χαρακτήρος πού ἡ Ἑλλάδα καί οἱ δυτικές δυνάμεις εἶχαν συνάψει, κατά τά ἐγγραφα αὐτά, τό 1939 ἐξηκολούθησαν νά ἐφαρμόζονται στήν πράξη καί μετά τήν 10 Ἰουνίου 1940. Πρῖν ἐξετάσομε τό περιεχόμενο τῶν ἐγγράφων αὐτῶν, ὅμως, θά πρέπει νά τονισθεῖ προκαταβολικῶς ὅτι γεννῶνται σοβαρότατες ἀμφιβολίες γιά τήν αὐθεντικότητά τους σέ ὅποιον εἶναι, ἔστω καί λίγο, ἐξοικειωμένος μέ τίς μεθόδους τῆς ὀρθῆς κριτικῆς.

Πρῶτα ἀπό ὅλα, δέν μπορεῖ νά μή φανεῖ παράξενο τό ὅτι σκέφτηκαν, σέ μιά μπόρα σάν ἐκείνη, νά μεταφέρουν μακριά ἀπό τό Παρίσι ἐκεῖνα ἀκριβῶς τά ἐγγραφα, τά σχετικά ἀσήμαντα, πού ἀφοροῦσαν τίς ὑφιστάμενες σχέσεις, τό 1939, μεταξύ τῆς Γαλλίας καί μιᾶς μικρῆς οὐδετέρας Δυνάμεως καί, ὡς ἐπί τό πλεῖστον, θέματα πού δέν ἦσαν καθόλου ἐπίκαιρα τόν Ἰούνιο τοῦ 1940. Σέ στιγμές σάν ἐκείνες πού περνοῦσε τότε ἡ Γαλλία, ἐμπιστευτικά ἐγγραφα πού ἔχουν μόνο ἱστορική ἀξία ἢ καταστρέφονται ἢ, ἂν κανεῖς δέν ἔχει τόν καιρό γιά νά τά καταστρέψει, τά κρύβει ἢ, στήν χειρότερη τῶν περιπτώσεων, τά ἀφήνει ὅπου βρίσκονται καί δέν τά στέλνει νά τριγυρίζουν μέσα σέ ὄχημα ἀμαξοστοιχίας σέ μιά χώρα πού κατέχεται ἀπό τόν ἐχθρό. Ἄν πάλι τά ἐγγραφα αὐτά ἀποτελοῦσαν μέρος ενός ἐμπιστευτικοῦ ἀρχείου, πού, παρά τίς δυσκολίες τῆς στιγμῆς, προσπαθοῦσαν νά διασώσουν μεταφέροντάς το ἄλλοῦ καί πού τά ἐπιφορτισμένα μέ τήν μεταφορά πρόσωπα ἀναγκάσθηκαν νά τό ἐγκαταλείψουν στόν δρόμο, δέν ἦταν σαφές τί ἀπέγιναν τά ἄλλα ἐγγραφα πού ἀποτελοῦσαν μέ-

ρος του ἀρχείου ἐκείνου καί πού, ἀσφαλῶς, ἦσαν σπουδαιότερα καί πιό πρόσφατα.

Ἄκόμα πιό παράξενο εἶναι τό γεγονός ὅτι ἡ Ἰταλική Κυβέρνηση δέν θεώρησε ποτέ σκόπιμο νά μοῦ κάνει τήν παραμικρή νύξη γιά τά ἔγγραφα αὐτά ὅταν, κατά τούς μήνες πού πέρασαν μεταξὺ τῆς δῆθεν ἀνευρέσεώς τους καί τῆς ἐκρήξεως τῆς Ἰταλο-ελληνικῆς συρράξεως, προσπαθοῦσα μέ κάθε μέσο, μέ μία ἐπιμονή, ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νά πῶ, ὄχι συνήθη ἐκ μέρους ἐνός ὑπαλλήλου, νά πείσω τήν Κυβέρνησή μου ὅτι ἡ Ἑλλάδα τηροῦσε πιστά ἀπέναντί μας τίς ὑποχρεώσεις της ὡς οὐδετέρα δύναμη. Θά ἦταν ὄχι μόνο φυσικό, ἀλλά καί ἐπιβεβλημένο νά μοῦ τά ἀνακοινώσουν, ἂν μή τί ἄλλο, γιά νά μέ πείσουν ὅτι καί ἐγώ καί οἱ στρατιωτικοί μου συνεργάτες κάναμε λάθος. Ἀντίθετα, οὔτε πρὶν οὔτε μετά τήν ἐκρηξη τοῦ πολέμου, κανεὶς δέν μοῦ μίλησε ποτέ γιά τά ἔγγραφα ἐκεῖνα, τῶν ὁποίων δέν ἔλαβα γνώση παρά μόνο ὅταν δημοσιεύθηκαν ἀπό τόν τύπο, τό καλοκαίρι τοῦ 1941. Καί ὅταν, ὅπως θά δοῦμε, τόν Νοέμβριο τοῦ 1940, ὁ Ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν μέ διέταξε νά ἀπομακρυνθῶ ἀπό τήν Ρώμη, γιατί διέδιδα παντοῦ στήν πόλη ὅτι ἡ συμπεριφορά μας κατά τῆς Ἑλλάδος δέν εἶχε καμιὰ δικαιολογία καί ὅτι ἀποτελοῦσε ἀπλῶς μία ἀτιμία, θά ἦταν φυσικό ὁ ἐντεταλμένος ὑπάλληλος νά μοῦ δώσει ἐκείνη τή διαταγή καί νά εἶχε ἐπίσης ἐπιφορτισθεῖ νά μοῦ κλείσει τό στόμα, ρίχνοντάς μου κατά πρόσωπο τά ἔγγραφα ἐκεῖνα πού ἦσαν τόσο ἐνοχοποιητικά γιά τήν Ἑλλάδα.

Εἶναι ἐπίσης παράξενο τό ὅτι, κατά τίς πολυάριθμες διαμαρτυρίες γιά δῆθεν παραβιάσεις τῆς οὐδετερότητας ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος, πού ἔγιναν κατά τούς μήνες ἐκείνους ἀπό τό Ἰταλικό Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν πρὸς τόν Πρεσβευτὴ τῆς Ἑλλάδος στή Ρώμη, δέν ἔγινε παρά μία μόνο φορά νύξη, καί μάλιστα ἔμμεση, στά ἔγγραφα αὐτά, στίς 3 Ἰουλίου κατά τήν συνομιλία τοῦ κόμητος Τσιάνο καί τοῦ κ. Πολίτη, στήν ὁποία ἀναφέρονται τά ἔγγραφα ὑπ' ἀριθ. 87 καί ἐπ. τῆς ἐλληνικῆς Λευκῆς Βίβλου. Θά ἦταν φυσικό στήν περίπτωση ἐκείνη, ἀντὶ νά προσάψει στὸν Ἑλληνα ἀντιπρόσωπο γεγονότα πού, ὅπως θά δοῦμε, ἦσαν τελείως ἀσύστατα, ὁ Ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν νά ἀναφερθεῖ μέ λεπτομέ-

ρειες στά έγγραφα εκείνα, αν ήσαν πραγματικά αύθεντικά και Ικανά νά αποτελέσουν σαφή απόδειξη τής "συμπαιγνίας" μεταξύ τής Ελλάδος καί τών Δυνάμεων πού εύρίσκοντο τότε σέ πόλεμο μαζί μας. Αντίθετα ό Υπουργός άρκέστηκε σέ μία άμυδρά νύξη σέ «γαλλικά έγγραφα πού κατεσχέθησαν από τούς Γερμανούς» καί όταν ό Πολίτης του ζήτησε νά διευκρινίσει τί έννοούσε, άπήντησε ότι τά έγγραφα εκείνα άνεφέροντο στό παρελθόν καί ότι έπομένως προτιμούσε νά μήν κάνει χρήση. Θά άρκούσε αυτό τό γεγονός γιά νά άποδειχθεί ότι τά έγγραφα είτε δέν ύπήρχαν υπό τήν μορφή υπό τήν όποία έδημοσιεύθησαν άργότερα στήν Γερμανία, είτε έθεωρούντο ότι δέν είχάν τήν παραμικρή άποδεικτική άξία.

Άκόμα πιό παράξενο είναι τό γεγονός ότι, αν τόν Ιούλιο του 1940 τά έγγραφα αυτά ύπήρχαν όπως έδημοσιεύθησαν ένα έτος άργότερα, ή Γερμανία όχι μόνο δέν προέβη άμέσως σέ περιστάσεις πρós τήν Έλληνική Κυβέρνηση γιά τήν ύπαρξη συμφωνιών μεταξύ τής Ελλάδος καί τών Δυνάμεων μέ τίς όποιες ή ίδια, καί όχι ή Ιταλία, εύρίσκετο σέ πόλεμο, τήν στιγμή τής συνάψεως τών συμφωνιών αυτών, αλλά καί δέν συμμετέσχε άμέσως στήν επίθεση μας κατά τής Ελλάδος, όταν έξαπολύθηκε, αλλά έκαμε μάλιστα, από όσα είναι δυνατόν νά κρίνει κανείς εύλογοφανώς, ό,τι τής ήταν δυνατόν γιά νά τήν έμποδίσει. Είναι άναμφίβολο ότι, όπως ή Ιταλική Κυβέρνηση δέν μου έκαμε ποτέ λόγο γιά τήν ύπαρξη τών εγγράφων εκείνων, έτσι καί ή Γερμανική Κυβέρνηση δέν μίλησε ποτέ γι' αυτά στόν Πρεσβευτή της στήν Αθήνα, πρίγκιπα Erbach, ό όποιος, αν τά έγνώριζε, άσφαλώς θά μου είχε κάμει κάποια νύξη κατά τίς τόσο συχνές έπαφές πού είχε μαζί μου. Ο πρίγκιπας Erbach πολλές φορές, πρίν καί μετά τήν 10 Ιουνίου μου έξέφρασε τά παράπονά του γιατί ό ελληνικός τύπος έδειχνε, κατά τήν γνώμη του, προτίμηση στό γαλλο-άγγλικά άνακοινωθέντα παρά στά γερμανικά πού άφορούσαν τήν μεταφορά Πολωνών προσφύγων από τήν Ελλάδα στήν Γαλλία καθώς καί άλλα σημεία γιά τά όποια θά έπιθυμούσε ή Ελλάδα νά τηρήσει μία εύνοϊκότερη στάση γιά τήν χώρα του. Όχι μόνο δέν μου έκαμε ποτέ καμιά νύξη γιά τήν ύπαρξη τών δήθεν εγγράφων τής Charig-

τέ αλλά μου εἶπε ἐπανειλημμένως ὅτι ἡ Κυβέρνηση τοῦ Μεταξά ἦταν ὅ,τι καλύτερο ἢ Γερμανία μποροῦσε νά ἐπιθυμήσει στήν Ἑλλάδα καί ἐξέφρασε τήν πεποίθησή του ὅτι ἔκανε ὅ,τι ἦταν δυνατό γιά νά διατηρήσει τήν οὐδετερότητα, παρά τό γεγονός ὅτι οἱ διαθέσεις τῆς κοινῆς γνώμης ἦσαν κάθε ἄλλο παρά εὐνοϊκές γιά τήν Γερμανία. Ἀπό ὅ,τι μου προκύπτει, ἡ μόνη γερμανική ἀντίδραση στήν δῆθεν ἀνεύρεση τῶν ἐγγράφων πρὶν ἀπό τήν δημοσίευση τοῦ πλήρους κειμένου τόν Ἰούνιο τοῦ 1941, ὑπῆρξε ἕνα ἄρθρο τῆς «Völkischer Beobachter» τῆς 23ης Ἰουλίου 1940 στό ὁποῖο, μιλώντας γενικά γιά τὰ ἔγγραφα τοῦ Γαλλικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, πού εἶχαν πέσει στά χέρια τῶν Γερμανῶν, μνημονεύονται τρία ἀπό αὐτά, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται στήν Ἑλλάδα. Τό ἕνα εἶναι μιά ἀπάντηση τοῦ στρατηγοῦ Gamelin στόν στρατηγό Weygand καί ἀφορᾷ τήν ἀποστολή πολεμικοῦ ὑλικοῦ ἐν ὄψει ἐνδεχομένης ἀποβάσεως στρατιωτικῶν δυνάμεων στή Μακεδονία (βρισκόμασθε στό 1939 τήν στιγμή δηλ. πού γινόταν τόσος λόγος γιά τήν δημιουργία στά Βαλκάνια τοῦ περίφημου δευτέρου μετώπου πού δέν ἔγινε ποτέ). Τό δεύτερο εἶναι μιά ἀπόρρητη διαταγή τῆς 15ης Μαΐου 1939, μέ τήν ὁποία καθορίζεται ἕνας κατάλογος συμβατικῶν ὀνομάτων μέ τὰ ὁποῖα θά ἔπρεπε νά ἀναφέρονται στήν ἀλληλογραφία ἢ Ἑλλάδα, ἢ Τουρκία καί διάφορες τοποθεσίες τῶν δύο αὐτῶν χωρῶν. Τό τρίτο εἶναι μιά ἀρνητική ἀπάντηση τοῦ στρατηγοῦ Gamelin σέ αἴτημα ἐνισχύσεων πού εἶχε ὑποβάλει ὁ στρατηγός Weygand. Κανένα ἀπό τὰ ἔγγραφα αὐτά, ὅπως φαίνεται, δέν ἦσαν ἐλληνικῆς προελεύσεως, οὔτε καί συνεπήγετο ὁποιαδήποτε εὐθύνη τῆς ἐλληνικῆς Κυβερνήσεως. Πῶς εἶναι δυνατόν, σέ μιά δημοσίευση πού εἶναι σχεδόν σύγχρονη μέ τήν ἀνεύρεση τῶν ἐγγράφων, νά μήν γίνεται λόγος, ἐκτός ἀπό αὐτά τὰ τρία, γιά κανένα ἄλλο ἔγγραφο ἀπό τό ὁποῖο θά ἀποδεικνύετο, κατά τρόπο ἀδιαφιλονίκητο ἢ «συμπαιγνία» τῆς Ἑλλάδος μέ τίς Δυτικές Δυνάμεις; Ἀπό ὅ,τι προκύπτει ἀπό τήν ὅλη διπλωματική ἀλληλογραφία ὅλες οἱ διαμαρτυρίες πού ἔγιναν ἐκ μέρους τοῦ Βερολίνου καί προπαντός τῆς Ρώμης πρὸς τήν Ἑλλάδα, γιά τίς δῆθεν παραβιάσεις τῆς οὐδετερότητάς της, ὑπαινίσσοντο πάντοτε συγκεκριμένα γεγονότα λίγο - πολύ ἀκριβῆ. ἀλλά δέν μι-

λοῦν ποτέ γιά κανένα ἀπό τά δῆθεν ἔγγραφα τῆς Charité. Τό πολὺ - πολὺ, ὅπως συνέβη κατά τὴν συνομιλία Τσιάνο - Πολίτη τῆς 3ης Ἰουλίου 1940, στὶς συνομιλίες ἐκεῖνες περιείχετο κάποια φράση πού ἀπέβλεπε κάπως στὸ νὰ δώσει τὴν ἐντύπωση ὅτι «ὑπῆρχαν ἄλλες ἀποδείξεις γιὰ τὴν ἀγγλοφιλία τῆς Ἑλλάδος» χωρὶς ὅμως ποτέ νὰ διασαφηνισθεῖ ποιές ἦσαν οἱ ἀποδείξεις, ὅπως ἀκριβῶς κάνει ὁποῖος μὴ ἔχοντας καμιά συγκεκριμένη ἀπόδειξη, θέλει ἐντούτοις νὰ κάμει τὸν συνομιλητὴ του νὰ πιστέψει μὲ μιά ἀορίστως ἀπειλητική καὶ σκοτεινὴ φράση ὅτι κατέχει πλῆθος ἀποδείξεων.

Στὴν Ἰταλικὴ διακοίνωση — τελεσίγραφο, πού ἐπεδόθη στὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση τὴν νύκτα τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940, στὸν κατάλογο τῶν παραβιάσεων πού προσάπτονται ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση τῆς Ρώμης στὴν Ἑλλάδα καὶ τὸν ὁποῖο, φυσικά, προσπάθησαν νὰ κάμουν ὅσο τὸ δυνατόν μεγαλύτερο, γίνεται λόγος γιὰ τὶς ἀναληφθεῖσες ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση «ρητές καὶ συγκεκριμένες ὑποχρεώσεις νὰ θέσει στὴν διάθεση τῶν Δυνάμεων πού εὐρίσκοντο σὲ πόλεμο μὲ τὴν Ἰταλία σπουδαῖες στρατηγικὲς θέσεις ἐπὶ ἑλληνικοῦ ἐδάφους». Μπορεῖ μὲ τὴν φράση αὐτὴ νὰ ἤθελαν νὰ ὑπαινιχθοῦν τά ἔγγραφα τῆς Charité, ἀλλὰ στὴν περίπτωσή αὐτὴ ἡ φράση θὰ ἦταν τελείως ἀνακριβής, γιὰτὶ «οἱ ἀναληφθεῖσες ὑποχρεώσεις ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ Κυβέρνηση», ὅπως θὰ προέκυπταν ἀπὸ τά δῆθεν ἔγγραφα, ἀφοροῦν τὸ 1939, μιά ἐποχὴ δηλ. κατά τὴν ὁποία ἡ Ἰταλία δέν ἦταν σὲ πόλεμο μὲ καμιά δύναμη.

Εἶναι λοιπὸν σαφές ἀπὸ τά προαναφερθέντα ὅτι τά δημοσιευθέντα ἔγγραφα τὸν Ἰούλιο τοῦ 1941 εἶναι πολὺ διαφορετικὰ ἀπὸ ἐκεῖνα πού ἀνευρέθησαν τὸν Ἰούνιο τοῦ 1940 καὶ τά ὁποῖα ἐνδεχομένως ἡ Ἰταλικὴ Κυβέρνηση γνώριζε ἤδη ἀπὸ τότε. Τά ἔγγραφα αὐτὰ ὑπὸ τὴν μορφή ὑπὸ τὴν ὁποία ἐδόθησαν στὴν δημοσιότητα τὸν Ἰούλιο 1941 δέν ὑπῆρχαν. Παρ' ὅλα αὐτά, ἄς ἐξετάσομε τὸ περιεχόμενον τους γιὰ νὰ δοῦμε ὅτι ἀκόμα καὶ ὅπως ἐδημοσιεύθησαν, ἐπιτρέπουν νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι ὑπῆρχαν ἀγγλικὲς βάσεις στὴν Ἑλλάδα ἢ ὅτι ἡ Ἀγγλία παρεβίασε τὴν οὐδετερότητα τῆς Ἑλλάδος εἰς βάρους τῆς Ἰταλίας.

Τά δῆθεν ἔγγραφα τῆς Charité, ὅπως ἐδημοσιεύθησαν, εἶναι ἓνα παράξενο συνονθύλευμα ἐγγράφων ἐν μέρει πολιτικοῦ καί ἐν μέρει στρατιωτικοῦ χαρακτήρος. Μερικά ἀπό αὐτά εἶναι ἀπολύτως ἀθῶα καί δέν μπορεῖ νά ἀποφύγει κανεῖς τήν ἐντύπωση ὅτι συμπεριελήφθησαν στήν σειρά τῶν ἐγγράφων μόνο καί μόνο γιά νά αὐξήσουν τόν ἀριθμό τους. Ἄλλα ἀποτελοῦν θεωρητικά ἀποκτήματα γαλλικῶν στρατιωτικῶν προσωπικοτήτων σχετικά μέ τό ἐνδεχόμενο στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων στήν Ἑγγύς Ἀνατολή καί ἰδίως στήν Θεσσαλονίκη, στά ὁποῖα δέν συμμετέχουν οὔτε ἔμμεσα ἑλληνικές προσωπικότητες. Ἄλλα ἀναφέρουν ἀπό δεύτερη ἢ τρίτη πηγή συνομιλίες, κατά τίς ὁποῖες ἡ Α ἢ ἡ Β. ἑλληνική προσωπικότητα φέρεται ὅτι εὐνοοῦσε μιά γαλλο-ἑλληνική στρατιωτική συνεργασία, χωρίς νά λέγεται ρητῶς ἐναντίον ποίου θά ἐστρέφετο. Ἄλλα πάλι περιέχουν πληροφορίες γιά ἑλληνικά λιμάνια, τίς ὁποῖες παρῆχαν ὁ στρατιωτικός καί ναυτικός Γάλλος Ἀκόλουθος στήν Ἀθήνα, ἀλλά δέν ἀναφέρεται καθόλου ὅτι οἱ πληροφορίες αὐτές προέρχονται ἀπό ἐπίσημη ἑλληνική πηγή καί ὄχι μᾶλλον ἀπό ἐμπιστευτικές ἢ ἀγορασμένες πληροφορίες, πού, ἐν πάσῃ περιπτώσει, θά ἦταν τελείως περιττές ἂν τά λιμάνια ἐκεῖνα εἶχαν ἤδη τεθεῖ στήν διάθεση τῶν συμμάχων. Ὑπάρχει ἀκόμα καί ἓνα ἔγγραφο πού μιᾶ, οὔτε λίγο οὔτε πολύ, γιά μυστικούς λιμένες στήν περιοχή τῆς Καβάλας, διαπίστωση γελοῖα σέ κείμενο ἀποδιδόμενο σέ στρατιωτικό Ἀκόλουθο. Στόν ὄγκο αὐτό τῶν ἐγγράφων, τό μεγαλύτερο μέρος τῶν ὁποίων εἶναι ὄχι μόνο ἀσήμαντα, ἀλλά καί γελοῖα, τά μόνα πού ἔχουν μιά κάποια φαινομενική σπουδαιότητα εἶναι τά ἑξῆς: ἓνα ἔγγραφο τῆς 4ης Δ/βρίου 1939, στό ὁποῖο ὁ Γάλλος στρατιωτικός Ἀκόλουθος στήν Ἀθήνα πληροφορεῖ τούς προϊσταμένους του ὅτι ὁ Ἀρχηγός τοῦ Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου εἶχε ἔλθει σέ ἐπαφή μαζί του καί μέ τόν Ἀγγλο συνάδελφό του γιά τήν ἔναρξη συνομιλιῶν σχετικά μέ στρατιωτικά ζητήματα πού ἀφοροῦσαν τήν παραχωρηθεῖσα ἐγγύηση στήν Ἑλλάδα ἀπό τήν Γαλλία καί τήν Ἀγγλία. Δέν ὑπάρχει τίποτε τό παράξενο στό γεγονός ὅτι ὁ Στρατηγός Παπάγος, πού εἶχε καθῆκον νά εἶναι προετοιμασμένος γιά κάθε ἐνδεχόμενο καί πού ἔβλεπε τό κάθε ἄλλο παρά ἐνθαρρυντικό θέαμα τοῦ

τρόπου μέ τόν όποιο ή γαλλο-αγγλική έγγύηση είχε λειτουργήσει στην Πολωνία, προσπαθοῦσε νά προέλθει μέ τούς στρατιωτικούς άντιπροσώπους τών δύο εκείνων δυνάμεων στίς άπαραίτητες συνεννοήσεις γιά νά άποφευχθεί, μιά έξ ίσου καταστρεπτική έξέλιξη τών πραγμάτων σέ περίπτωση πού θά έπληροῦντο οι προϋποθέσεις γιά τήν έφαρμογή ύπέρ τής Έλλάδος τής γαλλο-αγγλικής έγγυήσεως. Τό δεύτερο τής 15ης Δ/βρίου 1939, άφορά τήν άποστολή στην Έλλάδα ένός Γάλλου συνταγματάρχου, όνόματος Μαριότ, γιά νά μελετήσει τίς προϋποθέσεις ύπό τίς όποιες θά μπορούσε νά ληφθεί ύπ' όψη μιά στρατιωτική συνεργασία. Τό έγγραφο δέν λέει ότι ή άποστολή αύτή έξετελέσθει από συμφώνου μέ τίς ελληνικές πολιτικές καί στρατιωτικές άρχές, ούτε άν είχε θετικά άποτελέσματα καί μάλιστα δέν λέει καν άν πράγματι έξετελέσθει, καί ύπάρχουν λόγοι πού μās κάνουν νά πιστεύουμε ότι μπορεί νά μήν πραγματοποιήθηκε καν, δεδομένου ότι στους πολυάριθμους έπισήμους πράκτορες τών Δυνάμεων του Άξονος στην Έλλάδα, δέν προέκυψε ποτέ τίποτε σχετικά μέ τήν παρουσία στην Έλλάδα του συνταγματάρχου Μαριότ. Τό τρίτο, τέλος, είναι ένα έγγραφο στό όποιο γίνεται λόγος γιά μιά άποστολή πού έξετέλεσαν στην Έλλάδα ό Γάλλος Ταγματάρχης Cherigéte, ό όποιος φέρεται ότι είχε έπιθεωρήσει τίς βάσεις, χωρίς νά άναφέρει ποιές καθώς καί δυό άξιωματικοί τής άεροπορίας οι όποιοι λέγεται ότι διεπίστωσαν τήν καλή κατάσταση έτοιμότητας στην όποία τό Έλληνικό Γενικό Έπιτελείο διατηροῦσε τίς άεροναυτικές βάσεις τής χώρας καί βεβαιώνεται έπιπλέον, ότι τό ελληνικό Γενικό Έπιτελείο είχε ήδη θέσει, όπως φαίνεται, στην διάθεση τών Γάλλων μιά όλόκληρη σειρά βάσεων. Έκτός του ότι ό κατάλογος τών βάσεων αυτών περιλαμβάνει όνόματα πού μάταια θά άναζητοῦσε κανείς σέ όποιοδήποτε γεωγραφικό χάρτη τής Έλλάδος, είναι γεγονός ότι αυτό είναι τό μόνο από τά έγγραφα τής Charité στό όποιο γίνεται λόγος γιά βάσεις, προφανώς άεροναυτικές, πού έτέθησαν στην διάθεση όχι τών Άγγλων αλλά τών Γάλλων. Τώρα, κανένας από όσους ύπεραμύνονται, λίγο - πολύ, καλή τή πίστη τής μεταχειρήσεως τής όποιας έτυχε ή Έλλάδα από τήν Ίταλία, δέν μίλησε ποτέ γιά τήν ύπαρξη στην Έλλάδα,

ούτε πριν ούτε μετά από την επίθεση μας, έστω και ενός μόνο στρατιωτικού ή ενός αεροπλάνου ή μιας ναυτικής γαλλικής μονάδας. Όλοι μιλούσαν για Άγγλους και δεν έβλεπαν παρά μόνο Άγγλους, αλλά δεν βρέθηκε ποτέ ούτε ένας ο οποίος να ισχυρισθεί ότι είδε έστω και ένα Γάλλο.

Δέν θά είχα ασχοληθεί τόσο πολύ με τά άθλια αυτά έγγραφα, αν δέν είχα έκπλαγει μέ τό γεγονός ότι τά άξιοποίησε στό έπακρο “ώς καταφανείς άποδείξεις τής συμπαιγνίας τής Έλληνικής Κυβερνήσεως μέ τίς Δυτικές Δυνάμεις” σέ πρόσφατο βιβλίο του κάποιος ό όποιος, λόγω τής θέσεώς του, θά έπρεπε νά έγνώριζε τήν πραγματική κατάσταση τών πραγμάτων και πού, αν πράγματι υπήρξαν στήν Έλλάδα άγγλικές ή γαλλικές βάσεις, θά είχε μάθει τήν ύπαρξή τους, πολύ πριν τήν πληροφορηθεί από τά έγγραφα τής Charité. Σχετικά μέ τήν δήθεν άποστολή του συνταγματάρχου Mariot στήν Έλλάδα, ό συγγραφέας του βιβλίου αυτού, αξιόλογου από πολλές άπόψεις, λέγει μέ λύπη του, ότι τήν ίδια άκριβώς έποχή ό Στρατηγός Παπάγος έδειχνε ότι είχε ίκανοποιηθεί πάρα πολύ μέ ένα άνώτερο Ιταλικό παράσημο πού του είχε άπονεμηθεί, σάν νά έπρεπε ό Αρχηγός του έλληνικού Γενικού Έπιτελείου στρατού νά άποποιηθεί ένα Ιταλικό παράσημο ή νά διατυμπανίσει ότι δέν του ήταν άρεστό έπειδή οι γαλλικές στρατιωτικές άρχές είχαν άποφασίσει νά στείλουν στήν Έλλάδα ένα άξιωματικό τόν Δ.βριο του 1939, όταν δηλ. ή Ιταλία έφάρμοζε πλήρως «τήν άποχή από στρατιωτικές έπιχειρήσεις». “Ένας Γάλλος ή ένας Άγγλος θά δικαιολογούντο πολύ περισσότερο νά προσάψουν στήν Κυβέρνηση μιας χώρας σάν τήν Έλλάδα, στήν όποία είχαν δοθεί έγγυήσεις, τό ότι απέστειλε στήν Ιταλία μία άεροναυτική άποστολή ή τό ότι διαπραγματεύθει μαζί μας τήν άγορά άεροπλάνων, άγορά, πού αν δέν μόρεσε νά πραγματοποιηθεί, αυτό όφείλετο άποκλειστικά, όπως είδαμε, σέ δική μας ύπαιτιότητα, γιατί οι Έλληνες ήσαν άπόλυτα διατεθειμένοι νά τήν πραγματοποιήσουν.

Σκοπός μου δέν είναι νά γράψω τήν άπολογία τής Έλλάδος ή τών κυβερνόντων της κατά τήν ταραχώδη εκείνη περίοδο. Γράφω για νά διηγηθώ τά γεγονότα και για νά άποκαταστήσω τήν

αλήθεια γύρω από αυτά, πού εΐτε δέν εΐναι γνωστή εΐτε έχει διαστρεβλωθεΐ. Καΐ ή αλήθεια εΐναι ότι πριν από τήν 28η 'Οκτωβρίου 1940, δέν υπήρξε σέ κανένα σημείο τής 'Ελλάδος καμιά αγγλική ναυτική ή αεροπορική βάση, αλλά ούτε καΐ γαλλική. 'Η αλήθεια εΐναι ότι, αν καΐ τά συμφέροντα καΐ τά αίσθήματα του Έλληνικού λαού τόν Έκαναν νά κλείνει, σχεδόν στό σύνολό του, πρός τήν πλευρά τών δυνάμεων μέ τίς όποΐες εΐχαμε τήν άπερισκεψία νά έμπλακοϋμε σέ πόλεμο, ή 'Ελλάδα έτήρησε τίς υποχρεώσεις τής ουδέτερότητας της κατά τόν αϋστηρότερο τρόπο, όσο τό επέτρεψαν οΐ συνθήκες καΐ ήνέχθη, χωρίς αντίδραση, όχι λίγες καΐ όχι άσήμαντες προκλήσεις έκ μέρους μας. 'Η αλήθεια εΐναι ότι ή 'Ελλάδα έφοβεΐτο περισσότερο από κάθε άλλο μιά σύρραξη μαζί μας. Καΐ γΐ αϋτό όχι μόνο δέν έσκέφθει ποτέ νά μās έπιτεθει, όχι μόνο άπέσχε από κάθε πρόκληση, αλλά άκόμα καΐ στήν έκπλήρωση τών υποχρεώσεών της, ως ουδέτερας, υπήρξε, ένδεχομένως, μάλλον μεροληπτική υπέρ ήμών παρά εις βάρος μας.

Τό έπεισόδιο τής 18ης 'Ιουνίου εΐχε μόλις κλείσει από έβδομάδος μέ τήν συγγνώμη πού ό 'Ανφούζο άναγκάστηκε νά ζητήσει από τόν Πρεσβευτή τής 'Ελλάδος γιατί εΐχε ένοχλήσει μέ άβάσιμες παραστάσεις, όταν τήν 27η 'Ιουνίου ό κ. Μαυρουδής, στό γραφεΐο του όποιου βρισκόμουν γιά μιά συνομιλία έπί θεμάτων τρεχούσης φύσεως, μου εΐπε ότι τήν προηγούμενη ό Πολίτης εΐχε πάλι κληθεΐ από τόν 'Ανφούζο. Αϋτός του εΐχε πεί ότι από άσφαλείς πληροφορίες, τίς όποΐες εΐχε τό 'Υπουργείο, προέκυπτε ότι ό Πρεσβευτής τής 'Ελλάδος στήν 'Αγκυρα ήργάζετο κατά του 'Αξονος. 'Όταν ό Πολίτης του ζήτησε νά διευκρινίσει τί κατηγορίες διετυπώνοντο κατά του συναδέλφου του, ό 'Ανφούζο εΐχε άρκεσθεΐ νά επαναλάβει άορίστως ότι ό Πρεσβευτής εκείνος άνέπτυσε δραστηριότητα στρεφομένη κατά του 'Αξονος. 'Ο Μαυρουδής έπιθυμούσε νά μέ διαβεβαιώσει έπισήμως ότι οΐ πληροφορίες τίς όποΐες εΐχε τό 'Υπουργείο μας τών 'Εξωτερικών ήσαν άσφαλώς άνακριβείς ή καρπός έσκεμμένης κακοηθείας. 'Ο 'Ελληνας Πρεσβευτής στήν Τουρκία ήταν παλαιός διπλωμάτης καριέρας πού γνώριζε στήν έντέλεια ποιά ήσαν τά καθήκοντα

τοῦ ἀντιπροσώπου μιᾶς οὐδετέρας δυνάμεως, πού ἦταν διαπιστευμένος σέ μιᾶ ἄλλη οὐδετέρα Δύναμη καί ἦταν βέβαιος ὅτι δέν ἦταν δυνατόν νά τά παραβεῖ μέ ὅποιοδήποτε τρόπο. Ἀπήντησα στόν Ὑφυπουργό ὅτι δέν μοῦ ἐφαίνετο τό πράγμα νά εἶχε τόση σημασία. Ἀσφαλῶς δέν ἐχρειάζετο νά ὑπομνήσει κανεῖς σέ ἓνα τόσο ἐμπειρο διπλωμάτη σάν καί ἐκεῖνο τί ἀνεξάντλητο ἐργαστήρι κουτσομπολιῶν εἶναι τό Διπλωματικό Σῶμα, ἰδίως σέ μιᾶ πρωτεύουσα σάν τήν Ἄγκυρα, ὅπου οἱ διπλωματικοί, ἂν μπορεῖ κανεῖς νά ἐκφρασθεῖ ἔτσι, «συζοῦσαν». Πιθανῶς κάποια λέξη πού διέφυγε στόν Πρεσβευτή τῆς Ἑλλάδος σέ ἰδιωτική συνομιλία προσεφέρετο σέ παρερμηνεῖς ἢ παραποιήσεις καί οἱ ἀπόηχοι εἶχαν φθάσει μέχρι τήν Ρώμη. Τό πράγμα δέν μοῦ ἐφαίνετο ὑπερβολικά ἀνησυχητικό. Παρ' ὅλα αὐτά θά προσπαθοῦσα νά ἀρυσθῶ πληροφορίες σχετικά ἀπό τό Ὑπουργεῖο μου καί, ἂν ἀξίζε τόν κόπο, θά ἐπανερχόμουν ἐπί τοῦ θέματος.

Τό ἐπεισόδιο αὐτό καθαυτό δέν εἶχε πράγματι μεγάλη σημασία, μοῦ προεκάλεσε ὅμως ἓνα ζωηρότατο δυσάρεστο αἰσθημα. Πρῶτα γιατί τό Ὑπουργεῖο μου δέν μοῦ εἶχε κάμει τήν παραμικρή νύξη. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι μοῦ ἦταν πολύ γνωστή ἡ κακή συνήθεια τοῦ Ὑπουργείου μας νά μήν ἐνημερώνει ποτέ τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς στό Ἐξωτερικό γιά τίς ἀνακοινώσεις πού ἔκανε στοὺς ἀρχηγούς τῶν ξένων διπλωματικῶν ἀποστολῶν στή Ρώμη. Ἐντούτοις στήν περίπτωση αὐτή ἡ κανονική διαδικασία θά ἦταν, ἀντί νά ἐγείρουν τό θέμα στόν Πολίτη, νά τό ἐπισημάνουν σέ μένα ὥστε μέ τήν σειρά μου νά τό θίξω στό ἑλληνικό Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν. Μέ αὐτό θά ἀποφεύγαμε νά διατυπώσομε τίς κατηγορίες κατά τρόπο ἀόριστο καί ἀσαφῆ, ὅπως διετυπώθησαν στόν Πολίτη, γιατί, ἂν οἱ κατηγορίες δέν ἀνεφέροντο σέ συγκεκριμένα περιστατικά, θά ἐπεσήμαινα στή Ρώμη τήν ἀνάγκη νά τίς καθορίσουν προτοῦ προβῶ σέ ὅποιοδήποτε διάβημα. Ἦσως ὅμως αὐτό νά ἦταν ἀκριβῶς ἐκεῖνο πού ἡ Ρώμη ἤθελε νά ἀποφύγει. Ἐκτός ἀπό αὐτό ὅμως, ἡ ὅλη διαδικασία ἦταν οὐσιαστικά ἐσφαλμένη. Σέ μιᾶ τέτοια περίπτωση, ἢ οἱ κατηγορίες εἶναι συγκεκριμένες καί σοβαροῦ χαρακτήρος καί τότε πρέπει κανεῖς νά τίς καθορίσει καί νά ζητήσῃ εὐθέως τήν ἀνάκληση τοῦ ὑπευθύνου διπλωματικοῦ,

ή δέν εἶναι τόσο σοβαρές ὥστε νά δικαιολογοῦν αἴτημα ἀνακλήσεως, καί τότε θά πρέπει νά ἀρκεσθεῖ κανεῖς στό νά τίς λάβει ὑπό σημείωση καί νά παρακολουθήσει προσεκτικά τήν περαιτέρω δραστηριότητα τοῦ ὑποδίκου διπλωματικοῦ, ἀλλά δέν πρέπει νά γίνει λόγος γι' αὐτές σέ κανένα καί πολύ περισσότερο στήν Κυβέρνηση ἀπό τήν ὁποία ἐξαρτᾶται ὁ διπλωματικός. Ἐγραψα στή Ρώμη καί ἀνέφερα τήν συνομιλία μου μέ τόν Μαυρουδῆ ζητώντας διευκρινίσεις πρὸς καθοδήγησή μου, ἀλλά δέν πῆρα ποτέ ἀπάντηση. Εἶναι πιθανό ὅτι, ὅταν τό ἔγγραφοῦ μου ἔφθασε στά χέρια τῶν ἐπικεφαλῆς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, αὐτοί, ὅπως συμβαίνει συχνά, δέν ἐσκέπτοντο πιά τόν Ἑλληνα Πρεσβευτή στήν Τουρκία. Ἡ θύελλα σέ ἓνα ποτήρι νερό εἶχε ἤδη σιγάσει. Λίγες μέρες μετὰ ἐπρόκειτο νά ξεσπάσει μιά ἄλλη πολύ σοβαρότερη.

Ἦδη ἀπό τίς πρώτες μέρες τοῦ πολέμου, ὅπως εἶδαμε, ἡ παρουσία ἐχθρικῶν πλοίων στά ἑλληνικά χωρικά ὕδατα καί λιμάνια εἶχε καταστρεῖ ἔμμονη ἰδέα γιά τίς ναυτικές μας ἀρχές. Δέν περνοῦσε μέρα, θά μπορούσαμε νά ποῦμε, χωρὶς ὁ Ναυτικός Ἀκόλουθος νά λάβει ἀπό τούς ἀνωτέρους του ἐντολή νά ἐξακριβώσει ἂν στό Α καί Β σημεῖο τῆς Ἑλλάδος στάθμευαν βρετανικά πλοῖα, ὅπως εἶχε ἐπισημανθεῖ στή Ρώμη. Μετὰ τήν διεξαγωγή τῶν σχετικῶν ἐρευνῶν ἡ πληροφορία ἀπεδεικνύετο πάντοτε ἀβάσιμη. Ἀγγλικά πλοῖα περιπολοῦσαν, φυσικά, στά νερά τοῦ Ἀρχιπελάγους καί μεταξύ τῆς Ἑλλάδος καί τῆς Αἰγύπτου, ἀλλά δέν διέθεταν ἀγκυροβόλια στίς ἑλληνικές ἀκτές καί ἦταν μάλιστα πολύ σπάνια καί ἡ περίπτωση σταθμεύσεως σέ ἑλληνικά λιμάνια γιά τό χρονικό ἐκεῖνο διάστημα 24 ὡρῶν πού ἐπέτρεπαν τά Διεθνή νόμιμα. Δέν θά τελειώναμε ποτέ ἂν θέλαμε νά ἀναφέρουμε μία πρὸς μία ὅλες τίς περιπτώσεις ἀγγλικῶν πλοίων, πού κατά τίς πληροφορίες πού ἔφθαναν στή Ρώμη, στάθμευαν στά ἑλληνικά λιμάνια, περιπτώσεις πού ἔθεταν σέ σκληρή δοκιμασία τά νεῦρα μας καί ἀπεδείκνυαν τήν ὑπαρξη στή Ρώμη μιᾶς λυπηρᾶς τάσεως νά δίνουν ἀπόλυτη πίστη στίς πιά ἐσφαλμένες πληροφορίες ἀνικάνων καί ἀνευθύνων πληροφοριοδοτῶν. Τίς περισσότερες φορές, πράγματι, οἱ ἰταλικές ἀρχές δέν ἤρκοῦντο στό νά ρω-

τήσουν αν ή ειδηση γιά τήν παρουσία βρεταννικῶν πλοίων στήν Α ή Β τοποθεσία ήταν ακριβής, αλλά θεωροῦσαν σάν βέβαιη τήν πληροφορία καί έναπόκειτο σέ μᾶς νά ἀποδειξομε, ὅπως συνέβαινε πάντα, ὅτι ή ειδηση ἐστερεῖτο βάσεως. Ἡ πιό διασκεδαστική ἀπό τίς περιπτώσεις αὐτές ὑπῆρξε ἐκεῖνη τοῦ ἀγγλικοῦ καταδρομικοῦ στό Ναυαρίνο. Κατά τίς ἀρχές Αὐγούστου τό Γενικό Ἐπιτελεῖο Ναυτικοῦ ἐπεσήμανε στόν Πλωτάρχη Μορίν ὅτι, ἀπό ἀρκετές μέρες, ἕνα μεγάλο ἀγγλικό καταδρομικό ήταν ἀγκυροβολημένο στόν κόλπο τοῦ Ναυαρίνου. Στό Ναυαρίνο εἶχαμε ἕνα προξενικό πράκτορα καί ήταν ἀδύνατο, σέ ἕνα τόσο μικρό μέρος, νά περάσει ἀπαρατήρητη ή παρουσία ἐπί ἀρκετές ἡμέρες μιᾶς μεγάλης ναυτικῆς μονάδας. Ἐν τούτοις, ἀπό εὐσυνειδησία, ὁ Ναυτικός Ἀκόλουθος ζήτησε πληροφορίες ἀπό τόν προξενικό πράκτορα, ὁ ὁποῖος, φυσικά ἀπήντησε ὅτι κανένα πολεμικό πλοῖο, οὔτε μικρό οὔτε μεγάλο, οὔτε ἀγγλικό οὔτε ὁποιασδήποτε ἄλλης ἐθνικότητας, εἶχε ποτέ σταθμεύσει στά χωρικά ἐκεῖνα ὕδατα. Τό αἶνιγμα λύθηκε ἀπό τόν ἴδιο τόν Πλωτάρχη Μορίν ὁ ὁποῖος εἶχε ζήσει πάνω ἀπό πέντε χρόνια στήν Ἑλλάδα καί γνώριζε τίς ἑλληνικές ἀκτές, ὅπως θά μπορούσε νά τίς γνωρίζει ἕνας πλοηγός. Στόν κόλπο τοῦ Ναυαρίνου, ὑπάρχει ἕνα στενόμακρο ἀκατοίκητο νησάκι στό ὁποῖο ὑπάρχουν μερικοί σκελετωμένοι φοίνικες. Ὁ Μορίν, ὅταν μετέδωσε στή Ρώμη τήν διαβεβαίωση ὅτι κανένα ἀγγλικό πολεμικό πλοῖο δέν εἶχε σταθμεύσει πρόσφατα στόν κόλπο τοῦ Ναυαρίνου, διετύπωσε εὐστοχα, στό τηλεγράφημά του, τήν εἰκασία ὅτι κάποιος ἀπειρος παρατηρητής εἶχε ἐκλάβει τό νησάκι ἐκεῖνο γιά καταδρομικό. Ἀπό τή Ρώμη δέν ἐφθασε πιά καμιᾶ σχετική ἀπάντηση, πράγμα πού ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Μορίν εἶχε μαντεύσει σωστά καί τό δῆθεν καταδρομικό ἐξηκολούθησε νά παραμένει ἀκίνητο στόν κόλπο τοῦ Ναυαρίνου ὅπου καί θά παραμείνει μέχρι τῆς Δευτέρας Παρασκευῆς, ἐκτός ἐάν μιά θεομηνία καταποντίσει ἐκεῖνο τό ἥσυχο καί ἀθῶο νησάκι. Δέν ἀναφέρω πόσες φορές εἶδαν ἀπό τήν Ρώμη ἀγγλικά πλοῖα νά σταθμεύουν στόν κόλπο τῆς Σούδας, νά ἀνεφοδιάζονται μέ παντός εἶδους πράγματα, ἀκόμα καί νά στέλλουν τά πληρώματα νά διασκεδάζουν στήν ξηρά, πρὸς μεγάλη ἀπελπισία τοῦ δύστυχου Γενικοῦ

μας Προξένου, πού σέ κάθε πληροφορία τοῦ εἴδους αὐτοῦ ἐπα-
νελάμβανε ὅτι ὁ κόλπος τῆς Σούδας εὐρίσκετο κάτω ἀπὸ τὰ πα-
ράθυρα τῆς κατοικίας του καί ὅτι ἄν ὅλα αὐτὰ εἶχαν συμβεῖ ἀσφα-
λῶς θά τὰ εἶχε δεῖ.

Ἄγνοῶ, φυσικά, ἂν ἡ δική μας «Intelligence Service» διατη-
ροῦσε στήν Ἑλλάδα, ἐπαγγελματίες πληροφοριοδότες ἔμμι-
στους, τό μόνο πού μπορῶ νά πῶ εἶναι ὅτι, ἂν ὑπῆρχαν τέτοιοι
πράκτορες, σπανίως ἔγιναν πιό ἀχρηστες δαπάνες ἀπό τίς δαπά-
νες τῆς πληρωμῆς τους. Ἐνα μεγάλο ὅμως μέρος τῶν πληροφο-
ριῶν τοῦ εἴδους τοῦ καταδρομικοῦ τοῦ Ναυαρίνου προήρχοντο
ἀπὸ τοὺς πιλότους τῆς Ala Littoria καί προπαντός ἀπὸ ἐκείνους
τῆς γραμμῆς Ρώμη - Ἀθῆναι - Ρόδος, οἱ ὅποιοι ἀνέφεραν κατ' εὐ-
θεΐαν στή Ρώμη ὅσα νόμιζαν ὅτι εἶχαν ἐπισημάνει κατὰ τίς πτή-
σεις τους πάνω ἀπὸ τήν Ἑλλάδα, ἀλλά συχνότερα ἀκόμα τὰ ἀνέ-
φεραν στήν Διοίκηση τῶν Ἰταλικῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου. Ἡ Διοί-
κηση αὐτή συνέλεγε μέ ἀπληστία ὅλα ὅσα διηγοῦντο, κατὰ πάσα
πιθανότητα, καλῆ τῆ πίστη, οἱ πιλότοι ἐκείνοι, προσέθετε ἄλλες
πληροφορίες ἐξίσου φανταστικές, πού τῆς παρείχαν πιθανῶς κα-
κῆ τῆ πίστη ἄλλες πηγές καί μετέδιδε τὰ πάντα στή Ρώμη ὑπα-
κούοντας σέ ἐκεῖνο τό ἀνεξήγητο ἑλληνόφοβο μίσος πού ἐφαίνε-
το νά εἶναι τό αἶσθημα πού κυριαρχοῦσε στήν ψυχὴ τοῦ Διοικη-
τοῦ Ντεβέκκι. Ἄν κανεὶς τοῦ παρατηροῦσε ὅτι οἱ παρασχεθεῖσες
πληροφορίες ἐκ μέρους του εἶχαν ἀποδειχθεῖ ἀνακριβεῖς, ἢ ἂν
τοῦ ἀνεκοινῶνοντο οἱ δοθεῖσες διευκρινίσεις ἀπὸ τήν ἑλληνικὴ
Κυβέρνηση, ὁ Ντεβέκκι ἀπαντοῦσε ὅτι δέν πίστευε οὔτε τίς διευ-
κρινίσεις οὔτε τίς διαψεύσεις, ὅτι οἱ πληροφορίες του ἦταν ἀκα-
ταμάχητες, ὅτι τὰ ἑλληνικά χωρικά ὕδατα ἔβριθαν ἀπὸ ἀγγλικά
πλοῖα, ὅτι στὸ Αἶγαῖο δέν εἶχαν ποτέ κάμει τήν ἐμφάνισή τους τό-
σα πλοῖα ὑπὸ ἑλληνικὴ σημαία, προφανῆς ἀπόδειξη ὅτι τὰ ἀγγλικά
πλοῖα, γιὰ νά ἀποφύγουν τήν Ἰταλικὴ ἀπειλή, ὑψωναν τήν σημαία
αὐτὴ (κατὰ τί ἕνα τέτοιο γεγονός, καί ἂν ἀκόμα ἀπεδεικνύετο
ἀσυζητητὴ, θά μποροῦσε νά συνεπάγεται μιά ὁποιαδήποτε εὐθύ-
νη τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, δέν μπορῶ νά τό καταλάβω), καί
ἄλλες παρόμοιες ἀνοησίες, πού στή Ρώμη τίς ἔπαιρναν ἢ προσε-
ποιοῦντο ὅτι τίς ἔπαιρναν στὰ σοβαρά. Ἡ Ἑλλάδα ἦταν τό κόκκι-

νο πανώ του σατράπη της Ρόδου, ο οποίος είχε και ένα δεύτερο κόκκινο πανί, λίγο μικρότερο, την Ιταλική δηλ. Πρεσβεία στην Αθήνα. Την είχε αντιπαθήσει ήδη από της εποχής του προκατόχου μου, γιατί είχε τολμήσει να υποδείξει την ανάγκη να μετριάσουν την βλακωδώς τυραννική μεταχείριση των Δωδεκανησίων. Ήδη τό γεγονός ότι η Πρεσβεία ήρνεϊτο να ακολουθήσει τις ανθελληνικές του χίμαιρες και προσπαθοῦσε να ἐμποδίσει να γίνουν πιστευτές στη Ρώμη ἀβάσιμες και κακόβουλες φήμες πού θά μπορούσαν να διαταράξουν τις Ιταλοελληνικές σχέσεις και να παράσχουν φανταστικές προφάσεις σέ ὄσους στην Ἰταλία ἐτρεφαν την φιλοδοξία να ἐπιτεθοῦν κατά της Ἑλλάδος και να προκαλέσουν μέ τόν τρόπο αὐτό νέες περιπλοκές και σοβαρότερες δυσχέρειες στην δύστυχη χώρα μας, ἔκανε τόν Ντεβέκκι κυριολεκτικά ἔξαλλο. Ἡ ὀργή του ἐναντίον ἐκείνου, πού τις ἡμέρες ἐκεῖνες εἶχε τό ἐλάχιστο ἀξιοζήλευτο καθήκον να ἀντιπροσωπεύει την Ἰταλία στην Αθήνα, ξεσποῦσε σέ γράμματα γεμάτα βίαιη μνησικακία τά ὁποῖα ἀπηύθυνε στόν Τσιάνο ἢ ἀκόμα και στόν Μουσσολίνι, στά ὁποῖα οὔτε λίγο οὔτε πολύ κατηγοροῦσε την Πρεσβεία γιά συμπαιγνία μέ τόν ἐχθρό. Σέ ἕνα ἀπό αὐτά, ὅπως ἔμαθα ἀργότερα, ὁ Διοικητής ρωτοῦσε, μέ μιά μάλλον κακόγουστη εἰρωνεία, κατά πόσο ἤμουν ὁ Πρεσβευτής της Ἰταλίας στην Ἑλλάδα ἢ ὁ πρεσβευτής της Ἑλλάδος στην Ἰταλία. Κατά την ἀντίληψή του μέ τό να προσπαθῶ να ἀποφεύγω την δημιουργία, χωρίς ἀποχρῶντα λόγο, μιᾶς ἀτμόσφαιρας πού θά μπορούσε να ὀδηγήσει σέ μιά σύρραξη ἱκανή πράγματι να καταστήσει την Ἑλλάδα ἀγγλική βάση, ἐξυπηρετοῦσα ξένα συμφέροντα και ὄχι ἐκεῖνα της χώρας μου. Ἡ ἱστορία ἀπεφάνθη ἤδη ποιός ἀπό τούς δύο μας ἦταν ὁ ἀληθινός ὑπῆρέτης της Ἰταλίας.

Ἄς ἐπανέλθομε στους πιλότους της «Ala Littoria». Αὐτοί οἱ νέοι ἀνίδεοι τελείως τῶν ναυτικῶν πραγμάτων, ἐμποτισμένοι μέ την ἰδέα πού ἦταν εὐρέως διαδεδομένη ἀνάμεσα στην Ἰταλική νεολαία, ὅτι ἡ Ἑλλάδα «δέν μᾶς ἀγαποῦσε», ἐνθερμοὶ φασίστες, ὡς ἐπί τό πλεῖστον, και γι' αὐτό πεπεισμένοι ὅτι ὀλόκληρος ὁ κόσμος ἀποτελοῦσε ἕνα σύνδεσμο δυνάμεων τοῦ κακοῦ, πού ἀσκοποῦσε ἀποκλειστικά στό να καταπνίξει την φασιστική ἐπανά-

σταση και να ανατρέψει τον ήγέτη της, πετούσαν επί μερικές ώρες, κατά την έκτέλεση της υποχρεωτικής τους διαδρομής, πάνω από την ηπειρωτική και νησιωτική Ελλάδα προσπαθώντας να διακρίνουν, αν μπορούσαν, τις αγγλικές βάσεις και τον αγγλικό στόλο, πού ήταν βέβαιοι ότι παραμόνευαν εις βάρος μας στα κρυφά τους, στις ανώμαλες ελληνικές ακτές. Είναι σπάνιο να μην δει κανείς, ιδίως αν είναι νέος, κάτι πού διαρκώς επιθυμεί να δει, έστω και αν δεν υπάρχει. Μιά φορά ένας από αυτούς, κατά την διάρκεια μιιάς σταθμεύσεως στο αεροδρόμιο του Τατοΐου, ανήγγειλε καταγανακτισμένος στον Πλ/ρχη Μορίν, ότι στον κόλπο της Ναυπάκτου εύρισκονταν από πολλές μέρες δύο μεγάλα αγγλικά καταδιωκτικά. Ήδη από αρκετό καιρό, μετά από επανειλημμένα λυπηρά επεισόδια τό ελληνικό Γενικό Έπιτελείο Ναυτικού ανακοίνωσε τακτικά στον Ναυτικό μας 'Ακόλουθο τίς μετακινήσεις τών μονάδων του. Έτσι ο Μορίν μπόρεσε να απαντήσει στο πιλότο μέ πλήρη επίγνωση της υποθέσεως ότι γνώριζε πολύ καλά ότι έπρόκειτο γιά δυό ελληνικά καταδιωκτικά τό «Βασιλεύς Γεώργιος» και «τό Βασίλισσα Όλγα», την παρουσία τών οποίων στο λιμάνι εκείνο μαζί μέ δυό ελληνικά υποβρύχια, του είχαν γνωστοποιήσει. Ο Πιλότος απήντησε χαμογελώντας στον Ναυτικό 'Ακόλουθο, ότι δεν μπορούσαν να είναι ελληνικές μονάδες γιατί ένεφανίζοντο τελείως σέ τάξη και πλήρη έτοιμότητα. Μετά από αυτό άνεχώρησε γιά την Ρόδο όπου, χωρίς άμφιβολία, άνεκοίνωσε στον Διοικητή την πολύτιμη ανακάλυψή του. Κατόπιν αυτού, τό πρωί της 31ης Ίουλίου, ένα Ιταλικό άεροπλάνο, ποερχόμενο από την Δωδεκάνησο έριχνε τέσσερις βόμβες στα δύο ελληνικά καταδιωκτικά πού ήσαν άγκυροβολημένα στον κόλπο της Ναυπάκτου. Εύτυχώς καμιά από αυτές δεν έπληξε τον στόχο.

Έπανερχόμεθα στο σημείο από όπου είχαμε αρχίσει: τέλη Ίουνίου ή αρχάς Ίουλίου, ο Ναυτικός 'Ακόλουθος έλαβε από την Ρώμη την έντολή να εξακριβώσει αν τέσσερα αγγλικά καταδιωκτικά εύρισκοντο στον όρμο της Μήλου. Ο Ναυτικός 'Ακόλουθος απήντησε ότι έπρόκειτο γιά τέσσερα ελληνικά καταδιωκτικά, πού ή μετακίνηση τους στον όρμο εκείνο του είχε γνωστοποιηθεί και

τήν ὁποία καί ἐκεῖνος μέ τήν σειρά του εἶχε ἤδη γνωστοποιήσει στή Ρώμη.

Τήν 4η ἢ 5η Ἰουλίου μέ κάλεσε ὁ Πρωθυπουργός. Ὁ Μεταξᾶς μέ ἐδέχθη μέ μιᾶ ἔκφραση σοβαρά ἀνήσυχη. Μοῦ εἶπε ὅτι τήν προηγούμενη ὁ Πρεσβευτής Πολίτης εἶχε κληθεῖ ἀπό τόν κόμητα Τσιάνο, ὁ ὁποῖος μέ ὕφος φοβερά ἐξοργισμένο, τοῦ εἶπε ὅτι εἶχε πιά στήν κατοχή του τίς ἀποδείξεις ὅτι οἱ Ἄγγλοι χρησιμοποιοῦσαν τά ἑλληνικά χωρικά ὕδατα καί λιμάνια ὡς βάσεις γιά πολεμικές ἐπιχειρήσεις κατά τῶν Ἰταλικῶν ναυτικῶν δυνάμεων, ὅτι ἡ κατάσταση αὐτή ἦταν ἀνυπόφορη καί ὅτι ἡ Ἰταλία, ἀπό συμφώνου μέ τήν Γερμανία, ἦταν πιά ἀποφασισμένη νά δράσει ἀν δέν ἐτίθετο τέρμα στήν κατάσταση αὐτή, χωρίς καθυστέρηση. Ὅταν τοῦ ζητήθηκε νά καθορίσει ἀκριβέστερα τά γεγονότα, ὁ Ὑπουργός Τσιάνο εἶπε ὅτι τήν 13η Ἰουνίου βρετανικά ἀεροπλάνα εἶχαν ἐπιτεθεῖ ἐναντίον Ἰταλικοῦ ὑποβρυχίου στά ἀνοικτά τῆς Λευκάδας. Τήν 28η Ἰουνίου ἕνα ἄλλο Ἰταλικό ὑποβρύχιο εἶχε ὑποστεῖ ἐπίθεση ἀπό ἀεροπλάνα καί ἀντιτορπιλλικά σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό τήν Ζάκυνθο. Τήν 29η Ἰουνίου ἕνα τρίτο ὑποβρύχιο εἶχε ὑποστεῖ ἐπίθεση στά ἴδια ἐκεῖνα ὕδατα. Τέλος τήν 30η Ἰουνίου καί τήν 1η Ἰουλίου εἶχε διαπιστωθεῖ ἡ παρουσία τεσσάρων ἀγγλικῶν ἀντιτορπιλλικῶν στόν ὄρμο τῆς Μήλου. Μετά ἀπό αὐτό ὁ Ὑπουργός εἶχε ἐπαναλάβει στόν κ. Πολίτη ὅτι ἡ προσφερόμενη συμπάρσταση ἀπό τήν Ἑλλάδα στό βρετανικό ναυτικό ἀποτελοῦσε ἐπαρκῆ λόγο ὥστε ἡ Ἰταλία καί ἡ Γερμανία νά τῆς κηρύξουν τόν πόλεμο. Κατά τό ἔγγραφο ὑπ' ἀριθ. 87 τῆς ἑλληνικῆς Λευκῆς Βίβλου πού περιέχει τήν ἔκθεση γιά τήν συνομιλία αὐτή Τσιάνο - Πολίτη, τότε εἶναι πού ὁ Κόμης Τσιάνο ἔκαμε μιᾶ ἀόριστη νύξη στά ἔγγραφα τῆς Charité λέγοντας ὅμως ὅτι ἐπρόκειτο γιά πράγματα πού ἀφοροῦσαν τό παρελθόν καί στά ὁποῖα δέν ἤθελε ἐπομένως νά ἐπιμεῖναι. Ὁ Μεταξᾶς ὅμως δέν ἔκαμε καμιᾶ νύξη σέ μένα γι' αὐτά. Ἐγώ δέ, εἶναι περιττό νά τό πῶ, ἀγνοοῦσα τελείως τά ὅσα εἶχαν λεχθεῖ μεταξύ Τσιάνο καί Πολίτη, γιατί τό Ὑπουργεῖο μου, κατά τήν ἀξιέπαινη συνήθεια του, δέν εἶχε κάμει τόν κόπο νά μέ ἐνημερώσει. Ὁ Μεταξᾶς μοῦ εἶπε ὅσα θά μποροῦσα κάλλιστα νά εἶχα πεῖ στόν ἑαυτό μου, ὅτι δηλ. τό γεγονός

ὅτι μονάδες τοῦ στόλου μας εἶχαν ὑποστῆί ἐπίθεση ἀπὸ ἀεροπορικές ἢ ναυτικές ἐχθρικές δυνάμεις στὰ ἀνοικτὰ τῆς Λευκάδας ἢ τῆς Ζακύνθου δὲν ἀποτελοῦσε αὐτὸ καθαυτὸ ἀπόδειξη ὅτι οἱ ἐπιτιθέμενοι εἶχαν ἐξορμήσει ἀπὸ τὰ νησιά αὐτά, ὅπου, ὅπως μποροῦσε νὰ διαβεβαιώσῃ ἐπισημῶς, δὲν εἶχε προσεγγίσει κανένα βρεταννικὸ ἀντιτορπιλικὸ ἢ εἶχε προσγειωθεῖ κανένα βρεταννικὸ ἀεροπλάνο. Ὅσο γιὰ τὰ τέσσερα ἀντιτορπιλλικά τῆς Μήλου, εἶπε, ἐσεῖς περισσότερο, ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἄλλο γνωρίζετε ὅτι πρόκειται γιὰ ἑλληνικές καὶ ὄχι γιὰ ἀγγλικές μονάδες, ἐφόσον τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο Ναυτικοῦ ἐνημέρωσε σχετικὰ τὸν Ναυτικὸ σας Ἀκόλουθο. Μὲ βαθειὰ καὶ εἰλικρινῆ συγκίνηση, ὁ γηραιὸς πολιτικός μὲ παρεκάλεσε νὰ παρέμβω στὴ Ρώμη γιὰ νὰ σταματήσῃ ἡ καχυποψία αὐτὴ τῶν ἰθυόντων Ἰταλικῶν κύκλων ἐναντι τῆς Ἑλλάδος, καχυποψία πού τίποτε δὲν δικαιολογοῦσε, καὶ γιὰ νὰ μὴν ἀπειλεῖται μὲ κήρυξη πολέμου, μὲ βάση γεγονότα τελείως ἀσύστατα, ἕνας λαὸς πού δὲν ζητοῦσε τίποτε ἄλλο ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι φίλος μας.

Ἡ θέση μου δὲν ἦταν ἀπὸ τίς πιά ἀξιοζήλευτες. Γνώριζα πολὺ καλά ὅτι ὁ Μεταξῆς εἶχε ἀπόλυτο δίκαιο, ἀλλὰ εὐκόλα μπορεῖ κανεὶς νὰ καταλάβῃ ὅτι δὲν μοῦ ἦταν δυνατό νὰ διαψεύσω ἐνώπιόν του τὸν Ὑπουργό μου τῶν Ἐξωτερικῶν. Προσπάθησα, ὅσο καλύτερα μποροῦσα, νὰ βρῶ κάποια δικαιολογία γιὰ τὸν τρόπο ἐνεργείας του, λέγοντας ὅτι σὲ ἕνα στρατιώτη σάν ἐκεῖνο δὲν μποροῦσε νὰ φανεῖ παράξενο τὸ ὅτι, σὲ καιρὸ πολέμου, οἱ ὑπεύθυνες γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἀμυνα ἀρχές παρακολουθοῦσαν ζηλότυπα κάθε κίνηση τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἀνησυχοῦσαν γιὰ ὁποιοδήποτε ὄφελος τὸ ὁποῖο θὰ μποροῦσε νὰ ἀποκομίσει ὁ ἐχθρὸς ἀπὸ τίς εἰδικές γεωγραφικές συνθήκες τοῦ θεάτρου τῶν ἐπιχειρήσεων, καὶ τὸν διαβεβαίωσα ὅτι θὰ διερμήνευα στὴν Κυβέρνησή μου τὰ ὅσα μοῦ εἶχε πεῖ καί, εἰδικότερα, ὅτι θὰ διευκρίνιζα τὴν παρεξήγηση σχετικὰ μὲ τὰ τέσσερα ἀντιτορπιλλικά τῆς Μήλου.

Ἐπειδὴ τὸν τελευταῖο καιρὸ οἱ ἐκθέσεις μου ἐφαίνοντο νὰ χάνονται στοὺς μαιάνδρους τοῦ Palazzo Chigi, ἐθεώρησα προτιμότερο νὰ γράψω, αὐτὴ τὴ φορά, μία προσωπικὴ ἐπιστολὴ στὸν Ὑπουργό. Σ' αὐτὴν τοῦ ἀνέφερα συνοπτικὰ τὴν συνομιλία μου μὲ

τόν Πρωθυπουργό, καί τοῦ ἐπανελάμβανα ὅτι ἡ Ἑλλάδα, ἂν ὄχι γιά τίποτε ἄλλο, ἐπειδή ἐφοβεῖτο μήν παρασυρθεῖ, στόν πόλεμο καί ἀναγκασθεῖ νά ἀντιμετωπίσει μόνη ὅλο τό βάρος μιᾶς Ἰταλικῆς ἐπιθέσεως, τηροῦσε τίς ὑποχρεώσεις της ὡς οὐδετέρας δυνάμεως κατά τρόπο πού θά μπορούσε νά χαρακτηρισθεῖ ὑπερβολικά σχολαστικός. Τόν παρακαλοῦσα θερμῶς νά μήν πιστεῦει ἀνεύθυνους καί ἀκατάλληλους πληροφοριοδότες, ἱκανούς νά διαπράξουν χονδροειδή λάθη σάν ἐκεῖνο τῶν τεσσάρων ἀντιτορπιλικῶν τῆς Μήλου καί, τέλος, ἔθετα ὑπ' ὄψη του τήν ἀνάγκη νά τηροῦμαι ἐνήμερος γιά ὅ,τι συνέβαινε στήν Ρώμη μεταξύ τοῦ Ὑπουργείου καί τῆς ἑλληνικῆς Πρεσβείας, ὥστε νά ἀποφεύγεται ὁ κίνδυνος νά διεξάγω συνομιλίες μέ τοὺς Ἑλληνες ἀπροετοίμαστος. Ἀπό τήν ἑλληνική Λευκή Βίβλο μαθαίνω ὅτι, μετά τίς παρασχεθεῖσες ἐπεξηγήσεις ἐκ μέρους τοῦ Πολίτη κατόπιν ἐντολῆς τοῦ Μεταξᾶ, οἱ ὁποῖες συνέπιπταν φυσικά μέ ὅσα ἔλεγα στήν ἐπιστολή μου, καί ἡ σοβαρότατη αὐτή θύελλα ἐκόπασε. Ὅπως δέν μέ εἰδοποίησαν ὅτι εἶχε ξεσπάσει, ἔτσι κανεῖς δέν φρόντισε νά μοῦ γνωρίσει ὅτι εἶχε κοπάσει. Ἡ προσωπική μου ἐπιστολή στόν κόμητα Τσιάνο παρέμεινε ἀναπάντητη.

Εἶναι πράγματι περίεργο τό ὅτι, ἐνῶ κάθε τόσο διευτυπώνοντο κατά τῆς Ἑλλάδος διαμαρτυρίες πού ἦσαν τελείως ἀβάσιμες, κανεῖς στήν Ἰταλία, οὔτε πρῖν οὔτε μετά τήν ἐκρηξη τοῦ πολέμου, δέν τήν κατηγορήσε γιά τά δύο μοναδικά σημεῖα ὡς πρός τά ὁποῖα, ἀπό ὅσα γνωρίζω, ἡ στάση της ὡς οὐδετέρας δυνάμεως θά μπορούσε νά δώσει λαβή σέ παρατηρήσεις.

Στό ἑλληνικό Ναυτικό ὑπηρετοῦσαν τρεῖς ἀξιωματικοί τοῦ βρετανικοῦ Ναυτικοῦ: ἕνας ἀνώτερος ἀξιωματικός, ὑπό τήν ιδιότητα τοῦ διευθυντοῦ τῆς Ναυτικῆς Σχολῆς πολέμου καί δύο κατώτεροι ἀξιωματικοί, ἕνας ὡς ἐκπαιδευτής ὑποβρυχίων καί ὁ ἄλλος ὡς ἐκπαιδευτής ἀεροπορίας. Οἱ ἀξιωματικοί αὐτοί εἶχαν προσληφθεῖ ἀπό τό ἑλληνικό Ναυτικό ἰδιωτικῶς καί μέ συμβόλαια ἐργασίας προσωπικά καί λεπτομερέστατα, τά ὁποῖα προέβλεπαν ἀκόμα καί τυχόν δαπάνες γιά ὀδοντιατρική περίθαλψη καί ἐξοδα κηδείας. Ὄταν ξεσπασαν οἱ ἐχθροπραξίες, πρῶτα μεταξύ τῆς Μ.

Βρεταννίας και της Γερμανίας, και ύστερα μεταξύ της πρώτης και της 'Ιταλίας, οι τρεις αξιωματικοί παρέμειναν στην υπηρεσία του ελληνικού Ναυτικού. Είναι αλήθεια ότι είχαν προσληφθεί ως ιδιώτες και γι' αυτό τυπικώς η ελληνική Κυβέρνηση δέν είχε καμιά υποχρέωση νά τούς απομακρύνει. Παρ' όλα αυτά, είναι αναντίρρητο ότι θά ήταν όρθότερο νά απολύσουν τούς τρεις αξιωματικούς μόλις ξέσπασε ό πόλεμος μεταξύ της χώρας τους και της Γερμανίας, στον όποιο ή 'Ελλάδα είχε δηλώσει ότι θά παρέμενε ούδετέρα.

Τό δεύτερο περιστατικό είναι αρκετά πιό σοβαρό. 'Η υπηρεσία τών υποβρυχίων καλωδίων στην έγγύς 'Ανατολή είχε άνατεθεί σέ μία άγγλική εταιρεία και, γιά τεχνικούς λόγους, τό κέντρο διαλογής της όλης κινήσεως εύρίσκετο σέ ένα νησί του Αιγαίου, άνθυμοῦμαι καλά την Σύρα. 'Εκεί κατέληγαν όλα τά υποβρύχια καλωδία της 'Εγγύς 'Ανατολής ὡστε τό νησί νά συνδέεται άπ' εύθείας μέ καλώδια, μεταξύ άλλων, και μέ την 'Αλεξάνδρεια. 'Επειδή δέ στό νησί, έστω και υπό τόν έλεγχο 'Ελλήνων έποπτών, υπηρετούσαν 'Αγγλοι τεχνικοί, είναι προφανές ότι τό γεγονός αυτό, μετά την έίσοδο της 'Ιταλίας στον πόλεμο κατά της Μ. Βρεταννίας, ήταν αρκετά άνησυχητικό. 'Η Πρεσβεία, έξ ίδιας πρωτοβουλίας, γιά την όποία ενημέρωσε την Ρώμη πού δέν είπε ποτέ ούτε ναι ούτε όχι, είχε θεωρήσει σκόπιμο νά έπιστήσει επί του θέματος την προσοχή του ελληνικού 'Υπουργείου τών 'Εξωτερικών. 'Η 'Ελληνική Κυβέρνηση υπεστήριζε, και ίσως όχι άδικα, ότι τό συμβόλαιο πού είχε συνάψει μέ την άγγλική εταιρεία δέν της επέτρεπε νά απομακρύνει άπό την υπηρεσία τό άγγλικό προσωπικό. 'Ελεγε επίσης, ίσως λιγότερο δικαιολογημένα, ότι τό προσωπικό αυτό άδυνατούσε νά κάμει χρήση τών καλωδίων γιά παροχή πληροφοριών, δεδομένου ότι ή δραστηριότητά του υπέκειτο συνεχώς στον έλεγχο του έπιφορτισμένου μ' αυτό ελληνικού προσωπικού. 'Η υπόθεση παρετάθη γιά αρκετούς μήνες και άπετέλεσε θέμα προσωπικών συζητήσεων μεταξύ του Μαυρουδή και έμένα, χωρίς νά καταλήξομε ποτέ σέ κάποια λύση. Στη Ρώμη δέν φαίνεται ότι απέδωσαν στό θέμα αυτό μεγάλη σημασία. Και πράγματι στην έποχή του ραδιοφώνου είχε ίσως μία σημασία άρ-

κετά μικρότερη από ό,τι θά μπορούσε έκ πρώτης όψεως νά φα-
νεϊ. Στήν Ιταλική διακοίνωση - τελεσίγραφο, μεταξύ τών κατηγο-
ριών πού διευτυώνοντο κατά τής Έλλάδος συμπεριλαμβάνεται
καί ή κατηγορία ότι "έπέτρεψε τήν όργάνωση στό έλληνικό άρχι-
πέλαγος μιās ύπηρεσίας στρατιωτικών πληροφοριών εις βάρος
τής 'Ιταλίας". Εϊναι πιθανόν ότι μέ τή φράση αύτή άνεφέροντο
στό θέμα τοϋ άγγλικοϋ προσωπικοϋ πού άπησχολεϊτο μέ τά ύπο-
βρύχια καλώδια. Στίς πολλές ρηματικές διακοινώσεις πού άντηλ-
λάγησαν μεταξύ τής Πρεσβείας καί τοϋ έλληνικοϋ 'Υπουργείου
των 'Εξωτερικών, των όποιων άντίγραφο είχε σταλεϊ στή Ρώμη,
είχε γίνει πάντοτε λόγος γιά τόν κίνδυνο πού μπορούσε νά άπο-
τελέσει ή παρουσία τοϋ προσωπικοϋ εκείνου, αλλά δέν θεωρή-
θηκε ποτέ, ούτε μπορούσε νά θεωρηθεϊ βεβαία ή όργάνωση μιās
ύπηρεσίας στρατιωτικών πληροφοριών εις βάρος τής 'Ιταλίας.
'Αλλά ό συντάκτης τής διακοινώσεως — τελεσιγράφου δέν απέ-
βλεπε στήν άκρίβεια καί δέν λεπτολογούσε τόσο πολύ.

Αύτά εϊναι, από όσα μοϋ προκύπτουν, τά δύο μόνα σημεϊα στά
όποια ή Έλλάδα θά μπορούσε νά φανεϊ αύστηρότερη καί θά πρέ-
πει νά όμολογήσομε ότι ούτε τό ένα ούτε τό άλλο δέν εϊναι ου-
σιώδους πράγματι σημασίας.

Μετά τήν έκρηξη τοϋ Ιταλο-έλληνικοϋ πολέμου άκουσα άρκε-
τούς στήν 'Ιταλία νά ύπαινίσσονται τήν ύπαρξη κάποιας ελληνικής
εύθύνης στήν καταβύθιση τοϋ καταδρομικοϋ «Κολλεόνι», πού έ-
καμε μεγάλη έντύπωση γιατί υπήρξε ή πρώτη βαρειά άπώλεια
τοϋ Ναυτικοϋ μας κατά τόν σκληρότατο άγώνα πού ύποχρεώθη-
κε νά διεξάγει, λόγω τής άσυνειδησίας ενός άνδρός, εναντίον
ενός έχθροϋ κατά πολύ Ισχυρότερου. Έλεγαν ότι, ενώ οι δύο μο-
νάδες μας, τό «Colleonι» καί τό «Bande Nere» κατεδίωκαν τά άγ-
γλικά τορπιλλοβόλα, πού είχαν τραπεϊ εις φυγήν, πρόβαλε ξαφνι-
κά ένα μεγάλο άγγλικό πλοίο, πού εκρύβετο πίσω από ένα άκρω-
τήριο τής Κρήτης. Στήν ναυμαχία πού άκολούθησε, ένα από τά
καταδρομικά μας, πού ή δύναμη πυρός του ήταν πολύ κατώτερη
εκείνης τοϋ άντιπάλου, βυθίστηκε. Καμία έπίσημη άναφορά γιά
τήν άτυχή εκείνη ναυμαχία δέν δημοσιεύθηκε μέχρι σήμερα καί
γι' αυτό εϊναι άδύνατο νά διατυπώσομε μιά κρίση γιά τήν τυχόν

έμμεση εϋθύνη τής Έλλάδος μέχρις ότου δέν μάθομε μέ βεβαιότητα άν ή άγγλική μονάδα παραμόνευε μέσα ή έξω από τά έλληνικά χωρικά ύδατα. Αυτό καί μόνο τό γεγονός, ότι τό άκρωτήρι τήν έκρυβε από τά καταδρομικά μας δέν άρκει γιά νά συμπεράνομε ότι εύρίσκετο στα έλληνικά χωρικά ύδατα. Εΐναι βέβαιον ότι δέν διατυπώθηκε ποτέ καμιά διαμαρτυρία κατά τής Έλλάδος από τήν Ίταλική Κυβέρνηση σχετικά μέ τήν καταβύθιση τοϋ «Κολλεόνι», πράγμα πού μς κάνει νά υποθέσουμε ότι δέν υπήρχαν βάσιμοι λόγοι διαμαρτυρίας. Μερικοί ναυτικοί τοϋ άτυχοϋς καταδρομικοϋ μας, πού κατόρθωσαν νά βγοϋν στίς κρητικές άκτές, περιουνελέγησαν από τόν πληθυσμό πού τοϋς συμπαραστάθηκε μέ τήν τρυφερή εκείνη φροντίδα τήν όποία οι ναυτικοί πληθυσμοί όλου τοϋ κόσμου συνηθίζουν νά δείχνουν στοϋς ναυαγούς όποιασδήποτε έθνικότητας.

Εΐπα παραπάνω ότι ή Έλλάδα, όχι μόνο τήρησε άσφογη οϋδετερότητα, αλλά ότι ένδεχομένως, σέ μερικές περιπτώσεις, έρμήνευσε τίσ υποχρεώσεις τής ουδετερότητας κατά τρόπο μάλλον εϋνοϊκότερο παρά δυσμενή γιά μς. Ίδού ένα παράδειγμα. Μιά μέρα, περί τά τέλη Ίουνίου, ή άρχές Ίουλίου 1940, ό Πλωτάρχης Μορίν εκλήθη έπειγόντως από τόν ναύαρχο Σακελλαρίου, άρχηγό τοϋ Έλληνικοϋ Γενικοϋ Έπιτελείου Ναυτικοϋ. Ό ναύαρχος τοϋ άνεκοίνωσε ότι τέσσερα άγγλικά άντιτορπιλλικά εΐχαν εισέλθει στόν κόλπο τής Μονεμβασίας, τοϋ εΐπε ότι οι άγγλικές μονάδες εΐχαν διαταχθεί άμέσως νά άπομακρυνθοϋν πρός άποφυγήν περιπλοκών καί προσέθεσε μία πληροφορία πράγματι πολύτιμη, τήν όποία δέν εΐχε καμιά άπολύτως υποχρέωση νά δώσει στόν Ίταλό Ναυτικό Άκόλουθο, ή μάλλον, πού κανονικά δέν θά έπρεπε νά δώσει. Τοϋ εΐπε δηλαδή τί είδους ήσαν τά τέσσερα άγγλικά άντιτορπιλλικά, καταλήγοντας επί λέξει: «Χρησιμοποιήσατε αύτή τήν πληροφορία όπως νομίζετε». Δέν χρειάζεται μεγάλη προσπάθεια γιά νά φαντασθεί κανείς ποία χρήση θά μπορούσε νά κάμει μιās τέτοιας πληροφορίας ό Ναυτικός Άκόλουθος μιās έμπολέμου χώρας, καί, άν οι τέσσερις άγγλικές μονάδες, έντός τής κανονικής διορίας, μπόρεσαν νά άπομακρυνθοϋν άνενό-

χλητες από την Μονεμβασία, αυτό δέν τό χρωστούν άσφαλώς στον ναύαρχο Σακελλαρίου.

Μιά άλλη φορά, ένα Ιταλικό άεροπλάνο, πού μετέφερε από την Ίταλία στην Δωδεκάνησο ένα όρισμένο αριθμό αξιωματικών, άναγκάσθηκε λόγω βλάβης νά κάμει άναγκαστική προσγείωση στά περίχωρα τής Αθήνας. Σύμφωνα μέ τούς διεθνείς νόμους, τό άεροπλάνο καί οι έπιβάτες του, όλοι στρατιωτικοί μέ στολή, θά έπρεπε νά κρατηθούν μέχρι του τέλους του πολέμου, αλλά ή Έλληνική Κυβέρνηση, έπωφελουμένη του γεγονότος ότι έπρόκειτο γιά ένα μεταγωγικό άεροπλάνο τής πολιτικής άεροπορίας, προ-σποιήθηκε ότι έπρόκειτο γιά κανονικό άεροπλάνο τής γραμμής τής «Ala Littoria», παρά τό γεγονός ότι είχε φθάσει στην Έλλάδα σέ διαφορετική μέρα καί ώρα από ότι προεβλέπετο από τό κανονικό δρομολόγιο τής Ιταλικής άεροπορικής γραμμής καί του επέ-τρεψε, άφου έπισκεύασε την βλάβη του, νά συνεχίσει τό ταξίδι του προς την Δωδεκάνησο μέ τούς έν στολή αξιωματικούς. Τά δυό αυτά περιστατικά μου φαίνονται άρκετά χαρακτηριστικά του τρόπου μέ τον όποιο ή Έλλάδα έφήρμοζε την ουδέτερότητά της άπέναντί μας.

Τώρα έφθασε ή στιγμή νά μιλήσομε γιά τον τρόπο μέ τον όποιο έμεις σεβαστήκαμε την ουδέτερότητα τής Έλλάδος. Άς αφήσομε τίς περιπτώσεις παραβίασεως του έλληνικού έναερίου χώρου εκ μέρους των Ιταλικών άεροπλάνων πού έπανελαμβάνοντο σχεδόν καθημερινώς μέ την έκνευριστική μονοτονία πού έχουν τά συμπτώματα μιås χρονίας άρρώστιας. Η Έλληνική Κυβέρνηση διεμαρτύρετο προς την Ιταλική Πρεσβεία στην Αθήνα. Αύτή διεβίβαζε την διαμαρτυρία στη Ρώμη, έπιμένοντας νά γίνει ό,τι δυνατό γιά νά άποφεύγονται τέτοια έκνευριστικά έπεισόδια. Η Ρώμη από καιρού εις καιρόν άπαντούσε βεβαιώνοντας ότι εί-χαν δοθει οι κατάλληλες διαταγές γιά νά άποφευχθούν στό μέ-λλον οι ύπερπησεις. Δέν περνούσε μία μέρα από την στιγμή πού εί-χαν δοθει αυτές οι διαβεβαιώσεις καί μία νέα έλληνική διαμαρ-τυρία έπεσήμανε μία νέα ύπερπηση καί ή Ιστορία ξανάρχιζε. Άλ-λά άλλα έπεισόδια πολύ σοβαρότερα προεκήθησαν από την άε-ροπορία μας.

Μίλησα ήδη για τόν βομβαρδισμό δύο ελληνικῶν ἀντιτορπιλικῶν στή Ναύπακτο ἐκ μέρους ἑνός Ἰταλικοῦ ἀεροπλάνου, πού ἐγινε τήν 31 Ἰουλίου 1940. Τήν 12 τοῦ ἰδίου μηνός, τρία Ἰταλικά ἀεροπλάνα ἐπετίθεντο μέ βόμβες καί μυδραλλιοβόλα στό «Ὠρίων», ἕνα μικρό βοηθητικό πλοῖο τοῦ ἑλληνικοῦ Ναυτικοῦ, πού χρησίμευε γιά τόν ἀνεφοδιασμό τῶν φάρων, ἐνῶ ἀνεφοδίαζε τόν φάρο τῆς Γραμβούζας ἐπί τῆς κρητικῆς ἀκτῆς. Τό Ἑλληνικό ἀντιτορπιλικό «Υδρα», πού ἔσπευσε νά βοηθήσει τό «Ὠρίων», ὑφίστατο μέ τήν σειρά του τήν ἐπίθεση τῶν ἰδίων ἀεροπλάνων στά ἑλληνικά χωρικά ὕδατα. Τήν 2α Αὐγούστου, ἕνα Ἰταλικό ἀεροπλάνο ὑπερίπτατο τῶν χωρικῶν ὑδάτων τοῦ κόλπου τῆς Κορίνθου καί ἔριπτε ἕξι βόμβες κατά τοῦ πλοιαρίου Α.6 τῆς κατά θάλασσαν ἑλληνικῆς οἰκονομικῆς ἀστυνομίας, πού ἔπλεε μεταξύ τῶν νησιῶν Αἴγινα καί Σαλαμίνα. Στήν ἑλληνική διαμαρτυρία σχετικά μέ τόν βομβαρδισμό τῶν δύο ἀντιτορπιλικῶν στόν κόλπο τῆς Ναυπάκτου, δέν ἀπήντησαν παρά μόνο στίς ἀρχές Σεπτεμβρίου. Ἡ ἀπάντηση, πού ἀνεκοινώθει στήν Ἑλληνική Κυβέρνηση μέ τήν ρηματική διακοίνωση τῆς Πρεσβείας ὑπό ἡμερομηνία 7 Σεπτεμβρίου 1940, ἔλεγε ἀπλῶς ὅτι ἡ ἐπίθεση δέν μπορεῖ νά εἶχε πραγματοποιηθεῖ ἀπό Ἰταλικά ἀεροπλάνα. Ἐνθυμούμενος τήν συνομιλία πού εἶχε γίνει σχετικά μέ τά δύο ἀντιτορπιλικά μεταξύ τοῦ Πλ/ρχη Μορίν καί κάποιου πιλότου τῆς «Αἶα Littoria», διεβίβασα τήν ἀπάντηση ἐκεῖνη διατηρώντας μεγάλες ἀμφιβολίες γιά τό κατά πόσον ἀνταπεκρίνετο στήν ἀλήθεια καί δέν μ' ἐξέπληξε καθόλου, ὅταν ἀργότερα διάβασα στήν ἑλληνική Λευκή Βίβλο, ὅτι ἡ ἐξέταση τῶν θραυσμάτων τῶν βομβῶν πού εἶχαν ριφθεῖ κατά τῶν δύο ἀντιτορπιλικῶν τῆς Ναυπάκτου ἀπέδειξε ὅτι οἱ βόμβες ἦσαν ἀκριβῶς οἱ ἴδιες μέ ἐκεῖνες πού εἶχαν ριφθεῖ τήν 12 Ἰουλίου κατά τοῦ «Υδρα», οἱ ὁποῖες ἦσαν ἀναμφισβήτητα Ἰταλικές. Ἄν δέν θέλει κανεῖς νά παραδεχθεῖ ὅτι τό Ὑπουργεῖο ἀεροπορίας ἐσκεμμένως ἐψεύσθη, θά πρέπει νά πιστέψει αὐτό πού εἶναι, ἄλλωστε, καί ἡ πιθανότερη ἐξήγηση, ὅτι δηλαδή ἡ ἐπίθεση διεξήχθη ἀπό τήν ἀεροπορία τῆς Δωδεκανήσου ἐν ἀγνοία τῶν ἀρχῶν τῆς Ρώμης. Στίς σχετικές μέ τίς ἄλλες ἀεροπορικές ἐπιθέσεις διαμαρτυρίας δέν δόθηκε ποτέ καμιά ἀπάντηση. Τό αὐτοχ

μικρό «'Ωρίων», ίσως έπειδή έμοιαζε άμυδρά, ώς πρός τό σχήμα, μέ πετρελαιοφόρο, φαίνεται νά άσκοϋσε μιά ιδιαίτερη έλξη στους άεροπόρους μας, ύπέστη δύο - τρεΐς άκόμη έπιθέσεις. Τό γεγονός ότι καμιά άπό τίς έπιθέσεις αυτές δέν πέτυχε ποτέ τόν στόχο μπορεΐ νά άποδεικνύει έλλειψη ικανότητας τών έπιτιθεμένων, άλλα δέν μειώνει καθόλου τήν σοβαρότητα τών πράξεων, όχι μόνο γιατί έγιναν εις βάρος πλοίων μιās οϋδετέρας δυνάμεως, όπου δηλαδή δέν ήταν έπιτρεπτό νά έπιτεθοϋν οϋτε έναντίον έχθρικών μονάδων.

Μιά άλλη μομφή, ή όποία διευτυώθει κατά τής 'Ελλάδος άλλα μάλλον άπό γερμανικής παρά άπό Ιταλικής πλευράς, ήταν ή ναύλωση έλληνικών πλοίων στην 'Αγγλία. Καμιά διεθνής σύμβαση δέν άπαγορεύει σέ πλοία οϋδετέρων νά ταξιδεύουν, μέ δική τους εύθύνη και κίνδυνο, γιά λογαριασμό μιās έμπολέμου δυνάμεως και δέν βλέπω γιά ποιό λόγο οι "Έλληνες έφοπιστές, μόνο και μόνο γιά νά φανοϋν εύάρεστοι στους Γερμανούς και σ' έμάς, θά έπρεπε νά παραιτηθοϋν τής δυνατότητας νά εισπράξουν τούς παχυλούς ναύλους πού προσέφερε ή 'Αγγλία. 'Επίσης δέν βλέπω μέ ποιό δικαίωμα ή 'Ελληνική Κυβέρνηση θά μπορούσε νά τούς άπαγορεύσει αυτήν τήν δραστηριότητα και νά τούς έξαναγκάσει νά κρατοϋν δεμένα στά λιμάνια τά έλληνικά έμπορικά πλοία μέ άνυπολόγιστη ζημία τής έθνικής οίκονομίας, τής όποιας ή έμπορική ναυτιλία άποτελοϋσε τόν σπουδαιότερο παράγοντα. "Όλοι γνωρίζουν ότι τά έλληνικά πλοία (όπως έν καιρῷ ειρήνης, άλλα σέ μικρότερη κλίμακα τά νορβηγικά) συνηθίζουν νά διασχίζουν τίς θάλασσες γιά λογαριασμό ξένων φορτωτών και όλοι γνωρίζουν ότι οι "Έλληνες είχαν έξειδικευθεί στά επικίνδυνα ταξίδια και γιά νά ποϋμε, εύθέως τήν αλήθεια, στό πολεμικό λαθρεμπόριο. Κατά τόν Ισπανικό πόλεμο, οι "Έλληνες έφοπιστές έπραγματοποίησαν άμύθητα κέρδη και θά πρέπει νά ήσαν άγγελιοι και όχι άνθρωποι γιά νά μήν έπωφεληθοϋν μιās καταστάσεως, όπως εκείνης τοϋ παγκοσμίου πολέμου, πού τούς παρείχε τήν δυνατότητα νά πραγματοποιήσουν άκόμα μεγαλύτερα κέρδη. 'Αλλά οι "Έλληνες έφοπιστές θά μπορούσαν νά έκνυλώσουν τό ίδιο τά πλοία τους στις Δυνάμεις τοϋ "Αξονος, άν αυτές τό είχαν ζητήσει,

προσφέροντας έξ' Ισου έλκυστικούς όρους ναυλώσεως, όπως ή 'Ελληνική Κυβέρνηση επανελάμβανε συνεχώς στον γερμανό συνάδελφό μου, κάθε φορά πού αυτός, κατόπιν έντολής τής Κυβερνήσεως του, διεμαρτύρετο σχετικά. 'Εγώ δέν είχα ποτέ μία τέτοια έντολή από τήν Κυβέρνησή μου. 'Αντίθετα καμιά φορά διαπραγματευτήκαμε τήν ναύλωση για λογαριασμό μας ελληνικών πλοίων καί οι προσφορές μας δέν άπερρίφθησαν ποτέ. 'Από όσα θυμούμαι, τουλάχιστον μία φορά, κατορθώσαμε νά συνάψουμε μέ ένα "Ελληνα έφοπλιστή συμβόλαιο ναυλώσεως. 'Αξίζει νά διηγηθώ τό περιστατικό αυτό σαν μία έπιπλέον απόδειξη τής ελαφρότητας καί τής έλλείψεως προετοιμασίας σέ όλους τούς τομείς, μέ τίς όποιες ριχθήκαμε στον πόλεμο έναντίον τών Ισχυροτέρων Κρατών του κόσμου.

Διερχόμενος από τήν 'Αθήνα τήν άνοιξη του 1940, επ' εύκαιρία ενός έκ τών συχνών ταξιδίων του στην 'Ιταλία, ο Διοικητής Ντεβέκκι μου είχε πεί, μέ έπηρμένη σιγουριά, ότι ή «Κτήση» ήταν τέλεια προετοιμασμένη για όποιοδήποτε πολεμικό ένδεχόμενο (ο Ντεβέκκι δέν χρησιμοποιούσε ποτέ άλλη λέξη για νά κατονομάσει τά νησιά του). Παρά τήν αξιοθαύμαστη αυτή προετοιμασία για κάθε ένδεχόμενο, είχαμε μόλις εισέλθει στον πόλεμο, από ένα περίπου μήνα, καί ή «Κτήση» είχε ήδη έλλειψη καυσίμων. 'Ετσι ο Ναυτικός 'Ακόλουθος διατάχθη νά βρεί καί νά ναυλώσει ένα ελληνικό πλοίο πού θά ήταν διατεθειμένο νά μεταβεί στην Αύλώνα για νά φορτώσει καύσιμα καί νά τά μεταφέρει δέν θυμούμαι πιά, άν στην Ρόδο ή στην Λέρο. Μέ τήν συνηθισμένη του ικανότητα καί μέ όλη τήν άπαραίτητη μυστικότητα ο Μορίν κατόρθωσε νά έξασφαλίσει ένα μηχανοκίνητο ίστιοφόρο, τό όποιο έφθασε χωρίς έπεισόδια στην Αύλώνα, φόρτωσε τά καύσιμα καί άρχισε τό ταξίδι τής επιστροφής. 'Εν τώ μεταξύ όμως, στην Ρώμη, είχαν τρομάξει πρό του κινδύνου καί είχαν διατάξει τον Μορίν νά σταματήσει τό μηχανοκίνητο ίστιοφόρο στην Κόρινθο καί νά τό ξαναστείλει πίσω στην Αύλώνα για νά ξεφορτώσει ξανά τό φορτίο. 'Ο Μορίν είχε βασίμους λόγους νά πιστεύει ότι, άν συνεχίζοταν τό ταξίδι χωρίς καθυστέρηση, ύπήρχαν μεγάλες πιθανότητες τό πλοίο νά φθάσει αίσίως στον προορισμό του. 'Από τήν

άλλη πλευρά ό έφοπλιστής, όχι άδικαιολόγητα, θεωρούσε τήν έπιστροφή στην Αύλώνα, σαν ένα νέο ταξίδι και απαιτούσε πρόσθετο ναύλο. Ό Ναυτικός Άκόλουθος, ύστερα από ανταλλαγή πολλών τηλεγραφημάτων, έπέτυχε επιτέλους νά συνετίσει τούς άνωτέρους του, οι όποιοι ακύρωσαν τήν νεωτέρα τους έντολή. Όλα αυτά είχάν άναγκάσει τό πλοίο νά παραμείνει μερικές ήμέρες στη Κόρινθο, όπου φυσικά ή παρουσία του δέν πέρασε άπαρατήρητη. Όταν επιτέλους έξουσιοδοτήθηκε νά συνεχίσει τό ταξίδι του προς τήν Δωδεκάνησο ήταν πολύ άργά και, κατά τήν έξοδό του από τά έλληνικά χωρικά ύδατα, τό άνέμεναν δύο άγγλικές μονάδες, πού μέσα σέ λίγα λεπτά τό βύθισαν μέ κανονιοβολισμούς. Πολλά από τά βαρέλια καυσίμων επέπλευσαν και συνελήγησαν από Έλληνες ψαράδες, οι όποιοι τά παρέδωσαν στα έλληνικά ναυπηγεία του Πολεμικού Ναυτικού στην Σαλαμίνα. Ό Μορίν, όταν πληροφορήθηκε τά γεγονότα, έπεδίωξε νά επιτύχει από τίς έλληνικές αρχές τήν παράδοση των βαρελιών στην «Ala Littoria», ή όποία θά χρησιμοποιούσε τά καύσιμα για τόν άνεφοδιασμό των άεροπλάνων τής γραμμής της κατά τήν διέλευσή τους από τήν Άθήνα. Ήταν και αυτός ένας έμμεσος τρόπος άνεφοδιασμού τής «Κτήσεως», έφόσον τά άεροπλάνα θά μπορούσαν νά προμηθευθούν στην Άθήνα τήν άπαραίτητη βενζίνη για τό ταξίδι τής έπιστροφής δέν θά είχάν τήν άνάγκη νά τήν πάρουν στη Ρόδο από τά ήδη πενιχρά τοπικά αποθέματα. Ύστερα από μερικές ήμέρες ύπομονετικών διαπραγματεύσεων μέ τίς αρμόδιες έλληνικές ύπηρεσίες, ό Μορίν κατόρθωσε επί τέλους νά επιτύχει τήν παροχή ποσότητας βενζίνης ίσης μέ εκείνη πού είχε περισυλλεγει, ή όποία έτέθη στη διάθεση τής «Ala Littoria» στο άεροδρόμιο του Τατοΐου.

Τό πρόβλημα του άνεφοδιασμού τής Δωδεκανήσου, ιδίως σέ καύσιμα, πού από μέρα σέ μέρα γινόταν όξύτερο, θά μπορούσε ίσως νά λυθεί άν συνεννοείτο κανείς μέ κανέναν Έλληνα έφοπλιστή, ό όποιος θά έστελλε τά πλοία του από λιμάνια τής ήπειρωτικής Ελλάδος στα Ιταλικά νησιά μέ δήθεν προορισμό κάποιο έλληνικό νησί του Αιγαίου. Η Έλληνική όμως Κυβέρνηση, λίγο μετά τήν είσοδο τής Άταλίας στον πόλεμο, θέλοντας νά αποφύγει,

οτιδήποτε θά μπορούσε νά δώσει λαβή σέ ἀμφιβολίες ως πρὸς τὴν οὐδετερότητά της, καθόρισε γιὰ τὸ κάθε νησί τοῦ ἀρχιπελάγους ποσόστωση καυσίμων, βασισμένη στὴν κανονικὴ τους κατανάλωση. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ δὲν θά εἶχαμε τὴν δυνατότητα νά ὑποπτευόμαστε ὅτι στὸ ἄλφα ἢ βῆτα νησί ἐναποθηκεύοντο καύσιμα, προοριζόμενα γιὰ τὸν ἀγγλικὸ στόλο. Τὸ μέτρο πού ἀποσκοποῦσε νά μᾶς καθησυχάσει ἀπέβη εἰς βάρος μας, γιατί μ' αὐτὸ καθίστατο ἀδύνατη ἢ δῆθεν ἀποστολὴ στὰ ἑλληνικὰ νησιά καυσίμων τὰ ὁποῖα, στὴν πραγματικότητα, προορίζοντο γιὰ τὰ ἰταλικά νησιά. Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1940, ὁ Διοικητὴς τῆς Δωδεκανήσου μοῦ ἔγραφε γιὰ νά ὑποβάλλει ὑπὸ τὴν κρίση μου σχέδιο, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο μηχανοκίνητα ἰστιοφόρα, ἰταλικά ἢ ἑλληνικά, θά ἀναχωροῦσαν ἀπὸ τὴν Ἰταλία καί, μέσω τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου, θά ἔφθαναν σέ κάποιο μικρὸ λιμάνι τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Ἐκεῖ θά παρέμεναν μέχρις ὅτου διαπιστωθεῖ ἀπὸ τὰ ἀνιχνευτικά μας ἀεροπλάνα ὅτι στὸν δρόμο πρὸς τὴν Δωδεκάνησο δὲν ὑπῆρχαν ἀγγλικά πλοῖα πού θά λάβουν ἀπὸ τὴν Διοίκηση, διὰ τοῦ ἀσυρμάτου, τὴν ἐντολὴ νά συνεχίσουν τὸ ταξίδι καί νά φθάσουν «τὰ δικά μου ὕδατα», ὅπως κατὰ τρόπο ἀπίστευτο ἀποκαλοῦσε ὁ Ντέ Βέκκι τὰ δωδεκανησιακά ὕδατα. Συμβουλευτήκα τὸν ναυτικὸ Ἀκόλουθο καί καταλήξαμε καί οἱ δύο ἀμέσως στὸ ἴδιο συμπέρασμα, ὅτι δηλαδὴ τὸ σχέδιο ἦταν τελείως χιμαιρικό. Καί ὁ ἀπλὸς κοινὸς νοῦς καί ἡ πρόσφατη ἐμπειρία τοῦ ναυλωμένου ἰστιοφόρου ἀπὸ τὸν Μορίν ἀπεδείκνυαν ὅτι, διασχίζοντας τὸν ἰσθμὸ τῆς Κορίνθου, τὰ πλοῖα ἐξετίθεντο στὸν κίνδυνο νά ἐπισημανθοῦν ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ ὑπηρεσία πληροφοριῶν. Ἡ στάθμευση σέ ἓνα μικρὸ ἑλληνικὸ λιμάνι ηῤῥαυε ὑπέρμετρα τὸν κίνδυνο αὐτό. Τέλος, δὲν ὑπῆρχε καμιὰ βεβαιότητα ὅτι ὁ δρόμος θά παρέμενε πράγματι ἀνοικτός καί ὅτι ἐν τῷ μεταξύ δὲν θά εἶχαν φθάσει ἐχθρικές μονάδες, κατὰ τὶς ὥρες πού κατ' ἀνάγκην θά μεσολαβοῦσαν μεταξύ τῆς ἐπανόδου τῶν ἀεροπλάνων στὴν βάση τους μὲ τὴν εἴδηση ὅτι ὁ δρόμος ἦταν ἀνοικτός καί τῆς λήψεως ἀπὸ τὰ πλοῖα τῆς ἐντολῆς νά συνεχίσουν τὸ ταξίδι πρὸς τὰ χωρικά ὕδατα τοῦ κόμητος τοῦ Val Cistron. Ἦταν πάρα πολὺ πιθανόν ὅτι, ὑπὸ τὶς συνθήκες αὐτές, οὔτε ἓνα ἀπὸ τὰ

Ιστιοφόρα δέν θά κατόρθωνε νά άποπερατώσει αίσίως τό ταξίδι του. Άπήντησα στόν Ντέ Βέκκι μέ τήν υπόδειξη τά Ιστιοφόρα νά αποφύγουν τήν διέλευση από τόν Ίσθμό τής Κορίνθου καί νά κάμουν τόν γύρο τής Πελοποννήσου, ταξιδεύοντας συνεχώς μέσα στά έλληνικά χωρικά ύδατα, καί νά διασχίσουν τήν τελευταία στιγμή, καί χωρίς νά αναμένουν οδηγίες από τήν Ρόδο, τό μικρό τμήμα άνοικτής θαλάσσης μεταξύ τών έλληνικών άκτών καί τών νησιών τής Δωδεκανήσου. Μερικές άπώλειες θά ήταν άναπόφευκτες, αλλά τόσο ο Ναυτικός Άκόλουθος, όσο καί έγώ ο Ίδιος ήμαστε βέβαιοι ότι τό μεγαλύτερο μέρος τών μηχανοκινήτων Ιστιοφόρων θά έφθανε σώο καί άβλαβές στόν προορισμό του. Στίς άρχές τών έχθροπραξιών, δύο Ιταλικά πλοία πού είχαν διαταχθεί νά καταφύγουν σέ κάποιο έλληνικό λιμάνι, άρνήθηκαν νά έκτελέσουν τήν διαταγή καί, ταξιδεύοντας μέ δική τους ευθύνη μέ τόν τρόπο πού άνέφερα προηγουμένως, στά χωρικά ύδατα του Μοριά, είχαν κατορθώσει νά φθάσουν αίσίως στήν Ίταλία. Τέλειωνα τήν έπιστολή μου ρωτώντας τόν Διοικητή άν, εκτός από μένα, είχε σκεφθεί νά ένημερώσει, όπως ήταν άπαραίτητο, για τό σχέδιο αυτό τίς αρμόδιες Ιταλικές ύπηρεσίες, τόσο του Πολεμικού Ναυτικού όσο καί τής Έμπορικής Ναυτιλίας. Οι άντιπροτάσεις μας, πού ύπηγορεύοντο από τό συμφέρον τής ύπηρεσίας καί τόν κοινό νοϋ, δέν είχαν τήν τύχη νά άρέσουν στόν Διοικητή, ο όποιος θά πρέπει νά θεώρησε ως άπαράδεκτη ένέργεια τό γεγονός ότι ή Πρεσβεία είχε τολμήσει νά διατυπώσει άντιρρήσεις στό σχέδιό του. Σέ άπάντηση τής έπιστολής μου, έλαβα τό ακόλουθο τηλεγράφημά του:

«Όλοι άπόλυτα ένημερωμένοι. Σας άπαλλάσσω από του νά άσχοληθείτε περαιτέρω μέ τήν υπόθεση». Φυσικά δέν άσχολήθηκα πιά μέ τήν υπόθεση, αλλά έν τώ μεταξύ δέν έγινε τίποτα καί ή «Κτήση» γνώρισε μιά όλο καί όξύτερη έλλειψη καυσίμων. Άργότερα, τόν Σεπτέμβριο δηλ. του 1940, ο Ντέ Νέκκι είχε μιά φρόνιμη ιδέα. Έστειλε στήν Άθήνα, μέ έντολή νά όργανώσει τήν ύπηρεσία άνεφοδιασμού τής Δωδεκανήσου, ένα εμπιστό του φραγκολεβαντίνο, Ιταλικής ύπηκοότητας, προικισμένο μέ άσυνήθη πονηριά καί πρακτικό πνεϋμα καί τέλειο γνώστη τών κύκλων

καί τῶν μεθόδων τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς. Σέ λίγες μέρες κατόρθω-
νε νά ὑλοποιήσει ἀπό κοινοῦ μέ Ἑλληνες ἐφοπλιστές ἓνα εὐφυέ-
στατο σχέδιο, πού θά ἐπέτρεπε ἀσφαλῶς νά φθάσουν στό νησιά
μας δύο ἢ τρία μεγάλα φορτία καυσίμων. Ἀλλά ἡ ταχεία ἐξέλιξη
τῶν γεγονότων ἐμπόδισε τήν ἐφαρμογή τοῦ σχεδίου.

Εἶπα ἤδη πῶς ὁ Ντέ Βέκκι, μέ ὅσα συνεχῶς ἐπισήμανε καί τήν
συνεχῆ του ἀντιδικία γιά τίς δῆθεν παραβιάσεις τῆς οὐδετερότη-
τας ἀπό ἐλληνικῆς πλευρᾶς, ὑπῆρξε ἓνας ἀπό τοὺς κυριότερους
ὑπευθύνους τῆς ὀλέθριας ἐλληνικῆς περιπέτειάς μας. Μιά ἄλλη
ἀπό τίς ἔμμονες ἰδέες του ἦταν ὅτι τά ἀγγλικά πλοῖα, γιά νά ἀπο-
φεύγουν τίς ναυτικές καί ἀεροπορικές μας ἀνιχνεύσεις, ἀνυψώ-
ναν κατά τόν πλοῦν τήν ἐλληνική σημαία. Μιά ἐκθεσὴ του πρὸς
τήν Ρώμη, πού μοῦ κοινοποιήθηκε, ἐπεσήμανε ὅτι ποτέ δέν εἶχαν
κάμει τήν ἐμφάνισή τους στό Αἰγαῖο τόσες ἐλληνικές σημαῖες ὅ-
σο τήν ἐποχὴ ἐκείνη. Μοῦ ἤρθε νά τοῦ ἀπαντήσω ὅτι ἦταν πιθα-
νότερο νά συναντᾶ κανεῖς ἐλληνικές σημαῖες στό Αἰγαῖο παρά
στόν κόλπο τοῦ Βαφφίν. Φυσικά, κατά τήν γνώμη του, ἡ κατάχρη-
ση αὐτῆ ἐγένετο μέ τήν συμπαιγνία τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως.
Ἡ ὅλη ὑπόθεση ἦταν κάτι τελείως παράλογο. Βέβαια, ἡ χρησιμο-
ποίηση ξένης σημαίας γιά νά ἀποφευχθεῖ ἡ σύλληψη ἢ ἡ κατα-
στροφή δέν ἀποτελεῖ κάτι ἀσύνηθες στοὺς ναυτικούς πολέμους,
οὔτε καί μπορεῖ νά χαρακτηρισεῖται ὡς κάτι τό δόλιο, ἐκτός καί
χρησιμεύει γιά τήν συγκάλυψη ἐπιθετικῶν σχεδίων. Ἐμεῖς πού
βλέπαμε κάθε μέρα ἀγγλικά πλοῖα νά μπαίνουν νά βγαίνουν καί
νά σταθμεύουν μέ τήν ἡσυχία τους στό ἐλληνικά λιμάνια, ὅπου
τυχόν πληροφοριοδότες μας, ἂν ὑποτεθεῖ ὅτι εἶχαμε, θά μπορού-
σαν νά ἐπισημάνουν τίς κινήσεις τους μέ τήν μεγαλύτερη εὐκο-
λία, δύσκολα μπορούσαμε νά πιστέψουμε ὅτι τά ἴδια πλοῖα ἔκαναν
ἐν πλῶ μιά τόσο εὐρεῖα χρῆση τῆς ἐλληνικῆς σημαίας. Δέν μπο-
ροῦσε δέ νά καταλάβει κανεῖς μέ ποιό τρόπο θά ἦταν δυνατό νά
θεωρηθεῖ ὑπεύθυνος ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση, ἡ ὁποία ἀσφαλῶς
δέν εἶχε τρόπο νά ἐμποδίσαι ἓνα ξένο πλοῖο νά ἀνυψώσει στήν
ἀνοικτὴ θάλασσα τήν ἐλληνική σημαία ἢ τήν βραζιλιανή ἐκτός καί
παρακολουθοῦσε μέ τά πολεμικά της δλα τά Ἀγγλικά πλοῖα πού
ταξίδευαν στό Αἰγαῖο. Παρ' ὅλα αὐτά ἔλαβα ὁδηγίες νά ἐπισημά-

νω τό ζήτημα στήν ἑλληνική Κυβέρνηση, πράγμα τό ὁποῖο καί ἔκαμα. Ὁ Μεταξᾶς μου ἔδωσε τήν ἀπάντηση, πού εὐκολα μπορούσε κανεῖς νά προβλέψει, ὅτι δηλ. δέν τοῦ προέκυπτε κάτι τέτοιο καί ὅτι, ἐν πάση περιπτώσει, ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση δέν εἶχε κανένα τρόπο νά ἐμποδίσει μιά τέτοια κατάχρηση, ἐκτός ἐάν, τά ἀγγλικά πλοῖα ἀναρτοῦσαν τήν ἑλληνική σημαία κατά τήν στάθμευση τους στά λιμάνια. Μποροῦσε μέ βεβαιότητα νά ἀποκλείσει ὅτι μέχρι τότε δέν εἶχε γίνει κάτι τέτοιο, ἀλλά ὅτι, ἂν αὐτό συνέβαινε στό μέλλον, οἱ ἑλληνικές ἀρχές θά ἐπενέβαιναν δραστικά γιά νά τό ἐμποδίσουν. Τά πράγματα ἔμειναν σ' αὐτό τό σημεῖο, ἀλλά καί αὐτή ἡ πληροφορία ὅπως καί οἱ ἄλλες πού προήρχοντο ἀπό τόν Ντέ Βέκκι συνέβαλε στό νά δηλητηριασθεῖ ἡ ἀτμόσφαιρα στή Ρώμη, ὅπου ὁποιαδήποτε ἀνθελληνική πληροφορία, ἀληθινή ἢ ψευδής, ἐγένετο εὐκολα καί ἄμεσα ἀποδεκτή σάν Εὐαγγέλιο, ἐπισπεύδοντας ἔτσι τήν ἔκρηξη τοῦ καταραμένου πολέμου.

Πρόσφατα μου ἐπεβεβαιώθει ἀπό ἀρίστη πηγή ὅτι γιά τήν περίπτωση πολέμου μεταξύ Ἰταλίας καί Ἑλλάδος ὁ Ντέ Βέκκι εἶχε ἔτοιμο ἕνα σχέδιο ἐπιχειρήσεων. Τό σχέδιο αὐτό συνίστατο στό νά ἀποσύρει σχεδόν ἐξ ὀλοκλήρου τίς στρατιωτικές δυνάμεις ἀπό τήν Δωδεκάνησο καί νά ἐπιτεθεῖ μ' αὐτές (ἀνήρχοντο περίπου σέ δύο μεραρχίες) κατά τῆς Ἑλλάδος μέ ἀπόφαση σέ κάποια ἀκτή τῆς Πελοποννήσου. Ἡ ἀπουσία τοῦ Ντέ Βέκκι ἀπό τήν «Κτήση» κατά τήν στιγμή τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐχθροπραξιῶν ἠμπόδισαν τήν πραγματοποίηση αὐτῆς τῆς ναπολεοντείου καί γαριβαλδινῆς στρατηγικῆς.

Εἶπα ἤδη ὅτι ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση, γιά νά ἀποφύγει (ἐξαλείφοντας ἔτσι κάθε δυνατότητα λάθους) τίς πολύ συχνές ἐπιχειρήσεις τῶν ἀεροπόρων μας ἐναντίον ἑλληνικῶν πλοίων, ἀνακοίνωσε στό Ναυτικό μας Ἀκόλουθο ὅλες τίς κινήσεις τῶν μονάδων τοῦ Πολεμικοῦ τῆς Ναυτικοῦ. Προσθέτω γιά νά κλείσω τό θέμα αὐτό τῆς ναυσιπλοΐας, ὅτι μεταξύ μας καί τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως εἶχε ἐπέλθει συνεννόηση ἀνάλογη μέ ἐκείνη πού εἶχε ἐπιτευχθεῖ μεταξύ τῆς ἑλληνικῆς καί τῆς βρεταννικῆς Κυβερνήσεως μέ τόν σκοπό νά διευκολύνει τό ταξίδι τῶν ἑλληνικῶν

πλοίων πού κατευθύνοντο στά ελληνικά λιμάνια καί νά άποφεύγονται άσκοπες καθυστερήσεις καί ταιλιπωρίες. Είχε κανονισθεΐ δηλ. ότι όποιοδδήποτε ελληνικό πλοίο κατευθύνετο πρός τήν Έλλάδα προερχόμενο από δυτικά λιμάνια νά σταματά γιά τήν νηοψία στήν Μεσσήνη. Μετά τήν διαδικασία αύτή, οι Ιταλικές ναυτικές άρχές άφηναν έλεύθερο τό πλοίο καί ειδοποιούσαν τηλεγραφικώς τήν Πρεσβεία ή όποία, μέ τήν σειρά της, ειδοποιούσε τήν Έλληνική Κυβέρνηση. Τό σύστημα αύτό λειτούργησε θαυμάσια μέχρι τής 27 Οκτωβρίου, χωρίς ποτέ νά δώσει άφορμή στήν παραμικρή δυσχέρεια, αντίθετα από ελληνικής πλευράς μου έξεφράσθησαν επανειλημμένως θερμότατες εύχαριστίες γιά τήν ταχύτητα καί τήν εύγένεια μέ τήν όποία οι Ιταλικές άρχές διεξήγαν τήν νηοψία κατά τρόπο ώστε ή στάθμευση στήν Μεσσήνη νά διαρκεί τό έλάχιστο δυνατόν.

Κατά τά τέλη Ιουνίου ή άρχές Ιουλίου 1940, τό Ύπουργείο Έξωτερικών μου ανακοίνωσε τό κείμενο μιās έκθέσεως του Γενικού Τοποτηρητου τής Άλβανίας, από τήν όποία προέκυπτε ότι είχε βρεθει νεκρός στήν περιοχή κοντά στά ελληνο-άλβανικά σύνορα, κάποιος Νταούτ Χότζα, μουσουλμάνος, καταγόμενος από τήν Τσαμουριά, από τό τμήμα δηλ. τής περιοχής εκείνης μέ μικρό πληθυσμό πού άνήκε στήν Έλλάδα, ό όποιος διέμενε επί άλβανικού έδάφους από εικοσαετίας καί πλέον. Τό πτώμα του φονευθέντος είχε άποκεφαλισθει. Η κεφαλή του θύματος, ό όποιος είχε επικηρυχθει από τήν Έλληνική Κυβέρνηση, πού τόν καταζητούσε γιατί υπήρχαν εις βάρος του διάφορες ποινικές καταδίκες, είχε μεταφερθει πέρα από τά σύνορα από τούς δολοφόνους καί είχε έκτεθει δημοσία σέ δύο ή τρία χωριά τής περιοχής. Τό Ύπουργείο λοιπόν μου έδωσε έντολή νά ζητήσω τήν προσωρινή σύλληψη των δύο υπόπτων του έγκλήματος έν άναμονή τής ύποβολής τακτικής αίτήσεως έκδόσεως έκ μέρους του Άλβανικού Ύπουργείου Δικαιοσύνης καθώς καί τήν τιμωρία των τοπικών αστυνομικών άρχων, πού είχαν άνεχθει τήν μακάβρια έκθεση τής κεφαλής του φονευθέντος. Τίποτε στήν ανακοίνωση αύτή δέν γεννούσε έστω καί τήν παραμικρή ύποψία ότι τό έγκλημα μπορούσε νά έχει πολιτικά έλατήρια, ούτε ότι έπρόκειτο γιά κάτι δια-

φορετικό από ένα κοινό φόνο όχι άσυνήθιστο σέ μιά χώρα σάν τήν 'Αλβανία.

Παρετήρησα στό 'Υπουργείο ότι, άν θέλαμε πράγματι νά επί-τύχομε τήν σύλληψη καί έκδοση τών δύο υπόπτων ένόχων, δέν συνέφερε νά ζητήσομε ταυτοχρόνως τήν έπιβολή κυρώσεων κα-τά τών ίδιων εκείνων τοπικών άρχών πού θά προέβαιναν στήν σύλληψη τους. Μοϋ έφαινετο γι' αυτό σκόπιμο νά αναβληθεϊ τό δεύτερο αυτό αίτημα, γιά άργότερα, ύστερα από τήν έκδοση. Συγχρόνως ζήτησα από τόν Β. Γενικό Πρόξενο στήν Κέρκυρα, στήν δικαιοδοσία του όποίου υπήγετο καί ή "Ηπειρος, πληροφο-ρίες γιά τήν αλήθεια τής Ιστορίας σχετικά μέ τήν έκθεση τής κε-φαλής σέ έλληνικά χωριά. 'Ο Γενικός Πρόξενος έπιβεβαίωσε ότι ή είδηση άνταπεκρίνετο στήν αλήθεια. Τό 'Υπουργείο μοϋ άπήν-τησε ότι έδέχετο πλήρως τήν υπόδειξή μου καί μέ έξουσιοδότησε νά αναβάλω γιά μετά τήν έκδοση τό διάβημα γιά τήν τιμωρία τών τοπικών άρχών. Ούτε καί στό δεύτερο αυτό τηλεγράφημα του τό 'Υπουργείο δέν άφησε νά έννοηθεϊ μέ κανένα τρόπο ότι τό έγ-κλημα είχε ένα όποιοδήποτε πολιτικό υπόβαθρο ούτε ότι ή υπό-θεση διέφερε σέ τίποτε από μιά συνηθισμένη περίπτωση.

Σύμφωνα μέ τίς οδηγίες τών άνωτέρων μου, άπηύθυνα ρημα-τική διακοίνωση στό έλληνικό 'Υπουργείο τών 'Εξωτερικών, υπό ήμερ. 25 'Ιουλίου 1940. Νομίζω ότι δέν είναι περιττό νά τήν πα-ραθέσω επί λέξει, έφόσον δέν είναι παρά ή κατά γράμμα μετά-φραση του τηλεγραφήματος του 'Υπουργείου στό όποιο περιε-γράφετο τό έγκλημα καί τό όποιο μέ τήν σειρά του παρέθετε έν-τός είσαγωγικών τό κείμενο τής ανακοινώσεως τών Τιράνων. 'Από τό κείμενο τής ανακοινώσεως αυτής προκύπτει σαφώς ότι ούτε από τήν Ρώμη, ούτε από τά Τίρανα άπεδίδετο καμιά Ιδιαίτε-ρη σημασία στήν δολοφονία εκείνη:

«'Η Β. 'Ιταλική Πρεσβεία έχει τήν τιμήν νά φέρει εις γνώσιν του Β. 'Υπουργείου τών 'Εξωτερικών τά ακόλουθα:

«Τήν 17 παρελθόντος 'Ιουνίου εύρέθη μεταξύ Έντα καί Κονισπόλεως πλησίον τών έλληνοαλβανικών συνόρων άκέ-φαλον πτώμα. Αί έρευναι τής έπιτοπίου άρχής επέτρεψαν νά έξα-κριβωθεϊ ότι έπρόκειτο περί ενός όνόματι Νταούτ Χότζα, ηλικίας

50 ἐτῶν, δασοφύλακος, Ἄλβανοῦ, καταγομένου ἐκ Τσαμουριάς, πρόσφυγος ἐν Ἀλβανία ἀπὸ 20 ἐτῶν. Αἱ ἀνακρίσεις διεπίστωσαν ταυτοχρόνως ὅτι τὴν 14 Ἰουνίου ὁ Νταούτ Χότζα εἶχε μεταβεῖ εἰς τοὺς βοσκοτόπους τῶν ὁποίων εἶχε τὴν φύλαξιν, κειμένους εἰς τὴν περιοχὴν Σεσίν. Ἐκεῖ συνητήθη μετὰ τῶν Πίλο Κότσο, υἱοῦ τοῦ Ντίρνος, γεννηθέντος ἐν Μούρσι, ἡλικίας 17 ἐτῶν, καὶ Ἡλία Φότο, υἱοῦ τοῦ Σοτίρ, γεννηθέντος ἐν Μούρσι, ἡλικίας 24 ἐτῶν. Μετὰ σύντομον μετ' αὐτῶν συνομιλίαν ὁ Χότζα ἀπεκοιμήθη ὑπὸ τὴν σκιάν ἑνὸς δέντρου. Καὶ ἐνῶ ἐκοιμάτο ἐδολοφονήθη ἀνάνδρως ὑπὸ τῶν ἐν λόγῳ ἀτόμων, τὰ ὁποῖα ἀφοῦ ἀπεκεφάλισαν τὸ πτῶμα κατέφυγον, συναποκομίζοντα τὴν κεφαλὴν τοῦ θύματος, πέραν τῆς ἑλληνικῆς μεθορίου, εἰς ἀπόστασιν 30 περίπου λεπτῶν πορείας.

Αἱ ἰταλικά ἀρχαὶ προέβησαν εἰς τὴν σύλληψιν ἑνὸς ὀνόματι Κότσο Σουλλιότι, ἰδιοκτῆτου μύλου κειμένου πλησίον τοῦ τόπου ὅπου διεπράχθη τὸ ἔγκλημα, καὶ ὁ ὁποῖος λίαν πιθανῶς εἶχε γνῶσιν τούτου, ὡς καὶ τοῦ πατρὸς τοῦ Πίλο Κότσο. Ἡ Β. Πρεσβεΐα κατόπιν ὁδηγιῶν τῆς Κυβερνήσεως τῆς ἔχει τὴν τιμὴν νὰ ζητήσῃ ὅπως διαταχθῇ ἡ προσωρινὴ σύλληψις τῶν Πίλο Κότσο καὶ Ἡλία Φώτο, εὐρισκομένων ἐπὶ ἑλληνικοῦ ἐδάφους, λίαν πιθανῶς εἰς Φιλιάτες ἢ εἰς τὰ περὶχωρα, ἐν ἀναμονῇ τακτικῆς αἰτήσεως ἐκδόσεως ἢ ὁποῖα θὰ ὑποβληθῇ ὁσονούπω ὑπὸ τοῦ Ἀλβανικοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης».

Ὅπως βλέπομε ἡ ἀνακοίνωσις τῶν Τιράνων παρουσίαζε τὴν ὑπόθεσιν σάν ἕνα κοινὸ ἐγκληματικὸ γεγονός, χωρὶς νὰ τοῦ ἀποδίδει καμιὰ ἰδιαίτερον σημασίαν. Τὸ πολὺ - πολὺ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ παρατηρήσῃ ὅτι μερικὲς λεπτομέρειες ἦσαν προφανῶς ἀπίθανες καὶ ἀποσκοποῦσαν νὰ ἐπιβαρύνουν τὴν θέσιν τῶν ὑπόπτων ἐνόχων. Δὲν εἶναι πράγματι ἀληθοφανές ὅτι ἕνας γηραιὸς ὄρεσίβιος Ἀλβανός, πού εἶχε συνηθίσῃ νὰ ζεῖ σὲ μίαν χώρα ὅπου ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ δὲν ἔχει μεγάλη ἀξία, ὕστερα ἀπὸ μίαν συζήτησιν μὲ δυὸ ἄτομα, πού ἀσφαλῶς δὲν ἦσαν ἄσπλα, ξάπλωσε μὲ τὴν ἡσυχίαν του νὰ κοιμηθῇ στὸν ἴσκιον ἑνὸς δένδρου σάν ἕνας βοσκὸς τοῦ Θεοκρίτου, γιὰ νὰ δώσει τὴν εὐκαιρίαν στοὺς ἀντιπάλους του νὰ τὸν σκοτώσουν στὸν ὕπνον μὲ ὄλη τους τὴν ἀνεση. Τὸ

πράγμα θά ήταν έξ ἄλλου ἀκόμα πιό ἀπίθανο, ἂν ὁ Χότζα εἶχε ἀναγνωρίσει στούς συνομιλητές του δύο πολιτικούς του ἀντιπάλους ἢ δυό πληρωμένους δολοφόνους στούς ὁποίους εἶχε ἀνατεθεῖ ἡ δολοφονία του. Ἀπό τήν ἴδια ἀνακοίνωση τῶν Τιράνων προκύπτει σαφῶς ὅτι ἡ δολοφονία ἔγινε μετὰ ἀπό λογομαχία καί θά δοῦμε ἀργότερα ποιές ἦσαν οἱ πιθανές αἰτίες πού ὤθησαν τούς δολοφόνους νά ἀποκόψουν ἀπό τό σῶμα τήν κεφαλή τοῦ γέρου ληστοῦ καί νά τήν συναποκομίσουν πέρα ἀπό τά ἑλληνικά σύνορα.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, οἱ ἑλληνικές ἀρχές προέβησαν ἀμέσως στήν σύλληψη τῶν δύο ἐνημερώνοντας σχετικά τήν Πρεσβεία (καί μάλιστα ἀργότερα ἡ ἑλληνική Κυβέρνηση ἰσχυρίστηκε, δέν γνωρίζω πόσο βάσιμα, ὅτι οἱ δύο Ἀλβανοί εἶχαν συλληφθεῖ ἀμέσως μόλις εἰσήλθαν στό ἑλληνικό ἔδαφος καί ὅτι εἶχαν ἀρχίσει ἀμέσως κανονικές ἀνακρίσεις) καί τούς κράτησαν ἐν ἀναμονή τῆς λήψεως κανονικῆς αἰτήσεως ἐκδόσεως τήν ὁποία εἶχα προαναγγεῖλει στήν ρηματική μου διακοίνωση.

Τήν 4 Αὐγούστου ἦταν τετάρτη ἐπέτειος τῆς ἀναλήψεως τῆς ἐξουσίας ἐκ μέρους τοῦ Μεταξᾶ καί τῆς ἰδρύσεως τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ καθεστώτος στήν Ἑλλάδα, κάτι ἀνάλογο μέ τήν ἐπέτειο τῆς 28ης Ὀκτωβρίου στή φασιστική Ἰταλία. Ἡ ἐπέτειος ἐορτάστηκε μέ μιά μεγάλη συγκέντρωση στό Στάδιο τῶν Ἀθηνῶν, στήν ὁποία ἔλαβαν μέρος χιλιάδες κόσμου κατά τήν διάρκεια τῆς ὁποίας ὁ Μεταξᾶς χειροκροτήθηκε θερμότατα. Κατά τήν συνήθεια τῶν ὀλοκληρωτικῶν καθεστώτων, οἱ τοῖχοι τῶν σπιτιῶν τῆς Ἀθήνας γέμισαν ἀπό ἐπιγραφές πού ὑμνολογοῦσαν τήν 4η Αὐγούστου τοῦ Μεταξᾶ καί τό Καθεστῶς καί θυμοῦμαι ὅτι μιά ἀπό τίς συχνότερα ἐπαναλαμβανόμενες ἔξῃρε τήν Κυβέρνηση τοῦ Μεταξᾶ ὡς «προπύργιο τῆς εἰρήνης».

Τότε ὁ τύπος καί τό ραδιόφωνο μᾶς ἐπιδαψίλευσαν ἐπαίνους στό πρόσωπο τοῦ Μεταξᾶ καί τό καθεστῶς του. Ἡ ἀνακοίνωση τοῦ πρακτορείου Στέφανι στήν ὁποία ἐλέγετο ὅτι «ἡ Ἑλλάδα ἐχαιρέτησε μέ μεγάλο ἐνθουσιασμό τήν 4η ἐπέτειο τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ καθεστώτος» καί ὅπου περιγράφοντο οἱ ἐκδηλώσεις

πού έλαβαν χώρα για τόν έορτασμό τής έπετειού, έδημοσιεύθει από όλες τές Ιταλικές έφημερίδες μέ έντυπωσιακούς τίτλους και μέ πολύ έγκωμιαστικά σχόλια για τό έλληνικό καθεστώς και τόν ήγέτη του. Τό πράγμα μέ εξέπληξε άρκετά. Ήταν ή πρώτη φορά σέ τέσσερα χρόνια, πού ό τύπος μας έλαβε έντολή νά πλέξει τό έγκώμιο τής Έλλάδος. Τό ότι αυτό συνέβαινε λίγες μόλις εβδομάδες, μετά τές έπανελημμένες εκρήξεις όργης του Ύπουργού των Έξωτερικών και του Διευθυντού του Γραφείου του για τές δήθεν παραβιάσεις τής ουδετερότητας από τήν έλληνική πλευρά, κατά τές όποιες ό Ύπουργός είχε φθάσει μέχρι του σημείου νά άπειλήσει μέ πόλεμο, μου γέννησε προς στιγμή τήν έλπίδα ότι είχα κατορθώσει νά πείσω τήν Κυβέρνηση μου για τό λάθος της και ότι, κατά κάποιο τρόπο, θέλησε νά έπανορθώσει μέ αυτές τές εκδηλώσεις συμπαθείας προς τήν Έλλάδα και τήν Κυβέρνηση της. Δέν θά άργοΰσα νά άντιληφθώ τήν πλάνη μου.

Τό πρωί τής 7 Αύγούστου εκλήθην από τόν Μεταξά. Ό Πρωθυπουργός άρχισε μέ τήν παράκληση νά ευχαριστήσω θερμότατα τήν Ιταλική Κυβέρνηση για τούς έπαίνους πού έπιδαψίλευσε ό τύπος και τό ραδιόφωνο μας στην χώρα του και στό καθεστώς τό όποιο εκπροσωπούσε. Τέτοιες εκδηλώσεις, μου είπε, αποτελούσαν τό πιό επίζηλο έπαθλο για τήν πολιτική του, ή όποία άποσκοπούσε έξ ολοκλήρου στην διατήρηση τής τάξης και τής εϋημερίας στό έσωτερικό και τό έξωτερικό, στην άποκατάσταση των καλών σχέσεων μέ τήν Ίταλία και τήν διατήρηση τής ειρήνης και τής ουδετερότητας τής Έλλάδος. Δυστυχώς όμως δέν ήξερε πώς νά συμβιβάσει τά δείγματα αυτά φιλίας μέ τήν άδικαιολόγητη δυσπιστία και ύποψία τές όποιες εξέδήλωνε συνεχώς ή Ίταλική Κυβέρνηση έναντι τής Έλλάδος και μέ τόν τραχύ τόνο πού χρησιμοποιούσαν τελευταία στή Ρώμη έναντι του διπλωματικού αντιπροσώπου του. Διατυπώνοντας προς τόν κ. Πολίτη διαμαρτυρίες, οι όποιες άμέσως είχαν άποδειχθεί άβάσιμες, ό Κόμης Τσιάνο, τόν τελευταίο καιρό, είχε υιοθετήσει ένα ύφος, πού δύσκολα μπορούσε νά γίνει άποδεκτό σέ συνομιλία μεταξύ φίλων. Ήδη δε είχε σημειωθεί ένα νέο λυπηρό έπεισόδιο. Δυό - τρεις ήμέρες πριν ό Κόμης Τσιάνο είχε καλέσει τόν κ. Πολίτη και είχε άπαιτή-

σει μέ έπιτακτικό ύφος καί μέ ύπεροππικές φράσεις τήν ανάκληση του Έλληνα Προξένου στήν Τεργέστη, Σκάρπα, δικαιολογώντας τήν άπαίτηση αύτή μέ τόν Ισχυρισμό ότι ό έν λόγω ύπάλληλος εί-χε έκφρασθει κατά τρόπο προσβλητικό γιά τήν Ίταλία. Ό κόμης Τσιάνο είχε φθάσει στό σημείο νά πεί ότι άν ό Πρόξενος δέν άνεκαλείτο έντός 24 ώρων θά φρόντιζε γιά τήν απέλασή του. Διέταξα τηλεγραφικώς, μου είπε ό Μεταξάς, τόν άμεσο έπαναπατρισμό του Προξένου Σκάρπα, γιατί δέν θέλω μέ κανένα τρόπο νά κάμω τίποτε πού θά δυσσαρεστούσε τήν Κυβέρνησή σας, όπως ήδη απέδειξα πέρυσι επ' εύκαιρία του έπεισοδίου του συνταγματάρχου Βαγενά. Δέν μπορώ όμως νά μήν παρατηρήσω ότι αύτές οι άπότομες προσταγές δέν συνηθίζονται μεταξύ φίλων. Θά άρκοϋσε ή Ίταλική Κυβέρνηση νά μου γνώριζε μέ τούς συνήθεις τύπους ότι ό Σκάρπας δέν ήταν πιά persona grata γιά νά τόν άνακαλέσω άμέσως καί δέν ήταν καθόλου άπαραίτητο νά χρησιμοποιηθεί σέ ένα θέμα σάν αύτό ένα ύφος πού μπορεί νά θεωρηθεί προσβλητικό γιά τήν άξιοπρέπεια μιās φίλης χώρας. Έξ άλλου, όταν διαμαρτυρηθήκαμε γιά τόν βομβαρδισμό έλληνικών πλοίων από Ιταλικά άεροπλάνα, οι διαμαρτυρίες παρέμειναν άναπάντητες πράγμα πού καί αύτό δέν μπορεί νά θεωρηθεί φιλική συμπεριφορά. Μεταξύ φίλων, όταν διαπράττεται ένα σφάλμα (γιατί δέν θέλω νά πιστεύσω ότι οι βομβαρδισμοί έγιναν ήθελημένα) συνήθως αύτό άναγνωρίζεται εύθέως.

Είμαι περιττό νά πω ότι άγνοούσα τά πάντα καί ότι τό Ύπουργείο μου δέν είχε θεωρήσει άπαραίτητο νά μέ ένημερώσει, ούτε γιά τίς αίτιάσεις του κατά του Σκάρπα, ούτε γιά τήν σκηνή πού έκαμε ό Ύπουργός στόν Πολίτη. Προσπάθησα νά δικαιολογήσω όσο μπορούσα καλύτερα τήν συμπεριφορά του κόμητος Τσιάνο, λέγοντας ότι, άν ό Ύπουργός έθεώρησε ότι έπρεπε νά έκφράσει παράπονα κατά του Έλληνα Προξένου στήν Τεργέστη, άσφαλώς θά πρέπει νά είχε βασίμους λόγους καί ότι πιθανώς ό συνάδελφος μου Πολίτης δέν είχε άκόμα έξοικειωθεί άρκετά μέ τόν όρμητικό χαρακτήρα του νεαρού μας Ύπουργού των Έξωτερικών καί κατά συνέπεια έτεινε νά δίνει μεγαλύτερη του δέοντος βαρύτητα σέ όρισμένες φραστικές ύπερβολές, πού χρησιμοποιούσε

στην συνομιλία του. "Όσο γιά τούς αεροπορικούς βομβαρδισμούς, τοῦ εἶπα ὅτι ἀνέμενα ἀπό τήν μιά μέρα στήν ἄλλη ἐξηγήσεις ἀπό τήν Ρώμη καί ὅτι, ἂν ἀργοῦσαν, ἡ καθυστέρηση ὀφείλετο ἀναμφιβόλως στήν ἀνάγκη διεξαγωγῆς τῶν σχετικῶν ἀνακρίσεων.

Ὁ Μεταξᾶς τότε ἔθιξε τίς περιπτώσεις ὑπερπήσεων τοῦ ἐλληνικοῦ ἐδάφους ἀπό Ἰταλικά αεροπλάνα καί ἐπανερχόμενος στό σημεῖο ἀπό ὅπου εἶχε ἀρχίσει δηλ. στό ἐπεισόδιο Σκάρπα, ἐπανελάβε ὅτι ἀποτελοῦσε σαφῆ ἀπόδειξη τῆς δυσπιστίας καί τῶν μή φιλικῶν διαθέσεων πού ἔτρεφε ἡ Ἰταλία ἐναντι τῆς Ἑλλάδος. Ὁ ὑπουργός Τσιάνο εἶχε μιλήσει στόν Πολίτη καί γιά τό γεγονός ὅτι τά ἀγγλικά πλοῖα ἀνύψωναν τήν ἐλληνική σημαία στά ἐλληνικά χωρικά ὕδατα ἀκόμα καί στά ἐλληνικά λιμάνια. "Όσο γιά τήν τυχόν χρησιμοποίηση τῆς ἐλληνικῆς σημαίας ἀπό ἀγγλικά πλοῖα ἐν πλῶ, δέν μποροῦσε παρά νά μοῦ ἐπαναλάβει, ὅσα μοῦ εἶχε ἤδη πεῖ ἐπί τοῦ θέματος μιά ἄλλη φορά. "Όσο δέ ἀφορᾷ τήν ἀνύψωση τῆς ἐλληνικῆς σημαίας στά ἐλληνικά χωρικά ὕδατα ἢ στά λιμάνια αὐτό ἀπεκλείετο κατά τόν πιό κατηγορηματικό τρόπο. Μιά τέτοια ὑπόθεση ἦταν μάλιστα προσβλητική γιά τήν Ἑλλάδα, γιατί μιά τέτοια κατάχρηση, δέν θά μποροῦσε νά γίνει χωρίς τήν συμπαιγνία τῶν ἐλληνικῶν ἀρχῶν. Δέν ἀξίζε νά τρέφουν ἀπέναντί της μιά τέτοια προσβλητική δυσπιστία. Τηροῦσε πιστά τίς ὑποχρεώσεις της ὡς οὐδετέρα, καί ὁ μοναδικός σκοπός τῆς πολιτικῆς της, ἦταν ἡ διατήρηση τῆς εἰρήνης στά Βαλκάνια.

Δέν μποροῦσα νά τοῦ πῶ τίποτε ἄλλο ἐκτός τοῦ ὅτι ἤμουν ἀπόλυτα πεπεισμένος γι' αὐτό. Παρετήρησα πάντως ὅτι οἱ ἠπειρωτικές καί νησιωτικές ἀκτές τῆς Ἑλλάδος εἶχαν μιά τέτοια ἔκταση καί διαμόρφωση, ὥστε ἦταν κάλλιστα δυνατό σέ βρετανικές μονάδες νά καταφεύγουν μέσα σέ κανένα ἀπό τούς ἀπείρους ὀρμίσκους, ἐν ἀγνοία τῶν κεντρικῶν ἀρχῶν. Ὁ Μεταξᾶς μοῦ ἀπήντησε ὅτι μποροῦσε μέ βεβαιότητα νά ἀποκλείσει κάτι τέτοιο, γιατί ἡ ὑπηρεσία ἐπιβλέψεως καί ἐπαγρυπνήσεως διεξήγοντο ἐντατικά καί ἀδιάλλειπτα σέ ὅλα τά σημεῖα τῆς ἐπικρατείας. Καί ἂν ἀκόμα παραδεχθοῦμε ὅτι κάτι τέτοιο εἶχε συμβεῖ ἡ Ἰταλική Κυβέρνηση, ἂν διεπνέετο ἀπό τά φιλικά ἐκεῖνα αἰσθήματα πού ἔλεγε ὅτι ἔτρε-

φε προς τήν Ἑλλάδα, θά ἔπρεπε νά ἐπιστήσει φιλικῶς τήν προσοχή τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ἡ ὁποία θά φρόντιζε νά ἐξελείψει τό ἄτοπο αὐτό καί νά τιμωρηθοῦν αὐστηρά οἱ τυχόν ὑπεύθυνοι. Ἀντίθετα ἡ Ἰταλική Κυβέρνηση προτιμοῦσε νά υἱοθετήσει μιά ἀπειλητική στάση, πού δέν ταίριαζε μέ τίς φιλικές διαθέσεις ἀπό τίς ὁποῖες ἔλεγε ὅτι ἐμφορεῖται.

Ὅλα ὅσα ἔλεγε, ἰδίως τά σχετικά μέ τόν αὐθάδη καί σκαϊό τρόπο τόν ὁποῖο εἶχε υἱοθετήσει ὁ κόμης Τσιάνο στίς συνομιλίες του μέ τόν Πολίτη, ἦσαν τόσο σωστά, ὥστε δέν κατόρθωνα νά βρῶ τρόπο νά τόν ἀντικρούσω. Δέν μπορούσα παρά νά τοῦ ἐπαναλάβω ὅτι ἔδινε ὑπερβολική σημασία σέ τυπικές ἀποχρώσεις, πού ἴσως εἶχαν ἐρμηνευθεῖ ἀνακριβῶς ἀπό τόν Πολίτη, οἱ ὁποῖες ὁμως δέν ἀποτελοῦσαν ἐπαρκῆ λόγο γιά νά ἀμφιβάλλει γιά τίς ἐπίσημες διαβεβαιώσεις πού ἐπανειλημμένως τοῦ εἶχαν παρασχεθεῖ ἀπό τήν Ἰταλική Κυβέρνηση. Ἀνταποκρινόμενος σέ αἰτημά του, τοῦ ὑποσχέθηκα, ὅτι θά ἀνέφερα τήν συνομιλία μας στήν Κυβέρνηση μου, ἐπισημαίνοντας τήν ἀνακριβή ἐντύπωση, κατά τήν γνώμη μου, πού οἱ πρόσφατες συνομιλίες Τσιάνο - Πολίτη τοῦ εἶχαν δημιουργήσει. Μέ εὐχαρίστησε καί μοῦ ἐπανεῖλαβε τήν βαθεῖα του εὐγνωμοσύνη γιά τά δημοσιευθέντα ἄρθρα στόν Ἰταλικό τύπο ἐπ' εὐκαιρία τῆς ἐπετείου τῆς ἀνόδου του στήν ἐξουσία καί μ' αὐτό τελείωσε ἡ συνομιλία μας. Παρά τήν σοβαρότητα τῶν θεμάτων καί τήν εἰλικρινῆ συγκίνηση τοῦ Προέδρου, ἡ συνομιλία μας διεξήχθη πάντοτε σέ τόνο ἀπολύτως ἐγκάρδιο καί φιλικό. Ἀποχαιρετώντας τόν Μεταξά ἐκεῖνο τό πρωί, στό κατώφλι τοῦ γραφείου του, ὅπου τόσες φορές εἶχαμε συνεργασθεῖ γιά νά βροῦμε τρόπο προσεγγίσεως τῶν δύο χωρῶν μας καί νά ὑπηρετήσομε ἔτσι τήν ὑπόθεση τῆς εἰρήνης στήν Μεσόγειο, δέν μπορούσα βέβαια νά φανταστώ, ὅτι θά ἦταν αὐτή ἡ τελευταία μας ἐγκάρδια καί φιλική συνομιλία.

Φυσικά, ἀνέφερα ἀμέσως στή Ρώμη λεπτομερῶς τήν συνομιλία μας ἐκεῖνη. Ἐπέμενα ἰδιαιτέρως στήν δύσκολη θέση, στήν ὁποία μέ ἔβαζε κατά τίς ἐπαφές μου μέ τήν Κυβέρνηση τῆς χώρας στήν ὁποία ἀντιπροσώπευα τήν Ἰταλία, τό γεγονός ὅτι ἀγνοοῦσα τελείως ὅσα διεμείβοντο στή Ρώμη μέ τόν Πρεσβευ-

τῆ τῆς Ἑλλάδος, καί στό σημεῖο αὐτό ἐξεφράσθην ἀκόμα πιό ἀνοικτά σέ μιά προσωπική ἐπιστολή μου πρὸς τόν Ὑπουργό Τσιάνο. Ἐπανέλαβα σ' αὐτὴν τὴν βασικὴ πεποίθησή μου ὅτι οἱ δῆθεν παραβιάσεις τῆς οὐδετερότητας γιὰ τίς ὁποῖες ἐξακολουθοῦσαν νά κατηγοροῦν τὴν Ἑλλάδα ἦσαν τελείως ἀσύστατες. Εἶπα τέλος ὅτι, ὅσο καί ἂν προσπάθισα νά τὴν ἐξαλείψω ἀπὸ τὴν ψυχὴ τοῦ Μεταξᾶ, δέν εἶχα κατορθώσει οὔτε καί ἐγὼ νά ἀπαλλαγῶ τελείως ἀπὸ τὴν ἐντύπωση, πού εἶχε καί ὁ ἴδιος, ὅτι δηλ. ἡ Ἱταλικὴ Κυβέρνηση δέν ἐμφορεῖτο πιά ἐναντι τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ τὰ ἴδια φιλικὰ αἰσθήματα, ὅπως συνέβαινε λίγους μῆνες πρὶν. Δέν ἐβλεπα κανένα λόγο γιὰτί νά ἔχουν ἀλλάξει τὰ αἰσθήματα αὐτά. Πάντως παρακαλοῦσα νά μοῦ διευκρινίσουν τίς πραγματικὲς σκέψεις τῆς Κυβερνήσεως στό κεφαλαῖωδους σημασίας σημεῖο αὐτό, γιὰ νά ξέρω πῶς νά συμπεριφέρομαι καί νά μιλῶ. Τελείωνα ἐκφράζοντας σαφῶς τὴν γνώμη, ὅτι δέν μᾶς συνέφερε μέ κανένα τρόπο, ἐνῶ εἶχαμε ἐμπλακεῖ σέ πόλεμο στὴν Μεσόγειο, νά καταστρέψομε ὅ,τι εἶχαμε κάμει λίγους μῆνες πρὶν καί νά κάνομε ἐχθρὸ τὴν Ἑλλάδα, πράγμα πού θά εἶχε ὡς μόνο ἀποτέλεσμα νά μᾶς δημιουργήσει περαιτέρω δυσκολίες καί νά εὐνοήσει τοὺς ἀντιπάλους μας.

Παρατηρῶ σχετικὰ ὅτι ὅταν πέρασα ἀπὸ τὸ Βελιγράδι μετὰ τὴν ἔκρηξη τοῦ πολέμου, ὁ συνάδελφος μου Μαμέλι, πού ἦταν τότε Πρεσβευτὴς στὴν Γιουγκοσλαβία, μοῦ εἶπε ὅτι, ὅταν ἀνήγγειλε τὴν ἔναρξη τοῦ Ἱταλο-ἐλληνικοῦ πολέμου στὸν Γιουγκοσλάβο Ὑπουργό τῶν Ἐξωτερικῶν Μάρκοβιτς, αὐτὸς τοῦ εἶχε πεῖ ἀμέσως: «C' est le meilleur service que vous pourriez rendre à l' Angleterre». Στὴν πραγματικότητα, γιὰ νά ἀντιληφθεῖ κανεὶς ὅτι αὐτὴ ἦταν ἡ πρώτη συνέπεια μιᾶς συρράξεως μέ τὴν Ἑλλάδα, δέν ἐχρειάζετο νά εἶναι προικισμένος μέ ἰδιαίτερη πολιτικὴ ἢ στρατιωτικὴ ἰδιοφυΐα. Ἄρκοῦσε ὁ ἀπλὸς κοινὸς νοῦς.

Εἶναι σχεδόν περιττό νά πῶ, ὅτι οὔτε στὴν ἐπίσημη ἐκθεσή μου, οὔτε στὴν προσωπική μου ἐπιστολή δόθηκε ἡ παραμικρὴ ἀπάντηση. Ὅταν ἐπέστρεψα στὴν Ἱταλία μετὰ τὴν ἔκρηξη τοῦ πολέμου, εἶδα ὅτι ἡ ἀρμόδια ὑπηρεσία τοῦ Ὑπουργείου εἶχε ἐτοι-

μάσει ένα σχέδιο άπαντήσεως στην έκθεσή μου, υπό καθησυχαστικό πνεύμα, ή όποία δέν μου είχε σταλεί ποτέ γιατί άσφαλώς, είτε ό ίδιος ό Ύπουργός, είτε τό Γραφεϊο του Έκριναν προτιμότερο νά μήν μου περιέλθει.

Ἡ μεταστροφή τῆς Ἰταλικῆς πολιτικῆς έναντι τῆς Ἑλλάδος

Τό βράδυ τῆς 11ης Αὐγούστου, Σάββατο, βρισκόμουν στίς Σπέτσες μέ τό yacht ἑνός φίλου μου. Στίς 9 βάλामε τό ραδιόφωνο τοῦ πλοίου γιά νά ἀκούσομε τό καθημερινό δελτίο εἰδήσεων τῆς Ρώμης. Δέν κατορθώνω νά βρῶ κατάλληλα λόγια, γιά νά ἐκφράσω τί αἰσθάνθηκα, ὅταν ἀκουσα ἀπό τό ἴδιο ἐκεῖνο ραδιόφωνο, πού μιά ἐβδομάδα πρίν, εἶχε ἐξυμνήσει τήν Ἑλλάδα καί τό καθεστῶς τοῦ Μεταξά, νά τούς περιλούει τώρα μέ παντός εἶδους ὕβρεις.

Ὑπό μορφή ἀνακοινώσεως τοῦ Πρακτορείου Στέφανι, τό Ἰταλικό ραδιόφωνο μετέδιδε στούς τέσσερεις ἀνέμους ἕνα ἄρθρο τῆς ἐφημερίδας «TOMORI» τῶν Τιράνων, ἀλβανόφωνο ὄργανο τοῦ Γενικοῦ Τοποτηρητοῦ τῆς Ἀλβανίας τοῦ ὁποίου τό κείμενο εἶχε ὡς ἐξῆς:

«Ὁ ἀλβανικός πληθυσμός ὁ ὑποτεταγμένος εἰς τήν Ἑλλάδα εὐρίσκεται ὑπό τήν βαθεῖα ἐντύπωσιν τρομεροῦ πολιτικοῦ ἐγκλήματος διαπραχθέντος εἰς τήν ἑλληνοαλβανικήν μεθόριον.

»Ὁ μέγας Ἀλβανός πατριώτης Νταούτ Χότζα, γεννηθεῖς εἰς τήν ἀλύτρωτον περιοχὴ τῆς Τσαμουριάς, ἐδολοφονήθη ἀγρίως ἐπί ἀλβανικοῦ ἐδάφους πλησίον τῶν συνόρων. Τό σῶμα του εὐρέθη ἀκέφαλον. Ἐγνώσθη ἀργότερα ὅτι οἱ δολοφόνοι ἦσαν Ἑλληνες πράκτορες οἱ ὁποῖοι παρέλαβον μεθ' ἑαυτῶν εἰς τό ἑλληνικόν ἔδαφος τήν ἀποκοπέσαν κεφαλὴν καί τήν παρέδωκαν εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἀρχάς, αἵτινες ἀπό πολλῶν ἐτῶν εἶχον ἐπικηρύξη τόν ἀλβανόν αὐτόν πατριώτην.

»Ἐγνώσθη ἐπίσης ὅτι ἡ κεφαλὴ του μετεφέρθη ἀπό χωρίου

εις χωρίον κατά διαταγήν τῶν τοπικῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν καί ἐξετέθη εἰς κοινήν θέαν πρὸς τρομοκράτησιν τῶν ἀλυτρώτων ἀλβανῶν ἀδελφῶν τῆς ὡς ἄνω περιφέρειας.

» Ὁ Νταούτ Χότζα ἠναγκάσθη πρὸ τινός νά φύγη κρυφίως ἐκ Τσαμουριάς ἵνα σωθῆ ἀπὸ τοὺς διωγμούς τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν, αἱ ὁποῖοι δέν τοῦ συνεχώρουν τὴν ἀκαταπόνητο προπαγάνδαν τοῦ μεταξύ τῶν συμπατριωτῶν τοῦ διὰ τὴν προσάρτησιν τῆς Τσαμουριάς εἰς τὴν μητέρα πατρίδα. Κατέφυγεν εἰς τὴν Ἄλβανίαν ὅπου ἐλάμβανε συχνά μηνύματα διὰ τῶν ὁποίων ἠπειλεῖτο μέ θάνατον. Σήμερον, ἐσφράγισε μέ τὸ αἷμα τοῦ, τὴν ζωὴν τοῦ ὡς πατριώτου, ἀλλὰ ἡ θυσία τοῦ δέν θά εἶναι μάταιη, ἐφόσον ἡ εἰδησις τοῦ φόνου τοῦ συνεκίνησεν βαθύτατα τοὺς κατοίκους τῆς Τσαμουριάς.

» Ἐξ ἄλλου, ἡ δολοφονία αὐτῆ, δέν εἶναι τὸ μόνον πρόσφατον ἐπεισόδιον τῆς καταπιεστικῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς. Πρὸ τινων μηνῶν εὐρέθη εἰς τὸ σῶμα ἐνός ἀλβανοῦ φονευθέντος εἰς τὴν Τσαμουριάν μικρὸν φύλλον χάρτου ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀνεγράφετο ὅτι ἡ ἴδια τύχη ἀνέμενεν ὅλους τοὺς ἀλβανούς τοὺς ἐλπίζοντας νά ἐλευθερώσουν τὴν πατρίδα τῶν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν κυριαρχίαν.

» Ἡ ἀρχαία αὐτῆ ἀλβανικὴ γῆ περιλαμβάνεται μεταξύ τῶν σημερινῶν ἑλληνοαλβανικῶν συνόρων καί τῆς ἀκτῆς τοῦ Ἴονιου μέχρι τῶν περιχώρων τῆς Πρεβέζης καί τῆς ἐπαρχίας τῶν Ἰωαννίνων. Κατοικεῖται ἀπὸ πεντήκοντα χιλιάδες περίπου αὐθεντικῶν Ἄλβανῶν, οἵτινες ἀποτελοῦν τὴν μεγίστην πλειοψηφίαν τοῦ πληθυσμοῦ. Ἦσαν ὁμως πρὸ μερικῶν ἀκόμη ἐτῶν πολὺ περισσότεροι. Πράγματι κατὰ τὸ 1913, ὅποτε ἡ Τσαμουριά προσηρτήθη εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὁ ἀλβανικὸς τῆς πληθυσμὸς ἀπετελεῖτο ἀπὸ 80.000 περίπου κατοίκους ἔναντι ὀλίγων περισσοτέρων τῶν 10.000 Ἑλλήνων. Εἰς διάστημα ὀλίγων ἐτῶν ἡ ἑλληνικὴ πολιτικὴ τῆς ἀπεθνικοποιήσεως ἡ ἀποβλέπουσα εἰς τὸ νά ἐμφανίσῃ τεχνητὰ ἑλληνικὰ δικαιώματα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τούτου, ἀπεδεκάτισε τοὺς τοπικούς πληθυσμούς.

» Δέν ἐφείσθησαν κανενός μέσου προκειμένου νά ἐπιτύχωσι τοῦ σκοποῦ τῶν: ἀπογυμνώσεων, σφαγῶν καί ἐκτοπισμῶν. Παρά ταῦτα οἱ ἀλβανοὶ τῆς Τσαμουριάς παρέμειναν ἐθνικῶς συμπα-

γεις, ἐτήρησαν τὰ ἔθιμά των καί τήν γλώσσα των καί ἀντέταξαν εἰς τούς σφετεριστάς λίαν ὑπερήφανον ἀντίστασιν εἰς τρόπον ὥστε νά ἀποτελοῦν ἀκόμη καί σήμερον κυριαρχοῦν στοιχεῖον ἐν τῇ περιφερείᾳ ταύτῃ.

»Ἐπιβλητικόν παράδειγμα τῆς προσκολλήσεως των εἰς τήν γενέθλιον χώραν ἐδόθη ὑπό τῶν Ἀλβανῶν τῆς Τσαμουριᾶς κατὰ τό 1924 ὁπότε, βασιζομένη εἰς τήν συνθήκην τῆς Λωζάννης διά τῆς ὁποίας ἀπεφασίσθη ἡ ἀνταλλαγή τῶν ἑλληνοτουρκικῶν πληθυσμῶν, ἡ Ἑλληνική Κυβέρνησις ἤξιου ὅπως ὅλοι οἱ Μουσουλμάνοι τῆς Τσαμουριᾶς δηλ. τό σύνολον τοῦ ἀλβανικοῦ πληθυσμοῦ, καταστοῦν ἀντικείμενον ἀνταλλαγῆς μέ Ἕλληνες ἐγκατεστημένους ἐπί τουρκικοῦ ἐδάφους. Ἡ ἀντίστασις τῶν κατοίκων τῆς Τσαμουριᾶς, σταθερῶς ὑποστηριζομένων ὑπό τῶν Ἀλβανῶν ἀδελφῶν των, ὑπῆρξε τόσον ἰσχυρά ὥστε ἡ Ἑλληνική Κυβέρνησις, ἐδέησε νά παραιτηθῇ τοῦ ἀθεμίτου σχεδίου της καί νά ἀναγνωρίσῃ τήν ἀλβανικήν των προέλευσιν.

»Σήμερον ὁ τυφλός δεσποτισμός ἐπιπίπτει περισσότερον ἀπό κάθε ἄλλην φοράν κατὰ τῶν πληθυσμῶν αὐτῶν, εἰς τρόπον ὥστε πλεῖστοι κάτοικοι τῆς Τσαμουριᾶς εἶναι ὑποχρεωμένοι νά καταφύγουν εἰς τήν Ἀλβανίαν διά νά ἀποφύγουν τούς ἀνηκούστους διωγμούς.

»Ὅπως προκύπτει ἀπό πολλὰς ἐγκύρους μαρτυρίας, αἱ ἑλληνικαί ἀρχαί ἔφθασαν μέχρι τοῦ νά βεβαιώσουν ὅτι οἱ Ἴταλοι θά ἐκδιωχθοῦν συντόμως ἐξ Ἀλβανίας.

»Ὁ πληθυσμός ὅμως τῆς Τσαμουριᾶς εἶναι σήμερον ὀλιγώτερον ἀπό κάθε ἄλλην φορά διατεθειμένος νά ὑποκύψῃ εἰς τὰς ἑλληνικάς πιέσεις. Ἄν ἡ ἀγάπη πρὸς τήν ἀλβανικήν πατρίδα ἤρκεσε νά τροφοδοτήσῃ τήν πίστιν τῆς Τσαμουριᾶς, εἰς ἐποχάς αἱ ὁποῖαι ἦσαν τόσο σκοτειναί διά τήν τύχην τῆς Ἀλβανίας, σήμερον οἱ Ἀλβανοί τῆς Τσαμουριᾶς θά εὔρουν εἰς τὰ ἀνανεωθέντα πεπρωμένα τῆς μητρὸς πατρίδος των ἀκόμη ἰσχυρότερον λόγον διά νά ἐλπίζουν».

Ἦταν δύσκολο νά συσσωρευθεῖ σέ λίγες γραμμές μιά μεγαλύτερη δόση κακοπιστίας. Ποιές ἦσαν οἱ πραγματικὲς συνθήκες τοῦ ἐγκλήματος, προκύπτει ἀπό τήν ἐκθεσὴ τοῦ Γενικοῦ Τοποτη-

ρητού της Ἀλβανίας, της οποίας, όπως ήδη είπα, η ρηματική διακοίνωση της Πρεσβείας των Ἀθηνῶν δέν ήταν παρά η επί λέξει μετάφραση. Ξαφνικά ύστερα από σειρά καταπληκτικῶν θαυμάτων, η ἱστορία ἑνός κοινού αίματηροῦ γεγονότος, μετεβάλετο σέ ἕνα κεφάλαιο ἔθνικῆς ἐποποιίας καί ἕνα κοινότατο ἔγκλημα σέ ἕνα ὑπέροχο ἐπεισόδιο ἀδάμασσης φιλοπατρίας. Μόλις τήν 11η Αὐγούστου ἡ «ΤΟΜΟΡΙ» ἀντιλαμβάνετο τόν ἀναβρασμό πού εἶχε προκαλέσει στήν Τσαμουριά ἕνα ἔγκλημα πού εἶχε διαπραχθεῖ τήν 14η Ἰουνίου καί ἀνακαλυφθεῖ τήν 17η τοῦ ἴδιου μηνός. Ἐνας ἀγράμματος ἀγελαδοβοσκός πού, όπως προέκυψε ἀργότερα, ἦταν κάτι πολύ χειρότερο, μετεμορφώνετο σέ ἕνα ἀγνότατο πατριώτη, τοῦ ὁποῖου ἡ ζωὴ εἶχε καταναλωθεῖ ὄχι στήν φύλαξη τῶν ζώων καί ἀκόμα λιγότερο, στήν κλοπὴ ξένων ζώων, όπως μάθαμε ἀργότερα, ἀλλά στήν διεξαγωγή μιᾶς ἀκάματης ἀλυτρωτικῆς προπαγάνδας. Διαβεβαιώνετο ὅτι γιά τήν εὐγενεστάτη αὐτὴ πατριωτικὴ του δράση ὁ ἀγελαδοβοσκός καί ὁ ληστής αὐτός, εἶχε ἀναγκασθεῖ νά ἐγκαταλείψει τήν χώρα του πρὶν λίγο καιρὸ καί νά καταφύγει στήν Ἀλβανία, χωρὶς μ' αὐτό νά καταφέρει νά διαφύγει τόν διωγμὸ τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν, ἐνῶ ζοῦσε ἐκεῖ ἤδη ἀπὸ εἰκοσαετίας. Οἱ ἀρχές αὐτές πού ἐπὶ εἴκοσι χρόνια εἶχαν ἀφήσει ἀνενόχλητο τόν Νταούτ Χότζα στὰ βουνά του, ἀνάμεσα στὰ κοπάδια του, ὅταν ἡ Ἀλβανία ἦταν ἀνεξάρτητη, δηλ. ὅταν ζοῦσε σέ μιὰ κατάσταση χρονίας ἀναρχίας, διάλεξαν γιά νά τόν δολοφονήσουν ἀκριβῶς τὴ στιγμὴ πού εἶχε ἐγκατασταθεῖ στήν Ἀλβανία μιὰ Μεγάλῃ Δύναμη μὲ κίνδυνο νά τὴν ἐξοργίσουν, πράγμα πολύ σοβαρότερο ἀπὸ τόν κίνδυνο νά προκαλέσουν τὴν ἀγανάκτηση τοῦ Βασιλέως Ζώγ. Γιά νά δολοφονήσουν αὐτόν τόν ἀνθρωποτόν τόσο πολιτικὰ ἐπικίνδυνο, παρά τὴν ταπεινὴ του κοινωνικὴ θέση καί τὸ μέτριο ἀσφαλῶς μορφωτικὸ του ἐπίπεδο, οἱ ἑλληνικὲς ἀρχές εἶχαν διαλέξει ὡς δολοφόνους δύο Ἀλβανούς καί τοὺς εἶχαν ἀναθέσει νά σκοτώσουν τόν εὐγενῆ ἐκεῖνο πατριώτη σέ μιὰ χώρα ὅπου καί οἱ ἴδιοι κατοικοῦσαν (ὁ πατέρας μάλιστα τοῦ ἑνός συνελήφθη) καί ὅπου ἀσφαλῶς ὅλοι τοὺς ἐγνώριζαν, ἀκόμα καί τὸ ὑποψήφιο θύμα. Οἱ δολοφόνοι ἀντὶ νά ἐκτελέσουν τὴν ἐγκληματικὴ τους ἀποστολὴ μὲ κάθε μυστικότητα, εἶχαν ἐξασφαλί-

σει τήν συνενοχή του πατέρα του ενός, ο οποίος διέμενε στην χώρα, καθώς και ενός μυλωνά, προσώπου ασφαλώς πασίγνωστου στην περιοχή. Ένας άλλος Άλβανός πατριώτης, τόν οποίο δέν κατονομάζουν, είχε προηγηθεί του Νταούτ Χότζα στον δρόμο τής θυσίας και στό πώμα του είχε βρεθεί ένα σημείωμα πού άπειλοῦσε μέ τίς φοβερότερες συμφορές τούς Άλβανούς πατριώτες. Όλα αυτά σέ μιά χώρα όπου οὔτε μεταξύ τών δολοφόνων οὔτε μεταξύ τών θυμάτων ὑπῆρχε ένας στούς ἑκατό πού γνώριζε ἀνάγνωση και γραφή. Σέ διάστημα μικρότερο τής εικοσαετίας ὁ ἑλληνικός δράκος εἶχε κατορθώσει νά καταβροχθίσει τουλάχιστον 30.000 φτωχοῦς Άλβανούς δηλ. περισσότερους ἀπό τό ἕνα τρίτο ὄλων τών Άλβανῶν πού κατοικοῦσαν στην περιοχή και ἀνικανοποίητος ἀκόμα ἀπό τίς τόσες χιλιάδες θύματα, εἶχε στείλει νά θυσιάσουν ἕνα ἀκόμα θύμα πού ζοῦσε ἔξω ἀπό τά σύνορά του. Βέβαια ἡ λέξη κατάπληξη δέν φθάνει νά ἐκφράσει τό αἶσθημα πού θά πρέπει νά ἐνιωθε, ἀκούγοντας ἐκεῖνο τό δελτίο εἰδήσεων, ὁποιοσδήποτε καθώς πρέπει ἀνθρωπος, πού γνώριζε τά πραγματικά γεγονότα, ὅπως εἶχαν ἐκτεθεῖ ἀρχικῶς ἀπό τόν Γενικό Τοποτηρητή στά Τίρανα, ἢ ὁποιοσδήποτε ἄλλος διέθετε ἀπλῶς τό αἶσθημα τοῦ γελοίου. Φαντασθεῖτε μετά, ἂν εἶναι δυνατό, τί θά ἔπρεπε νά νιώθει ὁποῖος, σάν και μένα, ἔβλεπε ξαφνικά τήν Κυβέρνηση τήν ὁποία ἀντιπροσώπευε νά υἱοθετεῖ, γιά ἀκανόητους σκοπούς, χωρίς νά ἔχει προειδοποιηθεῖ, καθ' οἷονδήποτε τρόπο, καταφεύγοντας σέ μιά πραγματική «*querelle d'Allemand*» μιά στάση ἀπροκάλυπτα ἐπιθετική ἐναντίον τής χώρας, ὅπου ἀσκοῦσε τά καθήκοντά του, τής ἴδιας ἐκείνης χώρας στην ὁποία εἶχαν δοθεῖ, χωρίς νά ἔχουν ζητηθεῖ, οἱ μεγαλύτερες ἐγγυήσεις και στην ὁποία πρίν μιά ἑβδομάδα εἶχαν ἐπιδαφιεύσει τίς πιά κτυπητές ἐκδηλώσεις φιλίας.

Τό ἐπόμενο πρωί, μετά ἀπό μιά ἀυπνη νύχτα, ἐπεκοινώνησα τηλεφωνικῶς μέ τήν Ἀθήνα. Ὁ πρῶτος Γραμματεῦς Φορνάρι μου εἶπε ὅτι ἡ ἐντύπωση πού προκάλεσε ἡ ἀνακοίνωση τοῦ Πρακτορείου Στέφανι ἦταν τεράστια, ὅτι σέ ὀλόκληρη τήν πόλη δέν μιλοῦσαν γιά τίποτε ἄλλο και ὅτι διερωτῶντο τί ἤθελε ἡ Ἰταλία και ποιοί ἦσαν οἱ λόγοι πού προκάλεσαν ἕνα τέτοιο κεραυνό ἐν

αιθρία. Τοῦ εἶπα ὅτι θά γύριζα στήν πόλη αὐθημερόν καί τοῦ ἀνέ-
θεσα νά μοῦ κλείσει ἕνα «ραντεβού» μέ τόν Μαυρουδῆ γιά τήν
ἐπομένη. Τήν ἴδια μέρα 12 τοῦ μηνός τό Πρακτορεῖο Ἀθηνῶν
δημοσίευσε τήν ἀκόλουθη ἀνακοίνωση:

«Εἴμεθα εἰς θέσιν νά βεβαιώσωμεν ὅτι αἱ πληροφορίες αἱ με-
ταδοθεῖσαι ἐκ Τιράνων ὑπό τοῦ Πρακτορείου Στέφανι περί δῆ-
θεν φόνου Ἀλβανοῦ πατριώτου ὑπό Ἑλλήνων πρακτόρων εἶναι
ἀπολύτως ἀβάσιμοι. Πρό δύο μηνῶν περίπου δύο Ἀλβανοί, οἳτι-
νες κατώρθωσαν νά εισδύσουν εἰς τό ἐλληνικόν ἔδαφος, συνε-
λήφθησαν καί ἀνακριθέντες ὡμολόγησαν ὅτι ἐφόνευσαν κατόπιν
ρήξεως τόν ὀνομαζόμενον Νταούτ Χότζα, ὅστις ἦτο γνωστότατος
ληστής ἐπικηρυχθεῖς πρό εἰκοσαετίας ὑπό τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερ-
νήσεως λόγω φόνων καί ἄλλων ἐγκλημάτων κοινοῦ δικαίου
ἐκτελεσθέντων ἐπί ἐλληνικοῦ ἐδάφους. Ἡ Ἑλληνική Κυβέρνησις
ἔθεσε ὑπό κράτησιν τούς φονεῖς καί διέταξε τήν διεξαγωγήν τῆς
συνήθους ἐν προκειμένῳ διαδικασίας.

»Τήν 25η Ἰουλίου ἡ ἐν Ἀθήναις Ἰταλική Πρεσβεία ἀνήγγειλεν
εἰς τό Ἑλληνικόν Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν ὅτι κανονική αἴ-
τησις ἐκδόσεως θά ὑπεβάλλετο ἐντός ὀλίγου ὑπό τοῦ Ἀλβανικοῦ
Ὑπουργείου Δικαιοσύνης. Αἱ Ἑλληνικαί ἀρχαί, αἵτινες ἐξακολου-
θοῦν, νά κρατοῦν τούς ἐν λόγω Ἀλβανούς, εὐρίσκονται πάντοτε
ἐν ἀναμονῇ τῆς ἀνωτέρω αἰτήσεως. Δέον νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἴτα-
λική διακοίνωσις ἣτις ἦτο συντεταγμένη ὑπό τόν συνήθη τύπον,
τόν ἀφορῶντα τρέχοντα διοικητικά ζητήματα, ἀναφέρει ὅτι ὁ
Νταούτ Χότζα ἦταν ἀπό εἰκοσαετίας ἐγκατεστημένος ἐν Ἀλβα-
νία.

»Ἐν περιλήψει: 1ον Δέν πρόκειται περί Ἀλβανοῦ πατριώτου,
ἀλλά περί ἐγκληματίου κοινοῦ δικαίου. 2ον Οἱ φονεῖς δέν εἶναι
Ἕλληνες, ἀλλά Ἀλβανοί. 3ον Ὁ Νταούτ Χότζα ἐξετέλεσε τά ἐγ-
κλήματα του καί ἐπεκηρύχθη πρό εἰκοσαετίας. 4ον Αἱ ἰταλικαί ἀρ-
χαί εἶναι ἐν γνώσει τῶν γεγονότων ἀπό τουλάχιστον εἰκοσαημέ-
ρου. Δέον νά προσθέσωμεν ὅτι: 1ον Ἡ δῆθεν περιφορά τῆς κε-
φαλῆς τοῦ ληστοῦ ἀπό χωρίου εἰς χωρίον ἀποτελεῖ καθαρὸν μύ-
θευμα. 2ον Εἶναι καθαρὸν μύθευμα ἐπίσης ἡ δῆθεν δολοφονία
Ἀλβανοῦ τινός ἐπί τοῦ ὁποῖου εὐρέθη φύλλον περιέχον ἀπειλάς

παρομοίων φόνων. Είμεθα άφ' έτέρου ύποχρεωμένοι νά ύπογραμμίσωμεν κατά τό πλέον κατηγορηματικόν τρόπον ότι αί γενικωτέρας φύσεως διαβεβαιώσεις αί περιεχόμεναι εις τάς πληροφορίας τοϋ άνωτέρω πρακτορείου δέν στηρίζονται επί τής πραγματικότητας τών γεγονότων.

»Είμαι παγκοίνως γνωστόν ότι παρά τάς νίκας τοϋ 1912, αίτινες έφεραν τήν έλληνικήν κατοχήν πέραν τών σημερινών έλληνοαλβανικών συνόρων, ή 'Ελλάς άνεγνώρισε τήν εύρωπαϊκήν άπόφασιν, τήν καθορίζουσαν τήν σημερινήν έλληνοαλβανική μεθόριον, ώς όριστικήν. "Όσον άφορά τό δήθεν ζήτημα τής Τσαμουριάς, δέον νά παρατηρήσωμεν ότι κατά τήν άνταλλαγήν τών έλληνοτουρκικών πληθυσμών οι Μουσουλμάνοι τής περιφέρειάς ταύτης εξέφρασαν επανειλημμένως τήν θέλησιν των νά μεταναστεύσουν εις τήν Τουρκίαν. 'Αλλά επειδή είχε προβληθί έξ άλλου ή άλβανική καταγωγή τών Μουσουλμάνων τούτων, ή 'Ελληνική Κυβέρνησις, διαπνεομένη εκ πνεύματος εύρυτάτης συνδιαλλαγής και όχι μόνον παρά τήν θέλησιν τών ενδιαφερομένων αλλά και παρά μίαν σωφρονεστάτην γνωμάτευσιν τής Μικτής 'Επιτροπής τείνουσαν νά έξετάση έν πλήρει άμεροληψία πάσαν άτομικήν περίπτωση, άπέστη συνολικώς τής άνταλλαγής έν τή περιφέρειά ταύτη τής 'Ηπείρου. (Νομός Θεσπρωτίας).

»Όθεν λόγω τών γεγονότων τούτων, ύπάρχουν σήμεραν επί συνολικού πληθυσμοϋ 65.074 κατοίκων τής νομαρχίας ταύτης, 18.109 άνήκοντες εις τήν ως άνω κατηγορίαν. 'Ο πληθυσμός οϋτος, άπολαμβάνων τών εύεργετημάτων μιός πατρικής διοικήσεως, διαβιοϊ έν πλήρει άρμονία μετά τών λοιπών συμπολιτών του. 'Επιμένομεν επί τοϋ αριθμοϋ τούτου τών 18.000 όστις οϋδέποτε ύπήρξε μεγαλύτερος. Δέον έν τέλει νά προσθέσωμεν ότι δέν είναι καν άναγκαϊον νά σημειώση τις τό άστήρικτον τής βεβαιώσεως καθ' ήν έλληνικαί άρχαί είπον δήθεν ότι οι 'Ιταλοί θά εκδιωχθοϋν όσονούπω έξ 'Αλβανίας».

Μπορούμε νά επαινέσωμε τήν ανακοίνωση αύτή γιά τόν μετριοπαθή τόνο της, αλλά πρέπει νά αναγνωρίσωμε ότι δέν συνετάχθαι πολύ εύστοχα. Δέν είναι εύστοχη ή όμολογία ότι οι δύο 'Αλβανοί είχαν συλληφθει μόλις μπήκαν στην 'Ελλάδα άγνωστο

γιά ποιό λόγο καί ὅτι ἀμέσως μετά τήν σύλληψη εἶχαν ὁμολογήσει τόν φόνο τοῦ Νταούτ Χότζα. Ὄταν ἡ Ἱταλική Πρεσβεία ζήτησε τήν σύλληψη τῶν δύο δολοφόνων, ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση θά ἔπρεπε νά τῆς ἀνακοινώσει ἀμέσως ὅτι εἶχαν ἤδη συλληφθεῖ καί εἶχαν ὁμολογήσει καί μάλιστα μόλις οἱ δύο συλληφθέντες ὁμολόγησαν τό ἐγκλημά τους, ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση θά ἔπρεπε αὐθορμήτως νά εἰδοποιήσει τήν Πρεσβεία, πρὶν ἀκόμα ὑποβάλει τό αἴτημά της, γιά τήν γενομένη σύλληψη τῶν δύο καί γιά τήν ὁμολογία τους ὅτι εἶχαν διαπράξει στήν Ἀλβανία τόν φόνο ἐνός Ἀλβανοῦ. Ἡ ἀπόκρυψη τῆς συλλήψεως καί τῆς ὁμολογίας μπορούσε νά δώσει λαβή στήν ὑπόνοια, ὅτι τουλάχιστον κάποια τοπική ἀρχή, εἶχε ἐλπίζει ὅτι τό ἐγκλημα θά παρέμενε μυστικό, πολύ περισσότερο ἀφοῦ ἡ ἀποκοπή τῆς κεφαλῆς τοῦ θύματος μπορούσε νά καταστήσει ἀδύνατη τήν ἀναγνώριση. Οὔτε μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἐπιτυχής ὁ χαρακτηρισμός ὡς μυθεύματος τοῦ γεγονότος ὅτι ἐξετέθη ἡ κεφαλή τοῦ φονευθέντος, γεγονός πού εἶχε ἐπιβεβαιωθεῖ ἀπό τόν Β. Γενικό μας Πρόξενο στήν Κέρκυρα τήν στιγμή πού κανεῖς δέν μπορούσε νά σκεφθεῖ ὅτι θά ἐγένετο πολιτική ἐκμετάλλευση τοῦ ἐγκλήματος. Ἡ διάψευση τοῦ περιστατικού αὐτοῦ, πού ἐν τούτοις εἶχε ἐπιβεβαιωθεῖ ἀπό ἀνύποπτες μαρτυρίες, ἔδιδε ἀφορμή νά πιστεύσουμε ὅτι ἡ μακάβρια ἐκθεση εἶχε πράγματι γίνει μέ τήν συγκατάθεση τῶν τοπικῶν ἀρχῶν μέ σκοπό τόν ἐκφοβισμό τῶν κατοίκων ἀκριβῶς ὅπως εἶχε ἰσχυρισθεῖ ἡ «TOMORI» στήν εἶδηση πού εἶχε μεταδώσει τό πρακτορεῖο Στέφανι. Τέλος δέν ἦταν πολύ ἐπιτυχής οὔτε ἡ εἰδυλιακή εἰκόνα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνάμικτου φιλετικῶς καί θρησκευτικῶς πληθυσμοῦ τῆς περιοχῆς ἐκείνης. Οἱ κατηγορίες γιά τρομοκρατία πού διετύπωσε ἡ «TOMORI» κατά τῶν ἐλληνικῶν ἀρχῶν μπορούσαν νά εἶναι ἀβάσιμες ἢ τουλάχιστον ὑπερβολικές, ἦταν ὁμως περιττό νά προσπαθοῦν νά μᾶς πείσουν ὅτι, σέ μιά περιοχή σάν κι αὐτή, πληθυσμοί ἀξεστοί καί ἀκαλλιέργητοι, συνηθισμένοι στήν βία, διαφορετικοί ὡς πρὸς τήν φυλή καί προπαντός τήν θρησκεία, διηρημένοι μεταξύ τους ἀπό ἔντονους καί προαιώνιους ἀνταγωνισμούς, ζοῦσαν σέ πλήρη ἀρμονία ὑπό τήν πατρική ἑλληνική διοίκηση.

Ήδη από τό άπόγευμα τής 12ης ό Ιταλικός τύπος αναδημοσίευσε μέ έντυπωσιακούς τίτλους τήν ανακοίνωση του Πρακτορείου Στέφανι καί έπ' ευκαιρία τής συνηθισμένης συνεντεύξεως προς τόν τύπο στό Ύπουργείο Λαϊκής Διαφωτίσεως, ό άρμόδιος υπάλληλος δήλωνε στους ξένους ανταποκριτές ότι ή δολοφονία του Νταούτ Χότζα είχε προκαλέσει τεράστια έντύπωση στην Ίταλία (δπου μέχρι τής 12 Αύγουστου κανείς ποτέ δέν είχε άκούσει τό όνομά του) καί άνήγγελλε ότι ή Ίταλική Κυβέρνηση θά προέβαινε σέ σχετικό έντονο διάβημα στην Άθήνα. Πρέπει νά πώ άμέσως ότι δέν έλαβα ποτέ έντολή νά προβώ σέ όποιοδήποτε διάβημα στην Έλληνική Κυβέρνηση σχετικά μέ τήν δολοφονία του Νταούτ Χότζα εκτός από τήν έντολή νά ζητήσω τήν σύλληψη των δύο δολοφόνων καί νά προαναγγείλω τήν ύποβολή τής αιτήσεως έκδόσεως τους. Ένας ανταποκριτής ζήτησε νά μάθει ποιά ήμερομηνία είχε διαπραχθει τό έγκλημα, αλλά ό υπάλληλος άπάντησε ότι δέν ήξερε.

Τό πρωί τής 13ης Αύγουστου έπισκέφθηκα τόν Μαυρουδή. Ή συνομιλία, όπως είναι εύνόητο, υπήρξε μάλλον ζωηρή. Ό Μαυρουδής μου εξέφρασε τήν βαθιά καί όδυνηρή έκπληξη τής ελληνικής Κυβερνήσεως για τήν άπότομη μεταστροφή τής Ιταλικής πολιτικής εναντι τής Ελλάδος καί για τόν τρόπο πού υιοθέτησε ή Ίταλική Κυβέρνηση για νά καταστήσει γνωστή τήν μεταστροφή αυτή. Ήταν πράγματι άσύνηθες μιά κυβέρνηση ή όποία νόμιζε ότι είχε λόγους παραπόνων εναντίον άλλης Κυβερνήσεως νά καταφεύγει στην μέθοδο τής δημοσιεύσεως από τό έπίσημο πρακτορείο της ενός έχθρικού καί έπιθετικού ανακοινωθέντος. Ό Ύπουργός εξέφρασε τήν λύπη του γιατί μέ τόν τρόπο αυτό καί μέ τέτοιες μεθόδους έπεδιώκετο ή έπαναφορά των Ιταλο-έλληνικών σχέσεων, στην κατάσταση ψυχρότητας, ή όποία πρόσφατα είχε αισίως ξεπερασθει, κατά τρόπο πού μπορούσε νά φανεί όριστικός καί πού επέτρεπε τήν έλπίδα για περαιτέρω βελτίωση των σχέσεων. Τό όλο θέμα τό όποίο είχε έγείρει ή Ίταλική Κυβέρνηση, κατά τόν άσυνήθη εκείνο τρόπο, περιοριζέτο σέ ένα κοινό αιματηρό γεγονός, από εκείνα πού γίνονται στην Άλβανία κάθε μέρα. («Μον cher μου είπε μέ τήν συνήθη λεπτότητά του ό παλιός

διπλωμάτης, «vous ne connaissez pas les Albanais? Ces gens là s'entretiennent pour un rien»). 'Η στάση τήν ὁποία εἶχε υιοθετήσει ἀπροσδόκητα ἡ 'Ιταλία ἀπεδείκνυε γιά μιὰ ἀκόμα φορά πῶς ἡ Ἰταλική δυσπιστία ἐναντι τῆς 'Ελλάδος ἦταν τόσο ριζωμένη πού δέν μπορούσαν νά τήν ἐξαλείψουν οὔτε οἱ πιό ἐπίσημες διαβεβαιώσεις οὔτε ἡ πιό ἀψογη συμπεριφορά ἀπό ἐλληνικῆς πλευρᾶς. Παρ' ὅλα αὐτά ἤρνεϊτο νά πιστέψει ὅτι ἡ 'Ιταλία ἐσκέπτετο νά ἐπιτεθεῖ κατά τῆς 'Ελλάδος, ἀλλά ἠσθάνετο τήν ὑποχρέωση νά μοῦ πεί κατά τόν πιό σαφῆ τρόπο ὅτι σέ περίπτωση ἐπιθέσεως ἡ 'Ελλάδα θά ἀμύνετο μέ ὅλες τῆς τῆς δυνάμεις.

Μπορεῖ κανεῖς νά φαντασθεῖ σέ τί δύσκολη θέση βρισκόμουν, ὑποχρεωμένος νά διεξάγω μιὰ τέτοια συνομιλία. 'Εκτός τοῦ ὅτι σέ πολλά σημεία ὁ Μαυρουδῆς εἶχε ἀπόλυτο δίκαιο, ἐγώ δέν εἶχα τήν παραμικρή ὀδηγία ἀπό τήν Κυβέρνησή μου, οὔτε κάν γνώριζα τίς προθέσεις τῆς καί ἀγνοοῦσα παντελῶς γιά ποιό λόγο καί μέ ποιό σκοπό εἶχαν χρησιμοποιήσει ξαφνικά καί μέ τόσο θόρυβο τό «ἔπλο» Νταούτ Χότζα. 'Αναγκασμένος ὅπως ἤμουν νά χρησιμοποιήσω κάθε ἐπιχείρημα, ὅπως συμβαίνει ὅταν πρέπει νά ὑπερασπισθεῖ κανεῖς μιὰ ὑπόθεση πού δέν μπορεῖ νά ὑποστηριχθεῖ, σοβαρά, εἶπα ὅτι ἐδῶ καί πολλούς μήνες ἐργαζόμουν μέ ὅλες μου τίς δυνάμεις γιά νά διαλύσω τήν δυσπιστία πού τυχόν ὑπῆρχε στήν 'Ιταλία ἐναντι τῆς 'Ελλάδος, ἀλλά ὅτι ἡ ἐλληνική πλευρά δέν εἶχε καθόλου διευκολύνει τό ἔργο μου. Ἐκαμα νύξη γιά τήν παρουσία τῶν Ἄγγλων ἀξιωματικῶν στό 'Ελληνικό Ναυτικό, γιά τό θέμα τῶν ὑποβρυχίων καλωδίων γιά τό ὁποῖο δέν μᾶς εἶχε δοθεῖ καμιά ἱκανοποίηση, γιά δύο - τρία θέματα πού ἐκκρεμοῦσαν ἀπό ἐτῶν, γιά ἄλλα μικρά περιστατικά, πού πολλές φορές εἶχαμε τήν εὐκαιρία νά συζητήσομε μαζί σχετικά μέ τά ὁποῖα θά ἦταν εὐκολο στήν 'Ελληνική Κυβέρνηση νά κάμει κάποια χειρονομία ἱκανή νά διαλύσει τήν Ἰταλική δυσπιστία, χωρίς ὅμως νά θέσει σέ κίνδυνο τήν οὐδετερότητα τῆς 'Ελλάδος. Ὅσο γιά τό ἔγκλημα Χότζα, ἀξιοποιώντας τά ἀσθενῆ σημεία πού προσέφερε τό ἀνακοινωθέν τοῦ Πρακτορείου τῶν Ἀθηνῶν παρετήρησα πῶς ἡ 'Ελληνική Κυβέρνηση θά μπορούσε εὐκολότατα νά ἀποφύγει νά δώσει τήν ἐντύπωση ὅτι εἶχε τήν πρόθεση νά προστα-

τεύσει τούς δολοφόνους, αν τουλάχιστον μου είχε ανακοινώσει, ότι είχαν ήδη συλληφθεί και είχαν ομολογήσει την στιγμή που υπέβαλα την ρηματική μου διακοίνωση, ή ακόμα καλύτερα αν μου είχε αναγγείλει την σύλληψη και την ομολογία πριν λάβει την αίτησή μου. Παρά την διάψευση που η Κυβέρνηση είχε δημοσιεύσει διά του Πρακτορείου 'Αθηνών, τό γεγονός ότι η κεφαλή του φονευθέντος είχε έκτεθει τουλάχιστον σέ δύο χωρία τής Τσαμουριάς είχε εξακριβωθεί κατά τρόπο αναμφισβήτητο και ήταν δύσκολο νά καταλάβει κανείς πώς σέ μία πολιτισμένη χώρα οι τοπικές αρχές μπόρεσαν νά άνεχθούν ένα τόσο άπεχθές θέαμα, έκτός εάν η δολοφονία είχε πράγματι κάποιο πολιτικό κίνητρο και ή έκθεση τής κεφαλής είχε πράγματι ως σκοπό νά έκφοβίσει, όσους συμπαθοῦσαν τόν δολοφονηθέντα, και νά παράσχει σέ όλόκληρο τόν πληθυσμό τήν σαφή απόδειξη του φόνου του. 'Αν όπως διεβεβαίωνα τό έγκλημα ήταν ένα άπλό αιματηρό γεγονός, ή έκθεση τής κεφαλής αποτελούσε μία τελείως άκατανόητη βάρβαρη πράξη. 'Ο 'Υπουργός μου άπήντησε σέ έντονο ύφος, άποκλείοντας κατά τόν πιό κατηγορηματικό τρόπο ότι τό θύμα είχε ποτέ άναπτύξει όποιαδήποτε πολιτική δραστηριότητα. 'Ο Νταούτ Χότζα ήταν άπλώς ένας κοινός ληστής που είχε επί πολύ τρομοκρατήσει τήν περιοχή μέ πράξεις βίας, σέ σημείο που, από είκοσαετία, ήδη, είχε άναγκασθεί νά διαβεί τά σύνορα γιά νά προφυλαχθεί μάλλον όχι τόσο από τήν αύστηρότητα του νόμου, όσο από τήν έκδίκηση ιδιωτών. Τήν ήμέρα κατά τήν όποία ή «βεντέτα» είχε γίνει, κατά τό προαιώνιο άλβανικό έθιμο, ίσως οι έκτελεστές νά θέλησαν νά δώσουν τήν άδιάσειστη απόδειξη, δείχνοντας τήν κεφαλή του φονευθέντος σέ μερικούς από εκείνους που φιλοδοξούσαν νά τόν έκδικηθούν. Δέν μπορούσε νά άποκλείσει ότι ή κεφαλή είχε έπιδειχθεί ιδιωτικώς, αν μπορεί νά λεχθεί έτσι, σέ μερικούς που είχαν λόγους νά μισούν τόν φονευθέντα, αλλά απέκλειε ότι μπορούσε νά γίνει λόγος γιά δημόσια έκθεση, που είχε γίνει μέ τήν συγκατάθεση ή τήν άνοχή των τοπικών αρχών. Δέν θά πίστευα ποτέ ότι στη ζωή μου ή τύχη θά μου έπεφύλασσε τήν εύχαρίστηση, νά λογομαχήσω, επί άρκετά λεπτά, γιά τό άποκομμένο κεφάλι ενός 'Αλβανού ληστοῦ. 'Η νύξη που έκαμε ό

συνομιλητής μου για την έλπίδα πού έτρεφαν για μιά περαιτέρω βελτίωση τών Ιταλο - ελληνικῶν σχέσεων, μου έδωσε τήν άφορμή νά πῶ ὅτι κανείς περισσότερο άπό μένα δέν έτρεφε μιά τέτοια έλπίδα. Για τήν πραγματοποίηση της εΐχα έργασθει άκούραστα, κολυμβώντας, καμιά φορά (για νά θυμίσω τήν άκριβή έκφραση πού χρησιμοποίησα εκείνη τήν στιγμή) ενάντια στό ρεύμα. Πολλές φορές εΐχα διερωτηθει άν στό δύσκολο αυτό έργο εΐχα άπό ελληνικής πλευρᾶς τήν βοήθεια στήν όποία νόμισα ὅτι μπορούσα νά ύπολογίζω. Εΐπα τέλος ὅτι τό νά μιλοῦμε για επιθετικές διαθέσεις καί για θέληση άντιστάσεως, έπ' εύκαιρία μιᾶς άπλής δημοσιογραφικής πολεμικής γύρω άπό μιά δολοφονία, μου εφαινετο τουλάχιστον πρόωρο.

Άσφαλώς δέν θά ξεστόμιζα τά λόγια αυτά, άν ήξερα τότε, ὅσα έμαθα πολύ άργότερα άπό τήν άνάγνωση τῆς έκτάκτου προσφυγῆς, πρὸς τόν Βασιλέα τήν όποία ύπέβαλε ὁ στρατηγός Βισκόντι Πράσκα. Άπό τήν προσφυγή εκείνη σελ. 25 πληροφορούμεθα ὅτι ὁ στρατηγός Πράσκα εΐχε κληθει στήν Ρώμη τήν 13 Αύγούστου 1940, άναφέρονται δέ σ' αυτή τά εξῆς σχετικά μέ τό άντικείμενο τῆς κλήσεως του στήν πρωτεύουσα: «Σύμφωνα μέ τίς ὁδηγίες τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως θά έπρεπε — μέσα σέ λίγες μέρες — νά ὀργανωθεί ένα είδος πραξικοπήματος στήν Ἡπειρο, σέ καιρό πλήρους ειρήνης, μέ τίς δυνάμεις πού ύπήρχαν στήν Ἄλβανία. Ἐνῶ κατέβαλλα υπεράνθρωπες προσπάθειες για νά υπεραμυνθῶ ένώπιον τοῦ Ἑλληнос Ὑφυπουργοῦ τῆς συμπεριφορᾶς τῆς Κυβερνήσεως μου, δέν μπορούσα κάν νά φανταστῶ, ὅτι τήν ἴδια αυτή στιγμή, ἡ Κυβέρνηση σχεδίαζε μιά τέτοια ληστρική ένέργεια, ὅπως ἡ επίθεση «έν πλήρει ειρήνη» καί χωρίς κανένα σοβαρό λόγο, εναντίον μιᾶς χώρας στήν όποία εΐχαμε δώσει τίς έπισημότερες διαβεβαιώσεις ὅτι δέν θά άναλαμβάναμε τήν πρωτοβουλία στρατιωτικῶν έπιχειρήσεων εις βάρος της. Ὁ Βισκόντι Πράσκα προσθέτει, μέ μιά άφέλεια πραγματικά καταπληκτική, ὅτι «ὁ συσχετισμός τῶν δυνάμεων ἦταν τότε εϋνοϊκός». Πράγματι ἡ Ἑλλάδα, πιστεύοντας τίς έπανελημμένες διαβεβαιώσεις μας, εΐχε άποστρατεύσει τόν στρατό της καί δέν διατηροῦσε στά άλβανικά σύνορα παρά μόνο άσήμαντες δυνάμεις.

Ὁ στρατηγός προσθέτει μετά ὅτι τήν 23η Αὐγούστου εἶχε ἀποφασισθεῖ ἡ ἀναβολή τῆς ἐπιχειρήσεως γιά τήν 1η Ὀκτωβρίου.

Στήν λεπτομερῆ ἔκθεση πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο μου τοῦ περιεχομένου τῆς συνομιλίας μου μέ τόν Μαυρουδῆ, χρησιμοποίησα, φυσικά, πολύ διαφορετικὴ γλῶσσα ἀπὸ ἐκείνη πού εἶχα χρησιμοποίησει μαζί του. Μίλησα γιά τήν βαθύτατη συγκίνηση πού προκάλεσε σέ ὀλόκληρη τήν Ἑλλάδα, ἡ διάδοση, διά τοῦ Πρακτορείου Στέφανι, τοῦ ἀρθρου τῆς «ΤΟΜΟΡΙ». Ἐπεσήμανα καί πάλι, πόσο ἐπικίνδυνο ἦταν γιά μᾶς νά κάνομε ἐχθρό ἐκείνη τήν χώρα τῆς ὁποίας ἡ γεωγραφικὴ θέση, μπορούσε νά τήν καταστήσει σοβαροτάτη ἀπειλή γιά τήν ἀνατολική μας πλευρά. Δῆλωσα ὅτι, κατά τήν γνώμη μου, ἦταν ἀπλῶς παράλογο νά σκεφθοῦμε ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση θέλησε νά σκοτώσει τόν Νταούτ Χότζα καί ἀπέκλεισα καί πάλι τὸ ὅτι ἡ Ἑλλάδα ἔτρεφε ἐχθρικές διαθέσεις ἀπέναντί μας, ἢ ὅτι εἶχε παραβιάσει εἰς βάρος μας τίς ὑποχρεώσεις της ὡς οὐδετέρη. Συνόδευσά τὸ ἐπίσημο ἔγγραφο μου μέ προσωπικὲς ἐπιστολές πρὸς τόν Ὑπουργό τῶν Ἐξωτερικῶν, τόν Διευθυντὴ τοῦ Γραφείου του καί πρὸς ἄλλους ἰθύνοντες τοῦ Ὑπουργείου. Δέν ἔλαβα ποτέ καμιὰ ἀπάντηση, οὔτε ἐπίσημη, οὔτε προσωπική.

Ἐν τῷ μεταξύ σέ ὄλες τίς ἰταλικὲς ἐφημερίδες ξέσπασε κύμα ἀνθελληνικῶν κραυγῶν γιά τόν ἀνίερο φόνο τοῦ μεγάλου Ἀλβανοῦ πατριώτου Νταούτ Χότζα. Κάθε ἡμέρα ἡ «ΤΟΜΟΡΙ» δημοσίευε καί ἓνα καινούριο κεφάλαιο τοῦ μυθιστορήματος τῆς δύστυχης Τσαμουριῆς πού στέναζε κάτω ἀπὸ τόν ἑλληνικὸ ζυγὸ. Τὸ Πρακτορεῖο Σέφανι διένεμε τὰ ἀρθρα αὐτά σέ ὄλες τίς ἐφημερίδες πού τὰ δημοσίευαν ὀλόκληρα μέ τήν μεγαλύτερη ἔμφαση. Ἐκτός ἀπὸ τίς πληροφορίες τῆς «ΤΟΜΟΡΙ» κάθε ἐφημερίδα δημοσίευε καί ἄλλες εἰδήσεις δικῶν της ἀνταποκριτῶν, καθὼς καί αὐστηρότατα σχόλια, στὰ ὁποῖα μέ τούς πῶ ἐντυπωσιακοὺς τίτλους, ἐξεδηλώνετο ὀλη ἡ ἀγανάκτηση τῆς ἰταλικῆς γνώμης γιά τὸ μαρτύριο στοῦ ὁποῖο ὑπεβάλλοντο οἱ δυστυχεῖς Τσαμουριώτες καί γιά τόν ἀγριο φόνο τοῦ εὐγενεστάτου ἐκείνου ὑπέρμαχου τοῦ ἄλβανικοῦ ἀλυτρωτισμοῦ. Οἱ ἰταλικὲς ἐφημερίδες εἶχαν συμμορφωθεῖ μέ τήν διαταγή τοῦ Ὑπουργείου Λαϊκῆς Διαφωτίσεως,

ἀμιλλόμενες σέ κακό γούστο, χυδαιότητα καί άνοησία. Μιά έφημερίδα τόλμησε νά άποκαλέσει τόν άγράμματο εκείνο γελαδοβοσκό, πού είχε διαπράξει τά χειρότερα έγκλήματα «διάσημο θύμα». Στίς δάφνες αυτές, τίς όποιες τοποθετούσαν εύλαβικά στόν τάφο του άλβανού έθνομάρτυρα, αντιπαράτίθεντο οι πιά χυδαίες ύβρεις κατά τής Έλλάδος, κατά του λαού της, κατά των Ιθυνόντων της, κατά του Βασιλέως της καί κατά του «Άμλετικού Μεταξά» (ό Θεός ξέρει ποιά προσβλητική σημασία απέδιδε ό άρθρογράφος εκείνος στό Σαιξπήρειο αυτό χαρακτηρισμό). Ή τιμητική θέση στίς στήλες των Ιταλικών έφημερίδων, γιά πολλές ήμέρες, κατελήφθει από τήν Τσαμουριά καί τόν Νταούτ Χότζα. Άκόμα καί οι ειδήσεις του πολέμου περνούσαν σέ δεύτερη μοίρα μπροστά στην τραγωδία του λαού τής Τσαμουριάς καί του ήρωικού του μάρτυρα, καί ύπέρμαχου, παρά τό γεγονός ότι τίς ήμέρες εκείνες έπρόκειτο, ούτε λίγο ούτε πολύ, νά άχθει εις πέρας ή έπιχείρηση στην Βρεταννική Σομαλία. Φυσικά στά δελτία ειδήσεων προσπαθούσαν νά μετριάσουν τίς άνακολουθίες καί τά όσα ήσαν έξόφθαλμα παράλογα στίς πρώτες έκδοχές τής δολοφονίας του Νταούτ Χότζα. Γιά νά εξηγηθει τό άκατανόητο γεγονός ότι ό μάρτυρας κοιμήθηκε άφου συζήτησε μέ τούς δύο δήθεν δολοφόνους του, όπως είχε άναφέρει στην πρώτη της έκδοχή ή Γενική Τοποτηρητεία τής Άλβανίας, ό ανταποκριτής του «Giornale d' Italia» στό Τίρανα, πού υπέγραφε μέ τό ένδοξο όνομα του Πάολο Βερονέζε, στό φύλλο τής 14 Αύγούστου έδιδε τήν ακόλουθη έκδοχή:

«Όλα άποδεικνύουν ότι πρόκειται γιά συνωμοσία μεθοδικά οργανωμένη σέ κάθε λεπτομέρεια.

»Ο Νταούτ Χότζα παρεσύρθη στό σπίτι δήθεν Άλβανών (καί ό ίδιος, Άλβανός, πενηντάρης, δρών πατριώτης, δέν άντελήφθη ότι τό σπίτι άνήκε σέ δήθεν Άλβανούς καί όχι σέ πραγματικούς Άλβανούς;) όπου του προσέφεραν φαγητό. Φαίνεται ότι τό φαγητό ήταν δηλητηριασμένο.

»Όταν ό Νταούτ Χότζα έφυγε από τό σπίτι πού τόν φιλοξενούσε τόν έπιασε ξαφνικός ύπνος ή άδιαθεσία πού τόν άνάγκασε νά σταματήσει στόν δρόμο κάτω από ένα δένδρο.

»Εκεῖ δύο Ἕλληνες πράκτορες πού προφανῶς τόν ἀκολουθοῦσαν, τόν αἰφνιδίασαν καί τοῦ ἔκοψαν τό κεφάλι μέ μιά τσεκουριά.

»Πιστεύεται ὅτι τήν στιγμή ἐκείνη ὁ Ἀλβανός πατριώτης ἦταν ἤδη νεκρός συνεπεία τοῦ δηλητηρίου πού τοῦ εἶχαν δώσει.

»Ὁ Νταούτ Χότζα ἦταν ἄνθρωπος ἐξαιρετικῆς σωματικῆς καί ἠθικῆς δυνάμεως. Δέν θά ἄφηνε νά τόν σκοτώσουν χωρίς νά προβάλλει βίαιη ἀντίσταση στούς δύο νεαρούς Ἕλληνες δολοφόνους, ἄν προηγουμένως δέν εἶχε χάσει τήν δύναμή του ἀπό τήν ἐπίδραση τοῦ δηλητηρίου.

»Βρισκόμασθε λοιπόν μπροστά σέ μιά πραγματική πολιτική συνωμοσία πού ὀργανώθηκε «ἐκ τῶν ἄνω» ἐπί εὐρείας βάσεως».

Μέ τήν μεγαλύτερη σοβαρότητα μιά ἀπό τίς σπουδαιότερες ἐφημερίδες τῆς πρωτεύουσας προσέφερε στούς ἀναγνώστες της, ὡς ἀπόδειξη μιᾶς πολιτικῆς συνωμοσίας ὀργανωμένης «ἐκ τῶν ἄνω» καί ἐπί εὐρείας βάσεως, τό παραμῦθι αὐτοῦ τοῦ συμποσίου, τύπου Βοργία, στό ὁποῖο ὁ πατριώτης εἶχε δεχθεῖ νά προσκληθεῖ, μέ ἀπίστευτη ἀφέλεια καί κατά τήν διάρκειά του τοῦ ἔδωσαν δῆθεν δηλητήριο, βραδείας ἐπενεργείας, ὥστε νά μεταβάλλει τό ἔργο τῶν δύο Ἑλλήνων δολοφόνων, οἱ ὁποῖοι προφανῶς τόν ἀκολουθοῦσαν (χωρίς αὐτός νά τό ἀντιληφθεῖ) σέ ἀπλή πράξη ἀποκεφαλισμοῦ ἑνός πτώματος.

Ὅλα τά βαρέα πυροβολικά τοῦ φασιστικοῦ τύπου στά κύρια ἄρθρα τους, ἔβαλλαν μέ πύρινες σφαῖρες κατά τῆς Ἑλλάδος. Τό «Giornale d' Italia» τῆς 14ης Αὐγούστου δημοσίευε στίς τέσσερις πρῶτες στήλες τῆς πρώτης σελίδας ἕνα πρῶτο τίτλο, μέ σχετικά μικρά γράμματα: «Δικαιοσύνη γιά τήν Ἀλβανία». Ἀκολουθοῦσε, σέ δύο γραμμές καί πάντοτε σέ τέσσερις στήλες, ἕνας ἄλλος τίτλος μέ χονδρά γράμματα: «Μάταιες ἑλληνικές προσπάθειες ἀποσείσεως τῆς κατηγορίας γιά τήν δολοφονία τοῦ πατριώτη Νταούτ Χότζα». Τέλος, στίς δύο πρῶτες στήλες ἀνεγράφετο ὁ τρίτος αὐτός τίτλος: «Σαφεῖς εὐθύνες». Κάτω ἀπό τό ὅλο αὐτό τό κατασκευάσμα ὁ Gayda ἐκτόξευε στό κεφάλι τῶν ἀναγνωστῶν του ἕνα ἀπό τά συνηθισμένα βαρύγδουπα πελώρια ἄρθρα του,

γιά τά όποια έλεγαν στους Ιταλικούς δημοσιογραφικούς κύκλους, ότι θά μπορούσαν μέ τό βάρος τους νά συνθλίψουν ένα ρινόκερο και ότι κανείς ποτέ δέν είχε άρκετή δύναμη για νά τά διαβάσει μέχρι τέλους, έκτός από τους δύστυχους εκείνους, πού ήσαν άναγκασμένοι νά τό κάμουν από επαγγελματικό καθήκον. Τό άρθρο αυτό, χωρίς νά τό παραθέσω επί λέξει, άρχιζε μέ τήν άνασκευή του άνακοινωθέντος του Πρακτορείου 'Αθηνών: «Λίγα λόγια φθάνουν για νά τό άνατινάξουν στον άέρα. Φθάνουν για νά επιβεβαιώσουν κατά τρόπο άδιάσειστο (μπορούσε νά λείπει αυτό τό τόσο αγαπητό στό καθεστώς επίθετο;) τίς ευθύνες πού μέ μεγάλη και επικίνδυνη προκλητικότητα ή Κυβέρνηση των 'Αθηνών θέλησε νά αναλάβει κατά τήν κρίσιμη αυτή στιγμή του εύρωπαϊκού πολέμου και τής εύρωπαϊκής Ιστορίας». Συνέχιζε λέγοντας ότι: «'Ο Νταούτ Χότζα είναι ένας πραγματικός 'Αλβανός πατριώτης... Τόν τελευταίο καιρό, μπροστά στους άπηνεις έλληνικούς διωγμούς κατά του λαού του πού έμεινε έξω από τά σημερινά σύνορα τής 'Αλβανίας, είχε έντεινει τήν άλυτρωτική του δραστηριότητα». 'Επειδή τόν άνησυχούσε τό γεγονός ότι οι δύο δολοφόνοι έφεραν άλβανικά όνόματα κατέφυγε στό άναίσχυντο ψεύδος διαβεβαιώνοντας ότι «οι δύο νεαροί δολοφόνοι είχαν ελληνικά όνόματα και όχι άλβανικά». 'Αφοϋ δέν δημοσίευε τά όνόματα κανένας δέν μπορούσε νά τόν συλλάβει επί αυτοφόρων ψευδόμενο». 'Από καιρού είχε εξακριβωθεί ότι έπρόκειτο για άτομα στρατολογηθέντα από τήν ελληνική Κυβέρνηση για τήν διενέργεια προπαγάνδας και πολιτικών έγκλημάτων κατά τής ανεξάρτητης 'Αλβανίας». 'Αν είχαν έτσι τά πράγματα, γιατί οι Ιταλικές άρχές τής 'Αλβανίας τους είχαν αφήσει νά κυκλοφορούν έλεύθερα; και πώς, αν ήσαν 'Ελληνες ή Τοποτηρητεία των Τυράνων μπορούσε νά προαναγγείλει τήν ύποβολή αίτήσεως έκδόσεως τους στην 'Ελληνική Κυβέρνηση, ένώ είναι γνωστό και στους πιο άδαείς περί τό Διεθνές Δίκαιο, ότι καμιά Κυβέρνηση δέν δέχεται τήν έκδοση των ύπηκόων της. Για νά εξηγήσει γιατί ή 'Ελληνική Κυβέρνηση άνέμενε 20 χρόνια για νά αποφασίσει νά δολοφονήσει τόν πατριώτη έγραφε: «Στήν πραγματικότητα ή πραγματική καταδίκη σέ θάνατο του Νταούτ Χότζα άπηγγέλη στην 'Αθήνα

μόνο αφού έθεάθη στό Πόρτο Ήντα, νά συμμετέχει, στό πλευρό τών άνωτάτων Ιταλικών άρχών σέ μιά μεγάλη έθνική έκδήλωση». Είκοσι χρόνια άλυτρωτικής δραστηριότητας, είκοσι χρόνια άγώνος κατά τής έλληνικής τυραννίας, δέν ήσαν λοιπόν γιά τήν Κυβέρνηση τών Άθηνών έπαρκής λόγος γιά νά άπαλλαγει από ένα τόσο φοβερό αντίπαλο, δέν είχαν κατορθώσει νά προσελκύσουν τό σεβάσμιο κεφάλι του Νταούτ Χότζα τήν έκδίκηση τής έλληνικής Κυβερνήσεως. Αντίθετα μιά μόνη στιγμή είχε άρκέσει. Είχε άρκέσει τό ότι έλαβε μέρος μιά μέρα σέ μιά έθνική έκδήλωση στό λιμάνι τής Ήντας (Άγίων Σαράντα) γιά νά αντίληφθει ή Κυβέρνηση τών Άθηνών ότι ο τιτάνας εκείνος είχε ζήσει πολύ. Καί άν ή Ιταλική Κυβέρνηση είχε άφήσει νά περάσει τόσος καιρός πρίν ξεσηκώσει τόσο θόρυβο γύρω από τό άθλιο τέλος του πατριώτη, ήταν, γιά τό ό,τι «Στήν Ρώμη θέλησαν πρώτα νά έξακριβώσουν τά γεγονότα καί τήν πραγματική τους φύση γιά νά μήν προβούν σέ άπερίσκεπτες ενέργειες πού δέν τίς συνήθιζε ή υπεύθυνη πολιτική τής φασιστικής Κυβερνήσεως».

Άφού είχε διαλευκάνει όλα αυτά τά αίνιγματα ο συγγραφέας στό υπόλοιπο άρθρο του διαβεβαίωσε ότι ή έλληνική Κυβέρνηση διεξήγε μιά «προγραμματισμένη δράση κατά τής ανεξαρτησίας τής Άλβανίας». Ήδη από τήν πρώτη μέρα του πολέμου προσεφέρθει νά διευκολύνει μέ κάθε τρόπο διά του λαθρεμπορίου καί τής έλευθέρως χρήσεως του εδάφους καί τών άκτών της, τήν βρετανική στρατιωτική διοίκηση τής όποίας έγινε όλοένα καί περισσότερο άπροκάλυπτος συνένοχος. Τό Ιταλικό Έθνος, πού είναι καλά πληροφορημένο, γνώριζε ότι από καιρό ή Έλλάδα άφιέρωνε όλες της τίς δυνάμεις στόν ρόλο του σιωπηλου συμμάχου καί «προβοκάτορα» γιά λογαριασμό τής μεγάλης, αλλά παρακμάζουσας δυνάμεως πού εύρίσκεται πίσω της... Κατά τήν κρίσιμη αυτή στιγμή τής εύρωπαϊκής Ιστορίας τέτοια ένοχα σφάλματα δέν μπορούν νά γίνουν άνεκτά».

Στήν έφημερίδα του τής 14ης Αύγουστου, ο Farinacci έγραφε μέ τήν μεγαλύτερη σοβαρότητα, ότι ή περιφορά τής κεφαλής του Χότζα από χωριό σέ χωριό προκαλεί φρίκη στίς άλλες χώρες, πράγμα πού στήν Έλλάδα άποτελεί ένα συνηθισμένο φαινόμενο,

ὅτι οἱ σφαγῆς τῶν Ἀρμενίων εἶναι τίποτα μπροστά στίς σφαγῆς τῶν Ἀλβανῶν ἀπό Ἑλληνες καί κατέληγε λέγοντας ὅτι ἡ Ἰταλία ἦταν ἔτοιμη νά «ξεκαθαρίσει» ριζικά ὄλους, παλαιούς καί νέους λογαριασμούς. Ὁ Polverelli στήν ἐφημερίδα «*Foro d' Italia*» τῆς 17ης Αὐγούστου διαβεβαίωσε ὅτι ἡ εὐθύνη τῆς Ἑλλάδος εἶχε πλέον ἐξακριβωθεῖ τόσο στήν περίπτωση τῆς δολοφονίας τοῦ Χότζα ὅσο καί τῆς ἀποπείρας (γιά τήν ὁποία στήν πραγματικότητα δέν εἶχε γίνει καθόλου λόγος πρῖν) προκλήσεως ἐξεγέρσεως στήν Ἀλβανία. Τά παραδείγματα αὐτά εἶναι ἀρκετά.

Ὅλες οἱ ἐφημερίδες δημοσίευσαν μέ τήν μεγαλύτερη ἔμφαση ἓνα δῆθεν τηλεγράφημα ἀπό τήν Ἀθήνα, στό ὁποῖο ἐβεβαιώνετο ὅτι οἱ Ἑλληνες ἰθύνοντες, σέ ἀντίθεση μέ τήν θέληση τοῦ λαοῦ, ἤθελαν νά διατηρήσουν μιά φαινομενικά οὐδέτερη στάση, ἀλλά στήν πραγματικότητα μεροληπτική εἰς βάρος τῆς Ἰταλίας καί παρουσίαζαν τήν Ἑλλάδα ὡς ἓνα πραγματικό προτεκτοράτο. Στά Τίρανα ἡ Γενική Τοποτηρητεία κατήγγελλε καθημερινά μέ τήν «*TOMORI*», μέ πύρινα λόγια, καί μυθιστορηματικές λεπτομέρειες, νέες τρομακτικές ἑλληνικές ἀγριότητες εἰς βάρος τῶν Ἀλβανῶν, ἀπεκάλυπτε τήν σύσταση ἐνόπλων συμμοριῶν, παρέθετε τά ὀνόματα τῶν πιά φανατικῶν ὀργάνων αὐτῆς τῆς τρομοκρατικῆς πολιτικῆς πού μετά ἀπεδεικνύοντο τελείως φανταστικά, περιέλουζε μέ τίς πιά χυδαῖες ὕβρεις τόν Βασιλέα, τήν Κυβέρνηση καί τόν ἑλληνικό στρατό καί διερμήνευε τήν ἀσυγκράτητη ἀνυπομονησία πού ἔκαιγε στίς καρδιές ὄλων τῶν Ἀλβανῶν νά ἀρπάξουν τά ὄπλα καί νά τρέξουν νά ἀπελυθερώσουν τοὺς ἀλύτρωτους ἀδελφούς τους τῆς Τσαμουριάς. Ἀρκεῖ νά διαβάσει κανεῖς τοὺς ἐπίσημους ἀριθμούς πού δημοσιεύθηκαν ἀργότερα ἀπό τήν Γενική Τοποτηρητεία γιά τίς ἀπώλειες πού ὑπέστησαν οἱ Ἀλβανοί στόν πόλεμο κατά τῆς Ἑλλάδος, γιά νά ἀντιληφθεῖ ὅτι μιά τέτοια ἐπιθυμία, ἀν ὑπῆρχε, εἶχε καθαρῶς πλατωνικό χαρακτήρα. Ὁ γιός ἐνός πού ἦταν ἀπό τίς σημαντικότερες προσωπικότητες τῆς Ἀλβανικῆς Κυβερνήσεως, ὑπηρετοῦσε στήν Ρώμη σέ ἓνα σύνταγμα Γραναδιέρων. Μέ τήν παράταση τοῦ Ἰταλο - ἑλληνικοῦ πολέμου, πέρα ἀπό ὅσο ἀνέμεναν ἐκεῖνοι πού τόν εἶχαν ἐξαπολύσει, εἶπαν στόν πατέρα τοῦ νεαροῦ αὐτοῦ ἥρωα ὅτι τόσο στήν Ἰταλία

όσο και στην Άλβανία, θά έκανε πολύ καλή έντύπωση, αν ο γιός του ζητούσε νά πάει έθελοντής στο έλληνικό μέτωπο. 'Ο πατέρας άπήντησε ότι δέν χωροϋσε άμφιβολία γι' αυτό, αλλά ότι, αν ο γιός του ξεφυγε για τό μέτωπο, θά ράγιζε ή καρδιά τής μητέρας του. 'Εν τώ μεταξύ όμως στο μέτωπο εκείνο χιλιάδες γιοί 'Ιταλίδων μητέρων πέθαιναν για νά έλευθερώσουν από τήν έλληνική τυραννία τούς αλύτρωτους Άλβανούς και άλλες χιλιάδες νέων επέστρεφαν από τό μέτωπο στίς μητέρες τους στηριζόμενοι σέ δεκανίκια, επειδή τούς είχάν άκρωτηριάσει τά πόδια τους, πού είχάν πάθει κρουπαγήματα από τά χιόνια τής 'Ηπείρου και τής Άλβανίας.

'Ο Ιταλικός τύπος δέν φρόντιζε καν νά σώσει, έστω και τά στοιχειοδέστερα προσχήματα και νά συμβιβάσει μεταξύ τους τίς έμφανεστερες άντιφάσεις τών διαφόρων έκδοχών. Στο ίδιο φύλλο πού δημοσίευε τήν Ιδιαίτερη άνταπόκριση του Ραολο Veronesse τό «Giornale d' Italia», όπως και όλες οι άλλες έφημερίδες τής 'Ιταλίας, έδημοσίευε τήν έκδοχή του φόνου όπως τήν είχε δώσει ή «TOMORI». Στην έκδοχή αυτή δέν έγίνετο πιά λόγος, όπως σ' εκείνη πού έδωσε ή Γενική Τοποτηρητεία, για συνομιλία μεταξύ θύματος και τών δολοφόνων του, αλλά ούτε για τό μοιραίο γεϋμα πού προσέφεραν οι δηθεν Άλβανοί στον μεγάλο πατριώτη για νά τόν δηλητηριάσουν και νά μπορέσουν μετά νά τόν άποκεφαλίσουν, όταν ήταν πιά νεκρός. 'Η «TOMORI» διηγείτο ότι: «'Ο Νταούτ Χότζα είχε πάει σέ ένα χωριό τής έπαρχίας του Άργυροκάστρου κοντά στά σύνορα, για νά συναντήσει φίλους του και στο ταξίδι τής έπιστροφής είχε σταματήσει νά ξεκουρασθει κάτω από ένα δένδρο, όπου και άποκοιμήθηκε. Δύο πληρωμένοι δολοφόνοι, πού είχάν διεισδύσει καταμεσήμερα από τήν 'Ελλάδα στο άλβανικό έδαφος και πού τόν είχάν ακολουθήσει άπαρατήρητοι, έπωφελήθηκαν του ύπνου του πατριώτου και τόν σκότωσαν μέ άγριο τρόπο, άποκόποντας τό κεφάλι του μέ τσεκουριές. 'Ο άποκεφαλισμός αυτός προεβλέπετο στο σύμβολαιο τό όποιο οι δολοφόνοι είχάν συνάψει στην 'Ελλάδα, προκειμένου νά τούς καταβληθει ή συμφωνηθείσα άμοιβή τών 75.000 δραχμών. Οι δύο αυτές έκδοχές, οι τόσο σαφώς άσυμβίβαστες μεταξύ τους άναδη-

μοσιεύονται ή μιά άπέναντι στην άλλη στην τρίτη και δεύτερη στήλη άντιστοιχώς τής ρωμαϊκής έφημερίδας. Κατά ποιό τρόπο τό όργανο τής Τοποτηρητείας μπόρεσε νά μάθει άκριβώς σέ πόσα άνήρχετο ή συμφωνηθείσα άμοιβή τών δολοφόνων, δεδομένου ότι είχαν διαφύγει στην Έλλάδα και οι έντολής δέν είχαν άσφαλώς κάμει καμιά τέτοια άποκάλυψη, παρέμενε άλυτο μυστήριο. Τό ίδιο άρθρο τής «TOMORI» άνεκάλυπτε μετά μιά άλλη καταφανή άπόδειξη ότι τό έγκλημα είχε όργανωθεί άπό την Έλληνική Κυβέρνηση. «Άφοϋ πρόκειται γιά έγκλημα πού άνεκαλύφθει μόλις την Κυριακή, πώς μπορεί τό Πρακτορείο Άθηνών, νά είναι σέ θέση νά γνωρίζει ότι ό Νταούτ Χότζα είχε δολοφονηθεί πριν δύο μήνες;» Η Γενική Τοποτηρητεία είχε λησμονήσει προφανώς νά γνωρίσει στην έφημερίδα της ότι ήδη άπό τοϋ παρελθόντος Ίουλίου, κατόπιν αίτήσεως τής ίδιας τής Τοποτηρητείας, ή Πρεσβεία τής Ίταλίας στην Άθήνα είχε έπιφορτισθει νά άρχισι την διαδικασία γιά την έκδοση τών ενόχων και είχε δώσει στην Έλληνική Κυβέρνηση όλα τά σχετικά μέ τόν φόνο στοιχεία, συμπεριλαμβανομένης και τής ήμερομηνίας κατά την όποία είχε διαπραχθει. Κάθε μέρα έδημοσιεύετο στην «TOMORI» μιά νέα συνέχεια αύτοϋ τοϋ είδους και σέ αύτό τό στυλ, πού ύπάκουα άναδημοσίευαν οι Ίταλικές έφημερίδες μέ τίτλους σάν αύτούς: «Η Τσαμουριά είναι μιά κόλαση — Μακρά άλυσίδα έγκλημάτων τής ελληνικής μεγαλομανίας — Άπεχθεις μέθοδοι καταπίεσεως τής Έλλάδος στην Τσαμουριά. Άνακάλυψη ενός άλλου έγκλήματος στην Τσαμουριά». Πάντοτε άκριβής στις λεπτομέρειες, ή έφημερίδα τών Τιράνων τής 22ας Αύγούστου κατηγορούσε γιά αύθαίρετες συλλήψεις Άλβανών τόν Νομάρχη Θεσπρωτή, έμφανίζοντας τό όνομα τής έπαρχίας Θεσπρωτίας, ως επίθετο τοϋ Νομάρχη. Καί όμως στό «Giornale d' Italia» τής 22 ό Gayda μέ τόν τίτλο «Τά Δικαιώματα τών Άλβανών» δέν δίσταζε νά δώσει στά δημοσιεύματα τής «TOMORI» τόν χαρακτήρα «τεκμηριωμένων άποκαλύψεων». Στό ίδιο αύτό άρθρο ό Gayda έξεπλήσσετο πώς σέ στιγμές όξειάς έντάσεως ή Έλλάδα, άντί νά μετριάσει, έπέτεινε την τρομακτική της πολιτική στην Τσαμουριά, όπως προέκυπτε άπό τίς τεκμηριωμένες άποκαλύψεις τής «TOMORI» και έδινε γιά

τό παράξενο αυτό γεγονός τήν παράξενη αυτή εξήγηση: «Πιστεύοντας στήν άκατανίκητη βρετανική δύναμη καί θεωρώντας τόν έαυτό της προστατευμένο από αυτή, ή Έλλάδα προωθεϊ τήν γνωστή της πολιτική άποεθνικοποιήσεως καί τής επιθετικής διαβρώσεως τής ανεξάρτητης Άλβανίας. Άλλά δέν υπάρχει άμφιβολία ότι ή Έλλάδα, υπό τīs βρετανικές πιέσεις, όπως συνέβη καί κατά τόν περασμένο πόλεμο, δρᾶ καί ως έκούσιος λίγο - πολύ» «agaapt pponocateur». Μοιραία στιγμή πού θά μπορούσε νά στοιχίσει πολύ άκριβά».

Δέν νομίζω ότι υπήρξε ποτέ, άκόμα καί στήν Ίταλία, μιᾶ δημοσιογραφική έκστρατεία, ή όποία νά διεξήχθει μέ τόση κακοπιστία, μέ τόση χυδαιότητα καί συγχρόνως μέ τόση άδεξιότητα.

Έπειδή άρκετές χιλιάδες Ίταλῶν νέων θυσιάστηκαν γιά τήν Τσαμουριά, δέν θά εἶναι ἴσως άσκοπο νά εξηγήσουμε, όσο γίνεται πιό σύντομα, τί εἶναι ή περιοχή αυτή τής όποιας, πρίν από τήν 11 Αύγούστου, σέ όλόκληρη τήν Ίταλία δέν υπήρχαν ἴσως, ούτε καν πενήντα άτομα τά όποια νά γνώριζαν τό όνομά της. Όταν, μετά από μακρές άντιδικίες, πού άρχισαν τό 1913 καί τέλειωσαν μόλις τό 1926, καθορίσθησαν όριστικά τά έλληνο - άλβανικά σύνορα, ή χάραξη τους έγινε διά μέσου τμήματος τής Νοτίου Άλβανίας, τήν όποία οι Έλληνες όνομάζουν Βόρειο Ήπειρο, κατά τρόπο σύμφωνο ή σχεδόν σύμφωνο μέ τīs Ιταλικές επιθυμίες. Οι Ίταλοί, άντί νά νοιαστούν γιά τīs έθνικές προσδοκίες είτε του ενός είτε του άλλου από τούς δύο όμόρους λαούς, απέβλεπαν προπαντός στό νά άποκλείσουν, γιά στρατηγικούς λόγους, τό ένδεχόμενο νά παραμείνουν στά χέρια τής Ιδίας δυνάμεως καί οι δύο άκτές του στενού τής Κερκύρας. Γιά νά επιτευχθεϊ ό σκοπός αυτός, χρειάστηκε νά χαραχθοούν τά σύνορα κατά τέτοιο τρόπο ώστε σημαντικοί πυρῆνες έλληνικού ως προς τήν γλώσσα καί τήν θρησκεία πληθυσμοῦ, παρέμειναν έγκλωβισμένοι μέσα στα άλβανικά σύνορα, ένῶ σημαντικοί πυρῆνες μουσουλμάνων άλβανῶν παρέμειναν μέσα στό έλληνικό έδαφος. Ή περιοχή τήν όποία διασχίζει ή μεθοριακή αυτή γραμμή, στό τελευταίό της τμήμα μέχρι τῶν Ιωνικῶν άκτῶν εἶναι ή Τσαμουριά. Από αυτή τό μεγαλύτερο μέρος παρέμεινε έλληνικό. Ή περιοχή αυτή καί από

τίς δύο πλευρές τῶν συνόρων εἶναι ἀνάμικτη φυλετικῶς καί προπαντός γλωσσικῶς καί θρησκευτικῶς. Ἀποτελεῖ ἀπέλπιδα προσπάθεια νά ἀποφανθεῖ κανεῖς ποιές εἶναι οἱ ἀντίστοιχες ἀναλογίες μεταξύ τοῦ ἀλβανικοῦ - μουσουλμανικοῦ στοιχείου καί τοῦ ἑλληνο - ὀρθοδόξου. Ὅλοι γνωρίζουν ὅτι σέ ὄλες τίς κατοικημένες περιοχές ἀπό μικτούς πληθυσμούς, πού διεκδικοῦνται ἀπό δύο κράτη, ὄλα τά στατιστικά στοιχεῖα εἶναι ἐξ ἴσου αὐθαίρετα καί παραποιημένα γιά προπαγανδιστικούς σκοπούς. Στήν Ἡπειρο τό θέμα περιπλέκεται ἀκόμα περισσότερο ἀπό τό θρησκευτικό στοιχεῖο, γιάτί οἱ Ἕλληνες τείνουν νά ἐμφανίσουν ὡς ἀνήκοντα στήν ἑλληνική φυλή ὄλους τούς ὀρθόδοξους. Εἶδαμε ὅτι ἡ «ΤΟΜΟΡΙ» μιλοῦσε γιά 80.000 Ἀλβανούς στήν ἑλληνική Τσαμουριά, οἱ ὁποῖοι μειώθηκαν σέ 50.000 λόγω τῶν διωγμῶν τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καί εἶδαμε ὅτι τό Πρακτορεῖο Ἀθηνῶν ἰσχυρίζετο ὅτι στήν ἴδια περιοχή οἱ Ἀλβανοί δέν εἶχαν ποτέ ὑπερβεῖ τίς 18.000. Παλαιότερες ἀλβανικές στατιστικές, πού ἀνάγονται στήν ἐποχή κατά τήν ὁποία διεξήγοντο οἱ κοπιώδεις διαπραγματεύσεις γιά τόν καθορισμό τῶν συνόρων, μιλοῦν οὔτε λίγο, οὔτε πολύ γιά 140.000 ἀκόμα καί 215.000 Ἀλβανούς. Κατά τίς ἴδιες αὐτές διαπραγματεύσεις ὁ Βενιζέλος ἰσχυρίζετο ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς περιοχῆς ἦσαν 120.000 καί οἱ Ἀλβανοί 80.000, ἀναφερόμενος ὁμως σέ ὀλόκληρη τήν Τσαμουριά, συμπεριλαμβανομένου δηλ. καί τοῦ τμήματος ἐκείνου τό ὁποῖο μετά δόθηκε στήν Ἀλβανία. Πάντως βέβαιο εἶναι ὅτι στήν Νότιο Ἀλβανία ὑπάρχει μιά σημαντική ἑλληνική μειονότητα καί στήν ἑλληνική Τσαμουριά μιά σημαντική ἀλβανική μειονότητα.

Αὐτό, χωρίς ἀμφιβολία, εἶναι ἕνα σοβαρό μειονέκτημα, ἀλλά εἶναι ἀπό τά μειονεκτήματα ἐκεῖνα πού δέν εἶναι ἀνθρωπίνως δυνατό νά ἐξαλειφθοῦν. Εἶναι τελείως ἀδύνατο νά χαραχθοῦν τά σύνορα μεταξύ Ἑλλάδος καί Ἀλβανίας, κατά τέλειο πραγματικό τρόπο, ἀπό ἐθνολογικῆς ἀπόψεως, κατά τρόπο δηλ. ὥστε νά περιληφθεῖ μέσα στά ἀλβανικά σύνορα ὄλος ὁ ἀλβανικός πληθυσμός καί μέσα στά ἑλληνικά σύνορα ὄλος ὁ ἑλληνικός πληθυσμός. Ὅποιαδῆποτε μεθοριακή γραμμῆ, ἀναπόφευκτα, θά ἀφήνει ἔξω καί ἀπό τήν μιά πλευρά καί ἀπό τήν ἄλλη ἀλλόγλωσσες ἐθνι-

κές ομάδες, Έλληνες στην Άλβανία και Άλβανούς στην Ελλάδα. Άν θέλαμε νά χαράξομε τά σύνορα μεταξύ Ελλάδος και Άλβανίας, κατά τρόπο ὡστε νά μήν μείνει έξω ἀπό τήν Άλβανία κανένας Άλβανός, ὄχι μόνο θά ἔπρεπε νά ἐνσωματώσομε σέ ἀλβανικό ἔδαφος ἑλληνικές πλειονότητες, ἀλλά και δέν θά γνωρίζαμε ποῦ νά σταματήσομε. Άλβανικές μειονότητες ὑπάρχουν στην Ελλάδα ὄχι μόνο στην Τσαμουριά ἀλλά και πολύ νοτιότερα, μέχρι τῶν περιχώρων τῶν Ἀθηνῶν, μέχρι τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ Μοριά. Άν πρέπει νά πιστέψει κανεῖς τόν Faldmegeyer, στην νεωτέρα Ελλάδα τό Ἰθαγενές ἑλληνικό στοιχεῖο δέν ὑπάρχει πιά καθόλου, παρά μόνο σέ μερικές μικρές νησιδες και σχεδόν ὀλόκληρος ὁ πληθυσμός εἶναι κατ' αὐτόν σλαβικῆς ἢ ἀλβανικῆς καταγωγῆς. Εἶναι ἀναμφισβήτητο, και τό εἶπαμε, ὅτι στην Ἡπειρο ὑπάρχει μιὰ μεγάλη ἀλβανική μειονότητα και εἶναι ἐξ ἴσου ἀναμφισβήτητο ὅτι μερικά χωριά κατοικοῦνται σχεδόν ἀποκλειστικά ἀπό Άλβανούς. Εἶναι ἐπίσης ἀναμφισβήτητο, ὅτι αὐτή ἡ περιοχή ἦταν μιὰ ἀπό τίς πρῶτες πού ἐξεγέρθηκαν κατά τῶν Τούρκων στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα και μιὰ ἀπό τίς ἡρωικότερες στην διεξαγωγή τοῦ ἐπικοῦ ἀγῶνα γιά τήν ἑλληνική ἀνεξαρτησία. Οἱ πρόσφυγες τῆς Πάργας, πού δικαιολογημένα τόσο ἀγάπησε ἡ ρομαντική ἐποχή, προήρχοντο ἀπό τήν Ἡπειρο. Ὁ Μάρκος Μπότσαρης, ἕνας ἀπό τούς ἐνδοξότερους ἡρωες τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας, ἦταν Ἡπειρώτης.

Κατά τήν ἀνταλλαγῆ τῶν πληθυσμῶν μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας πού προέβλεπε ἡ συνθήκη τῆς Λωζάννης, ἡ Ελλάδα προσεπάθησε νά λύσει ριζικά τό ἔθνικό πρόβλημα τῆς Ἡπείρου, ἐπιδιώκοντας νά συμπεριληφθοῦν ὄλοι οἱ μουσουλμάνοι τῆς περιοχῆς αὐτῆς μεταξύ τοῦ ἀνταλλακτέου μέ τήν Τουρκία πληθυσμοῦ. Ἡ ἀνταλλαγῆ τῶν πληθυσμῶν ἦταν ἰδιαίτερα ἐπαχθῆς γιά τήν Ελλάδα. Ἡ χώρα πού τότε ἀριθμοῦσε κάτι περισσότερο ἀπό 5 ἑκατομμύρια κατοίκους ἔπρεπε νά ἀπορροφήσει πάνω ἀπό ἐνάμισυ ἑκατομμύριο Ἑλλήνων, κατοίκων μέχρι τότε τῆς Τουρκίας, ἐνῶ δέν ἔδινε στην Τουρκία παρά μόνο λίγες δεκάδες χιλιάδες Τούρκων, γιατί σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 2 τῆς σχετικῆς συμβάσεως εἶχαν ἐξαιρεθεῖ ἀπό τήν ἀνταλλαγῆ οἱ Μουσουλμάνοι

κάτοικοι τῆς Δυτικῆς Θράκης πού ἀποτελοῦσαν ἴσως τόν μεγαλύτερο πυρήνα μουσουλμάνων μέσα στά νέα σύνορα τῆς Ἑλλάδος. Ἦταν λοιπόν πολύ φυσικό, ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση νά προσπαθεῖ νά αὐξήσει ὅσο τό δυνατόν περισσότερο τόν ἀριθμό τῶν ἀνταλλακτέων μέ τήν Τουρκία, συμπεριλαμβάνοντας στόν ἀριθμό αὐτό τοὺς Μουσουλμάνους τῆς Ἡπείρου πού ἦσαν ἀλβανικῆς καί ὄχι τουρκικῆς καταγωγῆς. Ἡ προσπάθεια ἀπέτυχε, ὄχι γιατί, ὅπως ἰσχυρίζετο ἡ «ΤΟΜΟΡΙ», οἱ Ἄλβανοί τῆς Τσαμουριάς δέν ἤθελαν νά ἐγκαταλείψουν τό πάτριο ἔδαφος, ἀλλά γιατί ἡ Ἰταλία παρενέβαλε ἐμπόδια. Τό 1923 τά ἑλληνο - αλβανικά σύνορα ἦσαν ἀκόμα ἀβέβαια καί θεωροῦσαμε συμφέρον μας νά μὴν ἐξαφανισθεῖ ἐξ ὀλοκλήρου ἀπό τήν Ἡπειρο τό ἀλβανικό στοιχεῖο, δεδομένου ὅτι μᾶς ἐνδιέφερε, νά ἐπεκτείνουμε ὅσο τό δυνατόν περισσότερο πρὸς νότο τά ἀλβανικά σύνορα, πράγμα πού θά ἦταν πολύ δύσκολο νά ἐπιτευχθεῖ ἂν οἱ περιοχές αὐτές πού μᾶς ἐνδιέφερε νά ἐνσωματωθοῦν στήν Ἄλβανία κατοικοῦντο ἀποκλειστικά ἀπό Ἕλληνες. Πάντως, τά σύνορα, ὅπως τελικά ἐχαράχθηκαν, μετὰ τόσο ἐπίπονες διαπραγματεύσεις ἦταν, ὅσο μπορεῖ νά λεχθεῖ γιά βαλκανικά σύνορα, ὑποφερτά δίκαια.

Δέν κατορθώνω νά ἀντιληφθῶ καί ἐπανειλημμένως τό ἐτόνισα στή Ρώμη τί συμφέρο εἶχε ἡ Ἰταλία, ἀφοῦ ἐπετεύχθησαν τά σύνορα αὐτά πού μᾶς ἐνδιέφεραν γιά στρατηγικούς λόγους νά προσαρτίσει στήν Ἄλβανία, μαζί μέ μερικές χιλιάδες Ἄλβανούς τῆς Τσαμουριάς καί πολλές δεκάδες χιλιάδες Ἑλλήνων, πού ἔτρεφαν ἔντονα ἐχθρικά αἰσθήματα πρὸς τό ἀλβανικό μουσουλμανικό στοιχεῖο γιά φυλετικούς λόγους καί κυρίως γιά λόγους θρησκευτικούς. Γιά τήν Ἄλβανία, ἡ παρουσία στό νότιο τμήμα της μιᾶς ἰσχυρῆς ἑλληνόφωνης καί ὀρθοδόξου ἑλληνικῆς μειονότητας ἀποτελοῦσε ἤδη πολύ σοβαρό πρόβλημα καί δέν ἐβλεπα κανένα συμφέρον νά τό ἐπιδεινώσουμε περισσότερο, αὐξάνοντας τόν ἀριθμό ἀλυτρώτων Ἑλλήνων. Προπαντός ὅμως, ἐκεῖνο τό ὁποῖο μοῦ ἐφαίνετο ἀδιανόητο — καί ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ δέν ἀπέκρυπα τή σκέψη μου ἀπό τήν Ρώμη — ἦταν νά πιστεύουν ὅτι μπορούσαν νά ἐπιλύσουν τό πρόβλημα τῆς Τσαμουριάς (ἂν ὑποθεθεῖ ὅτι ὑπῆρχε τέτοιο πρόβλημα) ἐνῶ διαρκοῦσε ὁ πόλεμος.

Τόν πόλεμο ἤ θά τόν κερδίζαμε ἤ θά τόν χάναμε. Στήν πρώτη περίπτωση θά ἀποκοτούσαμε στή Μεσόγειο μιά ὑπεροχή τόσο ἀδιαφιλονίκητη, ὥστε θά μπορούσαμε νά λύσομε «κατά τό δοκοῦν» ὄχι μόνον τό πρόβλημα τῆς Τσαμουριάς, ἀλλά καί ὁποιοδήποτε ἄλλο πρόβλημα πού ἀφοροῦσε Ἰταλικά συμφέροντα. Στή δεύτερη καί πιθανότερη περίπτωση, καμιά λύση τήν ὁποία θά ἐπιβάλλαμε ἤ θά ἀποσπούσαμε ἀπό τήν Ἑλλάδα, κατά τήν διάρκεια τοῦ πολέμου, δέν θά διαρκοῦσε μιά μόνο στιγμή μετά τό τέλος τῶν ἐχθροπραξιῶν, ἀν δέν ἦταν τῆς ἀρεσκείας τοῦ νικητοῦ. Αὐτό ἦταν τόσο σαφές, τόσο στοιχειῶδες πού μοῦ ἐφαίνετο ἀδύνατο, νά μὴν τό ἀντιλαμβάνονται στή Ρώμη καί νά τρέφουν σοβαρῶς τήν ἰδέα νά προσαρτίσουν διά τῆς βίας στήν Ἀλβανία τήν περιοχή τῆς Τσαμουριάς ἢ ὁποιαδήποτε ἄλλη περιοχή.

Ἄς μή μιλήσομε γιά τή μέθοδο πού υἱοθέτησαν γιά νά ἀνακινήσουν τό θέμα, μιά ἐκστρατεία δηλ. στόν τύπο βασισμένη σέ ἀνακρίβειες καί ὕβρεις, μέ ἀφετηρία τήν φαντασιώδη δημιουργία ἑνός ἔκδηλα παράλογου μύθου, ὅπως ἦταν ὁ μύθος τοῦ Ἀλβανοῦ πατριώτη Νταούτ Χότζα. Μιά τέτοια ἐκστρατεία, ἐνῶ ἀπό τήν μιά πλευρά, δέν ἐπετύγχανε νά συγκινήσει τήν Ἰταλική κοινή γνώμη μέ τό πρόβλημα τοῦ ἀλυτρωτισμοῦ τῶν Τσαμουριωτῶν, ἢ ὁποία μετά τήν εἴσοδο μας στόν πόλεμο, εἶχε ἄλλα σοβαρότερα προβλήματα, ἀπό τήν ἄλλη, ἀπεναντίας, ἐπετύγχανε νά ἀνησυχήσει τοὺς Ἕλληνες γιά τίς προθέσεις μας καί νά ἐνοχλήσει καί προδιαθέσει ἐναντίον μας καί ἐκεῖνα τά στοιχεῖα πού διέκειντο φιλικότερα ἀπέναντί μας. Ἀντί νά ἐπιδιώκομε τήν διαίρεση τῶν Ἑλλήνων, νόμιζε κανεῖς, ὅτι κάναμε ὅτι ἦταν δυνατό γιά νά τοὺς συσπειρώσομε ἐναντίον μας. Μεταξύ τῶν μοναρχικῶν στοιχείων π.χ. ὑπῆρχαν πολλοί πού ἐκλιναν πρὸς τό μέρος μας, γιατί πίστευαν ὅτι ὁ Ἄξονας ἀντιπροσώπευε τίς ἀρχές τῆς τάξεως καί τοῦ συντηρητισμοῦ, ἢ γιατί ἔτρεφαν ἀπλῶς πικρία κατά τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων οἱ ὁποῖες εἶχαν ἐκθρονίσει τόν Βασιλέα Κωνσταντῖνο. Οὔτε ὅμως καί αὐτοί μπορούσαν νά παραμείνουν ἀδιάφοροι μπροστά σέ μιά ἐκστρατεία ἢ ὁποία προσβάλλοντας κατά τόν χυδαιότερο τρόπο τό πρόσωπο τοῦ Βασιλέως, προσέβαλλε τά ἱερότερα αἰσθήματα τους. Μεταξύ τῶν στρατιωτικῶν ὑπῆρχαν

μερικοί οι οποίοι θεωρούσαν πιθανή την νίκη του Ἄξονος, λόγω τῆς φοβερῆς γερμανικῆς πολεμικῆς μηχανῆς. Ἄλλὰ καί αὐτῶν τὰ αἰσθήματα ἐδηλητηριάζοντο ἀπό τίς ἠλίθιες ὕβρεις πού δημοσίευαν οἱ Ἰταλικές ἐφημερίδες γιὰ τον ἑλληνικό στρατό. Δέν θά μπορούσαμε νά διαλέξουμε καλύτερη μέθοδο, ἂν ἐπιδιώκαμε νά δημιουργήσουμε στήν Ἑλλάδα ἕνα κοινό μέτωπο ἀπέχθειας καί ἀδιαλλαξίας ἀπέναντί μας.

Ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση ἐπέβαλε στόν τύπο τῆς νά μήν λαμβάνει ὑπ' ὄψη τίς προκλήσεις τῶν Ἰταλικῶν ἐφημερίδων καί νά μήν ἀπαντᾷ μέ κανένα τρόπο στίς ὕβρεις καί τίς ἐπιθέσεις. Ἀρκέστηκε νά ἐκδόσει τήν 14 Αὐγούστου διὰ τοῦ Πρακτορείου Ἀθηνῶν ἀνακοινωθέν, τῆ φορά αὐτή πολύ ἐπιτυχημένο, ὅπου ἐδίδε στήν δημοσιότητα τό ποινικό μητρώο τοῦ διασήμου θύματος. Ἀπό αὐτό προέκυπταν τά ἀκόλουθα: 1) Διά τῆς ὑπ' ἀριθ. 36 καί ἀπό 9 Ὀκτωβρίου 1919 ἀποφάσεως τοῦ Κακουργοδικείου Πρεβέζης ὁ Χότζα, καθῶς καί οἱ συνένοχοι του Βασίλειος Γκότζια (Χριστιανός) Μάλλιο Ὄσμάν (Μουσουλμάνος) καί Τάκε Νικομάνη (Χριστιανός) κατεδικάσθησαν ἐρήμην εἰς ἰσόβια δεσμά διὰ φόνον ἐκ προμελέτης τῶν Βεχίπ Τσίμο (Μουσουλμάνου) καί Ζεκίρ Ρεχίπ (Μουσουλμάνου). 2) Διά τῆς ὑπ' ἀριθ. 14 καί ἀπό 14 Νοεμβρίου 1919 ἀποφάσεως τοῦ Κακουργοδικείου Ἰωαννίνων ὁ Χότζα κατεδικάσθη ἐρήμην εἰς εἰκοσαετῆ εἰρκτήν διότι μετὰ τινός συνενόχου ἀπεφάσισε καί ἐξετέλεσε τόν φόνον τῶν Ζεκίρ Ζέκο (Μουσουλμάνου) καί Ραχίπ Χαμπίμπεη (Μουσουλμάνου). 3) Διά τῆς ὑπ' ἀριθ. 30 καί ἀπό 14 Ἰουνίου 1921 ἀποφάσεως τοῦ Κακουργοδικείου Πρεβέζης ὁ Χότζα καί οἱ συνένοχοι του Τάκε Νικαμάνη (Χριστιανός), Κωνσταντῖνος Σουλιώτης (Χριστιανός) καί Μάλλιο Μπούσι (Μουσουλμάνος) κατεδικάσθησαν ἐρήμην εἰς δεκαεπταετῆ εἰρκτήν διὰ πράξεις ληστρικής ἐναντίον τῶν Ἀχμέτ Χασίμ (Μουσουλμάνου) Μπαλούκ Μεχμέτ (Μουσουλμάνου) καί Ἰσμαήλ Τσόρτσι (Μουσουλμάνου) καί Βασιλείου Τσουβάλη (Χριστιανοῦ) καί διὰ παράνομον ὄπλοφορίαν. 4) Διά τῆς ὑπ' ἀριθ. 14 ἀποφάσεως τοῦ Δεκεμβρίου 1921 τοῦ Κακουργοδικείου Πρεβέζης ὁ Χότζα κατεδικάσθη ἐρήμην εἰς τετραετῆ φυλάκισιν δι' ἀπόπειραν ἐκβιασμοῦ. 5) Διά τῆς ὑπ' ἀριθ. 22 ἀποφάσεως τοῦ

1923 τοῦ Κακουργοδικείου Ἰωαννίνων ὁ Χότζα καθὼς καὶ οἱ συνένοχοι του Τάκε Πλιάτσικας (Χριστιανός) καὶ Τάκε Ζόγα (Χριστιανός) κατεδικάσθησαν ἐρήμην εἰς δεκαοκταετῆ εἰρκτὴν διὰ ἀπόπειραν φόνου. (ὁ ληστής Ζόγα συλληφθεὶς ὀλίγον ἀργότερα ἀπεκεφαλίσθη). 6) Διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 9 καὶ ἀπὸ 6 Μαΐου 1925 ἀποφάσεως τοῦ Κακουργοδικείου Ἰωαννίνων ὁ Χότζα καθὼς καὶ οἱ συνένοχοι του Χρήστος Σούλας (Χριστιανός) καὶ Ἀναστάσιος Γεωργίου (Χριστιανός) κατεδικάσθησαν ἐρήμην εἰς θάνατον δι' ἀπαγωγὴν ἐκβιασμόν καὶ παράνομον ὄπλοφορίαν. 7) Διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 23 καὶ ἀπὸ 8 Ὀκτωβρίου 1925 ἀποφάσεως τοῦ Κακουργοδικείου Ἰωαννίνων ὁ Χότζα καθὼς καὶ ὁ συνένοχος του Τάκε Νικομάνη (Χριστιανός) κατεδικάσθησαν ἐρήμην εἰς θάνατον διὰ ληστρικὰς πράξεις: Ἀφοῦ λοιπὸν ἀπαρίθμησε ὅλα αὐτὰ τὸ ἀνακοινωθέν κατέληξε: «ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι ὁ Χότζα ἐνήργει χωρὶς νὰ κάμῃ διάκρισιν μεταξύ Χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων οὔτε ὅταν ἐπρόκειτο νὰ ἐκλέξῃ τοὺς συνενόχους του οὔτε ὅταν ἐπρόκειτο νὰ ἐλέξῃ τὰ θύματα του».

Εἶναι πρόδηλον ὅτι, μὲ μιά τέτοια λαμπρὴ δρᾶση, ὅταν ὁ Χότζα ἐθεώρησε καλὸ νὰ διαβεῖ τὰ σύνορα, δὲν ἄφησε ἀσφαλῶς πίσω του, στὴν περιοχὴ ὅπου εἶχε δράσει μέχρι τότε, καλὰς ἀναμνήσεις καὶ, λόγῳ τῶν ἀλβανικῶν ἐθίμων δὲν πρέπει νὰ ἦσαν λίγα τὰ πρόσωπα πού ἐπιθυμοῦσαν διακαῶς νὰ τὸν ἐκδικηθοῦν. Αὐτὸ παρέχει μιά ἀρκετὰ εὐλογη ἐξήγηση τοῦ ἀποκεφαλισμοῦ τοῦ πτώματός του καὶ τῆς ἐκθέσεως τῆς κεφαλῆς γιὰ νὰ ἰκανοποιηθοῦν ἐκεῖνοι πού εἶχαν ὀρκισθεῖ νὰ τὸν ἐκδικηθοῦν.

Εἶναι περιττό, νὰ πῶ ὅτι ὁ Ἰταλικὸς τύπος δὲν δημοσίευσε ποτὲ τὸ ἀνακοινωθέν αὐτό, πού θὰ μπορούσε νὰ μετριάσει τὰ αἰσθήματα σεβασμοῦ πρὸς τὸ ἐνδοξο ἐκεῖνο θῦμα καὶ τὴν δρᾶση του πού ἐνεπνέετο ἀπὸ τὰ ἀγνὰ αἰσθήματα φιλοπατρίας. Τὸ ἴδιο δὲν εἶχαν τὴν τιμὴ νὰ δημοσιευθοῦν καὶ ἄλλα δύο ἀνακοινωθέντα τὰ ὁποῖα ἐξέδωσε τὸ Πρακτορεῖο Ἀθηνῶν τὴν 21 καὶ 22 Αὐγούστου. Τὸ πρῶτο διέψευδε τὴν εἶδηση πού εἶχε δημοσιεύσει ἡ «ΤΟΜΟΡΙ» καὶ ἀνταμετέδιδε τὸ Πρακτορεῖο Στέφανι, κατὰ τὴν ὁποῖα οἱ ἑλληνικὲς ἀρχὲς προέβαιναν ἤδη ἀπὸ ἀρκετοὺς μῆνες στὴν δημιουργία ἐνόπλων συμμοριῶν πού προορίζοντο γιὰ τὴν

σφαγή τῶν Ἀλβανῶν τῆς Τσαμουριάς. Τό δεύτερο ἐπανελάμβανε τήν διάψευση αὐτή ἀρνούμενο ἀκόμα καί τήν ὑπαρξη τοῦ συνταγματάρχου Χωροφυλακῆς στόν ὁποῖο κατά τήν «ΤΟΜΟΡΙ» εἶχε ἀνατεθεῖ ἡ ἀρχηγία τῶν ἀνωτέρω συμμοριῶν. Διεψεύδετο ἡ εἶδηση γενομένης ἐπιθεωρήσεως στά ἀλβανικά σύνορα ἀπό ξένα στοιχεῖα (δηλ. βρεταννικά) συνοδευόμενα ἀπό Ἑλληνες ἀξιωματικούς καί ἀπεκρούοντο μέ ἀγανάκτηση οἱ νύξεις τοῦ Ἰταλικοῦ τύπου κατά τῶν ἑλληνικῶν δικαστικῶν ἀρχῶν. Τήν 25 Αὐγούστου ἕνα νέο ἀνακοινωθέν τοῦ πρακτορείου Ἀθηνῶν καί ἐκεῖνο ἀγνωστο μέχρι σήμερα στό Ἰταλικό κοινό, ἀπαντοῦσε σέ νέες ἐντυπωσιακές κατηγορίες τῆς «ΤΟΜΟΡΙ». Κάποιος Σαφκέτ Ὀσμάν Τακά, ἀπό τό χωριό Φιλιάτες πού ἡ «ΤΟΜΟΡΙ» ἔφερε ὡς δολοφονηθέντα, ἦταν ἕνας φτωχός ψυχοπαθῆς πού εἶχε αὐτοκτονήσει τήν 23 Ἀπριλίου 1939. Ἡ κόρη κάποιου Μεχμέτ Γιακούπ, πού ἐφέρετο ὡς θύμα βιασμοῦ, ἦταν μιά δυστυχῆς πού παρουσίαζε τήν κατάσταση ψυχοπαθολογικοῦ ἐρωτισμοῦ, ἡ ὁποία εἶχε ἐκπέσει τελείως ἠθικῶς. Τρεῖς Μουσουλμάνοι φυλακισθέντες γιά μερικούς μήνες σέ νησί τοῦ Αἰγαίου εἶχαν παραβεῖ κανονισμούς πού ἀφοροῦσαν τήν ἐσωτερική ἀσφάλεια τῆς Χώρας, οἱ ὁποῖοι ἐφηρμόζοντο σέ ὅλους ἀνεξαρτήτως τούς Ἑλληνες πολίτες. Ὅσον ἀφορᾷ ἄλλες καταδίκες γιά ππαίσματα, τίς ὁποῖες παρουσίασαν ὡς ἀποδείξεις μιᾶς συστηματικῆς τρομοκρατίας εἰς βάρος τῶν φτωχῶν Τσαμουριωτῶν, τό ἀνακοινωθέν ἀνέφερε ὅτι θά ἦταν ὑπερβολική ἀξίωση τό νά ζητήσῃ κανεῖς ἀπό τάς δικαστικές καί ἀστυνομικές ἀρχάς ἐνός νομοῦ τοῦ Βασιλείου νά ἀπαλλάξουν τόν πληθυσμόν τῆς περιφέρειας των ἀπό τούς νόμους οἵτινες ἰθύνουν τήν κοινωνικήν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων».

Τήν 24 Αὐγούστου δέκα τρεῖς ἡμέρες μετά ἀπό τήν πιό ἀναξιοπρεπῆ φασαρία οἱ ἐπιθέσεις τοῦ Ἰταλικοῦ τύπου κατά τῆς Ἑλλάδος σταμάτησαν ξαφνικά, συγχρόνως, ὅπως εἶχαν ἀρχίσει. Ἦταν σάν νά εἶχαν γυρίσει ἕνα διακόπη. Ἀγνοώντας τότε, ὅσα ἔμαθα ἀργότερα ἀπό τήν ἀνύποπτο μαρτυρία τοῦ στρατηγοῦ Βισκόντι Πράσκα, νόμισα ὅτι αὐτό ὀφείλετο σέ αἰφνιδία ἀνάνηψη τῆς Ἰταλικῆς Κυβερνήσεως. Τέτοια φαινόμενα εἶχαν ἤδη παρατηρηθεῖ στό παρελθόν καί δέν ἦταν ἀπίθανο τό coup de tête πού

είχε θέσει σέ κίνηση τήν έκστρατεία εκείνη τοῦ τύπου, νά εἶχε διαδεχθεῖ ἄλλο coup de tête πού τήν εἶχε σταματήσει. Ἐν τῷ μεταξῷ ὁμως, εἶχε συμβεῖ ἕνα σοβαρότατο γεγονός, πού πολύ περισσότερο ἀπό ὄλες τίς ὑβρεις, τίς συκοφαντίες καί τίς ὀργίλες ἐκδηλώσεις τῆς «TOMORI» καί τῶν Ἰταλικῶν ἐφημερίδων, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νά συσπειρώσει σύσσωμο τόν ἑλληνικό λαό στήν ἀπόφαση νά στηρίξει μέχρις ἐσχάτων τήν Κυβέρνηση Μεταξᾶ καί νά ὑπερασπισθεῖ μέχρι τελευταίας ρανίδος αἵματος τό πάτριον ἔδαφος.

Τήν 13 Αὐγούστου ὁ Μεταξᾶς, ἀφοῦ ἐνημερώθει ἀπό τόν Μαυρουδή ἐπί τοῦ περιεχομένου τῆς συνομιλίας πού εἶχε μαζί μου, κάλεσε τόν Γερμανό συνάδελφό μου γιά νά τόν παρακαλέσει νά παρέμβει στήν Κυβέρνηση τοῦ Βερολίνου γιά νά ἀσκήσει τήν ἐπίδραση της ἐπί τοῦ Ἰταλοῦ συμμάχου της, ὥστε νά ἐπιδείξει μετριοπάθεια. Κατά τήν συνομιλία ὁ Πρόεδρος εἶπε στόν πρίγκιπα Erbach ὅτι, ὅπως ὁ ἴδιος καλῶς ἐγνώριζε, οἱ πιά μύχιες συμπάθειες του ἦσαν μέ τό μέρος μας (δέν πρέπει νά λησμονοῦμε ὅτι ὁ Μεταξᾶς ἦταν ἐπικεφαλῆς ὀλοκληρωτικῆς Κυβερνήσεως), ἀλλά ὅτι ἡ Ἑλλάδα δέν μπορούσε νά λάβει σαφῶς θέση σύμφωνα μ' αὐτές, ἐφόσον ἡ Μ. Βρεταννία εἶχε τήν κυριαρχία τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου.

Ἀμέσως μετά τήν συνομιλία, ὁ πρίγκιπας Erbach ἤρθε νά μέ δεῖ, τόσο γιά νά μέ ἐνημερώσει γιά ὅσα τοῦ εἶχε πεῖ ὁ Μεταξᾶς, ὅσο καί γιά νά προσπαθήσει νά μάθει ἀπό μένα κάτι σχετικό μέ τίς προθέσεις τῆς Ἰταλικῆς Κυβερνήσεως. Στό σημεῖο αὐτό, ὅπως καταλαβαίνετε, δέν ἤμουν σέ θέση νά τόν διαφωτίσω, δεδομένου ὅτι καί ὁ ἴδιος βρισκόμουν τελείως στό σκοτάδι. Φυσικά τηλεγράφησα ἀμέσως στή Ρώμη ὅσα ὁ συνάδελφος μου εἶχε ἀναφέρει σχετικά μέ τήν συνομιλία του μέ τόν Μεταξᾶ.

Στό μικρό νησί τῆς Τήνου, πού ἦταν τό τελευταῖο πού οἱ Βενετοί διετήρησαν στό Ἀρχιπέλαγος, λατρεύεται μιᾶ εἰκόνα τῆς Παναγίας, στήν ὁποία ἀποδίδονται θαυματουργικές ἰδιότητες. Κατά τήν ἐβδομάδα τῆς ἐορτῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἀπό ὅλα τά νησιά τοῦ Ἀρχιπελάγους, ἀκόμα καί ἀπό τήν ἠπειρωτική Ἑλλάδα, συρρέουν στήν Τήνο κάθε εἶδους πλοῖα γιά νά μεταφέρουν

εκατοντάδες προσκηνητές όλων των κοινωνικών τάξεων καθώς και πολυάριθμους άρρώστους, πού ελπίζουν σέ μιά θαυματουργή ίαση σ' αυτή τήν Λούρδη των Όρθοδόξων. Τήν 15η ή Ιερά εικόνα λιτανεύεται στους δρόμους τής πολίχνης και στήν άποβάθρα του μικρού της λιμανιού, ανάμεσα σέ ένα άναριθμητο πλήθος πιστών και στίς Ικετευτικές παρακλήσεις των άρρώστων και των συγγενών τους, πού εΐναι παρατεταγμένοι κατά μήκος των δρόμων, από όπου περνά ή λιτανεία. Ή ελληνική Κυβέρνηση συνήθιζε, κάθε χρόνο, νά στέλνει στήν Τήνο, τίς ημέρες εκείνες, μιά μονάδα του πολεμικού ναυτικού, γιά νά τονίσει τήν έπίσημο συμμετοχή του Κράτους στίς τελετές πρós τιμήν τής Θεοτόκου. Τό 1940 ή τιμή αυτή έλαχε στό παλιό άντιτορπιλικό «ΕΛΛΗ».

Τήν «ΕΛΛΗ» τήν είχε αγοράσει ή Έλλάδα από τίς Ήνωμένες Πολιτείες, ήδη μεταχειρισμένη, λίγο πρίν από τόν Βαλκανικό πόλεμο του 1912, κατά τόν όποιο διεδραμάτισε τιμητικό ρόλο, βυθίζοντας σέ ναυμαχία μπροστά στή Θεσσαλονίκη ένα όθωμανικό καταδρομικό. Εύκολα μπορεί νά φαντασθεί κανείς ποιά μπορούσε νά εΐναι ή πολεμική αξία μιās τέτοιας μονάδας τό 1940. Ή «ΕΛΛΗ» ήταν περίπου ένα παλιοσίδηρο, αλλά ή ανάμνηση τής δοξασμένης της δράσης τήν καθιστούσε ιδιαίτερα άγαπητή στήν καρδιά των Έλλήνων.

Τό πρωί τής 15ης Αύγούστου τό σεβάσμιο άντιτορπιλικό εύρίσκετο άγκυροβολημένο και σημαιοστολισμένο στό λιμάνι τής Τήνου, πού ήταν γεμάτο από πλεούμενα όλων των ειδών. Στίς 8.30, λίγα λεπτά, πρίν άρχίσει ή λιτανεία στους δρομίσκους τής πόλης και ένώ ό λιμενοβραχίονας ήταν ήδη κατάμεστος από κόσμο, στό στόμιο του λιμανιού παρουσιάστηκε ένα ύποβρύχιο έν καταδύσει και έξεσφενδόνισε κατά τής «ΕΛΛΗΣ» τρείς τορπίλλες. Οι δύο αστόχησαν και έξερράγησαν πάνω στόν λιμενοβραχίονα, ή τρίτη έπληξε τό πλοίο κάτω από τό λεβητοστάσιο, προκαλώντας τήν έκρηξη του και τήν έξοδο των φλεγομένων καυσίμων. Όλες οι προσπάθειες διασώσεως του καταδρομικού, διά τής ρυμούλκησης του απέβησαν μάταιες και τό πλοίο έγκατελήφθη από τό πλήρωμα του και βυθίστηκε στίς 9.45! Από τό πλήρωμα έφονεύθη ένας ύπαξιωματικός και τραυματίστηκαν 29 άνδρες.

Ήταν αληθινό θαῦμα, πού ἡ ἔκρηξη τῶν δύο τορπιλλῶν στόν λιμενοβραχίονα δέν προκάλεσε ἕνα «μακελειό» ἀνάμεσα στό πλῆθος τῶν προσκυνητῶν καί τῶν ἀρρώστων πού συνωστίζοντο ἐκεῖ. Κατά τόν πανικό ὄμως πού ἀκολούθησε πολλοί μωλωπίστηκαν καί μιά γυναίκα ἔχασε τήν ζωή της. Τό ὑποβρύχιο παρέμεινε ἐν καταδύσει καί ἐξηφανίσθει, χωρίς νά καταστεί δυνατή, τήν στιγμή ἐκείνη, ἡ ἐξακρίβωση τῆς ἐθνικότητάς του.

Τό Ἑλληνικό Ναυτικό περισυνέλεξε ἀργότερα μερικά τεμάχια τῶν τορπιλλῶν πού εἶχαν ἔκραγεῖ στόν λιμενοβραχίονα. Ἡ ἐξέταση τους ἀπέδειξε κατά τρόπο ἀκαταμάχητο ὅτι ἐπρόκειτο γιά τορπίλλες Ἰταλικῆς κατασκευῆς τοῦ τύπου καί τῆς διαμέτρου πού ἐχρησιμοποιοῦντο στά Ἰταλικά ὑποβρύχια.

Εἶναι ἀδύνατο νά μὴν γίνει συσχετισμός αἰτίας καί ἀποτελέσματος μεταξύ τῶν λεχθέντων ἀπό τόν Μεταξᾶ στόν πρίγκιπα Erbach, τά ὁποῖα ἐγνώσθησαν στήν Ρώμη τό βράδυ τῆς 13ης ἢ τό ἀργότερο τό πρωί τῆς 14ης Αὐγούστου καί τοῦ διαπραχθέντος ἐγκλήματος στήν Τήνο τό πρωί τῆς 15ης. Ἡ ἀνάγνωση τῶν δηλώσεων ἐκείνων πρέπει νά προκάλεσε μιά βιαιοτάτη ἔκρηξη ὀργῆς στό Palazzo Venezia καθὼς καί τήν ἀπόφαση νά ἀποδείξουν ἀμέσως στόν Μεταξᾶ ποιός πράγματι εἶχε τήν κυριαρχία τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου. Ἡ εἰκασία αὐτή, πού εἶναι τόσο φυσική ὥστε νά μπορεῖ νά ἀποκληθεῖ βεβαιότητα, ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τό γεγονός ὅτι τήν ἴδια ἐκείνη ἡμέρα προσειτάθησαν πάλι μέ ἄλλους τρόπους νά δώσουν νά καταλάβουν στούς Ἕλληνες σέ ποιόν πράγματι ἀνήκε ἡ κυριαρχία αὐτή, μέ βομβαρδισμούς τοῦς ὁποίους πραγματοποίησαν Ἰταλικά ἀεροπλάνα ἐναντίον ἐλληνικῶν ἐμπορικῶν πλοίων. Ἡ σοβαρότερη περίπτωση ἦταν ἐκείνη τοῦ ἀτμοπλοίου «Φρίντων» πού ἐκτελοῦσε τήν γραμμή μεταξύ Κρήτης καί Πειραιῶς, τό ὁποῖο ἔπλεε πρός τόν Πειραιά γεμάτο ἐπιβάτες μεταξύ τῶν ὁποίων ἦταν καί ὁ ἴδιος ὁ Διοικητής τοῦ νησιοῦ. Τό «Φρίντων» ὑπέστη δύο διαδοχικές ἐπιθέσεις ἀπό ἀεροπλάνα, πού εἶχαν πολύ ἐμφανῆ τά διακριτικά χαρακτηριστικά τῶν Ἰταλικῶν ἀεροπλάνων. Καί στήν περίπτωση αὐτή, ὅπως καί στίς ἄλλες, εὐτυχῶς οἱ βόμβες ἀστόχησαν καί ἀπεφεύχθη ἔτσι, ὡς ἐκ θαύματος, μιά σφαγή, ἀλλά ἐξερράγησαν τόσο κοντά στό ἀτμό-

πλοιο ὥστε νά προκαλέσουν ζημιές, καταθριμματίζοντας ὅλα τὰ τζάρια.

Στήν τραγωδία τῆς «ΕΛΛΗΣ», ἡ ὑπόθεση ὅτι ἐπρόκειτο γιά λάθος, πού μπορεῖ νά ὑποστηριχθεῖ σέ περιπτώσεις ἑναερίων ἐπιθέσεων, ἀποκλείεται παντελῶς. Εἶναι δυνατό, ἕνας νεαρός ἀεροπόρος, πού πετᾷ σέ μεγάλο ὕψος καί μέ μεγάλη ταχύτητα, νά ἐκλάβει ὡς ἀγγλικό ἕνα ἑλληνικό ἀντιτορπιλικό καί ὡς πολεμική μονάδα, μιά ἀτμάκατο τῆς τελωνειακῆς ἀστυνομίας. Ἀλλά ὁ κυβερνήτης ἑνός ὑποβρυχίου, εἶναι ἕνας ἐμπειρος ἀξιωματικός πού φέρει ἀρκετές ἐπωμίδες καί ναυτική πείρα καί δέν μπορεῖ, μέ κανένα τρόπο, νά κάμει σύγχυση μεταξύ ἑνός «σαράβαλλου» σάν τήν «ΕΛΛΗ» καί μιᾶς μονάδας τοῦ Βρεταννικοῦ ναυτικοῦ, οὔτε νά φαντασθεῖ ὅτι ἕνα πολεμικό πλοῖο μιᾶς ἐμπολέμου δυνάμεως μπορεῖ νά εἶναι ἥσυχα - ἥσυχα, ἀγκυροβολημένο, σημαιοστόλιστο, σέ ἕνα λιμανάκι κατάμεστο ἀπό πλεούμενα παντός εἶδους, ὅπως ἦταν τό λιμανάκι τῆς Τήνου τό πρωί τῆς 15ης Αὐγούστου. Ὅποιος τορπίλισε τήν «ΕΛΛΗ», ἤξερε πολύ καλά τί ἔκανε καί μάλιστα ἐμφανιζόμενος στό στόμιο τοῦ λιμανιοῦ τῆς Τήνου ἤξερε πολύ καλά τί θά εὔρισκε ἐκεῖ καί δέν δίστασε οὔτε μιά στιγμή πρὶν κατευθύνει τίς τορπίλλες του κατά τοῦ παλιοῦ σημαιοστόλιστου καταδρομικοῦ. Εἶχε πάρει τήν ἐντολή νά τορπιλλίσει τό ἑλληνικό πολεμικό πλοῖο πού εὔρισκετο στό λιμάνι τῆς Τήνου καί τήν ἐξετέλεσε στήν ἐντέλεια.

Ἡ εἶδηση τοῦ τορπιλισμοῦ τῆς «ΕΛΛΗΣ» ἀνεκοινώθει ἀπό τό Ἑλληνικό Γενικό Ἐπιτελεῖο στόν Ναυτικό Ἀκόλουθο τό μεσημέρι τῆς 15ης. Τό ἀπόγευμα τῆς ἴδιας ἡμέρας πληροφορηθήκαμε ἀπό τήν ἴδια πηγή τήν διπλή, ἀεροπορική ἐπίθεση κατά τοῦ «Φρίντων». Ἔστειλα ἀμέσως στή Ρώμη, ἕνα τηλεγράφημα, μέ τό ὁποῖο ἀνεκοίνωσα τίς εἰδήσεις αὐτές καί ζητοῦσα νά μέ ἐξουσιοδοτήσουν νά διαψεύσω ὅτι ὁ τορπιλλισμός ἦταν ἔργο ἰταλικοῦ ὑποβρυχίου (στήν περίπτωση τοῦ «Φρίντων» δέν ἦταν δυνατή καμιά ἀμφιβολία ὡς πρὸς τήν ἐθνικότητα τῶν ἀεροπλάνων, γιατί ἀρκετές δεκάδες ἀτόμων εἶχαν δεῖ πολύ καθαρά τὰ χαρακτηριστικά τους). Δέν μοῦ δόθηκε ποτέ ἡ ἐξουσιοδότηση πού ζήτησα. Εἶναι ἀλήθεια πάντως, ὅτι τρεῖς περίπου ἡμέρες ἀργότερα,

ὁ Ναυτικός Ἀκόλουθος ἔλαβε ἀπὸ τοὺς ἀνωτέρους τοῦ τὴν ἐντολή νά ὑποβάλλει στό ἑλληνικό Ναυτικό τὰ συλλυπητήρια τοῦ ἰταλικοῦ Ναυτικοῦ καί νά διαβεβαιώσῃ ὅτι ὁ τορπιλλισμός δέν ἦταν δικό μας ἔργο. Τὴν 16ης Αὐγούστου, κατὰ τὴν συνηθισμένη συνέντευξη πρὸς τὸν τύπο, ὁ ἀρμόδιος ὑπάλληλος τοῦ Ὑπουργείου Λαϊκῆς Διαφωτίσεως, δήλωσε στοὺς ξένους ἀνταποκριτές ὅτι τὸ «ΕΛΛΗ» εἶχε τορπιλλισθεῖ ἀπὸ τοὺς Ἄγγλους μὲ σκοπὸ νά δηλητηριάσουν ἀκόμα περισσότερο τὶς ἤδη τεταμένους ἰταλο-ἑλληνικές σχέσεις. Γιά νά ἀποδείξῃ τὸν ἰσχυρισμὸ του ἐπεκαλέσθη τὸ γεγονός ὅτι οἱ Ἄγγλοι εἶχαν ἀναγγεῖλει ἀμέσως ἀπὸ τοῦ ραδιοφώνου τοὺς ὅτι κανένα βρεταννικὸ ὑποβρύχιον δέν εὐρίσκετο κοντὰ στὴ Τήνο τὸ πρωὶ τῆς 15ης Αὐγούστου. Ἐνῶ ἡ Ἰταλία χρειάστηκε τρεῖς ἡμέρες γιὰ νά μπορέσῃ νά διαβεβαιώσῃ μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα ὅτι ὁ τορπιλλισμός δέν εἶχε γίνῃ ἀπὸ ἰταλικὸ ὑποβρύχιον. Ὅταν τοῦ ἐζητήθῃ ἀπὸ ἓνα ἀνταποκριτὴ νά προσδιορίσῃ τὴν ἀκριβῆ ἡμερομηνία τοῦ τορπιλλισμοῦ, ὁ ἀριστος αὐτὸς ὑπάλληλος ἀπήντησε χωρὶς δισταγμὸ «προχθὲς ἢ τὴν προηγουμένη» δηλ. τὴν 13 ἢ 14, ἐνῶ τὸ ἔγκλημα εἶχε διαπραχθεῖ τὴν 15 καὶ ἐπομένως ὄχι τρεῖς ἡμέρες πρὶν ἀπὸ τὴν 16, ἀλλὰ τὴν παραμονή. εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ ὑπάλληλος ἐκεῖνος, πού ἔπαιζε μὲ τόση ἀνεση μὲ τὶς ἡμερομηνίες δέν ἐφαντάζετο ὅτι θὰ εὐρίσκοντο ποτέ τὰ τεμάχια τῶν τορπιλλῶν καί ὅτι αὐτὰ θὰ ἐπέτρεπαν νά ἐξακριβωθεῖ κατὰ τρόπο ἀκαταμάχητο ἡ ἐθνικότητα τοῦ ὑποβρυχίου πού τὶς εἶχε ἐσκοφενδονίσει. Βέβαια φαίνεται ἀδιανόητο τὸ ὅ,τι, ἐν ψυχρῷ καί ἐν πλήρει εἰρήνῃ, ἓνα κράτος μπορεῖ νά στείλῃ ἓνα ὑποβρύχιόν του στό λιμάνι ἑνὸς ἄλλου Κράτους γιὰ νά τορπιλλίσῃ πολεμικὸ πλοῖο του. Καί φαίνεται ἀκόμα πῶς ἀπίστευτο ὅτι ἦταν δυνατὸν μιά τέτοια ἀτιμία νά διαπραχθεῖ τὴν ἡμέρα μιᾶς θρησκευτικῆς ἑορτῆς μὲ κίνδυνο νά προκληθεῖ σφαγὴ ἀνάμεσα σὲ ἓνα ἀναρίθμητο πλῆθος προσκυνητῶν, γυναικῶν, παιδιῶν καί ἀρρώστων. Πρέπει ὅμως νά ὑπενθυμίσουμε ὅτι ὅπως γνωρίζομε ἀπὸ ἀπόλυτα ἀξιόπιστη πηγή, ὅτι στὴ Ρώμη εἶχαν ἀποφασίσῃ νά προβοῦν, τὶς ἡμέρες ἐκεῖνες ἀκριβῶς, καί γιὰ νά χρησιμοποιήσῃ τὶς ἴδιες τὶς λέξεις τῆς πηγῆς, «ἐν πλήρει εἰρήνῃ» σὲ πραξικόπημα εἰς βάρος τῆς Ἡπείρου, πού, ὅπως ἤξεραν, ἦταν ἀνυπεράσπιστη.

Καί τότε ή πράξη αὐτή, μᾶς φαίνεται, λόγω τῆς ἀτιμίας της ἀπίστευτη. Ἐνα ὅμως πράγμα θά θέλαμε νά μήν πιστέψουμε, ὅτι δηλ, ὑπῆρξαν στή χώρα μας ἀνθρωποὶ ἰκανοὶ νά συλλάβουν ἰδέες ὅπως ἐκείνη τῆς ἐπιθέσεως, ἐν πλήρει εἰρήνῃ, ἐναντίον μιᾶς ἀσθενέστερης χώρας γιά νά καταλάβουν πραξικοπηματικῶς τμήμα τοῦ ἐδάφους της ἢ νά τορπιλλίσουν, πάντοτε ἐν πλήρει εἰρήνῃ, ἕνα πολεμικό της πλοῖο, μέ μοναδικό σκοπό νά ἀποδείξουν μέ ἔργα ποῖός ἦταν ὁ πραγματικός κυρίαρχος τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου.

Ὁ ἰταλικός τύπος στήν μεσημβρινή ἔκδοση τῆς 16ης, τήν πρώτη πού ἐδημοσιεύετο μετά τήν ἀργία τοῦ Δεκαπενταγούστου, δέν κάνει λόγο γιά τό τορπιλλισμό τῆς «ΕΛΛΗΣ» πού ἐντούτοις ἦταν γνωστός στή Ρώμη ἤδη ἀπό τό ἀπόγευμα τῆς προηγουμένης. Ἡ πρώτη εἶδηση ἔκαμε τήν ἐμφάνισή της στίς ἀπογευματινές ἐφημερίδες τῆς 16 συνοδευομένη ἀπό σχόλια πού ἀπέδιδαν, χωρίς δισταγμούς τῶν εὐθύνη τῆς πράξης στήν Ἀγγλία. Σχόλια ἀπό τό ἴδιο πνεῦμα ἐδημοσιεύθησαν καί στίς πρωινές ἐφημερίδες τῆς 17ης. Στό φύλλο τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ἡ ἐφημερίδα τοῦ Farinacci μέ καλόγουστη εἰρωνεΐα καί μέ πλήρη γνώση τῶν περιστατικῶν, ἔλεγε ὅτι, ἐπειδή ἡ Ἑλλάδα δέν εἶχε ἀκόμα πληρώσει τήν «ΕΛΛΗ» στά ἀγγλικά Ναυπηγεῖα (ἡ «ΕΛΛΗ» εἶχε ἀγορασθεῖ πρῖν 28 χρόνια ἀπό τήν Ἑλλάδα, ὄχι στήν Ἀγγλία ἀλλά στήν Ἀμερική) ἡ ζημιά πού ἡ Ἀγγλία εἶχε ἐπιφέρει στήν Ἑλλάδα, μέ τόν τορπιλλισμό τῆς μονάδας ἐκείνης ἐμοιράζετο ἐξ ἴσου μεταξύ τῶν δύο κρατῶν. Μετά τήν 17η οἱ ἰταλικές ἐφημερίδες δέν ἀσχολήθηκαν πιά μέ τό ἐπεισόδιο τῆς Τήνου.

Ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση ἔδωσε αὐστηρότατες ὁδηγίες στόν τύπο ὥστε νά μήν δημοσιευθεῖ καμιά νύξη, οὔτε ἔμμεση, γιά τήν ἐθνικότητα τοῦ ὑποβρυχίου πού εἶχε τορπιλλίσει τήν «ΕΛΛΗ» καί τήρησε ἀπόλυτη μυστικότητα γιά τά πορίσματα τῆς γενομένης ἐξετάσεως τῶν τεμαχίων τορπιλλῶν τά ὁποῖα βρέθηκαν στήν Τήνο, πορίσματα τά ὁποῖα δόθηκαν στήν δημοσιότητα μόλις τήν 30 Ὀκτωβρίου.

Στόν Πλωτάρχη Μορίν, πού ἐπανειλημμένως ρώτησε τό Γενικό Ἐπιτελεῖο Ναυτικοῦ, ἀν εἶχε προκύψει τίποτε γύρω ἀπό τήν

έθνικότητα του υποβρυχίου, απήντησαν πάντοτε ότι δεν μπορούσαν να διαπιστώσουν τίποτε σχετικά. Πάντως ήδη από της 18ης Αύγουστου, γενική πεποίθηση του ελληνικού λαού ήταν ότι το υποβρύχιο ήταν Ιταλικό. Στόν κόσμο βρίσκεται πάντοτε κάποιος πονηρός πού δεν θέλει να παραδεχθεί την προφανέστερη εξήγηση των γεγονότων, ακριβώς επειδή είναι πολύ εξόφθαλμη και θέλει να δώσει απεναντίας μία άλλη πιό πρωτότυπη και βαθύτερη και γι' αυτό ίσως να υπήρξε, κατά τις πρώτες ημέρες και στην Ελλάδα κάποιος, πού για να αποδείξει την μεγαλοφυΐα του θέλησε να πιστέψει ότι ήταν δυνατόν οι Άγγλοι να είχαν βυθίσει την «ΕΛΛΗ» με σκοπό να δημιουργηθεί ή εντύπωση ότι υπεύθυνοι ήταν οι Ιταλοί. Άλλα πονηροί αυτής της όλκης ίσως να βρέθηκαν εκατό σέ όλόκληρη την Ελλάδα, αλλά και εκείνοι εξηφανίστησαν μετά τις πρώτες ημέρες, κατακλυσθέντες από την πάνδημο πεποίθηση ότι δεν μπορούσε να υπάρξει καμιά άμφιβολία ως προς την ταυτότητα των πραγματικών υπευθύνων. Είναι αδύνατο να πω πόσο βαθιά και πόσο διαδεδομένη ήταν σέ όλόκληρη την Ελλάδα ή απέχθεια για μία πράξη αυτή καθαυτή άπεχθή, πού οι συνθήκες υπό τις όποιες είχε διαπραχθεί καθιστούσαν ακόμα ειδεχθέστερη. Την 16η Αύγουστου, μέ τό τηλεγράφημα υπ άριθ. 300, ανέφερα στή Ρώμη τά εξής:

«Ό τορπιλλισμός της «ΕΛΛΗΣ», προκάλεσε σέ όλόκληρη την χώρα μία τεράστια και όδυνηρή εντύπωση. Μεμονωμένα άτομα αποδίδουν την εύθύνη στους Άγγλους, αλλά, ειδικά, μετά τό σημερινό ανακοινωθέν του άγγλικού ραδιοσταθμού, ή μεγίστη πλειοψηφία είναι πεπεισμένη ότι ό τορπιλλισμός έγινε από Ιταλικό υποβρύχιο. Η Ελληνική Κυβέρνηση και ό τοπικός τύπος αποφεύγουν μέχρι τώρα επιμελώς να αποδώσουν την εύθύνη στόν ένα ή τόν άλλο. Παρά τό γεγονός ότι ή άνησυχία πού διεδόθη στην χώρα είναι ζωηροτάτη δεν έλήφθησαν μέχρς στιγμής μέτρα στρατιωτικής φύσεως.

Η καλύτερη απόδειξη της γενικής άγανακτήσεως, πού τό θλιβερό έπεισόδιο της 15ης Αύγουστου προκάλεσε σέ όλόκληρη την χώρα, έδόθη όταν ή ελληνική κυβέρνηση, λίγες εβδομάδες άργότερα, επέτρεψε στίς εφημερίδες να διεξαγάγουν έράνους

γιά τήν συλλογή συνεισφορῶν γιά τήν ἀνακατασκευή τῆς «ΕΛΛΗΣ». Ἀπό τά πιά μακρινά χωριά τῆς Ἑλλάδος συνέρευσαν οἱ προσφορές: σημαντικές προσφορές πλουσίων, μέτριες ἢ μετριότητες πτωχῶν. Ὁ τορπιλλισμός τῆς «ΕΛΛΗΣ» ἐπέτυχε ὅτι δέν εἶχε κατορθώσει νά ἐπιτύχει οὔτε ἡ ἐκστρατεία ἀπειλῶν καί ὑβρεῶν τοῦ Ἰταλικοῦ τύπου, τήν ἀπόλυτη δηλ, σύμπνοια τοῦ λαοῦ. Ὅλα τά ἀντίθετα ρεύματα πρὸς τό καθεστῶς τοῦ Μεταξᾶ ἐξηφανίσθησαν ὡς διά μαγείας. Ἀκόμα καί ἐκεῖνοι πού ἀπέκλιναν πρὸς τόν Ἄξονα, καί πού δέν ἔλειπαν, ἐπίσθησαν ὅτι ἡ Ἑλλάδα εἶχε ἕνα μοναδικό καί ἀσπονδο ἐχθρό, τήν Ἰταλία. Καί οἱ λίγοι ἐκεῖνοι, πού, γιά νά σώσουν, πάση θυσία, τήν εἰρήνη, θά ἦταν διατεθειμένοι ἐνδεχομένως νά χαρίσουν στήν Ἀλβανία ἕνα κομμάτι τῆς Τσαμουριάς ἀκόμα καί γιατί, ἐκτός τῶν ἄλλων, ἡ παραχώρηση αὐτή θά μπορούσε ἴσως νά ἀποβεῖ πρὸς ὄφελος τῆς Ἑλλάδος, ἀπαλλάσσοντάς τήν ἀπό μερικές χιλιάδες ταραχοποιῶν καί ἡμιγρίων Μουσουλμάνων, ἐπέιαθησαν, ὅπως οἱ φανατικότεροι ἐθνικιστές, γιά τήν ἀνάγκη νά ὑπεραμυνθοῦν μέχρι ἐσχάτων, ἂν ἦταν ἀνάγκη, τοῦ πατρίου ἐδάφους. Φυσικά πολλοί ἦσαν ἀκόμα ἐκεῖνοι πού ἀπηύχοντο τό ἐνδεχόμενο μιᾶς ἐνόπλου συρράξεως μέ μιᾶ μεγάλη Δύναμη, σάν τήν Ἰταλία, ἀλλά ὅλοι ἀνεξαρτήτως, βασιλόφρονες καί βενιζελικοί, ὑποστηρικτές καί ἀντίπαλοι τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ καθεστώτος, ἐσκέφθησαν ὅτι, ἂν μιᾶ τέτοια σύρραξη δέν μπορούσε νά ἀποφευχθεῖ, ὅπως ἀφηνε σαφῶς νά ἐννοηθεῖ, ἡ Ἰταλική συμπεριφορά πρὸς τήν Ἑλλάδα, δέν ἀπέμεινε παρά μόνο ἕνα πράγμα, νά τήν ἀντιμετωπίσουν γενναῖα, ἀνεξαρτήτως συνεπειῶν. Ὁ φόβος ἐξακολουθοῦσε ἀκόμα νά ὑπάρχει σέ πολλούς κύκλους, ἀλλά δέν ὑπῆρχε πιά κανένας στὸν ὁποῖο νά ὑπάρχει ἔστω καί ὁ παραμικρὸς σεβασμὸς γιά τοὺς τορπιλλιστὲς τῆς «ΕΛΛΗΣ». Ἡ Ἰταλική Κυβέρνηση μπορούσε νά ὑπερηφανεύεται γιατί εἶχε κατορθώσει νά συσπειρώσει σέ μιᾶ ἀραγῆ ψυχική ἐνότητα ἕνα λαὸ βαθειὰ διηρημένο ἀπὸ ἀγεφύρωτες πολιτικές διαφορές καί ἀπὸ βαθιά καί παλιά πολιτικά μίσση, γιατί εἶχε ἐμπνεύσει τήν γενναῖα καί ἀκλόνητη ἀπόφαση νά πεθάνει, ἐν ἀνάγκη, γιά τήν πατρίδα του σέ ἕνα λαὸ, πού ναί μὲν ὑπεραγαποῦσε τήν πατρίδα του ἀλλά πού ἐκ φύσεως δέν ἦταν πολεμοχαρὴς καί

μάλιστα ξένος πρὸς τὰ ὄπλα, γιατί εἶχε προκαλέσει τὴν στερεὰ ἀπόφαση νὰ ἀντιμετωπίσει, χωρίς συμβιβασμούς ἕνα ἐνδεχόμενο γεμάτο ἀβεβαιότητα καὶ σοβαροτάτους κινδύνους σέ ἕνα λαὸ διατεθειμένο ἀπὸ τὴν ἰδιοσυγκρασία του νὰ προσαρμοσθεῖ σέ ὅλες τὶς καταστάσεις καὶ νὰ δεχθεῖ ὄλους τοὺς συμβιβασμούς. Κατὰ πόσο ὁμως ἦταν ἐπιτυχῆς ἡ πολιτικὴ ἐκείνη, πού ἀποκάλυψε, κατὰ τρόπο ὠμό, στὴν Ἑλλάδα, ποιές ἦταν οἱ προθέσεις μας καὶ τὴν μετὰβαλε σέ ἀρραγῆ ἐνότητα ψυχῶν καὶ ὄπλων, ἀποφασισμένη νὰ ἀμυνθεῖ ἐναντίον ἐπιθέσεώς μας, τὴ στιγμὴ πού οἱ Ἴταλοὶ ἰθύνοντες θεωροῦσαν ὅτι ἡ Ἑλλάδα προοριζετο νὰ καταστῆ πεδῖον δράσεως τῶν μελλοντικῶν κατακτῆσεων, αὐτὸ ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Kirrling, εἶναι μιὰ ἄλλη ἱστορία.

Ἀπὸ τῆς 15ης Αὐγούστου γύρω ἀπὸ τὴν Ἰταλικὴ Πρεσβεῖα τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὸ προσωπικὸ της δημιουργήθηκε ἕνα κενό. Οἱ ἐπίσημες σχέσεις ἐξακολουθοῦσαν νὰ εἶναι ἀπόλυτα ἄψογες, ἀλλὰ ἀπὸ ἀπόψεως κοσμικῶν σχέσεων ἀποτελέσαμε τὸ ἀντικείμενο ἑνὸς πραγματικοῦ μποϊκοτάζ. Δέν εἶναι ἕνα εὐχάριστο αἴσθημα τὸ νὰ νιώθεις ἀπομονωμένος μέσα σέ ἕνα περιβάλλον πού ἐγινε ξαφνικὰ ψυχρὸ καὶ ἐχθρικό. Καμιὰ φορά μιὰ ἀπροκάλυπτη ἀγένεια στὴν ὁποία θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἀντιδράσει, θὰ ἦταν λιγότερο δυσάρεστη ἀπὸ τὴν παγερὴ ἄψογη συμπεριφορά, πού μᾶς ἔδειχναν ὄλοι, ἀπὸ τὸν πιὸ μεγάλο στὸν πιὸ μικρό. Τὸ νὰ ζεῖ κανεὶς σέ ἕνα τέτοιο περιβάλλον ἦταν κάθε ἄλλο παρά εὐχάριστο, ἀλλὰ αὐτὸς δέν εἶναι ἀσφαλῶς ὁ μοναδικὸς καὶ οὔτε ὁ κυριότερος λόγος πού μέ κάνει νὰ θεωρῶ τὴν περίοδο ἐκείνη ἀπὸ 15 Αὐγούστου μέχρι 28 Ὀκτωβρίου 1940 ὡς τὴν πιὸ σκληρὴ ἀπὸ ὅσες πέρασα στὴ ζωὴ μου. Εἶχα τὴν σαφῆ ἐντύπωση ὅτι ἡ χώρα μου ἐπρόκειτο νὰ ριφθεῖ, χωρίς κανένα σοβαρὸ λόγο, σέ μιὰ περιπέτεια πού ἦταν συγχρόνως ἐπικίνδυνη καὶ ἐπονείδιστη. Ὅλες μου οἱ ἐνέργειες, ὅλες μου οἱ προσπάθειες γιὰ νὰ τὴν ἐμποδίσω δέν εἶχαν κανένα ἀποτέλεσμα καὶ ἂν ἐπέτυχαι κάτι ἦταν νάτηρουμαι ἀκόμα λιγότερο ἀπὸ πρὶν ἐνήμερος γιὰ τοὺς σκοποὺς πού ἐπέδωκε ἡ Κυβέρνηση τῆς ὁποίας ἐπισήμως ἡμῶν ἀκόμα ὁ ἀντιπρόσωπος στὴν Ἑλλάδα. Στὶς σοβαρὲς δυσκολίες πού ἐνεῖχε ἡ κατάσταση προσετίθετο γιὰ μένα καὶ μιὰ ἄλλη τελειῶς εἰδι-

κή, ή δυσκολία δηλ. νά μήν γνωρίζω ποτέ άκριβώς ποιά στάση καί ποιά γλώσσα έπρεπε νά υιοθετήσω μέ τούς Έλληνες συνομιλητές μου, οί όποιοι όταν μιλούσαν μαζί μου ήσαν πεπεισμένοι ότι μιλούσαν μέ τόν άντιπρόσωπο τής Ίταλίας. Μέ μιά ειλικρίνεια πού δέν έναπόκειται σέ μένα νά έξάρω, τήν όποία όμως ή μακρά διπλωματική μου πείρα, μου έπιτρέπει νά χαρακτηρίσω μή συνήθη, είχα έκφράσει πολλές φορές άνοικτά στήν Κυβέρνησή μου τήν διαφωνία μου πρός τήν πολιτική τήν όποία έφαινετο (λέγω έφαινετο) άποφασισμένη νά άκολουθήσει καί είχα έκθέσει τούς λόγους τής διαφωνίας μου. Όλα έφαινοντο νά δείχνουν ότι δέν έδιναν καμιά σημασία στά λόγια μου, γιατί εκείνοι πρός τούς όποιους άπευθύνοντο δέν ήθελαν ούτε νά τούς πληροφορούν ούτε νά τούς συμβουλευούν, αλλά άπλως νά τούς ένισχύουν τήν γνώμη τους καί άπέρριπταν όποιαδήποτε συμβουλή, για λογική καί φρόνιμη συμπεριφορά, όπως ο παίκτης άπομακρύνει άπό κοντά του, μέ όργή, όποιονδήποτε προσπαθεί νά τόν άποσπάσει άπό τήν πράσινη τσόχα, πριν έξαντλήσει καί τίς τελευταίες μάρκες του. Άλλά γι' αυτό δέν υπήρχε καμιά άδιάσειστη άπόδειξη. Άν ή Κυβέρνησή μου μου είχε πεί άπροκάλυπτα ότι δέν είχε δικιο καί ότι οί άπόψεις μου δέν συνέπιπταν μέ τίς δικές της, άν μέ είχε άπαλλάξει άπό τά καθήκοντα μου θά ήταν άπείρως καλύτερα. Τουλάχιστον θά είχα χάσει καί τίς τελευταίες έναπομένουσες άυταπάτες ως πρός τήν δυνατότητα νά τήν συνετίσω. Άντίθετα έξακολουθούσε άπλως νά άγνοεί έμένα καί τά λόγια μου, χωρίς νά τά άντικρούει μέ κανένα τρόπο, έπιτρέποντας μου έτσι νά τρέφω άκόμα κάποια έλπίδα ότι τό παιχνίδι δέν είχε χαθεί τέλειως καί ότι οί συμβουλές γιά σύνεση καί διεθνή ήθική, είχαν άκόμα κάποια πιθανότητα νά ύπερισχύσουν, έξαναγκάζοντάς με ήθικώς νά παραμένω σέ μιά θέση πού είχε γίνει γιά μένα πραγματικό άκάνθινο κρεβάτι, τό όποιο δέν μπορούσα νά έγκαταλείψω.

Όμολογώ ότι κατά τίς άγωνιώδεις εκείνες έβδομάδες αιστάνθηκα πολλές φορές τόν πειρασμό νά τηλεγραφήσω στή Ρώμη ζητώντας νά άνακληθώ άπό τήν Άθήνα καί πολλές φορές έκαμα νύξη στους άρίστους συνεργάτες μου γιά τήν έπιθυμία μου αύτή. Μέ συνεκράτησε πάντα ή έλπίδα εκείνη γιά τήν όποία μιλούσα

λίγο πρίν και ή όποία τότε δέν έφαινέτο τελείως άβάσιμη, άπεναντίας ήσαν στιγμές πού έφαινέτο νά έπιβεβαιώνεται και νά ένισχύεται άπό τήν έξέλιξη τών πραγμάτων. "Όταν κατά τήν 24 Αύγουστου οί άνθελληνικές φωνές του Ιταλικού τύπου βουβάθηκαν ξαφνικά, μπόρεσα νά πιστέψω ότι ή Ρώμη είχε άποφασίσει νά αλλάξει πορεία και νά έχω τήν άυταπάτη ότι συνετέλεσα σ' αυτό. 'Η Ιταλική έξωτερική πολιτική τών τελευταίων έτών παρείχε πολύ συχνά παραδείγματα ριζικών και άπροόπτων μεταστροφών, και εύρυτέρας άκόμα σημασίας, γιά νά μήν δικαιούται κανείς νά έλπίζει ότι ήταν δυνατή μία μεταστροφή και στον τομέα τής Ιταλικής πολιτικής έναντι τής 'Ελλάδος. Ίσως ή παραμονή στην θέση μου και ή έπιμονή μου νά συνιστώ προσοχή μπορούσαν νά συμβάλουν στο νά λογικευθούν όσοι κρατούσαν στα χέρια τους τό πηδάλιο τής Ιταλικής πολιτικής. Τό ότι μία τέτοια έλπίδα δέν ήταν τελείως χειμαιρινή τό άποδεικνύει τό γεγονός ότι όχι μία αλλά δύο φορές, όπως μαθεύτηκε μετά, ή έπιχείρηση πού είχε ήδη άποφασισθει κατά τής 'Ελλάδος ματαιώθηκε μία πρώτη φορά, όπως είδαμε τήν 23 Αύγουστου και μία δεύτερη, έστω και γιά λίγο τήν 14 'Οκτωβρίου, όπως διαβάζομε στην σελ. 27 τής μνημονευθείσης ήδη προσφυγής του Στρατηγού Βισκόντι - Πράσκα, προς τόν Βασιλιά. Ήταν γνωστό ή έτσι ένομιζέτο, και από όσα άφηνε νά έννοηθει ό πρίγκιπας Erbach παρ' όλη τήν έξαιρετη διακριτικότητα πού τόν διέκρινε λόγω τής εύγενοϋς καταγωγής του και τής διπλωματικής του Ικανότητας (άκριβώς γιά τίς Ιδιότητες του αυτές οί γνήσιοι Ναζιστές τόν έβλεπαν μέ μεγάλη δυσπιστία) ότι ή Γερμανία δέν έβλεπε μέ καλό μάτι τά σχέδια έπιχειρήσεων μας κατά τής 'Ελλάδος, πού κινδύνευαν νά παρασύρουν στον πόλεμο τήν Βουλγαρία, τήν Τουρκία και ίσως και τήν Γιουγκοσλαβία, πράγμα πού δέν μπορούσε παρά νά έχει σοβαρό και άμεσο αντίκτυπο, όχι εύχάριστο στην Γερμανία, γιά τήν όλη στρατηγική κατάσταση. Μπορούσε λοιπόν κανείς νά έλπίζει, ότι οί Γερμανοί Ιθύνοντες θά ήμπόδιζαν κάθε «άπερισκεψία» τών συμμάχων τους στη Ρώμη... Ένώ ή παρουσία μου στην 'Αθήνα δέν μπορούσε παρά νά ώφελει τήν ύπόθεση τής Ιταλο-έλληνικής ειρήνης, ή άπομάκρυνση μου, αντίθετα, θά συντελοϋσε, χωρίς άμφιβολία, στο νά τήν θέ-

σει σέ κίνδυνο. Στην Ελλάδα ή Κυβέρνηση καί ή κοινή γνώμη μέ θεωρούσαν σάν φίλο, ένώ έγώ, άν καί τρέφω γιά τήν εύγενή εκείνη χώρα μιά πολύ έντονη συμπάθεια, σέ δλη μου τήν δράση, δέν απέβλεπα παρά μόνο στην έξυπνηρήτηση τής Ίταλίας καί τών πραγματικών της συμπεριόντων, τά όποια πολύ συχνά παρανοούσαν καί πρόδιδαν εκείνοι πού είχαν αναλάβει τήν φροντίδα τους. Ή ένδεχομένη αναχώρηση μου από τήν Άθήνα, θά προκαλούσε άσφαλώς σοβαρή άνησυχία καί θά έρμηνεύετο ως προφανής άπόδειξη ότι ή Ιταλική Κυβέρνηση είχε έγκαταλείψει όριστικά κάθε Ιδέα ειρήνης καί συνεννοήσεως μέ τήν Ελλάδα, τήν πολιτική δηλ. εκείνη γιά τήν όποία, πέρα από όσα άξιζα, μέ θεωρούσαν ύποστηρικτή ή μάλλον σημαιοφόρο. Αυτό θά μπορούσε νά γεννήσει στην Ελλάδα τήν πεποίθηση ότι ή ύπόθεση είχε χαθεί άνεπανόρθωτα καί νά έξωθήσει τήν Έλληνική Κυβέρνηση νά έγκαταλείπει κάθε επιφύλαξη καί νά λάβει μιά στάση έντελώς έχθρική πρós τήν Ίταλία. Καί έξ άλλου, νομίζω, όπως καί άλλου άνέφερα, ότι ως κρατικός ύπάλληλος άνετράφηκα σέ μιά σχολή πού θεωρούσε άνήκουστη τήν Ιδέα, ότι θά μπορούσα νά έγκαταλείψω τήν θέση μου άπλως καί μόνο γιατί είχε γίνει δύσκολη καί λεπτή.

Παρατηρώ, παρεμπιπτόνως, ότι ή φήμη μου ως φιλέλληνος είχε πιά σταθερά ριζωθεί άκόμα καί σέ όρισμένους κύκλους τής Ρώμης. Άς αφήσομε κατά μέρος τίς ειρωνείες πού, στά έγγραφα του, έκανε εις βάρος μου ό Κόμης του Val Cismon. Έμαθα όμως πολύ άργότερα, ότι μιά φορά, καί ό ίδιος ό Μουσσολίνι είπε γιά μένα ότι ήμουν φιλέλληνας, αλλά ότι δέν έπρεπε νά εκπλήσσει κανείς, δεδομένου ότι είχα κλασική μόρφωση. Αυτό γιά εκείνο ήταν ίσως μιά μεγάλη άδυναμία.

Τώρα, μετά τήν έπελθούσα καταστροφή, ύποψιάζομαι καμιά φορά, ότι θέλησαν νά μέ κρατήσουν στην Άθήνα, εκείνοι πού, όπως είπε ό Μουσσολίνι στην συγκέντρωση πού έγινε στό Palazzo Venezia τήν 15 Όκτωβρίου 1940, είχαν άποφασίσει τήν έπίθεση κατά τής Ελλάδος «άπό πολλούς μήνες: πρίν από τήν είσοδο μας στόν πόλεμο, καί άκόμα πολύ πρίν από τήν έκρηξη του» (καί τόν Σεπτέμβριο ό ίδιος άνδρας είχε διαβεβαιώσει αύθορημώς τήν Έλληνική Κυβέρνηση ότι ή Ίταλία δέν θά άνελάμβανε

πρωτοβουλία στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων κατά τῆς Ἑλλάδος, οὔτε καί στήν περίπτωση πού θά ἀναγκάζετο νά ἐπέμβει στόν πόλεμο, μέ εἶχε ἐπιφορτίσει νά προσφέρω πρὸς ἀγοράν πεδινές πυροβολαρχίες καί εἶχε πεῖ πρῶτα σέ μένα καί μετὰ στόν στρατηγὸ Geloso: «Ἡ Ἑλλάδα δέν εἶναι στόν δρόμο μας»). Θέλησαν ὁμως νά μέ κρατήσουν στήν Ἀθήνα, ἂν καί γνώριζαν πολὺ καλά, πόσο οἱ ἀντιλήψεις μου ἦσαν ἐκ διαμέτρου ἀντίθετες στὰ ἐγκληματικά τους σχέδια, ἀκριβῶς γιὰ νά ἀποκοιμίζουν τὴν ἑλληνικὴ ἐπαγρύπνηση καί νά διαλύουν τίς ὑποψίες πού θά μπορούσε κανεὶς νά σχηματίσει γιὰ τίς προθέσεις τους. Αὐτὸ θά ἦταν ἓνας σχεδόν ἀπίστευτος μακιαβελλισμός, καί ὁμως ὄχι ἐξ ὀλοκλήρου ἀπίστευτος. Μόνο πού δύσκολα συμβιβάζεται μέ τὴν ἀδεξιότητα μέ τὴν ὁποία διεκήρυξαν σ' ὄλους τοὺς ἀνέμους τίς πολεμοχαρεῖς τους προθέσεις καί ἀνησύχησαν ὅλο ἀνεξαιρέτως τὸν ἑλληνικὸ λαό, πρῶτα μέ τὴν ἐκστρατεία τύπου τοῦ Αὐγούστου καί μετὰ μέ τὸν τορπιλλισμό τῆς «ΕΛΛΗΣ». Ἄλλὰ δέν θά ἦταν ἡ πρώτη φορά πού θά βλέπαμε ἓνα δῆθεν μακιαβελλισμὸ συντροφευμένο μέ τὴν πιὸ ἀνόητη ἀδεξιότητα.

Κατὰ τίς ἑβδομάδες ἐκεῖνες μεταξύ τοῦ τέλους τοῦ καλοκαιριοῦ καί τῆς ἀρχῆς τοῦ φθινοπώρου 1940, διερωτήθηκα πολλές φορές τί προκάλεσε, μεταξύ τῆς 4 καί τῆς 11 Αὐγούστου, τὴν ἀπότομη μεταστροφή τῆς Ἰταλικῆς πολιτικῆς ἐναντι τῆς Ἑλλάδος. Σέ μιά προσωπικὴ μου ἐπιστολὴ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ Αὐγούστου, διετύπωσα ρητῶς τὸ ἐρώτημα πρὸς τὸν Μπενίνι, Ὑφυπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν ἐπὶ τῶν ἀλβανικῶν ὑποθέσεων, ὁ ὁποῖος ὁμως ἀπέφυγε νά μοῦ ἀπαντήσει. Λίγα ἱστορικὰ προβλήματα θά εἶναι τόσο δύσκολο νά λυθοῦν, ὅπως αὐτό. Νά μάθει δηλ. κανεὶς γιατί καί σέ ποιά ἀκριβῶς στιγμή ὠρίμασε ἡ ἀπόφαση τῆς ἐπιθέσεως κατά τῆς Ἑλλάδος. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὑπευθύνους ἐσαρώθησαν ἀπὸ τὴν θύελλα τὴν ὁποία οἱ ἴδιοι ἐξαπέλυσαν. Ἄλλοι, ἂν καί ζοῦν ἀκόμα, δέν θά μιλήσουν γιὰ νά μὴν ἐπιβαρύνουν περισσότερο τίς ἤδη μεγάλες εὐθύνες πού τοὺς βαρύνουν. Τὰ πιὸ ἀπόρρητα ἀρχεῖα, τουλάχιστον στήν Ἰταλία, κατεστράφησαν ἢ φυγαδεύθησαν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον. Ἄλλὰ, ὅσοι μετὰ εἶπε ὁ Μουσσολίνι στό πολεμικὸ συμβούλιο τῆς 15 Ὀκτωβρίου, εἶναι

βέβαιο ότι υπήρξε μεταστροφή της πολιτικής μας και είναι σχεδόν βέβαιο ότι έγινε ακριβώς εκείνη την εβδομάδα του Αύγουστου. Ίσως να μην είναι δυνατό να εύρεθεί ποτέ μία μαθηματικώς βέβαιη λύση του προβλήματος αυτού, έντούτες, δέν είναι ίσως αδύνατο και άξιζει τόν κόπο να επιχειρήσει κανείς να διατυπώσει μία βásiμη είκασία γιά τήν γένεση του δράματος αυτού, πού μέσα στό γενικότερο φοβερό δράμα της Εύρώπης και του κόσμου μπορεί να φαίνεται, ένώ δέν είναι δευτερεύον έπεισόδιο.

Νομίζω ότι ό Μουσσολίνι, όταν είπε τά όσα θ' άναγνωστούν στα πρακτικά του πολεμικού συμβουλίου της 15 'Οκτωβρίου, τά είπε μέ μοναδικό σκοπό να δώσει στό άκροατήριο του τήν έντύπωση ότι έπρόκειτο γιά μία έπιχείρηση πού είχε επί μακρόν μελετηθεί, βασισμένη σε σοβαρότατους λόγους, αλλά ότι τά λόγια αυτά δέν ανταποκρίνονται καθόλου στην αλήθεια και ότι ή άπόφαση έλήφθη ξαφνικά στον καύσωνα εκείνης της εβδομάδας, έξ αίτίας ενός coup de tête από εκείνα πού ή πρόσφατη Ιστορία μας μάς παρέχει τόσα και τόσο όδυνηρά παραδείγματα. Νομίζω ότι άμέσως μετά τήν είσοδο μας στον πόλεμο, διάφοροι παράγοντες άρχισαν να τόν έπηρεάζουν προς τήν έπίθεση κατά της 'Ελλάδος και ότι ή έπίδραση τους όδήγησε τελικώς στην όριστική άπόφαση ακριβώς κατά τήν μοιραία εκείνη εβδομάδα.

Ήδη από τήν πρώτη ήμέρα, εκείνο πού έπρεπε να είναι ή δήθεν προσωρινή ένωση της 'Ιταλίας και της 'Αλβανίας υπό τό σκήπτρο του Βασιλέως της 'Ιταλίας είχε γίνει μία μόλις συγκεκαλυμμένη μορφή προσαρτίσεως της 'Αλβανίας στην 'Ιταλία, ή γιά να είμαστε ακριβέστεροι, στον φασισμό και τό Palazzo Chigi. Μετά τήν Μεγάλη Παρασκευή του 1939, οι φασίστες έπεσαν επί της 'Αλβανίας σαν νέφος άκρίδων. Ή χώρα εύρίσκετο δύο βήματα από τήν 'Ιταλία και παρείχε πλήθος άνεκμεταλλεύτων πόρων, στην διάθεση εκείνων πού ήθελαν και ήξεραν να τούς οικειοποιηθούν. Μέ τήν ύποστήριξη του 'Υφυπουργού 'Εξωτερικών επί των 'Αλβανικών 'Υποθέσεων, πού θά μπορούσε να άποκληθεί καλύτερα 'Υφυπουργός επί των έξωτερικών έπικερδών έπιχειρήσεων πού μπορούν να έπιτευχθούν στην 'Αλβανία, και μέ τήν άνοχή, γιά να μην τήν χαρακτηρίσω διαφορετικά του Γενικού Το-

ποτηρητού, πού δέν ήθελε μέ κανένα τρόπο νά δημιουργήσει στην Ίταλία επικίνδυνες έχθρότητες, οι φασίστες, μεταξύ τών οποίων έκαμαν πάλι τήν εμφάνιση τους μερικά πρόσωπα, πού είχαν ήδη έξασκηθεί στην Αιθιοπία, κατέλαβαν όχι μόνο ότιδήποτε μπορούσε νά αποτελέσει πηγή πλούτου, αλλά και όλες τις ήγετικές θέσεις του άλβανικού κράτους αναθέτοντάς τες, όταν δέν μπορούσαν νά τις κρατήσουν οι ίδιοι, σέ ύποχείριες τους άσημαντες τοπικές προσωπικότητες και δημιουργώντας ακόμα και τό άλβανικό φασιστικό κόμμα, τό όποιο διηύθυνε τό Ιταλικό φασιστικό κόμμα κατ' εικόνα και όμοίωση του όποιου όργανώθηκε. Μέ τήν εύκαιρία προσφάτου δίκης, ένας μάρτυρας υπεράνω κάθε ύποψίας ό P. Giuseppe Valentini, μέ λόγια ειλικρινή άν και ήπια στην μορφή, δήλωσε ότι «οι Ίταλοί πού είχαν έλθει στην Ίταλία και είχαν σταλεί από τόν Ύφυπουργό επί τών Άλβανικών Ύποθέσεων, ύστερουσαν κατά πολύ, είτε διότι συμπεριεφέροντο μέ πολλή λίγη έντιμότητα στις έμπορικές συναλλαγές, είτε γιατί δέν ήσαν πολιτικώς προπαρασκευασμένοι και θεωρούσαν τήν Άλβανία ως κατεκτημένη χώρα». Έξ άλλου, ό Κόμης Τσιάνο μπορούσε νά πει, όχι άδικαιολόγητα, ότι ή κατάκτηση τής Άλβανίας ήταν κυρίως δικό του έργο και γι' αυτό θεωρούσε τήν χώρα εκείνη ως προσωπικό του φέουδο. Τήν έπεσκέπτετο συχνά και έγινετο δεκτός από τόν Γενικό Τοποτηρητή σάν βασιλιάς. Έκτιζε και επίπλωνε μέ χρήματα του Δημοσίου πολυτελή κυνηγετικά περίπτερα, όπου έγκαθιστούσε δικά του πρόσωπα. Άντικαθιστούσε τά όνόματα τοποθεσιών (όπως τήν παλιά ένετική όνομασία τών Άγιων Σαράντα) μέ άλλα πού προορίζοντο νά διαιωνίσουν εις τόν αιώνα τόν άπαντα τήν δόξα τήν δική του και τής οικογενείας του. Ό Γενικός Τοποτηρητής χρωστούσε στόν Τσιάνο τήν ταχυτάτη και λαμπροτάτη σταδιοδρομία του και έτρεφε γιά τό πρόσωπό του μία άφοσίωση, ή μάλλον μία άπεριόριστη συγκατάβαση. Ήταν φυσικό νά γεννηθεί στην ψυχή όλων εκείνων πού είχαν επωφεληθεί από τήν κατάκτηση τής Άλβανίας, αλλά πρό παντός στην ψυχή τών δύο αυτών άνδρων, αυθόρμητη ή ιδέα τής όσο τό δυνατόν μεγαλυτέρας επεκτάσεως τών συνόρων τής Άλβανίας και τής ένσωματώσεως στο κράτος αυτό, πού είχε καταστεί φέουδο

τους, όλων τῶν ἐδαφῶν ὅπου ζοῦσαν πυρῆνες ἀλύτρωτων Ἀλβανῶν. Ὁ Τοποτηρητής ἦταν πολύ ἔξυπνος γιὰ νὰ μὴν ἀντιλαμβάνεται τὴν ἀντιπάθεια πού αὐξάνετο μέρα μέ τὴν ἡμέρα, τὴν ὁποία εἶχε ἐπισύρει ἐναντίον του τὸ καθεστῶς πού οἱ Φασίστες εἶχαν ἐγκαθιδρύσει στὴν Ἀλβανία καὶ θὰ πρέπει νὰ ἐσκέφθει ὅτι θὰ μπορούσε νὰ βρεθεῖ τρόπος μειώσεώς της μέ τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἀλυτρωτικῶν βλέψεων μιᾶς μικρῆς ὁμάδας ψευδοδιανοουμένων Ἀλβανῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον Μουσουλμάνων. Ἐκτός ἀπ' αὐτές, τίς πρακτικῆς φύσεως σκέψεις, θὰ πρέπει νὰ τὸν ἐπηρέασαν καὶ λόγοι πού θὰ μπορούσαμε νὰ ἀποκαλέσουμε συναισθηματικοί. Λόγω τῆς ἰδιοσυγκρασίας του, στὴν ὁποία τὸ πρακτικὸ πνεῦμα, ἡ ἀχαλίνωτη φιλοδοξία καὶ ἡ μεγάλη πανουργία συγχωνεύοντο κατὰ τρόπο πολύ παράξενο μέ ἕνα ἰδεαλισμὸ πού μερικές φορές ἔφθανε τὰ ὄρια μυστικοπάθειας, θὰ πρέπει νὰ τὸν γοήτευε ἡ ἰδέα νὰ γίνεῖ ἕνα εἶδος ὑπάτου ρυθμιστοῦ τῶν μελλοντικῶν τοῦ λαοῦ, πού εἶχε ἀνατεθεῖ στὶς φροντίδες του, ἐπιβλητικοῦ εἰρηνοποιοῦ προαιωνίων ἐθνικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἐρίδων. Εἶχε περάσει σχεδόν ὅλα τὰ χρόνια τῆς σταδιοδρομίας του στὰ Βαλκάνια, καὶ ὅταν ὑπηρετοῦσε στὴ Ρώμη ἠσχολεῖτο μέ τὰ βαλκανικὰ προβλήματα καὶ πίστευε, μέ μία σημαντικὴ δόση καλῆς πίστεως, ὅτι ἦταν ὁ ἀνθρώπος, ὁ τεταγμένος ἀπὸ τὴν μοῖρα νὰ τὰ ἐπιλύσει, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ ἀλβανικὸ. Ἐπειδὴ ἀπεκλείετο πρὸς τὸ παρόν νὰ γίνεῖ λόγος γιὰ τὸ Κόσσοβο, πού εὐρίσκετο στὰ χέρια τῶν Γιουγκοσλάβων, δὲν ἀπέμενε παρά νὰ στραφεῖ πρὸς τὴν Τσαμοριά, καὶ ἄλλωστε, ποιὸς ξέρει, τὸ ἕνα φέρνει τὸ ἄλλο. Στὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν, πού εἶχε αὐτοδιορισθεῖ προστάτης τῆς Ἀλβανίας, ἡ ἰδέα τῆς ἐπεκτάσεως τῶν συνόρων της, δὲν μπορούσε παρά νὰ τὸν συγκινεῖ. Γι' αὐτὸ, ὅταν ἐξερράγει ὁ πόλεμος μέ τὴν Ἑλλάδα, ὁ Τσιάνο δικαιολογημένα μπόρεσε νὰ τὸν ὀνομάσει «ὁ δικός μου πόλεμος», ὅπως τὸν ἀπεκάλεσε παρουσία ἀρκετῶν προσώπων πού, ἀκόμα καὶ τώρα, ἀνατριχιάζουν ὅταν τὸ σκέπτονται. Ὅλα αὐτά, ὅμως δὲν θὰ ἦσαν ἴσως ἀρκετά γιὰ νὰ ἀνακαλύψει ὁ Μουσσολίνι ὅτι ἡ Ἑλλάδα εὐρίσκετο στὸν δρόμο μας ἂν, ἀπὸ τίς πρῶτες ἤδη μέρες τοῦ πολέμου, δὲν εἶχαν μεσολαβήσει οἱ πληροφορίες, ἀπὸ διάφορα μέρη καὶ πρὸ παντός ἀπὸ

τήν Ρόδο, για δήθεν παραβιάσεις τής ουδέτερότητας εκ μέρους τής Ελλάδος και για τό δσυλο πού προσεφέρετο στα βρετανικά πλοία, πληροφορίες πού διευκόλυναν τό έργο τής ομάδας μέ επί κεφαλής τόν Τσιάνο, πού ήθελε νά τόν πείσει νά δράσει κατά τής Ελλάδος για νά μεγαλώσει τήν άλβανική επικράτεια. Οι πληροφορίες αυτές θά πρέπει νά είχαν άρχισει νά προδιαθέτουν δυσμενώς τόν Μουσσολίνη εναντι τής Ελλάδος, ό όποιος, όπως δυστυχώς συνήθιζε, «όταν του έμπαινε μία ιδέα» δέν έδινε πιά πίστη παρά μόνο στις πληροφορίες πού ένίσχυαν τήν ιδέα του αυτήν και απέρριπτε, χωρίς νά τις έξετάζει, περιφρονητικά, όσες θά μπορούσαν νά τήν κλονίσουν. Ασφαλώς και πριν άπ' αυτά στή σκέψη του κυριαρχούσε ή γενική πεποίθηση τής μεγάλης πλειοψηφίας των Ιταλών, ότι δηλ. οι Έλληνες «δέν μάς αγαπούσαν» και αγαπούσαν, άπ' έναντίας, τήν Άγγλία. Οι πληροφορίες, λοιπόν, εκείνες, για δήθεν ελληνική μεροληψία υπέρ τής Άγγλίας όχι μόνον τήν ένίσχυσαν, αλλά και δημιούργησαν πρόσφορο έδαφος για όσους ήθελαν νά του καλλιεργήσουν τήν ιδέα μιας επίθεσεως κατά τής Ελλάδος, μέ σκοπό τήν επέκταση του άλβανικού έδάφους και, συγχρόνως, τήν δημιουργία, προς όφελος του Μουσσολίνι, ενός άντισταθμίσματος στην γερμανική υπεροχή. Ποία δύναμη είχε άποκτήσει ή Γερμανία στην παραδουνάβιο και βαλκανική Εύρώπη φάνηκε καθαρά ακριβώς τις ήμέρες, κατά τις όποιες στην Ιταλία έμαίνετο ή άνθελληνική εκστρατεία τύπου, όταν επ' εύκαιρία τής άποφάσεως διαιτησίας για τά σύγγοροματικά σύνορα, ή Γερμανική Κυβέρνηση κατόρθωσε χωρίς κόπο νά επιβάλει τις άποφάσεις της, τσιού άκόμη και ή φασιστική Κυβέρνηση άναγκάσθηκε νά τις άποδεχθεί. Για μία φορά άκόμα, όπως είχε ήδη συμβεί μετά τό Anschluss, μετά τούς Σουδήτες, μετά τήν Βοημία, ό Χίτλερ περιόριζε τόν Μουσσολίνι στόν ρόλο «δευτερογωνιστου» στην εύρωπαϊκή σκηνή. Η Γερμανία είχε συντρίψει τήν Γαλλία, κατείχε στην Εύρώπη μία έδαφική έκταση πού επεκτείνετο άπό τό βόρειο άκρωτήριο στα Πυρηναια, είχε μοιρασθεί τήν Πολωνία μαζί μέ τήν Ρωσία και έφαινετο ότι δέν είχε φοβηθεί τίποτε πιά στόν τομέα εκείνο. Κυριαρχούσε στην Σλοβακία και Ούγγαρία και τώρα προσέθετε στην άλυσίδα των δορυφό-

ρων κρατῶν καί τήν Ρουμανία. Στόν Μουσσολίνι, πού δέν εἶχε καταλάβει παρά μόνο τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ MENTONE, ὅλα αὐτά ἔδιναν τήν ὀδυνηροτάτη ἐντύπωση ὅτι εἶχε ἐπισκιασθεῖ. Ἐπί πλέον, ὅπως ὅλοι θυμοῦνται, τό καλοκαίρι τοῦ 1940 στήν Ἰταλία καί στήν Γερμανία εἶχαν ἀρχίσει, καί μάλιστα στούς πιό ἔγκυρους κύκλους, νά διαδίδονται μυθεύματα γιά μία ἐπικείμενη εἰρήνη, καί ὁ πρῶτος πού πίστεψε κάτι τέτοιο ἦταν ἀναμφίβολο ὁ ἴδιος ὁ Μουσσολίνι. Ὅποιος γνώριζε τόσο λίγο τούς Ἄγγλους, ὥστε νά εἶναι πεπεισμένος ὅτι στίς πέντε τό ἀπόγευμα φοροῦν τό «σμόκιν» γιά νά πάρουν τό τσαῖ τους, εὐκόλα μποροῦσε νά ἔχει τήν αὐταπάτη ὅτι μετά τήν Δουγκέρκη, μετά τήν κατάληψη τῶν Νορμανδικῶν Νήσων καί τῶν ἀκτῶν τῆς Μάγχης ἢ Ἀγγλίας, πού εἶχε μείνει χωρίς συμμάχους καί μέ τούς Γερμανούς στό Calais καί στήν Boulogne, θά ἐπέιθετο νά ὑποκύψει. Τό χειρότερο εἶναι, ὅτι τήν αὐταπάτη του αὐτή, τήν μετέδιδε σέ ὄσους τόν πλησίαζαν, ἀκόμα καί σέ ὄσους θά ἔπρεπε νά προσπαθήσουν νά τήν καταπολεμήσουν. Μοῦ ἐλέχθει πρόσφατα, ἀπό πρόσωπο ἀπόλυτα ἀξιόπιστο, ὅτι ὅταν τό καλοκαίρι τοῦ 1940 ἐπεσήμανε, ἐκ καθήκοντος, σέ μιά ἀνωτάτη Ἰταλική στρατιωτική προσωπικότητα μερικά σοβαρά κενά στήν συνθήκη ἀνακωχῆς μέ τήν Γαλλία, ἔλαβε τήν ἀπάντηση ὅτι δέν ἀξίζει νά τό συζητήσει κανείς γιατί ἦταν θέμα ὀλίγων ἡμερῶν καί ὅτι ὅλα αὐτά τά ζητήματα θά συνεζητοῦντο διεξοδικῶς στήν Διάσκεψη τῆς Εἰρήνης. Στό Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ἰδρύεται ἕνα γραφεῖο ἐπιφορτισμένο μέ τήν ἐπεξεργασία τῶν βάσεων τῆς προσεχοῦς εἰρήνης. Στίς ἐπικείμενες αὐτές διαπραγματεύσεις γιά τήν εἰρήνη, ἡ Ἰταλία θά παρουσιάζετο χωρίς νά ἔχει στό χέρι της κανένα ἄλλο ἐχέγγυο παρά μόνο τό MENTONE, πράγμα ὄχι πολύ σπουδαῖο ἔναντι ἑνός συμμάχου, τοῦ ὁποῖου τά ἐχέγγυα ἀποτελοῦντο ἀπό τά τρία τέταρτα τῆς Εὐρώπης. Ἐτσι ἐγεννήθει ἡ ἰδέα τῆς ἐπιθέσεως κατά τῆς Ἑλλάδος καί ἐγεννήθει ἀκριβῶς τήν στιγμή πού οἱ δύο Δυνάμεις τοῦ Ἄξονος εἶχαν κληθεῖ νά διευθετήσουν τήν οὐγγυορουμανική διαφορά, πράγμα πού μέ λίγα λόγια ἐσήμαινε ὅτι ἡ διαφορά ἐκείνη θά εὑρίσκε τήν λύση πού θά ἐπέβαλε ἡ Γερμανία. Ἄν ἡ ἀντίθεση τῆς Γερμανίας ἐμπόδισε τόν Αὐγουστο τήν ἀμεση πραγματοποίηση

τοῦ σχεδίου, τό γερμανικό πραξικόπημα στή Ρουμανία πού ἔφερε στήν ἐξουσία τόν Κονδουκάτορα Ἀντονέσκου, ἔκαμε τόν Μουσσολίνι, τόν Ὀκτώβριο, νά ἀγνοήσει τό γερμανικό βέτο κατά τῆς ἐπιχειρήσεως ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἐπιχείρηση, ὅπως θά δοῦμε καλύτερα στήν συνέχεια, ἐθεωρεῖτο εὐκολη. Ἡ ἐπιτυχία της θά ἔδινε στήν Ἰταλία ἕνα ἐχέγγυο, ὄχι βέβαια ἰσάξιο μέ τά γερμανικά ἐχέγγυα, πάντως ὑπολογίσιμο. Θά ἔδινε νέα λάμψη στό κύρος τοῦ Μουσσολίνι. Τέλος, μέ τό νά παράσχει στήν Βουλγαρία τήν δυνατότητα νά πραγματοποιήσει τίς παλιές της βλέψεις ἐπί ἑλληνικῶν ἐδαφῶν στή Θράκη καί Μακεδονία, θά ἐπανεφερε τήν χώρα αὐτή στήν Ἰταλική σφαῖρα ἐπιρροῆς, πράγμα πού ἀποτελοῦσε ἀντιστάθμισμα στήν εἴσοδο τῆς Ρουμανίας στήν γερμανική σφαῖρα ἐπιρροῆς. Αὐτοί, κατά μία εἰκασία πού ἔχει πολλές πιθανότητες νά εἶναι ἀκριβής, ὑπῆρξαν οἱ διάφοροι λόγοι τῶν ὁποίων ἡ σύμπτωση προκάλεσε τήν διαταγή νά ξεσπάσει ξαφνικά ἡ ἀνθελληνική ἐκστρατεία στόν τύπο, καθῶς καί τό σχέδιο ἐκτελέσεως, ἐν πλήρει εἰρήνῃ, μιᾶς πραξικοπηματικῆς ἐνεργείας στήν Ἡπειρο καί πού ἔκαμε ἀπό τήν μιά ἡμέρα στήν ἄλλη τόν Ἰταλικό λαό νά στείλει τά παιδιά του νά πεθάνουν, ὄχι μόνο γιά τήν κατάκτηση τοῦ Τζιμπουτί καί τῆς διώρυγος τοῦ Σουέζ, ἀλλά καί γιά τήν Ἑνωσιή τῆς καταπιεσμένης Τσαμουριάς μέ τήν Μητέρα Ἀλβανία.

Πῶς φθάσαμε στὸν πόλεμο

Μόλις ἄρχισαν οἱ προκλήσεις τοῦ Ἰταλικοῦ τύπου, τὸ Ἑλληνικὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο ἐπέσῃμανε στὸν Μεταξᾶ τὴν σκοπιμότητα λήψεως μέτρων ἱκανῶν νὰ ἐνισχύσουν τὴν ἑλληνικὴ ἄμυνα στὰ ἀλβανικὰ σύνορα, πού ἦταν οὐσιαστικὰ ἀνύπαρκτη μετὰ τὴν ἀποστράτευση τοῦ φθινοπώρου 1939. Ἀπὸ δικῆς του δέ πλευρᾶς, ὁ Πρεσβευτὴς Πολίτης ἔστειλε ἀπὸ τὴν Ρώμη συνεχῶς ἀνησυχητικὲς πληροφορίες γιὰ τὶς ἐπιθετικὲς διαθέσεις τῆς Ἰταλίας, καὶ τώρα πού γνωρίζομε ἀπὸ τὸν στρατηγὸ Βισκόντι - Πράσκα, ὅτι τὸ πραξικόπημα κατὰ τῆς Ἡπείρου εἶχε πράγματι σχεδιασθεῖ, πρέπει νὰ ἀναγνωρίσουμε ὅτι οἱ ἀνησυχίες του ἦταν κάθε ἄλλο παρά ἀδικαιολόγητες, ὅπως μᾶς ἐφαίνοντο ἐκείνη τὴν στιγμή. Στὴν Πρεσβεία τῶν Ἀθηνῶν δὲν προέκυπτε τίποτε σχετικὰ μὲ μία οὐσιαστικὴ ἐνίσχυση τῶν στρατιωτικῶν μας δυνάμεων στὴν Ἀλβανία. Γι' αὐτὸ μᾶς ἐφαίνετο ἀδύνατο νὰ θέλουν νὰ ἀναλάβουν ἐπιθετικὴ δράση μὲ δυνάμεις τόσο ἔκδηλα ἀνεπαρκεῖς καὶ αὐτὸ μᾶς φάνηκε ἀκόμη πιὸ ἀδύνατο, ὅταν εἶδαμε ὅτι, ἐνῶ συγκεντρώνοντο στὰ σύνορα σημαντικὲς ἑλληνικὲς δυνάμεις, οἱ δικὲς μας δυνάμεις στὴν Ἀλβανία παρέμεναν οὐσιαστικὰ ἀμετάβλητες.

Γιὰ ἀρκετὲς ἡμέρες ὁ Μεταξᾶς δίστασε νὰ ἐνδώσει στὶς πιέσεις τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου. Ἦθελε πάση θυσία νὰ ἀποφύγει τὸν πόλεμο μὲ τὴν Ἰταλία, τὴν ὁποία ἐφοβεῖτο πάρα πολὺ καὶ γι' αὐτὸ δίσταζε νὰ υἱοθετήσῃ στρατιωτικὰ μέτρα πού θὰ μπορούσαν νὰ ἐκληφθοῦν ἀπὸ Ἰταλικῆς πλευρᾶς ὡς προκλήσεις. Εἶναι ἐπίσης πιθανόν νὰ ἐβασίζετο πολὺ στὶς ἐνέργειες τῆς Γερμανίας πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ πολέμου. Τὰ πρῶτα ἑλληνικὰ στρατιωτικὰ

μέτρα, δέν ἐλήφθησαν παρά μόνο τήν 20 Αὐγούστου. Τήν 18 ἢ 19 ὁ Μεταξᾶς εἶχε μία μακρά συνομιλία μέ τόν Ἑγγλο πρεσβευτή στήν Ἀθήνα, Palaioret, ὁ ὁποῖος θά πρέπει νά ἔδωσε νέες ἀγγλικές διαβεβαιώσεις, ζητώντας εἰς ἀντάλλαγμα νά ἐξασφαλισθεῖ ἡ Ἑλλάδα ἀπό κάθε δυνατή ἐκπληξη ὅσον ἀφορᾷ τό χερσαῖο θέατρο τῶν ἐνδεχομένων ἐπιχειρήσεων. Τήν 21 ἐπί τέλους, κηρύχθηκε ἡ χώρα σέ κατάσταση συναγερμοῦ καί κατελήφθει ἡ λωρίδα τῶν 20 χιλ, στά ἑλληνοαλβανικά σύνορα, ὅπου δυνάμει τῶν συμφωνιῶν τοῦ 1939, δέν διετηροῦντο στρατεύματα. Τήν εἶδηση ἀνέφερε στό δικό μας Γενικό Ἐπιτελεῖο, μέ τηλεγράφημά του, τῆς Ἰδίας ἡμέρας ὑπ' ἀριθ, 1030, ὁ Στρατιωτικός Ἀκόλουθος. Ἡδη ἀπό τῆς 16 Αὐγούστου ὁ συνταγματάρχης Μοντίνι εἶχε ἀναφέρει ὅτι τό Ἑλληνικό Γενικό Ἐπιτελεῖο σχεδίαζε τήν κινητοποίηση 15 μεραρχιῶν.

Ἀπό τά ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι, χάρις στήν ἐπιμέλεια τοῦ συνταγματάρχου Μοντίνι, τό Ἑλληνικό Γενικό Ἐπιτελεῖο εἶχε εἰδοποιηθεῖ ἀπό τήν πρώτη στιγμή γιά τίς στρατιωτικές προετοιμασίες τῆς Ἑλλάδος πρὸς ἀπόκρουση μιᾶς ἐνδεχόμενης Ἑλληνικῆς ἐπιθέσεως. Ἐπίσης ἡ Κυβέρνηση εἶχε πληροφορηθεῖ ἀπό τήν Πρεσβεία γιά τήν θετική ἀπόφαση τῆς Κυβερνήσεως καί τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ νά ἀμυνθοῦν σέ περίπτωση ἐπιθέσεως. Οὔτε στόν πολιτικό οὔτε στόν στρατιωτικό τομέα οἱ Ἑλλοί δέν μπορούσαν νά τρέφουν αὐταπάτες γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο θά ἐγένετο δεκτὴ στήν Ἑλλάδα μία ἐπιθετικὴ ἐνέργειά μας. Ὅσο γιά τόν ὄπλισμό, τόν ὁποῖο διέθετε ὁ ἑλληνικός στρατός, οἱ ἀρμόδιες Ἑλληνικὲς στρατιωτικὲς ἀρχές ἦταν ἐπίσης ὀριστα πληροφορημένες ἀπό τόν Στρατιωτικό Ἀκόλουθο, πού ἐπανειλημμένως τίς εἶχε ἐνημερώσει μέ λεπτομερειακά καί τεκμηριωμένα ἔγγραφα. Θυμοῦμαι εἰδικά ἕνα ἀπ' αὐτά, τό ὁποῖο ἔστειλε μετά τήν ἐπιθεώρηση πού ἐγένε ἀπό τόν Βασιλέα τήν ἡμέρα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ 1940, στήν ὁποία εἶχε παραστεῖ καί ὁ ἴδιος καί εἶχα ἐντυπωσιασθεῖ βαθύτατα ἀπό τήν ὅλη ἐμφάνιση στρατιωτικῶν δυνάμεων καί τόν ὄπλισμό τους, τόσο πού ἐκτός ἀπό τίς πληροφορίες τεχνικοῦ χαρακτήρος τοῦ συνταγματάρχου Μοντίνι ἔκρινα σκόπιμο νά στείλω κι ἐγὼ σχετικὴ ἐκθεση. Κατά δεύτερον λόγο, προκύπτει

ὅτι ἦταν τελείως ἀσύστατη μιά ἀπό τίς πολλές φήμες πού κυκλοφόρησαν στήν Ἰταλία μετά τήν ἔκρηξη τοῦ πολέμου γιά νά τόν δικαιολογήσουν στά μάτια τῆς Ἰταλικῆς γνώμης, ὅτι δηλ. ἡ Ἑλλάδα ἐτοιμάζετο νά ἐπιτεθεῖ κατά τῆς Ἀλβανίας καί ὅτι, ἐπομένως, εἶχαμε ἐξαναγκασθεῖ νά ἐπιτεθοῦμε πρῶτοι γιά νά ἀποφύγουμε τήν ἐπίθεση. Ὅταν υιοθετήθησαν τά πρῶτα μέτρα στρατιωτικῆς φύσεως στήν Ἑλλάδα, τήν 20 περίπου Αὐγούστου, ἡ ἀνθελληνική ἐκστρατεία τοῦ ἰταλικοῦ τύπου ἐμαίνετο ἤδη ἀπό ἑννέα ἡμέρες καί εἶχε ἤδη γίνει ὁ τορπιλλισμός τῆς «Ἑλλης».

Δέν γνωρίζω, φυσικά, τί ἐλέχθει στήν συνομιλία μεταξύ Μεταξᾶ καί Palaioret, τήν ὁποία μνημόνευσα. Γνωρίζω πάντως ὅτι οὔτε τότε, οὔτε ἀργότερα, δέν ἐφθασαν στήν Ἑλλάδα ὁποιοσδήποτε ἀγγλικές στρατιωτικές δυνάμεις. Οὔτε καί μετά τήν ἔκρηξη τοῦ πολέμου οἱ Ἄγγλοι δέν ἔστειλαν δυνάμεις στήν Ἑλλάδα, ἐκτός ἀπό μερικά ἀεροπλάνα. Ὁ Μεταξᾶς ὅσο ἐζησε ἀντετάχθει πάντοτε σθεναρά στήν ἀποστολή ἀγγλικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων, γιατί ἀντιλαμβάνετο πλήρως ὅτι αὐτό θά προκαλοῦσε τήν ἐπέμβαση τῆς Γερμανίας στό ἑλληνικό μέτωπο.

Μόνο μετά τόν θάνατο τοῦ Μεταξᾶ ὁ Βασιλεὺς συγκατετέθει στήν ἔλευση ἀγγλικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων στήν Ἑλλάδα καί οἱ συνέπειες ὑπῆρξαν ἐκεῖνες ἀκριβῶς πού ὁ Μεταξᾶς εἶχε προβλέψει.

Τήν 26 Αὐγούστου, μέ τό τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθ. 1060, ὁ Στρατιωτικός Ἀκόλουθος ἐπεσήμανε τήν λήψη τῶν ἀμυντικῶν μέτρων στά ἑλληνοαλβανικά σύνορα καί ἀνέφερε, συγχρόνως, ὅτι εἶχε μία συνομιλία μέ τόν ἀρχηγό τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου στρατηγὸ Παπάγο, τόν ὁποῖο σύμφωνα μέ τίς διαταγές πού εἶχε λάβει, προσεπάθησε νά πείσει ὅτι οἱ κινήσεις τῶν στρατιωτικῶν μας δυνάμεων στήν Ἀλβανία μέ κατεύθυνση τά ἑλληνικά σύνορα εἶχαν τόν χαρακτήρα κανονικῶν θερινῶν γυμνασίων. Αὐτὴ ὑπῆρξε, νομίζω, ἡ μοναδική φορά πού ὁ συνταγματάρχης Μοντίνι ἔλαβε ὁδηγίες ἀπό τοὺς ἀνωτέρους του σχετικά μέ τά ὅσα συνέβαιναν στὸν στρατιωτικὸ τομέα στήν Ἀλβανία. Ὅταν προσπάθησε νά λάβει πληροφορίες σχετικά μέ τίς προθέσεις μας τοῦ ἀπήντησαν ξηρὰ νά μὴν ἀσχολεῖται μέ θέματα πού δέν ἦταν τῆς ἀρμο-

διότητάς του. Τό διάστημα 11 Αύγουστου - 28 Ὀκτωβρίου, κατά τό ὁποῖο ὠρίμασε ἡ ἰδέα τῆς ἰταλικῆς ἐπιθέσεως κατά τῆς Ἑλλάδος, οἱ Ἴταλοί στρατιωτικοί ἰθύνοντες, τόσο τῆς Ρώμης ὡς καί τῶν Τυράνων, δέν αἰσθάνθηκαν οὔτε μία φορά τήν ἀνάγκη νά καλέσουν τόν συνταγματάρχη Μοντίνι γιά νά συζητήσουν μαζί του τήν κατάσταση διά ζώσης. Κατά τήν ἴδια περίοδο, ὁ Γερμανός Στρατιωτικός Ἀκόλουθος στήν Ἀθήνα ἐκλήθει τρεῖς φορές στό Βερολίνο.

Ἡ ἀνθελληνική ἐκστρατεία τύπου, εἶχε παύσει ξαφνικά, ὅπως εἶδαμε, τήν 24 Αύγουστου. Τήν 30 τοῦ ἰδίου μηνός, ὅμως, λαμβάνοντας ἀφορμή ἀπό ὀρισμένα ἄρθρα ἑλληνικῶν ἐφημερίδων, ἐμπνευσμένα ἀπό πατριωτικά αἰσθήματα γενικῆς φύσεως καί τά ὁποῖα δέν περιεῖχαν τήν παραμικρή νύξη γιά τήν Ἰταλία, ὁ Gayda ξανάρχισε τήν ἐπίθεσή του, δημοσιεύοντας τό «Giornale d' Italia» ἕνα ἄρθρο πού ἦταν ἠθελημένα προσβλητικό. Σ' αὐτό προειδοποιοῦσε τούς Ἕλληνες νά ἀφήσουν κατά μέρος τήν φιλολογία καί τίς ἥρωικές ἀναμνήσεις τοῦ Λεωνίδα καί τῶν θερμοφυλῶν γιά νά μείνουν μέσα στά πλαίσια τῆς παρούσας πραγματικότητας καί νά θυμηθοῦν ὅτι, στήν ἐποχή μας, τόν πόλεμο δέν τόν κερδίζει κανεῖς πιά μέ ἀκόντια, ἀλλά μέ ἄρματα μάχης, ἀεροπλάνα καί βάρεια πυροβολικά. Στήν ἀναπόληση τῆς παλιᾶς ἐκείνης δόξας ἐκ μέρους τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου δέν ὑπῆρχε τίποτε πού νά δικαιολογοῦσε μιᾶ τέτοια ἀήθη ἐπίπληξη οὐδόλως ἐκ μέρους τῆς ἐφημερίδας μιᾶς χώρας τά φύλλα τῆς ὁποίας ἀπό εἰκοσαετίας γέμιζαν κάθε μέρα ἀπό ἀναπολήσεις τῆς στρατιωτικῆς δόξας τῆς Ρώμης. Ὅσον ἀφορᾷ τήν νύξη στήν ἀνωτερότητα τῶν ἰταλικῶν ὄπλων, μέ τήν ὁποία ὁ Gayda εἶχε τήν καλαισθησία νά τελειώσει τό ἄρθρο του, σήμερα ἤχει ἰδιαίτερα δυσάρεστη, ὅταν σκεφτοῦμε ποιά ὑπῆρξε ἡ ἐξέλιξη τοῦ ἰταλο - ἑλληνικοῦ πολέμου.

Μετά τήν 15 Αύγουστου οἱ σχέσεις μου μέ τήν Ἑλληνική Κυβέρνηση προσέλαβαν ἕνα τελείως ἰδιαίτερο χαρακτήρα. Φαινομενικά τίποτε δέν εἶχε ἀλλάξει. Ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση παρέμενε τυπικά ἄψογη καί μάλιστα φάνηκε ἰδιαίτερα ὑποχωρητική, ἀσφαλῶς πάντοτε μέ τόν σκοπό νά μή μᾶς δώσει ὁποιαδήποτε

απορμή για τήν κήρυξη του πολέμου. Πολλά θέματα, τά όποια έπι χρόνια παρέμεναν άλυτα μεταξύ μας καί τής Έλληνικής Κυβερνήσεως, έφθασαν σέ άισιο τέλος, κατά τίς τελευταίες εκείνες έβδομάδες τής ψυχορραγούσας ειρήνης. Έπετύχαμε μεταξύ άλλων τήν εύνοϊκή για μās διευθέτηση μιās άκανθοδεσάτης διαφορās μεταξύ τής Έλληνικής Κυβερνήσεως καί μιās Ιταλικής Έταιρείας για ποσό άρκετών έκατομμυρίων δραχμών, πού διαρκοϋσε άπό χρόνια καί είχε διανύσει μάταια όλα τά στάδια τής πολυπλοκοτάτης διαδικασίας συμβιβασμού πού προέβλεπέ τό Ιταλο - έλληνικό σύμφωνο του 1928. Η Ιταλική Έταιρεία είχε αναλάβει ύποεργολαβικώς άπό Βελγική Έταιρεία τήν κατασκευή τμήματος σιδηροδρομικής γραμμής στήν Θεσσαλία. Για λόγους ανεξάρτητους τής θελήσεως τών κατασκευαστών, ή κατασκευή τής σιδηροδρομικής αύτης γραμμής δέν είχε ποτέ περατωθεί. Η Έταιρεία είχε όρισμένους λόγους νά ζητεί τήν πληρωμή τών έκτελεσθέντων καί μή περατωθέντων, όχι άπό δική της ύπαιτιότητα, έργων. Έξ άλλου εύκολα άντιλαμβάνεται κανείς ότι ή Έλληνική Κυβέρνηση ήταν άπρόθυμη νά καταλάβει ένα τεράστιο ποσό για μιά άνύπαρκτη σιδηροδρομική γραμμή, πολύ περισσότερο γιατί ή πληρωμή τής Ιταλικής Έταιρείας θά άποτελοϋσε προηγούμενο πού θά μπορούσαν νά έπικαλεστοϋν τόσο άλλες έταιρείες, πού εύρίσκοντο στήν ίδια θέση, όσο καί ή βελγική έταιρεία πού είχε αναλάβει τήν έργολαβία, καμιά άπό τίς όποιες δέν είχε πληρωθεί. Άπό συμφώνου μέ τούς ενδιαφερομένους, είχα προτείνει στήν Έλληνική Κυβέρνηση ένα συμβιβαστικό ποσό, πού μείωνε σημαντικά τό άρχικώς διεκδικούμενο ποσό άπό τήν έταιρεία, αλλά ούτε αύτου του μειωμένου ποσού δέν είχαμε κατορθώσει νά επιτύχομε τήν πληρωμή. Έπιτέλους κάποια ήμέρα του Σ/βρίου 1940, ό κ. Μαυρουδής μου είπε ότι ή Κυβέρνηση είχε άποφασίσει, για νά εύχαριστήσει τήν Ιταλική κυβέρνηση, νά πληρώσει τό ποσό πού είχαμε ζητήσει, άφαιρουμένου ενός μικρού ποσού, για τήν πληρωμή δέν θυμάμαι πιά ποιών δαπανών. Δίνοντάς μου τήν εύχάριστη αύτη είδηση, ό Ύφυπουργός μου έδωσε σαφώς νά καταλάβω ότι τό ποσό δέν έβάρυνε τόν προϋπολογισμό του άρμόδιου Ύπουργείου, αλλά τόν προϋπολογισμό του Ύπουργείου

Ἐξωτερικῶν μέ μοναδικό σκοπό νά ανταποκριθεῖ στίς ἀπαιτήσεις μας καί νά δώσει μιά ἀπόδειξη τῶν καλῶν της διαθέσεων ἔναντι τῆς Ἑλλάδος.

Τήν 27 Αὐγούστου, σέ μιά συνομιλία μας, ὁ κ. Μαυρουδῆς ζήτησε καί πάλι νά ἐπισπευθεῖ ἡ ὑποβολή τῆς αἰτήσεως ἐκδόσεως τῶν δύο ὑπόπτων δολοφόνων τοῦ ἀλβανοῦ πατριώτου, πού ἡ Πρεσβεία τοῦ εἶχε προαναγγεῖλει ἤδη ἀπό τῆς 25ης Ἰουλίου καί ἡ ὁποία δέν εἶχε ληφθεῖ ποτέ. Μοῦ εἶπε ὅτι τά δύο αὐτά ἄτομα ἐκρατοῦντο ἤδη στίς φυλακές ἀπό μηνός, χωρίς νά ὑπάρχει ἔναντίον τους κανένα κανονικό ἔνταλμα συλλήψεως, πράγμα ἀντίθετο πρὸς τόν νόμο. Παρατηρῶ, παρεμπιπτόντως ὅτι ἂν οἱ δύο ἐκεῖνοι Ἄλβανοί ἦταν δύο πληρωμένοι δολοφόνοι τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, θά μπορούσε, ἀρκετά εὐκολα ἀντί νά τοὺς συλλάβει, νά δηλώσει ὅτι δέν μπορούσε νά τοὺς βρεῖ, ἡ τουλάχιστο μετά τήν σύλληψή τους, δέν θά ἐπέμενε νά ζητήσωμε τήν ἐκδοσή τους. Τό θέμα τῆς ἐκδόσεως τῶν δύο Ἄλβανῶν εἶχε γίνει μιά ἀπό τίς καθημερινές μου φροντίδες. Ἦταν πλέον σαφές ὅτι, ὅταν μοῦ εἶχε δοθεῖ ἡ ἐντολή νά ζητήσω τήν σύλληψή τους, ἐν ἀναμονῇ τῆς αἰτήσεως ἐκδόσεως, κανείς οὔτε στήν Ἰταλία οὔτε στήν Ἄλβανία, δέν εἶχε κἀν σκεφθεῖ τήν δυνατότητα ἐκμεταλλεύσεως τοῦ φόνου ἐκείνου γιά πολιτικούς λόγους. Μετά πού, ξαφνικά, κάποιος εἶχε τήν φαινή ἰδέα νά μεταβάλλει τό θῦμα σέ μάρτυρα τοῦ ἀλβανικοῦ πατριωτισμοῦ καί τοὺς δολοφόνους σέ ὄργανα τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, εἶχε γίνει σαφῶς ἀδύνατο νά παραπεμφθοῦν σέ δίκη οἱ δολοφόνοι τοῦ Νταούτ Χότζα, ἀπό τήν ὁποία τά αἶτια τοῦ ἐγκλήματος καί ἡ πραγματική προσωπικότητα τοῦ φονευθέντος θά ἀποκαλύπτοντο καί θά ἔφερναν σέ δύσκολη θέση τήν Κυβέρνηση πού εἶχε ἐξαπολύσει τήν πρόσφατη ἐκστρατεία τύπου. Ἐν τῷ μεταξύ, οἱ δύο συλληφθέντες παρέμεναν στήν φυλακή, ἡ αἴτηση ἐκδόσεως πού μέ εἶχαν διατάξει νά προαναγγεῖλω δέν ἔφθανε ποτέ, ἡ Πρεσβεία εἶχε ἐκτεθεῖ οἰκτρά στήν Ἑλληνική Κυβέρνηση, καί στή Ρώμη καί στά Τίρανα ἔτρεφαν ἱσως τήν κρυφή ἐλπίδα ὅτι ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση μή λαμβάνοντας τήν αἴτησή μας θά ἄφηνε τελικά ἐλευθέρους τοὺς δύο συλληφθέντες, πράγμα πού θά ἔδινε ἓνα θαυμάσιο πρόσχημα γιά νά

σκηνοθετήσουν μία νέα άνθελληνική έκστρατεία. Μή γνωρίζοντας πιά τί νά κάνω γιά νά είσακουστώ στό σημείο αυτό, έγραψα σχετικά μία προσωπική έπιστολή στό Μπενίνι, 'Υφυπουργό Έξωτερικών επί των 'Αλβανικών 'Υποθέσεων. Σ' αυτή του έπεσήμανα ότι ή μή υποβολή αίτησεως έκδόσεως έξέθετε φοβερά όχι μόνο τήν πρεσβεία αλλά και τήν 'Ιταλική Κυβέρνηση έναντι τής 'Ελληνικής και παρακαλουσα νά έπισπευθεί ή άποστολή της, άπαλλάσσοντάς με από μία φροντίδα πού μου έφαινετο, αλλά δέν ήταν, ή μικρότερη από τίς τόσες πού μέ άπασχολούσαν εκείνη τή στιγμή. Πήρα από τόν Μπενίνι μία σύντομη εύγενική και άνώδυνη άπάντηση, μέ τήν όποία μου υπόσχετο ότι θά συζητούσε τό θέμα μέ τόν 'Υπουργό. Είναι περιττό νά πώ ότι ή αίτηση έκδόσεως δέν υπεβλήθει ποτέ στην 'Ελληνική Κυβέρνηση.

'Αλλά και άν φαινομενικά τίποτε δέν είχε αλλάξει, είχε αλλάξει όμως ριζικά τό σπουδαιότερο πράγμα, άν και άστάθμητο, δηλ. ή άτμόσφαιρα. Μέ τόν Μεταξά δέν είχα ξαναμιλήσει μετά τήν συνομιλία μας τής 7 Αύγουστου, ούτε και άισθανόμουν τήν παραμικρή έπιθυμία νά τόν έπισκεφθώ, γιατί δέν θά ήξερα πράγματι τί νά του πώ. Γιά τήν διεκπεραίωση των τρεχούσης φύσεως θεμάτων μου ήταν υπεραρκετό νά άπασχολώ τόν 'Υφυπουργό Μαυρουδη. 'Ο Μεταξάς έβαλε νά μέ πλησιάσουν επανειλημμένως, άνεπισήμως, έμπιστα πρόσωπα και ιδιαίτερα ένα νεαρό βιομήχανο, τόν κ. Κανελλόπουλο, γιό ενός στενοϋ του φίλου, πού είχε μαζί του άριστες προσωπικές σχέσεις. Οί συνομιλίες αυτές, πού επαναλαμβάνοντο σέ συχνά διαστήματα, ήσαν μάλλον μονότονες και μου προκαλούσαν άμηχανία και ένόχληση. 'Ο συνομιλητής μου προσπαθούσε, όσο πιά έπιδέξια μπορούσε, νά μάθει από μένα ποιές ήσαν οί πραγματικές προθέσεις τής 'Ιταλίας και τί άκριβώς έπιθυμούσε ή 'Ιταλική Κυβέρνηση από τήν 'Ελλάδα. Στίς βολιδοσκοπήσεις αυτές δέν μπορούσα παρά νά δίνω μία μόνο άπάντηση, ότι δηλ. δέν είχα τήν παραμικρή ιδέα. Και στην δυσανασχέτηση πού μου προκαλούσε τό γεγονός ότι ήμουν άναγκασμένος νά δίνω μία τέτοια άπάντηση προσετίθετο και ή στενοχώρια γιατί γνώριζα ότι ό συνομιλητής μου δέν πίστευε ότι του έλεγα τήν άλήθεια. Πολλές φορές μου έγινε νύξη νά πάω νά δώ

τόν Πρόεδρο. Ἄπαντοῦσα ὅτι θά τό ἔκανα μέ μεγάλη εὐχαρίστηση μόλις θά εἶχα κάτι νά τοῦ ἀνακοινώσω, ἀλλά ὅτι γιά τήν ὥρα δέν εἶχα νά τοῦ πῶ τίποτε πού ἄξιζε τόν κόπο νά κλέψω λίγο ἀπό τόν πολύτιμο χρόνο του. Ἄν ὁ Πρόεδρος εἶχε κάτι νά μοῦ πεί, ἤξερε πολύ καλά ὅτι δέν εἶχε παρά νά βάλει κάποιο ἀπό τούς γραμματεῖς του νά μέ καλέσει τηλεφωνικῶς. Μιά ἡ δυό φορές, ἀσφαλῶς κατόπιν ὑποδείξεως τοῦ Μεταξᾶ, μοῦ ἔκαναν μιά διακριτική νύξη γιά τήν σκοπιμότητα ἑνός συντόμου ταξιδίου μου στή Ρώμη, γιά τήν διευκρίνιση ὄλων τῶν παρεξηγήσεων, ὅπως εἶχα κάμει, μέ τόσο καλά ἀποτελέσματα, ἕνα χρόνο πρῖν. Ἄπῆντησα ὅτι, πρῖν ἕνα χρόνο, δέν εἶχα μεταβεῖ στή Ρώμη ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας, ἀλλά εἶχα κληθεῖ μετά τά ὅσα εἶχα ἀναφέρει γιά τίς συνομιλίες πού εἶχα μέ τόν Στρατηγό Μεταξᾶ καί ὅτι τώρα δέν θά ἤξερα μέ πῶς τρόπο νά δικαιολογήσω τήν αἴτηση μεταβάσεως μου στή Ρώμη, ἐκτός ἔάν ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση εἶχε νά διαβιβάσει στήν Ἰταλική καμιά πρόταση, ὅποτε πολύ εὐχαρίστως θά ἀνελάμβανα νά τήν μεταφέρω. Ὅλοι αὐτοί οἱ διαζυγισμοί διά τρίτων προσώπων μεταξύ μιᾶς Κυβερνήσεως πού βλέπει νά πλησιάζει ἕνας ζοφερός κίνδυνος, τοῦ ὁποίου ἀγνοεῖ τόν πραγματικό χαρακτήρα, πού ἀρπάζεται ἀπό κάθε δυνατό μέσο στήν προσπάθεια τῆς νά τόν ἀπομακρύνει ἀπό τήν χώρα τῆς, καί ἑνός διπλωματικοῦ ἀντιπροσώπου, πού ἀγνοεῖ τίς πραγματικές προθέσεις τῆς Κυβερνήσεως του καί πού θά ἤθελε καί ὁ ἴδιος, μέ ὄλη του τήν ψυχή, νά ἀποφευχθεῖ ἡ συμφορά, χωρίς νά κατορθώνει νά εἰσακουσθεῖ ἀπό τούς προΐσταμένους του, ἦταν πράγματι θλιβεροί καί συγχρόνως γελοῖοι.

Ἐν τῷ μεταξῷ, ἔξακολουθοῦσαν μεθοδικά οἱ ἑλληνικές στρατιωτικές προετοιμασίες. Τήν 29 Αὐγούστου ὁ Στρατιωτικός Ἀκόλουθος ἦταν σέ θέση νά ἐπισημάνει ὅτι οἱ ὑπηρετοῦντες στρατιῶτες τῆς κλάσεως 1933, πού θά ἔπρεπε νά ἀπολυθοῦν, ἐκρατοῦντο ἀκόμα ὑπό τά ὄπλα καί ὅτι οἱ ἀνακληθέντες τῆς κλάσεως 1932 συνέρρεαν πρὸς τά βόρεια σύνορα τῆς Χώρας. Τήν 3η Σεπτεμβρίου, μέ τό τηλεγράφημα ὑπ' ἀριθ. 1105, ὁ συνταγματάρχης Μαντίνι πληροφοροῦσε τούς ἀνωτέρους του ὅτι ἡ 13η μεραρχία εἶχε μεταφερθεῖ πρὸς Βορρᾶ. Τήν 27 Σεβρίου, μέ τό τηλε-

γράφημα υπ' αριθ. 1226, έπεσήμανε τήν γενομένη ανάκληση υπό τά δπλα τής κλάσεως 1930. 'Ο κόσμος έξακολουθούσε νά ζεί μέ τήν άγωνιώδη άνησυχία ότι θά αναγκάζετο νά αντιμετωπίσει ένα πόλεμο μέ τήν 'Ιταλία, πού τό θεωρούσε ως ένα φοβερό ένδεχόμενο. Δέν παρατηρείτο όμως καμιά άμφιταλάντευση, κανένας δισταγμός, καμιά χαλάρωση τής σταθεράς αποφάσεως νά τόν αντιμετωπίσει άνένδοτα άν τυχόν έγίνετο αναπόφευκτος.

Κατά τό πρώτο μέρος του μηνός Σεπτεμβρίου, ή ένταση δέν μειώθηκε παρά έλάχιστα. 'Ο Ιταλικός τύπος δέν είχε πιά έπαναλάβει τήν έλληνόφοβο έκστρατεία καί άπηύθυνε κατά προτίμηση τά βέλη του έναντίον άλλων στόχων. Μόνο ή «ΤΟΜΟΡΙ» έξακολουθούσε, έστω καί ήπότερα, τίς επιθέσεις της καί μιλούσε γιά σχηματισμό ένόπλων συμμοριών στήν περιοχή τών δυστυχημένων Τσαμουριωτών ή γιά τήν είσβολή στήν 'Αλβανία. Τό Πρακτορείο τών 'Αθηνών διέψευδε τίς είδήσεις αυτές, ένώ από τή δική τους πλευρά οι 'Έλληνες πράκτορες στήν 'Αλβανία έπεσήμαιναν τόν σχηματισμό ένόπλων συμμοριών 'Αλβανών άτάκτων. 'Αλλά κανένας παρατηρητής δέν μπορούσε νά μήν προσέξει ότι οι στρατιωτικές προετοιμασίες, στήν 'Αλβανία από δικής μας πλευράς ήσαν κυριολεκτικά άσήμαντες γιά νά μήν πώ μηδαμινές. Πράγματι οι στρατιωτικές μας δυνάμεις είχαν μέν μετατοπισθει πρός τά νότια σύνορα τής Χώρας, αλλά δέν είχαν αύξηθει ή ένισχυθει σημαντικά καί έφαίνοντο τελείως άνεπαρκείς γιά μιά οποιαδήποτε επιθετική επιχείρηση, προπαντός σέ μιά περιοχή άπρόσιτη, δύσκολη καί κατάλληλη γιά άμυνα όπως ήταν ή περιοχή τής 'Ηπείρου καί τής Δυτικής Μακεδονίας. Τήν 11η Σ/βρίου τό πρακτορείο Στέφανι μετέδιδε ένα ανακοινωθέν, στό όποιο έγίνετο λόγος γιά τόν αναβρασμό πού είχε δήθεν έκδηλωθει στόν έλληνικό τύπο, ό όποιος, υπό τό πρόσχημα του πατριωτισμού, είχε άποκαλύψει τάσεις σαφώς άγγλόφιλες. Τό ανακοινωθέν άνέφερε ως παράδειγμα του άγγλοφίλου αυτού αναβρασμού ένα άρθρο τής άθηναϊκής έφημερίδας «ΕΣΤΙΑ» πού, έπ' εύκαιρία τής όρκωμοσίας τών νέων αξιωματικών του 'Ελληνικού Ναυτικού, είχε άπευθύνει στους άναγνώστες της ένα «δήθεν πατριωτικό κήρυγμα, αλλά στήν ούσία σαφώς προσβλητικό». Πράγματι ή έφημερίδα είχε εύχηθει

στούς νέους εκείνους αξιωματικούς νά φανοῦν ἀντάξιοι τῆς φήμης τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ καί τῶν ναυτικῶν παραδόσεων τῆς Χώρας, πού ἔχουν νά ἐπιδείξουν ὀνόματα ὅπως ἐκεῖνα τοῦ Θεμιστοκλή καί τῆς Σαλαμίνας, τοῦ Κουντουριώτη καί τῆς «Ἑλλης». Εἶναι πράγματι παράξενο πῶς σέ μιά χώρα, ὅπου, ἐδῶ καί 18 χρόνια, κάθε τόσο καί λιγάκι καί γιά ὅποιαδήποτε ἀφορμή, ὁ Ἰούλιος Καίσαρ, ὁ Δουβλιος ἢ ὁ Σκιπίων ὁ Ἀφρικανός καί οἱ ρωμαϊκές νίκες καί κατακτήσεις ἀποτελοῦσαν τό κύριο φαγητό κάθε καθημερινοῦ γεύματος, εὗρισκαν προσβλητική τήν ἀπλή ὑπόμνηση τῶν ὀνομάτων τοῦ Θεμιστοκλή καί τοῦ Κουντουριώτη. Ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση ὅμως, ἄν καί ἤλεγχε αὐστηρά τόν τύπο καί ἀπηγόρευε ὅλα ὅσα θά μπορούσαν νά θεωρηθοῦν ὡς πρόκληση, τόν ἄφηνε νά διατηρεῖ ζωντανό τό πνεῦμα παλλομένου πατριωτισμοῦ ἀπό τό ὅποιο ἐμφορεῖτο ὀλόκληρος ὁ ἑλληνικός λαός μετά τήν συμφορά τῆς 15ης Αὐγούστου καί τοῦ εἶχε ἐπιτρέψει νά διεξάγει ἐράνους γιά τήν ἀνακατασκευή τῆς «ΕΛΛΗΣ» πού ἀποτελοῦσαν ἕνα εἶδος σφυγμομετρῆσεως τῶν πατριωτικῶν αἰσθημάτων τοῦ λαοῦ καί διατηροῦσαν ζωντανή τήν ἀνάμνηση τοῦ τορπιλλισμοῦ καί, κατά συνέπεια, τήν ἀγανάκτηση πού ἡ πράξη ἐκεῖνη γεννοῦσε σέ κάθε ἑλληνική ψυχή. Δέν νομίζω ὅτι θά μπορούσαμε νά κατηγορήσουμε τήν Ἑλληνική Κυβέρνηση ἄν, ἐν ἀναμονή ἑνός πολέμου μέ μιά μεγάλη Δύναμη, πού θά ἀπαιτοῦσε ἀπό ὀλόκληρη τήν χώρα μιά ὑπεράνθρωπη προσπάθεια, ἄφηνε τόν τύπο νά τροφοδοτεῖ τόν λαό μέ τήν φλόγα τῆς φιλοπατρίας καί νά τοῦ θυμίζει, ἀποφεύγοντας ὅμως νά τόν κατονομάσει ἔστω καί ἔμμεσα ποιός ἦταν ὁ ἀντίπαλος, μέ τόν ὅποιο, ἀπό τήν μιά ἡμέρα στήν ἄλλη, θά ἐκαλεῖτο νά ἀναμετρηθεῖ.

Τήν 18 Σεπτεμβρίου ἐγκαθίστατο στό Ἀργυρόκαστρο ἕνας προπαγανδιστικός ραδιοφωνικός σταθμός, στήν ἑλληνική, πού ἐστρέφετο ἀπροκάλυπτα κατά τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καί τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Στή φθηνή αὐτή ραδιοφωνική προπαγάνδα, πού ἀπετελεῖτο ἀπό ὕβρεις κατά τῆς Ἑλλάδος καί ἔξαρση τῶν ἀσυγκρίτων πλεονεκτημάτων τά ὅποια ἡ ἰταλική κατοχή εἶχε ἐπιφέρει στήν Ἀλβανία, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς αὐξήσεως τῶν μισθῶν, ὁ Γενικός Τοποτηρητής στήριζε, ὅπως θά δοῦμε,

μεγάλες ελπίδες για να σπάσει τό ήθικό του έλληνικού λαού. Στη πραγματικότητα τά πρόσωπα στά όποια άνέθεσα να παρακολουθούν τίσ έκπομπές του σταθμού του Άργυροκάστρου δέν κατόρθωσαν ποτέ να τίσ άκούσουν.

Κατά τόν Πρεσβευτή Πολίτη, στίς 18 Σεπτεμβρίου, ό κόμης Τσιάνο, έπαναλαμβάνοντας τίσ συνήθεις διαμαρτυρίες για τήν παρεχόμενη βοήθεια στά βρετανικά πλοία μέσα στά έλληνικά χωρικά ύδατα, είχε διαβεβαιώσει τόν συνομιλητή του, ένα ξένο Πρέσβυ, ότι ή Άταλία δέν είχε καμιά πρόθεση να αναλάβει πρωτοβουλίες εις βάρος τής Έλλάδος. Οι κύκλοι του Palazzo Chigi, από όσα άνέφερε ό ίδιος ό Πολίτης, έδήλωναν δήθεν ότι τό έπεισόδιο Χότζα, ήδη ξεχασμένο από όλους τούς Άταλούς, δέν ήταν ένα έλληνο-ιταλικό έπεισόδιο, αλλά ένα καθαρώς έλληνο-αλβανικό έπεισόδιο. Τίς ήμέρες άκριβώς εκείνες έρυθμίζοντο όριστικά οι διευκολύνσεις, για τίσ όποίες μίλησα ήδη, σχετικά μέ τά ταξίδια τών έλληνικών πλοίων μέ προορισμό τήν Έλλάδα. Τό γεγονός αυτό μαζί μέ όσα είχαν διαρρεύσει από τίσ πληροφορίες του Πολίτη, αλλά προπαντός ή έκδηλη και για τούς άνίδεους άκόμα άνεπάρκεια τών στρατιωτικών μας δυνάμεων στην Άλβανία για μία έπιθετική έπιχείρηση, συνετέλεσαν ώστε κατά τό δεύτερο ήμισυ του Σεπτεμβρίου, μολονότι οι στρατιωτικές προετοιμασίες εξακολουθούσαν μέ συστηματική ταχύτητα, στό έλληνικό κοινό να μετριασθεί αισθητά ό φόβος μιας έπικειμένης έπιθέσεως. Γενική ήταν ή φήμη ότι είχε μεσολαθήσει ένα γερμανικό βέτο για να έμποδίσει τήν Άταλία να πραγματοποιήσει τά έπιθετικά της σχέδια. Τήν 25η Σεπτεμβρίου, μέ τό αντί τηλεγραφήματος μου ύπ' άριθ. 0135, έπεσήμανα τό σχετικό αυτό αισθημα άνακουφίσεως πού είχε διαδοθεί στην Έλλάδα. Στο ίδιο τηλεγράφημα έτόνιζα ότι ή στάση του έλληνικού λαού άπέναντι μας δέν είχε ίχνος έπιθετικότητας και ότι, ενώ όλοι ήσαν άποφασισμένοι να άντισταθούν σε ένδεχομένη έπίθεση, δέν ύπήρχε έντούτοις καθόλου ή εκ τών προτέρων άπόφαση να άπορρίψουν, χωρίς άλλο, όποιοδήποτε αίτημα μας πού τυχόν θά ύπεβάλλετο, πράγμα πού μέχρι τότε δέν είχε συμβεί. Όσο για τά έλληνικά στρατιωτικά μέτρα, δήλωνα ότι έπρεπε να άποκλεισθεί τελείως ότι είχαν ληφθεί

μέ επιθετικές προθέσεις. Μέ τό έγγραφο αυτό απέβλεπα στό νά ενημερώσω τήν Κυβέρνηση γιά τήν πραγματική κατάσταση τῆς στιγμῆς, ἀλλά καί νά τῆς προσφέρω τήν δυνατότητα νά μέ προσανατολίσει σχετικά μέ τίς ἐνδεχόμενες ἀπαιτήσεις της ὡς πρός τήν Ἑλλάδα, δηλώνοντας, ὅπως ἦταν καί ἡ ἀλήθεια, ὅτι ἐάν διευτυπώνοντο δέν θά ἀπορρίπτοντο, φθάνει νά μήν ἦταν ὑπέρογκες καί νά μήν συνεπείγοντο τήν παραίτηση ἀπό ἐλληνικῆς πλευρᾶς ἀπό τήν ἐθνική ἀνεξαρτησία ἢ ἀπό τήν κυριαρχία ἐπί τοῦ ἐδάφους της. Ἄν ἡ Ἰταλική Κυβέρνηση ἦταν καλῆς πίστεως, θά ἔπρεπε νά σπεύσει νά ἐποφεληθεῖ τῆς δυνατότητας τήν ὁποία τῆς παρείχε τό ἔγγραφο μου. Ἄλλά καί αὐτό τό τηλεγράφημα παρέμεινε ἀναπάντητο.

Τήν ἐποχή ἐκείνη περίπου σημειώθηκε ἐπίσης μιά κάποια προσέγγιση πρός τήν Πρεσβεία πολλῶν προσώπων τά ὁποία εἶχαν ἀπομακρυνθεῖ τήν πιά κρίσιμη στιγμή τῆς ἐντάσεως καί φάνηκε νά χαλαρώνεται ἄρκετά τό σιωπηλό, εὐγενικό ἀλλά σταθερό μποῦκοτάρισμα τῆς ἴδιας καί τοῦ προσωπικοῦ της.

Ἡ ἔλλειψη ὁποιασδήποτε κατάλληλης στρατιωτικῆς προετοιμασίας στήν Ἀλβανία ἐπειθε ὄχι μόνο τό κοινό, ἀλλά καί ἐμᾶς τοὺς ἰδίους ὅτι, καί ἂν ἀκόμα πρός στιγμή εἶχαν συλλάβει τήν ἰδέα τῆς ἐπιθέσεως κατά τῆς Ἑλλάδος, τήν εἶχαν ἤδη ἐγκαταλείψει.

Ἐμεῖς πού παρακολουθοῦσαμε τήν συστηματική καί τακτική ἐξέλιξη τῆς ἐλληνικῆς στρατιωτικῆς κινητοποιήσεως, τήν ὁποία μέρα μέ τήν ἡμέρα ἐπισημαίναμε στή Ρώμη, ἐμεῖς, πού γνωρίζαμε μέ πόση προθυμία, μετά τό ἐπεισόδιο τῆς «ΕΛΛΗΣ», ὁ ἐλληνικός λαός εἶχε συσπειρωθεῖ γύρω ἀπό τήν ἐθνική Κυβέρνηση καί ἦταν ἀποφασισμένος νά τήν ὑποστηρίξει μέχρι ἐσχάτων, καί εἶχαμε ἐνημερώσει πλήρως τοὺς ὑπευθύνους τῆς Ἰταλικῆς πολιτικῆς γι' αὐτή τήν ψυχολογική διάθεση ὁλοκλήρου τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, θά νομίζαμε ὅτι ὄνειρευόμαστε ἂν κάποιος μᾶς ἔλεγε τότε τά ὅσα γράφονται στήν σελίδα 30 τῆς ἐκτάκτου προσφυγῆς τοῦ στρατηγοῦ Βισκόντι - Πράσκα, ὅτι δηλ. τό Ἰταλικό Γενικό Ἐπιτελεῖο θεωροῦσε ὅτι μπορούσε νά ἀντιμετωπίσει τόν πόλεμο κατά τῆς Ἑλλάδος μέ πέντε μεραρχίες, ὅτι τό ἴδιο Ἐπιτελεῖο, ὅπως

γράφεται στην σελίδα 38 τής ίδιας προσφυγής, πίστευε ότι ήταν δυνατόν να υπάρξουν έσωτερικές έπιπτώσεις στην Έλλάδα και ότι, όπως προκύπτει από τήν διαταγή επιχειρήσεων υπ' αριθ. 4100 τής 20 Οκτωβρίου 1940, S.M.R. Esercito, Ufficio Operazioni II (ΟΙ tremare), Sez. I (M), έθετε ως στόχο τήν Αθήνα και ήλιπιζε «σέ μία έξαιρετικά εύνοϊκή κατάσταση και, κατά συνέπεια, στην κατάργηση κάθε αξιόλογης αντίστασης». Δέν θά μπορούσαμε ποτέ νά πιστέψουμε ότι είχαν κυκλοφορήσει στην Ίταλία παρόμοια ψεύδη, τόσο φανερά αντίθετα μέ τήν πραγματική κατάσταση και μέ τς πληροφορίες πολιτικού και στρατιωτικού χαρακτήρος πού είχε δώσει ή Πρεσβεία. Ακόμα δέ λιγότερο θά μπορούσαμε νά φαντασθούμε ότι είχαν αποκτήσει τέτοιο κύρος, ώστε οι υπεύθυνοι γιά τήν πολιτική και στρατιωτική διεξαγωγή του πολέμου νά τά παραδεχθούν μέ κλειστά μάτια, χωρίς καμιά επιφύλαξη, ως αναμφισβήτητες αλήθειες και νά απορρίψουν έξ ίσου τυφλά τά δσα αντίθετα πρός τήν αντίληψη αυτή έπεσήμαινε ή Πρεσβεία, χωρίς καν νά φροντίσουν νά αντιπαραβάλουν δύο τόσο έκ διαμέτρου αντίθετες έκδοχές και νά διαπιστώσουν ποιά από τς δύο πηγές έψεύδετο. Έπειδή πόρρω απέιχαμε από του νά φαντασθούμε ότι στην πατρίδα έπικρατούσε μία τέτοια νοοτροπία και έπειδή βλέπαμε πόσο ανεπαρκείς ήσαν οι στρατιωτικές δυνάμεις πού είχαν συγκεντρωθεί στην Άλβανία γιά νά έπιτεθούν κατά χώρας αποφασισμένης νά άμυνθεί και ικανής νά αντιπαρατάξει δυνάμεις πολύ ανώτερες από κείνες πού διέθετε ό επιτιθέμενος εκείνη τήν στιγμή στό θέατρο τών ένδεχομένων επιχειρήσεων, δικαιολογημένα έλπίζαμε ότι στην Ίταλία είχαν έγκαταλείψει όριστικά κάθε σκέψη επιθέσεως. Δέν ήταν μία βάσιμη είκασία, έδραιωμένη αποκλειστικά και μόνο στην ζωηροτάτη μας έπιθυμία ότι ή Ίταλία είχε εγκαταλείψει τήν ιδέα νά διαπράξει μία έπαισχυντη άτιμία. Αντίθετα, ήταν μία πεποίθηση βασισμένη στην βεβαιότητα ότι μία έπίθεση κατά τής Έλλάδος, άν επιχειρείτο μέ μέσα τόσο φανερά ανεπαρκή, θά ήταν όχι μόνο μία άτιμία, αλλά και μία έγκληματική παραφροσύνη.

Τήν 23 Σεπτεμβρίου, κατόπιν διαβεβαιώσεων πού μου έδωσε ή Ρώμη, άπηύθυνα στό έλληνικό Υπουργείο Έξωτερικών μία ση-

μαντική διακοίνωση για νά ανακοινώσω ὅτι «des ordres précis ont été donnés á tous les aviateurs Italiens afin que le survol du territoire grec soit strictement évité». Μέ ποιό τρόπο ἡ διαταγή αὐτή, ἂν πράγματι δόθηκε, ἔγινε σεβαστή ἀπό τοὺς ἀεροπόρους προκύπτει ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὴν 3 Ὀκτωβρίου ἡ ἑλληνική Κυβέρνηση διεμαρτύρητο γιὰ πέντε νέες περιπτώσεις ὑπερπητήσεων πού εἶχαν πραγματοποιηθεῖ μεταξύ τῆς 23 Σεπτεμβρίου καί τῆς 2ας Ὀκτωβρίου. Τὴν 8 Ὀκτωβρίου ἐπεσήμανε ἄλλες ὀκτώ, πού εἶχαν πραγματοποιηθεῖ μεταξύ 3 καί 6 Ὀκτωβρίου καί τὴν 14 ἐπεσήμανε ἄλλες πέντε, πού εἶχαν πραγματοποιηθεῖ μεταξύ τῆς 9 καί τῆς 12. Δεκαοκτὼ περιπτώσεις σέ δεκαεννέα μέρες. Ἐν τῷ μεταξύ ἡ «ΤΟΜΟΡΙ» ξανάρχισε τὴν δημοσίευση καί ἄλλων συνεχειῶν τῶν ἀποκαλύψεων τῆς γιὰ τίς ὠμότητες πού διέπρατταν οἱ Ἕλληνες εἰς βάρος τῶν ἀλυτρώτων Ἀλβανῶν τῆς Τσαμουριάς, τίς ὁποῖες τὸ Πρακτορεῖο Στέφανι μετέδιδε στίς ἐφημερίδες καί ἀπὸ τὸν ραδιοφωνικό σταθμό. Τὴν 28 Σ/βρίου τὸ Πρακτορεῖο τῶν Ἀθηνῶν ἀπαντοῦσε μέ τὴν ἐξῆς ανακοίνωση:

«Εἴμεθα εἰς θέσιν νά παράσχωμεν τὰς κατωτέρω διασαφήσεις ἐπὶ τριῶν «ἀνθρωποκτονιῶν» ἐπινοηθεισῶν ὑπὸ τῆς «Τομόρι». Τὸ πρῶτον «θύμα», ὁ Μαζχάρ Ρετζέπ ἐκ τοῦ χωρίου Χλομποτσάρ, εἶναι πρόσωπον ἀνύπαρκτον, καί εἰς τὸ χωρίον τοῦτο οὐδεὶς φόνος διεπράχθη ἀπὸ τοῦ 1927 ὅτε εἷς Μουσουλμάνος εἶχε φονεύσει ἕτερον Μουσουλμάνον διὰ χρηματικῆς διαφορᾶς. Τὸ δεύτερον «θύμα», ὁ Ριζᾶ Κάλι ἐκ Παραμυθίας, ὑφίσταται πράγματι, πλὴν χαίρει ἄκρας ὑγείας. Τὸ τρίτον «θύμα», ἡ ὑπὸ τὸ ὄνομα Τζεμάλ Χότζα γυνή, ἐκ τοῦ χωρίου Καρβουνάρι, εἶναι πρόσωπον ἀνύπαρκτον, οὐδενός φόνου σημειωθέντος εἰς τὸ χωρίον τοῦτο ἀπὸ τοῦ 1932 ὅτε εἷς Μουσουλμάνος ἐφόνευσε τὴν γυναῖκα του διὰ λόγους τιμῆς. Δέον νά προσθέσωμεν ὅτι ἀνὴρ τις, ὄνομασι Τζεμάλ Χότζα, κατῴκει πράγματι ἐν τῷ χωρίῳ μέχρι τοῦ 1903, ἀλλ' οὗτος ἀπεβίωσε ἐκ φυσικοῦ θανάτου τὸ 1909».

Ἡ μοναδικὴ δυνατὴ ἐξήγηση τὴν ὁποία ἐγὼ καί οἱ συνεργάτες μου μπορούσαμε νά δώσωμε στὴν συνέχεια ἔστω καί «au galop» τῆς προπαγάνδας αὐτῆς μέ βάση ψευδεῖς πληροφορίες καί στὴν ἀμετάβλητῃ κατάστασι τῶν ἰταλικῶν δυνάμεων στὴν Ἀλ-

βανία ήταν να θεωρήσουμε ότι με την προπαγάνδα αυτή ή 'Ιταλική Κυβέρνηση άποσκοπούσε να άσκήσει, με τον έκφοβισμό, πίεση επί της 'Ελληνικής Κυβερνήσεως για να την πείσει την κατάλληλη στιγμή να Ικανοποιήσει αιτήματα που θά υποβάλαμε. Ποιά μπορούσαν να είναι τά αιτήματα αυτά δέν ήταν δυνατό, φυσικά, να υποθέσουμε. "Όλες οι προσπάθειες μου να μάθω, τουλάχιστον σε γενικές γραμμές, ποιό ήσαν οι σκοποί της 'Ιταλικής Κυβερνήσεως είχαν άποβεί άκαρπες, όπως είδαμε, τόσο που είχα κουρασθεί να τίς επαναλαμβάνω. Μετά την 25 Σ/βρίου, δέν είχα πιά άπευθύνει στή Ρώμη καμιά σπουδαία άναφορά, πάντοτε με την μάταιη έλπίδα, ότι θά μου περιήρχετο κάποια άπάντηση. 'Αλλά μπροστά στην πείσμονα σιωπή της Ρώμης έθεώρησα άπαραίτητο να άνακεφαλαιώσω, σε ένα είδος τελικού έγγράφου, την έλληνική κατάσταση όπως ήταν στην πραγματικότητα, γιατί έχοντας άκριβή γνώση της καταστάσεως ή Κυβέρνηση θά μπορούσε να κρίνει αν είχε πιθανότητες έπιτυχίας και ποιές ή άσκηση μιάς πολιτικής έκφοβισμού έναντι μιάς χώρας σαν την 'Ελλάδα, που είχε ήδη εκλέξει άμετάκλητα τον δρόμο της, και θά μπορούσε να δει ποιά ήσαν τά όρια που θά έπρεπε να θέσει στις τυχόν αξιώσεις της αν ήθελε να έχουν κάποια πιθανότητα έπιτυχίας. 'Η 'Ελλάδα μπορεί να ήταν διατεθειμένη να συζητήσει, όπως είχα αφήσει να έννοηθεί σαφώς με τό αντί τηλεγραφήματος μου της 25 Σ/βρίου, οποιοδήποτε λογικό αίτημα. 'Αλλά μιά χώρα που παρέταξε στά σύνορά της δυνάμεις άρκετά ανώτερες από εκείνες του αντίπαλου της δέν είναι χώρα που θά φοβηθεί μιά δημοσιογραφική έκστρατεία, ούτε θά σκύψει τό κεφάλι της μπροστά σε υπερβολικές αξιώσεις. Γι' αυτό την 3 'Οκτωβρίου απέστειλα στό 'Υπουργείο τό άκόλουθο τηλεγράφημα που φέρει τον άριθ. 422-423-424:

«Με τίς δοθεισες πληροφορίες της Β. Πρεσβείας και των υπό την δικαιοδοσία της Προξενείων, τό 'Υπουργείο είναι πλήρως ένήμερο των στρατιωτικών μέτρων που έλαβε ή 'Ελλάδα στα σύνορα της 'Ηπείρου, Μακεδονίας και Θράκης. Έστω και αν δεχθούμε ότι τά στοιχεία των πληροφοριοδοτών μας είναι υπερβολές, είναι άναμφίβολο ότι ή 'Ελλάδα έχει υπό τά όπλα 250.000 περίπου άνδρες ως επί τό πλείστον στα σύνορα. Οι πληροφορίες

συμφωνούν στό ότι ή έπιστράτευση πραγματοποιήθηκε μέ πολύ μικρότερη άταξία άπό πέρσι.

»Άπό τήν συγκέντρωση αυτή τών στρατιωτικών δυνάμεων πού προκειμένου γιά τήν Έλλάδα, μπορεί νά θεωρηθεί σημαντική, και άπό τίς έκδηλώσεις τής κοινής γνώμης, πρέπει νά συμπεράνομε ότι ή Κυβέρνηση του Μεταξά θά προσπαθήσει νά άποκρούσει κάθε προσπάθεια εισβολής, και ότι δέν θά εΐναι δυνατό νά επιτύχομε άπό αυτή, χωρίς τήν χρήση βίας, έδαφικές παραχωρήσεις, συγκατάθεση διά τήν κατάληψη περιοχών ή στρατηγικών σημείων, αλλά ούτε και συγκεκριμένες πράξεις προσχωρήσεως στήν πολιτική του Άξονος. Άφου άπεφάσισε, ύστερα άπό μία μικρή περίοδο δισταγμού, νά υιοθετήσει μία πολιτική στρατιωτικών μέτρων πράγμα πού άσφαλώς άπετέλεσε τό άντάλλαγμα νέων διαβεβαιώσεων ύποστηρίξεως άπό άγγλικής πλευράς, πιθανώς δέ και τουρκικής, σέ περίπτωση έπιθέσεως τής χώρας μας είτε μόνης είτε και άπό κοινού μέ τήν Βουλγαρία, ή Κυβέρνηση Μεταξά μόνη της έλαβε μία θέση άπό τήν όποία δέν μπορεί νά υποχωρήσει χωρίς νά προκαλέσει τήν εχθρα όχι μόνο τών Άγγλων και τών Τούρκων, αλλά και τής ίδιας τής κοινής γνώμης, ή όποία έμφορεΐτο άπό πνεύμα άκραίου έθνικισμού πρωτοφανούς μέχρι τώρα. Τόν έθνικισμό αυτό ή Κυβέρνηση όχι μόνο δέν τόν χαλιναγωγεί, αλλά άντίθετα τόν ένεθάρρυνε και τόν υπέθαλψε μέ κάθε τρόπο, προπαντός αφήνοντας νά επικρατεί και νά ενισχύεται, χωρίς καμιά άντίδραση άπό δικής της πλευράς, ή γνώμη ότι ό τορπιλλισμός τής «ΕΛΛΗΣ» ήταν δικό μας έργο και επιτρέποντας έδώ και δύο μήνες τώρα στόν τύπο, είτε μέ τό πρόσχημα του έράνου γιά τήν άνακατασκευή τής «ΕΛΛΗΣ» είτε μέ άλλα προσχήματα, νά έξακολουθεί νά άσχολείται μέ τό έπεισόδιο εκείνο και νά διατηρεί ζωηρή τήν σχετική λαϊκή άγανάκτηση.

»Ποτέ ό Μεταξάς δέν εΐχε πίσω του μία τόσο καθολική ύποστήριξη τής κοινής γνώμης, όσο κατά τήν περίοδο αυτή κατά τήν όποία έλαβε, ύστερα, έπαναλαμβάνω, άπό μία στιγμή δισταγμού, αυτή τήν θέση τής μέχρις έσχάτων υπερασπίσεως τής έδαφικής άκεραιότητας και τής ουδετερότητας τής Έλλάδος».

Εΐχα πάντοτε τήν συνήθεια νά συμβουλευόμαι τούς συνεργά-

τες μου στά σπουδαία θέματα, Ιδίως όταν, όπως συνέβαινε στην 'Αθήνα, είχα την τύχη να έχω συνεργάτες πρώτης τάξεως, όπως τον Α. Γραμματέα Φορνάρι και τον στρατιωτικό και Ναυτικό 'Ακόλουθο Μοντίνι και Μορίν. Πρίν λοιπόν στείλω τό τηλεγράφημα τούς τό διάβασα και ζήτησα την γνώμη τους. Οι δύο πρώτοι και Ιδίως ο δεύτερος θεροούσαν ότι δέν μπορούσε να αποκλεισθεϊ τελείως τό ένδεχόμενο ότι ο φόβος ενός πολέμου μέ την 'Ιταλία θά άσκούσε ένδεχομένως άποφασιστική επίδραση στή στάση τής 'Ελληνικής Κυβερνήσεως, υπό την έννοια ότι θά την έκανε να έγκαταλείψει τίς προθέσεις της να άντισταθεϊ μέχρι έσχάτων και να προσπαθήσει να συμφωνήσει μαζί μας. Στο σημείο αυτό ήμουν λιγότερο πεπεισμένος από αυτούς. Γνώριζα και έγώ πόσο ή 'Ελλάδα έφοβείτο ένα πόλεμο μέ την 'Ιταλία, αλλά γνώριζα ότι στά μάτια της τό ένδεχόμενο ενός πολέμου μέ την Μ. Βρετανία έφαίνετο άπείρως φοβερώτερο. Καί άν ή 'Ελλάδα, άφού ζήτησε και επέτυχε την ύπόσχεση τής άγγλικής ύποστηρήξεως, ίσως δέ και τής τουρκικής, σέ περίπτωση άνοικτής ρήξεως μέ την 'Ιταλία, ένέδιδε την τελευταία στιγμή, ή Μ.-Βρετανία θά είχε κάθε λόγο να θεωρήσει μία τέτοια πράξη ως καταφανή μετάσταση στην αντίθετη παράταξη. Γνώριζα έπιπλέον ότι στους άγγλικούς κύκλους τής 'Αθήνας ο Ιταλο-έλληνικός πόλεμος έθεωρείτο πιά αναπόφευκτος άκόμα και ευκτέος από μερικούς, γιατί θά έθετε «έκ ποδών» τό εμπόδιο πού ή έλληνική ουδετερότητα άποτελοΐσε για τίς βρετανικές έπιχειρήσεις στή Μεσόγειο και θά άποσποΐσε ένα μέρος των δυνάμεων μας από τό θέατρο έπιχειρήσεων τής Αιγύπτου. Πάντως δέν μπορούσε να αποκλεισθεϊ τελείως, όσο και άν έφαίνετο μακρινό, τό ένδεχόμενο ότι, μεταξύ των δύο κινδύνων, ο κίνδυνος πολέμου μέ την 'Ιταλία να θεωρηθεϊ ο χειρότερος. Ούτε και έβλαπτε να έπαναλάβω, άκόμα για μία φορά, την Ιδέα, πού έπανειλημμένως είχα ήδη έκφράσει ότι, αναγκάζοντας την 'Ελλάδα να έγκαταλείψει την ουδετερότητα της, θά την καθιστούσαμε πράγματι ό,τι δέν υπήρξε ποτέ μέχρι τότε δηλ. μία άγγλική βάση εις βάρος μας. Γι' αυτό, μετά από μακρά συζήτηση, προσετέθησαν στο τηλεγράφημα οι δύο άκόλουθες φράσεις:

«Οι άγγλικοί κύκλοι τών Ἀθηνών, στους όποιους από τήν άρχή τής παρούσας έντάσεως συνεχώς έπαναλαμβάνεται ότι ή ρήξη μεταξύ τής Ἰταλίας καί τής Ἑλλάδος εἶναι άναπόφευκτη, κάνουν πώς άναμένουν μέ άνυπομονησία τήν στιγμή τής ρήξης αύτής πού θά έπιτρέψει έπιτέλους στήν Ἀγγλία νά χρησιμοποιήσει τό έλληνικό έδαφος ως βάση έπιχειρήσεων κατά τής Ἰταλίας. Εἶναι πιό δύσκολο νά πεί κανείς κατά πόσο καί μέχρι ποιου σημείου οί Τουρκοί έχουν άναλάβει τήν ύποχρέωση νά ύποστηρίξουν τήν Ἑλλάδα σέ περίπτωση ένόπλου ρήξεως μέ τήν Ἰταλία.

»Αύτή εἶναι ή κατάσταση όπως παρουσιάζεται σήμερα, πράγμα πού φυσικά δέν άποκλείει τήν δυνατότητα άπροβλέπτων γεγονότων Ικανών νά τήν μεταβάλουν ριζικά άν, μεταξύ του φόβου τής Ἰταλίας καί του φόβου τής Ἀγγλίας, ό φόβος τής Ἰταλίας άπεδεικνύετο ό μεγαλύτερος».

Τό τηλεγράφημα αυτό μέ τό όποίο ή Ἰταλική Κυβέρνηση ενημερώνετο πλήρως γιά τήν πολιτική καί στρατιωτική κατάσταση, τούς κινδύνους καί τά άστάθμητα, ύπήρξε ή τελευταία έκθεση μου πρós τήν Ρώμη πρίν από τήν έκρηξη του πολέμου. Τά πάντα εἶχαν πιά λεχθεῖ καί δέν άπόμενε άλλο από του νά περιμένουμε τά γεγονότα καί νά παρακαλοῦμε τόν Ὑψιστο νά φωτίσει τούς Ιθύνοντες τής Ρώμης καί νά τούς κάνει νά σκεφθοῦν προτου ρίξουν τήν χώρα στόν κρημνό, πράγμα πού οί ίδιοι ἦσαν σέ θέση νά άποφύγουν. Μπόρεσα νά έξακριβώσω μετά τήν έπιστροφή μου στήν Ἰταλία, ότι τό Ὑπουργεῖο τών Ἐξωτερικών δέν έθαψε τό τηλεγράφημα μου στά άρχεῖα, αλλά τό κοινοποίησε κανονικά πρós όλες τīs άνώτατες πολιτικές καί στρατιωτικές άρχές πού θά έπρεπε νά τό γνωρίζουν.Κανένας από αυτούς δέν μπορεί νά πεί ότι δέν έλαβε έγκαίρως γνώση τών πληροφοριών γιά τīs στρατιωτικές προετοιμασίες καί τήν έπικρατούσα στήν Ἑλλάδα ψυχολογική κατάσταση, τīs όποιες εἶχε δώσει ή Πρεσβεία τών Ἀθηνών.

ἘΟ Στρατιωτικός Σύμβουλος, άπεναντίας, έξηκολούθησε μέχρι τήν τελευταία ήμέρα νά στέλει έπιμελώς τīs πληροφορίες του. Τήν 9 Ὀκτωμβρίου άνέφερε ότι ή Ἑλλάδα εἶχε ἤδη κινητοποιή-

σει πλήρως δέκα έξι μεραρχίες, από τις όποιες δύο στήν Ήπειρο, τέσσερις στήν Δυτική Μακεδονία, έξι στά βουλγαρικά σύνορα και τέσσερις στό έσωτερικό τής χώρας. Τήν 22 'Οκτωβρίου, μέ τήν άναφορά ύπ' αριθμ, 1346, ύπελόγιζε ότι ή Έλλάδα είχε υπό τά όπλα περίπου 300.000 άνδρες. Τήν 23 'Οκτωβρίου πληροφορούσε ότι ύπήρχαν έπτά μεραρχίες στήν Δυτική Μακεδονία και τρεις στήν Ήπειρο, και έφιστούσε τήν προσοχή επί τής πιθανότητας ότι, σέ περίπτωση πολέμου, τό έλληνικό σχέδιο ήταν νά κρατήσουν άμυντική στάση στήν Ήπειρο και νά έπιτεθούν πρός τήν κατεύθυνση τής Κορυτσάς όπως και έγινε. Ή τελευταία του άναφορά είναι τής 26ης 'Οκτωβρίου, μέ τήν όποία πληροφορούσε για τήν γενομένη μετακίνηση τής 4ης μεραρχίας από τήν Λάρισα πρός τήν κατεύθυνση τών συνόρων.

Οι έλπίδες μας έστερούντο όποιασδήποτε βάσεως. Ήν στήν Άλβανία δέν έγινετο καμιά σοβαρή προετοιμασία, πού θά επέτρεπε τήν είκασία ότι ύπήρχε ή πρόθεση τόν πόλεμο τού τύπου και τών ύβρεων νά ακολουθήσει ό πόλεμος τών όπλων αυτό δέ όφείλετο στό ότι ή Ρώμη είχε εγκαταλείψει τήν παράφρονα και άποτρόπαιη ιδέα νά έπιτεθεί κατά τής Έλλάδος. Όφείλετο στό ότι είχε συλλάβει μία άκόμα πιο παράφρονα ιδέα, ότι δηλ. ή έπίθεση ήταν εύκολη έπιχείρηση. Ύπήρξαν, είναι άλήθεια, άμφιταλαντεύσεις. Δυό φορές, όπως είδαμε, είχε άνακοινωθεί στήν ήγεσία τού στρατού στήν Άλβανία ότι ή έπιχείρηση άνεβάλλετο και μάλιστα ότι έματαιώνετο. Είναι πάντως άλήθεια ότι τήν δεύτερη φορά, όπως άπεκάλυψε ό στρατηγός Βισκόντι Πράσκα, τό σήμα άνεκλήθει μέ μία δεύτερη διαταγή τής ίδιας ήμέρας 14ης 'Οκτωβρίου. Ήν πράγματι, όπως έλέχθει πολλές φορές και όπως έπιστεύετο γενικά στήν Έλλάδα, άκόμα και στους κύκλους τούς προσκειμένους πρός τήν Κυβέρνηση, ή έπίθεση είχε άναβληθεί μετά από γερμανικό βέτο, έμένα προσωπικώς δέν μου προκύπτει. Ό Πρεσβευτής Πολίτης τό είπε ρητώς πρός τήν Κυβέρνησή του, στά τηλεγραφήματά του τής 23 Αύγουστου και 24 Σεπτεμβρίου πού άποτελούν τά έγγραφα 135 και 152 τής έλληνικής Λευκής Βίβλου. Άλλά ό πολίτης στίς εκθέσεις του μάς φαίνεται ότι ήταν

πολύ συχνά κακῶς πληροφορημένος, ὅτι δέν γνώριζε τό περιβάλλον καί ὅτι εἶχε τήν τάση νά μεταδίδει φήμες ἀνεπαρκῶς ἠλεγμένες, ὥστε νά μπορεῖ κανεῖς νά δεχθεῖ, χωρίς ἐπιφυλάξεις τούς ἰσχυρισμούς του. Εἶναι παράξενο ὅτι ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση δέν ἔκρινε σκόπιμο νά συμπεριλάβει στήν Λευκή Βίβλο κανένα ἔγγραφο τοῦ Πρεσβευτοῦ της στό Βερολίνο γιά τό θέμα αὐτό. Πάντως αὐτό ἐμφανίζεται σάν κάτι πάρα πολύ πιθανό καί, ὅσο μέ ἀφορᾷ, τείνω νά πιστέψω ὅτι ἡ γερμανική πλευρά, ἂν δέν προέβαλε ἕνα πραγματικό βέτο, ἐξεδήλωσε ἀποφασιστικά ὑπό ὁποιαδήποτε μορφή τήν ἔντονη ἀντίθεσή της. Ἀλλά εἴτε ὑπῆρξε εἴτε δέν ὑπῆρξε μιά γερμανική παρέμβαση, ἕνα πράγμα εἶναι βέβαιο, ὅτι δηλ. ἡ ἐπίθεση κατά τῆς Ἑλλάδος εἶχε ἀπλῶς ἀναβληθεῖ, χωρίς ποτέ νά ὑπάρξει πραγματική μεταμέλεια.

Τήν 15 Ὀκτωβρίου, ἔλαβε χώρα στό Palazzo Venezia τό πολεμικό συμβούλιο, κατά τό ὁποῖο δέν μπορῶ νά πῶ ὅτι ἀπεφασίσθη ἐπιτέλους, κατά τρόπο ἀμετάκλητο, ἡ ἐπίθεση κατά τῆς Ἑλλάδος, ἀλλά καθορίσθησαν ἡ ἡμερομηνία καί ὁ τρόπος διεξαγωγῆς της. Τά στενογραφημένα πρακτικά τοῦ συμβουλίου ἐκείνου, πού δίκαια θά ἀπεκαλεῖτο κωμικό, γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο διεξήχθη, ἂν δέν ἦταν τραγικό λόγω τῶν συνεπειῶν του, ἐδημοσιεύθησαν στήν ρωμαϊκή ἐφημερίδα «Il Tempo», στό φύλλο της τῆς 18 Ἰουλίου 1944. Θεωρῶ ὅτι εἶναι σκόπιμο νά τά παραθέσω ἐδῶ, πρῶτα γιατί παραμένουν ἀκόμα ἀγνωστα στό κοινό τοῦ τμήματος ἐκείνου τῆς Ἰταλίας πού τόν Ἰούλιο τοῦ 1944 δέν εἶχε ἀκόμα ἀπελευθερωθεῖ, καί, δεύτερο, γιά νά μπορέσει ὁ ἀναγνώστης νά τά συγκρίνει μέ τήν ἐκδοχή πού ἔδωσε ὁ Μουσσολίνι, στό κοινό τῆς Βορείου Ἰταλίας, ἡ ὁποία μέ τήν σειρά της εἶναι τελείως ἀγνωστή ἢ σχεδόν νοτίως τῶν Ἀπεννίνων. Ἐπιπλέον ἡ γνώση τῶν πρακτικῶν τοῦ συμβουλίου θά ἐπιτρέψει στόν ἀναγνώστη νά κατανοήσει καλύτερα τίς σκέψεις πού θά διατυπώσαμε στήν συνέχεια.

Ἴδου λοιπόν τό κείμενο τῶν πρακτικῶν, ὅπως ἐδημοσιεύθη στίς στήλες τοῦ Τέμπο:

«Ἀπόρρητο» Πρακτικά τῆς συσκέψεως πού ἔλαβε χώρα στό

γραφείο του Ντούτσε στο Palazzo Venezia την 15η Ὀκτωβρίου 1940 — XVIII — ὥρα 11η (στενογραφημένα πρακτικά).

Παρόντες: Ὁ Ντούτσε, οἱ ἐξοχότητες Τσιάνο, Μπαντόλιο, Σόντου, Ἰακομόνι, Ροάττα, Βισκόντι - Πράσκα. Γραμματέας Ἀντισυνταγματάρχης Τρομπέτι. Ντούτσε. — Σκοπός τῆς παρούσας συσκέψεως εἶναι νά καθορισθεῖ ὁ τρόπος διεξαγωγῆς τῆς ἐπιχειρήσεως — σέ γενικές γραμμές — πού ἀπεφάσισα νά ἀναλάβω κατὰ τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ ἐπιχείρηση αὐτή, σέ μία πρώτη φάση πρέπει νά ἔχει ναυτικούς καί χερσαίους στόχους.

Οἱ ἐδαφικοί στόχοι θά πρέπει νά μᾶς ὀδηγήσουν στήν κατάληψη ὀλοκλήρου τῆς νοτίου ἀλβανικῆς ἀκτῆς. Οἱ στόχοι δηλ. αὐτοί πρέπει νά μᾶς δώσουν τήν κατάληψη τῶν Ἴονίων νήσων Ζακύνθου, Κεφαλληνίας, Κερκύρας καθώς καί τήν κατάκτηση τῆς Θεσσαλονίκης.

Ὅταν θά ἐπιτύχομε τούς σκοπούς αὐτούς θά ἔχομε βελτιώσει τίς θέσεις μας στή Μεσόγειο ἐναντι τῆς Ἀγγλίας.

Σέ μία δεύτερη φάση, ἢ παράλληλα μέ τίς ἐπιχειρήσεις αὐτές, τήν ὀλοσχερῆ κατάληψη τῆς Ἑλλάδος γιά νά τήν θέσομε ἐκτός μάχης καί γιά νά βεβαιωθοῦμε ὅτι ὑπό ὅποιεσδήποτε συνθῆκες θά παραμένει στὸν δικό μας πολιτικο-οικονομικό χῶρο.

Ἀφοῦ καθόρισα ἔτσι τὸ ζήτημα, καθόρισα καί τήν ἡμερομηνία πού, κατὰ τήν γνώμη μου, δέν μπορεῖ νά ἀναβληθεῖ οὔτε κατὰ μιά ὥρα: δηλ. τήν 26η τοῦ τρέχοντος μηνός.

Εἶναι μιά ἐπιχείρηση πού ὠρίμασε μέσα μου ἐπί μακρόν, μήνες καί μήνες, πρὶν ἀπὸ τήν εἰσοδὸ μας στὸν πόλεμο καί πρὶν ἀκόμα ἀπὸ τήν ἐναρξη τοῦ πολέμου.

Ἀφοῦ καθορίσθησαν τὰ βασικά αὐτὰ σημεῖα πρέπει τώρα νά ἐξετάσομε πῶς θά πρέπει νά διεξαχθεῖ ἡ ἐπιχείρηση αὐτή, γι' αὐτὸ κάλεσα τὸν Γενικό Τοποτηρητὴ καί τὸν Διοικητὴ στρατοῦ τῆς Ἀλβανίας γιά νά μᾶς δώσουν μιά εἰκόνα τῆς πολιτικῆς καί στρατιωτικῆς καταστάσεως, κατὰ τρόπο, ὥστε νά μπορέσομε νά καθορίσομε ὅλα τὰ κατάλληλα μέτρα γιά νά ἐπιτύχομε τούς στόχους μας κατὰ τὸν καλύτερο τρόπο καί μέσα στὰ καταλληλότερα χρονικά ὄρια.

Προσθέτω ότι δέν διαβλέπω περιπλοκές πρὸς βορρᾶν. Ἡ Γιουγκοσλαβία ἔχει κάθε συμφέρον νά παραμείνει ἡσυχῆ, ὅπως ἐξ ἄλλου προκύπτει καί ἀπὸ δημόσιες δηλώσεις ἐπισήμων ὀργάνων της πού ἀποκλείουν τήν πιθανότητα περιπλοκῶν, ἐκτός ἂν παραστεῖ ἀνάγκη ἀμύνης τῆς χώρας.

Ἀποκλείω περιπλοκές ἀπὸ τουρκικῆς πλευρᾶς, ἰδίως ἀφ' ὅτου ἡ Γερμανία ἐγκατεστάθη στή Ρουμανία καί ἀφ' ὅτου ἐνισχύθει ἡ Βουλγαρία. Ἡ χώρα αὐτή μπορεῖ νά ἀποτελέσει ἓνα πιόνι στό παιχνίδι μας καί ἐγώ θά προβῶ στά ἀπαραίτητα διαβήματα, ὥστε νά μὴ χάσει τήν μοναδική αὐτή εὐκαιρία νά πραγματοποιήσει τίς βλέψεις της ἐπὶ τῆς Μακεδονίας καί τήν ἐξοδο της στή θάλασσα.

Ἀφοῦ καθορίσθησαν οἱ στόχοι καί ἡ ἡμερομηνία, πρέπει τώρα νά ἐξετάσομε τίς ἄλλες πλευρές τῆς καταστάσεως, ὥστε νά μπορέσομε — βάσει αὐτῶν — νά καθορίσομε τά μέτρα πού πρέπει νά ληφθοῦν καί τά μέσα πού πρέπει νά χρησιμοποιηθοῦν.

(Καλεῖ τόν Γενικό Τοποτηρητὴ τῆς Ἀλβανίας νά ἐκθέσει πῶς βλέπει τήν κατάσταση).

ΙΑΚΟΜΟΝΙ. — Στὴν Ἀλβανία ἀναμένουν μέ ἀγωνία τήν ἐπιχείρησή μας. Ἡ χώρα εἶναι ἀνυπόμονη καί γεμάτη ἐνθουσιασμό. Μπορεῖ μάλιστα νά ἰσχυρισθεῖ κανεὶς ὅτι ὁ ἐνθουσιασμός εἶναι τόσο ζωηρός πού τόν τελευταῖο καιρὸ ἐσημειώθει κάποια ἀπογοήτευση, γιατί ἡ ἐπιχείρησή δέν ἄρχισε ἀκόμα.

Λάβαμε σοβαρότατα μέτρα γιὰ τόν ἀνεφοδιασμό τῆς χώρας. Ὑπάρχει ὁ κίνδυνος «Λιμένας Δυρραχίου», ὑπὸ τὴν ἐννοια ὅτι ἂν βομβαρδισθεῖ θά ἔχομε δυσκολίες στὸν ἀνεφοδιασμό. Τὸ ὀδικό δίκτυο ἐσημείωσε μεγάλες προόδους, χωρὶς νά μπορούμε νά πούμε ὅτι τὸ ὀδικὸ πρόβλημα ἔχει λυθεῖ.

Πῶς ἐμφανίζεται ἡ κατάσταση τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ ἀλβανικῆς πλευρᾶς;

ΝΤΟΥΤΣΕ. — Αὐτὸ ἀκριβῶς θέλομε νά μάθομε.

ΙΑΚΟΜΟΝΙ. — Εἶναι πολὺ δύσκολο νά τὸ καθορίσομε. Ἡ κοινὴ γνώμη εἶναι ἐπιδεικτικὰ ἀδιάφορη.

Δημοσιεύσαμε τὴν εἶδηση ὅτι εἶχε φονευθεῖ ἡ ἀνεψιά τοῦ δολοφονηθέντος γνωστοῦ Ἀλβανοῦ πατριώτη, ἀλλὰ ἀπήντησαν διαψεύδοντας τὸ γεγονός. Ἀπὸ τίς πληροφορίες τῶν πρακτόρων

μας προκύπτει ότι ενώ πριν δύο μήνες οι Έλληνες δέν έφαινοντο διατεθειμένοι νά προβάλουν σοβαρή αντίσταση ήδη έμφανίζονται άποφασισμένοι νά αντισταθούν στην έπιχείρησή μας. 'Ο μυστικός πομπός πού έγκαταστήσαμε στό 'Αργυρόκαστρο, μέ τόν όποιο διεξάγομε μιά δραστήρια προπαγάνδα, άκούεται πολύ καί μās προκύπτει ότι έχει άποτελέσματα. Νομίζω ότι ή έλληνική αντίσταση θά έπηρεασθεί διαφοροτρόπως ανάλογα μέ τό εάν ή έπιχείρηση μας θά είναι ταχεία, άποφασιστική καί έπιβλητική ή προσεκτική καί περιορισμένη.

Πρέπει μετά νά εξετάσομε τί άγγλική βοήθεια μπορούν νά έχουν οι Έλληνες από θαλάσσης.

ΝΤΟΥΤΣΕ.— 'Αποκλείω κατά τόν πιό κατηγορηματικό τρόπο τήν άποστολή ένισχύσεων σέ άνδρες, αλλά καί ή άεροπορία δέν έχει δυνάμεις νά διαθέσει.

ΙΑΚΟΜΟΝΙ.— 'Ο μόνος κίνδυνος θά μπορούσε νά προέλθει από τήν μερική μόνο κατάληψη τής 'Ελλάδος καί αυτό γιατί οι 'Αγγλοι, στην περίπτωση πού θά ήταν σέ θέση νά στείλουν σημαντικές άεροπορικές δυνάμεις, από τίς υπόλοιπες βάσεις θά μπορούσαν νά πλήξουν τήν Νότιο 'Ιταλία καί τήν 'Αλβανία. Τά ελληνικά άεροπλάνα είναι 144, αριθμός πού δέν μās φοβίζει σοβαρά.

ΝΤΟΥΤΣΕ.— Ποιά είναι ή ψυχολογική κατάσταση του ελληνικού λαού;

ΙΑΚΟΜΟΝΙ.— Τό ήθικό του ελληνικού λαού έμφανίζεται πολύ χαμηλό.

ΤΣΙΑΝΟ.— 'Υπάρχει σαφής διάσταση μεταξύ του λαού καί τής ιθύνουσας πολιτικο-πλουτοκρατικής τάξης, ή όποία έμπνέει τήν αντίσταση καί διατηρεί στην χώρα ζωντανό τό άγγλόφιλο πνεύμα. 'Η τάξη αυτή είναι πάρα πολύ μικρή καί πολύ πλούσια, ενώ ό άλλος πληθυσμός άδιαφορεί γιά όλα τά γεγονότα συμπεριλαμβανομένης καί τής εισβολής μας.

ΙΑΚΟΜΟΝΙ.— Στόν ελληνικό πληθυσμό προεκάλεσαν μεγάλη έντύπωση οι ειδήσεις πού μετέδωσαν γιά τό ύψος τών μισθών στην 'Αλβανία.

ΝΤΟΥΤΣΕ.— (Καλεῖ τόν στρατηγὸ Βισκόντι - Πράσκα νά ἐκθέσει τήν στρατιωτικὴν κατάστασιν).

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ.— Ἐτοίμασαμε μιά ἐπιχείρησιν κατὰ τῆς ἠπείρου πού θά εἶναι ἕτοιμη τήν 26ῃ τρέχοντος καί παρουσιάζεται ὑπό πολὺ αἰσίους ὠλονοῦς.

Ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῆς ἠπείρου δέν εὐνοεῖ τήν δυνατότητα ἐπεμβάσεως τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν δυνάμεων γιατί ἀπὸ τήν μίαν πλευρά ὑπάρχει ἡ θάλασσα καί ἀπὸ τήν ἄλλη μίαν ἀδιάβατη ὄρεινὴ λωρίδα. Αὐτὸ τὸ θέατρο ἐπιχειρήσεων μᾶς ἐπιτρέπει μίαν σειρὰ κυκλωτικῶν κινήσεων τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων — πού ὑπολογίζονται σὲ 30.000 περίπου ἄνδρες — πράγμα πού μᾶς ἐπιτρέπει τὴν κατάληψιν τῆς ἠπείρου σὲ μικρὸ χρονικὸ διάστημα: 10-15 ἡμέρες.

Ἡ ἐπιχείρησις αὕτη — πού θά μπορούσε νά μᾶς ἐπιτρέψει νά ἐξοντώσουμε ὅλες τὶς ἑλληνικὰς δυνάμεις — προετοιμάστηκε μέχρι καὶ τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν καί εἶναι τέλεια ὅσο εἶναι ἀνθρωπίνως δυνατόν.

Ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐπιχειρήσεως θά μᾶς ἐπέτρεπε νά βελτιώσουμε τὶς θέσεις μας, θά μᾶς ἔδινε ἀσφαλέστερα σύνορα καὶ τὴν κατοχὴν τοῦ λιμένος τῆς Πρεβέζης πού ἀλλάζει τελείως τὴν θέσιν μας.

Αὕτη εἶναι ἡ πρώτη φάσις τῆς ἐπιχειρήσεως μας πού πρέπει νά διεξαχθεῖ ἀποφασιστικὰ καὶ κατὰ τὸν καλύτερον τρόπον.

Ἡ ἐπιχείρησις ὅπως ὑπόκειται στίς καιρικὰς συνθήκας. Σὲ μερικὰς ἑβδομάδας ἡ ἐποχὴ τῶν βροχῶν θά προκαλέσει σοβαρὰς δυσκολίας γιὰ τὴν κατάκτησιν τῆς ἠπείρου καὶ τῆς βάσεως τῆς Πρεβέζης.

ΝΤΟΥΤΣΕ.— Ἡ ἡμερομηνία ἐνάρξεως τῶν ἐπιχειρήσεων μπορεῖ νά ἐπισπευθεῖ ἀλλὰ ὄχι καὶ νά καθυστερήσει.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ.— Τὸ ἠθικὸν τοῦ στρατεύματος εἶναι πολὺ ὑψηλόν, ὁ ἐνθουσιασμός εὐρίσκεται στὸν ὕψιστον βαθμόν. Δέν εἶχα ποτέ λόγους νά παραπονοῦμαι γιὰ τὰ στρατεύματα τῆς Ἀλβανίας. Ἡ μοναδικὴ ἐκδήλωσις ἀπειθαρχίας πού διεπίστωσα ὀφείλετο στὴν ὑπερβολικὴ ἀνυπομονησία ἀξιωματικῶν καὶ στρατιωτῶν νά βαδίσουν πρὸς τὴν μάχην.

ΝΤΟΥΤΣΕ.— Πόσες δυνάμεις ἔχετε;

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ.— Περίπου 70.000 άνδρες εκτός από τὰ ειδικὰ τάγματα. Σέ σύγκριση μέ τὰ στρατεύματα πού ἔχομε ἀπέναντι μας — περίπου 30.000 άνδρες — ἔχομε μιὰ ὑπεροχή δύο πρὸς ἓνα.

ΝΤΟΥΤΣΕ.— Καί ὅσον ἀφορᾷ τὰ μέσα: ἄρματα μάχης, ἄμυνα τοῦ ἐχθροῦ;

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ.— Ἡ μόνη ἀνησυχία προέρχεται ἀπὸ τὴν βοήθεια πού θὰ μπορούσε νὰ δοθεῖ στὸν ἀντίπαλο ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ ἀεροπορία, γιατί ἡ ἑλληνικὴ γιὰ μένα εἶναι ἀνύπαρκτη.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ μέτωπο Θεσσαλονίκης, θὰ πρέπει νὰ διατυπώσουμε ὀρισμένες ἐπιφυλάξεις λόγω τῶν καιρικῶν συνθηκῶν τῆς ἐποχῆς. Θὰ μπορούσαμε νὰ ἀρχίσουμε τὴν ἐπίθεση κατὰ τῆς Ἡπείρου.

ΝΤΟΥΤΣΕ.— Ἡ ἐπίθεση κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης εἶναι σπουδαία γιατί πρέπει νὰ ἐμπιδίσουμε νὰ γίνῃ ἀγγλικὴ βάση.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ.— Γιὰ τὴν ἐπιχείρηση αὐτὴ χρειάζεται κάποιον χρονικὸ διάστημα. Τὸ λιμάνι ἀποβίβασης εἶναι τὸ Δυρράχιο, πού ἀπέχει ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη 300 χιλιόμετρα περίπου. Θὰ χρειασθοῦν γι' αὐτὸ δύο - τρεῖς μῆνες.

ΝΤΟΥΤΣΕ.— Πάντως μπορούμε νὰ ἐμποδίσουμε τοὺς Ἄγγλους ἀπὸ τοῦ νὰ ἀποβιβασθοῦν στὴν Θεσσαλονίκη. Εἶναι βασικὸ νὰ σταλοῦν καί σ' αὐτὸ τὸ μέτωπο δύο μεραρχίες γιατί θὰ μπορούσε νὰ προκληθεῖ ἔτσι βουλγαρικὴ ἐπέμβαση.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ.— Καί γιὰ τὴν ἑναρξη τῆς προελάσεως μας πρὸς τὴν Ἀθήνα τὰ πάντα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν κατάληψη τῆς Ἡπείρου καί τοῦ λιμένος τῆς Πρεβέζης.

ΝΤΟΥΤΣΕ.— Καί τὴν κατάληψη τῶν τριῶν νήσων Ζακύνθου, Κεφαλληνίας καί Κερκύρας.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ.— Ἀσφαλῶς.

ΝΤΟΥΤΣΕ.— Οἱ ἐπιχειρήσεις αὐτές πρέπει νὰ διεξαχθοῦν συγχρόνως. Γνωρίζετε ποῖο εἶναι τὸ ἠθικὸ τῶν Ἑλλήνων στρατιωτῶν;

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ.— Εἶναι ἄνθρωποι πού δέν τοὺς ἀρέσει νὰ μάχονται.

ΝΤΟΥΤΣΕ.— Τώρα καί κάτι ἄλλο ἀκόμα. Ἀφοῦ καθορίσαμε

τήν ἡμερομηνία πρέπει νά δοῦμε πῶς μπορούμε νά δώσουμε τήν ἐντύπωση ὅτι ἡ ἐπιχείρηση μας ἦταν μοιραία. Μιά δικαιολογία γενικῆς φύσεως εἶναι τὸ ὅτι ἡ Ἑλλάδα εἶναι σύμμαχος τῶν ἐχθρῶν μας οἱ ὁποῖοι χρησιμοποιοῦν τίς βάσεις της κλπ., ἀλλά μετά χρειάζεται καί ἓνα ἐπεισόδιο γιά τὸ ὁποῖο θά μπορέσουμε νά ποῦμε ὅτι ἐπεμβαίνομε γιά νά ἐπιβάλουμε τήν τάξη. Ἐν δημιουργήσετε τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ πάει καλά, ἀλλιῶς εἶναι τὸ ἴδιο.

ΙΑΚΟΝΟΜΙ. — Ἐγὼ μπορῶ νά κάμω κάτι στά σύνορα, ἐπεισόδια μεταξύ Τσαμουριωτῶν καί ἑλληνικῶν ἀρχῶν.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ. — Ἐχομε στήν διάθεσή μας ὄπλα καί γαλλικὲς βόμβες γιά νά σκηνοθετήσουμε μιὰ ἐπίθεση.

ΝΤΟΥΤΣΕ. — Ὅλα αὐτὰ ἔχουν γιά μένα τελειῶς ἐπουσιῶδη σημασία, εἶναι μόνο γιά νά ὑπάρξει κάποιο πρόσχημα. Πάντως καλὸ θά ἦταν ἂν μπορούσατε νά δημιουργήσετε τήν ἀφορμὴ γιά τὸ ἀνάμμα τῆς θρυαλλίδος.

ΤΣΙΑΝΟ. — Πότε θέλετε νά γίνει τὸ ἐπεισόδιο;

ΝΤΟΥΤΣΕ. — Τήν 24η.

ΤΣΙΑΝΟ. — Τήν 24η θά ἔχετε τὸ ἐπεισόδιο.

ΝΤΟΥΤΣΕ. — Κανεὶς δέν θά πιστέψει στό μοιραῖο αὐτὸ, ἀλλά γιά μιὰ δικαιολογία μεταφυσικῆς πίστεως θά μπορέσουμε νά ποῦμε ὅτι ἦταν ἀπαραίτητο νά καταλήξομε κάπου.

Ἐκεῖνο πού χρειάζεται σ' αὐτοῦ τοῦ εἴδους τίς ἐνέργειες εἶναι νά δράσουμε μέ μεγάλη ἀποφασιστικὴτητα, γιατί ἐδῶ ἐγκεῖται τὸ μυστικὸ τῆς ἐπιτυχίας ἐναντι καί τῶν τυχόν ξένων βοηθειῶν.

Πρέπει λοιπόν νά δημιουργηθεῖ αὐτὸ τὸ ἄλλοθι γιά νά μπορέσουμε νά ποῦμε: «Δέν γίνεται πιά τίποτε. Θέλετε νά βοηθήσετε ἀνθρώπους πού ἔχουν ἤδη νικηθεῖ;»

Αὐτὴ εἶναι μιὰ σκέψη πού θά μπορούσαν νά κάμουν οἱ Τοῦρκοι καί πού οἱ Ἄγγλοι θά μπορούσαν νά θεωρήσουν συμφέρον τους νά υἱοθετήσουν.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ. — Ἡ ἐπιχείρηση ἔχει προετοιμασθεῖ κατὰ τρόπο ὥστε νά δώσει τήν ἐντύπωση μιᾶς «σαρωτικῆς» ἥττας μέσα σέ λίγες μέρες.

ΝΤΟΥΤΣΕ, — Λόγω τῆς εὐθύνης πού ἀναλαμβάνω στήν ὑπόθεση αὐτὴ σὰς λέγω νά μὴ νοιασῆτε ὑπὲρ τὸ δέον γιά τίς ἐνδε-

χόμενες απώλειες, ἂν καί ἀπό ἀνθρωπιστικῆς ἀπόψεως ἐνδιαφέρομαι γιά τήν ζωή καί τοῦ τελευταίου στρατιώτη. Τό λέγω αὐτό γιάτί καμιά φορά ἕνας ἀρχηγός σταματᾷ λόγω τῶν σοβαρῶν ἀπωλειῶν πού ὑπέστη.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ. — Ἔδωσα διαταγή τά τάγματα νά ἐπιτίθενται πάντα ἀκόμα καί ἐναντίον μιᾶς μεραρχίας.

ΜΠΑΝΤΟΛΙΟ. — Τό ζήτημα ἀφορᾷ δύο θέματα, τό ἑλληνικό καί τό θέμα τῆς ἀγγλικῆς βοήθειας. Συμφωνῶ ἀπολύτως μαζί σας στήν ἄποψη ὅτι ἀγγλικές ἀποβάσεις ἀποκλείονται σχεδόν μέ βεβαιότητα. Οἱ Ἕλληνοι ἐνδιαφέρονται περισσότερο γιά τήν Αἴγυπτο παρά γιά τήν Ἑλλάδα καί στήν Μεσόγειο ἐπιβιβάζουν ἀπρόθυμα στρατεύματα στά πλοῖα. Ἐνδεχομένως ἡ μόνη δυνατή βοήθεια τους θά ἦταν τῆς ἀεροπορίας.

Γιά νά διασφαλίσουμε τήν πρόβλεψη αὐτή θά μπορούσαμε νά συγχρονίσουμε τήν ἐπίθεση κατά τῆς Ἑλλάδος μέ τήν ἐπιχείρηση γιά τό Μάρσα Ματρούχ.

Στήν περίπτωση αὐτή εἶναι πολύ δύσκολο νά πάρουν ἀεροπλάνα ἀπό τήν Αἴγυπτο γιά νά τά στείλουν στήν Ἑλλάδα.

Αὐτό μπορεῖ νά γίνει στίς 26 τοῦ μηνός καί ὁ Graziani μπορεῖ νά εἶναι ἕτοιμος.

ΝΤΟΥΤΣΕ. — Ἐγώ θά ἤμουν ὑπέρ τῆς ἐπισπεύσεως κατά μερικές ἡμέρες τῆς ἐπιχειρήσεως τοῦ Graziani. Ἐξ ἄλλου ἡ κατάληψη τοῦ Μάρσα Ματρούχ θά καταστήσει ἀκόμα πιά δύσκολη τήν δυνατότητα παροχῆς μιᾶς τέτοιας βοήθειας, ἰδίως μέ τήν πρόβλεψη ὅτι δέν θά σταματήσουμε ἐκεῖ. Μετά τήν ἀπώλεια ἑνός βασικοῦ σπηρίγματος ὅπως ἡ Αἴγυπτος, καί ἂν ἀκόμα τό Λονδίνο κατορθώσει νά κρατηθεῖ, ἡ Ἀγγλική Αὐτοκρατορία θά εὑρίσκεται σέ κατάσταση ἥττας. Οἱ Ἰνδίες δυσανασχετοῦν καί οἱ Ἕλληνοι δέν θά μπορούσαν πιά νά λάβουν βοήθεια ἀπό τήν Νότιο Ἀφρική καί ἀπό τήν Ἐρυθρά Θάλασσα. Προσθέτω μιά σκέψη ψυχολογικοῦ χαρακτήρος, ὅτι δηλ. μιά ἀφρικανική ἐπιτυχία θά ἐνεθάρρυνε τοὺς στρατιῶτες μας στήν Ἀλβανία.

Νά γιατί ἐπιθυμῶ συγχρονισμό τῶν δύο ἐπιχειρήσεων μέ ἐλαφρά προτεραιότητα τῆς ἀφρικανικῆς.

ΜΠΑΝΤΟΛΙΟ. — Ἐξετάζοντας τώρα τό ἑλληνικό πρόβλημα,

δηλώνω ότι τό νά σταματήσομε στήν Ἡπειρο καί μόνο δέν ἀνταποκρίνεται στήν κατάσταση. Δέν ὑπερβάλλω λέγοντας ότι πρέπει νά καταλάβομε καί τήν Κρήτη καί τόν Μοριά ἄν θέλομε νά καταλάβομε τήν Ἑλλάδα.

Ἡ ἐπιχείρηση πού μελέτησε γιά τήν Ἡπειρο ὁ Βισκόντι Πράσκα ἔχει καλῶς. Ἄν θεωρήσομε ότι ἡ ἀριστερή πλευρά εἶναι ἀσφαλής, οἱ ἀντίπαλες δυνάμεις δέν θά πρέπει νά παρουσιάσουν πολλές δυσκολίες. Ἐχομε τήν ἀεροπορία...

ΝΤΟΥΤΣΕ. — Θά ριζομε στίς ἐπιχειρήσεις τουλάχιστον 400 ἀεροπλάνα, ἐν ὄψει καί τῆς ἐνδεχομένης ἀγγλικῆς βοήθειας.

ΜΠΑΝΤΟΛΙΟ. — Πρέπει νά καταλάβομε ὁλόκληρη τήν Ἑλλάδα, ἄν θέλομε ἡ ἐπιχείρηση νά ἀποβεῖ ἀποδοτική. Γί' αὐτό χρειάζονται εἴκοσι περίπου μεραρχίες, ἐνώ στήν Ἀλβανία ἔχομε ἐννέα σὺν μία τοῦ ἰππικοῦ. Εἶναι προφανές ότι ὑπό τίς συνθήκες αὐτές ἀπαιτοῦνται τρεῖς μήνες.

ΡΟΑΤΤΑ. — Λαμβάνοντας τά πάντα ὑπ' ὄψη, μπορούμε νά ὑπολογίζομε ἐπὶ τοῦ ἰσοδυναμοῦ ἔνδεκα μεραρχιῶν. Γιά νά μὴν σταματήσομε στήν Ἡπειρο θά ἔπρεπε νά πυκνώσομε τήν ἀποστολή στρατιωτικῶν δυνάμεων. Αὐτό καί γιά νά μὴν δώσομε τήν ἐντύπωση ότι δέν ἔχομε πιά δυνάμεις νά προχωρήσομε ἄλλο. Πρέπει ἐπομένως νά μελετήσομε ἀμέσως τό πρόβλημα τῆς πλήρους καταλήψεως τῆς Ἑλλάδος.

ΝΤΟΥΤΣΕ. — Ἐφόσον ἔχομε καθορίσει τήν ἐναρξη τῶν ἐπιχειρήσεων γιά τήν 26 τοῦ μηνός καί ἔχομε προβλέψει ότι ἡ κατάληψη τῆς Ἡπέιρου θά ἔχει ὁλοκληρωθεῖ 10 - 15 Νοεμβρίου, ἔχομε μέχρι τότε ἀκόμα ἕνα μήνα γιά τήν ἀποστολή νέων στρατευμάτων.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ. — Ἡ ἀποστολή ἄλλων στρατευμάτων ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ἐξέλιξη τοῦ σχεδίου καί δέν μποροῦν νά σταλοῦν παρά μόνο μετά τήν κατάληψη τῆς Ἡπέιρου.

Δέν πρόκειται γιά μιά ἐπιχείρηση χρονικῶς ραγδαία, ἀλλά γιά μιά ἐπιχείρηση ἀσφαλείας. Τήν ἐποχή αὐτή δέν εἶναι δυνατές οἱ ἐπιχειρήσεις παρά μόνο στήν Νότια Ἑλλάδα.

Ἐχοντας τό Δυρράχιο ὡς βάση προελάσεως πρὸς Θεσσαλονίκη, ἀπαιτεῖται ἕνας μήνας γιά τήν ἀποστολή κάθε μεραρχίας.

ΝΤΟΥΤΣΕ. — Γιά νά διευκρινίσουμε τίς σκέψεις πού έκθέτομε έρωτῶ πῶς βλέπετε τήν προέλαση πρός Ἀθήνας, μετά τήν κατάληψη τῆς Ἡπείρου.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ. — Δέν βλέπω νά παρουσιάζει πολλές δυσκολίες. Μιά ομάδα πέντε ἢ ἕξι μεραρχιῶν θά ἀρκοῦσε.

ΜΠΑΝΤΟΛΙΟ. — Ἐγώ θά θεωροῦσα πιά ἐπείγουσα τήν προέλαση πρός Ἀθήνας παρά πρός Θεσσαλονίκη, γιατί δέν φαίνεται πιθανή ἀγγλική ἀπόβαση στήν Θεσσαλονίκη.

ΤΣΙΑΝΟ. — Πολύ πιθανότερη εἶναι μιά βουλγαρική ἐπέμβαση.

ΡΟΑΤΤΑ. — Χρειαζεται πίεση καί πρός ἐκείνη τήν περιοχή.

ΝΤΟΥΤΣΕ. — Νομίζετε ὅτι δύο μεραρχίες θά ἦσαν ἀρκετές;

ΡΟΑΤΤΑ. — Ναί.

ΝΤΟΥΤΣΕ. — Νομίζω τώρα ὅτι οἱ ἰδέες διευκρινίζονται: ἐπιχείρηση στήν Ἡπειρο - Θεσσαλονίκη. Παρατήρηση γιά τό ὅτι μπορεῖ νά συμβεῖ ἐξ αἰτίας βουλγαρικής ἐπεμβάσεως, πού θεωρῶ πιθανή. Συμφωνῶ ἀπόλυτα γιά τήν κατάληψη τῶν Ἀθηνῶν.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ. Μετά ἀπό τήν Ἀθήνα ἐμεῖς — κατά βάθος — κόβομε στά δύο τήν Ἑλλάδα καί στήν Θεσσαλονίκη μποροῦμε νά πᾶμε ξεκινώντας ἀπό τήν πρωτεύουσα.

ΝΤΟΥΤΣΕ. — Ἀπό τό ἀκρότατο σημεῖο τῆς κατελιημμένης Ἡπείρου μέχρι τῶν Ἀθηνῶν ποιά ἀπόσταση παρεμβάλλεται;

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ. — 250 χιλιόμετρα μέ μέτριο ὁδικό δίκτυο.

ΝΤΟΥΤΣΕ. — Καί τό ἔδαφος πῶς εἶναι;

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ. — Ὑψηλοὶ λόφοι, τραχεῖς, γυμνοί.

ΝΤΟΥΤΣΕ. — Καί ἡ κατεύθυνση τῶν Κοιλάδων;

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ. — Ἀπό Ἀνατολᾶς πρός Δυσμᾶς δηλ. πρός τήν κατεύθυνση τῶν Ἀθηνῶν.

ΝΤΟΥΤΣΕ. — Αὐτό εἶναι σημαντικό.

ΡΟΑΤΤΑ. — Αὐτό ἀληθεύει μέχρις ἐνός ὀρισμένου σημείου. Γιατί πρέπει νά διασχίσουμε μιά ὁροσειρά ὕψους 2.000 μέτρων (δείχνει στόν Ντοῦτσε ἕνα γεωγραφικό χάρτη τῆς περιοχῆς).

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ. — Εἶναι ἐδάφη στά ὁποῖα υπάρχουν πολλοί ἡμιονικοὶ δρόμοι.

ΝΤΟΥΤΣΕ. — Τούς διασχίσατε τούς δρόμους αὐτούς;

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ. — Ναί, πολλές φορές.

ΝΤΟΥΤΣΕ. — Τώρα έρχομασθε σέ άλλα δύο ζητήματα. 'Αφοῦ διευκρινίσαμε όλα αὐτά, πόσες ἐπιπλέον μεραρχίες νομίζετε ὅτι εἶναι ἀπαραίτητο νά ἀποσταλοῦν στήν Ἀλβανία γιά νά καταληφθεῖ ὁλόκληρο τό ἔδαφος πού ὁδηγεῖ στήν Ἀθήνα;

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ. — Στήν ἀρχή θά ἔφθαναν τρεῖς μεραρχίες ὀργανωμένες ὡς ὀρεινές. Φυσικά οἱ περιστάσεις θά ἀποφασίσουν. Λοιπόν τά στρατεύματα αὐτά θά μπορούσαν νά μεταφερθοῦν στό λιμάνι τῆς Ἄρτας σέ μιά νύχτα.

ΝΤΟΥΤΣΕ. — Ποιά ἡ ἀλβανική συμβολή σέ τακτικά στρατεύματα καί συμμορίες, στίς ὁποῖες δίδω μιά κάποια σημασία.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ. — Ὑποβάλαμε σχετικό σχέδιο. Ἐπικρατεῖ ἡ σκέψη νά ὀργανωθοῦν συμμορίες ἀπό 2.500 μέχρι 3.000 ἄνδρες πλαισιωμένες ἀπό δικούς μας ἀξιωματικούς.

ΙΑΚΟΜΟΝΙ. — Οἱ αἰτήσεις εἶναι ἀπειρες. Δέν συμφέρει νά στείλουμε πολλούς Μουσουλμάνους γιά νά ἀποφευχθοῦν πολλές πράξεις ἐκδικήσεως ἐκ μέρους τους.

ΝΤΟΥΤΣΕ. — Ἐπομένως μπορεῖτε νά ὀργανώσετε ἓνα ὀρισμένο ἀριθμό συμμοριῶν;

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ. — Τά πάντα ἔχουν ὀργανωθεῖ. Τηλεγράφησα ἤδη νά ἐτοιμασθοῦν τά πάντα καί νά εἰδοποιηθοῦν τά ἄτομα.

ΝΤΟΥΤΣΕ.— Πῶς τίς ἐξοπλίζετε;

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ. — Μέ μερικά ἐλαφρά μυδραλλιοβόλα καί βόμβες.

ΝΤΟΥΤΣΕ. — Τώρα μιά ἄλλη ὀψη τῆς καταστάσεως. Τί μέτρα πήρατε στά γιουγκοσλαβικά σύνορα;

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ. — Ἔχομε δύο μεραρχίες καί ἓνα τάγμα καρσμπινιέρων καί τελωνοφυλάκων. Στήν οὐσία μιά ἀρκετά καλή προκάληψη.

ΝΤΟΥΤΣΕ. — Δέν νομίζω ὅτι θά υπάρξουν ἐπιθέσεις ἀπό τήν πλευρά ἐκείνη καί ἄλλωστε τά στρατεύματα στηρίζονται σέ προκαθορισμένες ἤδη ὄχυρές θέσεις.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ. — Πρέπει νά προστεθεῖ ὅτι τό ἔδαφος προσφέρεται πολύ γιά ἄμυνα. Θά μπορούσε νά πραγματοποιη-

θοῦν μερικές διεισδύσεις μέσα από τὰ δάση μικρῶν ἀποσπασμάτων, ἀλλὰ δέν ὑπάρχει κανένας φόβος γιατί τὰ σύνορα φρουροῦνται. Ἐνα φυλάκιο τελωνοφυλάκων ἀνά πεντακόσα ἢ ἑξακόσα μέτρα.

ΙΑΚΟΜΟΝΙ. — Στήν Ἄλβανία ὑπάρχει ἡ ἐπιθυμία νά κληθοῦν ὑπό τὰ ἄλλα μερικές κλάσεις.

ΝΤΟΥΤΣΕ. — Τί δίδει κάθε κλάση;

ΙΑΚΟΜΟΝΙ. — 7.000 ἄνδρες περίπου.

ΝΤΟΥΤΣΕ. — Αὐτό πρέπει νά ἐξετασθεῖ μέ προσοχή. Εἶναι δυνάμεις πού, χωρίς νά τίς παραμελήσομε ἢ νά τίς ἀπορρίψομε, δέν πρέπει νά ἀποτελέσουν ὑπερβολή συμβολή γιά νά μήν νομισθεῖ ὅτι ἡ Ἥπειρος κατεκτήθει ἀπό αὐτές. Μιά κάποια συμμετοχή ἄλβανικῶν στοιχείων, πού νά μήν ἐνοχλήσει τόν πληθυσμό θά ἦταν σκόπιμη. Θά καλοῦσα ὑπό τὰ ἄλλα δύο ἢ τρεῖς κλάσεις.

Ἡ ἀντιαεροπορική ἄμυνα πρέπει νά ἀποτελέσει γιά μᾶς ἀντικείμενο εἰδικῆς μέριμνας, γιατί πρέπει νά ἀποφευχθοῦν, στό μέτρο τοῦ δυνατοῦ, οἱ βομβαρδισμοί τῆς πετρελαιοφόρου περιοχῆς τῶν Ἄλβανικῶν πόλεων καθώς καί οἱ συγκρίσεις πού θά μπορούσαν νά γίνουν μέ τήν καλύτερη ἄμυνα τῶν πόλεων τῆς Ἀπουλίας. Θά πρέπει λοιπόν νά ἐγκατασταθοῦν ἱκανά ἀντιαεροπορικά μέσα.

ΣΟΝΤΟΥ. — Φρόντισα ἤδη νά ἀποσταλοῦν τὰ 75 Skoda πού λάβαμε ἀπό τήν Γερμανία.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ. — Ἡ ἄμυνα τῶν Τιράνων περιορίζεται σέ δύο ὀμάδες, ἐνῶ ἡ ἄμυνα τῆς ὄλης Ἄλβανίας εἶναι μόλις πέντε ὀμάδων.

ΝΤΟΥΤΣΕ. — Χρειάζονται γιά τήν Ἄλβανία τουλάχιστον ἑκατό ἀντιαεροπορικά πυροβόλα, γιατί πρέπει νά ἀποφευχθοῦν οἱ καταστρεπτικοί γιά τό ἠθικό βομβαρδισμοί κατά τήν διάρκεια τῆς ἡμέρας.

Στείλτε ὅλα τὰ κομμάτια Skoda καί Oerlikon.

ΣΟΝΤΟΥ. — Δέν τὰ λάβαμε ἀκόμα ὅλα. Μόλις φθάσουν θά τὰ στείλω. Τά Oerlikon θά τὰ στείλω ἀεροπορικῶς.

ΝΤΟΥΤΣΕ. — Πρέπει νά προσθέσομε στήν ἄμυνα τοῦ ἐδάφους καί καταδιωκτικά ἀεροπλάνα. Εὐτυχῶς διαθέτομε σημαντι-

κό αριθμό. Τήν 1η Ὀκτωβρίου ὑπῆρχαν στήν Ἀλβανία 52 ἀεροπλάνα ἔτοιμα πρὸς χρῆση καί 15 μὴ δυνάμενα νά χρησιμοποιηθοῦν ἀμέσως. Στήν οὐσία 87 ἀεροπλάνα.

ΤΣΙΑΝΟ. — Εἶναι ὑπὸ ἀναχώρηση τὸ 14ο σμῆνος.

ΝΤΟΥΤΣΕ. — Οἱ λεπτομέρειες θά καθορισθοῦν ἀπὸ τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο στρατοῦ.

ΝΤΟΥΤΣΕ. — Ἀνακεφαλαιώνοντας: Ἐπίθεση στήν Ἡπειρο, παρατήρηση καί πίεση ἐπὶ τῆς Θεσσαλονίκης καί, σέ δεύτερο χρόνο, προέλαση πρὸς Ἀθήνας.

Ἡ σύσκεψη ἔληξε στίς 12.30»

Ἡ «Corriere della Sera» τῆς 18ης Ἰουλίου τοῦ 1944, δημοσίευσε μιά ἐκδοχὴ τῶν πρακτικῶν αὐτῶν γιὰ τοὺς Ἰταλοὺς τῆς Βορείου Ἰταλίας. Ἡ ἐκδοχὴ αὐτὴ περιέχεται στὸ τελευταῖο μιᾶς σειρᾶς ἀρθρῶν τοῦ ἰδίου τοῦ Μουσσολίνι, πού ἀργότερα συνεκεντρώθησαν σέ ἓνα τόμο ὁ ὁποῖος σήμερα εἶναι ἐξαιρετικὰ δυσεύρετος ὑπὸ τὸν τίτλο: «Ἱστορία ἐνός ἔτους. Ὁ καιρὸς τῆς μαγκούρας καί τοῦ καρότου». Καταντᾶ ἀπίστευτο πῶς ὁ Μουσσολίνι μπόρεσε νά σκεφθεῖ ὅτι τὸ Ἰταλικὸ κοινὸ δέν θά ἦταν ποτέ σέ θέση νά ἀντιπαραβάλλει τήν δική του ἐκδοχὴ μέ τήν αὐθεντικὴ καί δέν θά μπορούσε νά ἀντιληφθεῖ ὅτι στήν δική του ὁ Μουσσολίνι εἶχε ἀπαλείψει ὅλες ἐκεῖνες τίς λέξεις πού πρόφερε ὁ ἴδιος κατὰ τὸ συμβούλιο ἐκεῖνο πού μπορούσαν νά τὸν ἐμφανίσουν κάτω ἀπὸ ἓνα φῶς λιγότερο συμπαθητικὸ.

Τὸ ἀρθρο, στὸ ὁποῖο περιλαμβάνονται τὰ ἀκροτηριασμένα πρακτικὰ ἀρχίζει μέ μιά ἐπίθεση τοῦ ἀρθρογράφου κατὰ τοῦ στρατάρχη Μπαντόλιο, τὸν ὁποῖο παρουσιάζει «ὡς εὐνοοῦντα τὸν πόλεμο μέ σκοπὸ τήν ὀλοσχερῆ κατάληψη τῆς Ἑλλάδος». Ἀναγγέλλει μετὰ ὅτι τώρα πιά μποροῦν νά ἀνοιχθοῦν «οἱ σιδηροὶ φοριαμοί», ὅπως τοὺς ἀποκαλεῖ, καί νά «δημοσιεύσει ἂν ὄχι τὸ πλήρες κείμενο τουλάχιστον τὰ βασικὰ σημεῖα πολλῶν ἐγγράφων πού ἀνήκουν στήν ἱστορία». Καί τὸ ἀρθρο του, ὡς παράδειγμα κολοβῆς δημοσιεύσεως, μπορεῖ νά θεωρηθεῖ πραγματικὰ ἐπιτυχημένο.

‘Ολόκληρη ἡ ὁμιλία τοῦ Μουσσολίνι, μέ τήν ὁποία ἀρχίζει ἡ συνεδρίαση καί στήν ὁποία λέγεται ἀπροκαλύπτως ὅτι εἶχε ἀποφασίσει νά ἀρχίσει τήν ἐπιχείρηση κατά τῆς Ἑλλάδος, πράγμα πού στήν τότε Ἰταλία στήν πράξη ἐκλείνει τό στόμα σέ ὅποιον θά ἤθελε νά προβάλλει ἀντιρρήσεις, περιορίζεται στήν μουσσολινιακή ἐκδοση τῶν πρακτικῶν στήν ἀκόλουθη σκελετώδη περίληψη:

«Ἄφου ὑπενθύμισε τίς προκλήσεις τῆς Ἑλλάδος, ἀγγλικοῦ φέουδου, ἀφου ἐξήτασε τήν πολιτικο - στρατιωτική, Ἰταλο - ἑλληνικο - ἀλβανική καί γενική κατάσταση, ὁ Ντουῖτσε ἐξήγησε τόν λόγο τῆς συσκέψεως πού ἀκολουθοῦσε πολλές ἄλλες πού ἔγιναν κατά τό καλοκαίρι καί ἐκάλεσε τόν Γενικό Τοποτηρητή τῆς Ἀλβανίας Ἰακομόνι νά ἐκθέσει τίς ἀπόψεις του ἐπί τῆς καταστάσεως».

Ἄκολουθεῖ μετά τό κείμενο τῶν πρακτικῶν ὁλόδιδο μέ τό δημοσιευθέν ἀπό τήν «Τέμπο» μέχρι τῆς ἀπαντήσεως πού ἔδωσε ὁ στρατηγός Βισκόντι - Πράσκα στήν ἐρώτηση σχετικά μέ τό ἠθικό τῶν Ἑλλήνων. Στήν ἀπάντηση τοῦ στρατηγοῦ ἐκείνου, ὅπως προκύπτει ἀπό τό αὐθεντικό, κείμενο, προστίθεται ἡ ἐξῆς «οὐρά»:

«Ἡ ἐπιχείρηση ἔχει προετοιμασθεῖ κατά τρόπο ὥστε νά δώσει τήν ἐντύπωση σαρωτικῆς ἤττας σέ λίγες μέρες. Διέταξε τά τάγματα νά ἐπιτίθενται συνεχῶς, ἀκόμα καί ἐναντίον μιᾶς μεραρχίας». Τά λόγια αὐτά ἀντιθέτως, ὅπως εἶδαμε ἐλέχθησαν ἀπό τόν στρατηγό ἐκεῖνο σέ μιᾶ ἄλλη στιγμή τῆς συσκέψεως, ὅταν δηλ. ἔγινε λόγος γιά «σαρωτική ἐπιχείρηση» καί τήν ἀνάγκη νά μήν δοθεῖ σημασία στίς ἀνθρώπινες ἀπώλειες.

Ἄπό τά λόγια αὐτά, τά ὁποῖα ἀποδίδει στόν στρατηγό Βισκόντι, περνᾷ κατευθεῖαν σέ ἐκεῖνα πού εἶπε ὁ Στρατάρχης Μπαντόλιο. Ὅλο τό μέρος τό σχετικό μέ τήν δημιουργία ἐπεισοδίου πού προορίζετο νά χρησιμεύσει ὡς ἄλλοθι, νά δώσει λίγο καπνό, νά χρησιμεύσει ὡς δικαιολογία μεταφυσικοῦ χαρακτηῆρος (θεός οἶδε τί σημαίνει ἡ ἐκφραση αὐτή) ἀποσιωπᾶται μέ τήν μεγαλύτερη ἀνεση. Μέ τόν ἴδιο τρόπο παρασιωποῦνται καί τά λεχθέντα ἀπό τόν Μουσσολίνι «μήν ἀνησυχεῖτε ὑπερβολικά γιά τίς ἐνδεχόμενες ἀπώλειες. «Τά λόγια τοῦ Μπαντόλιο ἀναφέρονται ὡς λεχθέντα ὅλα μαζί, χωρίς δηλ. τήν «διάλεξη» πού παρενέβαλε ὁ Μουσ-

σολίνι για τήν κατάσταση διαλύσεως στήν όποία εύρίσκετο ή άγγλική Αύτοκρατορία. Ή άναδημοσίευση τών λόγων αυτών στήν Βόρειο Ίταλία τόν Ίούλιο 1944 δέν εύνοούσε ιδιαίτερα τό στρατηγικό κύρος του Στρατάρχου Graziani. Άκόμα σοβαρότερος είναι, κατά, κάποιον τρόπο, ό επιβληθείς άκροτηριασμός στά λόγια του Μπαντόλιο κατά τήν έκδοχή του Μουσσολίνι. Διακόπτονται στή λέξη «άποδοτική» και άπαλείφονται χωρίς δισταγμό τά όσα πρόσθεσε μετά ό στρατάρχης, σχετικά μέ τίς δυνάμεις που εύχρειάζοντο για μία έκστρατεία έναντίον όλοκληρου τής Έλλάδος καθώς και μέ εκείνες που διαθέταμε πράγματι στήν Άλβανία. Μέ τόν άκροτηριασμό αυτό όλη ή έννοια τών δηλώσεων του Μπαντόλιο παραποιείται τελείως. Όταν γίνεται λόγος για τίς κλάσεις που έπρεπε να κληθούν υπό τά όπλα και για τήν συμβολή τών Άλβανών στήν επιχείρηση, άπαλείφονται τά λόγια του Μουσσολίνι σχετικά μέ τήν ανάγκη να άποφευχθεί μία ύπερβολική συμβολή από άλβανικής πλευράς, για να μή μπορούν να πουν οι Άλβανοί ότι εκείνοι είχαν καταλάβει τήν Ήπειρο. Από τό σημείο αυτό μέχρι τών τελευταίων λέξεων του Μπαντόλιο, τά δύο κείμενα είναι ταυτόσημα. Μέ τά τελευταία λόγια του Μπαντόλιο, στήν έκδοχή του Μουσσολίνι, τά πρακτικά τελειώνουν. Άπαλείφονται δηλ. τά τελικά λόγια μέ τά όποια ό Μουσσολίνι άνακεφαλαίωσε τό πολεμικό σχέδιο, άσφαλώς γιατί και στή Βόρειο Ίταλία θά ύπήρχαν μερικοί που θά εύθυμούντο ότι τά πράγματα έξελίχθησαν κατά τρόπο πολύ διαφορετικό από εκείνο που είχε προβλεφθεί σε κείνη τήν επιγραμματική περίληψη.

Τήν δημοσίευση του κειμένου αυτού τών πρακτικών, που συνοψίσθαι ad usum delphini, ακολουθεί στό όρθρο του Μουσσολίνι ένα άτέλειωτο φληνάφημα που έχει τόν τίτλο «Χθές και σήμερα». Αρχίζει μέ τά άκόλουθα λόγια, για τόν χαρακτηρισμό τών όποιων δέν ύπάρχουν κατάλληλα επίθετα: «Δέκα τρεις ήμέρες μετά άρχισε, μέ δύο μοιραίες ήμέρες καθυστέρηση, εκείνος ό πόλεμος κατά τής Έλλάδος που δέν ύπήρξε τόσο όλέθριος όσο θέλησαν να τόν παρουσιάσουν. Δέν ύπήρξε σαρωτικός όπως νόμιζε ό στρατηγός Βισκόντι Πράσκα, πάντως είναι γεγονός ότι τέλη Δεκεμβρίου μπορούσε ήδη να θεωρηθεί ότι κάθε έλληνική πρω-

τοβουλία είχε εξαντληθεί και είναι βέβαιο ότι, και χωρίς την γερμανική συμβολή — όπως ο ίδιος ο Φύρερ έντιμως ανεγνώρισε, στην μάχη που προετοιμάζετο για τον Άπριλιο ή Ελλάδα θα κατενικάτο, γιατί ήδη στίς επιχειρήσεις του Μαρτίου προς την Κλεισόυρα, είχε σχεδόν εξαντλήσει τίς δυνάμεις της. «Θά ήταν πολύ εύκολο νά ειρωνευθοῦμε τά λόγια αὐτά ἄν πρόθεσή μας δέν ἦταν νά διηγηθοῦμε ἀπλῶς τά γεγονότα καί ὄχι νά λογομαχήσομε μέ τούς νεκρούς. Προπαντός ὁμως μᾶς συγκρατεῖ ἀπό τίς ειρωνεῖες ἡ σκέψη τῆς τραγωδίας ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας, σ' ἐκεῖνα τά ἔρημα ἄλβανικά βουνά, θυσιάστηκε, μαζί μέ τόσες νέες ζωές, τό τελευταῖο ἶχνος τοῦ γοήτρου τῆς Ἰταλίας. Τά λόγια αὐτά ἀκολουθεῖ μιά σχετικά μακρά ρητορική φλυαρία, ὅπου κάνει τήν ἐμφάνιση του ὄχι μόνο ὁ ἀναπόφευκτος Scandenberg, ἀλλά ἀκόμα καί ἡ Τεύτα, ἡ βασίλισσα τῶν Ἰλλυρίων, ἡ ὁποία φλυαρία δέν παρουσιάζει κανένα ἐνδιαφέρον γιά τό ἀντικείμενο τοῦ βιβλίου αὐτοῦ.

Ἡ ἀντιπαραβολή τοῦ αὐθεντικοῦ κειμένου τῶν πρακτικῶν τῆς συσκέψεως μέ ἐκεῖνο πού ἔδωσε ὁ Μουσσολίνι στούς ἀναγνώστες τοῦ «Corriere della Sera» εἶναι ἐνδιαφέρουσα. Ἀλλά πῶς ἐνδιαφέρον ἀκόμα εἶναι νά ἐπισημάνει κανεῖς ὅτι κατά τήν σύσκεψη ἐκεῖνη, κατά τήν ὁποία ἀποφασίζετο καί στίς πῶς μικρές λεπτομέρειες ὁ πόλεμος κατά τῆς Ἑλλάδος καί ἐκρίνοντο μέ τόση εὐκολία οἱ ἠθικές καί ὑλικές δυνάμεις τοῦ λαοῦ κατά τοῦ ὁποίου ἐσχεδιάζετο ἡ ἐπίθεση, οἱ μετασχόντες δέν θέλησαν νά ἀκούσουν, ὅσον ἀφορᾷ τήν ψυχολογική κατάσταση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί τήν ἱκανότητα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἄλλες γνῶμες παρά μόνο ἐκεῖνες πού προήρχοντο ἀπό τά Τίρανα. Καί ὁμως, σέ ὄλους, λέγω, σέ ὄλους τούς παρόντες στήν συνεδρίαση ὁ Ὑπουργός Ἐξωτερικῶν εἶχε κοινοποιήσει τό τηλεγράφημά μου ὑπ' ἀριθ. 422 - 423 - 424. Καί, ὁμως, τουλάχιστον οἱ στρατιωτικοί πού παρίσταντο εἶχαν γνώση τῶν ἀναφορῶν πού ἤδη ἀπό ἀρκετές ἐβδομάδες ὁ συνταγματάρχης Μοντίνι ἀπέστειλε στούς ἀνωτέρους του. Ἀλλά κανένας, οὔτε πολιτικός οὔτε στρατιωτικός, δέν αἰσθάνθηκε τήν ἀνάγκη, προτοῦ ἀποφασισθεῖ ὁ πόλεμος καί ὁ τρόπος διεξαγωγῆς του, νά συμβιβάσει τήν στάση, τί λέγω, νά γεφυρώσει μᾶλλον τό χάσμα πού ὑπῆρχε μεταξύ τῶν προερχομένων

από τήν Ἀθήνα πληροφοριῶν καί ἐκείνων πού προήρχοντο ἀπό τά Τίρανα. Οἱ πρῶτες α ριορί καί χωρίς ἐξέταση, ἐκρίνοντο τελείως ἀβάσιμες. Τό ἠθικό τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ «ἐμφανίζεται πολύ χαμηλό» ἔλεγε ὁ Ἰακομόνι. «Εἶναι ἀνθρωποι πού δέν τούς ἀρέσει νά μάχονται», ἔλεγε ὁ στρατηγός Βισκόντι - Πράσκα. Καί ὁ ἕνας καί ὁ ἄλλος μιλοῦσαν γιά τόν ἑλληνικό λαό, γιά τόν ὁποῖο ἐμεῖς, πού ζοῦσαμε σέ καθημερινή ἐπαφή μαζί του, εἶχαμε ἐπισημάνει μέ ποία ὑπερήφανη καί γενναία ἀποφασιστικότητα ἐπροτίθετο νά ἀντιμετωπίσει μέ ὄλες του τίς δυνάμεις τόν πόλεμο, ἐάν τοῦ ἐπεβάλλετο ἀπό τήν κακία τῶν ἄλλων. Μιλοῦσαν γιά τόν ἑλληνικό λαό, στούς κόλπους τοῦ ὁποῖου εἶχαν κατορθώσει νά δημιουργήσουν τό γενικό μίσος κατά τῆς Ἰταλίας μέ τήν ἐκστρατεία ὕβρεων καί μέ τήν πειρατική πράξη πού εἶχε γίνει στό λιμάνι τῆς Τήνου. Δέν μπορεῖ κανεῖς νά καταλάβει πῶς καί ὁ κόμης Τσιάνο, ὁ ὁποῖος θά πρέπει νά εἶχε διαβάσει τίς ἐκθέσεις μου, τίς ἐπιστολές καί τηλεγραφήματά μου, μπόρεσε νά μιλήσει γιά σαφές ρήγμα μεταξύ τοῦ λαοῦ καί τῆς Ἰθυνούσης πολιτικῆς πλουτοκρατικῆς τάξεως καί νά διαβεβαιώσει ὅτι, ἐκτός ἀπό αὐτήν τήν ἐλαχίστη τάξη τῶν πλουτοκρατῶν, τό ὑπόλοιπο τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἔδειχνε ἀδιαφορία γιά ὅλα τά γεγονότα, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς εἰσβολῆς μας. Ἄν εἶχαν βάσιμους λόγους νά θεωροῦν ὅτι οἱ πληροφορίες μας ἦταν τόσο ἀπόλυτα ψευδεῖς, ὥστε νά μήν ἀξιζαν καν νά ἀντιπαραβληθοῦν μέ ἐκεῖνες πού παρεῖχαν ἄλλες πηγές, δέν ἔμεναν παρά δύο ὑποθέσεις: εἴτε ὅτι ἡμαστέ τελείως βλάκες εἴτε ὅτι ἡμαστέ τελείως κακόπιστοι. Καί στίς δύο περιπτώσεις διερωτᾶται κανεῖς γιατί ἐξακολουθοῦσαν νά διατηροῦν στήν Ἀθήνα, μέ σοβαροτάτη δαπάνη, μία διπλωματική ἀντιπροσωπεία ἀποτελουμένη εἴτε ἀπό ἠλιθίους εἴτε ἀπό προδότες.

Φυσικά, ἡ ἐγκληματική ἐλαφρότητα μέ τήν ὁποία ἐκρίνοντο οἱ ἄλλοι λαοί καί ἡ συνήθεια νά ὑποτιμᾶται σταθερά ὁ ἀντίπαλος ἀποτελοῦσαν παράδοση στήν χώρα μας καί ὑπῆρξαν ἡ αἰτία ὅχι μόνο τῆς πανωλεθρίας μας στήν Ἑλλάδα, ἀλλά καί ὀλοκλήρου τῆς καταστροφῆς στήν ὁποία ὀδηγήθηκε ἡ Ἰταλία. Δέν ἀντέχω, στό σημεῖο αὐτό, στόν πειρασμό νά διηγηθῶ ἕνα περιστατικό τελείως ἀγνωστο. Τό 1938, ὅταν ἤμουν Γενικός Διευθυντής τῶ-

Ἵπερποντίων Ἵποθέσεων στό Ἵπουργεῖο Ἵξωτερικῶν, μοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία νά παρακολουθήσω ἀπό τήν ἀρχή τήν βαθμιαία ἀποξένωση τῆς χώρας μας ἀπό τίς συμπάθειες τῆς ἀμερικανικῆς κοινῆς γνώμης, πού μέχρι τότε ἦταν, στό σύνολό της, μάλλον καλά διατεθειμένη ἀπέναντί μας. Θεώρησα καθῆκον μου νά ἐπισημάνω στόν Πρωθυπουργό, αὐτό τό ἄκρως ἀνησυχητικό φαινόμενο, σέ ἓνα σημείωμα στό ὁποῖο ἔλεγα σαφῶς ὅτι, ἀν διατηρούσαμε ἀμετάβλητη τήν ἐξωτερική μας πολιτική πού ἐβασίζετο ἐπί τοῦ Τριμεροῦς Συμφώνου, θά ἔπρεπε νά ἀναμένομε νά βροῦμε μεταξύ τῶν ἀντιπάλων μας ὄχι μόνο τήν Ἵγγλία, ἀλλά καί τήν Ἵμερική. Τό ὑπόμνημά μου ἐπεστράφη ἀπό τό Palazzo Venezia μέ τήν ἐξῆς σημείωση, μέ μπλέ μολύβι, πού ξαναβλέπω σήμερα μπροστά μου σάν νά κρατοῦσα ἀκόμα στά χέρια μου τό χαρτί ἐκεῖνο: «Ἡ Ἵμερική στερεῖται στρατιωτικῆς σημασίας Μ»: αὐτόγραφο καί μονογραφή τοῦ ἀνδρός πού ἀπό τόν ἐξῶστη τοῦ Palazzo Venezia, τήν ἡμέρα τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου κατά τῶν Ἵνωμένων Πολιτειῶν διεκήρυσσε πρὸς τά πλήθη: «Ἡ εἴσοδος στόν πόλεμο τῆς Ἵμερικῆς μᾶς ἀφήνει τελείως ἀδιάφορους».

Ἵλλά ἡ ἀπόλυτη βεβαιότητα, πού εἶχαν ἰδίως οἱ στρατιωτικοί, ὅτι ἡ ἐπιχείρηση κατά τῆς Ἵλλάδος θά ἦταν οὐσιαστικά ἓνας ἀπλός στρατιωτικός περίπατος, ὀφείλετο σέ κάτι περισσότερο ἀπό τήν ἐγγενῆ ἐπιπολαιότητα, ἀπό τήν ἐμφυτη ἀνικανότητα κατανόησεως τῶν ξένων λαῶν. Ὅταν ὁ στρατηγός Βισκόντι - Πράσκα φανταζόταν ὅτι μπορούσε νά προελάσει μέ τίς δύο μεραρχίες του διαμέσου τῆς Ἵπείρου, νομίζοντας ὅτι οἱ ἔλληνικές μεραρχίες, πού ἦσαν παρατεταγμένες στήν ἀριστερή του πτέρυγα, θά ἔμεναν ἀδρανεῖς θεατές τῆς θριαμβευτικῆς του πορείας. Ὅταν τό Γενικό Ἵπιτελεῖο Στρατοῦ ἐξέδιδε μιά διαταγή ἐπιχειρήσεων, στήν ὁποία διεκηρύσσετο ἡ ἐλπίδα ὅτι στήν Ἵλλάδα θά ἐδημιουργεῖτο «μία κατάσταση ἐξαιρετικά εὐνοϊκή, μέ συνέπεια νά ἐκλείψει κάθε ἀξιόλογη ἀντίσταση, εἶναι προφανές ὅτι ἦσαν κάτοχοι πληροφοριῶν ἰκανῶν νά δημιουργήσουν μιά τέτοια αἰσιοδοξία, καί ὅτι θά ἐπρόκειτο γιά πληροφορίες πού εἶχαν ἓνα τόσο ἀπόλυτα ἀξιόπιστο χαρακτήρα, ὥστε ὄχι μόνον νά γίνονται δεκτές, ἀλλά καί νά ἀπορρίπτονται ἐξ αἰτίας τους ὡς τελείως ἀβάσι-

μες όλες οι αντίθετες πληροφορίες, τις οποίες έστελλε ή Πρεσβεία των Ἀθηνῶν. Καί τότε ἀνακύπτει αὐτομάτως μία πολύ σοβαρή ἀπορία, ἡ ὁποία δυστυχῶς παραμένει πρὸς τό παρόν γιά μένα ἀναπάντητη. Ποιὸς παρείχε στή Ρώμη, διὰ τῆς τοποτηρητείας τῶν Τιράνων, πληροφορίες τόσο διαφορετικές ἀπὸ κείνες πού παρείχαμε ἑμεῖς, καί μάλιστα, πράγμα ἀκόμη χειρότερο, τόσο διαφορετικές ἀπὸ τὴν πραγματικὴ κατάσταση;

Δέν εἶναι δυνατόν νά ὑποθέσει κανεὶς ὅτι ἡ Τοποτηρητεία ἐπεβραίωνε ἐν γνώσει τῆς ψέματα σέ ἕνα σοβαρὸ ζήτημα. Εἶναι προφανές ὅτι θά ἔπρεπε νά ἔχει στήν Ἑλλάδα τοὺς δικούς τῆς πληροφοριοδότες καί ὅτι αὐτοὶ τῆς πουλοῦσαν ἀέρα. Ἄλλὰ παραμένει ἀπίστευτο τὸ ὅτι οἱ παρεχόμενες εἰδήσεις ἀπὸ τοὺς πληροφοριοδότες αὐτοὺς, ἐθελοντικούς ἢ πληρωμένους, ἐγίνοντο δεκτὲς χωρὶς κανένα ἀπολύτως ἔλεγχο σάν εὐαγγέλιο καί ἐπρωτιμοῦντο, μόνο καί μόνο διότι εὐνοοῦσαν περισσότερο τὰ σχέδια τῆς ἐπιθέσεως ἀπὸ ἐκείνες πού παρείχαν ὑπάλληλοι καί ἀξιωματικοὶ ὑπεύθυνοι καί γνωστοὶ στοὺς ἀνωτέρους τους, ἀπὸ χρόνια, ὡς σοβαρὰ πρόσωπα. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θά μπορούσαν νά γίνουν μακρὰ καί πικρότατα σχόλια ἂν δέν εἶχαμε ὑποσχεθεῖ στὸν ἑαυτὸ μας νά περιορισθοῦμε ἀποκλειστικά στὰ γεγονότα καί νά ἀφήσουμε τὸν ἀναγνώστη νά συναγάγει μόνος του τὰ συμπεράσματά του.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ στρατάρχης Μπαντόλιο, σύμφωνα μὲ τὰ πρακτικὰ πού δημοσιεύθηκαν ἀπὸ τὴν ΤΕΜΠΟ, εἶπε κατὰ τὴν σύσκεψη ὅτι, γιά τὴν κατάληψη ὀλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος, ἐχρειάζοντο 20 μεραρχίες. Ἄλλὰ καί ἐκεῖνος φαίνεται νά εἶπε ὅτι «ἡ ἐπιχείρηση πού μελέτησε γιά τὴν Ἥπειρο ὁ Βισκόντι Πράσκα ἔχει καλῶς. Ἄν θεωρήσουμε ὅτι ἡ ἀριστερὴ πλευρὰ εἶναι ἀσφαλῆς, οἱ ἀντίπαλες δυνάμεις δέν θά πρέπει νά παρουσιάσουν πολλές δυσκολίες». Σέ ποιά στοιχεῖα στήριζε τὴν πεποίθησή του αὐτὴ προκύπτει ἀπὸ τὴν κατάθεση πού ἔκαμε, ἐπ' εὐκαιρία προσφάτου δίκης, ὁ ἀντισυνταγματάρχης Τρομπέττι, γραμματεὺς τῆς συσκέψεως τοῦ Palazzo Venezia καί συντάκτης τῶν πρακτικῶν πού δημοσίευσε ἡ ΤΕΜΠΟ. Σύμφωνα μὲ τὴν κατάθεσή του, ὁ ἀνώτερος αὐτὸς ἀξιωματικὸς, μετὰ τὴν σύσκεψη, εἶχε κάμει στὸν στρατάρ-

χη μερικές παρατηρήσεις για τήν πιθανή εξέλιξη τῆς ἐκστρατείας κατά τῆς Ἑλλάδος. Στίς ἀμφιβολίες του αὐτές ὁ στρατάρχης φέρεται νά ἀπήντησε ἐπί λέξει ὡς ἐξῆς: «πολιτικῶς τά ἔκαμαν ὄλα». Πάντοτε κατά τήν κατάθεσή του, ὁ ἴδιος συνταγματάρχης ἰσχυρίζεται ὅτι ἤδη ἀπό τοῦ Μαρτίου τοῦ 1940, «πρὶν ἀκόμα ἡ Ἰταλία εἰσέλθει στόν πόλεμο... εἶχε τήν ἐντύπωση ὅτι προετοιμαζόταν ἡ πολιτική καί στρατιωτική προεργασία πού ἦταν ἀπαραίτητη γιά τήν πραγματοποίηση μιᾶς ἐνδεχομένης εἰσβολῆς στήν Ἑλλάδα... ἀπό ἔμμεσες πάντοτε πηγές, εἶχε γνωσθεῖ ὅτι προετοιμαζόταν μεγάλη πολιτική προεργασία ἐκ μέρους τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν καί τοῦ Τοποτηρητοῦ τῆς Ἀλβανίας πρὸς διευκόλυνση μιᾶς ἐνδεχομένης εἰσβολῆς στήν Ἑλλάδα, καί αὐτό ἀκόμα καί μέ τήν δωροδοκία Ἑλλήνων ἰθυόντων». Ἀπό πού μπόρεσε ὁ συνταγματάρχης νά συναγάγει μιᾶ τέτοια ἐντύπωση, ἢ μᾶλλον νά μάθει, ὅπως ὁ ἴδιος λέγει, ἔστω καί ἀπό ἔμμεση πηγή, γιά τήν μεγάλη πολιτική προεργασία στήν ὁποία προέβαινε τό Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν καί ὁ Τοποτηρητής τῆς Ἀλβανίας; Ποιός μπόρεσε νά ἐμφυσήσει στόν στρατάρχη Μπαντόλιο τήν πεποίθηση ὅτι «πολιτικῶς τά ἔκαμαν ὄλα;»

Ὅταν, ἀφοῦ ἐπέστρεψα στήν Ἰταλία μετά τήν ἔκρηξη τοῦ πολέμου, ἄκουσα ἀπό πολλούς ὅτι εἶχαμε ἐξαγοράσει τοὺς Ἕλληνας στρατηγούς, οἱ ὁποῖοι μετά πρόδωσαν καί ἐμᾶς καί δέν τήρησαν τίς ἀναληφθεῖσες ὑποχρεώσεις, γιά τίς ὁποῖες εἶχαν πληρωθεῖ, νόμισα ὅτι αὐτά ἦσαν φῆμες, πού εἶχαν τεθεῖ τεχνηέντως σέ κυκλοφορία γιά νά μειωθεῖ ἔτσι ἡ εὐθύνη ἐκείνων πού εἶχαν στείλει νά ἐπιτεθοῦν κατά τῆς Ἑλλάδος δυνάμεις φανερά ἀνεπαρκεῖς γιά τόν σκοπό αὐτό. Μόνο ἀφοῦ ἔλαβα γνώση τῆς καταθέσεώς τοῦ ἀντισυνταγματάρχη Τρομπέτι, πείσθηκα πιά ὅτι οἱ φῆμες εἶχαν τεθεῖ σέ κυκλοφορία ὄχι μετά, ἀλλά πρὶν ἀκόμα ἀπό τήν κήρυξη τοῦ πολέμου, καί μάλιστα ὅτι τίς εἶχαν διαδόσει κατά τέτοιο τρόπο, ὥστε νά δώσουν στήν εἶδηση μιᾶ τόσο ἀπόλυτη ἀξιοπιστία, καί νά τίς πιστέψουν πρόσωπα πού κατεῖχαν ἀνώτατα ἀξιώματα. Ἔτσι γιά μένα τό μυστήριον ἐγινε τελείως ἄλυτο. Δέν καταλαβαίνει κανεῖς, πράγματι, πῶς μπόρεσε νά κυκλοφορήσει καί νά γίνεῖ πιστευτός, ἀκόμα καί στοὺς πολιτικούς καί στρατιωτικούς κύ-

κλους πού ήταν υπεύθυνοι γιά τήν διεξαγωγή τοῦ πολέμου, ὁ μύθος ὅτι στήν Ἑλλάδα εἶχε γίνει, ἐν ὄψει τῆς ἐπιθέσεώς μας, μία εὐρεία πολιτική καί στρατιωτική προεργασία, ἐνῶ εἶναι βεβαίωτα-το ὅτι δέν ἔγινε τίποτε, ἀπολύτως τίποτε σχετικά.

Ἡ ἴδια ἡ ἐξέλιξη τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ἀποδεικνύει ὅτι δέν εἶχε γίνει καμία πολιτική προεργασία μέ σκοπό νά τσακισθεῖ τό ἠθικό τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί νά μειωθεῖ ἡ μαχητικότητα τοῦ στρατοῦ του. Ἦδη ἡ ἐπιστράτευση, ὅπως ἐπεσήμανα μέ τό τηλεγράφημά μου ὑπ. ἀριθ. 422, εἶχε διεξαχθεῖ μέ τάξη καί ταχύτητα πολύ μεγαλύτερη ἀπό ὅ,τι τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1939, πράγμα πού, ἂν συνηγορεῖ ὑπέρ τῆς ηὔξημένης, ἀπό τεχνικῆς πλευρᾶς, ἱκανότητος τοῦ Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, ἀποδεικνύει ἐπίσης τήν ὁρμή μέ τήν ὁποία οἱ κληθέντες ἀνταπεκρίθησαν στό προσκλητήριο τῆς πατρίδος καί τήν ἐπιμέλεια μέ τήν ὁποία ἐξετέλεσαν τά καθήκοντά τους ὅλοι οἱ ἀρμόδιοι στίς διάφορες ὑπηρεσίες, ἀρχίζοντας ἀπό τήν ὑπηρεσία συγκοινωνιῶν, ἰδιαίτερα δύσκολη σέ μία χώρα σάν τήν Ἑλλάδα. Ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐξερράγη ὁ πόλεμος, ὁ ἑλληνικός στρατός συμπεριφέρθηκε μέ τόν γνωστό σέ ὅλους τρόπο καί δέν προκύπτει νά ὑπῆρξε σέ κανένα σημεῖο τοῦ μετώπου οὔτε ἓνα τμήμα τοῦ στρατοῦ τό ὁποῖο νά λιποτάκτησε ἢ νά παραμέλησε τά καθήκοντά του, μέ ὁποιοδήποτε τρόπο.

Εἶναι περιττό νά πῶ ὅτι ἡ πρεσβεία ποτέ δέν ἔλαβε τήν ἐντολή νά πραγματοποιήσει μία πολιτικο - στρατιωτική προεργασία πού νά ἀποσκοπεῖ στήν προετοιμασία τῆς εἰσβολῆς μας στήν Ἑλλάδα καί ἀκόμη λιγότερο στήν προσέγγιση πολιτικῶν ἢ στρατιωτικῶν ἰθυόντων γιά νά προσπαθήσει νά τοῦς ἐξαγοράσει. Ἀντίθετα, ὅπως προκύπτει ἀπό τήν ὄλη μου διήγηση, ἡ Πρεσβεία μέχρι τελευταίας στιγμῆς ἐτηρήθει στό σκοτάδι ἀκόμη καί γιά τίς πραγματικές προθέσεις τῆς κυβερνήσεως, ὥστε νά βαυκαλίζεται μέ τήν ἐλπίδα ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἐπιθέσεως κατά τῆς Ἑλλάδος ἢ δέν ὑπῆρξε ποτέ ἢ εἶχε ἐγκαταλειφθεῖ. Ἀλλά ἀποκλείεται, ἐπίσης, κατηγορηματικά νά ἐπιχειρήθηκε ὅτιδήποτε σοβαρό σχετικά ἀπό ἀνεπίσημους πράκτορες, εἴτε τῆς Ρώμης εἴτε τῶν Τυράνων. Μία τέτοια προεργασία δέν θά μπορούσε νά γίνει παρά μόνο στήν Ἀθήνα. Σέ ἓνα περιβάλλον τόσο περιορισμένο ὅπως τῶν Ἀθηνῶν, καί μέ

τά μέσα πληροφοριῶν τὰ ὁποῖα διέθετε ἡ Πρεσβεία, δέν θά περνοῦσε ἀπαρατήρητη ἡ παρουσία ἀπεσταλμένων, οἱ ὁποῖοι, γιά νά εἶναι σέ θέση νά πλησιάσουν μέ κάποια ἐλπίδα ἐπιτυχίας ἰθύνουσες ἑλληνικές προσωπικότητες, πολιτικές ἢ στρατιωτικές, δέν μπορούσαν νά εἶναι ἀπλοῖ ἀλήτες. Ἄλλά τίποτε, ἀπολύτως τίποτε, παρόμοιο δέν περιῆλθε ποτέ εἰς γνώση μου οὔτε εἰς γνώση τῶν συνεργατῶν μου. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι μεταξύ τοῦ Αὐγούστου καί τοῦ Σεπτεμβρίου 1940 ἦλθε μία - δύο φορές στήν Ἀθήνα ἕνας Μουσουλμάνος Ἀλβανός, στέλεχος τοῦ ἀλβανικοῦ φασιστικοῦ κόμματος, μέλος τῆς εἰσαχθείσης ἀπό τόν φασισμό στήν Ἀλβανία *Camera dei fasci*, τοῦ ὁποῖου ἡ γνώμη ἐλαμβάνετο σοβαρῶς ὑπ' ὄψει στίς συσκέψεις τῆς γενικῆς Τοποτηρητείας. Ὁ κύριος αὐτός ἔκαμε μία - δύο ἐθιμοτυπικές ἐπισκέψεις στήν Πρεσβεία, ἐπ' εὐκαιρία τῶν ὁποίων μοῦ εἶπε ὅτι εἶχε ἔλθει στήν Ἀθήνα γιά ἰδιωτικές του ὑποθέσεις, πράγμα πού ἀκουγόταν πολύ ἀληθοφανές, δεδομένου ὅτι ἐκεῖνος καί ἡ οἰκογένειά του εἶχαν σπουδαῖα συμφέροντα καί μεγάλες περιουσίες στήν Ἑλλάδα. Ἴσως νά τοῦ εἶχε ἀνατεθεῖ ἡ ἀποστολή νά πλησιάσει μερικές ἑλληνικές προσωπικότητες, πού ἐθεωρεῖτο ὅτι μπορούσαν νά ἐξαγορασθοῦν. Ἄλλά καί ἂν εἶχαν ἔτσι τά πράγματα, τά ἀποτελέσματα ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ δέν ἐξετέλεσε τήν ἀποστολή του ἢ, ἂν τήν ἐξετέλεσε, τήν ἐξετέλεσε χωρίς καμιᾶ ἐπιτυχία. Καί ἂν ἡ βεβαιότητα ὅτι εἶχαν γίνει τά πάντα στόν πολιτικό τομέα ἐστηρίζετο ἀποκλειστικά καί μόνο σέ ὅσα μπορεῖ νά διηγήθηκε ὁ Ἀλβανός αὐτός, ὅταν ἐπέστρεψε στά Τίρανα, ἢ σέ ὅσα μπορεῖ νά διηγήθηκαν ἄλλοι πράκτορες ἀκόμη λιγότερο ἀξιόπιστοι ἀπ' αὐτόν, πού τουλάχιστον ἦταν πλούσιος, κάπως μορφωμένος καί κατεῖχε σπουδαῖα δημόσια ἀξιώματα, εἶναι κυριολεκτικά ἀπίστευτο τό ὅτι πίστεψαν μέ κλειστά μάτια τέτοιες πληροφορίες πού ἦσαν τόσο φανερά ἀντίθετες μέ ὅσα ἀνέφερε ἡ Πρεσβεία. Ἡ στοιχειοδέστερη σύνεση ὑπαγόρευε νά διασταυρωθοῦν αὐστηρά οἱ πληροφορίες ἐκεῖνες, πρὶν βασισθεῖ σ' αὐτές ἕνα ὁλόκληρο σχέδιο ἐκστρατείας.

Συμπέρασμα: ἡ δέν ἔγινε καμιᾶ πολιτικο - στρατιωτική προεργασία στήν Ἑλλάδα, ἢ, ἂν ἔγινε, εἶχε ἀνατεθεῖ σέ πρόσωπα πού

είπαν ψέματα και τά όποια τά πίστεψαν άδικοιολόγητα, για ένα τόσο σοβαρό θέμα, με μία άφέλεια πού θά ήταν άνεπίτρεπτη άκόμα και άν έπρόκειτο για τήν όργάνωση μιās κυριακάτικης έκδρομής και όχι ενός πολέμου. Ένας γηραιός Άλβανός, κάτοικος Άθηνών, άνθρωπος με μακράν πολιτική πείρα, πού συνδέετο με τήν πολιτική μας δράση στα Βαλκάνια ήδη από τήν έποχή του Άβδούλ Χαμίτ, όταν τον συνήντησα στή Ρώμη τό 1941, εύθύς μετά τήν έπιστροφή του από τήν έξορία, στήν όποία τον είχαν στείλει οι Έλληνες, αναφερόμενος στον τρόπο με τον όποιο είχε προετοιμασθει και διεξαχθει ή έπιχείρηση κατά τής Ελλάδος, μου είπε:

Δέν νομίζω ότι αυτό θά μπορούσε να λεχθει καλύτερα.

Είναι δυνατόν, ή μάλλον πιθανόν, ότι ή Τοποτηρητεία των Τιράνων μοίρασε στους Μουσουλμάνους τής Τσαμουριάς άρκετές χιλιάδες λιρέτες μέσω πρακτόρων, οι όποιοι μπορεί εύκολα να φαντασθει κανείς πόσο άκέραιοι και έμπιστοι ήσαν, και ότι οι δωρεές αυτές έκαμαν τον Τοποτηρητή να πιστεύει ότι είχε κερδίσει όχι μόνο τίς ψυχές, αλλά και τήν ένεργό ύποστήριξη των πληθυσμών εκείνων, σε σημείο ώστε να λείπει σε ιδιωτικές συνομιλίες (άν άληθεύουν όσα μου άνέφερε άρίστη πηγή) ότι τά στρατεύματά μας θά έραίνοντο με λουλούδια όταν θά περνούσαν τά σύνορα. Η όδυνηρή άλήθεια, πάντως, είναι ότι, όταν έπεχείρησαν να τά διαβούν, έγιναν δεκτοί όχι με λουλούδια, αλλά με πολυβολισμούς και ότι, άν υπήρχαν στήν Ήπειρο άνθρωποι πού είχαν «τσεπώσει» τά χρήματά μας, τήν στιγμή τής δράσεως κανένας άπό αυτούς δέν σήκωσε ούτε τό δακτυλάκι του για να μάς βοηθήσει. Καμία πολιτική ή στρατιωτική προεργασία πού να είχε κάποια πιθανότητα έπιτυχίας δέν έγινε, τό έπαναλαμβάνω και αυτό, τελείως άκατανόητο πώς μπόρεσαν να πιστέψουν τόσο τυφλά τίς πληροφορίες πού μιλούσαν για τήν ύπαρξη μιās τέτοιας πολιτικο-στρατιωτικής προετοιμασίας, ώστε να περιφρονούνται, κατά τρόπο άπόλυτο και χωρίς κανένα έλεγχο, οι πληροφορίες πού έπεσήμαιναν τήν άρραγή ήθική ένότητα του έλληνικού λαού και τήν σημαντική έτοιμότητα των στρατιωτικών του δυνάμεων. Άντίθετα, μάλιστα, άντί να κάνομε ό,τιδήποτε θά μπορούσε να

υποσκάψει αυτή την ένότητα, κάναμε ό,τι ήταν δυνατόν για να την χαλυβδώσουμε, προκαλώντας την, παραπάνω από δικαιολογημένα, αγανάκτηση των Έλλήνων με την φασαρία που εξαπέλυσε ο Ιταλικός τύπος έξ αφορμής της δολοφονίας του μεγάλου Άλβα-νου πατριώτη καθώς και με τον τορπιλλισμό της «Έλλης».

Ένας από τους ανθρώπους που περισσότερο έχαιρε της έμπιστοσύνης του Μεταξά ήταν ο Μπασσιάς, γενικός διευθυντής των καλών Τεχνών. Ή σπάνια έξυπνάδα και δραστηριότητά του, τον καθιστούσαν απόλυτα αντάξιο αυτής της έμπιστοσύνης. Ο κ. Μπασσιάς είχε ζήσει πολλά χρόνια στην Γερμανία για λόγους σπουδών και έθεωρείτο γενικώς άγγλόφοβος. Έτρεφε μεγάλο θαυμασμό για την Ίταλία, όπου πήγαινε συχνά και όπου είχε πολλούς φίλους, και στο θέατρο, που υπήγετο στην άρμοδιότητά του, είχε εισαγάγει πολλές καινοτομίες κατ' απομίμηση Ιταλικών προτύπων, όπως τό άρμα της Θέσπιδος. Είχε άρχισει την κατασκευή μιās συγχρόνου Λυρικής Σκηνής, που δέν υπήρχε στην Άθήνα και, έν άναμονή της άποπερατώσεως των έργων, είχε μεταρρυθμίσει τό ύπάρχον κρατικό θέατρο, που μέχρι τότε προορίζετο άποκλειστικά για θεατρικές παραστάσεις, ώστε να μπορούν να παίζονται και έλαφρές όπερες. Τό μεταρρυθμισθέν θέατρο πρόκειτο να έγκαινιασθεί τόν Όκτώβριο του 1940 και, ως πρώτο έργο, είχαν επιλέξει την «Madame Butterfly».

Μέ την άδεια του Μεταξά ο Μπασσιάς είχε την πολύ ευγενική σκέψη να καλέσει στην πρεμιέρα τόν μοναδικό γιό του Τζ. Πουτσίνι, προσφέροντας στόν ίδιο και στην σύζυγό του την φιλοξενία της Έλληνικής Κυβερνήσεως από της άναχωρήσεώς του από την Ίταλία μέχρι της έπιστροφής τους. Ή πρόσκληση, φυσικά, είχε έπίσημο χαρακτήρα και, στις άρχές Όκτωβρίου, άπεστάλη από την Πρεσβεία στους ένδιαφερομένους μέσω του Ύπουργείου. Λίγες ήμέρες μετά, πάλι μέσω του Ύπουργείου, μου άνεκοίνωσαν την άποδοχή και μου έγνώρισαν ότι τό ζευγος Πουτσίνι θά έφθανε στην Άθήνα σιδηροδρομικώς την 24 Όκτωβρίου. Είχα λοιπόν την ύποχρέωση να ανταποδώσω κατά κάποιο τρόπο την φιλοφροσύνη που είχε γίνει όχι μόνο στους Πουτσίνι αλλά

καί στήν Ἰταλική τέχνη καί στήν Ἰταλία. Γι' αὐτό, σέ συνεννόηση μέ τόν κ. Μπασσιᾶ, τό πρόγραμμα κατηρτίσθει ὡς ἑξῆς: τό βράδυ τῆς 24, ἐκεῖνος θά προσέφερε ἕνα γεῦμα στούς φιλοξενούμενους, τό βράδυ τῆς 25 θά ἐλάμβανε χώραν, ἡ ἐναρκτήριοις ἐπίσημος παράσταση, τό βράδυ τῆς 26 θά ἔδιναν ἐγώ μιά δεξίωση στήν Πρεσβεία, ὅπου θά καλοῦσα κυβερνητικές προσωπικότητες, προσωπικότητες τοῦ πνευματικοῦ καί τοῦ θεατρικοῦ κόσμου καί τῆς ὑψηλῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας. Ἦταν μᾶλλον διασκεδαστικό νά βλέπει κανεῖς πῶς πολλά πρόσωπα, τά ὁποῖα μετά τήν 15 Αὐγούστου μᾶς κρατοῦσαν σέ ἀπόσταση, μόλις ἔγινε γνωστό στήν πόλη τό πρόγραμμα αὐτό, ξανάρχισαν νά χαμογελοῦν φιλικά στό προσωπικό τῆς Πρεσβείας καί νά μᾶς παρέχουν καί ἄλλα δείγματα ἀβρότητας μέ τήν ἐλπίδα νά συμπεριληφθοῦν στόν κατάλογο τῶν καλεσμένων.

Τήν προηγουμένη βδομάδα ἐκεῖνη κατά τήν ὁποῖαν θά ἐλάμβαναν χώρα ὅλες αὐτές οἱ κοσμικότητες, ἔφθασε στήν Ἀθήνα ὁ Κούρτσιο Μαλαπάρτε. Μόλις ἔφθασε ἦλθε νά μέ δεῖ στήν Πρεσβεία καί μοῦ εἶπε ὅτι ὁ Ὑπουργός Τσιάνο τοῦ εἶχε ἀναθέσει τήν ἐξῆς παραγγελία γιά μένα: «Πές στόν Γκράτσι ὅτι ἐκεῖνος μπορεῖ νά γράφει ὅ,τι θέλει, πάντως ἐγώ τόν πόλεμο κατά τῆς Ἑλλάδος θά τόν κάνω τό ἴδιο». Εἶπα στόν Μαλαπάρτε ὅτι ἐπέμενα νά πιστεύω ὅτι ὁ Ὑπουργός ἤθελε νά ἀστειευθεῖ, ὅτι ἀπό ὅσα μᾶς προέκυπταν γιά τίς στρατιωτικές μας προετοιμασίες στήν Ἀλβανία, ἐφαίνετο ὅτι μπορούσε κανεῖς νά ἀποκλείσει ὅτι ἐσκέπτοντο σοβαρά νά κηρύξουν τόν πόλεμο ἐναντίον μιᾶς χώρας σάν τήν Ἑλλάδα, ἀποφασισμένης νά ἀμυνθεῖ καί ὅτι εὐχόμενοι μέ ὅλη μου τήν καρδιά ὅτι στήν Ἰταλία θά τό ἐσκέπτοντο πολλές φορές πρὶν διαπράξουν μιά τόσο ἀσκοπη καί ἐπικίνδυνη ἀτιμία. Ὁ Μαλαπάρτε μοῦ ἀπήντησε ὅτι δέν εἶχα ἄδικο, ἀλλά ὅτι στήν Ρώμη ὑπῆρχαν δυνάμεις πού ἀσκοῦσαν πίεση νά γίνει ὁ πόλεμος πάση θυσία, ἀφήνοντάς με σαφῶς νά ἐννοήσω ὅτι ἕνας ἀπό τούς ἰθύνοντες τῆς τάσεως αὐτῆς ἦταν ὁ ἴδιος ὁ Ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν. Μοῦ εἶπε μετά ὅτι εἶχε σταλεῖ στήν Ἑλλάδα ἀπό τήν «Κορριέρε ντέλλα Σέρα», μέ τήν ἐντολή νά γράφει ὀρισμένες ἀνταποκρίσεις γιά τήν χώρα, τίς ὁποῖες θά ἀκολουθοῦσε, ἰδίως με-

τά τήν ἐπιστροφή του στήν Ἴταλία σειρά ἐπικριτικῶν ἀρθρῶν, στρεφομένων ἰδίως κατά τοῦ Μεταξᾶ καί κατά τοῦ Ἑλληνα Ὑπουργοῦ Δημοσίας Τάξεως Μανιαδάκη. Γιά μένα ἀποτελοῦσε μυστήριο γιατί στήν Ἴταλία ἤθελαν νά τά βάλουν εἰδικῶς μέ τόν Μανιαδάκη, ὁ ὁποῖος δέν ἠσχολεῖτο μέ τήν ἐξωτερική πολιτική καί τοῦ ὁποίου τό ὄνομα στήν χώρα μας θά πρέπει νά ἦταν τελείως ἀγνωστο. Ὅσο γιά τόν Μεταξᾶ, εἶπα στόν Μαλαπάρτε ἀν πρὶν ἀπό τήν δημοσιογραφική ἐπίθεση τοῦ Αὐγούστου ἦταν ἴσως ὁ μοναδικός εἰλικρινής φίλος πού εἶχαμε στήν Ἑλλάδα, τώρα ἀναμφίβολα ἦταν ἴσως ὁ μόνος πού δέν μᾶς μισοῦσε. Ἐξ ἄλλου θά ἦταν εὐκολο νά τό ἀντιληφθεῖ μόλις θά περιφέρετο γιά μιά - δυό ἡμέρες στήν Ἀθήνα. Θά ἐβλεπε ἀμέσως ποιῆς ἦσαν οἱ διαθέσεις τῆς χώρας καί ποιῆς οἱ προθέσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ σέ περίπτωση ἰταλικῆς ἐπιθέσεως.

Ἡ συνομιλία μέ τόν Μαλαπάρτε δέν μέ ἀνησύχησε ἴσως τόσο ὅσο θά ἔπρεπε, ἀλλά ἀηδίασα κατά τρόπο ἀπερίγραπτο μέ τήν πρωτάκουστη ἐλαφρότητα μέ τήν ὁποία ὁ Ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν, ἐνῶ δέν ἀπαντοῦσε στά γράμματά μου, οὔτε τά ἐπίσημα οὔτε τά προσωπικά, ἔλεγε ὅτι θά ἔκανε τόν πόλεμο σέ μιά χώρα σάν νά ἐπρόκειτο γιά ἓνα κυνήγι ἢ γιά μιά προσωπική του ὑπόθεση καί ἀνέθετε μηνύματα τόσο ἀσυνήθιστα καί τόσο λεπτὰ γιά τόν ἀρχηγό μιᾶς διπλωματικῆς ἀποστολῆς στό ἐξωτερικό, σέ ἓνα συγγραφέα πού δέν εἶχε καμία ἐπίσημη εὐθύνη καί πού δέν ἐδεσμεύετο ἀπό καμία ὑποχρέωση ἔχεμυθείας. Δέν ὑπῆρξα ποτέ θιασώτης τῆς δημοσίας διπλωματίας, ἀλλά αὐτός ὁ τρόπος διεξαγωγῆς τῆς διά τῶν ἐφημερίδων, τοῦ ραδιοφώνου, τοῦ Πρακτορείου Στέφανι καί διά τῆς χρησιμοποίησεως ἰδιωτῶν ὡς θεματοφυλάκων καί κομιστῶν πολεμοχαρῶν σχεδίων ἦταν ὅ,τι πῖο ξένο μποροῦσε νά ὑπάρχει πρὸς τόν χαρακτήρα μου.

Ἐχει κανεῖς πάντοτε τήν τάση νά νομίζει σωστό ἐκεῖνο πού ἐπιθυμεῖ καί ἐλπίζει ὅτι εἶναι σωστό. Γι' αὐτό, παρά τό ἐντονότατο αἶσθημα δυσανασχετήσεως πού μοῦ προκάλεσαν τά λόγια τοῦ Ὑπουργοῦ, τά ὁποῖα μοῦ ἀνέφερε ὁ Μαλαπάρτε, στό βάθος τῆς καρδιάς μου ἐξακολουθοῦσα νά πιστεύω, ἢ τουλάχιστον νά ἐλπίζω, ὅτι ὁ πόλεμος κατά τῆς Ἑλλάδος ἦταν κάθε ἄλλο παρά

άποφασισμένος τελείως. Ήταν πράγματι άπίθανο νά σκεφθοῦν νά έπιτεθοῦν κατά τῆς Ἑλλάδος μέ τόσο πενιχρές δυνάμεις στά τέλη Ὀκτωβρίου, όταν θά άρχιζαν οἱ κακοκαιρίες πού θά καθιστοῦσαν σέ λίγες ἡμέρες αδιάβατο τό έδαφος καί παρέλυαν όποιαδήποτε μεγάλης κλίμακος έπιθετική έπιχείρηση. Ήταν, πράγματι, τελείως άπίθανο νά σχεδιάζουν νά έπιτεθοῦν έν ψυχρῶ έναντίον μιᾶς χώρας πού δέν μᾶς εἶχε προκαλέσει μέ κανένα τρόπο, πού δέν ζητοῦσε άλλο παρά νά τήν αφήσουν ἡσυχη καί τῆς όποίας ἡ τυχόν κατάκτηση δέν θά μᾶς ώφελοῦσε σέ τίποτα. Ήταν πράγματι τελείως άπίθανο ότι θά έξακολουθοῦσαν, άν δυντως εἶχαν τέτοια σχέδια, νά διευκολύνουν μέ κάθε τρόπο τόν άνεφοδιασμό τῆς χώρας εκείνης, ότι θά προσέφεραν λίγους μήνες πρὶν πρὸς αγοράν ὑλικό πυροβολικοῦ, έκρηκτικές ὕλες καί άεροπλάνα καί ότι θά έδέχοντο έπισήμως, λίγες ἡμέρες πρὶν, πρόσκληση τῆς κυβερνήσεώς της πρὸς δύο Ιταλικές προσωπικότητες νά παραστοῦν ώς τιμώμενα πρόσωπα στά έγκαίνια ενός λυρικοῦ θεάτρου. Ήταν πιό αληθοφανές καί πιό εύχάριστο νά πιστεύει κανείς ότι όλα όσα εἶχαν συμβεῖ τούς τελευταίους μήνες μεταξύ Ἑλλάδος καί Ἑλλάδος δέν ἦσαν παρά ἡ έφαρμογή έκ μέρους τῆς πρώτης μιᾶς μεθόδου έναλλαγῆς έκφοβισμῶν καί φιλοφρονήσεων ένα είδος «σκωπικοῦ λουτροῦ» μέ σκοπό νά προδιαθέσει τήν δεύτερη, τήν κατάλληλη στιγμή, νά δεχθεῖ κάποια άξίωσή μας.

Ἄλλά καί αὐτή ἡ υπόθεση πολύ γρήγορα άπεδείχθει άβάσιμη.

Τό άπόγευμα τῆς 23ης Ὀκτωβρίου ἦλθε νά μέ δεῖ ό Στρατιωτικός Ἀκόλουθος. Μοῦ εἶπε ότι εἶχε πάει στό άεροδρόμιο τοῦ Τατοῦτου κατά τήν άφιξη τοῦ άεροπλάνου Ρώμη - Ρόδος γιά νά συναντηθεῖ μέ ένα άνώτερο άξιωματικό καθ' ὁδόν πρὸς τήν Δωδεκάνησο, γιά τήν διέλευση τοῦ όποίου τόν εἶχαν ειδοποιήσει. Τά όσα τοῦ διηγήθηκε ό συνάδελφός του κατά τήν στάθμευση τοῦ άεροπλάνου στό Τατόι εἶχαν έντυπωσιάσει καί καταπλήξει τόσο τόν συνταγματάρχη Μοντίνι, πού θεώρησε άπαραίτητο νά μέ ένημερώσει άμέσως. Ὁ άξιωματικός τοῦ εἶχε πεί ότι, από ιδιωτική πηγή, τοῦ προέκυπτε ότι περί τά μέσα Ὀκτωβρίου εἶχε λάβει χώρα, στό Palazzo Venezia, σύσκεψη κατά τήν όποία εἶχε άπο-

φασισθεί ή έντός όλίγου κήρυξη του πολέμου κατά τής Έλλάδος. Ό συνταγματάρχης Μοντίνι ήταν πεπεισμένος ότι όσα του είχε διηγηθεί ό συνάδελφός του άνταπεκρίνοντο στην αλήθεια και, κατά συνέπεια, είχε φθάσει λογικώς στό συμπέρασμα ότι τό σχέδιο προέβλεπε μιά αίφνιδιαστική ένέργεια, π.χ. μιά απόβαση σε κάποιο σημείο του έλληνικού έδάφους, είτε για νά καταληφθει κάποιο νησί είτε για νά βρεθοούν οι Ίταλοι στά νώτα του έλληνικού στρατού και τής έξαιρετικά δύσκολης όρεινης περιοχής στά έλληνοαλβανικά σύνορα.

Μετά από όσα είχε διηγηθεί ό αξιωματικός εκείνος στόν συνταγματάρχη Μοντίνι, όσο και άν δέν θέλαμε νά πιστεύομε ότι ή Ίταλική Κυβέρνηση είχε λάβει μιά απόφαση μοιραία και συγχρόνως άτιμωτική όπως ήταν ή απόφαση επιθέσεως κατά του έλληνικού λαού, ήταν δύσκολο άκόμα και για τούς πιά πείσμονες άφελείς νά έξακολουθοούν νά τρέφουν αύταπάτες. Επί πολλή ώρα έξακολουθήσαμε νά διατυπώνομε μέ τόν Μοντίνι παντοειδείς εικασίες και νά σχολιάζομε τόν άπίστευτο τρόπο ένεργείας τής Ίταλικής Κυβερνήσεως, ή όποία, ένώ επέτρεπε νά κυκλοφορουν έλεύθερα είδήσεις τόσο λεπτής φύσεως ώστε νά είναι σε θέση ένας αξιωματικός νά τίς πληροφορηθει από ιδιωτική πηγή, δέν ένιοιάζετο, μήνες τώρα, νά μάς δώσει τήν παραμικρή πληροφορία και τήν παραμικρή όδηγία.

Άργά τό ίδιο εκείνο άπόγευμα έλαβα ένα τηλεγράφημα από τόν διευθυντή τής «Κορριέρε ντέλλα Σέρα», μέ τό όποιο μέ παρακαλούσε νά καλέσω τόν Μαλαπάρτε νά έπιστρέψει άμέσως στην Ίταλία. Κατόρθωσα νά τόν βρώ στό ξενοδοχείο και του άνεκοίνωσα τό τηλεγράφημα τής έφημερίδας του. Ό Μαλαπάρτε μου είπε ότι αύτό έσήμαινε ότι ή έκρηξη του πολέμου μέ τήν Έλλάδα επέκειτο. Πράγματι αναχωρώντας είχε μείνει σύμφωνος ότι, μόλις θά έλαμβάνετο ή απόφαση, ή έφημερίδα του θά τόν άνακαλούσε άμέσως εις τρόπον ώστε νά του δοθει ό χρόνος νά άνταμώσει τόν Ύπουργό Τσιάνο πριν από τήν έναρξη των έπιχειρήσεων, έφ' όσον έπρεπε νά βρίσκεται στό πλευρό του Ύπουργού, ό όποιος έπιθυμούσε νά εισέλθει στην Έλλάδα μέ τίς συμμορίες. Κατάπληκτος ρώτησα: «Μέ τί συμμορίες;» Ό Μαλαπάρτε

μου απήντησε: «Ναί, μέ τίς άλβανικές συμμαρίες». Τότε τοῦ εἶπα ὅτι γιά τήν ἐπίθεση κατά τῆς Ἑλλάδος ἐχρειάζετο κάτι παραπάνω ἀπό τίς άλβανικές συμμαρίες, ὅτι ὁ πόλεμος ἦταν κάτι σοβαρό καί ὄχι παιχνίδι ἀγοριῶν, ὅτι ἡ Ἑλλάδα ἦταν πανέτοιμη καί ἀπολύτως ἀποφασισμένη νά ἀμυνθεῖ σέ θέσεις ἐξαιρετικά εὐνοϊκές γιά τήν ἀμυνα, πράγμα πού ὁ Ὑπουργός θά ἔπρεπε νά ξέρει ἀπό τά ἔγγραφα μας καλύτερα ἀπό κάθε ἄλλον. Τόν ἐξόρκισα ἐν ὀνόματι τῆς πατρίδας νά κάμει χρήση τῆς οἰκειότητάς του μέ τόν Ὑπουργό γιά νά τοῦ πεῖ νά σκεφθοῦν πολύ καλά αὐτό πού ἐτοιμάζοντο νά κάμουν καί, πρό παντός, νά μήν ἔχουν μία τόσο ἐρασιτεχνική καί μία τόσο τελείως ἐκτός πραγματικότητας ἀντίληψη γιά τήν ἐκστρατεία κατά τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Μαλαπάρτε μοῦ φάνηκε ὅτι ταραχθῆκε ἀπό τά λόγια μου καί μοῦ ὑποσχέθηκε ὅτι θά ἔκανε ὅ,τι ἦταν στό χέρι του γιά νά ἀποφευχθεῖ μία καταστροφή. Ἐπειδή δέν ἐπιθυμοῦσα νά ἐπανέλθω ἐπί τοῦ θέματος ἔκλεισα ραντεβού μαζί του γιά τό ἴδιο βράδυ, ἀλλά ἀπό κακή συνεννόηση ὡς πρὸς τόν τόπο τῆς συναντήσεως δέν κατόρθωσα νά τόν δῶ καί ὁ Μαλαπάρτε ἔφυγε ἀπό τήν Ἀθήνα τό ἐπόμενο πρωί, ἀποχαιρετώντας με μέ μία εὐγενεστάτη ἐπιστολή.

Ἐνα τηλεγράφημα τό ὁποῖο ἔφθασε τό βράδυ προανήγγελλε τήν ἀφιξη ἀεροπορικῶς ἀπό τή Ρώμη, τήν ἐπομένη, ἑνός ὑπαλλήλου τοῦ Γραφείου τοῦ Ὑπουργοῦ κομιστοῦ σπουδαίων ὁδηγιῶν. Τό ἐπόμενο πρωί, ἕνα ἄλλο τηλεγράφημα μᾶς πληροφοροῦσε ὅτι ἡ κακοκαιρία εἶχε ἐμποδίσει τήν ἀναχώρηση τοῦ ὑπαλλήλου ἐκείνου καί μέ διέτασσε νά στείλω στή Ρώμη ἀεροπορικῶς τόν Ἀ Γραμματέα Φορνάρι γιά νά πάρει ἀπό τό Ὑπουργεῖο τίς ὁδηγίες αὐτές. Ἀλλά τό Γραφεῖο Ἀθηνῶν τῆς Ala Littoria μᾶς γνώρισε ὅτι τό ἀεροπλάνο Ρόδος - Ρώμη δέν θά ἔπιανε Ἀθήνα καί ὅτι ἀγνοοῦσαν ποῖα ἡμέρα θά ἀποκαθίστατο ἡ ἀεροπορική συγκοινωνία μεταξύ Ἀθηνῶν καί Ρώμης. Ἐπεκοινώνησα τηλεφωνικῶς μέ τή Ρώμη γιά νά πληροφορήσω τόν Ὑπουργό γιά τήν ἀντιζότητα αὐτή. Κατόρθωσα νά συνδεθῶ μέ τό τηλεφωνικό κέντρο τοῦ Palazzo Chigi, ἀλλά δέν μπόρεσα νά μιλήσω, ὅπως εἶχα ζητήσει, οὔτε μέ τόν Διευθυντή τοῦ Γραφείου τοῦ Ὑπουργοῦ οὔτε μέ ὁποιοδήποτε ἄλλο ὑπάλληλο. Ἀφοῦ ἐξήντησα, τήν προσπά-

θεια αυτή μιά μεγάλη δόση ύπομονης, γνώρισα τηλεφωνικῶς γιά ποιό λόγο ἡ ἀναχώρηση τοῦ Φορνάρι ἦταν ἀδύνατη. Λίγες ὥρες μετά ἔλαβα ἀπό τήν Ρώμη τό ἀκόλουθο τηλεγράφημα: «ἀποφεύγετε νά τηλεφωνεῖτε. Ἄνφοῦζο». Ἦταν πιά προφανές ὅτι τά γεγονότα ἐξελίσσοντο ραγδαία. Δέν ἀπέμενε πιά παρά νά περιμένουμε τίς ἐξελίξεις μέ τήν μοιρολατρική ἐγκαρτέρηση στήν ὁποία φθάνει κανεῖς ὅταν, ἀφοῦ γιά πολύ καιρό ζοῦσε μέ τόν φόβο μιᾶς δυστυχίας καί ἀφοῦ ἔκαμε ὅ,τι ἦταν ἀνθρωπίνως δυνατόν γιά νά τήν ἀποφύγει, ἀντιλαμβάνεται ὅτι δέν ὑπάρχει πιά καμιά ἐλπίδα. Μέσα σ' αὐτή τήν δραματική ἀτμόσφαιρα ἐφθασε στήν Ἀθήνα, τό ἀπόγευμα τῆς 24 Ὀκτωβρίου, τό ζευγος Πουτσίνι.

Φυσικά δέν τούς εἶπα τίποτε γιά ὅσα ἤδη, σχεδόν μέ βεβαιότητα, προετοιμάζοντο, ἀλλά ρώτησα τόν δικηγόρον Πουτσίνι τί ἐντυπώσεις εἶχε πρῖν ἀναχωρήσει ἀπό τήν Ἰταλία γιά νά ἔλθει στήν Ἑλλάδα. Ὁ δικηγόρος Πουτσίνι μοῦ εἶπε ὅτι εἶχε ζητήσει νά γίνει δεκτός ἀπό τόν Ὑπουργό Λαϊκῆς Διαφωτίσεως κ. Παβολίνι καί τόν εἶχε ρωτήσει ἂν δέν ἦταν προτιμότερο νά ἀποποιηθεῖ, μέ μία ὁποιαδήποτε πρόφαση, τήν πρόσκληση τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Ὁ Ὑπουργός τοῦ ἀπήντησε ὅτι δέν ὑπῆρχε κανένας λόγος νά μήν τήν δεχθεῖ καί ὅτι μάλιστα τό ταξίδι του στήν Ἑλλάδα θά συνέβαλλε σέ μιά ὕφεση στίς Ἰταλο-ελληνικές σχέσεις. Τά λόγια αὐτά τοῦ φάνηκε ὅτι εἶχαν ἰδιαίτερη σημασία γιατί προήρχοντο ἀπό κάποιον ὁ ὁποῖος, ὄχι μόνο προΐστατο σέ ἕνα ἀπό τά σπουδαιότερα πολιτικά Ὑπουργεῖα, ἀλλά ἦταν γνωστό ὅτι εἶχε τότε στενές σχέσεις μέ τόν Ὑπουργό τῶν Ἐξωτερικῶν. Ὁ δικηγόρος Πουτσίνι μοῦ εἶπε ἐπίσης ὅτι λίγες ἐβδομάδες πρῖν ἦταν κοινή πεποίθηση στήν Ἰταλία ὅτι βαδίζαμε πρὸς πόλεμο μέ τήν Ἑλλάδα τόσο πού ὁ ἴδιος εἶχε ἐκπλαγεῖ πάρα πολύ γιά τήν πρόσκληση πού τοῦ εἶχε περιέλθει διά τοῦ Ὑπουργείου, ἀλλά ὅτι τίς τελευταῖες ἐβδομάδες ἡ πεποίθηση αὐτή εἶχε βαθμιαία ἐξασθενήσει καί ὅτι κανεῖς πιά δέν ἐσκέπτετο τόν πόλεμο.

Τήν ἐπομένη, 25 Ὀκτωβρίου, ἔλαβε χώρα ἡ προαγγελθεῖσα πρεμιέρα τῆς Butterfly. Κι ἂν ἀκόμα ζοῦσα χίλια χρόνια δέν θά ξεχνοῦσα ποτέ ἐκείνη τήν βραδιά καί γιατί εἶναι σχεδόν βέβαιο, ὅτι ἦταν ἡ τελευταία φορά στήν ζωή μου πού μοῦ ἐδίδετο ἡ εὐκαιρία

νά δώ μιά τέτοια επίδειξη κομψότητας καί πολυτελείας. Ὁ κ. Μπαστιᾶς εἶχε ὀργανώσει θαυμάσια τά πάντα. Ἡ αἴθουσα τοῦ Ἑθνικοῦ θεάτρου ἐφαίνετο σάν αἴθουσα ὑποδοχῆς παλατιοῦ καί μάλιστα ἐνός παλατιοῦ ὅπου βασιλευε ἡ καλαισθησία. Ἦσαν παρόντες ὁ Βασιλεύς, ὁλόκληρη ἡ βασιλική οἰκογένεια, ὁ Μεταξᾶς, ὅ,τι καλύτερο μπορούσε νά ἐπίδειξει ἡ Ἀθήνα: ἓνα θαυμάσιο σύνολο ὠραίων γυναικῶν, κοσμημάτων, φορεμάτων. Ἐγώ, πού εἶχα ὄλους τούς λόγους, νά φοβοῦμαι ὅτι ἐπέκειτο τό κακό αἰσθανόμουν νά μοῦ σφίγγεται ἡ καρδιά καί τό πρόσωπό μου νά κοκκινίζει στήν σκέψη ὅτι, ἐνῶ ἐδίδετο μιά τόσο θαυμάσια γιορτή πρὸς τιμὴν τῆς Ἰταλικῆς Τέχνης, εἶχε ἤδη ὠριμάσει στήν Ἰταλία τό σχέδιο νά μαχαιρώσουν τὴν φτωχὴ ἐκείνη χώρα. Θά ἦταν δέ πολὺ μεγαλύτερος ὁ πόνος μου, ἂν μπορούσα νά προβλέψω ὅτι μιά πολιτική ὄχι μόνο ἐγκληματική, ἀλλὰ συγχρόνως παράφρων, προετοίμαζε ὄχι μόνο ἓνα ἐγκλημα, ἀλλὰ καί μιά ἐπονείδιστη καταστροφή γιὰ τὴν χώρα μας.

Τό πρωὶ τῆς 26ης, Σάββατο, ἔφθασε ἀπὸ τὴν Ρώμη ἓνα τηλεγράφημα τό ὁποῖο προανήγγελλε τὴν ἀφίξη, τὴν ἴδια ἡμέρα, ἐνός ἄλλου τηλεγραφήματος, πού θά περιεῖχε τίς περίφημες ὁδηγίες τίς ὁποῖες ὁ Φορνάρι ἐπρόκειτο νά πάει νά πάρει στὴ Ρώμη. Σχεδὸν ὁλόκληρη ἡ ἡμέρα πέρασε μὲ τὴν ἐκνευριστικὴ ἀναμονὴ τοῦ τηλεγραφήματος. Μοῦ ἐφαίνετο ὅτι οἱ ὤρες δέν περνοῦσαν ποτέ. Φαντάζομαι ὅτι οἱ ὤρες πού περνοῦν οἱ μελλοθάνατοι στό κελλί τους δέν θά εἶναι πολὺ διαφορετικές. Ἀργά τό ἀπόγευμα, γιὰ νά σκοτώσω τὴν ὥρα βγήκα μὲ τὸν Φορνάρι γιὰ λίγα λεπτά. Ἦταν μιά λαμπερὴ φθινοπωρινὴ ἡμέρα, πού ἀκολουθοῦσε ἀρκετὲς γκριζες καί βροχερὲς ἡμέρες. Στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου τῆς Ἀκροπόλεως ὁ Παρθενώνας στήν μεγαλόπρεπη του γύμνια χρύσιζε μὲ τίς ἀκτίνες τοῦ ἡλιοβασιλέματος. Καθίσαμε ἔξω σὲ ἓνα καφενεῖο. Γύρω μας συνωστίζετο, ὅπως κάθε ἀπόγευμα Σαββάτου, ἓνα θορυβῶδες πλῆθος. Γυναῖκες ντυμένες μὲ ζωηρά χρώματα, πού ἀρέσκονται νά φοροῦν οἱ γυναῖκες τοῦ λαοῦ, παιδιά πού ἔφερναν οἱ γονεῖς τους νά πάρουν παγωτό, στρατιῶτες πού εἶχαν ἔξοδο μὲ τίς ἀγγλικοῦ τύπου χακὶ στολές τους. Δέν νομίζω ὅτι ὁ Φορνάρι καί ἐγώ ἀνταλλάξαμε περισσότερες ἀπὸ εἴκοσι λέ-

ξεις. Όταν γυρίσαμε στην Πρεσβεία τό δειλινό, είχε φθάσει τό τηλεγράφημα καί άρχισε ή άποκρυπτογράφησή του.

Ή μάλλον είχε φθάσει ένα μέρος καί δέν γνωρίζαμε ποιό. Όπως γίνεται συνήθως μέ τά κρυπτογραφημένα τηλεγραφήματα, όταν είναι πολύ μεγάλα, τό είχαν χωρίσει σέ πολλά μέρη, πού όπως είδαμε άργότερα ήσαν τέσσερα. Τό μέρος πού πήραμε πρώτα, δέν ήταν ούτε ή άρχή ούτε τό τέλος του τηλεγραφήματος, ήταν ένα μέρος από τήν μέση. Περιείχε άπόσπασμα του κειμένου μιάς ρηματικής διακοινώσεως πρός τήν Έλληνική Κυβέρνηση καί έξέθετε τίς αίτιάσεις πού διετύπωνε ή Ίταλική Κυβέρνηση. Έπειδή όμως δέν είχαμε ούτε τήν εισαγωγή ούτε τό τέλος του τηλεγραφήματος, πού περιείχαν τίς σχετικές οδηγίες δέν μπορούσαμε άκόμα νά σχηματίσουμε τήν παραμικρή ιδέα όχι μόνο γιά όσα μās έδιναν έντολή νά κάνομε, αλλά ούτε γιά τό ποιές ήσαν οι προθέσεις τής Ίταλικής Κυβερνήσεως. Ήταν έξ Ίσου δυνατόν είτε τό Ύπουργείο νά έδινε έντολή νά επιδώσουμε τήν διακοίνωση, τής όποιας μου μετέδιδε τό κείμενο, όπως επιδίδεται μιά συνήθης διακοίνωση έστω καί μέ παραστάσεις στην Κυβέρνηση ενός κράτους μέ τήν όποία προτίθεται νά διαπραγματευθεί, είτε νά έλέγετο στό τέλος τής διακοινώσεως, τής όποιας είχαμε μπροστά μας τό κεντρικό σημείο ότι γιά τούς άνωτέρω λόγους, ή Ίταλία θεωρούσε τόν έαυτό της σέ έμπόλεμο κατάσταση μέ τήν Ελλάδα. Έν τώ μεταξύ πλησίαζε ή ώρα κατά τήν όποία θά άρχιζε ή προσέλευση στην Πρεσβεία των προσκεκλημένων γιά τήν δεξίωση καί τά άλλα τμήματα του τηλεγραφήματος δέν είχαν άκόμα φθάσει. Ή κατάσταση ήταν κάθε άλλο παρά ευχάριστη.

Κάλεσα τόν συνταγματάρχη Μοντίνι γιά νά ανταλλάξω μαζί του μερικές σκέψεις γιά τήν σκοπιμότητα νά ματαιώσουμε τήν δεξίωση μέ ένα όποιοδήποτε πρόσχημα. Ό συνταγματάρχης πολύ σωστά, παρατήρησε ότι, άν σύμφωνα μέ τά Ίταλικά σχέδια προεβλέπετο μιά αίφνιδιαστική δράση, όποιαδήποτε ένέργεια πού θά μπορούσε νά προκαλέσει άνησυχίες μπορούσε νά θέσει σέ σοβαρότατο Ίσως δέ άνεπανόρθωτο κίνδυνο τήν έπιτυχία τής έπιχειρήσεως. Ματαιώνοντας λοιπόν τήν τελευταία στιγμή τήν δεξίωση, πού είχε όρισθεί πριν δέκα ήμέρες θά άνελάμβανα μιά

φοβερή εϋθύνη. Δέν μπορούσε νά γίνει διαφορετικά, από του νά πιώ τό «ποτήριο» μέχρι τελευταίας τρυγός. Μισή ώρα περίπου μετά τήν προσέλευση του Στρατιωτικού Άκολουθου στήν Πρεσβεία βγήκα γιά νά υποδεχθώ τούς πρώτους καλεσμένους.

Ύπό κανονικές συνθήκες ή δεξίωση θά αξιζε νά χαρακτηριστεί από τούς κοσμικογράφους ως λαμπρή. Έλάχιστοι ήσαν εκείνοι πού δέν έδέχθησαν τήν πρόσκληση. Ή εϋκαιρία δέν μου είχε φανεί αρκετά σπουδαία γιά νά καλέσω τόν Πρωθυπουργό. Ήσαν παρόντα, πάντως, αρκετά μέλη τής Κυβερνήσεως, μεταξύ των οποίων ό Ύφυπουργός Μαυρουδής. Πρόσεξα τήν απουσία του Άλβανού Γραμματέως τής Πρεσβείας μας, αλλά δέν τήν απέδωσα σέ κανένα ανομολόγητο λόγο. Οι κυρίες ήσαν πολυάριθμες καί, όπως συνέβαινε συνήθως στήν άθηναική κοινωνία, κομψότατες. Παρ' όλα αυτά, υπήρχε στήν άτμόσφαιρα κάτι τό άκαθόριστο, ένα αίσθημα στενοχώριας, δυσανασχετήσεως, καί όλοι οι παρόντες, αρχίζοντας από μένα, πού, φυσικά, καθόμουν σέ άναμμένα κάρβουνα, είχαμε ένα άφύσικο ύφος, τό ύφος ανθρώπων πού υποδύονται ένα ρόλο σέ θεατρικό έργο. Κάθε τόσο, γιά νά μήν προσελκύει τήν προσοχή ή απουσία τους, ό ένας από τούς δύο γραμματείς, έκ περιτροπής, έγκατέλειπε γιά λίγα λεπτά τήν άποκρυπτογράφηση των άλλων τμημάτων του τηλεγραφήματος πού είχαν φθάσει έν τώ μεταξύ καί έκανε μία σύντομη έμφάνιση στις αίθουσες. Παρ' όλα αυτά, δέν μπορούσε νά διαφύγει από κανένα ότι οι έμφάνισεις αυτές ήσαν φευγαλέες καί ότι κάτι πολύ σπουδαίο άπασχολούσε τούς δύο γραμματείς στά γραφεία. Παρά τό γεγονός ότι κανείς δέν ήξερε τίποτε τό συγκεκριμένο, όλοι είχαν τήν αίσθηση ότι προετοιμάζετο κάτι τό πολύ σοβαρό καί σπουδαίο. Στά μέσα τής δεξιώσεως μέ είδοποίησαν ότι ό δρόμος στον όποιο έβγαζε ή καγκελλόπορτα τής Πρεσβείας είχε σπαρεί κυριολεκτικά μέ καρφιά. Κάποιος νέος πατριώτης θέλησε, μέ κάποια δόση πνεύματος, νά τιμωρήσει εκείνους πού είχαν δεχθεί τήν πρόσκληση του έκπροσώπου τής Ίταλίας, καταστρέφοντας τά λάστιχα των αυτοκινήτων τους.

Όπως έσυνθηθίζετο στήν Άθήνα, ή βραδιά παρετάθει μέχρι πολύ άργά. Έξηκολούθησα μέχρι τέλους, όσο μπορούσα καλύτε-

ρα νά συντροφεύω τούς καλεσμένους μου. Νόμιζε κανείς ότι απομακρύνοντο μέ μισή καρδιά από τήν Πρεσβεία, σάν νά είχαν τήν προαίσθηση ότι γιά τούς περισσότερους απ' αυτούς, αὐτή ἦταν ἡ τελευταία δεξίωση τῆς ζωῆς τους. Μία μικρή ομάδα ἔμεινε μέχρι μετά τίς 5 τό πρωί. Μόνο όταν ἔφυγαν μπόρεσα, ἐπί τέλους, νά διαβάσω τό μοιραῖο τηλεγράφημα! Περιεῖχε τήν διαταγή νά ἐπιδώσω στόν στρατηγό Μεταξά τήν ἀκόλουθη διακοίνωση:

«Ἡ Ἰταλική Κυβέρνησις ἠναγκάσθη ἐπανειλημμένως νά διαπιστώσῃ ὅτι κατά τήν ἐξέλιξιν τῆς παρουσίας συρράξεως, ἡ Ἑλληνική Κυβέρνησις ἔλαβε καί ἐτήρησε στάσιμ, ἡ ὁποία ἀντίκειται ὄχι μόνον πρὸς τὰς ὁμαλὰς σχέσεις εἰρήνης καί καλῆς γειτονίας μεταξὺ δύο χωρῶν, ἀλλὰ καί πρὸς τὰ καθωρισμένα καθήκοντα, τὰ ἀπορρέοντα διὰ τήν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν ἐκ τῆς ἰδιότητος αὐτῆς ὡς οὐδετέρου Κράτους. Κατ' ἐπανάληψιν εὐρέθη ἡ Ἰταλικὴ Κυβέρνησις εἰς τήν ἀνάγκην νά ἀνακαλέσῃ τήν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν εἰς τήν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων της καί νά διαμαρτυρηθῇ, ἐναντίον τῆς συστηματικῆς παραβιάσεως των, παραβιάσεως ἡ ὁποία εἶναι ἐξαιρετικῶς σοβαρά, δεδομένου ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἐδέχθη ὅπως ὁ ἀγγλικὸς στόλος χρησιμοποίησιν κατά τήν ἐξέλιξιν τῶν πολεμικῶν του ἐπιχειρήσεων τὰ χωρικά της ὕδατα καί τούς λιμένας της, ἠὺνὸση τὸν ἀνεφοδιασμὸν τῶν ἐναερίων βρετανικῶν δυνάμεων, ἐπέτρεψε τὴν ὀργάνωσιν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἀρχιπέλαγος μιᾶς ὑπηρεσίας στρατιωτικῶν πληροφοριῶν ἐναντίον τῆς Ἰταλίας. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις εἶναι πλήρως ἐν γνώσει τῶν γεγονότων τούτων, τὰ ὁποῖα ὑπῆρξαν ἀντικείμενον ἀπὸ μέρους τῆς Ἰταλίας διπλωματικῶν διαβημάτων, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις — ἥτις ἐν τούτοις θὰ ὤφειλε νά εἶχεν ἀντίληψιν τῶν σοβαρῶν συνεπειῶν τῆς στάσεώς της — δέν ἀπήντησε διὰ τῆς λήψεως οὐδενὸς μέτρου πρὸς προστασίαν τῆς οὐδετερότητός της, ἀλλὰ, τὸ ἐναντίον, διὰ τῆς ἐντάσεως τῆς δράσεώς της πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἐνόπλων βρετανικῶν δυνάμεων καί τῆς συνεργασίας αὐτῆς μετὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς Ἰταλίας.

»Ἡ Ἰταλικὴ Κυβέρνησις κατέχει ἀποδείξεις ὅτι ἡ συνεργασία αὕτη εἶχε προβλεφθῇ καί κανονισθῇ ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερ-

νήσεως ἀκόμη καί διά συνεννοήσεων στρατιωτικῆς, ναυτικῆς καί ἀεροπορικῆς φύσεως. Ἡ Ἰταλικὴ Κυβέρνησις δέν ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν βρετανικὴν ἐγγύησιν, τὴν ὁποῖαν ἡ Ἑλλάς εἶχε δεχθῆ ὡς τμῆμα ἐνεργείας κατευθυνομένης ἐναντίον τῆς ἀσφαλείας τῆς Ἰταλίας, ἀλλὰ καί εἰς τὰς ρητὰς καί καθωρισμένας ὑποχρεώσεις, τὰς ἀναληφθείσας ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ὅπως θέσῃ εἰς τὴν διάθεσιν τῶν δυνάμεων, τῶν εὕρισκομένων εἰς πόλεμον πρὸς τὴν Ἰταλίαν, σπουδαίας στρατηγικὰς θέσεις ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἐδάφους, συμπεριλαμβανομένων ἀεροπορικῶν βάσεων ἐν Θεσσαλίᾳ καί Μακεδονίᾳ, προοριζομένων δι' ἐπίθεσιν ἐναντίον τοῦ ἀλβανικοῦ ἐδάφους.

»Ἡ Ἰταλικὴ Κυβέρνησις δέον σχετικῶς νὰ ὑπενθυμίσῃ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν τὰς προκλητικὰς ἐνεργείας τὰς διεξαχθείσας ἐναντι τοῦ ἀλβανικοῦ ἔθνους διὰ τῆς τρομοκρατικῆς πολιτικῆς, τὴν ὁποῖαν υἱοθέτησεν ἐναντι τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Τσαμουριάς καί διὰ τῶν ἐμμόνων προσπαθειῶν πρὸς δημιουργίαν ἀνωμαλιῶν ἐκεῖθεν τῶν συνόρων τῆς. Καί δι' αὐτό τοῦτο τό γεγονός εὐρέθη ἡ Ἰταλικὴ Κυβέρνησις, πλὴν ματαιίως, εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ὑπενθυμίσῃ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν τὰς ἀναποφεύκτους συνεπειάς, ἃς παρομοία πολιτικὴ θὰ εἶχεν ὅσον ἀφορᾷ τὴν Ἰταλίαν.

»Ἡ Ἰταλία δέν δύναται νὰ ἀνεχθῆ ἐφεξῆς πάντα ταῦτα. Ἡ οὐδετερότης τῆς Ἑλλάδος ἀπέβη ὁλονέν καί περισσότερο ἀπλῶς καί καθαρῶς φαινομενικῆ. Ἡ εὐθύνη διὰ τὴν κατάστασιν ταύτην ἐπιπίπτει πρωτίστως ἐπὶ τῆς Ἀγγλίας καί ἐπὶ τῆς προθέσεώς της ὅπως περιπλέκῃ πάντοτε ἄλλας χώρας εἰς τὸν πόλεμον. Ἡ Ἰταλικὴ Κυβέρνησις θεωρεῖ ἕκδηλον ὅτι ἡ πολιτικὴ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ἔτεινε καί τείνει νὰ μεταβάλλῃ τὸ ἑλληνικόν ἔδαφος, ἢ τουλάχιστον νὰ ἐπιτρέψῃ ὅπως τὸ ἑλληνικόν ἔδαφος μεταβληθῆ εἰς βᾶσιν πολεμικῆς δράσεως ἐναντίον τῆς Ἰταλίας.

»Τοῦτο δέν θὰ ἠδύνατο νὰ ὀδηγήσῃ ἢ εἰς μίαν ἔνοπλον ρῆξιν μεταξύ τῆς Ἰταλίας καί τῆς Ἑλλάδος, ρῆξιν τὴν ὁποῖαν ἡ Ἰταλικὴ Κυβέρνησις ἔχει πᾶσαν πρόθεσιν νὰ ἀποφύγῃ.

»Ὅθεν, ἡ Ἰταλικὴ Κυβέρνησις κατέληξεν εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν — ὡς ἐγγύησιν διὰ τὴν

οὐδετερότητα τῆς Ἑλλάδος καί ὡς ἐγγύησιν διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῆς Ἰταλίας — τὸ δικαίωμα νὰ καταλάβῃ διὰ τῶν ἐνόπλων αὐτῆς δυνάμεων διὰ τὴν διάρκειαν τῆς σημερινῆς πρὸς τὴν Ἀγγλίαν ρήξεως, ὠρισμένα στρατηγικά σημεῖα τοῦ ἐλληνικοῦ ἐδάφους. Ἡ Ἰταλικὴ Κυβέρνησις ζητεῖ ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν ὅπως μὴ ἐναντιωθῇ εἰς τὴν κατάληψιν ταύτην καὶ ὅπως μὴ παρεμποδίσῃ τὴν ἐλευθέραν διέλευσιν τῶν στρατευμάτων τῶν προοριζομένων νὰ τὴν πραγματοποιήσωσι. Τὰ στρατεύματα ταῦτα δὲν παρουσιάζονται ὡς ἐχθροὶ τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ καί ἡ Ἰταλικὴ Κυβέρνησις δὲν προτίθεται ποσῶς, διὰ τῆς προσωρινῆς κατοχῆς στρατηγικῶν τινῶν σημείων, ἐπιβαλλομένης ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τῶν περιστάσεων καὶ ἐχούσης καθαρῶς ἀμυντικὸν χαρακτῆρα, νὰ θίξῃ ὅπωςδήποτε τὴν κυριαρχίαν καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος.

»Ἡ Ἰταλικὴ Κυβέρνησις ζητεῖ ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν ὅπως δώσῃ αὐθωρεῖ εἰς τὰς στρατιωτικὰς ἀρχάς, τὰς ἀναγκαίας διαταγὰς ἵνα ἡ κατοχὴ αὕτη δυνηθῇ νὰ πραγματοποιηθῇ κατὰ εἰρηνικὸν τρόπον. Ἐάν τὰ Ἰταλικά στρατεύματα ἤθελον συναντήσῃ ἀντίστασιν, ἡ ἀντίστασις αὕτη θὰ καμφθῇ διὰ τῶν ὀπλων καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις θὰ ἔφερε τὰς εὐθύναις αἱ ὁποῖαι ἤθελον προκύψῃ ἐκ τούτου».

Τὸ περίφημο αὐτὸ ἔγγραφο κακοπιστίας συνοδεύετο ἀπὸ τὶς ἐξῆς ὁδηγίαις. Ἡ ἐπίδοσις τῆς διακοινώσεως ἔπρεπε νὰ γίνῃ χωρὶς προειδοποίησιν στίς 3 τὸ πρωὶ τῆς 28ης Ὀκτωβρίου καὶ τὴν ἐπίδοσιν τῆς διακοινώσεως θὰ ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσῃ ἡ προφορικὴ ἀνακοίνωσις ὅτι οἱ κινήσεις τῶν στρατευμάτων μας θὰ ἄρχιζαν τὴν 6 πρῶν τῆς ἰδίας ἡμέρας. Τὰ πάντα εἶχαν ὑπολογισθεῖ ὥστε ὁ πόλεμος νὰ καταστῇ ἀναπόφευκτος. Ἐκτός τοῦ ὅτι τὸ νὰ ἐπιτρέψῃ στὰ Ἰταλικά στρατεύματα νὰ καταλάβουν στρατηγικά σημεῖα ἐπὶ τοῦ ἐλληνικοῦ ἐδάφους, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου μὲ τὴν Ἀγγλίαν, θὰ ἐσήμαινε πράγματι τὴν παραβίασιν τῆς ἐλληνικῆς οὐδετερότητας καὶ θὰ ἐξέθετε τὴν Ἑλλάδα εἰς ἀμεσο κήρυξιν πολέμου ἐκ μέρους τῆς Μ. Βρεταννίας (καὶ ἡ Ἰταλικὴ Κυβέρνησις ἤξερε πολὺ καλά ὅτι ἡ Ἑλλάδα δὲν θὰ ἐδέχετο ποτέ ἓνα τέτοιο ἐνδεχόμενον) καὶ ἂν ἀκόμα ἡ Ἑλλάδα ἤθελε νὰ ἰκανοποιήσῃ

τό αίτημά μας νά καταλάβομε στρατηγικά σημεία, πού δέν καθορίζοντο καθόλου, τῆς ἀφηναν μόλις τρεῖς ὥρες, μέσα στή νύχτα, γιά νά δώσει στά στρατεύματά της τίς ἀπαραίτητες διαταγές. Ἐξ ἄλλου, μερικοί Ἴταλοί ἀξιωματικοί, ἀνίκανοι νά συγκρατήσουν περισσότερο τό πολεμικό τους μένος, φρόντισαν, ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας, νά συντομεύσουν ἀκόμα περισσότερο τήν διορία. Προκύπτει πράγματι ὅτι σέ διαφόρους τομεῖς τοῦ μετώπου ἡ Ἰταλική ἐπίθεση ἀρχισε ἤδη στίς 5.30' τῆς 28ης. Μήπως δέν εἶχε πεῖ ὁ ἀρχηγός τῶν στρατευμάτων στήν Ἄλβανία, στήν σύσκεψη τοῦ Palazzo Venezia ὅτι ἡ μοναδική ἐκδήλωση ἀπειθαρχίας τήν ὁποία εἶχε διαπιστώσει ἦταν: «ἡ ἀπειθαρχία τῶν ἀξιωματικῶν καί στρατιωτῶν, ἀπό ὑπερβολική ἀνυπομονησία νά βαδίσουν πρὸς τήν μάχη». Καί μήπως δέν ἔπρεπε τά λόγια ἐκεῖνα νά τύχουν ἐπιβεβαιώσεως;

Ἐπί τῆς συνθηκῆς αὐτέσ, οἱ γλυκανάλατες φράσεις τῆς διακοινώσεως οἱ σχετικέσ μέ τήν πρόθεση τῆς Ἰταλικῆς Κυβερνήσεως νά ἀποφύγει ἐνοπλο σύρραξη μεταξύ Ἰταλίας καί Ἑλλάδος, σχετικὰ μέ τά Ἰταλικά στρατεύματα πού θά παρουσιάζοντο σάν φίλοι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί μέ τήν θέληση νά μήν θίξουν τήν κυριαρχία ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος, δέν ἦσαν παρά ἐκδηλώσεις μιᾶς ἀποκρουστικῆς ὑποκρισίας, τελείως ξένης, ἡ τουλάχιστον ἔτσι μᾶς ἐφαίνετο μέχρι τότε, πρὸς τήν νοοτροπία τοῦ Ἰταλικοῦ λαοῦ ἐξ ὀνόματος τοῦ ὁποίου εἶχαν τήν ἀξίωση νά ὀμιλοῦν.

Στήν ἱστορική σύσκεψη πού ἔλαβε χώραν στό Palazzo Venezia τήν 15 Ὀκτωβρίου, ὁ Μουσσολίνι εἶχε ζητήσει νά δημιουργηθεῖ ἕνα ἐπεισόδιο «γιά νά ὑπάρξει κάποιο προπέρασμα καπνοῦ, ὥστε νά δοθεῖ στήν ἐπιχείρησή μας «ἡ ἐντύπωση τοῦ μοιραίου», διευκρινίζοντας ὅτι τό ἐπεισόδιο τοῦ ἐχρειάζετο γιά τήν 24 Ὀκτωβρίου. Ὁ Ἰακομόνι, πάντοτε ἐπιφυλακτικός, εἶχε ἀπαιτήσει κάπως ἀόριστα ὅτι ἐκεῖνος θά μπορούσε νά κάμει κάτι στά σύνορα. Ὁ Βισκόντι - Πράσκα, εἶχε μιλήσει γιά γαλλικέσ βόμβεσ μέ τίς ὁποῖεσ θά σκηνοθετοῦσε μιᾶ δῆθεν ἐπίθεση. Ὅλεσ αὐτέσ οἱ λεπτομέρειεσ ἀρχίζαν νά ἐνοχλοῦν τόν Μουσσολίνι, πού δέν μπορούσε νά χάνει τόν καιρό του συζητώντας τέτοια ἀσήμαντα πράγματα. Ὁ Τσιάνο τό ἀντελήφθει καί μέ λακωνικότητα Τακί-

του, δήλωσε με τό ίδιο ύφος πού ό καλός βιοτέχνης βεβαιώνει τόν πελάτη, ότι, τήν καθορισμένη ήμερομηνία, θά παραδώσει άνελλιπώς τήν παραγγελία: «τήν 24η θά ύπάρξει τό έπεισόδιο».

Στήν πραγματικότητα ό Γενικός Τοποτηρητής τής 'Αλβανίας, έκαμε τά πράγματα μέ μεγαλύτερη άπλοχερία καί χωρίς νά ύπολογίσει δαπάνες. 'Αντί ένα έπεισόδιο ύπήρξαν δύο.

Τήν 26 'Οκτωβρίου τό Πρακτορείο Στέφανι μετέδιδε τήν ακόλουθη άνοκοίνωση:

«Ένοπλος έλληνική συμμορία έπετέθη σήμερον τήν πρωίαν διά πυροβολισμών καί χειροβομβίδων έναντίον άλβανικών φυλακίων πλησίον τής Κορυτσάς, νοτίως τής διαβάσεως Καπέσσιτσα.

»'Η άμεσος αντίδρασις άλβανικής περιπόλου καί ή έπακολούθησασα έπέμβασις άλλων άποσπασμάτων έπέτρεψαν τήν άμεσον άπόκρουσιν τής έχθρικής ομάδος, ήτις είχεν εισχωρήσει έντός του άλβανικού έδάφους. "Εξ τών έπιτεθέντων 'Ελλήνων συνελήφθησαν. Αι άπώλειαι τών 'Αλβανών άνέρχονται εις δύο στρατιώτας νεκρούς καί τρείς τραυματίας.

»Χθές τήν έσπέραν τρείς βόμβαι έξερράγησαν πλησίον τής έδρας του γραφείου του 'Ιταλου Λιμενάρχου του Πόρτο Έντα. Υπάρχουν 2 έλαφρώς τραυματισμένοι. Καταζητούνται δραστηρίως οι Έλληνες ή Βρεταννοί πράκτορες εις τούς όποιους όφείλεται ή άπόπειρα αύτη.

»Διεξάγονται έρευναι διά τά δύο έπεισόδια, ένω καί εις τάς δύο περιοχάς άποκατεστάθη άμέσως ή ήρεμία».

Τό έπόμενο πρωί τό Πρακτορείο τών 'Αθηνών άπαντούσε στό Πρακτορείο Στέφανι μέ δύο άνακοινώσεις. 'Η πρώτη έλεγε:

«Τά έκ Τιράνων τηλεγραφήματα, τά διαβιβασθέντα έκ Ρώμης διά του Πρακτορείου Στέφανι κατά τά όποια έλληνική συμμορία είσήλθεν δήθεν εις τό άλβανικόν έδαφος καί προσέβαλεν άλβανικά φυλάκια πλησίον τής Κορυτσάς νοτίως τής διαβάσεως Καπέσσιτσα, είναι άπολύτως ψευδή. Ούδεμία, έλληνική συμμορία διήλθε τά άλβανικά σύνορα εις οιονδήποτε αύτών σημείον. Είναι γνωστόν ότι ούδεμία συμμορία ούτε έσχηματίσθη ούτε είναι δυνατόν νά σχηματισθῆ έντός του έλληνικού έδάφους, δεδομένου

ὅτι αἱ ἑλληνικαὶ στρατιωτικαὶ καὶ πολιτικαὶ ἀρχαὶ ἐξασφαλίζουν ἀδιατάρακτον τάξιν.

»Ἐπίσης τό ἀγγελθέν ἐκ Ρώμης ὑπό τοῦ Πρακτορείου Στέφανι δι κατ' εἰδήσεις ἐκ Τιράνων ἐξερράγη βόμβα εἰς τό Ἰταλικόν λιμεναρχεῖον τοῦ Πόρτο Ἐντα (Ἁγίων Σαράντα) καὶ δι ἐνέργειαι τοιαύτης φύσεως δύνανται νά ἀποδοθῶσιν εἰς Ἑλληνας δῆθεν ὄργανα ἑλληνικῶν ἀρχῶν, θεωρεῖται ἐνταῦθα ὡς προσπάθεια αὐτόχρημα παιδαριώδης. Ἄγνοεῖται ἂν συνέβη τι εἰς τοὺς Ἁγίους Σαράντα, ἀλλά πάντως οὐδεμία ἑλληνικὴ ἀνάμιξις εἶναι δυνατὴ εἰς τοιαύτας φύσεως ὑποθέσεις.

»Ἄν σχέσει μέ τά τηλεγραφήματα τοῦ πρακτορείου Στέφανι εἰς ἃ ἀναφέρονται αἱ δύο αὐταὶ διαψεύσεις, τό Πρακτορεῖο Ἀθηνῶν πληροφορεῖται ἐξ ἀρμοδίας πηγῆς ὅτι αἱ ἑλληνικαὶ στρατιωτικαὶ ἀρχαὶ τῶν συνόρων, ἐρωτηθεῖσαι ἐξ Ἀθηνῶν κατόπιν τῶν ἐκ Τιράνων τηλεγραφημάτων, ἐβεβαίωσαν τά ἐξῆς: οὐδέν ἀπολύτως ἐπεισόδιον συνέβη εἰς τά ἑλληνοαλβανικά σύνορα, ἀλλὰ ἀπλῶς τήν νύκτα τῆς Παρασκευῆς (25 Ὀκτωβρίου) πρὸς τό Σάββατον (26 Ὀκτωβρίου), περὶ ὥραν 2αν πρωϊνῆν, τά ἑλληνικά φυλάκια ἤκουσαν πυροβολισμούς πρὸς τήν κατεύθυνσιν τῆς Βιγλίστης ἐντός τοῦ ἀλβανικοῦ ἐδάφους, εὐρισκομένης εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων χιλιομέτρων πέραν τῆς ἑλληνοαλβανικῆς μεθορίου. Ἐπαναλαμβάνεται ὅτι ἐπὶ τῆς γραμμῆς τῶν ἑλληνοαλβανικῶν συνόρων οὐδέν ἀπολύτως συνέβη. Ὅπως δέ εἶναι τοποθετημένα τά ἑλληνικά φυλάκια ἀποκλείεται ἐντελῶς ἡ διάβασις τῶν συνόρων εἴτε πρὸς τήν Ἑλλάδα εἴτε πρὸς τήν Ἀλβανίαν. Ὑπάρχουσι πληροφορίαὶ ὅτι ἐντός τοῦ ἀλβανικοῦ ἐδάφους σχηματίζονται ἀλβανικαὶ συμμορίαὶ ἀγνωστον πρὸς ποῖον σκοπόν».

Ἡ δευτέρα ἀνακοίνωσις εἶχε ὡς ἐξῆς:

«Ἐν συνεχείᾳ τῆς σημερινῆς ἡμῶν ἀνακοινώσεως, ἐν σχέσει πρὸς τά ἐν Ἀλβανίᾳ ἐπεισόδια, τά τηλεγραφηθέντα ὑπό τοῦ Πρακτορείου Στέφανι, εἴμεθα εἰς θέσιν νά προσθέσωμεν τὰς κάτωθι λεπτομερεῖας παρασχεθείσας ἀρμοδίως τήν νύκτα: οἱ πυροβολισμοὶ οἱ ἀκουσθέντες ὑπό τῶν ἑλληνικῶν φυλακίων προήρχοντο ἐκ τοῦ χωρίου Βέρνικ, ἐπὶ ἀλβανικοῦ ἐδάφους, ἀπέχοντος

5 χιλιόμετρα ἐκ τῆς Βιγλίστης καί 4 χιλιόμετρα ἐκ τῶν ἑλληνικῶν συνόρων.

«Ὁ Ἕλλην ἀξιωματικός διοικητής τοῦ ἀπέναντι ἑλληνικοῦ φυλακίου, ὅστις ἤκουσε τοὺς πυροβολισμούς, εἰδοποίησε περὶ τῶν πυροβολισμῶν τοὺς ὁποίους ἤκουσε τὸν ἀπέναντί του Ἴταλόν ἀξιωματικόν, καί, συμφώνως πρὸς τοὺς στρατιωτικούς κανονισμούς διὰ τὰ σύνορα, ἐζήτησε νά συναντηθῆ μετ' αὐτοῦ ὅπως πληροφορηθῆ περὶ τῶν συμβαινόντων καί συνεννοηθῆ σχετικῶς μαζί του. Ὁ Ἕλλην ἀξιωματικός δέν ἔλαβεν μέχρι τῆς στιγμῆς τοιαύτην ἀπάντησιν».

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ δύο ἐπεισόδια, τὰ ὁποῖα ἐπισημαίνει τὸ πρακτορεῖο Στέφανι δέν ἔχομε νά προσθέσομε τίποτε στὶς ἀνακοινώσεις τοῦ Πρακτορείου Ἀθηνῶν, ἀλλὰ γιὰ τὸ δεύτερο ἐπεισόδιο τοῦ Πόρτο Ἔντα σήμερα γνωρίζομε κάτι περισσότερο. Ἡ κατάθεση τοῦ στρατηγοῦ τῶν Καραμπινιέρων Ἀγκοστινοῦτσι, ἐπ' εὐκαιρία μιᾶς πρόσφατης δίκης, ἀπεκάλυψε ὅτι οἱ βόμβες εἶχαν ριφθεῖ ἀπὸ «δικὰ μας στοιχεῖα», δηλαδή ἀπὸ Ἴταλοὺς ἢ πιθανότερα ἀπὸ ὀπλισθέντες ἀπὸ τοὺς Ἴταλοὺς Ἀλβανούς». Οἱ δύο τραυματίες γιὰ τοὺς ὁποίους γίνεται λόγος στὴν ἀνακοίνωση τοῦ Πρακτορείου Στέφανι ὑπάρχουν πράγματι. Πρόκειται γιὰ δύο Καραμπινιέρους, οἱ ὁποῖοι ἐκτελοῦσαν τὴν συνήθη ὑπηρεσίαν τους στὰ γραφεῖα τοῦ Λιμεναρχείου καί τῶν ὁποίων δέν ἐφείσθησαν οἱ ὀργανωτές τῆς ἀποπέρας, μέ τὴν σκέψη προφανῶς ὅτι ὁ τραυματισμός καί, ἐνδεχομένως, ὁ θάνατος τῶν δύο Καραμπινιέρων θά συνέβαλλε σὸ νά γίνῃ πιστευτὴ ἡ ἐκδοχὴ κατὰ τὴν ὁποῖα ἡ ἀπόπειρα ἦταν ἔργον Ἑλλήνων ἢ ἀκόμα καί Ἀγγλων πρακτόρων.

Τὴν 1 μ.μ. τῆς 27 τοῦ Πρακτορείου Ἀθηνῶν μετέδιδε μία τρίτη ἀνακοίνωση:

«Ἐν συνεχείᾳ τῆς πρωῒνης ἡμῶν ἀνακοινώσεως, τῆς ἀφορώσης τὰ ἐν Ἀλβανίᾳ ἐπεισόδια, καθ' ἣν Ἕλλην ἀξιωματικός ἐζήτησε νά συναντηθῆ μετὰ Ἰταλοῦ ἀξιωματικοῦ τῶν συνόρων, πληροφορούμεθα ὅτι ἡ συνάντησις αὕτη θά γίνῃ σήμερον τὴν 4ην μ.μ.»

Τέλος, τήν 9 μ.μ. τῆς ἰδίας ἡμέρας, τό ἴδιο Πρακτορεῖο μετέδιδε τήν ἀκόλουθη ἀνακοίνωση:

«Ανακοινοῦται ὑπό τοῦ Πρακτορείου Ἀθηνῶν ὅτι ἡ ἀγγελθεῖσα συνάντησις μεταξύ Ἑλλήνων καί Ἰταλῶν ἀξιωματικῶν εἰς τήν ἑλληνοαλβανικήν μεθόριον ἐπραγματοποιήθη σήμερον Κυριακήν περί ὦραν 4ην ἀπογευματινήν. Εἰς τήν συνάντησιν ταύτην ἐνεφανίσθη ἐκ μέρους τῶν Ἰταλῶν εἷς ἀνθυπασπιστής, οἱ δέ προσελθόντες δύο Ἑλληνες ἀξιωματικοί, ἐξ ὧν ὁ εἷς ἦτο ὁ διοικητής τοῦ τομέως, παρεκάλεσαν ὅπως ἐπαναληφθῆ ἡ συνάντησις καί λάβη εἰς αὐτήν μέρος ὁ Ἰταλός διοικητής τοῦ τομέως».

Εἶναι περιττόν νά λεχθῆ ὅτι ἡ συνάντησις αὕτη δέν ἐγίνε ποτέ. Τήν ἐπομένη νύκτα ὁ πόλεμος εἶχε ἤδη ἀρχίσει. Στό πρωινό φύλλο τῆς 28ης Ὀκτωβρίου, ὅπου στίς τελευταῖες εἰδήσεις δημοσίευε τήν εἶδηση τῆς νυκτερινῆς μου ἐπισκέψεως στόν Πρωθυπουργό, ἡ «*Messenger d' Athènes*», ἐκδιδομένη στήν Ἀθήνα γαλλόφωνος ἐφημερίδα κυρίως πρὸς χρῆσιν τοῦ διπλωματικοῦ σώματος, περιεῖχε κύριο ἄρθρο, ἡμιεπισήμου ἐμπνεύσεως, μέ τόν τίτλο «*Le rôle de la Grèce*». Τό ἄρθρο, ὀρμώμενο ἀπό τά δύο δῆθεν ἐπεισόδια, πού ἀπετέλεσαν ἀντικείμενον τῶν ἀνακοινώσεων τῆς προηγουμένης, ἐπανελάμβανε ὅτι στήν Ἑλλάδα ὁ σχηματισμός ἐνόπλων συμμοριῶν ἦταν ἀδύνατος διότι ὅλοι γινώριζαν «*quelles routraient être les conséquences d'un écart*» κατά τίς λεπτές ἐκεῖνες στιγμές. Ἡ Ἑλλάδα εἶχε δώσει σέ ὅλους «*les gages multiples de sa loyauté parfaite*» τηρώντας αὐστηρά τίς ὑποχρεώσεις της ὡς οὐδετέρας καί συμβάλλοντας στήν διατήρησι τῆς εἰρήνης στά Βαλκάνια. Τό ἄρθρο τελείωνε μέ αὐτές τίς σφαιεῖς καί εὐγενεῖς λέξεις, πού λίγες ὥρες μετά ἐμελλε νά ἐπιβεβαιωθοῦν περιτράνωσ ἀπό τά γεγονότα:

«*Seulement qu'on ne s'y trompe pas. Esprit pacifique ne signifie point abdication. Eviter les provocations et les imprudences, ne point renoncer á la légitime défense. La ligne directrice de la Grèce a été fermement tracée par le Chef du Gouvernement. La Grèce n'admettra pas une atteinte á son honneur, á son intégrité, á son indépendance.*».

Τό πρωί τής 27 θά έλάμβανε χώρα στήν Casa d' Italia, στήν αίθουσα τοῦ Ἰταλικοῦ Μορφωτικοῦ Ἰνστιτούτου ὁ έορτασμός τής μοιραίας έπετείου τής φασιστικῆς έπαναστάσεως. Εὐτυχῶς, τήν χρονιά εκείνη, κατόπιν άνωτέρας διαταγῆς, ὁ έορτασμός εἶχε περιορισθεῖ στό ελάχιστον, στήν άνάγνωση δηλ. τών άνταλλαγέντων τηλεγραφημάτων μεταξύ Μουσσολίνι καί τοῦ πρίγκιπος τοῦ Πεδεμοντίου επί τῆ συμπληρώσει τής έκστρατείας εκείνης κατά τής Γαλλίας, τής όποίας τό τελικό άποτέλεσμα ἦταν νά φέρει τούς Γάλλους στήν Ἄόστα καί τήν Bordighera. Ἡ μικρή Ἰταλική παροικία τών Ἀθηνῶν, ἦταν παροῦσα σχεδόν όλη, αλλά ἡ έντύπωση παγερότητας καί δυσφορίας ἦταν άκόμη πιό αισθητή τό πρωί εκείνο στήν μεγάλη αίθουσα τοῦ Μορφωτικοῦ Ἰνστιτούτου άπ' ότι τό προηγούμενο βράδυ στίς αίθουσες τής Πρεσβείας. Ὅταν τελείωσε ἡ τελετή, πού εἶχε πάρει σχεδόν τόν χαρακτήρα κηδείας, γυρίσαμε στήν Πρεσβεία. Ἀφοῦ κάλεσα τόν Στρατιωτικό καί Ναυτικό Ἀκόλουθο τούς διάβασα τήν Ἰταλική διακοίνωση καί ζήτησα τήν γνώμη τους. Οἱ δύο στρατιωτικοί συνεργάτες μου ἦσαν τής γνώμης, λαμβάνοντας ὑπ' όψιν άφ' ένός τήν Ισχύτητα τών δυνάμεών μας στήν Ἀλβανία καί άφ' έτέρου τό μυστήριο μέ τό όποιο, κατά τίς ὑπουργικές όδηγίες, έπρεπε νά περιβάλλει τήν έπίδοση τής διακοινώσεως στόν Πρωθυπουργό τής Ἑλλάδος, οἱ στρατιωτικές μας άρχές, αντί ἡ παράλληλα μέ τήν έπίθεση στά ἠπειρωτικά σύνορα, θά εἶχαν προετοιμάσει μία αἰφνιδιαστική έπιχείρηση έναντίον κάποιου σημείου τοῦ έλληνικοῦ έδάφους. Εἶχε μεγίστη λοιπόν σπουδαιότητα, κατά τήν γνώμη τους, όχι μόνο νά τηρηθοῦν κατά γράμμα οἱ όδηγίες τοῦ Ὑπουργείου, αλλά, καί νά άποφευχθεῖ κάθε τι τό όποιο θά μπορούσε νά προδώσει τό μυστικό καθώς καί ό,τιδήποτε άλλο θά μπορούσε νά γεννήσει ὑποψίες στους Ἑλληνες. Τίποτε δέν έπρεπε νά αλλάξει στό πρόγραμμα πού ὁ καθένας μας εἶχε καταρτίσει γιά τήν ἡμέρα εκείνη καί τό τελεσίγραφο έπρεπε νά κρατηθεῖ μυστικό καί άπό τά άλλα μέλη τής Πρεσβείας μέχρι τής τελευταίας δυνατῆς στιγμῆς, άκόμα καί άπό τίς οίκογένειες εκείνων πού συμμετεἶχαν στήν μικρή πρωινή σύσκεψη. Τό ζευγος Πουτσίνι θά έφευγε μέ τό Orient Express εκείνο τό άπόγευμα. Γιά νά τούς άπαλλάξω άπό όποιαδή-

ποτε ἐνόχληση θά ἤθελα νά μετακομίσουν ἀπό τό ξενοδοχεῖο, ὅπου τοὺς φιλοξενούσε ἡ Ἑλληνική κυβέρνησις, στήν Πρεσβεία ὡς φιλοξενούμενοι μου, προβάλλοντάς ὡς πρόσχημα τήν ἐπιθυμία τους νά παρατείνουν ἐπί μερικές ἡμέρες τήν παραμονή τους στήν Ἑλλάδα. Σκεφθήκαμε ὅμως ὅτι καί αὐτό θά μπορούσε νά γεννήσει ὑποψίες καί ὅτι οἱ Πουτσίνι ἔπρεπε νά ἀναχωρήσουν σύμφωνα μέ τό πρόγραμμα πού εἶχε καταρτισθεῖ. Πράγματι, ἀνεχώρησαν ἐκεῖνο τό ἀπόγευμα καί ἐγώ πῆγα στόν σταθμό γιά νά τοὺς ἀποχαιρετήσω. Ἔτρεφα ἀκόμη μία μικρή ἐλπίδα ὅτι, ἐπειδή τό τραῖνο θά ἔφθανε στά γιουγκοσλαβικά σύνορα τίς πρῶτες πρωινές ὥρες τῆς ἐπομένης θά κατόρθωναν νά διαβοῦν τά ἑλληνικά σύνορα πρὶν διασθεῖ ἡ εἶδησις τῆς ἐκρήξεως τοῦ πολέμου. Στήν Θεσσαλονίκη, ὅμως, οἱ ἑλληνικές ἀρχές τοὺς κατέβασαν ἀπό τό τραῖνο καί τοὺς ἔκλεισαν στά κτίρια τῶν σχολείων μας τῆς πόλεως ἐκείνης μαζί μέ τά μέλη τῆς Ἰταλικῆς παροικίας, ὑποβάλλοντάς τους σέ μία ταλαιπωρία, γιά νά πούμε τήν ἀλήθεια, ἀσκοπη καί ἀδικαιολόγητη. Ἐκεῖ παρέμειναν ὑπό περιορισμόν μαζί μέ τοὺς ἄλλους Ἰταλοὺς μέχρι τῆς ἡμέρας πού ἀνεχώρησαν ὅλοι μαζί μέ τό ἴδιο τραῖνο πού μετέφερε στήν πατρίδα του τό Ἰταλικό διπλωματικό καί προξενικό προσωπικό. Τήν 1 Νοεμβρίου ἕνα σμήνος Ἰταλικῶν ἀεροπλάνων μέ ἐπί κεφαλῆς τόν κόμητα Τσιάνο, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐγκαταλείψει τήν ἰδέα νά εισέλθει στήν Ἑλλάδα μέ τίς ἀλβανικές συμμορίες, πραγματοποίησε μία ἐπιδρομή κατά τοῦ κέντρου τῆς Θεσσαλονίκης, κατά τήν ὁποία τά ἑλληνικά ἀντιαεροπορικά κατέρριψαν δύο ἀεροπλάνα μας, τῶν ὁποίων τά συντρίμματα ἐσύρθησαν θριαμβευτικῶς ἀνά τοὺς δρόμους τῆς πόλεως μέ πανηγυρισμούς τοῦ ὄχλου. Μία ἀπό τίς ριφθεῖσες βόμβες κατά τήν ἐπιδρομή αὐτή ἔπεσε τόσο κοντά στό σχολεῖο ὅπου εἶχε συγκεντρωθεῖ ἡ Ἰταλική παροικία πού ἕνα βλήμα σκότωσε τόν Ἑλληνα σκοπό πού φρουροῦσε τήν εἴσοδο. Ὡς ἐκ θαύματος, λοιπόν, ἡ Ἰταλική παροικία δέν σκοτώθηκε ἀπό Ἰταλικά ἀεροπλάνα πού εἶχαν ἐπί κεφαλῆς τους τόν ἴδιο τόν Ὑπουργό τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἰταλίας. Τό ἀνακοινωθέν, φυσικά, μίλησε γιά ἐπιτυχέστατο βομβαρδισμό τῶν λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων τῆς Θεσσαλονίκης, τίς ὁποῖες οὔτε καν εἶχαν πλησιάσει.

Μαζί με τούς Γραμματεῖς καί τούς Στρατιωτικούς Ἀκολούθους πήραμε ὅλα τά ἀπαραίτητα μέτρα γιά νά ἐκτελέσουμε τήν ὀδυνηρή ἀποστολή πού εἶχε ἀνατεθεῖ στήν Πρεσβεία εἰς τρόπον ὥστε νά ἀποφευχθεῖ ὅποιαδήποτε ἀδιακρισία. Πόρρω ἀπείχαμε ἀπό τό νά φαντασθοῦμε ὅτι ὅλη ἐκείνη ἡ ρομαντική καί μυθιστορηματική σκηνοθεσία δέν εἶχε καθόλου σκοπό νά συγκαλύψει μία αἰφνιδιαστική ἐπιχείρηση. Ἀφοῦ τό Ἰταλικό Γενικό Ἐπιτελεῖο ἦταν ἀπόλυτα πεπεισμένο ὅτι δέν θά ἐσημειώοντο καμία ἀξιόλογη ἀντίσταση σέ τί θά χρησίμευε ἡ προσπάθεια νά καταστρωθεῖ καί νά ἐκτελεσθεῖ μία αἰφνιδιαστική ἐπιχείρηση. Γιά τόν στρατιωτικό περίπατο πρὸς τήν Ἀθήνα ἔφθαναν καί μέ τό παραπάνω οἱ λίγες μεραρχίες πού εἶχαμε στήν Ἀλβανία, μέ τήν ἐνίσχυση τῶν ἀλβανικῶν συμμοριῶν. Ὅλη ἡ σκηνοθεσία πού εἶχε σοφισθεῖ τό Ὑπουργεῖο ἦταν ἀπλῶς μία ἀπομίμηση, μία παιδαριώδης ἐπανάληψη τῶν ὄσων εἶχε κάμει ἡ Γερμανία κατά τήν εἰσβολή της στήν Δανία καί Νορβηγία. Ἡ Ἰταλία, εἰσβάλλοντας στήν Ἑλλάδα, δέν μπορούσε νά κάμει λιγότερα ἀπό ὅσα εἶχε κάμει τότε ἡ μεγάλη της σύμμαχος: αὐτό ἦταν ὄλο. Ἐπειδὴ ὁ στρατηγός Μεταξᾶς δέν κατοικοῦσε στήν Ἀθήνα ἀλλά στήν Κηφισιά, τόπο παραθερισμοῦ πού ἀπέχει ἀπό τήν πρωτεύουσα μία δεκαπενταριά χιλιόμετρα, συνέφερε νά ἀποφύγομε νά προσελκύσουμε τήν προσοχή κάνοντας τήν διαδρομή μέ τό μεγάλο αὐτοκίνητο τῆς Πρεσβείας. Ἀποφασίσαμε λοιπόν νά μέ συνοδεύσει ὁ Στρατιωτικός Ἀκόλουθος, ὀδηγώντας ὁ ἴδιος τό ὀλιγώτερο ἐντυπωσιακό αὐτοκίνητό του. Ὁ Ναυτικός Ἀκόλουθος, πού ἔμενε κοντά στό σπίτι τοῦ Πρεσβευτοῦ τῆς Γερμανίας, ἐπεφορτίσθει νά τόν ἐνημερώσει ἀμέσως μετά τήν 3 πρωινή. Ἐπεβάλλετο ὁ πρίγκιψ Erbach νά μὴν πληροφορηθεῖ τήν εἰδηση ἀπό τίς ἐφημερίδες, πολύ περισσότερο διότι νομίζαμε ὅτι τήν προστασία τῶν Ἰταλικῶν συμφερόντων στήν Ἑλλάδα θά ἀνελάμβανε ἡ Γερμανία. Ἀνετέθει ὁμως στήν Οὐγγαρία.

Ἡ ἡμέρα πέρασε σάν ἐφιάλης. Τό βράδυ εἶχαμε συγκεντρωθεῖ γιά τό γεῦμα στό σπίτι τοῦ Φορνάρι, ὅπου θά ἔπρεπε νά βρισκεται καί ὁ Πρέσβυς Βιόλα, Ἰταλός ἀντιπρόσωπος στήν διεθνή Ἐπιτροπή Ἐλέγχου τοῦ ἑλληνικοῦ δημοσίου χρέους. Μετά τό

γεῦμα οἱ οἰκογένειες τῶν παρόντων εἰδοποιήθηκαν νά ἐτοιμάσουν τίς ἀποσκευές τους καί νά μεταφερθοῦν μετά τά μεσάνυχτα στήν Πρεσβεία. Ὅταν ἐπέστρεψα στήν Πρεσβεία τά μεσάνυχτα, δέχθηκα τόν Πρόξενό μας στόν Πειραιά, στόν ὁποῖο συνέστησα νά μεταφερθεῖ στό γραφεῖο του καί νά φροντίσει γιά τήν προστασία τῆς ἐκεῖ ἰταλικῆς παροικίας, καθῶς καί τόν Ἐπιθεωρητῆ τῶν φασιστικῶν ὀργανώσεων, ὁ ὁποῖος ἐνετάλη νά μεταφερθεῖ στήν Casa d' Italia καί νά δεχθεῖ ὄσους Ἴταλους τῶν Ἀθηνῶν ἤθελαν νά καταφύγουν ἐκεῖ. Εἶχα καλέσει γιά τήν 1 μετά τά μεσάνυχτα τόν διερμηνέα τῆς Πρεσβείας comm. De Santo, πού θά μέ συνόδευε στό σπίτι τοῦ Μεταξά καί θά συνεννοεῖτο μέ τόν φρουρό.

Ἐπήρξαμε πάρα πολύ τυχεροί πού πήραμε ὄλες τίς προφυλάξεις καί τηρήσαμε κατά γράμμα ὄλες τίς ληφθεῖσες ὁδηγίες. Μέ τήν τροπή πού πήραν ἀμέσως οἱ στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις εἶναι βέβαιον ὅτι οἱ ὑπεύθυνοι τῆς καταστροφῆς δέν θά παρέλειπαν νά ἐπιρρίψουν τήν εὐθύνη στήν Πρεσβεία, ἄν ὑπῆρχε ἔστω καί ἡ παραμικρή δυνατότητα νά τήν κατηγορήσουν ὅτι εἶχε ἀφήσει νά διαρρεῦσει τό μυστικό. Τό 1944, ὅπως εἶδαμε, ὁ Μουσσολίνι κατελόγιζε στήν μοιραία καθυστέρηση κατά δύο ἡμέρες τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐπιχειρήσεων, τό γεγονός ὅτι ὁ πόλεμος πού ὁ ἴδιος θέλησε δέν ὑπῆρξε κεραυνοβόλος ὅπως τοῦ εἶχε ὑποσχεθεῖ ὁ στρατηγός Βισκόντι - Πράσκα, λές καί ἄν τίς εἶχε ἀρχίσει τήν 26 Ὀκτωβρίου ἀντί τῆς 28ης, αὐτό θά μπορούσε νά ἔχει μία ὁποιαδήποτε ἐπίδραση στήν ἐξέλιξή τους. Σκεφθῆτε τί θά συνέβαινε ἄν ἡ Πρεσβεία, πού ἤδη ἐθεωρεῖτο στήν Ρώμη ὡς ἑλληνόφιλη, εἶχε προσφέρει τήν δυνατότητα νά κατηγορηθεῖ ὅτι εἶχε προκαλέσει τίς ὑπόνοιες τῶν Ἑλλήνων. Θά ἤμαστε ἐμεῖς καί ὄχι οἱ δύο μοιραῖες ἡμέρες καθυστερήσεως οἱ ὑπεύθυνοι γιά τήν ἀποτυχία τῆς ἐπιχειρήσεως ἐκείνης, τήν ὁποία ὁ κόμης Τσιάνο, τό ἴδιο ἐκεῖνο βράδυ, ἐνῶ ἐμεῖς περνούσαμε στήν Ἀθήνα ἐκεῖνες τίς τραγικές καί ταπεινωτικές ὥρες, ἀποκαλοῦσε στόν κύκλο τῶν φίλων του «δικό μου πόλεμο».

Ἀναμένοντας νά φθάσει ἡ καθορισμένη στιγμή τῆς ἀναχωρήσεώς μας γιά τήν Κηφισιά, τά λεπτά στό διάστημα ἀπό τά μεσάνυχτα μέχρι τῆς 3ης πρωινῆς περνούσαν ἀργά σάν ὥρες, ὥρες

πού, αναμφίβολα, υπήρξαν οι πιο όδυνηρές της ζωής μου. Στην σκέψη ότι τό καθήκον μου μου επέβαλλε νά γίνω αναγκαῖος καί ἀπρόθυμος συνένοχος μιᾶς τέτοιας ἀτιμίας, ἀφοῦ εἶχα προσπαθήσει μάταια νά κάμω ὅ,τι ἦταν ἀνθρωπίνως δυνατόν γιά νά τήν ἀποτρέψω προσετίθετο καί ἕνας σοβαρός φόβος. Ὁ Μεταξᾶς ἦταν σχεδόν 70 ἐτῶν, ἦταν καταβεβλημένος ἀπό ὑπερβολική ἐργασία καί εὐθύνες, ἦταν παχύς καί εἶχε ἤδη λεχθεῖ, τό καλοκαίρι, ὅτι εἶχε ὑποστεῖ ἕνα ἐλαφρό ἐγκεφαλικό ἐπεισόδιο. Νά ξυπνήσω στήν καρδιά τῆς νύχτας ἕνα ἀνθρώπο σ' αὐτή τήν κατάσταση ὑγείας γιά νά τοῦ ἐγχειρίσω ἕνα ἐγγραφο πού ἐσήμαινε συγχρόνως τήν ἀποτυχία τῆς ὄλης του πολιτικῆς καί τόν πόλεμο μεταξύ τῆς μικρῆς του χώρας καί μιᾶς μεγάλης δυνάμεως (ὁ Στρατιωτικός Ἀκόλουθος ἔτρεφε ἀκόμα κάποια ἐλπίδα ὅτι ὁ φόβος τῆς Ἰταλίας θά ἔκανε τήν Ἑλλάδα νά ὑποχωρήσει: ὄχι ὁμως ἐγώ) θά μπορούσε νά ἔχει τραγικές συνέπειες. Οἱ ὁδηγίες τοῦ Ὑπουργείου δέν προέβλεπαν τήν περίπτωση νά βρεθῶ στίς 3 τό πρωί, στό σπίτι τοῦ Μεταξᾶ μέ τόν Πρωθυπουργό τῆς Ἑλλάδος ψυχοραγοῦντα μέσα στά χέρια μου: καί ὁμολογῶ οὔτε καί ἐγώ δέν κατόρθωνα νά σκεφθῶ τί θά ἔπρεπε νά κάμω ἂν συνέβαινε μία τέτοια τραγωδία. Εὐτυχῶς ἡ μοίρα δέν ἐπέτρεψε νά συμβεῖ τίποτε τέτοιο.

Τήν καθορισμένη ὥρα, δέκα περίπου λεπτά πρὶν ἀπό τίς 3, ὁ Στρατιωτικός Ἀκόλουθος, ὁ διερμηνέας καί ἐγώ φθάσαμε στήν καγκελλόπορτα τῆς μικρῆς βίλλας, ὅπου ἔμενε ὁ Πρωθυπουργός. Ὁ *compt. De Santo* εἶπε στόν φρουρό νά εἰδοποιήσει τόν Πρωθυπουργό ὅτι ὁ Πρέσβυς τῆς Ἰταλίας ἐπιθυμοῦσε νά γίνει δεκτός γιά μία ἄκρως ἐπείγουσα ἀνακοίνωση. Ὁ φουρός ἀρχισε νά κτυπᾷ ἕνα ἠλεκτρικό κουδούνι πού ἐπικοινωνοῦσε μέ τό ἐσωτερικό τοῦ σπιτιοῦ, ἀλλά τό ὑπηρετικό προσωπικό κοιμόταν. Περιμέναμε γιά μερικά ἀτέλειωτα λεπτά μπροστά στήν καγκελλόπορτα. Μές στήν βαθειά σιωπή τῆς νύχτας ἀκουγόταν τό γαύγισμα ἐνός σκύλου.

Ἐπί τέλους τό κουδούνισμα ξύπνησε τόν ἴδιο τόν Μεταξᾶ, ὁ ὁποῖος ἔκαμε τήν ἐμφάνισή του σέ μία μικρή πόρτα ὑπηρεσίας καί, ἀναγνωρίζοντάς με, διέταξε τόν φρουρό νά μέ ἀφήσει νά πε-

ράσω. Οι δύο συνοδοί μου έμειναν στόν δρόμο περιμένοντάς με, έξω από τήν καγκελλόπορτα. 'Ο Μεταξάς είχε φορέσει μία σκούρη μάλλινη ρόμπα, από τόν γιακά τής όποιας φαινόταν ένα μετριότατο βαμβακερό νυκτικό. Μου έσφιξε τό χέρι, μέ έβαλε μέσα καί μέ άφησε νά περάσω σέ ένα μικρό σαλόνι, τό συνηθισμένο σαλονάκι μιās μικροαστικής έξοχικής βιλίτσας. Αυτό τό περιβάλλον αλά Guido Gozzano, μέ τά κακόγουστα «καλά» του πράγματα μ' έκαμε νά αναλογιστώ πρός στιγμήν μέ κάποιο πικρό κρυφό χαμόγελο τήν Βίλλα Τορλόνια. Μόλις καθίσαμε του είπα ότι ή Κυβέρνησή μου μου είχε αναθέσει νά του κάμω μία άκρως επείγουσα ανακοίνωση καί χωρίς άλλα λόγια του έδωσα τό κείμενο. 'Ο Μεταξάς άρχισε νά τό διαβάζει. Τά χέρια πού κρατούσαν τό χαρτί έτρεμαν έλαφρά καί μέσα από τά γυαλιά έβλεπα τά μάτια νά βουρκώνουν, όπως συνήθιζε όταν ήταν συγκινημένος. "Όταν τελείωσε τήν ανάγνωση, μέ κοίταξε κατά πρόσωπο καί μου είπε μέ φωνή λυπημένη αλλά σταθερή: «Alors, c'est la guerre». Του άπήντησα ότι δέν ήταν διόλου έτσι κατ' ανάγκην, καί ότι μάλιστα ή 'Ιταλική Κυβέρνηση ήλπιζε ότι ή 'Ελληνική Κυβέρνηση θά έδέχεται τά αίτήματά της καί θά άφηνε νά περάσουν έλεύθερα τά 'Ιταλικά στρατεύματα, τά όποια θά άρχιζαν τίς μετακινήσεις τους τήν 6η πρωινή. 'Ο Μεταξάς μέ ρώτησε τότε πώς μπορούσα νά σκεφθώ ότι, ακόμα καί άν είχε πρόθεση νά ένδώσει, θά του ήταν δυνατόν μέσα σέ τρείς ώρες νά λάβει τίς διαταγές του Βασιλέως καί νά δώσει τίς άπαραίτητες οδηγίες γιά τήν έλεύθερη διέλευση των 'Ιταλικών στρατευμάτων. Χωρίς καμία πεποίθηση, από απλή εύσυνειδησία, άρπαζόμενος από τήν τελευταία έλπίδα όπως ό ναυαγός πιάνεται ακόμα καί από ένα σανιδάκι, του άπάντησα ότι αυτό δέν ήταν καθόλου άδύνατον. 'Ασφαλώς θά είχε άπ' ευθείας τηλεφωνική γραμμή γιά νά επικοινωνεί μέ τόν Βασιλέα. "Όσο γιά τίς διαταγές πρός τά στρατεύματα, θά ήταν άρκετό νά διαταχθεί ό άρχιστράτηγος νά στείλει μέ τόν ασύρματο έγκύκλιο διαταγή σέ όλους τούς διοικητές νά μήν παρεμποδισθεί ή προέλαση των 'Ιταλικών στρατευμάτων. 'Ο Μεταξάς μέ ρώτησε τότε άν μπορούσα νά του καθορίσω τουλάχιστον ποιά ήταν τά στρατηγικά σημεία επί του έλληνικού έδάφους πού ή 'Ιταλική Κυβέρνηση θά ήθελε

νά καταλάβει. Φυσικά, αναγκάσθηκα νά του άπαντήσω ότι δέν είχα τήν παραμικρή ιδέα. 'Ο Μεταξάς άπήντησε: «Vous voyez bien que c' est impossible. Η ευθύνη του πολέμου αυτού βαρύνει άποκλειστικά τήν 'Ιταλική Κυβέρνηση. Η Κυβέρνησή σας ήξερε κάλλιστα ότι ή 'Ελλάδα τό μόνο πού έπιθυμούσε ήταν νά παραμείνει ουδέτερα, άλλ' ότι ήμεθα άποφασισμένοι νά υπερασπισθούμε τό έθνικό έδαφος έναντίον οίουδήποτε. «Τού άπήντησα, ένώ σηκωνόμουν, ότι ήλιπιζα άκόμα ότι θά έλάμβανε ύπ' όψιν του τήν διαβεβαίωση πού περιείχετο στην διακοίνωση, κατά τήν όποία ή 'Ιταλική Κυβέρνηση δέν είχε καμιά πρόθεση νά θίξει τήν κυριαρχία και άνεξαρτησία τής 'Ελλάδος και ότι θά μου γνώριζε στην Πρεσβεία, πριν από τίς 6, ότι ή χώρα του δεχόταν τά Ιταλικά αίτήματα. 'Ο Μεταξάς δέν μου άπήντησε. Μέ συνόδευσε στην έξοδο ύπηρεσίας από τήν όποία είχα μπει πριν από ένα τέταρτο και όταν ήμασταν στό κατώφλι μου είπε: «Vous êtes les plus forts...» χωρίς νά αναπτύξει περισσότερο τήν σκέψη του, μέ φωνή, αυτή τή φορά, βαθιά άλλοιωμένη. Μέ τήν σειρά μου δέν ήξερα τί νά άπαντήσω στά λόγια αυτά και στην βαθειά λύπη πού τά δονούσε. Νομίζω ότι δέν ύπάρχει άνθρωπος στον κόσμο, ό όποιος τουλάχιστον μία φορά στη ζωή του, νά μήν αισθάνθηκε άπέχθεια για τό έπάγγελμά του. "Αν στην μακρά σταδιοδρομία μου στην ύπηρεσία του κράτους υπήρξε ποτέ μία στιγμή κατά τήν όποία έμίσησα τό δικό μου, μία στιγμή κατά τήν όποία τό καθήκον του άξιωματός μου μου φάνηκε σταυρός όχι μόνο θλιβερός, αλλά και ταπεινωτικός, ή στιγμή αυτή ήταν όταν άκουσα εκείνα τά άποκαρδιωμένα λόγια πού πρόφερε ό πρεσβύτης εκείνος, πού είχε καταναλώσει όλόκληρη τήν ζωή του αγωνιζόμενος και ύποφέροντας για τήν χώρα του και τους Βασιλείς του και πού, και κατά τήν υπέρτατη εκείνη στιγμή, προτιμούσε νά διαλέξει για τή πατρίδα του τόν δρόμο τής θυσίας και όχι τόν δρόμο τής άτιμώσεως. 'Υποκλίθηκα μπροστά του μέ τόν βαθύτερο σεβασμό και βγήκα από τό σπίτι του.

(Μου είπαν ότι λίγους μήνες άργότερα μία 'Ελληνίδα, όταν πήγε νά ύποβάλει τά συλλυπητήριά της στη χήρα του θέλησε νά καθίσει στην πολυθρόνα εκείνη όπου είχα καθίσει τήν μοιραία εκεί-

νη νύκτα. Ἡ κυρία Μεταξά συνεκράτησε τήν ἐπισκέπτρια λέγοντάς της: «Μή, μήν καθίσετε στήν πολυθρόνα ἐκείνη. Εἶναι ἡ πολυθρόνα ὅπου κάθισε ὁ Γκράτσι τήν νύκτα τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου.»)

Μετά τήν ἔναρξη τῶν ἐχθροπραξιῶν

Ἄμέσως μετά τήν ἐπιστροφή μας στήν Πρεσβεία μας ἄρχισαν νά καταφθάνουν οἱ οἰκογένειες τοῦ προσωπικοῦ καί, σιγά - σιγά, καί ἄλλες Ἰταλικές οἰκογένειες. Ὁ χῶρος τοῦ κτιρίου δέν μπορούσε νά χωρέσει ὀλόκληρη τήν Ἰταλική παροικία τῶν Ἀθηνῶν. Διέταξα λοιπόν νά καταφύγουν στήν Πρεσβεία, ἐκτός ἀπό τό προσωπικό, τά γυναικόπαιδα, οἱ δέ ἄνδρες νά καταφύγουν στήν Casa d'Italia πού διέθετε μεγάλους χώρους. Δέν ἔτρεφα τήν παραμικρή αὐταπάτη ὡς πρός τήν πιθανότητα νά ἐνδώσει ἡ Ἑλλάδα ἀμαχητί σέ ἀξιώσεις σάν τίς δικές μας. Ἐξ ἄλλου, ἀκόμα καί ἂν ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση εἶχε τήν πρόθεση νά ὑποκύψει, ὅλα εἶχαν ρυθμισθεῖ εἰς τρόπον ὥστε αὐτό νά καταστεῖ πρακτικῶς ἀδύνατο. Δέν ἐξεπλάγην λοιπόν καθόλου ὅταν παρήλθεν ἡ 6η πρωινή χωρίς νά μοῦ περιέλθει καμία ἀνακοίνωση ἐκ μέρους τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Τίς πρῶτες πρωινές ὥρες, μοῦ ἔφεραν ἀκόμη ἕνα κρυπτογραφημένο τηλεγράφημα ἀπό τήν Ρώμη. Ἦταν ἕνα ἀπό τά συνήθη τηλεγραφήματα μέ τά ὁποῖα συνήθιζαν νά πληροφοροῦν τή Πρεσβεία ὅτι ἕνα πλοῖο μέ προορισμό τήν Ἑλλάδα εἶχε ἐπιθεωρηθεῖ στήν Μεσσήνη καί τοῦ εἶχε ἐπτραπεῖ νά συνεχίσει τό ταξίδι του. Δύο ἡμέρες πρὶν ἀπό τήν ἔναρξη τοῦ πολέμου, ὅταν εἶχε ἤδη ἀποφασισθεῖ ὄχι μόνον ἡ ἐπίθεση, ἀλλά καί ἡ ὥρα τῆς ἐπιθέσεως, ἐξακολουθοῦσαν οἱ δικοί μας νά διευκολύνουν τήν ἀφιξη ἐφοδίων στήν χώρα κατά τῆς ὁποίας ἐπρόκειτο νά ἐπιτεθοῦμε. Καί ἦταν προφανές, ἐπιπλέον, ὅτι ὄχι μόνον τό ἀρμόδιο γραφεῖο τοῦ Ὑπουργείου, ἀπό τό ὁποῖο προήρχετο τό τηλεγράφημα δέν εἶχε εἰδοποιηθεῖ, ἀλλά καί ὅτι οἱ «δερβέναγες» τοῦ

γραφείου Ὑπουργοῦ, ἀπό τὰ χέρια τῶν ὁποίων περνοῦσαν πρὶν ἀποσταλοῦν ὅλα τὰ ἐξερχόμενα τηλεγραφήματα, ἀκόμα καὶ τὰ πιὸ ἀσήμαντα, δέν εἶχαν ἀντιληφθεῖ πόσο ἦταν γελοῖο καὶ βλακῶδες νά ἀφήσουν νά σταλεῖ ἓνα τέτοιο τηλεγράφημα τήν ἴδια ἀκριβῶς στιγμή πού τὰ στρατεύματά μας ἦσαν ἔτοιμα νά ἀρχίσουν «τήν πορεία πρὸς Ἀθήνας».

Οἱ πρωινές ἀθηναϊκές ἐφημερίδες τῆς 28ης μόλις πρόλαβαν νά δημοσιεύσουν στίς τελευταῖες εἰδήσεις τήν εἰδηση τῆς ἐπίδοσεως τῆς Ἰταλικῆς διακοινώσεως καὶ τό κείμενο τῶν διαγγελλμάτων πού ἀπηύθυναν πρὸς τόν ἑλληνικό λαό ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ Μεταξᾶς. Ὁ Πρωθυπουργός, ἀμέσως μετὰ τήν συνομιλία μας, εἶχε καλέσει τηλεφωνικῶς τόν Ἄγγλο πρεσβευτὴ καὶ τόν εἶχε ἐνημερώσει γιά τὰ συμβάντα. Μετὰ εἶχε κατεβεῖ στήν πόλη καὶ εἶχε ἐνημερώσει τόν Βασιλέα. Ἐν συνεχείᾳ εἶχε δεχθεῖ, στό Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν τοὺς πρεσβευτές τῆς Γιουγκοσλαβίας καὶ τῆς Τουρκίας καὶ εἶχε συγκαλέσει γιά τήν 5η πρωινή τό Ὑπουργικὸ Συμβούλιο πού εἶχε κηρύξει τήν γενική ἐπιστράτευση καὶ τόν στρατιωτικὸ νόμο. Κατὰ τίς 8 ὁ Βασιλεὺς εἶχε μεταβεῖ στό Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν, ἀπὸ ὅπου βγήκε συνοδευόμενος ἀπὸ τόν Μεταξᾶ, γιά νά περιοδεύσει μὲ τό αὐτοκίνητο τοὺς δρόμους τῆς πρωτεύουσας. Τό πέρασμά τους εἶχε χαιρετηθεῖ μὲ παραλήρημα λαϊκοῦ ἐνθουσιασμοῦ. Στίς 10 π.μ. γιά πρώτη φορά οἱ σειρήνες ἐσήμαναν τόν ἀντιαεροπορικὸ συναγερμό, ἀλλὰ κανένα ἀεροπλάνο δέν φάνηκε πάνω ἀπὸ τήν πόλη. Οἱ λαϊκές ἐκδηλώσεις δέν περιορίσθηκαν στίς ἐπευφημίες πρὸς τόν Βασιλέα καὶ τόν Πρωθυπουργό. Ὅπως ἔγραψε μία ἑλληνικὴ ἐφημερίδα τῆς 29, περιγράφοντας ὅσα εἶχαν συμβεῖ τήν προηγουμένη, «ἡ ἀγανάκτησις ὑπῆρξε ἡ πρώτη ἀντίδρασις, ἡ μετὰ δυσκολίας συγκρατηθεῖσα ἀγανάκτησις μετὰ τόν ἀνανδρον τορπιλλισμόν τῆς Ἑλλάδος». Ὅλα τὰ Ἰταλικά Ἰδρύματα, ὅλα τὰ γραφεῖα τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιᾶ, ἀκόμη καὶ τὰ μικρά καταστήματα Ἰταλῶν μικροεμπόρων κατεστράφησαν ἀπὸ τὰ ἐξαγριωμένα πλήθη. Στό Προξενεῖο Πειραιῶς μόνον ἡ ἀξιοθαύμαστη ψυχραιμία καὶ ἡ γαλήνια δραστηριότητα τοῦ προξένου Μάουρο κατόρθωσαν νά ἐμποδίσουν τήν κατάστασιν ἀπὸ τοῦ νά ἐκφυλισθεῖ σὲ τραγωδία. Ἦδη

από τις πρώτες πρωινές ώρες ή Πρεσβεία είχε περικυκλωθεί από Ισχυρή αστυνομική δύναμη, πού δέν επέτρεπε σέ κανένα νά περάσει, ούτε από τό πεζοδρόμιο έξω από τά κάγκελλα του προαυλίου. Στό άπέναντι πεζοδρόμιο, πάντως, παρήλασε καθ' όλη τήν ημέρα μιά συνεχής φάλαγγα ανθρώπων πάσης ηλικίας και τάξεως, πού διέφεραν από τήν μικρή εκείνη πλουτοκρατική-πολιτική τάξη, γιά τήν όποία είχε μιλήσει ό 'Υπουργός Τσιάνο στήν σύσκεψη τής 15 'Οκτωβρίου. Καί δέν χρειαζόταν νά ξέρει κανείς πολλά έλληνικά γιά νά καταλάβει τό νόημα τών κραυγών του πλήθους εκείνου. Έχω μπροστά μου τά κύρια άρθρα τών άθηναικών έφημερίδων τών τελευταίων εκείνων ημερών του 'Οκτωβρίου, αλλά θεωρώ περιττόν νά τά παραθέσω: 'Ο άναγνώστης μπορεί νά τά φαντασθεί εύκολα μόνος του. Θά υπενθυμίσω μόνον ότι τήν 30 'Οκτωβρίου ή 'Ελληνική Κυβέρνηση δημοσίευσε, σέ όλόκληρο τόν τύπο, τό πόρισμα, πλαισιωμένο από φωτογραφίες, τής πραγματογνωμοσύνης πού είχε διεξαχθεί στά θραύσματα τών τορπιλλών πού είχαν ριφθεί κατά τής «'Ελλης», και είχαν πλήξει τό παλαιό πολεμικό πλοίο τήν ημέρα πού ήταν άφιρωμένη στήν Θεοτόκο. Ήταν φυσικό τό πρόσωπό μου νά καταστεί ιδιαίτερος στόχος τών άρθρογράφων και, πρό παντός, νά χαρακτηρισθεί ως πράξη έξαιρετικής δολιότητας ή δεξίωση πού είχε δοθεί στήν Πρεσβεία τό βράδυ τής 26ης, ή όποία είχε έν τούτοις καθορισθεί δέκα ημέρες πρίν. Κατανούω τόσο τήν άγανάκτηση τών άρθρογράφων εκείνων, ώστε δέν τρέφω τήν παραμικρή μνησικακία γιά τίς ύβρεις τους έναντίον μου όσο και άν δέν τίς άξιζα. Στήν θέση τους θά έκανα και έγώ τό ίδιο. Γνωρίζω πάντως ότι ένας από εκείνους πού έγγραφαν έναντίον μου τά δριμύτερα και ύβριστικότερα άρθρα, μετά τήν κατάληψη τής 'Ελλάδος έτέθει, και μάλιστα όχι δωρεάν, στήν ύπηρεσία τών Γερμανών. Ίσως νά ήταν και αυτός ένας τρόπος συνεχίσεως του πολέμου κατά τών 'Ιταλών. Μερικά από τά άρθρα αυτά παρά τήν βιαιότητά τους περιέχουν φράσεις έξαιρετικά σωστές. 'Η «'Ακρόπολις» τής 31 'Οκτωβρίου π.χ., έλεγε μεταξύ άλλων: «ή επίθεσις χωρίς ίχνος δικαιολογίας ούτε και προσχήματος εκ μέρους ενός Κράτους, πού καυχάται ότι είναι μεγάλη Δύναμις έναντίον μιδς μικράς 'Ελλάδος,

δέν υπήρξε μόνον ένα ανόσιον έγκλημα, αλλά και θανάσιμον σφάλμα». Η Πρωινή τής ίδιας ημέρας, αναλύοντας τό περιεχόμενο τής Ιταλικής διακοινώσεως και αναφερομένη στον τρόπο και την ώρα τής επιδόσεώς της, έγραφε: «Ποίος ήμπορεί νά διεισδύση εις τά μελλοντολογικά μυστήρια τής δυναμικής τους διπλωματίας;». Αν μπορούσα θά αγάλιαζα εγκάρδια τον άρθρογράφο εκείνο.

Δέν μπορώ νά θυμηθώ από ποιόν έμαθα ότι ή προστασία των Ιταλικών συμφερόντων στην Έλλάδα είχε αναληφθεί, από την Ούγγαρία, αλλά νομίζω ότι ή είδηση μου έδόθει από τον ίδιο τον Ούγγρο συνάδελφό μου Βέλιτς. Είναι αδύνατο νά βρώ κατάλληλους επαίνους για όσα έκαμε ό διπλωμάτης αυτός κατά τους μακρούς μήνες του πολέμου για νά προστατεύσει τους Έταλους πού είχαν μείνει στην Έλλάδα και τους αιχμαλώτους πού, δυστυχώς, άρχισαν νά καταφθάνουν άθροοι. Ό κ. Βέλιτς έξακολούθησε νά εκπροσωπή την χώρα του στην Άθήνα και μετά την Ιταλογερμανική κατοχή τής Έλλάδος μέχρι του πραξικοπήματος των Γερμανών στην Ούγγαρία τον Μάρτιο του 1944. Είχε τότε την τύχη νά κατορθώσει νά σωθεί καταφεύγοντας στο Κάιρο. Κατά τις ήμέρες πού περάσαμε κλεισμένοι στην Πρεσβεία, ό κ. Βέλιτς υπήρξε ό φύλακας άγγελός μας, μέ την άποτελεσματική βοήθεια του γραμματέως τής Πρεσβείας του De Bogdan και τής γυναίκας του τελευταίου, πού άνηκε σε μία από τις έπιφανέστερες ελληνικές οικογένειες, ή όποία υπήρξε ή Θεία Πρόνοια για τις Ιταλίδες κυρίες πού είχαν κλεισθεί μαζί μου.

Η Έλληνική Κυβέρνηση δέν έβλεπε την ώρα πότε θά αναχωρούσα, αλλά έγώ ήδη από τις 30 Οκτωβρίου τής είχα γνωρίσει, διά του κ. Βέλιτς, ότι δέν θά συναινούσα ποτέ νά εγκαταλείψω την Άθήνα άν δέν μου παρέδιδαν πρώτα όλους τους Έταλους προξενικούς υπαλλήλους στην Έλλάδα και άν δέν καταρτίζετο ό κατάλογος των άλλων Ιταλών, στους όποιους ή Έλληνική Κυβέρνηση επέτρεπε νά εγκαταλείψουν την χώρα. Παρέλειψα σκόπιμα από τον κατάλογο τον Γενικό Πρόξενο Κερκύρας, μέ την πρόφαση ότι ή μεταφορά του στην Άθήνα, επειδή έπρεπε νά γίνει άτμοπλοϊκώς ή άεροπορικώς, δέν ήταν άμοιρος κινδύνων και

ὅτι ἦταν ἐπομένως ἀπλούστερον νά τόν ἐπιβιάσουν σέ βενζινά-κατο μέ λευκή σημαία καί νά τόν παραδώσουν στίς Ἰταλικές ἀρχές τῆς Ἀλβανίας, διασχίζοντας τό στενό τῆς Κερκύρας. Στήν πραγματικότητα σκεπτόμουν ὅτι ἡ κατάληψη τοῦ νησιοῦ ἐκείνου ἐκ μέρους μας ἐπέκειτο καί θεωροῦσα ὅτι στήν περίπτωση αὐτή ἡ παρουσία του ἐπί τόπου θά ἦταν πολύ χρήσιμη τόσο στήν Ἰταλική παροικία ὅσο καί στόν ἴδιο τόν ἑλληνικό πληθυσμό. Δυστυχῶς ὁ ὑπολογισμός μου αὐτός εἶχε ὡς μοναδικό ἀποτέλεσμα νά ἐπιβάλλει στόν ἐξαιρετο ἐκεῖνο ὑπάλληλο τήν ταλαιπωρία μιᾶς παρατεταμένης παραμονῆς στήν Κέρκυρα καί νά τόν ἐκθέσει στόν κίνδυνο τῶν βομβαρδισμῶν τῶν Ἰταλικῶν ἀεροπλάνων, ἕνας ἀπό τοὺς ὁποίους ἰδιαίτερα σοβαρός ἀπό ἀπόψεως ἀριθμοῦ θυμάτων μεταξύ τῶν κατοίκων, ἔλαβε χώραν τήν ἡμέρα τῶν Χριστουγέννων 1940, μέ τήν ἴδια ἐκείνη λεπτότητα στήν ἐκλογή τῆς στιγμῆς πού εἶχε ἐμπνεύσει τήν εἰσβολή στήν Ἀλβανία Μεγάλη Παρασκευῆ. Στό θέμα τοῦ ἐπαναπατρισμοῦ τῶν Ἰταλῶν οἱ Ἕλληνες ἐφάνησαν μᾶλλον ἐνδοτικοί: βέβαια ἦταν πρὸς τό συμφέρον τους νά ἀπομακρύνουν ἀπό τήν χώρα ὅσο πιά πολλά ἀχρηστα στόματα μποροῦσαν. Κατορθώσαμε νά συντάξομε ἕνα πρῶτο κατάλογο μερικῶν ἑκατοντάδων προσώπων, τά ὁποῖα ἀνεχώρησαν μαζί μου, ἐκτός ἀπό πέντε Ἰταλοὺς πού τήν τελευταία στιγμή κατεκρατήθησαν διότι ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση εἶχε εἰς βάρος τους γελοῖες ὑποψίες κατασκοπείας πού ἀπεδείχθησαν τελείως ἀβάσιμες. Λίγους μῆνες μετά τήν ἀναχώρηση τοῦ πρῶτου κλιμακίου, ἀνεχώρησαν ἄλλα δύο. Ὄταν ὁ Πρεσβευτής Βέλιτς συζητοῦσε μέ τόν Μαυρουδῆ τόν κατάλογο τῶν προσώπων πού θά ἀναχωροῦσαν μέ τό διπλωματικό τραῖνο εἶχε φυσικά, συμπεριλάβει στόν κατάλογο καί τό ὄνομα τοῦ Ἀλβανοῦ γραμματέως πού ὑπηρετοῦσε στήν Ἰταλική Πρεσβεΐα, ὀνόματι Λάτσι, ὁ ὁποῖος ὁμῶς δέν εἶχε καταφύγει στήν Πρεσβεΐα καί δέν εἶχε δώσει κανένα σημεῖο ζωῆς. Ὁ Μαυρουδῆς, μέ τό χαμόγελο παιαῖς ἀλεπούς τῆς διπλωματίας, τοῦ ἀπήντησε ὅτι δέν ἦταν ἀνάγκη νά γίνει λόγος γιά τόν Λάτσι. Πρὸ τῆς ἐπιμονῆς τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Οὐγγαρίας, τοῦ ἔδειξε μιᾶ ἐπιστολή τήν ὁποία ὁ Λάτσι, τό πρωί τῆς 28ης Ὀκτωβρίου, εἶχε ἀπευθύνει στόν Μεταξά καί στήν

όποια σιγμάπιζε τήν Ιταλική επίθεση καί δήλωνε ὅτι ἐτίθετο στήν διάθεση τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως γιά νά ἀγωνισθεῖ ἐναντίαν τῶν καταδυναστών τῆς Ἀλβανίας. Ὁ Λάτσι προήρχετο ἀπό τήν Νότιο Ἀλβανία, ἀπό τήν περιοχή δηλ. ἐκεῖνη ὅπου, κατά τόν Γενικό Τοποτηρητή τῶν Τιράνων, ἐπαλλε ἐντονότερα ὁ πόθος τῆς ἐνώσεως μέ τήν Μητέρα Πατρίδα τῶν ἀλυτρώτων ἀδελφῶν τῆς Τσαμουριάς, πού στέναζαν κάτω ἀπό τόν ἑλληνικό ζυγό.

Δέν εἶχαμε καμία ἐπαφή μέ τόν ἐξωτερικό κόσμο. Ἐκτός ἀπό τούς Οὐγγρους διπλωματικούς δέν ἐπετρέπετο σέ κανένα νά μπεῖ στήν Πρεσβεία καί μόνο πολύ σπάνια, καί πάντοτε μέ μεγάλη δυσκολία, ἀφηναν τόν Πρεσβευτή καί τόν Στρατιωτικό Ἀκόλουθο τῆς Γερμανίας. Στούς ἄλλους διπλωματικούς πού ζήτησαν νά μᾶς ἐπισκεφθοῦν δέν ἐδόθη ἡ ἀδεια. Ὅσο γιά τούς Ἕλληνες, εἶναι προφανές ὅτι, ἐκτός ἀπό τούς προμηθευτές, δέν ὑπῆρχε οὔτε ἓνας ὁ ὁποῖος θά ἐδέχετο μέ κανένα τρόπο νά πατήσει τό κατώφλι τῆς Ιταλικῆς Πρεσβείας. Τά τηλέφωνα, φυσικά, εἶχαν ἀποκοπεῖ καί δέν ὑπῆρχε τρόπος νά ἔχομε ἀπ' εὐθείας εἰδήσεις γιά τούς ἄλλους συμπατριῶτες πού εἶχαν καταφύγει στήν Casa d'Italia, στό Προξενεῖο τοῦ Πειραιᾶ καί στά διάφορα Ιταλικά σχολεῖα. Ἡ ἀπ' εὐθείας ἐπικοινωνία μέ τήν Ρώμη ἦταν ἀδύνατη. Ἀντίθετα μέ ὅσα οἱ ἑλληνικές ἀρχές ἀκραδάντως ἐπίστευαν, δέν εἶχαμε ραδιοπομπό καί δέν εἶχαμε καμία ἄλλη ἐπικοινωνία ἐκτός ἀπό τά τηλεγραφήματα, τά ὁποῖα ἔστελλε στήν Βουδαπέστη ὁ Οὐγγρος συνάδελφός μου, ἀπό ὅπου ἀναμεταδίδοντο στή Ρώμη, καί αὐτό μέ μεγάλη καθυστέρηση διότι μία ἀπό τίς βόμβες πού εἶχαν ρίξει στήν Θεσσαλονίκη οἱ ἀεροπόροι μας κατά τήν προαναφερθεῖσα ἐπιδρομή, κατέστρεψε τό τηλεγραφικό κέντρο τῆς Θεσσαλονίκης, ἀπό τό ὁποῖο περνοῦσαν ὅλες οἱ γραμμές πού συνέδεαν τήν Ἀθήνα μέ τήν κεντρική Εὐρώπη.

Σχετικά μέ τόν ραδιοπομπό, δέν θά εἶναι ἴσως ἄσκοπο νά διηγηθῶ μία μικρή ἱστορία πού θά ἀποδείξει, ἂν χρειάζεται, σέ τί βαθμό τελειότητος εἶχε φθάσει σέ μᾶς, ἀκόμα καί στά μικρά πράγματα, ἡ ἀποδιοργάνωση. Ἀρχές τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1940 ὁ Πλωτάρχης Μορίν μου ἀνέφερε ὅτι τό Ὑπουργεῖο Ναυτικῶν εἶχε ἀποφασίσει νά τοῦ στείλει ἓνα ραδιοπομπό μαζί μέ ἓνα ὑπα-

ξιωματικό εξειδικευμένο στόν χειρισμό του και μου ζήτησε τήν άδεια νά τόν έγκαταστήσει στήν Πρεσβεία. 'Υπήρξα πάντοτε άσπονδος έχθρός κάθε καταχρήσεως τών διπλωματικών προνομίων, και γι' αυτό ή ιδέα δέν μου καλοάρεσε. 'Ημασταν όμως σέ πόλεμο και δέν μου φάνηκε δυνατόν νά άντιταχθώ σέ μιά ενέργεια τών στρατιωτικών άρχών. 'Ο πομπός έφθασε καθώς και ό ύπαξιωματικός, ό όποιος συναρμολογώντας το διεπίστωσε άμέσως ότι στή Ρώμη είχαν ξεχάσει νά στείλουν ένα βασικό έξάρτημα, χάρις τό όποιο τό μηχάνημα δέν μπορούσε νά λειτουργήσει. Ζητήσαμε από τήν Ρώμη τό έξάρτημα πού έλειπε και, μετά λίγες εβδομάδες, έφθασε στήν 'Αθήνα. Τότε ό Ναυτικός 'Ακόλουθος πληροφόρησε τήν Ρώμη ότι ό ραδιοπομπός ήταν πλέον σέ θέση νά λειτουργήσει και καθόρισε μιά όρισμένη ώρα έπαφης δύο φορές τήν ήμέρα. Μόλις ή Ρώμη θά άπαντούσε μέ τό σήμα ότι ή κλήση είχε ληφθει ή έπικοινωνία θά μπορούσε νά άρχισει. 'Όλες τίς ήμέρες του Θεού, τήν καθορισμένη ώρα, ό ραδιοπομπός τών 'Αθηνών εξέπεμπε τό σήμα κλήσεως. Ούτε μιά φορά δέν πήραμε από τήν Ρώμη τό σήμα λήψεως και κατά συνέπεια δέν μπορέσαμε ποτέ νά άρχισομε τήν μετάδοση. Τό πρωί τής 28ης 'Οκτωβρίου ό ύπαξιωματικός άχρήστευσε τόν ραδιοπομπό και έτσι τά πάντα τελείωσαν.

"Ένα από τά λίγα τηλεγραφήματα πού λάβαμε από τήν Ρώμη μέσω Βουδαπέστης έντέλλετο νά παραμείνει στήν 'Αθήνα ένας ύπάλληλος τής Πρεσβείας μέχρις ότου μπορέσουν νά άναχωρήσουν όλοι οι 'Ιταλοί πού είχαν λάβει άδεια έπανατρισεμού, δεδομένου ότι ή περιορισμένης χωρητικότητας άμαξοστοιχία 'Αθήνα - Θεσσαλονίκη - Βελιγράδι δέν επέτρεπε νά άναχωρήσουν όλοι μέ τό πρώτο κλιμάκιο. Πρότεινα, γιά χίλιους προφανείς λόγους, νά μείνει ό διερμηνέας Comm. De Santo, αλλά ή 'Ελληνική Κυβέρνηση άρνήθηκε κατηγορηματικά. 'Η Ρώμη διέταξε τότε νά μείνει ό Α' Γραμματεύς Φορνάρι, αλλά ή 'Ελληνική Κυβέρνηση άντετάχθει και στήν περίπτωση του. Τότε μου φάνηκε ότι είχε φθάσει ή στιγμή νά τηρήσω σκληρότερη στάση. Παρεκάλεσα τόν Βέλιτς νά γνωρίσει στήν 'Ελληνική Κυβέρνηση ότι ό Φορνάρι, κατόπιν τής ρητής διαταγής τών προϊσταμένων του, δήλωνε ότι δέν θά

αναχωρούσε παρά μόνο διά τῆς βίας καί ὅτι οὔτε ἐγώ θά ἔφευγα ἂν δέν ἐπετρέπετο στόν Φορνάρι νά παραμείνει. Ὁ Βέλιτς κατόρθωσε ἐπί τέλους νά ρυθμίσει αὐτό τό ἐπεισόδιο πού ἀπειλοῦσε νά ἐκτραχυνθεῖ, προτείνοντας στήν Ἑλληνική Κυβέρνηση νά φιλοξενήσει τόν Φορνάρι στήν Οὐγγρική Πρεσβεία. Οἱ Ἕλληνες δέχθηκαν καί ἔτσι ὁ ἐξαιρετος ἐκεῖνος ὑπάλληλος πρόσθεσε τίς τόσες ἄλλες του ὑπηρεσίες καί τήν θυσία νά παραμείνει γιά ἄρκετούς ἀκόμη μήνες στήν Ἀθήνα, τελείως περιορισμένος στήν οὐγγρική πρεσβεία, γιά νά ἐκπληρώσει ἓνα καθήκον πού δέν ἦταν οὔτε εὐκολο οὔτε εὐχάριστο.

Ἐν τῷ μεταξὺ νέοι φιλοξενούμενοι κατέφθαναν καθημερινῶς στήν Πρεσβεία: πρόξενοι ἀπό διάφορες πόλεις τῆς Ἑλλάδος, ἱερεῖς, πρόσφυγες, τόσοι πού ὕστερα ἀπό λίγο, φιλοξενοῦσε περισσότερα ἀπό 150 πρόσωπα. Ὅλοι κοιμοῦντο ὅπου μπορούσαν. Ὅχι μόνον οἱ αἰθουσες καί τά σαλόνια, ἀλλά ἀκόμα καί οἱ προθάλαμοι καί οἱ διάδρομοι μετεβάλλοντο τό βράδυ σέ ὑπνοδωμάτια. Ἡ μεγαλύτερη δυσκολία ἦταν τό φαγητό, ἀλλά μέ πολύ καλή θέληση καί πνεῦμα προσαρμογῆς κατορθώσαμε νά τήν ξεπεράσομε. Ἐπειδὴ ἡ τραπεζαρία δέν χωροῦσε παρά μόνο μία σαρανταριά πρόσωπα τό πολύ πολύ, ἔτρωγαν κατά ὀμάδες ἐκ περιτροπῆς, ὅπως στά ἐστιατόρια τῶν ἀμαξοστοιχιῶν καί μπορεῖ νά λεχθεῖ ὅτι ἡ τρίτη ὀμάδα εἶχε μόλις τελειώσει τό μεσημεριανό της γεῦμα ὅταν ἐτοιμάζετο νά ἀρχίσει τό γεῦμα τῆς ἡ πρώτης βραδινῆς ὀμάδας.

Ἐκτός ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ὅλοι συνέβαλαν ὅσο μπορούσαν, ἰδίως οἱ κυρίες, γιά νά ἀπαλύνουν ὅσο ἦταν δυνατόν τίς ταλαιπωρίες τοῦ περιορισμοῦ ἐκεῖνου. Δύο ἡμέρες πρὶν ἀπό τήν ἀναχώρησή μας, ἐφθασαν ἀπό τήν κρήτη οἱ Καπουτσινοὶ τῆς ἰταλικῆς ἱεραποστολῆς, τήν ὁποία διατηροῦσε ἐκεῖ τό τάγμα τους. Ἔτσι μπορούσε νά δοθεῖ ἡ πνευματική παραμυθία σέ ὄσους τήν ἐπιθυμοῦσαν καί νά τελεσθεῖ, ἡ λειτουργία στήν κυρία αἰθουσα. Τίς πρώτες ἡμέρες μαζευόμασταν ὅλοι γύρω ἀπό τό ραδιόφωνό μου γιά νά ἀκούσουμε τό ἰταλικό ἀνακοινωθέν. Ἀλλά τό ἐνδιαφέρον γιά τίς ἀκροάσεις αὐτές μειώθηκε ἀμέσως ὅταν, τήν δευτέρα ἢ τρίτη ἡμέρα τῶν ἐχθροπραξιῶν, τό ἀνακοινωθέν ἀνήγγει-

λε ότι η αεροπορία μας είχε καταστρέψει τό αεροδρόμιο του Τατοΐου. Τήν επομένη όμως ο Γερμανός Στρατιωτικός Ακόλουθος έπεσκέφθη τον συνάδελφό του Μοντίνι και του είπε ότι είχε πάει στό Τατόι γιά νά διαπιστώσει «ιδίους δμμασι» τά άποτελέσματα του Ιταλικού βομβαρδισμού και είχε έξακριβώσει ότι η έπίδρομη είχε γίνει από ένα μόνο αεροπλάνο, τό όποίο είχε ρίξει συνολικά έξι βόμβες, από τίς όποιες οι πέντε είχαν πέσει εκτός του αεροδρομίου και η μία είχε σκάψει ένα λάκκο, τον όποίο οι εκχρωματιστές είχαν γεμίσει σέ λίγες ώρες εργασίας.

Τέλος, μετά μακρές διαπραγματεύσεις, τίς όποιες διεξήγαγε ο Βέλιτς μέ θαυμαστή ύπομονή, συνεφωνήθει η άνταλλαγή του Ιταλικού διπλωματικού προσωπικού στήν Έλλάδα μέ τό έλληνικό διπλωματικό προσωπικό στήν Ιταλία νά γίνει στό Βελιγράδι. Η άναχώρηση όρίσθηκε γιά τό άπόγευμα τής Δευτέρας 4ης Νοεμβρίου, από ένα μικρό σταθμό σέ μικρή άπόσταση από τήν Αθήνα και άπεφασίσθη ότι, μαζί μέ τό διπλωματικό και προξενικό προσωπικό, θά άναχωρούσε και τό πρώτο κλιμάκιο μελών τής Ιταλικής παροικίας, συνολικά πάνω από τριακόσια άτομα. Τήν τελευταία στιγμή, όταν τά αυτοκίνητα, πού θά μετέφεραν στον σταθμό στους ταξιδιώτες, εύρίσκοντο ήδη μπροστά στήν είσοδο τής πρεσβείας, η Έλληνική Κυβέρνηση άπηγόρευσε τήν άναχώρηση σέ πέντε από αυτούς, τέσσερις τραπεζικούς υπαλλήλους και ένα δημοσιογράφο, πού, ένας Θεός ξέρει γιά ποιό λόγο, ύποπεύοντο ως κατασκόπους. Άντετάχθην μέ όλες μου τίς δυνάμεις στήν άξίωση αυτή και δήλωσα ότι ήρνούμην νά άναχωρήσω. Άλλά άναγκάστηκα μέ μισή καρδιά νά ύποκύψω στίς πιέσεις του Βέλιτς, ο όποίος έφοβείτο ότι τό έπεισόδιο θά έθετε σέ κίνδυνο τήν άναχώρηση ολοκλήρου του κλιμακίου ενώ έπρεπε κατεπειγόντως νά κενωθεί η Casa d' Italia και τό προξενείο του Πειραιώς, όπου έλειπαν όλα τά άπαραίτητα γιά τήν συντήρηση εκείνων πού είχαν καταφύγει εκεί και όπου είχαν άρχίσει νά εκδηλώνονται άρρώστιες. Τό τραίνο είχε μόνο μία κλινάμαξα, πού δέν ήταν άρκετή ούτε καν γιά όλο τό προσωπικό τής πρεσβείας. Οι άλλοι άναγκάσθηκαν νά συσσωρευτούν όσο μπορούσαν καλύτερα στήν Α και Β θέση. Τά παράθυρα τής κλινάμαξάς μας ήταν καρφωμένα και

τά τζάμια ήταν σκεπασμένα με ένα παχύ στρώμα από μαύρη μπογιά. Μέ την παράταση του ταξιδιού και τις μακρές σταθμεύσεις, λόγω των περιορισμένων δυνατοτήτων της μόνης σιδηροδρομικής γραμμής που ήταν παραφορτωμένη με στρατιωτικές μεταφορές, οι συσσωρευτές άδειασαν και σύντομα βρεθήκαμε στο πιο πυκνό σκοτάδι. Τις δύο άκρες του διαδρόμου φρουρούσαν δύο ένοπλοι σκοποί, που προσπάθησαν, στην αρχή, να περάσω στά άλλα βαγόνια για να επισκεφθώ τους όμοεθνείς μου που ταξίδευαν στο ίδιο τραίνο. Είναι περιττό να πω ότι αγνόησα τελείως τις απαγορεύσεις τους. Τό 'Ελληνικό 'Υπουργείο των 'Εξωτερικών είχε αναθέσει σε ένα υπάλληλο της 'Εθιμοτυπίας να συνοδεύσει τό τραίνο μέχρι τά Γιουγκοσλαβικά σύνορα, αλλά έμεις τόν είδαμε μόνο μία φορά στον σταθμό της Λαρίσης, όπου μας προσέφερε ένα καφέ, και μία δεύτερη φορά στον συνοριακό σταθμό, όπου ήλθε να μας άποχαιρετήσει. Δέν είχαν καθόλου φροντίσει για τό φαγητό των ταξιδιωτών που ξεπερνούσαν τούς τρακόσους και άν μπόρεσαν να φάνε κάτι, κατά τις τριάντα και πλέον ώρες που θέλαμε για να φθάσουμε στά σύνορα, τό όφείλουν σε μένα γιατί είχα φροντίσει, με δικά μου έξοδα, να πάρουμε μαζί μας τρόφιμα. Τό άπόγευμα της 5ης, μετά είκοσι τέσσερις ώρες ταξιδιού, φθάσαμε σε ένα μικρό σταθμό κοντά στην Θεσσαλονίκη όπου, στο κατάμεστο ήδη τραίνο έπεβιβάσθη τό προσωπικό του Γενικού Προξενείου και ή Ιταλική παροικία της πόλης εκείνης, συμπεριλαμβανομένου και του ζεύγους Ruccini. 'Αργά τό βράδυ φθάσαμε στον μεθοριακό σταθμό της Γευγελής. Τά παράθυρα άνοιξαν επιτέλους και στην άποβάθρα του μικρού σταθμού παρατάχθησαν οι χωροφύλακες που συνόδευαν τό τραίνο και μου άπέδωσαν στρατιωτικές τιμές. Λίγα λεπτά άργότερα μπαίναμε στην Γιουγκοσλαβία, όπου, στον πρώτο σταθμό, ό Β. πρόξενος των Σκοπίων μας συνήντησε, μας παραστάθηκε και μς άνεφοδίασε. 'Από εκείνον μάθαμε, χωρίς ύπερβολική έκπληξη, ότι τό άπόγευμα της ήμέρας εκείνης, Ιταλικά άεροπλάνα είχαν βομβαρδίσει την Γιουγκοσλαβική πόλη Bitolja (Μοναστήρι), την όποία προφανώς έξέλαβαν για την έλληνική πόλη Φλώρινα. Στίς 6 φθάσαμε στο Βελιγράδι, όπου μπορέσαμε να έγκαταλείψουμε τό

τραίνο μας και να επιβιβαστούμε στο Ιταλικό, πολύ καλύτερα εξοπλισμένο, που είχε μεταφέρει στην γιουγκοσλαβική πρωτεύουσα τό προσωπικό της Έλληνικής Πρεσβείας της Ρώμης.

Μας κακομεταχειρίστησαν; Αναμφιβόλως. Άλλά πρέπει να λάβομε υπ' όψη μας δύο πράγματα: πρώτον τό αγριο, και πρέπει να τό αναγνωρίσομε, δικαιολογημένο μίσος, που προκάλεσε σε όλες τις ελληνικές καρδιές ή Ιταλική επίθεση, προπαντός γιατί ήρθε ύστερα από πολύμηνες προκλήσεις τις όποιες είχαν υπομείνει σιωπηλά, δεύτερον, ότι ή πρώτη εκείνη εβδομάδα υπήρξε αρκετή για να αποκαλυφθεί ή τρομακτική μας κατωτερότητα έναντι τών θυμάτων της επιθέσεως μας και να διαγραφεί ή όδυνηρή πραγματικότητα της άποτυχίας μας. Ό γίγαντας Γολιάθ, που από μακριά είχε σταθεί Ικανός να έμπνέει τόσο τρόμο, άπεδεικνεύετο από κοντά και στην πράξη, ένα άχύρινο σκιαχτρο. Οι Έλληνες, που είχαν τόσο φοβηθεί την Ιταλική ρομφαία, αντιλαμβάνοντο τώρα ότι ή ρομφαία εκείνη ήταν χάρτινη. Πρώτα απ' όλα είχε εξαφανισθεί ό σεβασμός, τώρα έξηφανίζετο και ό φόβος. Δέν άπόμνε πιά παρά μόνο τό μίσος και ή περιφρόνηση και οι Έλληνες επέτρεπαν στον έαυτό τους την πολυτέλεια να έκδικηθούν συγχρόνως την δική μας δολιότητα και τόν δικό τους φόβο.

Τό πρωί της 7ης φθάσαμε στην Τεργέστη, όπου μείναμε όλόκληρη την ήμέρα και τό έπόμενο πρωί 8 Νοεμβρίου φθάσαμε στην Ρώμη.

Τό ίδιο πρωί της άφιξεώς μας έγινε δεκτός από τόν Υπουργό Τσιάνο.

Δέν είναι εύκολο να περιγράψω σε τί κατάσταση έκνευρισμού βρισκόμουν άταν πήγα στον Υπουργό. Η άποτυχία της επιθέσεώς μας κατά της Ελλάδος διεγράφετο πιά σαφέστατα, παρά τά όσα άποσιωπούσαν τά άνακοινωθέντα και οι στομφώδεις τίτλοι τών έφημερίδων και τών τοιχοκολλήσεων στους δρόμους, (θυμούμαι ότι άκριβώς εκείνη την ήμέρα είδα μιά από αυτές που άνήγγελλε μέ πελώρια γράμματα: «Στην Ήπειρο και στην Πίνδο μαχόμεθα και προχωρούμε»). Δέν είχαμε λοιπόν διαπράξει μόνο μιά άτιμία, είχαμε διαπράξει μιά άχρηστη άτιμία. Ξεκινώντας για

νά δρέψομε εύκολες δάφνες, δέν επιτύχαμε παρά μόνο μία αίματηρή και φρικτή ταπεινώση. Είπα ξεκάθαρα στόν Ύπουργό τή γνώμη μου γιά τήν πολιτική πού έδινε τέτοιου είδους αποτελέσματα. Ό Ύπουργός δέν άπαντούσε στά λόγια μου, αλλά μέ διέκοπτε συνεχώς μέ έρωτήσεις γιά νά αλλάξει θέμα, όπως κάνει όποιος θέλει, πάση θυσία, νά άποφύγει μία δυσάρεστη συζήτηση. Κάποια στιγμή μέ ρώτησε πώς είχαν μεταχειρισθεί οι Έλληνες τούς Ίταλούς. Άναγκάστηκα νά άπαντήσω ότι ή μεταχείριση ήταν μάλλον σκληρή. Τότε είπε ότι ήθελε νά τό άναφέρει άμέσως στόν Ντούτσε. Κάλεσε τό Pallazzo Venezia μέ τό άπευθείας τηλεφώνο και άνέφερε όσα του είχα πεί. Μετά προσέθεσε: «Έχω έδώ τόν Γκράτσι. Και εκείνος λέει ότι όλα θά πάνε θαυμάσια». Και άκούμπησε τό άκουστικό.

Μπροστά σέ μία τέτοια άναίδεια δέν ξέρω πώς κατόρθωσα νά κρατήσω τήν ψυχραιμία μου. Του είπα: «Αυτό δέν σου τό είπα». Ό Ύπουργός σηκώθηκε και μου άπήντησε ζωηρά: «Θά δεις, θά δεις. Τό Γενικό Έπιτελείο έκανε μία άνοησία αλλά τώρα στέλλομε στην Άλβανία είκοσι μεραρχίες και σέ δέκα πέντε ήμέρες όλα θά έχουν τελειώσει. «Και επειδή έγω κούνησα τό κεφάλι άρνητικά μέ ρώτησε: «Γιατί όχι;» Του άπήντησα ότι σέ λίγες ήμέρες θά άρχιζαν οι βροχές και μετά άπό αυτές τό χιόνι, ώστε μέχρι τέλους Άπριλίου ή άρχές Μαΐου ήταν παραφροσύνη νά μιλά κανείς γιά μεγάλης κλίμακος έπιχειρήσεις. Και σ' αυτό εύκολα ύπήρξα καλός προφήτης. Τόν Μάρτιο 1941 ό Μουσσολίνι πήγε στην Άλβανία, γιά νά φέρει, όπως είπε, τό μέγα βραβείο του χαιρετισμού του στά εκεί στρατεύματα και μπροστά στά μάτια του έξαπελύθει έπίθεση κατά των έλληνικών θέσεων. Χάσαμε άρκετές χιλιάδες άνδρες, χωρίς νά κατορθώσουμε νά καταλάβουμε ούτε μία σπιθαμή έδάφους.

Ό ύπουργός μέ ρώτησε τότε: «Δέν νομίζεις ότι αν κάναμε ένα μαζικό βομβαρδισμό κατά των Άθηνών οι Έλληνες θά έχαναν τό θάρρος τους;» Άπήντησα ότι, αν ήθελε νά προκαλέσει τήν άπέχθεια όλοκλήρου του πολιτισμένου κόσμου κατά τής Ίταλίας, δέν ύπήρχε καλύτερος τρόπος άπό τόν βομβαρδισμό τής Άθήνας. Μία τέτοια ένέργεια δέν θά είχε άλλο άποτέλεσμα άπό του νά

έκατονταπλασιάζει τό μένος τών Ἑλλήνων ἐναντίον μας. Μοῦ ἀπήντησε ὅτι «δέν τοῦ καιγόταν καρφί» γιά τό ἀνίσχυρο μένος τους (χρησιμοποιοῦ τήν ἔκφραση αὐτή ἀπό λεπτότητα πρὸς τοὺς ἀναγνώστες μου) καί λέγοντάς μου νά εὐρίσκομαι στήν διάθεσή του, ἔθεσε, πολύ ψυχρά, τέρμα στήν συνομιλία μας. Δέν ἐπρόκειτο πιά νά τόν ξαναδῶ.

Εἶπα ὅτι ἡ περιπέτεια τῆς Ἑλλάδος ὑπῆρξε ἡ ἀρχή τοῦ τέλους τών ἐλπίδων πού οἱ δικτατορίες εἶχαν στηριξεί στόν πόλεμο ἀστραπή καί σημείωσε τήν ἀπαρχή τών ἀποτυχιῶν ἐκείνων πού τίς ὀδήγησαν στήν τελική καταστροφή. Ἀλλά ἡ ἐπιχείριση ἐκείνη ἐσήμανε καί τήν ἀρχή τοῦ τέλους τοῦ γόητρου πού τό φασιστικό καθεστῶς διατηροῦσε ἀκόμα σέ μεγάλο τμήμα τοῦ Ἰταλικοῦ λαοῦ. Εἶναι γεγονός ἀναμφισβήτητο, γιά ὁποιονδήποτε τίμιο παρατηρητή, ὅτι ἐπί πολλά χρόνια ἡ συντριπτική πλειοψηφία τών Ἰταλῶν, ἐγγεγραμμένων ἢ μή στό κόμμα, ἄν καί ἀναγνώριζαν τά μειονεκτήματα καί τίς ἀσχήμιες τοῦ καθεστώτος, ἐξηκολούθησε νά τοῦ ἔχει ἐμπιστοσύνη καί ὅτι ἐλάχιστοι, καί γι' αὐτό πολύ περισσότερο ἄξιοι θαυμασμοῦ, ὑπῆρξαν οἱ διορατικοί πού ἀντελήφθησαν ἀπό τήν ἀρχή τήν τραγωδία τήν ὁποία προετοίμαζε τό καθεστῶς γιά τήν Ἰταλία. Ὁ πόλεμος τῆς Αἰθιοπίας, τό νά τό ἀρνηθεῖ κανεῖς θά ἦταν ἐξ ἴσου ἀνέντιμο ὅσο καί ἄσκοπο, αὐξήσε ὑπέρμετρα στά μάτια τοῦ Ἰταλικοῦ λαοῦ τό γόητρο τοῦ καθεστώτος καί τοῦ ἀρχηγοῦ του, καί μέσα στήν γενική μέθη, ἐλάχιστοι ἦσαν ἐκεῖνοι πού ἀντελήφθησαν τί ἦταν στήν πραγματικότητα ἡ ἐπιχείριση ἐκείνη, ὁ πρόλογος δηλ. τοῦ παγκοσμίου πολέμου ἀπό τόν ὁποῖο, γιά τήν Ἰταλία, δέν μπορούσαν νά προκύψουν παρά μόνο φοβερά δεινά. Ὁ πόλεμος τῆς Ἰσπανίας ἀρχισε νά μᾶς ἀνοίγει τά μάτια, ἀλλά ἡ ἀποχή μας ἀπό πολεμικές ἐπιχειρήσεις καί ἡ ἀποδιδομένη στόν Μουσσολίνι ἐνέργεια, στίς ἀρχές Σεπτεμβρίου 1939, γιά τήν διάσωση τῆς εἰρήνης in extremis ἀπεκατέστησαν τήν ἐμπιστοσύνη πολλῶν, πού εἶχαν ἀρχίσει νά κλονίζονται. Ὑπῆρξε μιᾶ στιγμή, μετά τόν Σεπτέμβριο 1939, κατὰ τήν ὁποία ὁ Τσιάνο, ἐπειδή ἔθεωρεῖτο ἀντίθετος στήν εἰσοδὸ μας στόν πόλεμο στό πλευρό τών Γερμανῶν, ἀπήλαυσε στήν

Ίταλία μιὰς ἀληθινῆς καὶ μεγάλῃς δημοτικότητος. Ἀκόμα καὶ ἡ ἀπόφασις τῆς εισόδου μας στὸν πόλεμον, παρόλο πού δέν ὑπῆρξε ποτέ πιὸ ἀντιδημοτικὴ ἀπόφασις καὶ παρόλο πού οἱ λογικοὶ ἄνθρωποι σκέφτηκαν ἀμέσως ὅτι ἦταν γιὰ τὴν χώρα μας ἓνα τρομακτικὸ ἄλμα στὸ σκοτάδι, δέν μπόρεσε ἀκόμα νὰ ἀποξενώσει τελείως τὸ καθεστῶς ἀπὸ τὶς συμπάθειες τῆς λαϊκῆς μάζας. Ἡ μάζα πολὺ δύσκολα λογικεύεται, ἐξαπατᾶται ἀπὸ τὰ φαινόμενα, τείνει νὰ θεωρεῖ τὶς παλαιῆς ἐπιτυχίες, πραγματικῆς ἢ ψευδεῖς, ὡς ἐγγύησις νέων μελλοντικῶν ἐπιτυχιῶν. Τὸ 1940 δέν ἦσαν λίγοι ἐκεῖνοι πού πίστευαν ἀκόμα στὴν νίκη τῆς Γερμανίας καὶ νόμιζαν ὅτι ὁ πόλεμος θὰ ἦταν πολὺ σύντομος καὶ ὅτι θὰ ἔφερε νέο μεγαλεῖο στὴν χώρα μας. Ἄκουσα μὲ τὰ αὐτιά μου ἀνθρώπους καθὼς πρέπει, πού δέν συνδέοντο μὲ τὸ καθεστῶς ἀπὸ προσωπικὰ συμπεφέροντα, οὔτε κατεῖχαν ἀξιώματα, οὔτε ἔκαναν χρυσῆς δουλειῆς ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ φασιστικοῦ μελανοχιτώνα, νὰ ἐκδηλώνουν ἀνοικτὰ τὴν χαρὰ τους, γιὰτὶ ὁ Μουσσολίνι εἶχε κατορθώσει νὰ θέσει τὴν Ἰταλία στὸ πλευρὸ τῶν νικητῶν. Ἡ ἐπιχείρησις κατὰ τῆς Ἑλλάδος ὑπῆρξε ἡ ἀρχὴ τοῦ τέλους τῆς νοστρωπίας αὐτῆς. Ἀπεκάλυψε αὐτὸ πού μέχρι τότε μόνο μιὰ μικρὴ καὶ ἐκλεκτὴ μειοψηφία εἶχε δεῖ, τὴν κολοσσιαία δηλ. μπλόφα μὲ τὴν ὁποία τὸ καθεστῶς εἶχε ἐξαπατήσει ἐπὶ τόσα χρόνια τὸν Ἰταλικὸ λαὸ καὶ εἶχε ἐπιτύχει τὴν πειθῆνιαν συγκατάθεσίν του σὲ τόσες θυσίες, ὀλικές καὶ ἠθικές.

Εἶχαμε διαλέξει μόνοι μας τὸν ἐχθρό, τὸν εἶχαμε διαλέξει μικρὸ καὶ ἀδύνατον, γιὰ νὰ εἶναι εὐκολότερη ἡ νίκη. Εἶχαμε διαλέξει μόνοι μας, ἐλεύθερα, γιὰ νὰ τοῦ ἐπιτεθοῦμε, τὴν στιγμὴ πού μᾶς εἶχε φανεῖ ἡ πιὸ κατάλληλη. Οἱ τίμιοι ἄνθρωποι αἰστάνθησαν ἀμέσως μιὰ φοβερὴ ἀηδία γιὰ μιὰ τόσο ἀξιοκατάκριτη ἀτιμία, οἱ ἄλλοι, ἐκεῖνοι πού ἐφαντάζοντο ὅτι ἦσαν οἱ Realpolitiker, ἐκεῖνοι πού θὰ ἠνεῖχοντο ἀκόμα καὶ νὰ διαπραχθεῖ μιὰ ἀτιμία, ἐφόσον θὰ κατέληγε σὲ μιὰ εὐκολὴ καὶ γρήγορῃ ἐπιτυχία, ἐξεπλάγησαν καὶ κατατρόμαξαν διαπιστώνοντας, ἀφοῦ ἐπὶ εἴκοσι χρόνια διατυμπανίζαμε στοὺς τέσσερεις ἀνέμους ὅτι εἴμαστε ἓνας λαὸς ἡρώων καὶ ὅτι καμιά χώρα στὸν κόσμον δέν μπορούσε νὰ ἀντισταθεῖ στὴν σιδηρὰ πολεμικὴ μας θέλησι, στὰ ὀκτῶ ἑκατομμύρια λογ-

χών και στά φτερά πού σκοτεινίαζαν τόν ούρανό, ότι δέν είμαστε κᾶν Ικανοί νά μὴν νικηθοῦμε ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, ἀπὸ ἓνα λαό δηλ. τὸν ὁποῖο οἱ Ἴταλοί, ἄδικα, περιφρονοῦσαν καὶ τὸν περιφρονοῦσαν προπαντός ἀπὸ ἀπόψεως στρατιωτικῆς ἀρετῆς καὶ πολεμικῆς ἰκανότητος. Γι' αὐτό, δέν εἶναι ὑπερβολή, οὔτε παραδοξολογία νά λεχθεῖ ὅτι τὸ πρῶτο θανάσιμο πλήγμα κατὰ τοῦ γοήτρου τοῦ φασιστικοῦ καθεστῶτος, στά μάτια τοῦ Ἰταλικοῦ λαοῦ, κατεφέρθει τὴν νύχτα ἐκείνη τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940 ἀπὸ τὸν μικρόσωμο καὶ σεμνὸ ἄνδρα, πού φοροῦσε νυκτικὸ καὶ ρόμπα, τοῦ ὁποίου τὰ χέρια ἔτρεμαν καὶ τὰ μάτια βούρκωναν καθὼς διάβαζε τὴν διακοίνωση — τελεσίγραφο μας, πού ἦταν καὶ ὁ ἴδιος — ἡ ἱστορία ἀρέσκειται καμιά φορά σέ αὐτές τῖς εἰρωνεῖες — ἰδρυτῆς καὶ ἀρχηγός ὀλοκληρωτικοῦ καθεστῶτος. Ἡ ἐπιχείρηση κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἀνοίξε ἐπιτέλους τὰ μάτια τῆς μάζας, καὶ σέ ἐλάχιστο χρόνο, οἱ μόνοι ὑποστηρικτές πού ἀπέμεναν στὸ καθεστῶς ἦσαν ἐξ ἐπαγγέλματος φασιστές καὶ μιά μικρὴ μειονότητα φανατικῶν καὶ ἀδιόρθωτων κακοποιῶν. Γι' αὐτό, ἡ ἀτυχῆς καὶ ἐπαίσχυντη ἐκείνη ἐπιχείρηση εἶναι μιά σπουδαιότατη σελίδα στὴν σύγχρονη ἱστορία τῆς Ἰταλίας καὶ γι' αὐτό μοῦ φάνηκε ὅτι ἄξιζε τὸν κόπο νά διηγηθῶ ὅσα προηγήθησαν τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ πῶς ἄρχισε, καθὼς καὶ ὅσα ἀφοροῦν τὴν γένεση τῆς.

Ἡ πρώτη ὁμως ἐντύπωση τοῦ κοινοῦ, τόσο στὴν Ἰταλία ὅσο καὶ στὸ Ἐξωτερικόν, ὑπῆρξε κυρίως ἡ ἔκπληξη. Ἡ ἐπονείδιστη καταστροφή μας στὴν Ἑλλάδα ἐφαίνετο τόσο ἀνεξήγητη, πού δέν ὑπῆρχε ἴσως ἄνθρωπος πού νά μὴν πάσχιζε νά βρεῖ μιά ἐξήγηση. Γιὰ ὅποιον δέν μπορούσε νά φαντασθεῖ σέ ποιὸ σημεῖο εἶχαν φθάσει ἡ ἀσυνειδησία καὶ ἡ ἔλλειψη προετοιμασίας, μέ τῖς ὁποῖες εἶχαμε ριφθεῖ στὴν περιπέτεια ἐκείνη, οὔτε καὶ νά ὑποθέσει ὅτι ἡ Ἰταλικὴ Κυβέρνηση εἶχε ἀρυσθεῖ πληροφορίες γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὰ Τίρανα, ἡ πιὸ εὐκολη, ἡ πιὸ προφανὴς ἐξήγηση ἦταν ὅτι Κυβέρνηση καὶ στρατιωτικὲς ἀρχές εἶχαν ἐξαπατηθεῖ γιὰ τῖς ἀμυντικὲς δυνατότητες τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῖς ἀνακριβεῖς πληροφορίες πού εἶχε δώσει ἡ Πρεσβεία τῶν Ἀθηνῶν. Φυσικά οἱ πραγματικοὶ ὑπεύθυνοι εἶχαν κάθε συμφέρον νά καταστήσουν πιστευτὴ τὴν ἐκδοχὴ αὐτὴ πού ἐπέριπτε στοὺς ἄλλους τὰ δικά

τους σφάλματα. 'Ο ξένος τύπος δημοσίευσε γιά μένα τίς πιά άπίθανες ειδήσεις. Είχα συλληφθεί. Δέν ήθελα νά γυρίσω στην 'Ιταλία από φόβο μήν συλληφθώ, είχα αύτοκτονήσει. Κάποιος μάλιστα είπε ότι είχα τουφεκισθεί, γιατί ένώ είχα έπιφορπισθεί νά εξαγοράσω τούς Έλληνες στρατηγούς δέν τό είχα κάμει, ποιός ξέρει γιά ποιούς λόγους. Μερικές από τίς φήμες αυτές άναδημοσιεύθησαν καί σέ Ιταλικές έφημερίδες, έστω καί μέ τίτλους σάν «Μωρολογίες» καί άλλους ανάλογους. Καί μόνο τό γεγονός ότι τέτοιου είδους μωρές καί προσβλητικές ειδήσεις είχαν κυκλοφορήσει στόν Ιταλικό τύπο, έστω καί μέ τούς τίτλους εκείνους, φανέρωνε τήν πρόθεση νά καλλιεργηθεί στό κοινό, άν μή τι άλλο, ή άμφιβολία ότι ή Πρεσβεία τών 'Αθηνών καί ό προϊστάμενος της είχαν τουλάχιστο μέρος τής ευθύνης. Έξ άλλου έμαθα σχεδόν άμέσως από άσφαλεστάτη πηγή ότι στους προπαγανδιστές του φασισμού είχε δοθεί ή διαταγή νά καταπραΰνουν τόν άναβρασμό τών συνοικιακών φασιστικών ομάδων δηλώνοντας ότι ή ευθύνη τής καταστροφής δέν έβάρυνε τήν Κυβέρνηση, αλλά δύο άνδρες: τόν Βαδογλιο καί τόν Γκράτσι.

Δέν ύπήρξε άνθρωπος στην Ρώμη ό όποίος συναντώντας με νά μή μέ σταμάτησει γιά νά μέ ρωτήσει πώς είχαν έξελιχθεί έτσι τά πράγματα καί τί είδους πληροφορίες είχε δώσει ή Πρεσβεία. 'Αντιλαμβάνεσθε μέ ποιό τρόπο καί μέ τί πάθος ύπερασπίστηκα τόν έαυτό μου καί μέ ποιά ειλικρίνεια ύπέδειξα τούς πραγματικούς ύπευθύνους, πρώτα γιατί θέλησαν τόν πόλεμο κατά τής 'Ελλάδος καί έπειτα γιατί τόν προετοίμασαν μέ τόσο αξιοδάκρυτο τρόπο.

Δέν είχαν περάσει παρά λίγες ήμέρες από τήν έπιστροφή μου στή Ρώμη, όταν, ένα πρωί, μέ κάλεσε ό ύποδιευθυντής του Γραφείου του 'Υπουργού, Μαρκήσιος Αζετα. 'Ο νεαρός εκείνος ύπάλληλος, μέ ένα ύφος γεμάτο ύποκριτική ταπεινοφροσύνη καί ύπεροψία συγχρόνως, μου είπε ότι ό Ντουίτσε καί ό 'Υπουργός γνώριζαν πολύ καλά όσα διέδιδα στην Ρώμη καί ότι καί οι δύο ήσαν έξω φρενών μαζί μου γιά τίς δυσκολίες πού δημιουργούσα στην Κυβέρνηση. Μέ συνεβούλευσε νά κοιτάζω τήν δουλειά μου, λέγοντας μου «σέ τέτοιες στιγμές εύκολα θά μπορούσε κανείς νά

διωχθεί». Κατά τόν 'Υπουργό, δέν η̄μουν παρά μόνο ένας υπάλληλος καί ὄχι ένας πολιτικός καί γι' αὐτό η̄μουν υπεύθυνος μόνο ἀπέναντι τῶν προϊσταμένων μου καί ὄχι ἀπέναντι τοῦ κοινοῦ καί ἔπρεπε νά ἀφήσω τό κοινό νά λέει ὅ,τι ἤθελε, χωρίς νά ἀντιδρῶ. Τελείωσε λέγοντας μου ὅτι ὁ 'Υπουργός τόν εἶχε διατάξει νά μέ καλέσει νά ἀπομακρυνθῶ ἀπό τήν Ρώμη τό ταχύτερο δυνατό.

'Απήντησα στόν Ajeta ὅτι λυπόμουν πάρα πολύ γιατί εἶχα ἀποφασίσει νά ἀναχωρήσω σέ μιά - δυό ἡμέρες γιά τήν Τσούβη, γιατί ἀλλιῶς, δέν θά τό κουνούσα ἀπό τήν Ρώμη, ὅτι δέν φοβόμουν καθόλου, ἄλλοι ἔπρεπε νά φοβοῦνται καί ὄχι ἐγώ, αὐτοί πού εἶχαν ὀδηγήσει τήν 'Ιταλία στόν κρημνό, καί ὅτι μποροῦσε νά πεῖ ἐκ μέρους μου στόν 'Υπουργό ὅτι κάθε φορά πού θά ἄκουα στή Ρώμη ἢ ἄλλοῦ ὅτι ἡ Πρεσβεία τῶν 'Αθηνῶν εἶχε ἔστω καί τήν παραμικρή εὐθύνη γιά τήν ἐπονείδιστη ἑλληνική περιπέτεια, θά ὑπερασπιζόμουν μέ κάθε μέσο τό πρόσωπο μου, τήν τιμή μου καί τό ἔργο μου. Τά ἴδια πράγματα ἐπανάλαβα λίγα λεπτά ἀργότερα στόν Προσωπάρχη πού μέ εἶχε καλέσει, γιά τόν ἴδιο λόγο, προσπαθώντας (καί αὐτό στήν πραγματικότητα ἦταν μιά ὀθῶα μπλόφα) ὅτι ἄν κανεῖς συνελάμβανε τήν ἰδέα νά ἐπωφεληθεῖ τῆς συσκοτίσεως γιά νά βάλει νά μέ παρασύρει μιά μοτοσυκλέττα, τά ἔγγραφα μου ἦσαν ἀπόλυτα ἀσφαλῆ, ἐκεῖ ὅπου κανεῖς δέν θά μποροῦσε νά τά βρεῖ.

Εἶναι περιττό νά πῶ ὅτι περιέπεσα σέ ἀπόλυτη δυσμένεια. 'Αλλά, ἀφήνοντάς με χρόνια ὀλόκληρα μακριά ἀπό τήν ὑπηρεσία, οἱ «ἀφέντες» μας δέν θέλησαν ἀπλῶς νά μέ τιμωρήσουν γιατί εἶχα πεῖ τήν ἀλήθεια, ἕνα ἀπό τά πιό ἀσυγχώρητα ἀμαρτήματα γιά τό καθεστῶς. Ἔτρεφαν τήν ἐλπίδα ὅτι ἡ ἀπομάκρυνση μου ἀπό τήν ὑπηρεσία θά συνέβαλε νά πιστέψει τό κοινό ὅτι η̄μουν υπεύθυνος τῆς ἑλληνικῆς καταστροφῆς. Ἄν αὐτός ἦταν ὁ σκοπός τους, πρέπει νά πῶ ὅτι ἀπέτυχε τελείως. Τά χρόνια ἐκεῖνα ἀναγκαστικῆς σχολῆς τά ἀξιοποίησα ὄχι μόνο γιά νά ἀσχοληθῶ ἡσυχα μέ τίς μελέτες μου, ἀλλά καί γιά νά γνωρίσω σέ ὄσο περισσότερους μποροῦσα ποιός καί μέ πόση δολιότητα θέλησε τήν ἐπίθεση κατά τῆς Ἑλλάδος καί μέ πόση ἀπόλυτη ἔλλειψη αἰσθήματος

εύθύνης τήν διεξήγαγε. Περίμενα υπομονετικά τήν ὥρα πού θά μπορούσα ἐπέλους νά γράψω τήν ἀλήθεια.

Ἡ μοίρα, πού ποτέ δέν μέ ἠύνόησε ἰδιαίτερα, θέλησε τουλάχιστον νά μέ ἀξιώσει νά ζήσω μέχρις ὅτου ἀνέτειλε ἡ ὥρα ἐκείνη.

ΠΙΝΑΚΑΣ

1. Ίταλία καί Έλλάδα τίς παραμονές
του δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου σελ. 9
2. Ίη Ιταλο-έλληνική προσέγγιση σελ. 53
3. Ίη είσοδος τής Ίταλίας στόν πόλεμο
καί ή ούδετερότητα τής Έλλάδος σελ. 123
4. Ίη μεταστροφή τής Ιταλικής πολιτικής
έναντι τής Έλλάδος σελ. 173
5. Πώς φθάσαμε στόν πόλεμο σελ. 220
6. Μετά τήν έναρξη τών έχθροπραξιών σελ. 288